

TÜRKİYE'NİN ROLÜ EYÜBTEN BAŞLAR

Yazımıza şu kuşatıcı soruyla başlayalım; “Dünya coğrafyasını kuşatacak ve kucaklayacak ölçüde genişletip Türkiye’de ve dünyada dün ve bugün olup bitenlere bakabilecek bir ufuk çizgisi geliştirerek geleceğe projeksiyon yapmaya soyunacak bir vizyona, özgüvene ve donanımına sahipmiyiz, değilmiyiz?

Dün, bu topraklara ayak basmamızın ilk adımı olan Malazgirt Zaferi’yle birlikte tarih içindeki yürüyüşümüzü Anadolu’da durdurmadık, Avrupa’nın içlerine kadar götürdük. Hem de İslâm medeniyetinin ölüm-kalım mücadelesi verdiği, dört bir taraftan kuşatıldığımız bir küresel konjonktürde. Bir taraftan Moğol ordularının İslâm medeniyetinin doğu cephesini tam yarım asır süren bir saldırı sonrasında tarumar ettiği, öte taraftan Endülüs’ün ölüm kalım savaşı verdiği,

Avrupalıların Rönesans ve Reformasyon sonrası süreçte tüm karaları sömürgeleştirdikleri, okyanusları ve deniz ticaret yollarını birer birer kontrol etmeye, karşılaştıkları tüm uygarlıkları teker teker yok etmeye başladıkları bir süreçte biz tarih sahnesinde hem kurucu, hem koruyucu, hem de yeni cepheler açıcı roller üstlendik. Avrupalıların İslâm’ın Batı cephesini çöktükleri, doğu cephesinin ise bir yandan Moğol ordularının, öte yandan da Haçlı askerlerinin ateşi arasında ölüm-kalım mücadelesi verdiği bir zaman diliminde eğer biz Müslüman olarak tarih sahnesine çıkmamış; kurucu, koruyucu ve öncü rolümüzü oynamamış olsaydık, İslâm medeniyeti 13-15. yüzyıllarda tarih sahnesinden çekilecek; Batılı sömürgeciler dünya üzerindeki tüm dinleri ve uygarlıkları yok ederek bütün dünyayı sömürgeleştireceklerdi. Bizim Selçuklu ve Osmanlı olarak tarihte oynadığımız sadece Müslümanların onurunu değil, insanlığın onurunu kurtaran tarihî ve anahtar rol, dünyanın ve dolayısıyla tarihin bitmesini önlemiş bir roldür. Büyük tarihçimiz Halil İnalcık’ın “Osmanlı tarihi bilinmeden dünya tarihi yazılamaz” şeklindeki tespitinden yola çıkarak, Osmanlı’nın dünya barışının ve insanlığın onurunun korunmasında oynadığı rol, bütün boyutlarıyla kavranmadan, dünyada barışın, hakkın, hukukun, hakkaniyetin ve adaletin nasıl tesis ve temin edileceği bilinemez. Doğal olarak burada sorulması gereken soru şu: Bunlar, düdü. Bugün Osmanlı diye bir aktör yok. O halde, neye dayanarak “Türkiye biterse, dünya da biter ve “Türkiye hâlâ yeniden büyük işler yapabilir”. soru ve iddialarını ortaya koyuyoruz. Dün, henüz bitmemiştir. Osmanlı resmen bitmiştir; ama fiilen bitmemiştir. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya emperyal iddialarından ve vizyonundan nasıl vazgeçmemişse ve vazgeçemezse, Türkiye de medeniyet iddialarından ve vizyonundan vazgeçemez. Vazgeçerse, yok olmaktan kurtulamaz ve dünya biter. Dün, bizim için de, bölge ülkeleri için de Batılılar için de bitmemiştir; başka şekiller alarak sürmektedir. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu, Türkiye’nin medeniyet iddialarına, ufkuna ve vizyonuna er geç yeniden ve daha muhkem şekillerde sahip çıkabileceğini ümit etmekte ve bizi beklemektedir.

Türkiye, eğer tarihî, kültürel, toplumsal ve siyasî derinlikleri olan temel sorunlarıyla ve gerçekleriyle yüzleşme cesareti gösterebilirse, yeniden toparlanma, ayağa kalkma ve tarih yapma sürecine girebilir. Yüzleşmemiz gereken en temel gerçek şu: Tarihi artık biz yapmıyoruz. Tarihi Batılılar yapıyor. Biz, Batılıların yaptığı tarihin içinde sadece figüranları oynuyoruz. Oysa biz, Batılıların değil bizim (Türkiye’nin ve İslâm dünyasının) çıkarlarını koruyacak büyük bölgesel ve küresel projeler geliştirebilecek imkânlarla da, jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-stratejik konuma da, dinamiklere de sahibiz. Biz, İngilizlerin, Almanların, Fransızların ve Japonların yanısıra tarihte kurucu ve yaratıcı roller üstlenmiş -ve hâlen de üstlenebilecek- üç dört millet-

ten biriyiz. Unutmayalım ki, İslâm dünyasına en az bin yıl biz öncülük ettik. Modern anlamda ilk küreselleşme tecrübesini biz ürettik: Akdeniz'i "Türk gölü", Asya, Afrika ve Avrupa'nın keşiştiği ve şu an tam göbeğinde yer aldığımız bölgeyi barış, adalet ve kardeşlik yurdu haline biz getirdik. Bizden önce, hiçbir "aktör" bunu başaramamıştır. Bu gerçeği Batılılar bizden çok iyi biliyorlar. O yüzden Türkiye'nin, yeniden Osmanlı misyonu'nu üstlenerek, bölgede Batı dışında, İslâm-eksenli yeni bir yörünge oluşturabileceğinden çekiniyorlar. Bu nedenle Türkiye'yi AB'ye alıp almamaları gerektiğine 40 yıldır bir türlü karar veremiyorlar: Türkiye'nin eritilemeyeceğini, İslâm'la ilişkilerinin sıfırlanamayacağını düşünerek, Türkiye'nin AB'ye alınmaması gerektiğini söylüyorlar. Ancak AB'ye alınmaması durumunda ise, Türkiye'nin Avrupa'dan / Batı'dan kopacağını ve kendine özgü bir yörünge oluşturmak için İslâm dünyasıyla uzun vadeli bölgesel ve küresel projeler geliştirmeye soyunacağını, bunun ise sadece AB için değil, Batı hegemonyası için de büyük bir tehlike oluşturacağını düşünüyorlar. Türkiye, kısa, orta ve uzun vadeli bütün hesaplarını, plânlarını bölgede yeni bir yörünge oluşturacak şekilde yapmak zorundadır. Bunun yolu, Türkiye'nin medeniyet misyonu ile hareket etmesinden geçer. Türkiye, Medeniyet misyonu ile hareket etmeye karar verdiği andan itibaren Türkiye'nin AB'ye girmesi de, girmemesi de bizim için problem teşkil etmeyecektir. Türkiye, medeniyet misyonunu üstlenerek AB ile de, ABD ile de ilişkilerini geliştirebilir; ama aslâ sadece AB'ye ya da ABD-İsrail'e endeksleme mecburiyetinde olamaz. Özetle Türkiye'nin de, bölgemizin de gerçek anlamda siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel özgürlüğüne kavuşabilmesi, zengin insan ve özellikle de doğal kaynaklarını bizzat bölge halklarının kullanabilmesi Türkiye'nin medeniyet misyonu projesini hayata geçirmeye başlamasından geçiyor. Artık ayaklarımızı yere basmasını öğrenmek ve tarihte tatile son vermenin ve tarihi özne olarak bizim yapmamızın yollarını araştırmak zorundayız. Bunun anahtarı, Türkiye'nin medeniyet misyonunu üstlenmesi ve yeni bir yörünge oluşturmasıdır."

Son cümleden hareketle bu sene (Mayısta) yaptığımız VIII. Sempozyum'un metinleri ve bu metinlerin kitaplaştırılması bizim yukarıda bahis konusu ettiğimiz medeniyet bağlamında hangi düzlem ve izlek üzerinde olduğumuzu ortaya koymaktadır.

Sekiz yıldır 400'e yakın tebliğ ile (8 cilt kitap) Eyüp'ün Tarihi, Kültürü ve Sanatını enine – boyuna masaya yatırıp didik didik ediyoruz. İstiyoruz ki Eyüp'te bilinmedik bir şey kalmasın. Bunun ne denli zor olduğunu bildiğimiz gibi, zora talip olmanın da ne kadar netâmeli bir şey olduğunu elbette bilmekteyiz.

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu Zaman gazetesinde Nuriye Akman'a verdiği mülâkatta "hâlen bulunduğu ABD'deki Üniversitede yer alan kütüphanede sadece Osmanlıca kitap sayısı 300 bin" diyor. A.B. Devletlerinde, bir şehirde, bir üniversitede, bir kütüphanede bulunan kitap adedi bu. Şimdi buna göre biz ülkemizdeki kültürel atmosferi veya vasatı bir düşünelim. Ondan sonrada Eyüp'te bizim 8 yıldır yayınlarımızın yeterliliğini veya yetersizliğini düşünün.

Vatan dediğimiz toprakları, millet dediğimiz insanları, medeniyet dediğimiz değerler toplamını bir bileşkede buluşturup anlatacak verimlere ihtiyacımız var. Biz Eyüp'ün Tarihini, Kültürünü, Sanatını anlatırken Türkiye'yi anlatıyoruz. Ve diyoruz ki Türkiye'nin rolü Eyüp'ten başlar. Bugün Eyüp'ü var eden şeyler, Türkiyeyide Türkiye eden şeylerdir. Eyüp ne ise Türkiye odur... Türkiye ne ise Eyüp'te odur.

Ahmet GENÇ
Eyüp Belediye Başkanı

EYÜPTE BİLGİ ŞÖLENİ

Bu seneki toplantıyı kendi mekânımızda yaptık. Başkan Ahmet Genç beyin makamının bulunduğu ahşap binanın altında Belediye Nikah Salonunda (eski yeriydi zaten) yeni düzenlemeler yaparak Sempozyum'un tüm etkinliklerini gerçekleştirdik. Yeni mekanımız ve yeni faaliyetlerimiz, katılanlar ve katılımcılar tarafından "müspet oy" aldığını, bana ulaşan "izlenim notlarından" edindim.

7 Mayıs Cuma günü sabah Mehterân-ı Eyüp Sultan'ın kös vurması ile misafirlerimizi açılış mekânına davet ettik. Hep birlikte sergilerimiz'in yapıldığı salonumuz'un kapısında kurdele kesimi için toplandık. Vali yardımcısı, Kaymakam, Büyükşehir Belediye Başkanı, Başkanımız, Eyüplüler, misafirler ve değerli basın mensupları ile kurdelayı estik. Üç ayrı sergimiz vardı. Önce Nimet Özata Ebrularını anlattı. Sonra ise bay-bayan Güvenç çifti çalışmalarını hakkında bilgi verdi. Çini uygulamalarındaki "ustalık" izleyicilerden tam not aldı. Önce sergi sorumlusu Yrd. Doç. Dr. Hülya Doğru, daha sonrada diğer seksiyon sorumluları sergilerini anlattılar. Sakarya Üniversitesinden Güzel Sanatlar Fakültesi Türk El Sanatları Bölümü öğretim görevlileri ve öğrencilerin el emeği, göz nuru, çalışmaları dikkat ve ilgi ile izlendi. Tüm sergilerden Belediye adına sorumlu olan Ressam Ahmet Bayındır'ın geceli gündüzlü emekleri zayı olmamıştı. Bu durum O'nuda bizide ziyâdesi ile mutlu etti.

Sergi faslından sonra toplantı için misafirler yerlerine davet edildi. Benim giriş konuşmamı müteakiben evsahibi olarak Başkanımız Ahmet Genç "Hoş Geldin ve Selâmlama" konuşması yaptı. Ardından da 20 dakika "Tarihi Eser Restorasyonları ve Kültür Sanat Programları" konulu görsel/sözel sunum yaptı. 1994-2004 yılları arasında Belediye olarak yaptığımız 10 yıllık çalışmalarını özetledi. Bilenlerin bilgisini tazelediği, bilmeyenlerin ise takdirle karşıladığı sunum ayrıca dinleyicilere CD olartak verildi. Protokol konuşmaları içinde yer alan Vali Yardımcısı (eski Eyüp Kaymakamı) Necati Şentürk'ün konuşması duygu yüklü idi. Israrlara rağmen uzun Eyüp şiirini okumadı. Özellikle "Sahâbe Kabirlerine" ilişkin Eyüp'te yaptığı çalışmalar Eyüp'lü dinleyiciler tarafından övgü ile karşılandı.

Büyükşehir Belediye Başkanı Mimar Dr. Kadir Topbaş beyin, Eyüp'e ve Başkana övgü dolu vurgulu konuşması herkesi etkiledi. Şu cümlesi âdeta hafızalara nakş oldu. "Ben Beyoğlu Belediye Başkanlığım sırasında hep Ahmet Genç kardeşimi kıskançlıkla izlemiştir. O'nun Prof. Dr. Nezh Eldem ile çalışıyor olması ne büyük nimet ve onurdu. Beraber yaptıkları çalışmalarını ve bu çalışmalarda elde ettikleri verimleri takdirle takip ettim ve ettik. Kendisini ve ekibini kutluyorum. Eldem hocamada saygılar sunuyorum." Başkan Topbaş'ın takdir ve övgü dolu sözleri, bizlere gelecek 5 yıl için (2004-2009) motive edici oldu. Anladığımız bu yeni dönemde Büyükşehir Belediyesi, Eyüp Belediyesinin yanında olacaktı. Bu bizi mutlu etti.

Hocalar adına Prof. Dr. Nezh Eldem duygu yüklü bir Eyüp nostaljisi yaptı konuşmasında. Çocukluğu'nun Eyüp'ü ile, kendisinin danışmanlığını yaptığı Eyüp arasında çok hoş korelasyon ve kombinasyonlar kurdu. Mütevazi olduğu kadar emin ve vakûr bir edâ ile "niye Eyüp'e sahip çıkmak gerekir" onu anlattı. "İnsan düştüğü yerden ayağa kalkarmış". Bizde Eyüp'te düştük, burdan ayağa kalkacağız. Eyüp'ün ayağa kalkışı demek topyekün İstanbul'un ve dolayısı ile Türkiye'nin ayağa kalkmasıdır" dedi.

Sempozyum Düzenleme Komitesi ve Bilim Komitesi adına konuşan Prof. Dr. Örcün Barışta hocamız Eyüp'te yapılan tarihi, kültürel ve sanatsal çalışmaların niteliğine atıf yaparak, "tüm bilim sanat kültür camiasını Eyüp'e ve Eyüp Belediyesini tanımaya ve izlemeye çağırıyorum. Burada önemli ve nitelikli çalışmalar yapılıyor". Çeşme odaklı sürdürdüğü slayt gösterili konuşması bol nükte ve esprilerle süslü idi. İzleyiciler ve genç araştırmacılar için çok renkli bir konuşma olarak kayda geçen Barışta Hocamızın sözleri, biz Eyüp Belediye çalışanlarını ziyadesi ile mutlu etti.

Ahmet Genç Başkan Hocalar adına kıdemli hocalarımız Semavi Eyice, Oktay Aslanapa ve Gönül Cantay'a çiçek sundu. Ayrıca tüm anneler adına Örcün Hocamıza Anneler Günü çiçeği takdim etti. Bayan izleyicilere ise gül dağıtıldı.

Konuşmaların ardından Eyüp'ün mutena köşelerinden biri kabul edilen Mihmandar da misafirlerimize geleneksel Türk lezzetlerinden örnekler sunuldu. Muhabbet koyulaşmışken kimi misafirlerimiz Eyüpsultan da Cuma telâşesine, kimide Eyüpsultan meydanındaki mahşeri kalabalığı görüntülemeye çıktı.

Öğleden sonra ilk oturumu Prof. Dr. Oktay Aslanapa yönetti. Oturumda Semavi Eyice **“Eyüpsultan'da Bir Şeyhülislâm Türbesi”** Sabiha Tansuğ, **“1964'te Eyüp'te Piyerloti Kahvesi”** Dr. Ahmet İnan, **“Eyüp İmareti (Mihrişah Valide Sultan İmareti)”** Yrd. Doç. Dr. Mevlude Kaptı ve Yrd. Doç. Dr. Binnur Kırac **“Monografik Bir İnceleme; Silahrarağa Elektrik Santrali”** Yrd. Doç. Dr. Mustafa Güler, **“Eyüp'lü Yahya Paşa ve İstanbul'daki Eserleri”** Gündegül Parlar, **“Mehmet Nermi Haskan”** Dr. Hür Mahmut Yücer, **“Eyüp'te Medfun Osmanlı Şeyhülislâmı Kadıza-de Mehmet Tahir Efendi ve Bir Eseri”** Hülya Yalçın, **“Eyüp Oyuncakları Müzesi Programı”** konularını anlattılar. Sabiha Tansuğ'un 30-40 yıllık yakın tarih kesitinde bize yaptırdığı tarihsel gezinti çok etkileyiciydi. Piyerlotiyi son haliyle bilenler bu tebliğ ile çok şeyi yeniden keşfettiler. Tansuğ, Piyerlotide yapılan olağanüstü çalışmalarından sitayişle bahsetti. Emeği geçenleri kutladı. Gündegül Parlar Mehmet Nermi Haskan'ı anlatırken izleyicilere **“işte size bu güzel insan'a yıllarca hayat arkadaşlığı yapan hanımefendi”** diyerek rahmetli Mehmet Nermi Haskan'ın eşi Gülören hanımı takdim etti. Bende ilâve yaparak eşi, kardeşi, torunları, gelinleri diye tüm aileyi misafirlere tanıtmış olduk.

8 Mayıs 2004 cumartesi günü II. Oturumu Uğur Derman yönetti. Oturumda Prof. Dr. Örcün Barışta, **“İstanbul Çeşmeleri Arasında Eyüpsultan Çeşmelerinin Yeri ve Önemi”** Dr. Zübeyde Cihan Özsayiner, **“Cezri Kasım Paşa Camii ve Kâbe Tasvirli Pano”** Dr. Erman Güven, **Eyüpsultan Türbesi Envanterine Kayıtlı Eserler”** Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yaramış, **Feshanenin İlk Kuruluş Yılları”** İsmail Orman, **Eyüpsultan Türbesinin geçirdiği Değişimler** Levent Kum, **Sultan Reşad Türbesinde Çini Tasarımı”** Talha Uğurluel, **Eyüp Mezar Taşlarında Cennet Meyveli Mezar taşları”** Fahrettin Bozdağ, **Sıbyan Mektepleri ve Eyüp'teki Sıbyan Mektepleri”** konularını sundular.

Bu oturumda konuşan Barışta, açılıştaki yaptığı konuşmaya da göndermeler yaparak Medeniyetimiz ve Çeşme/Sebil yani su ögesi, su medeniyeti üzerine konuştu. 127 çeşmesi bulunan Eyüp'ün 50'ye çeşmesinin onarıldığı suyunun aktıldığından övgü ile bahsetti. Z. Cihan Hanım geçen yaz çalınan Eyüp/Cezri Kasım Camiinin Kâbe tasvirli çini panoyu anlatarak bu acil ve mübrem konuya dikkat çekti. Erman Güven Başkan'a hitaben artık Eyüp Müzesini kurmalı. Eyüp'e ait bir çok materyal artık Eyüp'e dönmeli diyerek Eyüp Müzesinin ehemmiyet ve aciliyetinden bahsetti. Feshaneyi Ahmet Yaramış Hoca anlattığı günlerde (8 Mayıs 2004) Büyükşehir Belediyesi Feshaneyi Kültür ve Turizm Bakanlığına devretmek üzereydi. Dolayısıyla Feshanenin canlı gündemine bizlerde mütevazı bir katkıda bulunmuş olduk. II. Oturumda konuşması gereken Talha Uğurluel o gün oturuma yetişemedi. Tebliğini ertesi gün oturum başkanına teslim etti. Fahrettin Bozdağ'ın Sıbyan Mektepleri üzerine yaptığı konuşma hayli tartışma yarattı. Bozdağ notlarını aldı, **“tebliğimde bunlara yer vereceğim”** dedi ve yer verdi.

III. Oturumu Prof. Dr. Selçuk Mülayim başkanlık yaptı. Bu oturuma Prof. Dr. Gönül Cantay, **“Kaynaklarda Eyüpsultan”** Prof. Dr. Zekiye Yenen, **“Eyüp'ü Planlamak”** Prof. Dr. Suphi Saatçi ve Yrd. Doç. Dr. Sedat Kurugöl **“Eyüp'te Bazı tarihi Yapılardaki Yıpranmalar Üzerine Gözlemler”** Prof. Dr. Ahmet Ersen ve Mehmet Ulukan, **“Afife Hatun Tekkesi ve Restitüsyon Önerisi”** Dr. Sibel Onat Hattap ve Nil Köroğlu, **“Eyüp'te Önemli Bir Kültür Varlığı; Rami Kışlası”** Dr. Elmon Hançer, **“Eyüp'te Ermeni Kilseleri”** Dr. Şükrü Sönmezer, **“Bir Oran Araştırması; Zal Mahmut Paşa Camii”** Tülay Sezgin, **“Türk Mezar Geleneği ve Çifte Gelinler Türbesi”** konularını sundular.

Rami Kışlasının tekrar gündeme gelmesi önemli idi. Sn. Hattap ve Köroğlu bunu vukufiyetle yaptılar. Umulurki Rami Kışlası tez elden kurtulur. Osmanlı **“Kerim Devlet”** idealini 600 yıl yaşattı denilir. İşte güzel örneği Eyüp gibi dini sembol ve ritüellerin yoğun olduğu ve yaşandığı beldede iki adet Ermeni Kilisesi. Konuyu kendisinde Ermeni vatandaşımız olan Sn. Dr. Elmon Hançer anlattılar. AB sürecinde bu birliğin Din Birliği (Haçlı Birliği) olmaması gerektiğini söyleyen ve Türkiye'nin üyeliği hususunda Avrupa bu anlamda sınav verdiğini söyleyen Başbakan Erdoğan çok haklı olmalı. Osmanlı **“Kerim Devlet”** olarakta bu sınavı vermiş. Bakalım Avrupa Birliği verebilecek mi?

9 Mayıs 2004 Pazar günü, IV. ve son oturuma Prof. Dr. Gönül Cantay başkanlık yaptı. Oturumda Prof. Dr. Mehmet Şeker, **“Menakiplerin Türk Kültürü ve Eyüp Tarihindeki Yeri”** Doç. Dr. Davut Dur-

sun, "Eyüp Genel Seçimleri Üzerine" Mehmet Nuri Yardım, "Edebiyatçıların Gözü İle Eyüp" Doç. Dr. Sadık Sarısamam, "1. Dönem T.B.M.M.'de Eyüplü Bir Mebus: Yahya Galip Bey" Dr. Candan Nemlioğlu, "Sultan Reşad Türbesindeki Kalem İşleri" Yrd. Doç. Dr. Naci ve Meral Şahin, "Osmanlı Arşivi Belgelerine ve Seyyahlarına Göre 17. ve 18 Yüzyıllarda Eyüp'te Sosyo Ekonomik yapı ve özellikleri" Dr. Zehra Öztürk, "Eyüp'te Medfun Bir Hanım Müstensih" Ahmet Yaşar, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında eyüp Kahvehaneleri"ni konuştular. Uzun süren oturumda Doç. Dr. Sarısamam'ın Yahya Galip Bey ile alakalı konuşmasında, Y. Galip Kargı ailesinde misafirlere toplantıda olduğunu ve tanıştırmak üzere takdim ettiğini vurgulamalıyım. Âdeti uygulamalı konferans haline dönüştü. Bu verimli tanışıklık işbirliğine dönüştü. Sn. Sarısamam, Seher Hanım (Kargı'nın Torunu), Eyüp Belediyesi işbirliği ile bir Yahya Galip Kargı kitabı yapmaya karar verildi.

Son oturumun ardından Prof. Dr. Örcün Barışta değerlendirme konuşması yaptı. Tebliğler üzerinde teker teker durdu. "Konuşmalar esnasında yapılan müdahalelerin yerinde ve isabetli olduğunu, kimşenin alınganlık göstermemesi gerektiğini, tebliğcilere müspet katkı olarak addedilmesi icap ettiğini" vurguladı. "Eyüp Belediyesinin böylesine bilimsel bir platform'a zemin hazırladığı ve bunda da istikrarlı oduğu için takdiri hak ettiğini" söyledi.

Hocamıza ilâveten bende kapanış kısmında "ortada bir başarı varsa demiyorum, var diyorum. Bu başarı değerli katılımcı ve tebliğcilere ait olduğunu, bizimse Belediye olarak bu kaliteye yakışır elbise diktığımızı" söyledim.

Değerlendirmelerin ardından yemek faslı, geleneksel Haliç'te motor gezisi, kalabalık bir heyetle Piyerlotide veda çayımızı içtik. Büyükşehir Belediyesinin tepede yaptığı tesislerde çaylarımızı yudum-larken Halice, Sarayburnuna, Marmaraya doğru nazarlarımızı yönelttik ve dedik ki. "İstanbul bir tane. Başka İstanbul yok. Eyüp, bu İstanbul yüzüğündeki elmas taş gibi. Onu korumalı ve onun üzerine titremeliyiz. Ve bunu hep yapmalıyız....."

2004 yılı ülkemizde devlet ve millet olarak yeni toparlanmalara sahne olurken, dünya arenasında maalesef üzücü olaylar meydana geldi. İsrail Filistin'deki soykırımı ile, ABD Iraktaki vahşete varan işgali bu coğrafyaların insanları olarak bizleri derinden etkiledi.

Bizler yeni dönemde (2004-2009) 5 yıllık periyotta, 3. dönemin diğer dönemleri de aşarak devamı için programımızı yaparak yola devam ettik. Geçen yıl (2003) yayınladığımız 4 ciltlik Meşhurlar setimizi CD ortamına taşıdık. 8 cilt Sempozyum kitabımızdan 30'u aşan tebliğ seçerek İngilizce'ye çevirdik. (Nasipse 2005 yılı içinde CD kitap olarak Türkçe/İngilizce yayınlayacağız). Mayıs 2004'te sergisini açtığımız Eyüp Fotoğraflarını, Fotoğrafçı Şener Türkmenoğlu'nun da yardımı ile albüm haline getirme aşamasındayız. (İnşallah 2005'te yayını tamamlanmış olacak) Eyüp Şehir Müzesiyle alakalı olarak Büyükşehir, Bakanlık Üniversite ve özel kişi- kuruluşlarla olan irtibatımız sürmekte. 2005 yılı içinde müzemizi açmayı planlamaktayız. Halil İnalçık hocamız Toplumsal Tarih Vakfı ve İSAM işbirliği ve müşavereleri ile Eyüp Şerife Sicillerini 2005'ten itibaren "tezgaha alacağımızı" bildirelim. Aynı bağlamda Eyüp Ansiklopedisi'nin de hazırlıklarının sürdüğünü ilave etmeliyim.

IX. toplantının davet mektuplarını gönderdik (Aralık 2004) cevaplar gelmeye başladı. İnşallah yine çok oylumlu ve katılımlı bir toplantı hazırlıkları içindeyiz. Toplantıda ve tabii ki kitabımızda taahhüt ettiğimiz işlerin çoğunun müjdesini vermeyi umud ediyoruz.

Bu yıl da gayet verimli alanlara dikkat çeken çalışmaları ek bölüme aldık. Ana bölümle bütünlük arzeden, neredeyse onların birer mütemmim cüzü olan yazılar için değerli dostlara ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Her yıl ve her kitapta yaptığımız gibi bu yıl ve bu kitabımızda da teşekkür faslını unutmuyoruz. Örcün hocamız ve Gündegül hanıma teşekkürler ettikten sonra, teknik işlerde yardımcı olan İlgi Ajansa Ahmet Geçer'e ellerine sağlık diyoruz. Sekreteryada altı yedi ay boyunca çalışan Mithat Ademoğlu ve Mehmet Ünal'a teşekkür ediyoruz.

Sağ olsunlar, Varolsunlar.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

İrfan Çalışan
Kültür ve Turizm Müdürü

EYÜPSULTAN'DA İLK ŞEYHÜLİSLÂM TÜRBESİ

Prof. Dr. Semavi Eyice

1923'de İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini Saint Louis ve Saint Joseph Fransız okullarında, ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Almanya'da arkeoloji ve sanat tarihi okudu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. "İstanbul Minareleri" tezi ile lisansını tamamladı. Sanat Tarihi Enstitüsü'ndeki asistanlığı 1952'ye kadar sürdü. Yurtiçinde yapılan bazı kazılara katıldı. "Side'nin Bizans Dönemine Ait Yapıları" konulu tezi ile doktorasını verdi. Doçentliğini "İstanbul'da Son Devir Bizans Mimarlığı" tezi ile verdi. 1963 yılında Edebiyat Fakültesi'nde Bizans Sanatı Tarihi Kürsüsü'nü kurdu. "İlk Osmanlı Devri'nin Dini İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler" tezi ile profesör oldu. Yurt içi ve yurt dışında mesleki birçok araştırmalar yaptı. Ulusal ve uluslararası birçok bilimsel toplantıda tebliğ sundu. Türkçe ve yabancı dillerde olmak üzere 1000'i aşkın kitapta, makale, ansiklopedi maddesi ve araştırması basıldı. Anıtlar Yüksek Kurul Üyeliği yaptı. Bazı enstitülere olan üyeliği ise halen devam etmektedir. Fransa Légion d'Honneur nişanına sahiptir. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümü başkanlığı ve öğretim üyeliğinden 1990'da emekli oldu. Eşli olan Eyice 2 kız çocuğu babasıdır. Fransızca, Almanca ve İngilizce bilmektedir.

İstanbul'un tarihinde özel bir yeri olan Eyüpsultan semti burada yattığına inanılan Eyyûb el- Ensârî'nin ruhaniyeti dolayısıyla ona yakın bir yerde ebedî uykularını uyumak isteyenlerin tercih ettikleri bir yer olmuştur. Bu bakımdan Eyüp semtindeki kabristan bütün Osmanlı dönemi boyunca gündün güne genişlemiş ve pek çok ünlü kişinin ebedî istirahat yeri olarak tanınmıştır. Bunlar arasında Devlet'in en yüksek makamlarında bulunan kişilerin mezar veya türbelerine yer verildiği gibi genellikle şeyhülislâmlar da burayı tercih etmişlerdir. Devlet'in başta gelen makamlarından biri olan şeyhülislâmlık 15. yüzyılın ilk yarısı içlerinde ilk defa olarak kurulmuş⁽¹⁾ ve ilk olarak bu makamda bulunan kişiler vefatlarında Edirne'de gömülmüşlerdir.

İstanbul 1453'te fethedildiğinde şeyhülislâmlık makamında ikinci olarak bulunan Molla Fahrüddinü'l-Acemî Efendi idi. 1431'den itibaren bu önemli makamı işgal eden Molla Fahrüddinü'l-Acemî Efendi 1460'da vefatında Edirne'ye defnedilmiştir. Fetihten sonra ilk, Osmanlı devrinin üçüncü şeyhülislâmı olan Molla Hüsrev Muhammed Efendi 1480'de vefatında Bursa'da gömülmüş. Fetihten sonra ikinci şeyhülislâm olan ve Osmanlı tarihinin dördüncü bu makamı işgal eden kişisi ise Molla Gürânî Ahmed Şemsüddin Efendi olup, 1488'de vefat etmiştir. Kabri tespit edilememiştir. Fetihten sonra üçüncü şeyhülislâm Molla Abdülkerim Efendi ise 1495'de vefat ederek Edirne'de gömülmüştür. Osmanlı devrinin altıncı, fetihten itibaren de dördüncü şeyhülislâmı olan Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi de bu makamda öncekilerin aksine çok kısa bir süre kalabilmiş ve 1496'da vefat etmiştir.

Aslında Halep'li olduğu bilinen Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi Sultan II. Bayezid (1481-1512) döneminde 1495'den 1496'da vefatına kadar çok kısa kalmıştır. Genellikle verilen bilgilere göre bu zatın 99 çocuğu olduğu öğrenilir. Kaynakta bir yazılış hatası var mıdır? yoksa gerçekten bu zat bu kadar çocuğa sahip olmuş mudur? bunu öğrenememiz mümkün değildir⁽²⁾. İşte Eyüp toprak-

Resim 1; Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi Türbesinin günümüzdeki kalıntıları

larında ilk defnedilen şeyhülislâm bu Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi'dir⁽³⁾. Semtin en gösterişli ve en hakim manzarası olan ve şimdi üzerinde Pierre Loti Kahvehânesi'nin olduğu tepede inşa edilmişti. Ve bu genellikle Osmanlı medeniyetinde önemli yapılar ve velîler için yapılan açık türbeler mimarisinde idi. Haliç'e ve uzaktan İstanbul'un kara tarafından görülen silüetine hakim yüksek bir noktada kurulan türbe dört ayak üzerinde dört kemerin taşıdığı bir kubbe ile örtülü idi. Bu küçük eserde kesme taş kullanılmış ve Osmanlı yapı sanatının klasik döneminde düz yüzeyleri hareketlendirmek için kullanılan kordon biçimindeki kabartmalar da taşla işlenmiştir.

Türbenin orijinal mimarisiyle ne kadar süre boyunca yaşadığını bilmiyoruz. Ancak 19. yüzyılın ilk yarısı içlerinde yayınlanmış

Resim 2; Türbenin A. Süheyl Ünver tarafından çizilen restitüsyonu

(1) Şeyhülislâmlık makamı hakkında doyurucu ve etraflı bir çalışmaya rastlamadık. Bu konuda yayınlanan ansiklopedi maddesi makamın Osmanlı tarihindeki önemini belirtecek kadar kapsamlı değildir. Bkz. J. H. Kramers, "Şeyh-ül-Islâm", *İslam Ansiklopedisi*, XI (1979), s. 485-489.

(2) *İlmiyye Salnamesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislâmlar*, İstanbul 1334 (1916). Aynı kitabın Latin harfleri ile yeni baskısı için bkz. *İlmiyye Salnamesi*, (yay. haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Neziha Galitekin, Cevdet Dadaş), İstanbul 1998, s. 293-295. Ayrıca bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (2. bsk.), V, s. 111. Abdülkadir Altunsoy, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 11. Osmanlı şeyhülislâmlarının birçoğunun İslâmiyet ile ilgili konularda eserler bırakmış olmalarına karşılık, Çelebi el- Alaüddin el-Arabî Efendi'nin hiçbir eserine rastlanamamıştır.

(3) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* (yay.haz. Nuri Akbar), I, s. 230-231.

Resim 3; E. Grosvenor'un İstanbul ile ilgili kitabında, XIX. Yüzyılın sonlarında türbenin durumunu gösteren fotoğrafı

(4) Miss. Julia Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, London 1839, s.12-13. Miss Pardoe'nin kitabındaki gravürün bir reproduksiyonu Mesut Koman'ın *Eyüp Sultan Loti Kahvesi Çevresi*, başlıklı İstanbul 1966 tarihli baskılı kitabının kapağında ve içinde resimler kısmında tekrarlanmıştır. Resmin altında büyük bir hata yapılarak gravürün aslının Anton Ignaz Melling'in eserinden alındığı bildirilir ki, bu da tamamen yanlıştır. Melling'in *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819 baskılı kitabında böyle bir gravür yoktur. Ancak, Eyüp sirtlarından Haliç'i ve uzaktan İstanbul'u gösteren büyük gravürde sol köşede bir eski bina belirtilmiş ise de bu, önünde su dolduran kadınlar bulunan bir çeşme binasıdır. Böylece gravürün daha gerilerden çizildiği ve bu türbeyi göstermediği anlaşılır. Melling'in bu büyük eseri Yapı ve Kredi Bankasının yan kuruluşu olan Doğan Kardeş Yayınevi tarafından orijinalinden daha küçük ölçülerde olmak üzere 1966 yılında ve aynı isimle tıpkı basım olarak yayınlanmıştır.

5) Edwin A. Grosvenor, *Constantinople I*, Boston 1895, s. 84.

(6) Pierre Loti ve Eyüp semti hakkında bkz. S. Eyice, "Pierre Loti ve Aziyade başlıklı romanı", *Eyüpsultan Sempozyumu IV*, s. 370-399.

(7) Karacaahmet'teki açık türbenin bir ata değil bir kişiye ait olduğu açıkça bellidir. Ancak Karacaahmet Mezarlığı'nda Sultan II. Osman'ın çok sevdiği bir atının ölmesi üzerine onun buraya gömüldüğü ve üzerine kitâbeli bir taş dikildiği bilinir. Bu hususta bkz. H. Edhem [Eldem], "Bir atın mezar taşı kitabesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XV (1925), sayı 86, s. 196-199. Mesut Koman'ın *Eyüp Sultan Loti Kahvesi Çevresi* başlıklı küçük kitabının 5. sayfasında (2.bsk. s. 6) türbenin Fatih'in İstanbul'u aldığı gün üzerine binmiş olduğu atın mezarı olmakla meşhur olduğu belirtilir.

Resim 4; Türbenin Miss. Pardoe'nin kitabında yayınlanan, Bartlett tarafından çizilmiş gravürü

de olduğu için türbenin az arkasında ahşap basit bir yapı halinde olan bir kır kahvesi kurulmuştu. Fransız deniz subayı ve ünlü roman yazarı Pierre Loti (1850-1923) işte hayranı olduğu İstanbul'u fırsat bulduğunda bu kahvehânedeyi seyrediyordu. Şeyhülislam Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi'nin yarı yıkık türbesi de bu salaş kahvehânenin tam önünde bulunuyordu (6).

1950'li yıllarda Eyüpsultan'dan dar bir patikadan tırmanılan Pierre Loti Kahvehânesi'nin etrafı mezarlarla doluydu. Hatta buraya çıkışı sağlayan dar yaya yolunun Haliç'e bakan tarafında dahi mezarlar vardır. Bunlar arasında en ilgi çekici olanı annesiyle birlikte ölmüş bir bebeğin mezar taşıydı. Bir mermer mezar kapağının üzerine anenin süslü kitabeli şahidesi dikilmiş yanına da küçücük mini mini bir bebek şahidesi konulmuştu. Şeyhülislamın türbesi o yıllarda Grosvenor'un kitabındaki kadar bile değildi. Kemerleri taşıyan payeler yıkılmış ancak türbenin temeli ve payelerden sadece başlangıcındaki alt kısımları gösteren bazı taşlar kalmıştı. O yıllarda bu kalıntının bir fotoğrafını da çekmiştik. Pierre Loti kahvesi son yıllarda tamamen yepyeni modern bir bina olarak inşa edildi. Halk arasında her nedense bu türbenin Sultan II. Mehmed Fatih'in atının mezarı olduğu yolunda bir rivayet, bir söylenti çıkartılmıştır. Burası bir at mezarı değildir. Bilinmez nedendir Karacaahmet Mezarlığı'nda da bir açık türbe yine halk tarafından at mezarı olarak tanınmıştır. Yalnız Karacaahmet'te kışla ahırlarına yakın bir yerde üzerinde kitâbesi de olan ve Sultan

II. Osman (1618-1622)'a ait kır atın bir mezarı vardır (7). Fakat üzerinde türbe biçiminde bir mimari bulunmayan bu at mezar taşı çok yıl önce buradan çıkarılarak Topkapı Sarayı'nda saray arabalarının durduğu ve evvelce Hasahır denilen mekanda koruma altına alınmıştır. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver çok yıl önce bir deneme yaparak Şeyhülislam Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi'nin türbe-

sinin bir restitüsyonunu çizmişti (8). Ancak şunu belirtelim ki bu restitüsyon mimari bir deneme olmayıp orantıları oldukça hatalı, amatörce çizilmiş bir denemeden ibarettir. Eski gravür ve fotoğrafın yardımıyla temel kalıntısının ölçüleriyle bir restitüsyonu yeni baştan denenebilir.

Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi'nin arkasından Osmanlı tarihi boyunca daha pek çok şeyhülislâm Eyüp ve çevresindeki kabristanlara bazen yalnız bazen de aile fertleriyle birlikte gömülmüştür. Bunların kimler oldukları hususunda rahmetli M. Nermi Haskan tarafından hazırlanan ve gerçek bir Eyüpsultan semti ansiklopedisi olan büyük kitapta yeteri kadar bilgi bulunmaktadır (9). Zaten şehrin surları içinde şeyhülislâmlardan pek kimsenin mezarı bulunmamaktadır. Yalnız 17. yüzyıl başlarında 1599 tarihinde bu makama getirilen bir şeyhülislâmın türbesi, Bozdoğan kemeri dibinde, Gazanfer Ağa Medresesi ile Tezgahcılar Camii de denilen Hüsam Bey Mescidi'ndedir (10). Bu bölgeyi tahrip eden 1908 yangınında cami ile yanan bu türbe klasik üslupta kubbeli büyük bir eser olmasına rağmen, yıllardır içinde barınan kişiler tarafından ev olarak kullanılmaktadır.

Dört payeye oturan dört kemerin üzerine yerleştirilmiş kasnaklı küçük bir kubbeden oluşan Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi Türbesi yukarda da işaret edildiği gibi erken Osmanlı döneminde çok yaygın olan velî türbelerinin bir benzeri olarak yapılmıştır. Ve yine bu türden türbeler gibi de arazinin çevreye hakim yüksek bir noktasında inşa edilmiştir. Osmanlı dönemi boyunca "açık türbe" denilen dört ayak üzerine kubbeden oluşan böyle mezar anıtları çok sayıda yapılmıştır. Bunlara Anadolu'da rastlanıldığı gibi, bilhassa Rumeli'de çok sayıda örnekleriyle karşılaşılıyordu. Anadolu'daki örneklerin en eskilerinden biri İznik'te Yenişehir Kapısı dışındaki kabristanda görülen Sarı Saltuk Türbesi'dir (11). Taş ve tuğlanın bir arada kullanılarak yapıldığı bu küçük eser gayet belirli olarak bir 14. yüzyıl yapısıdır. Çok harap durumda, adeta yıkılmaya bırakılmış olmasına rağmen, yakın tarihlerde

restorasyonu yapılarak yeniden imar edilmiştir. Kuzey Yunanistan'da eski adı Kesriyye olan Kastorya'da bütünüyle tuğladan yapılmış böyle bir türbe daha görülüyordu (12). Üsküp'de ise böyle bir açık türbe altı payeli olarak değişik bir biçimde yapılmıştır (13). Nitekim İstanbul'da Karacaahmet'te at türbesi denilen açık türbe de böyle altı payelidir. Eyüpsultan mezarlıklarında bazı ufak türbeler de bu mimari tipin daha iddialı örnekleri olarak inşa edilmiştir. Ayas Paşa, Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Türbesi gibi (14). Konya'da Mevlânâ Türbesi etrafındaki hazîrede bulunan 1534-35 tarihli Mehmed Bey Türbesi de bu gruba giren yapılardandır (15). 1950 yılı sonbaharında Konya Ereğlisi'nde yaptığım bir inceleme gezisi sırasında kasabanın çok uzağında, Toroslar'a yakın sivri bir kayanın tepesinde Tont Kalesi denilen bir burca giderken çevresinde hiçbir yerleşim izi olmayan bir düzlükte görülen bir türbe temeli kalıntısı da evvelce burada dört ayağın taşıdığı kubbeden ibaret bir açık türbe bulunduğunu belli ediyordu. Köylülerin içindeki toprağı kabartarak bir mezar görüntüsü verdikleri bu tamamen yıkık türbenin önünde çalışırken yanımıza gelen bir köylü bunun Seyyid Battal Gazi'nin türbesi olduğunu söylemişti. Çok inanarak söylediği bu sözü Seyyid Battal Gazi'nin Eskişehir yakınında çok daha muazzam bir türbesi ve makamı olduğunu ileri sürerek doğrultmak gereğini görmedik. Kısacası Eyüpsultan'daki büyük mezarlıklarda yatan kişilerin adeta bir öncüsü olan ve şeyhülislâm kabirlerinin en başında gelen Çelebi Alaüddin el-Arabî Efendi Türbesi, velî türbeleri geleneğinin bir benzeri olarak inşa edilmiş olmakla beraber, dik-kate değer bir eser teşkil ediyordu. Bugün artık bu eserin ihyası düşünülemez. Zaten Pierre Loti Kahvehânesi'nden İstanbul'a açılan manzarayı engelleyeceği de açıkça bellidir, fakat bazılarının ileri sürdükleri gibi bir at mezarı olmayan bu türbe Eyüpsultan semtinin tarihi mezarlıklarında ilgi çekici bir eser olarak yer almalıdır.

Resim 5; Türbenin Sabiha Tansuğ Hanımefendi tarafından verilmiş olan fotoğrafı

(8) Ünver'in bu restitüsyon resmi bıraktığı çeşitli resimler arasında Süleymaniye Kütüphanesi'nde vardır. Baskısı için bkz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, A. Süheyl Ünver'in İstanbul'u, İstanbul 1996, s. 12-13 (1966 yılında çizdiği bu iki desende türbenin sağlam ve yıkıldıktan sonraki hali görülür); A. Süheyl Ünver, İstanbul'dan Bir Demet (yay.haz. İsmail Kara, Salih Pulcu), İstanbul 1996.

(9) M. Nermi Haskan, Eyüp Tarihi I, s. 286; Yıldız Demirez, Eyüp'te Türbeler, Ankara 1989, s. 16.

(10) Abdülkadir Altunsoy, Osmanlı Şeyhülislamı, Ankara 1972, s. 51-53; İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V, s. 120; İlmîyye Salnamesi, (yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş), İstanbul 1998, s. 349-352.

(11) S. Eyice, İznik Tarihi ve Eski Eserleri, İstanbul 1988, s. 43.

(12) S. Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", Türkiye Mecmuası, XII (1955), s. 208.

(13) S. Eyice, "Üsküp'de Türk Devri Eserleri", Türk Kültürü, sayı 11 (Eylül 1963), s. 28-30.

(14) Yıldız Demirez, Eyüp'te Türbeler, Ankara 1989, s. 16-18; 28-29; S. Eyice, "Eyüpsultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", Eyüpsultan sempozyumu II, s. 20.

(15) İ. Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya 1964, s. 628; Mehmet Önder, Mevlana Şehri Konya: tarihi kılavuz, Ankara 1971, s. 380.

1964'TE EYÜP SİRTLERİNDEKİ PİYER LOTİ KAHVESİ

Sabiha TANSUĞ

Gümülcene'de doğdu. Çocukluğunun geçtiği ege yöresinin yaşam tarzını (Türkmen ve Yörükler) ve renkli giysilerini yakından tanıdı.

Nuri İyem'den resim dersleri aldı ve karma sergilere katıldı. Avrupa gezisi sırasında gördüğü kostüm müzeleri ve cafelerden etkilendi.

1964 yılında Piyerloti kahvesini eski türk kahve geleneğine uygun olarak düzenledi. Turistik yazılar için gezdiği yörelerden kadın başlıkları toplayarak başladığı koleksiyon çalışması 16.17. yüzlula ait yaşam tarzının tanığı olarak çok değerli kültür hazinesine dönüştü. Gelin başı takılmış bir portresi madeni 50 kuruşlara basıldı. Ulusal ve uluslararası seminerlerde bildiriler sundu. Yayınlanmış kitipleri ve dergilerde çıkan çeşitli yazıları yanında, festivallerde aldığı ödüllerle de çok yönlü yaşamını sürdürmektedir.

Eyüp tepelerinde yer alan Piyer Loti Kahvesi'ne hiç gittiniz mi? Ve oradan güneş batımını seyrettiniz mi? Akşam olunca Haliç'in suları altın rengine dönüşür. Güneşin son ışıkları suların üzerine serilir, sakin dingin bir şekilde akşam uykusuna yatar. Bir de kahvenin mistik havası, tepeden görülen eşsiz manzara, içe çekilen o ilahi hava, sanatkarları, yazarları, şairleri derinden etkilemiştir hep.

Bir zamanlar İstanbul'da bulunan deniz subayı Piyer Loti de Haliç'in bu manzarasının insan ruhuna huzur verişini hisseder ve bu duyguyu yaşamak için kahveye sık sık gelir, mehtaplı gecelerde de bir hasır üstünde yatarak sabahlarmış. Bu tutkusunu paylaşmak için İstanbul'a gelen ecnebi dostlarını, zarif hanımları, Eyüp'te eşek üzerine bindirip tepedeki manzaraya hakim olan kahvehaneye çıkarırmış. Gelen dostları, bu geziden çok memnun kalırlarmış. Piyer Loti, o zamanın İstanbul'unu, İstanbul yaşamını ve kültürünü Aziyade romanıyla Batı'ya tanıtmış. En mühimi Türkiye'yi, İstiklal Savaşı sırası Avrupa basınında Atatürk'ün mücadelesini bir gönüllü olarak destekler, o nedenle, sonradan bu kahveye Piyer Loti Kahvesi denir. O nedenle İstanbul'a gelenler Piyer Loti Kahvesi'ne uğramadan dönmek istemezler.

Ben de Avrupa'ya gittiğimde Viyana ve Paris kahvelerinden çok etkilenmişim. Eskiden bizde olduğu gibi, bu kahveler, Avrupalıların kültür evleri gibiydi. Günlük gazeteler okunuyor, sohbetler ediliyor, mektuplar yazılıyor; Meşhur yazar çizerler, ressamlar artistler kahvelerde buluşuyorlardı. Orada çalışan tertemiz garson kızlar, kahveyi işleten genç bakımlı, nazik, güler yüzlü kadınlar... Mis gibi kahve kokusu içinde geçen sıcacık zaman, insana yaşam sevinci veriyordu.

Güzel bir bahar gününde böylesi duygular içinde İstanbul'a dönünce Haliç'e karşı bir kahve içmek için Piyer Loti Kahvesi'ne çıktık. Geçen zaman içinde Piyer Loti Kahvesi harabeleşmiş oldu. Ama taşıy-

Resim 1; Sühyl Ünver (çizim) Benim Gözümde İstanbul, İBB Yayınları

la, toprağıyla, ulu ağaçlarıyla, mor salkımlı eski, ahşap evleriyle, tekkesi, türbesi, çeşmesi, namazgahıyla, arnavut kaldırım yollarıyla eski bakımsız Osmanlı mezarlıklarıyla çevre, tümüyle terkedilmişliğin hüznünü yaşıyordu. Bu görüntüden etkilenip ben de hüznlendim. Mezarlığın içinde iki Avrupalı, resim yapıyorlardı. Ayakta Haliç'i seyredenler, fotoğraf çekenler, çevreyi dolaşan turistler oturacak doğru dürüst bir yer bulamadıkları gibi bir Türk Kahvesi içme olanakları da yoktu. Egzamalı elleri olan yaşlıca bir adamcağız küflenmiş, boyaları dökülmüş, eski bir teneke kahve tepsisi üzerinde sarı su gibi çayları gezdirerek servis yapıyordu. Getirdiği çayı aldım, içemedim. Kahvehanenin iç kısmını görmek istedim. Kalktım kahvenin önünde, ayaklarını uzatarak oturmuş boylu poslu adamın yanına gittim. "İçeri girebilir miyim?" dedim. "Girin, görün hanım abla." dedi alaylı bir sesle.

İçeriye adım attım, eşğin altından fiş diye balçık gibi kirli su, bacaklarıma doğru sıçradı ve hayretle ilerledim. Döndüm, kapının yanında bir tezgahın üzerinde su tenekesi, altında bir plastik leğen, bardaklar orada yıkıyor ve o su da yere akıp beto-

Resim 2; Sabiha Tansuğ Sühyl Ünver'le birlikte

Resim 3; Kahveyi ilk keşfeden isim babası Piyer Loti, (Eyüp Belediye arşivi)

nun altında biriktiği için basar basmaz eşikten su sızıyor.

İçerisi kırık dökük sandalye ve masalarla dolu. Duvarlar sigara dumanından sap sarı olmuş, pencerelerin çerçeveleri döküldü dökülecek, ahşap tavanın bir kısmı aşağı doğru inmek üzere... Duvarların sıvaları dökülmüş, oyuklardan tahtalar gözükyor. Çay ocağına bakıyorum, çay ocağı daha berbat... Bir beton tezgah üzerinde bir gaz ocağı. Gaz ocağının üzerinde alüminyum bir semaver üzerine simsiyah bir demlik oturtulmuş. Biraz ileride bir oyuk gözüme ilişti, bir koyun yatıyor, koyunun yanında bir gaz tenekesi, tuvalet olarak kullanılıyormuş, dolunca yallah tepeden aşağı döküyorlarmış. Kahveyi işleten genç adam rahatlıkla adeta dalga geçerek anlatıyordu. Kahve duvarlarının oyuklarında farelerin nasıl cirit attıklarını da... Buradan miğdem bulanarak kendimi dışarıya attım.

Resim 4; Kahvenin çay ocağı
Resim 5; Tarihi Piyerloti Kahvesi

Kısaca harabeye dönmüş bu kahvede, görüldüğü gibi akar su yok, kanalizasyon yok, tuvalet yok, temizlik yok, içilecek bir bardak temiz su, bir fincan kahve, çay yok, sadece tavandan bir ampul sallanıyor, "İşte ümit ışığı bu" dedim... Ve kısa sürede restore edilip gelen konuklara bir fincan köpüklü Türk Kahvesi sunulabilir. Kahveyi ne pahasına olursa olsun, alıp onarmaya o an orada karar verdim...

Ertesi gün, ben yüreğimin sesiyle, yanıma eşimin bir mimar arkadaşını alıp, mütevazı bir şekilde giyinip doğru kahvenin yanındaki ahşap eve gittim. Ev sahipleri sedirin bir köşesindeki kedileri kladrarak oturma-

mız için yer açılar...

Her cins kedi vardı. Eski İstanbul ailesi, bir anne, bir kız ve damattan oluşuyordu. Düşüncemi kendilerine açıkladım. Kahveyi kiralamak isteğimi söyledim, olur dediler. Siz önce kahveciyle konuşun, o çıkarsa biz size veririz. Evden vedalaşarak ayrılıp doğru kahveye gittim. Bu sefil manzara içindeki kahveyi çalıştıran kişiye fikrimi açıkladım. Olur dedi; Bana hava parası verin yarın çıkarım, anlaştık.

Ertesi gün kahveyi sekiz yıllığına kiralamadım... hava parasını alan kahveci de bu arada kahvede şakır şakır oynamış sevinçinden. Tabi mülk sahipleri durumdan çok memnun; çünkü onlar da aldıkları hava parasıyla büyük hanımın koluna altın bilezikler takmışlardı. Oysa verdiğim hava parasıyla kahveyi satın alabilirdim. Ben o perişan kahvenin o haline bir an önce son vermek için çırpınıyordum. Hemen bu pisliği temizleyip onarmaya başladım...

Benim bu faaliyetime, sanatkar hanım arkadaşlarım, özellikle Alım Karamürsel, aile, dostlarım, akademi çevresi, tüm basın ve yazarlar, olumlu bir yolda destek verdiler. Direksiyon başında oradan oraya dolaşıyordum. Belediyelere sular idaresine, Mezarlıklar Müdürlüğü'ne, PTT'ye, Bahçeler Müdürlüğü'ne müracaat edip istek dilekçeleri verdim. Kahvenin onarımı ve eşyalarını tamamlamak için Bedesten'e, eski eşya satan yerlere, marangozhanelere uğrayıp gereken eşyaları alıp yukarı kahveye taşıyordum. Ağabeyim Niyazi Kurtsan o ara bir şans eseri iki tane önemli marangoz bulup getirdi. Eskiden sarayda yetişmişler, eski işleri gayet iyi biliyorlardı. Kahveyi bu iki usta eski kahvehanelere uygun şekilde onardılar.

Eski gravürlere bakarak kahve ocağının ahşap bölmeleri, rafları, pencereleri, renkli camlar, çerçeveler, tavan, kapı, sedirler, dış ahşap kaplaması, çardak, trabzanlar hep yeniden yapıldı. Bazı parçalar da eski ahşap evlerin yıkıntılarında alındı. Kahve ocağının davlumbazı ile semaveri 'sarı

prinçten' eskiyi taklilt ederek, üzeri Osmanlı karanfil desenleriyle bezenildi. Yine sarıdan, bakırdan boy boy kahve cezveleri, yuvarlak askılı, askısız kahve tepsileri, siniler kallavi kahve fincanları, "parmaklı" mavi, beyaz kırmızı seramik kahve, çay tabakları, altın yaldızlı Paşabahçe çay fincanları, semaverler, nargileler, porselen demlikler, yeni kurulan kahve ocağının çevresine sıralandı...

Sayıdığım malzemeler Türk Kahvesinde kullanılan eşyalardı. Pek çoğu da piyasada satılıyordu. zaten bunlar var olan bir kültürün devamıydı.

Kahvenin içini döşemek için eski aynalar, ahşap oymalı köşelikler, raflar, lambalıklar, sedefli sehpa, mangallar alındı. Hepsini cilalanıp, temizlenerek yerli yerine kondu. Dekorunu tamamlayan kahvenin can damarı olan bazı ihtiyaçlar da temin edildi. Restore edip temizlediğimiz kahvenin bitişiğinde tuvaletsiz, susuz, tek odalı bir gecekondu vardı. İki üç küçük çocuklu bir aile orada barınıyordu. Burası da satın alınıp restore edilip kahveyle bağlantılı bir şekle getirildi. Böylece ikinci bir yatırım yapılmış oldu. Etrafına çiçekler dikildi, böylece kahvenin küçük mekanı genişlemiş oldu. Kahveye sular idaresinden özel su hattı çekildi. Bu sudan sağ sol komşulara da tuvalet ve ev temizliği için verildi. PTT'ye müracaat ederek telefon bağlandı, posta kutusu kahvenin önündeki ağaca asıldı, özel olarak Piyer Loti istampası alındı. Kahveyi tanıtıcı Fransızca ve Türkçe broşürler basıldı. Eyüp yollarına "Piyer Loti'ye gider" diye levhalar dikildi. Piyer Loti'nin kitapları toplanıp, bir kütüphaneye yerleştirildi. Eski fotoğrafları alınıp duvarlara asıldı. Piyer Loti'nin büstünü heykeltıraş Alım Karamürsel yaptı ve kahvenin önüne bir kaidenin üzerine oturtularak kondu. Ne yazık ki, sonraki yıllarda bu sanat eseri olan büst, çalındı, yok oldu... Sadece kaidesi kaldı. Gümüşsuyu üzerindeki kahveye doğru uzanan mezarlık duvarları onarıldı. Mahallenin ahşap karakolunu istek üzerine tamir ettirdik. Bu fa-

aliyetim sürerken Eyüp Belediyesi de Taşlı Tarla'dan başlayarak Piyer Loti'ye kadar gelen yolu genişletip yeniden düzenledi. Halk bu yolun açılışına o kadar sevindi ki herkes, o eski yerleri onaran hanım yolları yaptırdı, biz ona gidelim de bizim yollarımızı da açtırsın diye söylentiler ortalığa yayıldı...

İşte tüm bu gelişmeler beş ay gibi kısa bir zamanda tamamlandı. Türk Kahvesi'nin kahve ocağı, kömür ateşiyle yeniden yandı. Üzerinde tavşan kanı çay demlendi, küllü ateşte, orta, şekerli, sade, köpüklü kahvelerin pişmeye başladığı gün, kahvenin açılışı seçkin bir davetli grubu önünde görkemli bir şekilde yapıldı. Milli kıyafetli genç kızlar, delikanlılar, pırıl pırıl parlayan kahve tepsileriyle altın gibi yanan çay bardakları içinde tavşan kanı çaylar, kallavi fincanlarda köpüklü kahveler, lokumlar, simitler, kağıt helvaları, kurabiyeler sundular. O gün hayallerimi gerçekleştirmenin mutluluğunu ve yorgunluğunu yaşıyordum...

Türk Kahvesi'ne ve Türk dostu Piyer Loti'ye gereken ilgi böylece gösterilmiş oldu. Bu kahvenin açılışı basında geniş yer aldı. Ve büyük bir turist akınına uğradık.

Resim 6; Piyerloti reklamlarında kullanılan bir afiş fotoğrafı. (Bugün kahveyi işleten Nedim'in dedesi Halid Efendi)

Resim 7; Piyer Loti heykeli ve dışarıdan bir görüntü.

Resim 8; Piyerloti tanıtım larında kullanılan fotoğraf.

Otobüslerin Piyer Loti'den taşlı tarlaya kadar sıralandığı günler oluyordu. Bu kalabalığa kahve, çay servisi yapmamız imkansızlaşıyordu. Kahvenin içi, dışı insan seliyle dolup taşıyordu. O tarihte, henüz "Boğaz Turları" bile başlamamıştı. O nedenle rehberler, gelen turistlerin hepsini Piyer Loti'ye getiriyorlardı. Kahvenin otantikliği, kahve takımları ve çevrenin tanzimi ve tertemiz olması, çiçeklerle bezenmiş oluşu gelenleri etkiliyordu.

Kahvede çalışan genç kızlar ve delikanlılar, geleneksel giysilerle servis yapıyorlardı. Turistler burayı yaşayan bir müze olarak değerlendiriyorlardı ve kısa sürede bütün turistik rehberlerde yer aldı. Fakat çok ucuz bir mahalle kahvesi fiyatına servis yapı-

Resim 9; Piyer Loti kahvesinin içi, (Eyüp Belediye arşivi)

yordu. Bu şöhretin üzerine Ankara'ya gidip cesurane girişimimle turistik belge alabilmek için Turizm Bakanlığı'na müracaat ettim. O tarihe kadar hiçbir kahveye turistik belge verilmemişti. Turizm Bakanlığı çıkarttığı bir kanunla Piyer Loti'ye turistik belge verdi. Ve ona göre yeni bir fiyat listesi düzenlendi.

Birçok yabancı ve yerli filmler Piyer Loti'de çekiliyordu. Dünyanın bütün meşhur kişileri oradan gelip geçiyordu. Yazarların, çizerlerin, sanatçıların toplantı yeriydi. Haftada bir saz şairleri gelir, çalar, söyler, folklor oyunları oynanır, Pazar günleri geleneksel Karagöz oynatırlardı. Ve bilhassa İstanbul'da görevli ecnebler çocuklarını alıp grup grup gelirlerdi. Şiir günleri tertiplenirdi. Nedret Güvenç, Özdemir Asaf gibi ünlüler şiir günlerine renk katarlardı.

Kahveye gelen dostlara, yazarlara, gazetecilere, Devlet konuklarına ve görevlilerine komşulara kahve, çay, meşrubat kahvemizin ikramıydı. Eyüplü olan Cumhurbaşkanımız Fahri Korutürk her yıl aile kabirlerini ziyaret eder ve sonra kahveye gelir, oturur, bir köpüklü, orta şekerli kahvemizi içerdi. İşte yine bir dost kahvemizi ziyaret etmek istiyordu... 1973 Mayıs ortaları Ankara'dan İstanbul'a gelen ve Tepebaşı'nda Londra Otel'de kalan Tek Adam, İkinci adam, Toprak Uyanırsa ve Suyu Arayan Adam kitaplarının yazarı Şevket Süreyya Bey'i otelden alıp Piyer Loti kahvesine götürecektim... Bir taksiye bindik, Sötlüce'den geçerek yol alıyorduk. Çevrenin bakımsız perişan halini gören Şevket Bey kahrından inim inim inliyordu. "Bu hal bana çok dokundu, zor geldi, ama gördüğüm iyi oldu. Geçenlerde Avrupa'dan gelen bir bilim adamı Haliç kenarlarındaki yalılar, çevredeki çiçek bahçelerini, ormanları, mesire yerlerini belgelerle gösterdi ve bir zamanlar yaşanan hayatı tüm detaylarıyla anlattı..." dedi.

Sayın Şevket Bey bu yolculuktan sonra çok kederli bir şekilde Piyer Loti'ye ulaştı, üzgündü, düşünceliydi, Halice karşı bir ay-

va ağacının altındaki sandalyeye oturdu. Kendisine orta şekerli bir kahve sunduk, kahvesini yavaş yavaş yudumlararken ayva ağacının çiçeklerini koklayarak bana döndü, "Buraların eski halini bozmadan nasıl düzeltilebileceğini, yeni yaşama katılabileceğini, eski mimariyi bozmadan, yıkmadan, betona dönüştürmeden, nasıl düzenlenebileceğini gösteriyorsun. Sen burada bir mum ışığı-sın." "Ahh Sabiha kız hayatının bu kadar zor olduğunu bilmiyordum", dedi.

Yıllarca Piyer Loti'yi yıkıp betona dönüştürme isteklerine karşı gelerek olayın savunucusu oldum. Yıkım taraftarı olanların yanında içte ve dışta direnişimi destekleyenler de vardı. Fransa'daki Piyer Loti Cemiyeti, Turing Kulübünün kurucusu Reşid Saffet Atabinen ve Çelik Gülersoy basında kahvenin bu halini muhafaza etme olayına destek veriyorlardı.

Kahvenin müdaviimlerinden olan Prof. Dr. sayın Süheyl Ünver "Hür Düşünce"de 19 Mayıs 1966'daki makalesinin başlığı şöyleydi? "Yıkmalı mı? Düzeltmeli mi?"

"İstanbul'a gittin mi? Gittim. Eyüp Sultan'ı gördün mü? Gördüm. Gümüşsuyu'na çıktın mı? Çıkmadım. Öyle ise sen İstanbul'a gitmemişsin denirdi. Çünkü bu kahvenin bulunduğu yamaçtan İstanbul çok mükemmel görülebilir. Gidenler ve görenler bizi tasdik eder. İstanbul'u bu kadar güzel gören yerimiz nadirdir. Şimdi duyuyorum ki bu kahvenin sahası istimlak edilecek, büyük ve beton bir salon yapılacakmış. Olmaz böyle şey. Fikirler baltalanmalı mı? Yerine göre evet. Böyle bir tasavvur kadar feci düşünce olamaz."

Bugün hepimizin gördüğü gibi yıllar geçtikten sonra, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Eyüp Belediyesi'nin* kararıyla bu tepede bazı kısımlar istimlak edilerek eskiye uygun bir şekilde restore edilip imar edildi. 1964'te Piyer Loti Kahvesi'nde yanan mum ışığı, zaman içinde çevresini böylece aydınlattı.

Evet. Piyer Loti Kahvesi ve bu tepe, geçmiş yüzyılların efsanesi gibidir. Bu mekanda,

sislerin ardında kalmış gizemli bir hava vardır. Böylesi mistik bir havayı hissetmek isterseniz, Eyüp camisinin yanından, mezarlıkların içinden, yukarı doğru bir yol çıkar, bu yoldan yavaş yavaş yürüyerek, çevrenizi seyrederek Piyer Loti Kahvesine gidebilirsiniz. Eğer şansınıza lodosun estiği bir günse, selvilerin çıkardığı sesin çevrede yankılanmasının bıraktığı ilahi uğultuyu tüm vücudunuzda hissedersiniz. Ve ölümlerle, yaşamın tüm gizini duyarak yukarı doğru çıkarsınız. Bu duygunun zevkine varan bazı eski İstanbul'lular lodosun estiği gün bu uğultuyu dinlemek için mezarlıklar arasından yürüyerek kahveye gelip çaylar, kahveler içilip, sohbet edilerek saatlerce otururlardı. İşte böyle bir ortamda tepeye vardığınızda Haliç tüm ihtişamıyla önünüze seriliverir. Ve İstanbul'un ilahi bir şehir olduğunu düşünürsünüz.

Piyer Loti Kahvesi'nde size sunulan kahveyi yudumlararken, doğanın güzelliğini, Bizans'ın, Osmanlı'nın sanat eserlerini, tarihi yerlerini bir arada izlersiniz, bu şehir, medeniyetlerin, imparatorlukların, kahramanların, hayallerin, ihtirasların, inançların, zenginliğin, sanatın, sevdaların, arzuların, yükselişlerin, inişlerin bir arada yoğrulduğu bir şehir dersiniz. Haliç'e Avrupalılar "Altın Boyunuz" boşuna dememişler dersiniz.

Şimdi Piyer Loti Kahvesi daha da genişleyerek, onarılarak Türk Kahvesi geleneğini sürdürüyor. Sağolsunlar, varolsunlar. Nedim üç yaşından beri elimde ve kahve ortamında gazoz kapaklarını toplayarak, sonra garsonluk yaparak büyüdü. Çekirdekten bir kahveci olarak yetişti. Ve Sabiha Ablasının bıraktığı esere, eşyalara daima sahip çıktı ve onları korudu. 1964'te restore edilen Piyer Loti Kahvesi 20. ve 21. asra hizmet ederek ve örnek olarak devam ediyor.

* Sn.Tansuğ öncelikle şükran borçluyuz. Gizli-saklı köşe-bucakta duran hatıralarını ve bilgilerini bizlerle paylaşma inceliğini gösterdiler. Şimdi O'nun açtığı çığırda çok büyük işler yapıldı ve yapılıyor. Piyer Loti Tepesinde görkemli bir "sosyal tesis" ziyaretçilerini selamlıyor." Başkan Ahmet GENÇ Bey'in girişimleri ile TAÇ vakfının hazırladığı Piyer Loti Projesinden yola çıkarak o zamanki İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Sn.R.T.Erdoğan'ın şahsi tasarrufları ile tesis inşaatı başlatıldı Sn. Başkan (eski) Gürtuna zamanında tamamlanıp özel bir firmaya işletmek için verildi. Ve tabi daha nice gelişmeler... İşte bütün bunlar bilinsin için Sn.Tansuğ'un yazısı özel bir önem arz ediyor. (yay. notu)

Resim 10; Milli kıyafetlerle Piyer Loti'de kahve sunan öğrenci.

EYÜP SULTAN'DA MĖHR-Ė ŞAH VALĖDE SULTAN ĖMARETĖ

Dr. Ahmet İNAN

1940 Burdur doğumlu Yüksek İslam Enstütüsü'nün 1966'da Konya'da bitirdi. Doktorasını İstanbul Üniversitesi'nde Vakıflar üzerine yaptı. Çeşitli kurumlarda idarecilik yaptı, öğretim görevlisi olarak bulundu. Kırk yıllık çalışma hayatının ardından İstanbul Vakıflar Bölge Müdürü olarak emekli oldu. İlmî çalışmalarının yayınında, periyodik yazıları da çıkan İnan çeşitli dernek ve vakıflarda sosyal, kültür çalışmalarını sürdürmekte.

Eyüp İlçesi, Hz. Peygamberin mihmandarı ve sancaktarı olan Eba Eyyüb – el Ensarî yi ebedî istirahatgahında misafir etmesi sebebiyle Fatih Devrinden bu yana İstanbul'un önemli merkezlerinden biridir. Bu itibarla Osmanlı Uleması bu semti farklı değerlendirerek (uluların seçkinleri) anlamına gelen “ Havass-ı Refia ” adını vermişlerdir. Bu beldeyi bir çok vakıf abideler ve hayrî eserlerle ihya etmişlerdir.

Bunun en güzel örneklerinden biri de Sultan III. Mustafa'nın Başkadını, Sultan III. Selim'in annesi, dindarlığı ile meşhur, hayır işlerini seven, siyasî mülâhazalardan arınmış, hamiyetli, Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'te yaptırdığı imareti ve külliyesidir. Bu vakıf müessese, hicrî 1208 (1793) yılında hizmete açılmıştır. 211 yıldan beri aralıksız hizmetlerini sürdürmektedir. Günümüzde de fakirlerin ümit ve güven kaynağı olmağa devam etmektedir.

Biz bu yazımızla vakfiyenin önemli bölümlerini o gün ki dili ve üslubu koruyarak okuyucularımıza tanıtmayı bir görev bildik. Bu vakfiye ile o dönemdeki hayır, hamiyet ve hizmet anlayışı ile sosyal ve iktisadî yapı hakkında önemli bilgiler öğrenmekteyiz. Bu senetle;

“ ... Bu vakfın kurulmasına kadar arsası Hz. Eba Eyyüb-el Ensarî vakfına senelik 1800 akçe mukataa (kira) ile eldeki senet gereği tasarruflarında olan, Cami-i Kebir Mahallesi, Bostan İskelesinde hudut ve müstemilatı belli, kare şeklinde 1400 zira arsa üzerine ecir ve sevabını umarak, temiz mallarından Allah'ın rızası ve yüce Resulünün ruhu için bina ve ihya buyurdıkları; iki kârgir türbedar odası, iki kârgir ekmekçi odası, iki kârgir pişirme odası, iki kârgir mütevellî odası, bir sofa, bir kârgir sebilci odası, mutfak, dört hela, kiler, (bir başka) mutfak, fırın, bir büyük ambar, belli müstemilatı olan imaret, türbe, sebil, çeşme ve diğer kârgir mülk binalarını, yine imaretin karşısında

bulunan Hz. Eba Eyyüb-el Ensarî Vakfına yıllık 360 akçe kira ile tasarruflarında olan, bir taraftan Saray İmamı Seyyit Osman Efendizade, ünlü müderrislerden Seyyit Mahmut Molla Konağı, bir taraftan deniz kenarı, iki taraftan yol ile çevrili dört köşe 361,5 zira arsada iki göz kayıkhanesi, üzerinde bir kahvehane ve arkasında birbirine bitişik üç kârgir dükkan binaları ile dört tarafı taş duvarla çevrili kare şeklindeki 1503,5 zira arsaya içine alan büyük imaret odunluğunun mülk binalarını, yine bu şehirde Cami-i Kebir Mahallesi, dört tarafı Türbe Hamamı, küllhanı ve Hüseyin Ağa evi, mektep, umumî yol ve özel yolla çevrili taş duvarı ve Sinan Paşa Vakfından olmak üzere senet gereği tasarruflarında (kullanımlarında) olan, bu arsanın içinden akan bir masura lezzetli suyu ile birlikte satın almak suretiyle mülkleri olan miktarı ve hudutları belli arsayla, bu arsaya bitişindeki yine hudutları belli Hz. Halit Vakfına yıllık 180 kira ile mutasarrıf oldukları arsa üzerine birbirine bitişik evlerini, Eyüp'te İslambey Mahallesi, Kırkçeşme Suyundan ifrazen (ayırarak suretiyle) aldıkları; türbeye, çeşmeye ve sebile bağlattıkları sekiz masura suyu, Hasköy'de Humbaracı ve Lağımçı Kışlasına yaptırdıkları Cami-i Şerifi...” hayrat olarak vakfettiğini beyan ve ifade ediyor.

Kurduğu bu vakfın yaşaması başka bir ifade ile hayır şartlarının yerine getirilmesi için de;

Resim 1; İmaret iç avlu (Eyüp Belediye arşivi)

Resim 2; İmaret hazire kısmı
(Eyüp Belediye arşivi)

“ İstanbul’da Vefa Camii yanında kendi mallarından inşa ettirdikleri altlı- üstlü 60 odayı, dört büyük ahır, bir ambarı, samanlık, kömürlük, iki masura temiz suyu, 15 adet helayı, dört tarafı taş duvarla çevrili avluyu, damlalık, koridor, sokak kapısını, 20 dükkanlık büyük bir hanı,

(Yine) İstanbul’da Çelebioğlu Mahallesindeki mülklerini, yağhaneyi, kazancı dükkanlarını, boyacı dükkanını, yine aynı yerde 1675 zira arsa üzerine yaptırdığı on odayı, bir ahşap mahzeni, iki helayı, bir paçacı dükkanını, iki katlı kargir mahzeni, bir fincancı dükkanını, boş arsası ile birlikte Leblebiciler Hanını, aynı yerdeki bir ahır, Eyüp’te Veliefendi Çeşmesi adlı yerde altlı-üstlü 20 odayı, iki sundurmayı, bir mutfak ocağını, kök boyası ve yemeni renklerinin yapıldığı boyacı dükkanlarını...” akar olarak kaynak gösteriyor.

Ayrıca Çengelköy’de, Levent Çiftliğinde, Kasımpaşa’da, Yenişehir’de, İznik’te, Muğla’nın muhtelif merkezlerinde, Büyükdere’de, Küçükçekmece’de, Eyüp ilçesine bağlı birçok köyde; çiftlikler, içi tohumluk dolu ambarlar, mandıralar, değirmenler, boyahaneler, GEDİK diye anılan atelyeler, gök taşı imalathaneleri, sebze dükkanları gibi aha nice akar mülkler vakfın ebediyyen yaşaması için vakıf senedinin 5. sayfasından 37. sayfasına kadar semtleri, yüz ölçümleri, cinsleri ve diğer özellikleri etraflıca belirtilen akarlar da vakfedilmiştir.

Bu kadar kabarık servetin kaynağı hakkında kafalarda sorular oluşabilir. Öncelikle şunu kesin olarak bilmek gerekir ki Osmanlı Mahkemeleri kaynağında meşruiyet olmayan hiçbir vakfın tescil ve tasdikine asla izin vermemişlerdir. Diğer önemli bir husus da Valide Sultanlar, devletin en yüksek memuru sayılırlardı. Yukarıda üstün vasıfları anlatılan Mihrişah Valide Sultan da servetini kendine yakışacak şekilde insanlığın emrine ve hizmetine sunmuştur.

Aşağıdaki bölümde; imarete pişirilerek, istihkak sahibi olan ve mürtezika denilen kişilere dağıtılacak veya ikram edilecek yemeklerin ismi, kullanılacak malzemeler, bir yıl zarfında ne kadar erzak veya iaşe dışı malzemelerin alınması lâzım geldiği, israftan kaçınılması, buna rağmen fazla ihtiyaç zuhur ederse veya 600 olarak belirlenen yemek sayısı kâfi gelmezse, yeterince artırılmasına izin verildiği açıkça görülmektedir.

“...Eyüp’te Bostan İskelesi’nde Allah rızası için bütün levazım ve mühimmatı ile benzerlerinden üstün olan yüksek kubbeli imaretlerinde pişirilip, fukaraya ve ehl-i hizmet olan mürtezikalara dağıtılması için en güzelinden olmak üzere; her gün 12 şer kile un satın alınıp, her biri 100 dirhem olmak üzere fodla (ekmek) pişirilmeli... Yine adı geçen imarette SABAH ÇORBASI için her gün 28 okkadan her yıl 324 günde (toplam) 9072 okka mısır unu satın alınıp, sabah çorbası pişirilmeli.. Yine sözü edilen sabah çorbası için günde ikişer okka 100 dirhemden her sene 324 günde toplam 729 okka sade yağ alınmalı.. Yine bu imarette öğle çorbası için her gün 33 er okkadan, yıllık 276 günde (toplam) 455 kile dört okka buğday satın alınıp öğle çorbası pişirilmeli.. Yine bu çorba için günlük iki okka 100 dirhemden 276 günde (toplam) 621 okka sade yağ satın alınmalı.. Yine adı geçen imarete her hafta Perşembe günü ve Ramazan-ı Şerifin 30 günü pişirilecek pilav için günlük 83 okkadan top-

lam yıllık 74 günde 614 kile iki okka mısır unu satın alınmalı.. Yine bu günlerde; zerde pişirilmesi için günlük 33 er okkadan yıllık 74 günde 244 kile iki okka mısır unu satın alınmalı.. Yine sözü edilen bu günlerde zerde pişirilmesi için günlük altışar okkadan 74 günde 444 okka halis bal satın alınmalı.. Yine söz konusu olan bu günlerde pişirilen zerde ve pilav için günlük 26 şar okkadan 74 günde 1924 okka sade yağ alınmalı.. Yine bu pilav için günlük 74 gün için 1702 okka koyun eti satın alınmalı.. Yine sözü geçen zerde için günlük 156 şar dirhemden 74 gün için toplam 28.5 okka 144 dirhem halis zağferan satın alınmalı.. Zikri geçen pilav, çorba ve ekmeğin pişirilmesi için (ikinci yemek olmak üzere) her gün 22 şer okkada 354 günde 7788 okka balık satın alınmalı..Sözü edilen pilav için her gün 11 er okkadan yılın 74 gününde toplam yılın 74 gününde 814 okka nohut satın alınmalı..Her gün 6 şar okkadan yılın 74 gününde toplam 444 okka piyaz (fasulye) satın alına.. Yine 74 günde toplam 41.5 okka 50 dirhem fulful (karabiber) satın alına.. Sözü edilen zerde ve pilav için yine 74 günde günlük dört çekiden 296 çeki, çorba ve ekmeğin pişirmek için yılın 280 gününde, günlük dokuz çekiden 3186 çeki ki; toplam bu imaret için her sene 3482 çeki odun satın alına... Yukarıda yazılıp açıklandığı üzere bu imarete; zikredilen zahireden günlük 600 kişilik yemek pişirilip, hizmet ehli olan mürtezikalara, bilcümle fakirlere taksim olunup, yedirilmeli... Bundan böyle sözü geçen 600 yemek kifayet etmez ise, yeterince çoğaltılmalı... Yukarıda belirtilen3482 çeki odun fazla gelir ise, israf olunmaya... Bu imaretin icap eden yerlerinde kandil yakmak için yıllık 90 okka zeytin yağı satın alına..." diye imaret mutfağının şartları açıklanmıştır.

. sayfada görevlilere verilecek ücretler ve onlarda aranan vasıflar; dindarlık, ihlâs, samimiyet, sadâkat, liyâkat, hakka-hukuka

riâyet, insaf sahibi olmanın yanında tama' (aç gözlülükten) uzak, hıyanetten sakınan kişiler olmaları özellikle şart koşuluyor. Bu bölümde önemli bir nokta dikkatimizi çekiyor. İmarette görevli her seviyedeki kişilere, sosyal statüsüne ve verdiği hizmetlerin önem derecesine göre hak ve nesafet kuraları içinde ücret ödeniyor. Günlük olarak ödenen ücretlerin dışında yolluk, zahire bahası gibi adlar altında yıllık önemli miktarda bir bedel de görevlilerin daha iyi hizmet vermeleri için ilave olarak ödeniyor. Aşağıda bunlara ait açıklamaları görüyoruz:

".. Müfettişlik yapan Nazır, günlük 30 akçe, Mütevelli günde 100 akçe maaş, yolluk ve zahire bahası olarak da yıllık 3250 kuruş ile günlük yedi çift fodla (ekmek) ve yedi tam yemek veriliyor. Birinci kâtibe hizmetleri sebebiyle; günde 70 akçe maaşın dışında yolluk ve zahire kıymeti olarak da yılda 1625 kuruş, ayrıca imareten dört çift ekmeğin ve dört yemek veriliyor.

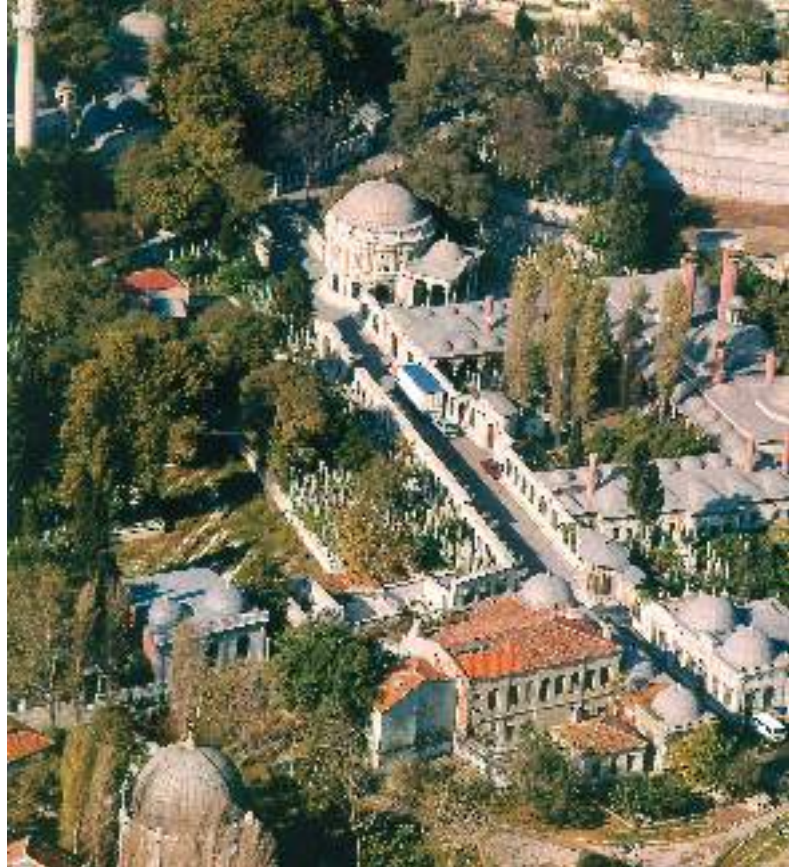
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No:636, Sayfa:1-52

Okka; 400 dirhem ağırlığındaki bir ölçü birimdir. 400 dirhem de 1282 gramdır.

Kile (keyl); 20 okkalık bir ölçü birimdir.

Zira'; dirsekten parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsüdür.(75-90 cm.)

Resim 3; İmaret kuşbaşı görünümü (Eyüp Belediye arşivi)

Resim 4; İmaret giriş kapısı
(Eyüp Belediye arşivi)

Ruzname kâtibi (günlük defter yazan kişi) günlük 30 akçe yolluk ve zahire bedeli olarak 787.5 kuruşla birlikte günlük üç çift ekmek ve üç mükemmel yemek alıyor. Vakfın dindar, salih, uyanık, mucit tahsildarı günlük on akçe maaş, yolluk ve zahire bedeli olarak da yıllık 360 kuruşla birlikte iki çift ekmek ve iki yemek alıyor.

Harameyn Muhasebe Kaleminde (çalışan) salih bir kimse, vakfın günlük işlerini yazmakla görevlendiriliyor, o da günlük hizmeti karşılığında on akçe maaş ile imaretten bir çift ekmek ve bir tam yemek alıyor.

Dindar ve istikamet sahibi, tamir ve tرميم (onarım) kâtibi günde beş akçe imaretten bir çift ekmek ve bir tam yemek alıyor.

İmaret Müdürü, günde 25 akçe maaş ile imaretten iki çift ekmek ve iki tam yemek alıyor. Yemekleri adaletle dağıtıp dua alan kimse de günde 15 akçe, imaretten iki çift ekmek ve iki tam yemek, Vekilharç, günde 20 akçe iki çift ekmek, iki yemek, Ambar Kâtibi, günde on akçe, iki çift ekmek ve iki yemek, Ambarcı, günlük 15 akçe, bir çift ekmek ve bir yemek, Mütevellî Odasının Bekçisi, günde 20 akçe, iki çift ekmek, iki yemek, Kantarcı, günlük beş akçe, imaretten bir çift ekmek, bir yemek, İmaret Çöpçüsü,

günde beş akçe, imaretten bir çift ekmek, bir yemek. İmarete gelen – gidene hoş muamele eden kapıcı da günde on akçe maaş ve imaretten bir çift ekmek, bir yemek, Sanat-kâr Aşçıbaşına günde 15 akçe ustalık beş akçe de ustabaşılık, üç çift ekmek, üç yemek, İkinci Aşçı ile Üçüncü Aşçıya günlük 15 şer akçe ile iki çift ekmek ve ikişer yemek, Birinci Aşçı Yamağı, yük taşıma işi de kendisine verilirse; beş akçe aşçı yamaklığından, yedi akçe de hamallıktan maaş, ayrıca iki çift ekmek, iki yemek, İkinci Aşçı Yamağı da buğday hamallığı yapmak kaydıyla yedi akçe hamallık, yedi akçe de yamaklık ücreti, imaretten iki çift ekmek ve iki yemek, Üçüncü Aşçı Yamağı, kazan yıkamak ve tas taşıma ücreti dahil yedi akçe bulaşık ve diğer işler, beş akçe yamaklık, ayrıca bütün hizmetleri için imaretten iki çift ekmek ve iki yemek, Başekmekçi, günde 12 akçe işinden, üç akçe riyaset görevinden ayrıca imaretten üç çift ekmek, üç yemek, İki Ekmekçi Ustası günde 12 akçe, imaretten iki çift ekmek, iki yemek, Ekmekçi Yamağı, yük taşıma işleri kendisine ait olmak üzere yedi ar-tı dört akçe ücret, ayrıca Üçüncü Fırın Çırağı olan kişi de fırın ve tezgâh ferraşlığı için yedi akçe, dört akçe de cıraklık ciheti (görevi) için, ayrıca imaretten bu hizmetlerine karşılık iki çift ekmek ve iki yemek, Fodla Taşıyıcısı, günlük dört akçe, imaretten bir çift ekmek ve bir yemek, İmaret Kapıcısı ve Avlu Temizlikçisi 15 + 5 akçe maaş ile imaretten iki çift ekmek ve iki yemek, Vakfın tüm meremmatından (tamir işlerinden) sorumlu kişi günlük beş akçe ile imaretten günde bir çift ekmek ile bir tam yemek hak sahibidirler.." ifadesiyle imaret çalışanlarının ücretleriyle ilgili bölüm sona eriyor.

41. sayfadan itibaren Mihrişah Valide Sultan'ın kendi yaptırdığı camiler ile diğer camilerde imamlık, vaizlik, müezzinlik, cüzhanlık, devirhanlık, duahanlık vs gibi halkı irşat eden, insanları hayra çağırın,

dünya ve ahiret saadeti için dua eden ilim ve din adamları ile ilgili tahsisler, tevcihler (beklenen hizmetler), ücretler, onlara verilecek fodlalar, yemekler ve diğer ikramlar sayılmaktadır. Kandil günleri, mübarek geceler, bayram günleri Vakıf Görevlilerinin dikkat ve riayet edeceği hususlar ayrı ayrı sayılıp, gereği emredilmektedir. Türbedarın vazifeleri, yakılacak kandiller, çeşme ve sebillerin nasıl korunacağı, halka sunulacak ikramlar, Mevlevihanelerdeki ibadetlerde nelerin yapılacağı, dervişlere izzet ve ikramlar, daha nice hayrat ve müberrat ehline tevcihler ve tahsisler uzun uzadıya sayılmaktadır.

İMARETİN BU GÜNKÜ DURUMU

Eyüp İmaret, günümüzde de Vakıflar Genel Müdürlüğünün önemli hizmetlerinden biridir. 1997 yılının sonuna kadar günlük 1000 kişilik olan kapasite 1998 yılı başından itibaren 2500 kişiye çıkarılmıştır. İmarette lazım gelen onarımlar yapılmış, buharlı yemek pişirme kazanları ilave edilmiştir. Halkın adak veya kurbanlarını İmaret Külliyesi içinde yerine getirme temayülleri Vakıflar İdaresince değerlendirilmiş, buraya sağlık şartlarına uygun bir kesim yeri yaptırılmıştır. Burada kesilerek veya kestirilerek imarete makbuz karşılığı bağışlanan; kelle, paça, bağırsak, kursak, deri ve diğer sakatatlar, ihale suretiyle satılıp paraya çevrilmekte, elde edilen paralar imaret hizmetlerinde kullanılmaktadır. Bağışlanan etler ise; önce şoklanmakta, arkasından yine imaret bünyesinde bulunan 35 ton kapasiteli soğuk hava deposunda saklanmaktadır. İmarete bağışlanan yıllık et miktarı 250 ton civarındadır. Bağışlanan bu etler İstanbul'un altı ayrı yerinde bulunan mutfaklarda pişirilerek dağıtılmakta ve yine Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait soğutuculu bir kamyon aracıyla yurdun değişik yerlerinde bulunan imaretlerde; fakirlere sıcak yemek olarak ik-

ram edilmektedir. Bu imaret 1999 yılında Milli Eğitim Bakanlığına - uydurma bir gerekçe ile - devredilen 60 civarındaki yurtta barındırılan 10 000 in üzerindeki fakir öğrenciye de önemli bir destek sağlamakta idi.

İMARETİN GELECEĞİ

Mihrişah Valide Sultan'ın en ulvi duygularla vakfettiği bu imaret, bu beldenin mehabeti (saygınlığı) nin de eklenmesi ile hayır ve hamiyet sahiplerinin de her geçen gün artan ilgisine mazhar olmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi* tarafından Vakıfyede belirtilen İMARET ODUNLUĞUNA sağlık şartlarına uygun KURBAN KESİM YERİ ve diğer müstemilat yaptırılmaktadır. İki Kamu Kurumu olan Vakıflar Genel Müdürlüğü ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi arasında mutabakat sağlanarak, Vakıf İmaret ile bu kesim hanenin Vakıflar İdaresince - canlı müze olarak - işletilmesi, hem Vakıf Hukuku, hem dünyanın bizden başka yerde görülmeyen bu hayrî ve hasbî hizmetin yaşatılması vebali, herkesi kurtarmalıdır. İstanbul'a gelen yerli ve yabancı turistlerin, beldedeki diğer ziyaret yerleri ile birlikte Mihrişah Valide Sultan İmaretine gösterdikleri ilgi de Vakıflar İdaresi ve Belediyelerce göz ardı edilmemelidir.

* Sn.İnan'ında bahsettiği inşaat 2005'te hizmete girecek nasip olursa. Katlı otopark ve modern kesimhane bittiğinde Eyüp'ün en mübrem iki ihtiyacı (nisbeten) karşılanmış olacak. Bu inşaatın yanı başında yükselen diğer bir çalışma TELEFERİK ise diğer basidederdir.(Yay notu)

Resim 5; İmaret revaklı bölümü (Eyüp Belediye arşivi)

MONOGRAFİK BİR ÇALIŞMA: SİLAHTARAĞA ELEKTRİK FABRİKASI

Yard. Doç. Dr. Binnur KIRAÇ / Yard. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI

1967 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Mimar Sinan (Güzel sanatlar) Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden 1989 yılında mimar olarak mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Programı'nda "Sur-u Sultaninin Marmara Yönünde Sura Dayalı Olarak Gelişen İshakpaşa Sokağı'nın İncelenmesi" başlıklı tez ile 1992 yılında yüksek lisans; "Türkiye'deki Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmesinde Bir Yöntem Araştırması" başlıklı tez ile 2001 yılında doktora öğrenimini tamamlamıştır. 1993 yılında araştırma görevlisi olarak girdiği MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı'nda 2003 yılından itibaren yardımcı doçent doktor olarak görevini sürdürmektedir.

1964 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Mimar Sinan (Güzel sanatlar) Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden 1988 yılında yüksek mimar olarak mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Programı'nda "İstanbul'da 19.Yy Sivül Kârgir Mimarinin Korunması İçin Fener Bölgesi Örneğinde Bir Yöntem Geliştirilmesi" başlıklı tez ile 1999 yılında doktora öğrenimini tamamlamıştır. 1989 yılında araştırma görevlisi olarak girdiği MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı'nda 2001 yılından itibaren yardımcı doçent doktor olarak görevini sürdürmektedir.

Haliç, ülkemizdeki sanayileşme sürecinin izlenebildiği ender bölgelerden biridir. Geleneksel malzeme ve yöntemlerle inşa edilen, basit üretim tekniklerinin kullanıldığı sanayi tesislerinden, çelik yapım sistemi ile inşa edilen, aydınlık, çok katlı, geniş açıklıklı, makine ağırlıklı üretim yapan sanayi tesislerine varan bir sürecin izleri bölgede gözlenmektedir. 19.yy.da Haliç'te kurulan sanayi yapılarının büyük bir çoğunluğu ülkemizde türünün ilk örneğidir; Feshane, Cibali Tütün Fabrikası vb. gibi, Türkiye'nin ilk termik santrali olma özelliğine sahip Silahtarağa Elektrik Fabrikası da Haliç'in 19. yüzyıldaki sanayi kimliğinin oluşumunda rol üstlenen sanayi yapılarından biridir.*

20.yy başında dünyanın büyük şehirlerinde evlerin, sokakların aydınlatılmasında havagazı fenerleri yerine elektrik lambaları, fabrikalarda buhar makineleri yerine elektrik kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'da Londra, Paris ve diğer şehirler 19. yy. başında havagazı ile aydınlatılırken, bu olgu İstanbul'da ancak 19. yüzyıl ortalarında, Dolmabahçe Sarayı için inşa edilen Gazhaneden sokakların aydınlatılması için de gaz verilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Beyoğlu'nda Cadde-i Kebîr gaz ile ilk olarak aydınlatılan cadde olmuştur (Ergin, 1995, 920-921). Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma hareketinin bir uzantısı olarak, imparatorluk başkentinin de Avrupa şehirlerinde olduğu gibi elektrikle aydınlatılması gerekliliği gündeme gelmiştir.

1. Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın Kuruluş Süreci

İmparatorluk başkentinin elektrikle aydınlatılması konusunda 1295 (1878) yılında bir Fransız şirketi adına Mösyö Şarl Tokas** tarafından yapılan ilk girişim çeşitli nedenlerden dolayı sonuçsuz kalmıştır (Önay, 1972, 28-29). Bu konudaki yeni talepler Meşrutiyet'ten sonraki dönemde olmuştur. İstanbul'un elektrikle aydınlatılmasında

kabul edilecek yöntem ve koşullar, diğer şehirler için örnek olacağından, Nâfia Nezâreti tarafından bir şartname hazırlanmıştır. Bu şartname dahilinde yapılan davete iştirak eden 8 kadar müessese arasından Macar Gans şirketi tercih edilmiştir. Padişahın da iradesiyle 1910 yılında, tesisin yapım ve 50 yıllık işletme imtiyazını alan Gans şirketi Fökyö Varnan** ve Jiro Loşor** şirketleriyle de anlaşarak çalışmalarına başlamıştır. Bu anlaşmanın ardından, başlangıçta fabrikanın 3000 kw gücünde olması öngörülürken 13400 kw'a çıkarılmıştır (Ergin, 1995, 2691-92).

Rumeli yakasında elektrik üretecek olan Gans Anonim Şirketi 1911 yılında Banque Général de Crédit d'Hongarie ve Banque de Bruxelles ile sermayesi 12 milyon Frank-528 bin Osmanlı Lirası olan "Société Anonyme Ottomane d'Électricité-Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi" ini kurmuştur. Şirket 44 maddelik nizamnâme (Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi Nizamnâme-i Dâhilisi) ile ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır (Ergin, 1995, 2770-28). 1914'te şirket, Belçika SOFINA (Société Financière de Transports et d'Entreprises Industrielles, Bruxelles) grubuna devredilmiştir (Koçu, 1968, 4999).

2. Yer Seçimindeki Etkenler:

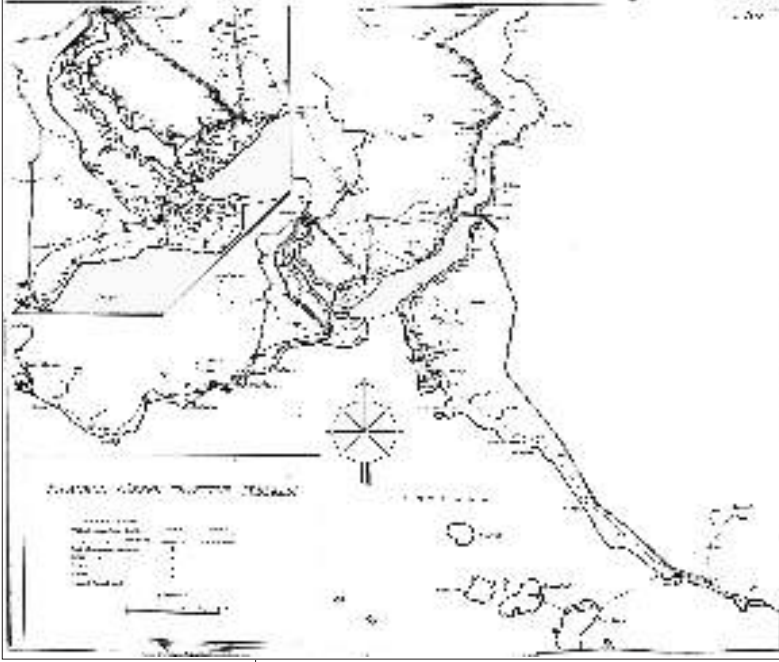
İlk bakıldığında sağladığı olanaklar nedeniyle sanayi için uygun bir bölge olarak görülen Haliç'in aslında coğrafi durumu sanayi yerleşmesine uygun değildir. Ancak

Resim 1. 1930'lu yıllarda Haliç yönünden Fabrika'nın görünümü. (Kağıthane Belediyesi Arşivi)

Kaynağı belirtilmeyen resimler yazarlara aittir.

*Yeniden gözden geçirilen ve yazarlar tarafından güncellenen bu bildiri ile; Binnur Kırac, Mevlüde Kaptı ve Sadedtin Ökten "The old Power Plant at Silahtarağa in Istanbul" başlığı ile 20-24 Şubat 2003'de Madrid'de gerçekleştirilen "The first International Congress on Construction History" ve Binnur Kırac "The Role of Silahtarağa Power Plant in the Rehabilitation of Haliç Historic Industrial District in Istanbul" başlığı ile 10-17 Temmuz 2003'de Moskova'da gerçekleştirilen "XII International Congress - The Transformation of Old Industrial Centers and the Role of Industrial Heritage" e katılmışlardır.

**İsimler kaynaklarda geçen yazılım şekilleri ile kullanılmıştır.

Şekil 1. İstanbul'un 1940 yılındaki elektrik dağıtım şebekesi. (İ.E.T.T., 1941)

(1) Balkan savaşı sırasında tramvayların atlarının, orduya satılması üzerine, Kaba-taş'ta küçük bir elektrik fabrikası kurularak önce Tünel-Şişli, sonra Karaköy-Ortaköy hatlarında, (Silâhtarağa Elektrik Fabrikası tamamlanmaya kadar) tramvay işletildiği Osman Nuri Ergin tarafından Mecelle-i Umûr-ı Belediye'de sayfa 2398'de aktarılmaktadır.

(2) Cengizkan 2001 içinde sayfa 19-20

Şekil 2 vaziyet planı 1918. (34E/774)

Şekil 3. 10 nisan 1911 tarihli ilk yerleşim planı. (34E/750)

merkezi konumu nedeniyle Haliç sanayi için uzun yıllar cazibe merkezi olmuştur. Silâhtarağa Elektrik Fabrikası'nın yer seçiminde birinci derecede bölgenin konumu etkin rol oynamıştır. Şehrin elektrik enerjisinin büyük bölümünün Rumeli yakasında tüketilmesi ve Boğazı geçerek Anadolu yakasının da aydınlatılması düşünüldüğü için tesis, kolay ve ucuz dağılıma imkân verecek en uygun yere kurulmuştur (Erengil, 1957, 3, Şekil 1)

İstanbul çevresinde su santrali yapılabilecek güçte bir akarsu bulunmadığı için buhar santrali yapılmağa karar verilmiştir. Haliç'in yukarısında Silâhtar ve Kağıthane dereleri ağzında kurulan santral için bu mevki (Silâhtarağa), su ve kara nakliyatına elverişli bulunması, fabrika için gerekli soğutma suyu sağlayabilmesi açısından da en uygun yer olarak görülmüştür (Aytaç, 1957a, 5).

1913 yılında biteceği düşünülen tel döşeme işi ile Silâhtarağa'da inşasına başlanan fabrikanın tamamlan-

ması, Balkan harbi nedeniyle gecikmiştir (Ergin, 1995, 921, 2962). Ayrıca 1913 yılının Eylül ayında İstanbul'da meydana gelen sel felaketi, santralin inşaatında çalışan işçilerin barakalarını yıkıp, bazı işçilerin ölümüne ve inşaatla kullanılan bazı malzemelerde önemli zararlara sebep olduğundan, fabrika ancak 1914 yılında tamamlanmıştır (34E/756, 1-11; Ergin, 1995, 2962). İstanbul'da şehre ilk olarak 11 Şubat 1914'te, 14 Şubat 1914'te de tramvaylara elektrik verilmiştir (İ.E.T.T., 1956, 1; 18; Koçu, 1968, 4999). 1923 yılına kadar İstanbul'un birkaç caddesi ışıklandırılabilmiş, bu tarihten sonra şehrin her tarafı aydınlatılmaya çalışılmıştır. (Önay, 1972, 31) 1926'da Anadolu yakasına⁽¹⁾ (Erengil, 1957, 3; Koçu, 1968, 4500), 1931 yılında Büyükkada, 1932'de Heybeliada'ya elektrik verilmiştir. (İ.E.T.T., 1956, 1; 18; Koçu, 1968, 4500).

3. Fabrikayı Oluşturan Yapılar ve Kompleksin Mimari Kurgusu:

Yaklaşık 120.000m²'lik bir alan üzerinde kurulan üretim kompleksi, çalışma ve yaşam birimleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Güneyden Haliç, batıdan Silâhtar Deresi, kuzey ve doğudan ise fabrika ile birlikte yapılan karayolu ile çevrelenen, (34E/750, 6⁽²⁾) fabrika arsasında, en uygun yerleşim planı olarak; güneyde çalışma birimleri, kuzeyde yaşam birimlerinin bulunması tercih edilmiştir. Santral binası arsının güney doğusuna yerleştirilerek, karayoluyla ilişki sağlanırken, güneyde Haliç kıyısındaki rıhtım ve iskelesi ile de su yolu bağlantısı kurulmuştur (Şekil 2).

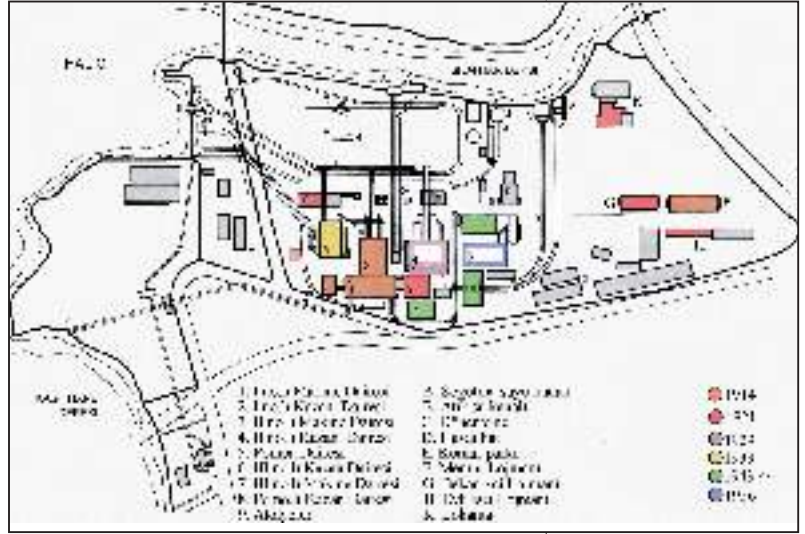
Fabrikanın, 10 Nisan 1911 tarihli "Emplacement de l'Usine" başlıklı ilk yerleşim planından, dört aşamada büyüyecek biçimde tasarlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey-güney eksenine üzerine yerleştirilen bir makine dairesinin önüne dört kazan dairesi düşünülmüştür (34E/750; Şekil. 3).

Silâhtarağa tesisinin genel planlama ilkesi, gelecekteki her türlü kapasite büyü-

mesine olanak verecek şekilde öngörül-
müştür. Kazan dairesinin uzunlamasına
olan aksına, makine dairesinin aksı dik ola-
rak yerleştirilmiştir. Böylece yeni eklemeler-
in (büyümenin) kolayca yapılabilmesi dü-
şünülmüştür. Bu planlama aynı zamanda
buhar gidiş yolunun açılması ve binalara
girişi kolaylaştırmak için de yapılmıştır
(34E/752; 4-5, Şekil 3).

Silâhtarğa Fabrikası, T şeklinde plan-
lanmış ilk fabrika yapısına zaman içerisinde
eklenen yeni kazan ve makine dairele-
lerinden oluşmaktadır. I no.lı makine ve ka-
zan dairelerinden oluşan ilk fabrika yapısı
1914 tarihinde bitirilmiştir (Şekil 2; Resim 2,
2). 1921 yılında artan ihtiyaç karşısında fab-
rikanın kapasitesi artırılmış ve II nolu ma-
kine dairesi inşa edilmiştir. (Şekil 4)

Sürekli artan elektrik ihtiyacı 1927-28
yıllarında mevcut kazan tesisatı ile zorlukla
karşılanabilmiştir. 1929 yılında II no.lı
kazan dairesi (Resim 3), 1939 yılında III no.lı
kazan dairesi yardımcı tesisat ile birlikte
kurulmuştur (Resim 4). Bu yeni tesisat ile,
üretim 13.400 kw ile başlayan Fabrika'nın
gücü 70.000 kw'a çıkartılmıştır (İ.E.T.T.,
1941, 71). 1943-44 yıllarında ise III. ve son
makine dairesi, dönemin ünlü mimarlarından
Seyfi Arkan tarafından gerçekleştiril-
miştir (Tanyeli, 1992, 93; Resim 5-6). Son ola-
rak IV no.lı kazan dairesi de 1956 yılında iş-
letmeye açılması ile fabrika gelişmesini ta-
mamlamıştır. Bu son takviye ile fabrika
130.000 kw'lık güce ulaşmıştır (Kiper, 1956,
28; İ.E.T.T., 1957e, 12: 1; Erengil, 1957, 3; Re-
sim 8). Fabrikadaki bir kaç aşamalı büyü-
meyi, 1912 den itibaren çeşitli yıllardaki va-

ziyet planlarından ve resimlerden izlemek
mümkündür. (Şekil 2, 4; Resim 1, 7)

Buhar enerjisiyle çalışan Santral için kö-
mür ulaşım ve depolama tesisleri mimari
kurguda önemli bir yere sahiptir. Santral'in
kazan dairelerinin hemen önünde kömür
deposu ve bu deponun rıhtımla bağlantısını
sağlayan havai hat bulunmaktadır. Santral
için gerekli olan ve Zonguldak'tan
(34E/805) gemilere
yüklenen taş kö-
mürü, Haliç'in dol-
ması nedeniyle önce Boğazda yer alan Ku-
ruçesme kömür rıhtımına, oradan da lay-
terler vasıtasıyla santrale nakledilmektedir
(Acar, 1977, 328). İki aşamada gerçekleştiril-
en kömür nakli hem zaman kaybına hem
de maliyetin yükselmesine neden olmakta-
dır (İ.E.T.T., 1941, 72; Comisetti vd., 1950, 36;
Şekil 4).

Santralin açık hendek yerine betonarme
kapalı kanal olarak inşa edilen su kanalları

Şekil 4. 1970'li yıllara ait ol-
duğu düşünülen vaziyet planı
Fabrika'nın işletmeye kapan-
madan önceki halini göster-
mektedir. (Acar 1976, 330).
Vaziyet planına, yazarlar tara-
fından sonraki yıllarda inşa
edilen yapıların eklenmesi ile
ortaya çıkan büyüme aşamala-
rı.

Resim 2. Fabrika inşaatının ilk
yıllarından bir görünüm. (Ay-
tar 1957a, İ.E.T.T., 5: 4)

Resim 3. II. Numaralı kazan
dairesinin inşaatından sonraki
görünümü. (Kağıthane Beledi-
yesi Arşivi)

Resim 4. III no.lı kazan daire-
si.

Resim 5. Mimar Seyfi Arkan
tarafından tasarlanan III no.lı
Makine Dairesi, 1998 Ekim
ayında yapılan yol genişletme
çalışması sırasındaki durumu.

Resim 6. III no.lı Makine Dai-
resinin iç mekanından bir gö-
rünü. (Acar 1976, 330).

Resim 7. Silahtarğa Elektrik Fabrikası'nın Silahtar deresinden genel görünümü. (Aytar, 1957b, 4)

Resim 8. 1956 yılında yapılan ve bugün varolmayan IV no.lu kazan dairesinden bir görüntü. (İ.E.T.T. 1957d, 8: 5)

da mimari kurgunun bir parçasıdır (34E/752, 4; 5-6). Santral için gerekli olan soğutma suyu Silâhtar Deresi'nden alınmaktadır. Derenin suyu süzülüp dinlendirildikten sonra, kanalar ile makine dairesine ulaştırılan ve soğutma işlevini yerine getiren su biraz ısınmış olarak atık su taliye kanalları ile Haliç'e verilmektedir (Acar, 1977, 325).

Santralin kazanlarından çıkan cüruf, ray sistemi ile cüruf tuğlası imalathanesi getirilmekte, burada çimento ile karıştırılarak cüruf tuğlası imal edilmektedir. Tuğla imalathanesi güneyde fabrikadan uzakta, Kağıthane deresi kıyısında kurulmuştur. Uzun ömürlü olan bu tuğlalar elektrik şebekesinde kablo ve muhafaza tuğlası olarak kullanılmaktadır (Acar, 1977, 325, 330; Şekil 5).

Üretim fonksiyonunun tamamlayıcı diğer bir ögesi olan tamir atölyeleri fabrika yakınında kurulmuşlardır. Güneydeki çalışma biriminde yer alan diğer yapılar ise, memurların çalıştığı büro binası, fabrika müdürü lojmanı, sökülebilir bir ev ile bekçi lojmanıdır. Yönetim binası, I numaralı kazan dairesinin güney ucunda, fabrika girişini karşılayan bir konumda bulunmakta, hemen yakınında fabrika müdürü lojmanı ile L planlı sökülebilir bir ev yer almaktadır. Bekçi lojmanı ise kontrol amaçlı olarak iskele yakınında bulunmaktadır (Şekil 4).

Kuzeyde ise yaşam birimi olarak tanımlayabileceğimiz alanda ikâmetgah binaları ve lokanta yer almaktadır. Evli işçi lojmanları, bekar işçi lojmanları ve memur lojmanları olmak üzere üç bloktan oluşan

barınma yapıları arazinin kuzey doğusunda, birbirlerine paralel olarak yerleştirilmişlerdir. Arazinin kuzey batı ucunda, Silâhtar Deresi yakınında ise lokanta yapısı yer almaktadır. Oldukça yoğun bir şekilde ağaçlandırılmış olan kuzeydeki yaşam alanı, güneydeki fabrikanın kirliliğinden yalıtılmıştır.

Kuzeyde karayolu ile sınırlandırılan yaşam birimine doğu ve batıdan iki giriş vardır. Santral alanını çevreleyen Silâhtar ve Kağıthane dereeleri üzerinde santral ile bütünleşen ve 1930'lu yıllarda inşa edildiği düşünülen, iki köprüden sadece Fil Köprüsü günümüze ulaşabilmiştir (uzun yıllar kullanılmayan Sünnet Köprüsü 80'li yılları ikinci yarısında, yeni çevre yolu bağlantı yollarının inşaatı sırasında kaldırılmıştır.). Santralin kuzey batı girişinde inşa tarihi bilinmeyen bir mescit yer almaktadır.

3.1. Ana Fabrika Yapısına ve II no.lu Makine Dairesine ait bilgiler ve yerinde tesbitler.

1912 tarihli "Mémoire descriptif et justificatif des dispositions dans l'Usine" başlıklı rapor, fabrikanın ilk kuruluş dönemindeki yapılaşma kararlarını, mekanların ve makinelerin özelliklerini; Fabrika'nın işleyiş şemasını tanımlamakta; ayrıca yapıların ilk tasarlanandan daha geniş olarak inşa edildiğini belirtmektedir. Bu raporda Kazan Dairesi'nin boyutlarının 24.80x37.40 m., yerden yüksekliğinin 3.60 m., mekan yüksekliğinin 11.40 m. olduğu, Makine Dairesi'nin boyutlarının 22.30x50.00 m., yerden yüksekliğinin 6.00 m., mekan yüksekliğinin ise 14.00 m olduğu ifade edilmektedir. Aynı rapordan Makine Dairesi'nin ileride eklenecek makineler düşünülerek daha geniş yapıldığı öğrenilmektedir.

Yine bu rapordan ana fabrika yapısını oluşturan I no.lu makine ve kazan dairelerinin betonarme platform üzerine çelik iskelet bir konstrüksiyonun içi tuğla ile doldu-

rularak inşa edildiği anlaşılmaktadır (*Resim 2*). Ayrıca mekanların aydınlatılmasının katedral usulü ve aynı zamanda havalandırmayı sağlayacak bir pencere sistemi ile yapıldığı ifade edilmektedir (*34E/752, 3-4; Resim 10-11*).

T planlı ana fabrika yapısını oluşturan Makine ve Kazan Dairelerine ait, 1912 tarihli raporda geçen bu bilgilerin dışında 2002 yılında herhangi bir belgeye, projelere ulaşılamamıştır. Ancak 1921 yılında ek olarak inşa edilen makine dairesinin ayrıntılı çizimlerine ulaşılmıştır. İlk makine dairesi ile büyük ölçüde benzerlik gösteren II. nolu makine dairesinin projesi ışığında mevcut ana fabrika yapısının konstrüksiyonu yerinde tespit edilmeğe çalışılmıştır.

II no.lı Makine Dairesi, çelik kolonlar ile tümüyle betonarme temele oturmaktadır. Çelik kolonlar, 3 metre yüksekliğinde 52 cm kalınlığında kargir bir duvara (subasman) kısmen gömülü olarak, betonarme radye üzerine oturmaktadır.

T planlı ana fabrika yapısının doğu-batı doğrultusunda yapılan sondaj çalışmasına ait 1918 tarihli bir belgeye göre belli aralıklarla 10 m, 15 m., 24 m. ye inilmiştir. Bu metrelerde şist, çamur ve toprak zemine ulaşılmıştır (*34E/768*). 1921 yılında inşa edilen II no.lı makine dairesinin temellerinin radye olarak tasarlanmasında bu sondaj sonucunun etkili olduğu düşünülmektedir.

Binanın iç ölçüleri 20x25 m., dış ölçüleri 20.24x25.32 m. saçak iç yüksekliği zemin-den itibaren 19.92 m., mahya iç yüksekliği 24.50 metredir.

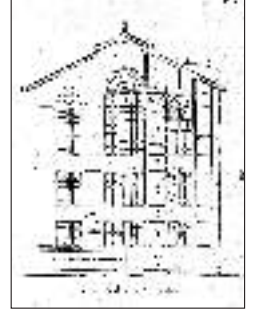
Binanın çatı açıklığı uzun doğrultuda 5 m. aks aralığı ile düzenlenen 20 m. açıklıklı çelik makaslar ile geçilmektedir. Bu çatı makasları, temelden örgü çubukları ile oluşturulmuş çok parçalı çelik kolonlar olarak yükselen ve ağır bir kreyn rayını mesnetledikten sonra, incelen perçinli kolonlarla taşınmaktadır.

Yapının cephesi 3 sıra pencere dizisinden oluşmuştur. Pencere sistemi de yapının bütünüyle uyumlu bir biçimde metal olarak uygulanmıştır. Yapının dış duvarları, örgü çubuklu kolonların dış yüzlerine yerleştirilen hafif I profilleri arasına örülen ince bir tuğla dolgu ile oluşturulmuştur. Bunların iç ve dış yüzleri sıvanmıştır. Bu dolgunun yerinde durabilmesi ve sistemin makas düzlemine dik doğrultuda stabilitesinin sağlanabilmesi için I profillerine rijit olarak bağlanan yatay kuşaklar düzenlenmiştir. Cephede metal konstrüksiyon olduğu gibi sergilenmektedir. (*Kıraç ve Ökten, 1995, 34-35*)

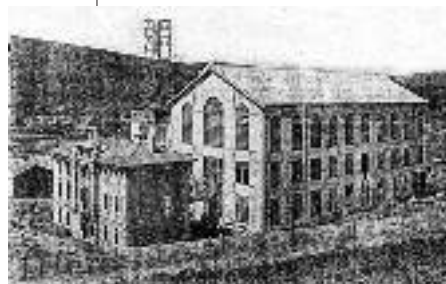
İki makine dairesi arasında 5 m. genişliğinde 6.66 m. uzunluğunda fabrika şefi ofisi ve bir geçit bulunmaktadır (*34E/771; Şekil 5*).

Bina projedeki boyutlara ve genel konstrüksiyona uygun inşa edilmiştir. Ancak kolon detaylarında farklılık gözlenmektedir

2002 yılında I ve II no.lı Makine dairelerinde yapılan tespit çalışmasında I no.lı makine dairesinin 1912 tarihli raporda da ifade edilen boyutlarda inşa edildiği belirlenmiştir.

Şekil 5. II no.lı makine Dairesi özgün kuzey görünüşü (34E/771, Plan no EU/3/35).

Resim 9. Önde Silahtar Deresi üzerindeki soğutma suyu kanallı girişi, arkada ana fabrika yapısı ve II no.lı makine dairesi ile havai hattın 1929 yılından önceki görünümü. (Kağıthane Belediyesi Arşivi)

Resim 10. Yönetim binası ve I numaralı Makine Dairesi'nin inşa edildiği ilk yıllar

Resim 11. I numaralı Makine Dairesi ve turbo alternatörlerin görünümü (Aytaç, 1957a, 4)

Resim 12. I no.lı Makine Dairesi'nin Kazım Karabekir Caddesi'nden görünümü.

Resim 13. I no.lı Makine Dairesi'nin içinden bir görünüş. (Foto: Aras Neftçi, 1995)

Resim 14. I no.lı Makine Dairesi'ndeki 2 ve 3 no.lı turbo alternatörler. (Foto: Aras Neftçi, 1995)

I no.lı makine dairesi ile II no.lı makine dairesi arasında büyük ölçüde benzerlik görülmektedir. Farklılık çelik kolonların detaylarındadır. I no.lı makine dairesinin kolon detayı II no.lı makine dairesine ait projelerdeki detay ile aynıdır. Bu da göstermektedir ki 1921'de inşa edilen II no.lı makine dairesine ait projeler I no.lı makine dairesinin benzeri olarak tasarlanmış ancak uygulama sırasında bazı detaylarda farklılık yapılmıştır.

Türbinlerin oturduğu ara kat her iki mekanda da betonarme olarak gözlenmiştir. II no.lı makine dairesine ait özgün projede çelik olarak görülen bu katların, zaman içerisinde yenilenen türbinlerle birlikte betonarmeye çevrilmiş olabileceği düşünülmektedir (Resim 12-14).

I no.lı Makine Dairesi ile birlikte T planlı ana fabrika yapısını oluşturan I no.lı Kazan Dairesi de tespit çalışmamızda yer almaktadır. Ancak mevcut kazanlar ve olumsuz şartlar mekan içinde ölçüm yapılmasına izin vermemiştir. Kazanlar nedeniyle tam anlamıyla algılanamayan mekanın dışarıdan yapılan gözlem neticesinde makine dairesi ile benzer bir cephe düzenine sahip olduğu tesbit edilmiştir (Resim 19-21).

Bu makine dairesi ile bitişik olarak inşa edilmiş olan, II. no.lı kazan dairesinden günümüze yalnız betonarme platform ulaşmıştır (Resim 3, 17).

3.2. Tesisin Havaî Hattı ve Konstrüksiyonu:

Kazanlarda yakılmak üzere deniz yolu ile gelen kömürün mavnalardan alınması için vinçler ve havai hat yapılmıştır (Aytar, 1957a, 5). Fabrika rıhtımındaki döner vinçle mavnadan alınan kömür, monorayla kömür deposuna veya açıkta saptanan bölgelere yığınlar halinde aktarılmaktadır. Buradan da kazan dairesine basit bir vinç ve monorayla aktarılan kömür yakılmaktadır. Ortaya çıkan curuf el arabalarıyla dışarıya alınarak, yine, monorayla briket atölyesine taşınarak işlenmektedir. (Acar, 1977, 325; Cengizkan, 2001, 7; Şekil 6, Resim 9)

"İstanbul Belediyesi İ.E.T.T. Umum Müdürlüğü 1940 senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri" isimli ve 1941 tarihli yayın, Fabrika'nın o yıllardaki durumu hakkında bize bilgi vermektedir. Buradan Fabrika'nın kazan ve türbin tesisatının 1940 yılına kadar sürekli yenilenmesine karşılık, kömür nakliye tesislerinin günde 250-260 ton kömür tüketimine hizmet etmesine rağmen

Resim 15. I no.lı Kazan Dairesi batı cephesi (Kağıthane Belediyesi Arşivi).

Resim 16. I no.lı Kazan Dairesi'nde bulunan I no.lı kazan.

Resim 17. Alttan II no.lı Kazan Dairesi'nden günümüze ulaşan betonarme platform; karşıda I no.lı Kazan Dairesi.

yenilenmediği (İ.E.T.T., 1941, 71); diğer taraftan zeminin kötü olmasının demir köprü sütunlarının bazılarının çökmesine neden olduğu, tesisatın demir inşaat kısmının ciddi bir onarımına gereksinim duyulduğu öğrenilmektedir (İ.E.T.T., 1941, 73).

1955 yılında fabrikanın donanımında modern üretim ve teknik esaslarına göre bir takım yenilikler yapılmış, kömür nakil tesislerinin yenilenmesi de bu kapsamda gerçekleştirilmiştir (İ.E.T.T., 1957e, 12: 1).

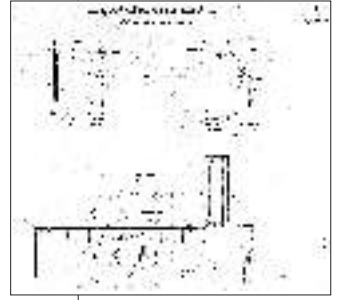
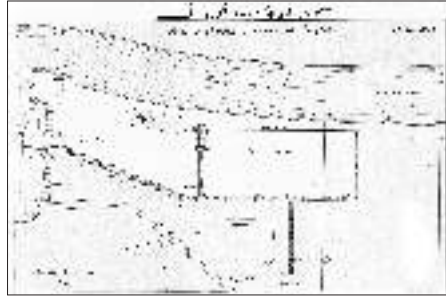
Tesisattan günümüze yalnızca havaî hattın çelik konstrüksiyon sütunlarını taşıyan beton ayaklar kalmıştır. Bu sistemin 1985-86 yıllarında IV no.lu kazan dairesi ile birlikte söküldüğü tahmin edilmektedir. Rıhtımın çevresi beton bir duvarla örülmüş, iskele de metruk bir haldedir (Resim 18). Bu tesisatın ayrıntılı tanımı ancak eldeki belgeler ışığında yapılmaktadır.

3.3. Kömür Parkı ve Kömür Nakil Tesisi:

13.10.1923 tarihli kömür parkına ait 5 no.lu plandan (Şekil 6) anlaşıldığı kadarıyla, kazan dairesi ile Kağıthane deresi arasındaki alanda yer alan parkın güneybatı ucunda 20.00 m. x 49.00 m. büyüklüğünde bir kömür deposu yer almaktadır. Kömür parkı 50.000 m. x 124.000 m. boyutundaki havaî hat ile sınırlandırılmıştır (34E/794). Kömür parkının stok kapasitesi 30-40 bin ton kadardır (Resim 1).

3.4. Yeni Rıhtım Planı ve Vinç:

Silahtarağa Elektrik Fabrikasının 1928 tarihli yeni rıhtımına ait paftadan, Haliç'e doğru 30x5 metrelik bir iskele ile birlikte yaklaşık 70 metre uzunluğunda, ortasında döner vinç (Resim 1) yer aldığı rıhtım gözlemlenmektedir. Rıhtım genişliği de iskelede olduğu gibi 5 metredir (34E/809, EU/2/69; Şekil 7).

30 m.lik iskelede kazıklar 10 aks aralığında yerleştirilmiş ve 6.50 metre uzunluğundadır. İskeleden deşarj kanalına kadar olan kısımda ise kazıklar 23 aks aralığıyla yerleştirilmiştir. Bu aks aralıkları 2.25 cm.den 3.31 cm.ye kadar değişmektedir. Kazıkların boyutu iskeleye aynıdır.

Rıhtımdaki 30 tonluk sabit ve kendi eksenini etrafında dönen vinç kazık temelleri üzerine oturmaktadır (34E/752, 9-10). 8 metre yarıçapı olan bir alanı tarayan vincin 19 m. yükseklikteki bir kovayı doldurabildiği, bunun da kömürü 16 metre yükseklikte giden raylı bir sistemle ana fabrikaya aktardığı anlaşılmaktadır (Cengizkan, 2001, 8).

3.5. Fabrikayı oluşturan diğer yapıların mimari özellikleri

Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın üretim yapıları dışında yukarıda da belirtildiği gibi yaşama ve yönetim birimleri de bulunmaktadır.

Yönetim binası; üç katlı olan yönetim binası, ana girişi ortaya alan merkezi bir düzenlemeye sahiptir. Yapım sistemi kargir olan bina I. Ulusal mimarî üslubunu yansıtmaktadır. İkinci kattan çelik konstrüksiyonlu bir geçit ile 1 numaralı makine dairesine bağlanmaktadır (Şekil 8; Resim 12).

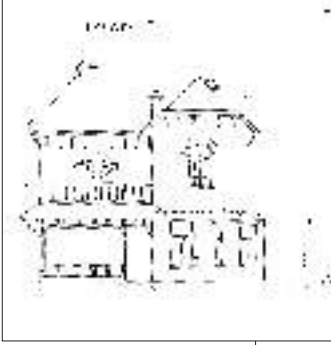
Şekil 6. Kömür parkı ve havaî hattı gösterir plan (34E/794).

Şekil 7. Rıhtım planı. (34E/809, EU/2/69)

Resim 18. Rıhtımın günümüzdeki durumu.

Şekil 8. Yönetim binasının özgün cephe çizimi (34E/752).

Şekil 9. Fabrika müdür lojmanı cephelerinin özgün çizimi (34E/775).

Resim 19. Zaman içinde değişikliklere uğrayan müdür lojmanı.

Resim 20. İkametgâhın günümüzdeki görünümü.

Fabrika müdür lojmanı; kareye yakın planlı 2 katlı yığma yapılmı sistemle inşa edilmiş olan bu binanın, 1921 tarihli planı (34E/775) ile 2004 tarihli tesbiti karşılaştırıldığında, projeye uyulmadığı veya zaman içinde değişikliklere uğradığı görülmektedir (Şekil 9; Resim 19).

İkametgâh; dikdörtgen planlı ve iki katlı olan bu binanın, geniş saçakları ahşap payandalarla desteklenmiştir. 1918 tarihli vaziyet planında diğer yapılardan uzak ve kömür depolarına yakın konumdaki ikâmetgâh olarak geçen yapı olduğu düşünülmektedir.

Bu yapı da I. Ulusal mimarî üslubunu taşımaktadır (Şekil 10; Resim 20). Binaya yapılan eklerle değişikliğe uğramıştır.

Lokanta (kantin); mevcut lokanta binasının bir bölümü iki katlı bir bölümü tek katlı yığma sistemle inşa edilmiştir. Diğerlerinden daha baskın olarak cephede kullanılan elemanlar I. Ulusal Mimarî Üslub özelliklerini taşımaktadır. 3 Ağustos 1923 tarihli proje, yanmış eski lokanta binası yerine ha-

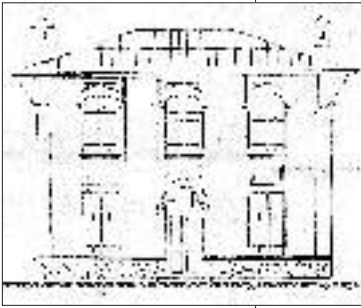
zırlanmış ve uygulanmıştır (34E/793). Zaman içinde binaya ek yapılmış ve lokal olarak kullanılmıştır (Şekil 11; Resim 21).

Atölye ve diğer binalar; Asıl fabrika yapısının dışında kalan atölyeler de çelik iskelet sistemi ile inşa edilmiştir. Genellikle tek katlı olan bu binalar tescilli olmamakla birlikte santralin bütünlüğü açısından önemlidir. (Şekil 12; Resim 22).

Lojmanlar; fabrika arazisinin kuzeyinde yoğun olarak ağaçlandırılmış bir alanda bulunmaktadır. Kuzey güney doğrultusunda ve birbirine paralel olarak yerleştirilmişlerdir

Evli işçi lojmanları; tek katlı, taş temel üzeri tuğla ile inşa edilmiş olan lojmanların, 7 mart 1921 tarihli projesine ulaşılmıştır. Lojmanlarda birimlerin her biri yaklaşık 45 m² toplam alana sahiptir. Her birine salon, yatak odası, mutfak ve tuvaletin açıldığı bir koridordan girilmektedir. Bu plan tipi beş kez tekrar edilerek ince uzun bir blok oluşmaktadır (34E/749; Şekil 13; Resim 23).

Bekâr işçi lojmanları; koridor üzerinde karşılıklı odalardan oluşan bu blok da, evli işçi lojmanları gibi ince uzun bir bloktur.

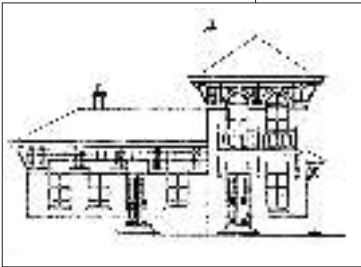
Şekil 10. İkametgâhın özgün cephe çizimleri (34E/752).

Şekil 11. Lokanta'nın özgün projesi (34E/793).

Şekil 12. Atölyelerin özgün projesi (34E/774).

Resim 21. I. Ulusal mimarî üslubu özelliklerini taşıyan lokanta binası.

Resim 22. Atölyelerin bugünkü durumu.

Binanın iki ucunda ve orta aksında olmak üzere dört giriş kapısı bulunmaktadır. Islak hacimler (tuvaletler) ve mutfaklar uçlardaki girişlerin iki yanında yer almaktadır. 20 bekâr işçi yatak odası bulunmaktadır. Her iki lojmanın da cephesi aynı karakterdedir (Şekil 14; Resim 24).

Memur evleri; ilk olarak 1912 tarihinde iki kat ve yarım bodrum olarak planlanmıştır (34E/752). Bugün üç katlı olan bu lojmana 1923 yılında gerçekleşen bir proje ile kat ve merdiven bloğu eklenmiştir. Yanlardaki merdivenlerden ikişer, ortadaki merdivenden dörder olmak üzere her katta sekiz daireye ulaşılmaktadır.(Şekil 15; Resim 23).

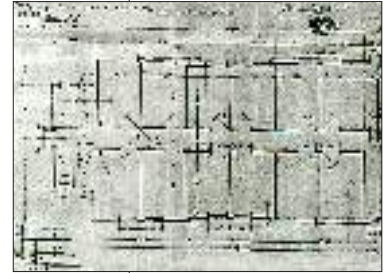
4. Günümüzdeki durumu:

1914 de bir kompleks olarak kurulan ve zaman içerisinde eklemeler ile gelişen santral, 1937 yılında Nafia Vekaleti tarafından satın alınmış; 1939 yılında çıkarılan bir kanunla kurulan İ.E.T.T.'ye bağlanmıştır (İ.E.T.T., 1, 1956, 30). 1970 yılında TEK (Türkiye Elektrik Kurumu) in idaresine geçmiştir. Fabrika'da 1960'a kadar süren yapılaşma çalışmaları, bu yıllarda genişlemeğe başlayan şehirde sanayinin bu bölgeye kaymasına neden olacağı için sakıncalı bulunmuş (Gürel, 1963, 2-3); 70'li yıllarda santralin konumu ve verimliliği tartışılmaya başlanmıştır. Gelişimini tamamlayan tesis bundan böyle önemini kaybetmeye başlamıştır. Şehir merkezinde oldukça geniş bir alan işgal eden tesis 1974 yılında Türkiye'nin enerji ihtiyacının sadece %3.74'ünü karşılayabilmekte idi. Enerji üretiminde taşkömürünün kullanılması ekonomik ol-

madığı gibi kömürün santrale iki kademeli nakli de ayrı bir külfet getirmektedir (Acar, 1977, 324, 326, 328). 1956 yılında 130.000 kw'a yükselmiş olan kurulu güç, eski grupların hizmet dışı olmasıyla 50.000 kw güce düşmüş ve Alibeyköy Barajı yapıldıktan sonra, Silahtar deresinden yeterli miktarda soğutma suyu alamayan santralde Mart 1983 tarihinde üretimine son verilmiştir. Sadece güç aktarım merkezi olarak kullanılan santral günümüze bazı kayıplarla gelebilmiştir.

Sökümler 1987 yılında başlamıştır. Ana fabrika yapılarından II ve III no.lu kazan daireleri ile havai hat bir yüklenici firmaya verilmek suretiyle söktürülmüştür. Ancak 1914 tarihli T planlı ilk kazan ve makine dairesi ile 1923 de eklenen II no.lu makine dairesi özgün olarak günümüze ulaşabilmiştir. İskele metruk olup (Resim 18), havai hattan ise geriye sadece ayaklara ait izler kalmış, raylı sistem tamamen sökülmüş, su tahliye kanalları kapatılmıştır (Resim 25). Komplekse ait diğer yapılarda da değişim olmakla birlikte kompleks bütünlüğünü büyük ölçüde korumaktadır (Resim 26).

Yakın bir zamanda müdürlük binasının da boşaltılması ile Santral kompleksi işçi lojmanları ve bir iki atölye dışında tama-

Şekil 13. Evli işçi lojmanlarının özgün projesi (34E/749).

Şekil 14. Bekar işçi lojmanının özgün cephe ve planı (34E/749).

Şekil 15. Memur evlerinin 1912 tarihli projesinde özgün cephe çizimi (34E/752).

Resim 23. Evli işçi ve memur lojmanlarının görünümü.

Resim 24. Bekar işçi lojmanlarının bugünkü görünümü.

Resim 25. Çökmüş soğutma suyu kanallarından biri.

Resim 26.

men terk edilmiş durumdadır.

Günümüze büyük ölçüde korunmuş olarak ulaşan kompleksin T planlı ana fabrika yapısı, ona ek olarak yapılan II no.lı makine dairesi ile 1939'da kurulan III no.lı kazan dairesi (Resim 4) ve 1940'larda betonarme olarak inşa edilen III no.lı makine dairesi (Resim 5) halen mevcuttur. Bu yapılar geçmişteki üretime ait makine, kazan ve çeşitli tesisatı da sergilemektedirler (Resim 27-29). II no.lı ek makine dairesinin önünde yer alan II no.lı kazan dairesi ise sökülüştür. Bu yapıdan geriye üst yapının oturduğu betonarme platform ve birkaç detay izi kalmıştır. 1956 yılında işletmeye açılan IV no.lı kazan dairesi tamamen sökülüştür; boş arsası depo olarak kullanılmaktadır (Resim 30).

5. Silahtarağa Elektrik Fabrikası koruma kararının alınma süreci

20.yy.ın başında kurulan Silahtarağa Elektrik Fabrikası, Haliç'teki sanayileşmeyi hızlandıran bir unsur olmuştur. Sanayinin çektiği iş gücü, bölgede konut sorununu beraberinde getirmiş ve yapılaşma başlamıştır. Santralin bölgedeki hava kirliliğinde de önemli ölçüde katkısı olmuştur. İstan-

(3) 1976'daki bu durum 1950 tarihli raporda da vurgulanmaktadır.

Resim 27.
Resim 28.
Resim 29.

bul'un çeşitli semtlerinde yapılan hava kirliliği etütlerinde Silahtar civarının en kirli semt olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca santralin soğutma suyunun Kağıthane deresine boşaltma ağzında su sıcaklığı 38 °C'a⁽³⁾ ulaşmakta bu da termik kirliliğe neden olmaktadır. (Acar, 1977, 325-326)

Haliç'deki tüm sanayi yapıları için geçerli olan bu sorunlar, bölge için ciddi oranda tehlike unsuru olmuştur. Geç de olsa Haliç'in sanayi yerleşmesi açısından uygun olmadığı anlaşılmış, yeni ulaşım olanaklarının sunduğu imkanlarla, merkezden uzakta alternatif sanayi alanları tercih edilmeye başlanmıştır. Özünde sürekli değişim ve gelişim olan sanayi, Haliç'de sıkışmış, önce çevreyi dolayısıyla da kendisini yok etmeye başlamıştır.

Bölge genelinde yaşanan bu sorunlar Haliç'in ıslahını gündeme getirmiştir. 70'li yıllarda had safhaya ulaşan kirlilik akademik çevrelerce ele alınmış, 1980'lerde ise Belediyenin girişimiyle Haliç'in ıslahına yönelik çalışmalar başlamıştır.

Haliç'teki sanayi yapılarının fark edilmesi, yıkım tehlikesi ile karşı karşıya kaldıkları belediye ıslah çalışmaları sırasında olmuştur. 1987-88 yıllarında, bölgede yer alan ve yıkılmak üzere listelenen yapılar arasında karakteristik mimarisiyle dikkat çeken bazı sanayi yapılarının Haliç'in kurtarılmasında öncelikli görev üstlenebileceği fikri ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde bazı sanayi yapıları korunmuş ve günümüze ulaşabilmiştir.

Bunlardan biri de Silahtarağa Elektrik Fabrikası'dır. 1980'li yılların sonunda yıkımların başladığı Santralin, Eyüp Belediyesi'nin 1990 yılındaki girişimi ile, "Enerji Müzesi" ne dönüştürülmesi gündeme gelmiştir. Belediyenin bu başvurusu doğrultusunda, Kültür Bakanlığı İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 2532 sayılı ve 6.3.1991 tarihli kararı ile santral yapıları tescil edilmiştir.

Santraldeki kazan daireleri, makine daireleri, soğutma suyu kanalları, kömür tesisi (santral), ikametgahlar, lokalin, trafo binası ve Alibeyköy (Silahtar) deresi üzerindeki iki köprü, gerek mimarileri, gerekse donanımlarıyla birlikte bir bütün oluşturduğundan, bunların koruma kapsamına alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu alandaki yapılara endüstri müzesi olarak işlev verilmesinin uygun olacağı da karara ilave edilmiştir. Bu karar ile yıkımların önüne geçilmiş, yeniden işlevlendirilmek suretiyle korunması amaçlanmıştır.

Eyüp Belediyesi'nin 10.01.2002 tarihli Kültür Tesisi (Endüstriyel Müze, Teknoloji ve Bilim Merkezi) alanı önerisi, İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Koruma kurulu da 3.3.2003 tarihli ve 14697 sayılı kararında, Belediye Meclisi'nin 20.03.2002 tarihli kararları doğrultusunda; 1/5000 plan tadilatının uygun olduğuna, Kurulun 1991 tarihli kararı ile tescil edilen tüm yapıların 1/1000 paftalar üzerine işlenmesine karar vermiştir.

1990'lı yılların başından itibaren yaşanan yasal koruma sürecinin ardından, yakın bir tarihte (Nisan 2004) Bilgi Üniversitesi'ne 20 yıllığına kiralanın Fabrikasının müze/kültür merkezi olarak işlevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Halen bu yolda çalışmalar sürmektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, Yalçın. 1977. "Silahtarağa Santrali Etüdü", *Haliç Sorunları ve Çözüm Yolları Sempozyumu*, Boğaziçi Üniversitesi, 1976, 323-330.
- Aytar, Ali Lemi. 1957a. "Dün, bugün ve yarın", *İ.E.T.T. (İstanbul Elektrik Tramvay Tünel Otobüs ve Havağazı İşletmeleri Umum Müdürlüğü) Dergisi*, 5: 4-5.
- Aytar, Ali Lemi. 1957b. "Dün, bugün ve yarın", *İ.E.T.T. Dergisi*, 6: 3-4.
- Aytar, Ali Lemi. 1957c. "Dün, bugün ve yarın", *İ.E.T.T. Dergisi*, 7: 11.
- Cengizkan, Ali; "Türkiye'de Fabrika ve İşçi Konutları-1, İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali", *Basılmamış Makale*, Ankara 2001.
- Comissetti, Louis (riyasetinde), Roesgen, Marcel, Terriso? Claudius. 1950. *Umumi Rapor*, İstanbul Sınai Hizmetlerinin İslahına Memur İsviçreli Mühendisler Hey'eti, Cenevre.
- Erengil, Sadık. 1957. "İstanbul Boğazı'nın 154 KW. ile atlanması lüzum ve faydaları", *İ.E.T.T. Dergisi*, 7: 3-5, 13.

■ Ergin, Osman Nuri.1995. *Mecelle-i Umür-i Belediye*, İstanbul.

■ Gürel, Sedat. 1963. "Silahtarağa Elektrik Santralının Tevsi", *Mimarlık ve Sanat*, 7-8: 2-3.

■ İ.E.T.T., 1941. *1940 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticesi*, İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, İstanbul.

■ İ.E.T.T., 1956. "İ.E.T.T. Tarihi Elektrik", *İ.E.T.T. Dergisi*, 1: 18-19, 21.

■ İ.E.T.T., 1957d. *İ.E.T.T. Dergisi*, 8: 5.

■ İ.E.T.T., 1957e. "Silahtarağa Elektrik Fabrikası", *İ.E.T.T. Dergisi*, 12: 1-2.

■ Kıracı, Binnur, Ökten Sadettin. 1995. "Türkiye'nin İlk Sanayi Yapılarından Silahtarağa Elektrik Santrali'nin Yapısal İncelemesi ve Yeni Bir Kullanım Önerisi", *Balikesir Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi*, 3. Balikesir Mühendislik-Mimarlık Sempozyumu Bildiriler. 10-11 Nisan 1995, Balikesir. 31-39.

■ Kiper, Halit. 1956. "İstanbul'a ışık veren Silahtar fabrikası", *İ.E.T.T. Dergisi*, 2: 28-29.

■ Koçu, Reşat Ekrem. 1968. "Elektrik", *İstanbul Ansiklopedisi*, 4999, 4500-4501.

■ Önay, Aliye. 1972. "Türkiye'de İlk Elektrik Tesisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, cilt 10, 59: 28-31.

■ Tanyeli, Uğur.1992. "Seyfi Arkan Bir Direnme Öyküsü", *Arredamento Dekorasyon*, 32: 88-94.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Bayındırlık Bakanlığı Belgeleri

■ 34E/749. 3/7/1911 tarihli, 34E/749 sayılı dosya, 230/48.73..1. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa Fabrikası'nda çalışan işçilere yaptırılacak mesken planlarının tasdik edildiği." konulu belge.

■ 34E/750. 2 11/5/1911 tarihli, 34E750 sayılı dosya 230/48.73..2. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa'da inşa edilecek elektrik fabrikasına ait istimlak haritasının tasdik için yapılan yazışmalar." konulu belge.

■ 34E/752. 9/9/1912 tarihli, 34E752 sayılı dosya, 230/48.73..4. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa'da inşa edilen lojman ve vince ait planlar ile hazırlanan rapor." konulu belge.

■ 34E/756. 12/2/1914 tarihli, 34E756 sayılı dosya, 230/48.73..8. (fon kodu/yer no), "Sel yüzünden hasar gören Silahtarağa'daki elektrik fabrika inşaatının bitirilme süresinin, uzatılma isteği üzerine, bu sürenin tespitine dair rapor ve yapılan yazışmalar." konulu belge.

■ 34E/768. 1/3/1919 tarihli, 34E768 sayılı dosya, 230/48.74..8. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa fabrikasının bulunduğu arazinin yapısını tespit için yapılan sondaj çalışmaları hakkında yazışmalar." konulu belge.

■ 34E/771. 31/1/1921 tarihli, 34E771 sayılı dosya, 230/48.74..11. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa fabrikasında yapılacak değişikliklerin planları." konulu belge.

■ 34E/774. 19/7/1921 tarihli 34E774 sayılı dosya, 230/48.74..14. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa'da inşa edilecek depo imalathane ve çeşitli binalara ait planların tasdik edilmesinde bir sakınca görülmediği." konulu belge.

■ 34E/775. 1/10/1921 tarihli, 34E775 sayılı dosya, 230/48.74..15. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa'da çalışan kişiler için yapılacak binalardan vergi alınmaması." konulu belge.

■ 34E/793. 22/8/1923 tarihli, 34E793 sayılı dosya, 230/49.76..6. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa Elektrik fabrikasında inşa edilecek yeni lokantaya ait projenin tasdik edilerek gönderildiği." konulu belge.

■ 34E/794. 13/10/1923 tarihli, 34E794 sayılı dosya, 230/49.76..7. (fon kodu/yer no), "Silahtar fabrikasındaki kömür parkının yerini gösteren plan." konulu belge.

■ 34E/805. 31/10/1926 tarihli, 34E805 sayılı dosya, 230/49.77..3 (fon kodu/yer no), "Silahtarağa fabrikasına lazım gelen kömürün nakliyesindeki güçlüklerin giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınması." konulu belge.

■ 34E/809. 20/5/1928 tarihli, 34E809 sayılı dosya, 230/49.77..7. (fon kodu/yer no), "Silahtarağa fabrikasına kurulacak muhtelif makinaların planlarının tasdik edilmesi." konulu belge.

Resim 30.

EYÜPLÜ YAHYA PAŞA'NIN İSTANBULDAKİ ESERLERİ

Yard.Doç. Dr. Mustafa GÜLER

1969 Kütahya-Hisarcık'ta doğdu. 1986 yılında M. Ü. İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1999 da "XVI. - XVII. Yüzyıllarda Osmânlı Devletinde Haremeyn Vakıfları adlı teziyle doktor ünvanını aldı. 1991-1995 yılları arasında öğretmenlik yaptı. Halen Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne Öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İngilizce ve Arapça bilmekte olup evli ve iki çocuk babasıdır.

Devlet Adamlarının yetişmesi ve başarılı sayılması hususunda zamanın siyasi, iktisadi ve sosyal şartları doğrudan etkilidir. Bu sebeple devletlerin yükseliş dönemlerinde önemli kademelerde görev yapan kişiler genellikle başarılı olarak kabul edilirler. Duraklama ve çöküş dönemlerinde bazı idareciler yükseliş dönemi şahsiyetlerinden üstün meziyetlere sahip olsalar da devrin zor şartlarından dolayı hak ettikleri gibi değerlendirilmezler. Osmanlı Devletinin artık durakladığı hatta gerilediği dönem sayılar XVIII. Asrın ilk yarısında yetişmiş ve önemli vazifeleri hep başarıyla yapmış olan Yahya Paşa da ikinci gruptaki devlet adamlarına örnek olarak verilebilecek şahsiyetlerden biridir.

Yahya Paşa Eyüp Camii Hatibi Mustafa Efendi'nin(V.1131/1718)⁽¹⁾ büyük oğludur. Doğum tarihi ile ilgili tahmini de olsa kesin bir tarih söylemek oldukça zordur⁽²⁾. Yahya Paşa Çocukluğunu babasının vazifesi sebebiyle İstanbul'un en önemli ibadet ve eğitim mekanlarından biri olan Eyüp'te geçirmiş bu sayede hem ilmi, hem ahlaki hem de askeri bakımdan ciddi bir eğitim almıştır. Çocuk ve gençlik dönemini dolu dolu değerlendiren Paşa'nın tarih sahnesine çıkması 1135/1724 tarihinde Rumeli Payesiyle Adana Valiliğine tayin edilen Hekimoğlu Ali Paşa'nın kethüdası olmasıyla gerçekleşmiştir⁽³⁾. Aynı zamanda Ali Paşa onu kızı ile evlendirmiştir. Zilkade 1144/Nisan 1732'de Vezir-i Azam Hekimoğlu Ali Paşa Yahya Ağa'yı Osmanlı bürokrasisinin en önemli memuriyetlerinden sayılan vezir kethüdalığına getirmiş ve bu görevi yürüten Kel Ahmed Ağayı azletmiştir. Ancak yedi ay sonra Yahya Ağa büyük Mir-i ahur⁽⁴⁾ olmuş böylelikle de Kel Ahmed Ağa tekrar vezir kethüdalığına iade edilmiştir⁽⁵⁾.

1147/1735 de vezir olan Paşa birçok vilayette ve sancakta valilik seraskerlik muhafızlık ve muhassılık⁽⁶⁾ görevlerinde bulunmuştur.

Yahya Paşa'nın Vezirliği Döneminde Aldığı görevleri şu şekilde listelememiz mümkündür:

1147/1735-1148/1735 Revan Seraskerliği,
Safer 1148/Haziran 1735-Zilhicce
1148/Mayıs 1736 Trabzon valiliği
1148-1150 Özi Seraskerliği
Muharrem 1150/Mayıs 1737-1153 Rusya

Esareti

Muharrem 1154/Mart 1741-Rebiulevvel
1154/Mayıs 1741 Bursa Valisi

1154-1156 Mısır Valiliği

Rebiulevvel 1156/Nisan 1743 Kaptan-i
Derya

Ramazan 1156/Ekim 1743- Re-
ceb1159/temmuz 1755 Belgrad Muhafızı

1159/1745-1161/1747 Rumeli Valisi

Şevval 1161/Ekim 1748 Aydın Muhassılı⁽⁷⁾

Zilkade1161/Kasım 1748 Musul Valisi

Zilhicce 1161/Aralık 1748 Diyarbakır Valisi

Zilkade 1162/Ekim 1749-1166/1752 Ana-
dolu Valisi

1166/1752-1167/1753 Vidin Valisi

Zilhicce 1167/Eylül 1754-1168 İkinci Defa
Rumeli Valisi

Şevval 1168/Temmuz 1755 Yanya ve Tır-
hala Valiliği

Zilkade 1168/Ağustos 1755 Vefat

Yahya Paşa ile alakalı hayatında zikredilmesi gereken önemli olaylardan biride Öze Valiliği sırasında Ruslara esir düşmesidir. 1150 senesinde Sadrazam Kethüdası Osman Halisa Efendinin tesiriyle Yahya Paşa'nın uyarılarını dikkate almayarak, Kaleye gerekli takviye zamanında yapılmamıştır. Yahya Paşa ve Yardımagelen Kolçak İlyas Paşa Komutasındaki Osmanlı Kuvvetleri sayıları 100 bini aşan Rus taarruzuna uzun müddet mukavemette bulunmuş, ancak beklenen yardımın gelmemesi üzerine kale düşmüş Yahya Paşa esir edilerek, dört yıl Rusya Topraklarında esaret hayatı yaşamıştır. 1153/1741 yılının sonunda yapılan anlaşmayla serbest kalmıştır. İstanbul'a geldiğinde vezirlik tuğları ibka olunarak önce Bursa, ardından Mısır sancağı kendisine tevdi edilmiştir⁽⁸⁾.

Resim 1; Yahya Paşa'nın babası Mustafa Efendi'nin Eyüp'teki kabir taşı

Resim 2; Yahya Paşa'nın oğlu Ali Bey'in dedesinin yanındaki mezarı

(1) Mustafa Efendinin kabri Eyüp Camiinin doğusunda Mıhrışah Sultan ile Hançerli Sultan türbesi arasındaki mezarlıktadır. Vefat tarihi 1141/1728'dir. Kitabesine "Merhum ve ma'fur Eyyüb hatibi Mustafa Efendi ruhiçün fi sene 1141" yazılıdır (bkz. Resim1).

(2) Yahya Paşa'nın Hekimoğlu Ali Paşanın damadı ve Kethüdası olmasından hareketle 1100/1688 tarihinden sonra doğduğunu söylemek mümkündür.

(3) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, (yay. Ali Aktan vd.) c.III, İstanbul 1996. s.631; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, Ankara 1988, s.326

(4) Saray ahır halkının, saracıların ve yedekçilerin amiri. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.541

(5) Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevarih*, (Yay. M.Münir Aktepe), Cild I, İstanbul 1976, s.29

(6) Muhassıl: Vilayetlerde devlete ait vergileri toplayan memurlar, Pakalın, *age*, s.569

(7) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri(MD), 153/327/2

(8) Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi *age*, s.104

(9) Akovalızade eserinin başına yukarıda bilgileri not düşmüş ancak eğitimini üstlendiği çocuklarını adlarını zikretmemiştir. Bkz Laleli ktp 3562

(10) Başbakanlık: Eskidin Maliye Müfettişlerini işini yapan görevli, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, s.160

(11) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, (yay. Ali Aktan vd.) c.II, İstanbul 1995. s.125

(12) Ali Bey'in de kabri dedesi Mustafa efendini hemen yanındadır. (bk resim) Kabir taşında " *Yahyapaşazade Serbevvabin-i Dergah-i ali Merhum ve mafurun leh Ali Bey Efendi fi 20 Ramazan 1233*" yazılıdır. (Bkz. Resim 2)

(13) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, (yay. Ali Aktan vd.) c.I, İstanbul 1996. s.653

(14) Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, (yay. Celal Kolay), İstanbul 2000 s.252

(15) Mehmet Borat, "Vakıf Su Yolları", *Uluslararası Osmanlı Su Medeniyeti Sempozyumu*, 5-8 Mayıs 2000, İstanbul 2000, s.67

(16) Açılışla ilgili bk. Naci Yüngül *Taksim Suyu Tesisleri*, İstanbul 1957, s.6

(17) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), Hazine 1441 1-4

(18) age aynı yerde.

(19) Halil Ürün-Mehmet Bildirici, "Osmanlı Su Anıtları" *Uluslararası Osmanlı Su Medeniyeti Sempozyumu*, 5-8 Mayıs 2000, İstanbul 2000, s.217

(20) Yahya Paşa çeşmesinin yan kitabesi Resim 3

Resim 3; Galata'daki Çeşmesinin genel görünümü

Resim 4; Çeşmenin yan kitabesi

Resim 5; Musluk üzeri kitabesinin bulunduğu bölüm

Özetle Yahya Paşa 21 yıllık vezaret hayatında bulunduğu tüm görevlerinde başarılı olmuş ve taltif edilmiştir. Ayrıca çeşetli bölgelerde çıkan isyanların bastırılmasında büyük maharet göstermiştir. Özi'de esir düşmesi de dahil olmak üzere yaptığı vazifelerini tamamında üstün başarı gösterdiği rahatlıkla söylenebilecek ender tarihi şahsiyetlerimizden biridir.

Yahya Paşa'nın çocuklarına gelince 1143/1731 tarihinde Rumeli Yenişehirinden İstanbul'a gelip Paşa'nın çocuklarının eğitimini üstlenen Akovalızade Hatem Ahmed tarafından kaleme alınan *Şerh-i Tuhfe-i Şahidi* isimli eserden⁽⁹⁾. birden çok çocuğunun olduğu anlaşılmasına rağmen sadece Ali Bey'in adı bilinmektedir. Ali Bey, Babasının tersine tüm hayatını İstanbul'da geçirmiş önce sarayda Kapıcıbaşı 1200/1785 tarihinde Başbakanlık⁽¹⁰⁾ olmuş ardından da dergah-i ali'de serbevvabin olmuştur. Bu vazifelerden sonra muhtemelen emekli olmuş ve 20 Ramazan 1233/24 temmuz 1818 tarihinde 90 yaşının üstünde ikine vefat etmiş olup⁽¹¹⁾ kabri dedesinin yanındadır⁽¹²⁾.

Yahya paşanın kardeşi İbrahim Bey Silahşörlük ve Kapıcıbaşılık görevleri yapmıştır., III. Ahmed'in kızlarından Saliha Hanım Sultan ve Sarı Mustafa Paşa'nın kızları Fatma Sultanla evlenerek Hanedan'a damad olmuş, Safer 1172/Eylül 1758 de Şam'a gitmiş 1759 Başbakanlık olmuş aynı yıl vefat etmiştir⁽¹³⁾.

Hayır Eserleri

Yahya Paşanın Başta Belgrat olmak üzere valilik yaptığı Özi, Kütahya ve Vidinde cami, mescid, medrese, hamam, sıbyan mektebi gibi çok sayıda hayır eseri; bunların bakımını işletilmesi ve tamiri için tesisi ettiği vakıfları bulunmaktadır. Aynı bir çalışmamızın içinde yer alacak olan bu eserlere ve vakfiyelerden başka İstanbul'da muhtelif tarihlerde inşa ettirmiş olduğu aşağıda sırası ile zikre-değimiz beş adet eseri bulunmakta olup tarih sırasına göre aşağıda verilmiştir.

1-Bahçeköy'den Taksime su getirmesi:

Yahya Paşanın İstanbul'daki en önemli eseri şüphesiz kayınpederi ve devrin sadrazamı olan Hekimoğlu Ali Paşa'nın Kethüdası olduğu zamanda bizzat başında bulunduğu Bahçeköyden Taksime su ulaştırılması işidir. XVII. asrın ikinci yarısından itibaren, bilhassa da Lale Devri'nde Boğaz ve Haliç Kıyılarında yerleşim ve yapılaşma arttığından bu bölgelerde bir süre sonra su sıkıntısı baş göstermeye başlamıştır. Bu sıkıntının giderilmesi amacıyla III. Ahmed(1703-1730)'in padişahlığının son yıllarında bazı teşebbüsler yapılmış ise de 1730 da patlak veren Patrona Halil isyanı sebebiyle iş proje kalmıştır. Arkasından tahta çıkan I. Mahmud, amcası döneminde başlayan bu teşebbüsü Annesi Saliha Sultan'ın da desteğiyle hayata geçirmiştir. Kethüda Yahya Ağa'nın bizzat vazifelendirildiği bu iş için Bahçeköy çevresinde bulunan derelerin suları bugün Bentler olarak bilinen bölgelerde toplanmış ve içi sırlı künklerle döşenen 25 km lik bir isale hattı ile bir sene gibi kısa bir sürede Taksime ulaştırılmıştır⁽¹⁴⁾. Su yolunun inşası, sonraları bakımı korunması ve onarımı amacıyla Saliha Sultan tarafından yeterli ölçüde vakıf geliri tahsis etmiştir⁽¹⁵⁾. Tesisin bitirmesi üzerine 11 Safer 1144/15 Ağustos 1731⁽¹⁶⁾ günü Valide sultan. Padişah ve Vezir-i Azam, saray ağaları ve devlet erkanının katıldığı büyük bir tören yapılmış⁽¹⁷⁾, törende işin gerçekleşmesinde en büyük paya sahip olan Yahya Ağa'ya, Sultan, Valide Sultan ve Ali Paşa kıymetli hediyeler vermiştir⁽¹⁸⁾. Tüm tesisler bitirildikten sonra Beyoğlu, Galata Beşiktaş, Şişli, Kasımpaşa, Boğaz Sahilleri bölgesinde 183 adet çeşmenin suyunu sağlayan bu eser sonraki zamanlarda da faaliyetini sürdürmüştür⁽¹⁹⁾.

2- Galata Kürekçiler Kapısındaki Çeşme

Yahya Paşa yukarıda zikri geçen tesisin inşaatı bittikten sonra, getirdiği suyun hattından faydalanmak üzere Galata'da Kürekçiler Kapısı denen yerin sahil tarafına bir çeşme yaptırmıştır. Halen harapta olsa Haliç kenarında ve Makarcılar Çarşısının arka tarafında varlığını sürdüren bu çeşmenin ilgisizlik ve bakımsızlık yüzünden yarısı toprağa gömülmüştür⁽²⁰⁾. Çeşmenin musluk üzerinde bulunan asıl kitabesi sö-

külmüş yada düşerek kaybolmuş olup yan tarafındaki kitabesi sağlamdır. Üç parçadan oluşan ve 1145/1733 tarihinde yazıldığı anlaşılan kitabenin okunuşunu şöyledir

*a-Cenâbu hazret-i Yahya Ağa kim oldu pesira
Vücut-i âl-i Bermek gibi ehl-i cûd-i vâlâya
Edip tesir-i hükm-i iştikak ismini izhar
Sebeb oldu şifa ab ile bu şehri ihyaya
Mukaddem kethüdayı sadrazam olduğu demde
Şuru etmişti bu aynı hayatı efzayı inşa*

*Veliyi nimeti asarı sıldk-i hizmeti gör kim
Teveccüh etti tab-ı hücrevi zât-i vâlâya.
Büyük ağa olup istabl-ı hass-i padişahide
Rikab-i rahş-i kâme bastı pa kesb eyledi paye
Hususan oldu ba izn-i hümayun-i mahrem-i damadı
Efendisi Ali Paşayı sahib-i sadr-ı yektaya*

*Suyun buldu dahi bünyad-ı çeşme bulmadım encam
Hitamında kemal ile ere maksudu aksaya
Birer tarihi müstesna olur her mısra-i vehbi
Nazar kıl çeşme vâsında bu niyyeti taze manaya
Buziba çeşmeler aynıyla maskem-i mayâ
Gel iç abı revan-ı hem abdest al çık musallaya
1145/1732*

Çeşmenin günümüze ulaşamayan esas kitabesinin Latinizesi ve günümüz Türkçesine sadeleşmiş hali Yukarıdaki kısım ile birlikte Engin Özdeniz Tarafından yayınlanan *İstanbul'daki Kaptan-i Derya Çeşmeleri ve Sebilleri* adlı eserde yer almıştır⁽²¹⁾.

3-Kadırğa Sıbyan Mektebi:

Mektep halen İstanbul Kadırğa Limanı Caddesinde Bostan Mescidi yanında varlığını sürdürmektedir. Toplam üç kat olarak inşa edilen bu mektebin alt katının bugün caddeye bakan kısmı resimde de görüleceği üzere⁽²²⁾ dükkan olarak kullanılmaktadır. Üst katları ve arkaya bakan kısımları ise tamamen kaderine terkedilmiş olup yıkılmaya yüz tutmuştur. Eserin üzerinde inşasına yada tamirine dair herhangi bir kitabe veya yazı bulunmadığından inşa tarihi hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak yukarıda anlattığımız Yahya Paşa'nın hayat hikayesinden bu eserin 1143/1731-1146/1734 yılları arasında yaptırıldığını söylemek mümkündür.

4-Kadırğa Yahya Paşa Hamamı:

Kadırğa Parkının yanında bulunan hamam da muhtemelen Sıbyan Mektebi ile aynı tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır. Hamama ait inşa kitabesi bulunmamakla beraber 1952 yılında gerçekleştirilen tamirat sırasında yazılmış olan bir kitabe⁽²³⁾ hiç olmasa hamamın kime ait olduğunu ve tarihi seyrini özetlemektedir. Kitabeye göre hamam 1948-1952 arasında Mehmet Yıldırım adlı vatandaşın girişimiyle tamir edilmiş ve kullanıma açılmıştır. Halen erkeler ve kadınlar kısmı olarak iki bölüm hizmete devam etmektedir.

5-Asmalı Mescin'in Minberi

Yahya Paşanın İstanbul'daki Son Eseri ise İstanbul Şişhanede varlığı bilinen Fazıl Paşa Sarayı yanındaki Asmalı Mescid için yaptırdığı bir minberdir⁽²⁴⁾. Bu gün İstiklal Caddesinden Şişhaneye inen Asmalı Mescit Sokağı civarında olduğunu tespit ettiğimiz bu Mescid muhtemelen 1970 yılından evvel yıkılmış olup⁽²⁵⁾ günümüzde en küçük kalıntısı bile bulunmamaktadır.

XVIII asrın ilk yarısında Osmanlı Bürokrasisinin önemli mevkilerinde başarıyla görev yapmış olan Yahya Paşa'nın İstanbul'a kazandırdığı eserlerin biri hariç dört tanesi halen varlığını sürdürmektedir. Ancak harap ve neredeyse yok olmaya yüz tutmuş olan Galatadaki Çeşme ile Sıbyan Mektebi ilgili kurumlarca acilen onarılmalı ve amacına uygun kullanımı sağlanmalıdır. İsmi fazla bilinmese de zamanında devletine ve milletine fedakarca hizmet etmiş olan Paşa'nın hatırası bu şekilde yaşatılmalıdır.

Resim 6; Çeşme kitabesinin olduğu bölüm

Resim 7; Kadırğa'daki Sıbyan Mektebi

(21) Engin Özdeniz. *İstanbul'daki Kaptan-i Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, İstanbul 1995, s.463-465

(22) Sıbyan mektebinin bugünkü hali . Resim 4

(23) Yahya Paşa Hamamın kitabesi Resim 5

(24) Hafız Hüseyin b. İsmail Hüseyin Ayvansaraylı, *Mecmua-i Tevarih*, İstanbul 1201/1787, s.70

(25) Tebliğin sempozyumda sunumunun arkasından katkıda bulunan Prof. Dr. Semavi Eyice 1970 li yıllarda Asmalı Mescidden adımı alan sokağa gittiğini ancak o zamanlarda da Mescide ait bir kalıntının bulunmadığını belirtmiştir.

Resim 8; Kadırğa'daki hamamın kadınlar kısmı

Resim 9; Hamamın erkekler kısmında bulunan tamir kitabesi

EYÜPSULTAN TARİHİ VE EYÜPLÜ
MEŞHURLAR MÜELLİFİ

MEHMET NERMİ HASKAN'IN

BİYOGRAFİSİ

Gündegül PARLAR

Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünden mezun oldu. Sanatsal Mozaik Dergisinin Genel Yayın Yönetmenliği'ni ve Yazı İşleri Müdürlüğünü yaptı. Sanat Tarihi alanında 40'in üzerinde araştırma ve bilimsel makalesi mevcut olan Parlar, çeşitli sempozyumlara katıldı. Sunduğu bildirilerin tamamı yayınlandı. "Sikkelerin Sanat Tarihi yönleri" konusunda çalışma yapan Parlar'ın bu alanda kitabı da bulunmaktadır.

Halen Yüksek Lisans düzeyinde çalışmalarını sürdürmektedir.

Mehmet Nermi Haskan, 22 Nisan 1927'de Üsküdar'da doğmuş, ömrünün sonuna kadar Üsküdar'da yaşamış ve 5 Kasım 2002 tarihinde de Üsküdar'da vefat etmiştir. Mehmet Nermi Haskan'ın Kabri de Üsküdar'da, kendisinin "Mezarlık değil müzedir" dediği Karacaahmet Mezarlığı'ndaki aile kabristanındadır.

Mehmet Nermi Haskan, Selanikten göç etmiş, Ahmet ve Nazire Haskan'ın çocuğu olup, ilk, orta ve lise tahsilini Üsküdar'da tamamlamış, Çamlı köşk olarak bilinen evde yaşamıştır. Bir müddet devam ettiği Hukuk Fakültesi'nden ayrılarak bütün mesaisini araştırma faaliyetlerine vakfetmiştir. Bu arada 40 yaşına kadar Üsküdar'da çok meşhur olan "Güzel Tuhafiye " lakabıyla anılan dükkanı işletmiştir. Çevresinde hem dürüstlüğü hem güvenilirliği vede yakışıklılığı ile nam salmış, karşı kıydan bile dükkana alışverişe gelen insanlar olmuş, dükkanın ismi "Güzel Nermi" olarak ünlenmiştir. Fakat araştırmaya olan aşırı tutkusunu nedeniyle bu işi bırakarak araştırmacı kimliği ile ortaya çıkmıştır. Bunun için özel Osmanlıca dersleri almış, yaşamı boyunca, topografya tarihine duyduğu büyük ilgi sebebiyle, araştırma alanını bu konuya yönlendirmiştir.

En büyük merakı var olan veya kaybolmaya yüz tutmuş tarihi yapıtları vede sahiplerini ortaya çıkarmak, sağlam bilgilerle aktarmaktı. Bu anlayışladırki, sokakları,

tekkeleri, mezarlıkları, hamamları, mescitleri, çeşmeleri, kışlaları, tarihi kuyuları, köşkleri, kütüphaneleri en ince detaylarına kadar yerinde görerek vede bunları mutlaka bularak belgelerden aktarma yapmaya kaçınılmaz olarak tesbit etmiş, planlarıyla, krokileleriyle ve resimleriyle ortaya koymuştur. Tabiki bu çalışmalarını tek başına sürdürdüğü için, her bir eser yıllarını almış, örneğin Eyüp Sultan Tarihi için 10 yıl gibi bir sürede çalışma ile tamamlanmıştır. Tam otuzbeş yıl her, sabah erkenden çıkarak yayımlanmış vede yayıma hazır olarak bıraktığı eserleri tek tek dolaşmış, inanılmaz bir şevk, azimle bu eserleri ölümsüzleştirmiştir. Çalışmalarındaki sebil ve şahide kitabelerinin hemen hemen hepsi daha önce yayımlanmamış, kendi deyimiyle " orijinal "dir. Kitaplarında eski yazı ile yazılmış olan kitabeleri günümüz türkçesine çevirerek anlaşılmasını sağlayacak kadar, profesyonelce çalışmıştır.

Çevresinde herkesin takdirini kazanmış, son derece mütevazı, aşırı duygulu,

Resim 1; Mehmet Nermi Haskan (2001)

Resim 2; Okul yılları (1938)

Resim 3; Lise (1948)

Resim 4; Gemi güvertesinde

Resim 5; Askerlik hatırası (1950)

Resim 6; Askerlik hatırası (1950)

Resim 7; Eşi ve oğlu ile

Resim 8; Eşi Gülören hanımla

Ajans, Resim ve Gravürler, Çelik Gülersoy Arşivi, İstanbul, 1993

Yazarın bu çok değerli tarihi belge niteliği taşıyan eserinin ön sözünde kitabın nasıl meydana geldiği hakkında hatıralarını anlatırken, ilk defa tarihi belde olan Eyüp hakkında yazmayı düşündüğünde, önce kütüphane çalışması yapmak istediğini, ancak Eyüp hakkında bir bilgi olmadığını tesbit ettiğini, mevcut

bilgilerde de, ya kitabelerinin olmadığını veya olanlarında eksik kaydedildiğini gö-rerek, Eyüp'ü sokak sokak dolaşmaya karar verdiğini ifade etmektedir. Tek başına on seneden fazla sürdürdüğü bu çalışmaların ne kadar meşakkatli olduğunu, girmedığı yol, türbe , bahçe, dehliz kalmadığını ,tek tek türbe içerisindeki şahideleri ve Eyüp sırtlarındaki bütün kabir taşlarını teker teker okuduğunu anlatmaktadır. Bu mezar taşlarının okunmasının kolay olmadığını, yarısından fazlasının toprağa gömülü olduğunu, böğürtlen ormanları içinde kaybolduğunu belirtmektedir. Eserde verilen cami, türbe, çeşme, imaret, sebil ve şahide kitabeleri ilk defa bu eserde yayımlandığı için orjinaldir. Yazarın, o tarihte belgelenen eser sayısı, 58 cami ve mescit, 22 tekke, 11 medrese, 30 mektep, 13 namazgah, 10 kütüphane, 2 imaret, 4 karakol, 30 sahil-saray, 10 hamam, 11 sebil, 114 türbedir. Türbelerin halen bir kısmının işlevlerine devam ettiğinin de tesbit etmiştir. Eserin başında Eyüp'ün Bizans dönemindeki haliyle anlattıktan sonra yukarıda isimleri ve adetleri sayılan eserleri ele alarak tek tek

merhametli az konuşan fakat çok okuyan, her dakikasını kayda değer çalışmalarla değerlendirmeye çalışarak geçiren bir aile babası vede İstanbul efendisidir. Tabiki 35 yıllık çalışmalarını yaparak İstanbul'a inanılmaz değerde eserler kazandıran Nermi Haskan!ın bu çalışmalarının arkasında büyük destekçisi ve sabırla bu eserlerin çıkmasını teşvik eden değerli eşinin ve çocuklarının paylarındadır teslim etmek gerekir.

Bugün aramızda olan değerli ailesine hem bir sanat tarihçi olarak kendi adıma, hemda kültür ve sanat adına, saygılarımı sunuyorum.

Çalışmalarını tek başına sürdürdüğü için hazırlanması uzun yıllar alan eserlerinden İstanbul ile ilgili tamamladığı 11 adet eserinden bir kısmı sağlığında basılmıştır. Eserlerinde zengin bir arşiv çalışmasının yanı sıra bizzat görerek tespit çabası dikkat çekicidir.

Yayımlanmış Eserleri:

1) EYÜP TARİHİ. Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayını, Cild 1, Elips

Resim 9; Boğaziçi Lisesi öğrencisi.

Resim 10; Eşi ile bir yemekli toplantıda

Resim 11; M. Nermi Haskan Üsküdar 'Doğancılar' daki evinde eşi ile

Resim 12; Çalışma odasında torunu ile (1985)

anlatmıştır. 166 sayfalık eserin arkasında Çelik Gülersoy arşivinden alınmış, Eyüp ve çevresi ile ilgili çok değerli gravür ve resimler yer almaktadır. Resimlerle birlikte 247 sayfalık bir eserdir.

2) İSTANBUL HAMAMLARI. Büyük boy tek cilt halinde Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı tarafından yayımlanmıştır. İstanbul, 1995

Yazar bu eserinde 237 hamamı ele almış, bunlardan faaliyetlerini sürdüren 60 tanesine bizzat girerek incelemiştir. Faaliyetini sürdüren hamamlardan 12 adedinin, 1990 tarihinden sonra çarşısı olduğunu, dokuz adedinde kapandığını belirtmektedir.

Eserde bahsedilen 237 hamamın resimleri, planları da verilmek kaydıyla çok detaylı bilgiler tek tek ele alınmış, herbir hamamla ilgili kaynakçada verilmiştir. Hamamların önceleri vakıf olarak yapıldığını, daha sonra şahıslara geçtiği için, arşiv bilgilerinde ulaşılamadığını, dış görünüşlerinin çok sade olmasına rağmen, hamamların iç mekanlarının güzelliklerinden bahsedilmektedir. Yazar hen Mimar Sinan'ın eserlerini anlatan teskerelerde, hemde hamamcılar Esnafı Defterlerinden 1734 tarihli defterden yararlandığını ancak bunlarında sokak isimlerinden ibaret isim listeleri halinde olduğunu tesbit etmiştir. Vakfiyelere ulaşamadığını dolayısıyla da her bir hamamı teker teker girerek bizzat incelediğini anlatmaktadır.

3) EYÜP SULTAN TARİHİ. Eyüp Tarihi adlı eserinin genişletilmiş ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş 2. baskısıdır. Eyüp Belediyesi tarafından büyük boy tek cilt halinde ve renkli resimli olarak basılmıştır. İstanbul, 1996.

Tek tek incelenen 420 eser ki bunlar cami, mescid, tekke, medrese, mektep, namazgah, kütüphane, imaret, karakol, saray, hamam, sebil, çeşme, türbe olup, bunların resimleriyle, planlarıyla, kitabelerile en ince detaylarına kadar ele alın-

Resim 13; Eyüp Tarihi 2 Cilt.

mış vede 10 yıl süren bir çalışmayla gerçekleştirilmiştir.

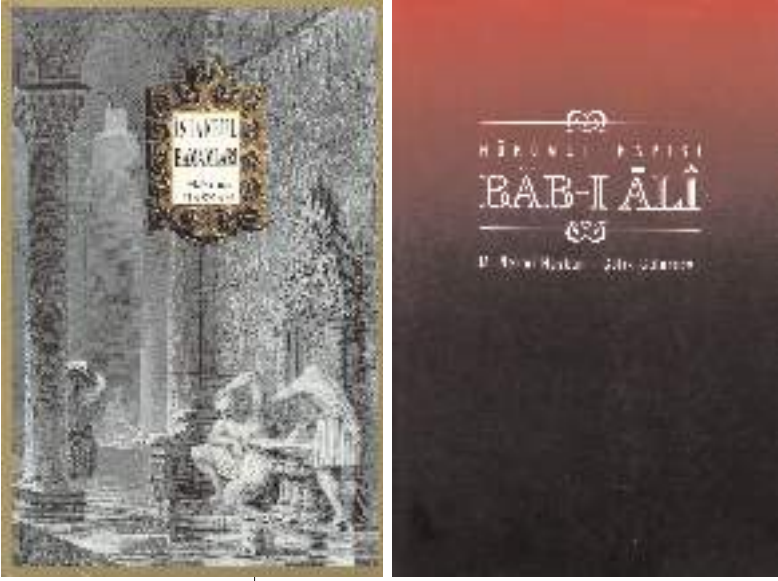
4) BÂB-I ÂLÎ (Hükümet kapısı). Büyük boy tek cilt halinde Çelik Gülersoy Vakfı tarafından yayımlanmıştır. (İstanbul, 2000)

Hükümet Kapısı Bab-ı Ali isimli eseri, Nermi Haskan, Çelik Gülersoyla birlikte hazırlamıştır. Eserin Genel Planı ve anlatım dili, yabancı dildeki kaynakları, Elçi Kabül-leri, 19.ve 20 yy. bölümleri Çelik Gülersoya, 17. -18. yüzyıl bölümleri, Klasik Osmanlı Kaynakları, Arşiv Değerlendirmeleri ise Nermi Haskan'a aittir. Kapı kavramı geleneği, yerin durumu, Bab-ı Alinin yapımı, fiziksel yerleşimi ve iç dokusu, günlük ya-

Resim 14-15; Eyüp Belediyesi tarafından basılan Eyüpsultan Tarihi

Resim 16-17; İstanbul Hamamları kitabı ve Bab-ı Ali

şamı, insan tipleri, törenler, onarımlar, döşemeler, donatımlar, doyurmalar, aylıklar, tarihin akışı olayları 19.yüzyıl çöküş dönemi olayları ile işgal dönemi, Bab-ı Ali'nin sonu, Sadrazamlar, Reisil Küttaplar, Vak'a-Nüvisler, arşiv belgeleri ve nihayet günümüzdeki durumu, başlıkları ile çok değerli tarihi vesika olarak hazırlanmıştır. Yani Bab-ı Aliyi kuruluşundan Cumhuriyete kadar getirmiş 319 sayfalık dev bir eser. Kitabın arkasında Bab-ı Aliyi çok güzel bir şekilde özetleyen Çelik Gülersoy şöyle diyor; " Hükümet Kapısı " sadece hükümetin değil, devletin de toplumun da tam bir " endam aynası" idi. İki yüzyılı aşkın zaman boyunca bütün debdebe ve de bütün hastalıklar, ona yansdı durdu. Yılların 2000 sayısını taşıyana gelince, ilkkez bu aynanın tarihi yazıldı.

5) YÜZYILLAR BOYUNCA ÜSKÜDAR. Üsküdar Belediyesi tarafından ya-

Resim 18-19; Yıllar Boyunca Üsküdar kitabının basıkiya hazırlanma çalışmalar esnasında Mehmet Nermi Haskan Bey ve Yıllar Boyunca Üsküdar Kitabı.

yımlanmış olan, Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü kutlamaları kapsamında hazırlanmıştır. Eser büyük boy 3 cilt halinde neşredilmiştir. (İstanbul, 2001) Bu eser yayımlandığı yıl 'Şehir Kitapları' daında Türkiye Yazarlar Birliği ödülüne lâyık görülmüştür. Eserde, Nermi Haskan; "Belde-i Tayyibe " denilen güzel ve tarihi Üsküdar hakkında yayınlanan eserler gerçek üsküdarı yansıtmamakta, Efsanelere dayandırılan, masa başında yazılan eserler olup, bir nebze İbrahim Hakkı Konyalı'nın eseri ihtiyaca cevap verebilmiş ancak onada kitabeler osmanlıca verildiği için bugünkü neslin anlamasına imkan yoktur" demektedir.

Karacaahmet mezarlığında toprağa gömülü olanlar hariç, teker teker bütün şahide kitabelerini okumuştur. Bu eserde Nermi Haskan, " Nefs-i Üsküdar'ı" anlatmış, yüzyıllar boyunca Üsküdar'ın sakinlerini, Üsküdar'daki camii ve mescitleri, tekkeleri, bunların planlarını, krokilerini, resimlerinde vererek 456 eseri en ince detayına kadar belgelemiştir. 1543 sayfalık bu muazzam eser Üsküdar'ın tarihine, kültürüne, sanat eserlerine bir meşale olmuştur.

6) EYÜP'LÜ HATTATLAR. Eyüp Belediyesi tarafından tek cilt halinde basılmıştır. İstanbul 2004.

Yazar bu eserde, 200 değerli hattatı tanıtmış, yazılarından örnekler vermiş, resimler koymuştur. Kitabın hazırlanmasında büyük Türk alimi Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin "Tuhfe-ı Hattatin" adlı eserinden kaynakça olarak faydalanmış ve" bu kitap olmasaydı herhalde Eyüplü Hattatlar yazılamazdı" diye övgüsünü belirtmiştir.

6) EYÜP'LÜ MUSİKİŞİNASLAR. Bu eser de Eyüp Belediyesi tarafından tek cilt halinde basılmıştır. İstanbul 2004

Haskan bu eserinde Eyüp'te doğan musikîşinaslar ile burada medfun olmuş musikîşinasları ele almış, gravür, resim şii-

ler ve besteler ile zenginleştirilmiş bir eser ortaya koymuştur.

7) EYÜPLÜ MEŞHURLAR. Yine Eyüp Belediyesi tarafından yayımlanmış bu eser iki cilt olarak basılmıştır. İstanbul, 2004

Bu eserde Haskan yalnız Eyüp'te yaşayanları değil, aynı zamanda Eyüp'te doğan Eyüp'te hayır işleri yapan ve mezarı Eyüp'te olanları da eserine dahil etmiştir. Her iki ciltte gravür ve resimlerle de zenginleştirilmiştir.

Eyüp Belediyesi bu dört değerli cildi son derece şık bir kap içinde sunarak hem Nermi Haskan'a hemde kültüre ve sanata verdiği değeride göstermiştir.

Bunlardan başka klâsör halinde yayıma hazırlanmış 2 ciltlik **İSTANBUL TEKKE- LERİ** adlı çalışması mevcuttur. Planları, krokileri, resimleri ile hazırlanmış bu eser, bu konudaki boşluğuda dolduracak nitelikte kapsamlı bir çalışmadır.

Ayrıca, bir diğer yayıma hazır çalışma çok kapsamlı bir indeks ilâvesiyle Lâtin harflerine çevirdiği Ayvansarayî Hafız Hüseyin Efendi'nin **Hadikatü'l-Cevâmi** adlı eseri de kültür hayatımıza kazandırılmayı beklemektedir.

Bir diğer yayıma hazır çalışma ise, Yazarın, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar adlı eserinin ikinci bölümünü oluşturacak Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy, Kandilli semtlerini içeren bir çalışmayı da tamamlanmış, ancak ömrü vefa etmediği için basımına geçememiştir. Resimleri,

planları ile son derece kapsamlı hazırlanmış bu eserde basılmayı beklemektedir.

Miratül İstanbul Avrupa Yakası adlı bir diğer çalışmada tamamlanmış bu kıymetli eserde basılmayı bekleyenler arasındadır.

Yazarın değişik çalışmalarının içinde **Maliye Teşkilatı Tarihi** 2 ciltlik bir çalışmasında hazırlanmış beklemektedir.

Böylesine, ömrünü kültür sanat ve araştırmaya adanmış az insan vardır. Büyük bir titizlikle gerçekleştirdiği bu dev eserleri bizlere kazandıran bu değerli alaylı sanat tarihçiyi minnet ve şükranla anıyor, Tanrıdan rahmet diliyorum.

Ayrıca Eyüp ve Üsküdar Belediyesinin bu çalışmaları değerlendirerek bizlere kazandırdıkları için kültür ve sanat adına teşekkür ediyorum.*

Bir ahde vefa olarak bu değerli insanın kırk yıldır oturduğu Üsküdar'daki "Halk Caddesi"ne isminin verilerek de ailesinin mutlu edilmesini, Sayın Üsküdar Belediye Başkanından ailesi adına rica ediyorum.

Resim 20-24; Eyüp Belediyesi tarafından dört cilt halinde yayımlanan Eyüplü Hattatlar, Eyüplü Musikîşinaslar, Eyüplü Meşhurlar (2 cilt) seti.

* Eyüp'te yapageldiğimiz (1994'ten bu yana) bütün çalışmalarda yol haritamızı teşkileden belge bilgi ve dökümanları bize taşıyan Mehmet Nermi Haskan'a Belediye ve Eyüp'lüler adına minnet ve şükran borçluyuz. Sağlığında kendisinden yeterince istifade edemediğimiz için üzgünüz. Biz Eyüp'e ait çalışmalarının tümünü yayınladık. İstanbul ve Üsküdar'a ait olanları ise yayını beklemekteyiz. Bu bağlamda himmet ehlini göreve davet etmekteyiz. Bu vesile ile neslinin son güzel temsilcilerinden olan Haskan'a rahmet diliyoruz. (yayınlayanın notu)

Resim 25; Mehmet Nermi Haskan'ın Karacaahmet Mezarlığındaki aile kabristanı.(S. Ünlü)

EYÜP'TE MEDFUN KADJZADE MEHMET TAHİR EFENDİ VE BİR ESERİ

Dr.Hür Mahmut YÜCER

1967 yılında Tokat/Niksar'da doğdu. 1982'de Niksar Endüstri Meslek Lisesi'nden, 1988'de Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1989'dan itibaren çeşitli şehirlerde öğretmen olarak çalıştı. 1994 tarihinde "Meratibü'l-Vücûd Hakkında Üç Risâle" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 1995-96 öğretim yılında Ankara Devlet Lisan Okulu'na devam etti.1996 yılında başladığı doktora çalışmasını Aralık 2001'de "XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf" teziyle ikmal etti. Akademik çalışmaları ve bildirileri çeşitli dergilerde yayınlandı. Çevirileri de yayınlanan yazar evli ve üç çocuk babasıdır. Üsküdar Esatpaşa İmam Hatip Lisesi'nde idareci olarak çalışmaktadır.

İlk dönemlerde devlet ricâli gibi medrese çevrelerinin de tasavvufa ve tasavvuf erbâbına rağbet ettiği görülmektedir. Bazı âlimlerin hâlini yeterli görmeyerek sonraları kendinden daha mütebahhir, daha mükemmel üstad arayışına girdiği ayrı bir vâkiadır. Daha çok manevî etkenlerin rol aldığı bu yönelişin yanında sıhrî bağların ve dostane ilişkilerin de ayrı bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Tarikatlaşma döneminden önce iki grubun, samimi kulluk anlamına gelen Kur'ân ve Sünnet-i Rasûlüllâha temessük hususunda birleştiği bir gerçektir. Ancak metod, usul ve yöntem husundaki ayrılıklar sosyal, kültürel veya mekâna bağlı ayrılığı (medrese-tekke) beraberinde getirmiş oldu. İlmî rütbelerin müftülük, kadılık, müderrislik ve en nihayet şeyhülislâmlık gibi resmî görevle pekiştirilmesiyle de bu ayrılık iyice belirginleşmiş oldu. Ancak zahîrî ayrılığın çoğu zaman ruh dünyasını etkilemediği de görülmektedir. Özellikle 19. asırda müftülük kadılık gibi resmi görev alan, tarikat şeyhi (*zül cenâhayn*) olduğu gibi ulemâ sınıfından olduğu halde tekkelere giden, tasavvufla, tarikat usûlüyle ilgili eser yazan zevât da azımsanmayacak orandadır. İlerleyen bölümlerde bu husustaki örneklerle işaret etmeye çalışacağız.

A-Osmanlılar'da Şeyhülislâmlar ve Tasavvuf

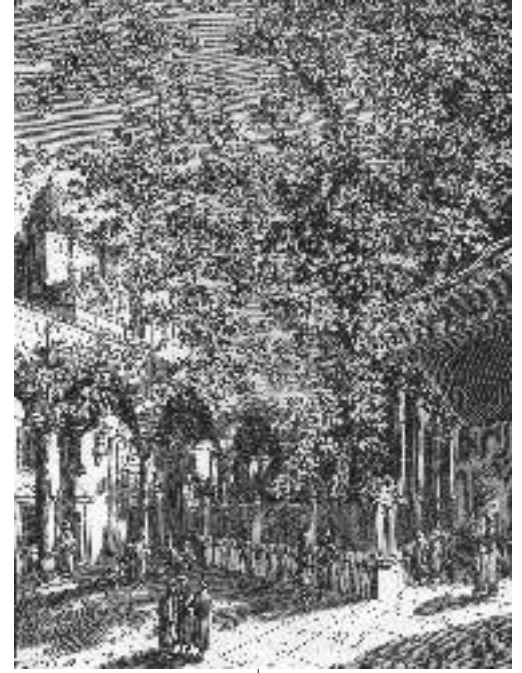
Şeyhülislâmların tasavvufla ilgisi daha çok bir şeyhe intisap etme, şeyhlerden feyz alma, tekke yaptırma, tasavvufla ilgili eser telif etme veya tarikat çevrelerinde çıkan ihtilafları çözmeye, postnişin atama, vakfiyelere uygun zâviyedar veya mütevellî tayinine nezâret etme şeklinde tezâhür ettiği görülmektedir. Ulemanın tasavvuf meselelerinde semâ ve devran gibi bir iki konu istisnâ edilirse nazârî mevzuular da dahil meşâyihden farklı düşünmediği, tercihlerini tasavvuftan yana koyduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda, Osmanlı'nın son dönemlerine doğru bu meselelerin de tartışma konusu olmaktan çıktığı kaydedilmektedir.

Daha Osmanlı Devleti kurulmadan önce İbn Arabî'nin mânevî oğlu ve en büyük yorumcusu Sadreddin Konevî (ö.678/1274), Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre, Âhi Evrân ile birlikte Anadolu topraklarında yaygınlaşan tasavvuf neşvesi, asırlar boyunca bu topraklardaki sosyo-kültürel dînî temellerin altyapısını oluşturmuştur.⁽¹⁾ Osmanlı Devleti'nin ilk resmî müderrisi olan Davûd-ı Kayserî

(ö.751/1350)⁽²⁾ ile de ilmî, resmî ve sûffî anlayışın aynı fikrî yapılar içerisinde birleştiği görülmüştür. Bu çağır Osmanlı tarihinde devlet tarafından resmen görevlendirilen ilk şeyhülislâm Molla Fenârî (ö.834/1431)⁽³⁾ ile devam etmiştir. Molla Fenârî, Sadreddin Konevî'nin mürîdi olan babası Hamza Efendi'den eğitimini tamamlamış, *Risâle fi beyân-ı vahdeti'l-vücûd* ve *Risâle fi't-tasavvuf* adlı risâleleri yazmıştır. XVI.asırda bu yol Zenbilli Ali Efendi (Müftî Ali Cemâlî, ö.932/1526)⁽⁴⁾, İbn Kemâl (Şemseddin Ahmed ö. 940/1534)⁽⁵⁾, Ebussuûd Efendi (ö.982/1574)⁽⁶⁾ ile devam etmiştir.

Ebussuûd Efendi'de olduğu gibi XVII asır Şeyhülislâmlarından Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ö.1015/1606)⁽⁷⁾ ve Paşmakcızâde Seyyid Ali Efendi de (ö.1124/1712)⁽⁸⁾ Melâmîliği ile ün kazanırken Hocazâde Mehmed Es'ad Efendi (ö.1034/1625) Celvetîliği⁽⁹⁾, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi (ö.1053/1644) ve Bahâyî Efendi (ö.1064/1654) Mevlevîliği⁽¹⁰⁾, Çatalcalı Ali Efendi (1103/1692) Nakşîliği⁽¹¹⁾, Seyyid Feyzullah Efendi (1115/1703)'de ailece Halvetîliği⁽¹²⁾ ile meşhur olmuştur.

XVIII. asırdaki şeyhülislâmların daha çok Nakşi-Müceddidî koluna bağlı oldukları görülmektedir. Mesela Dâmadzâde Ahmed Efendi⁽¹³⁾ ve İshak Efendi (ö.1147/1734)⁽¹⁴⁾ Şeyh Murad Buhârî'ye bağlanırken bazı şeyhülislâmların intisabı bilinmemekle birlikte tekkesine yardım ettiği görülmektedir.⁽¹⁵⁾ Şeyhülislâm Seyyid Mustafa Efendi (ö. 1158/1745) ise seyr u sülûkünü Mekke'de bulunan Yekdest Ahmed Efendi'den tamamlamıştır. Şeyhülislâm Muhammed Sâlih Efendi'nin de aynı koldan Mehmed Emin Tokâdî ile gönül bağının olduğu ve karşılıklı iyi münâsebetler içerisinde buldukları bilinmektedir.⁽¹⁶⁾ Bu dönemde Nakşîliğe intisap eden Şeyhülislâmlardan Sâdık Muhammed Efendi (ö.1121/1709)'nin tasavvufla dâir eserleri olduğu bilinmektedir. Bunlardan *Risâle fi aksâmi'z-zikr*, *Risâletü'l-mergûbe fi't-tasavvuf* ve *Risâle fi beyâni*

Resim 1; Eyüpsultan iç avlu. M. de Drée (Eyüp Belediye arşivi)

fazileti'z-zikri'l-hafî ale'l-cehrî adlı üç eseri dikkat çekmektedir.⁽¹⁷⁾

Çelebizâde Âsım Efendi (ö.1173/1760) Mevlevîliğe mensup vak'anüvist ve şâir bir şeyhülislâm⁽¹⁸⁾ iken "*Osman Molla*" olarak da bilinen Şeyhülislâm Pîrizâde Osman Sâhib Efendi (ö.1184/1770) fâzıl, cömert ve hattât olmakla birlikte meşreben Bektâşî'dir.⁽¹⁹⁾ Daha önce zikredildiği gibi bir kısım şeyhülislâmların ise intisabı bilinmemekle birlikte tasavvufî hayata bağlı bulunduğu, tarikatlara ve tekkelere maddî destek sağladığı görülmektedir.⁽²⁰⁾

Mehmed Şemseddin Efendi'nin rivayetine göre, kütüphanesi sahibi Şeyhülislâm Âşir Efendi (1219/1804), Mısıriyye'den Bursa Enârî Dergâhı şeyhi Bedreddin Efendi (ö.1216/1801)'nin muhiplerindendi.⁽²¹⁾ İbnülemin'in kaydına göre Şeyhülislâm Çelebizâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi (1239/1823-24) Nakşibendiyye'den Beşiktaş Neccarzâde Tekkesi şeyhi Sıddık Efendi'nin müntesiplerindendi.⁽²²⁾ Hüseyin Vassâf, nâibler için umûmi bir imtihan sistemi koyarak Şeyhülislâmlık makâmının itibarını korumaya çalışan Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi'nin de (1292/1875) Nakşibendiyye'den Ali Behçet Efendi halifelerinden olduğunu kaydeder⁽²³⁾.

Hâliidiye Tarikatı'na intisâb eden el-Hâc Mehmed Refik Efendi (1229/1813-1288/1872)⁽²⁴⁾'nin aynı zamanda İbn Arabî hayranı ve âşığı bir zât olduğu rivâyet edilmektedir.⁽²⁵⁾ Devletin yüz yirmi ikinci Şeyhülislâmı Abdurrahman Nesîb Efendi (1332/1914)⁽²⁶⁾ de bir çok tarıkata intisab etmesinin yanında İbn Arabî'ye "*candan müştâk*" olanlar içerisinde⁽²⁷⁾

XIX. asır şeyhülislâmlarının en önemli özelliklerinden birisi de Osmanlı devletinin kurulduğu dönemde olduğu gibi resmî ve mânevî görevi aynı anda yürüten şahsiyetlerin bulunması olmalıdır. Meselâ Kilisli Şeyh Osmânü'l-Üryânî⁽²⁸⁾ soyundan gelen Şeyhülislâm Üryânîzâde Ahmed Es'ad Efendi (1307/1889)⁽²⁹⁾, Dürri-zâde Abdullah Efendi⁽³⁰⁾ ve bu çalışmamıza konu ettiğimiz Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi bunların en meşhurları olmalıdır. Ancak tasavvufun karakterinden olsa gerektir ki resmî görevler daha belirgin olarak gözükmektedir. Mânevî görevler rivâyetlere veya satır aralarına kalmıştır.

XVI. yüzyılda Şeyhülislâm Çivicizâde Muhyiddin Efendi (ö.954/1547) dışında tasavvuf büyüklerine sû-i zanda bulunan başka bir şeyhülis-

lâma rastlanmamaktadır. Şeyhülislâmlık tarihinde ilk defa azil sûretiyle emekli edilen Çivicizâde'nin azledilmesinin sebeplerinden biri de Muhyiddin Arabî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi tasavvuf büyüklerine karşı aşırı tenkitleridir. XVI. Yüzyılda şeyh olup olmadığı tartışmalı olan Oğlan Şeyh İsmail Mâşukî (ö.945/1538), Hamza Bâlî (ö.969/1561), Muhyiddin Karamânî (ö.957/1550) gibi kimseler sonuçta şeyhülislam fetvasıyla idam edilmiştir. XVII. Asırda idam edilen Abaza şeyhi Abdurrahim Efendi (1047/1637), Nakşî Urmiye Şeyhi Mahmud Efendi (ö.1047/1637) ve Melâmiye-i Bayrâmiye mensubu Beşir Ağa (ö.1073/1663)'nin ise "*şöhret-i kâzibe tahsîli*" veya "*devlet-i aliyeye baş kaldırırlar*" vehmiyle ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

XVII. Asırda Kadızâdeliler ve Sivâsiler tartışması sebebiyle XVIII. ve XIX. Asırda özel nedenler sonucu bazı tasavvuf büyüklerinin sürgüne gönderildiği olmuştur. Sürgün mekanizmasının işletilmeye devam etmesinin en büyük etkeni yukarıda sayılan nedenler yani *potansiyel tehdit* endişesi olmuştur. Yapılan araştırmalara göre bütün Osmanlı asırları boyunca tasavvuf büyüklerine verilen sürgün cezalarının dîni/ilmi-hukûkî olmaktan çok siyâsî nitelikli olduğu görülmüştür.

XVIII. asırda vazife yapan şeyhülislâmlardan on ikisinin şu veya bu şekilde tasavvufu ilgilendikleri görülmektedir. Bunlardan Halvetî, Mevlevî, Melâmî, Bektâşî olanlarının yanı sıra, Nakşibendîlik ile yakın alâka kuranların çoğunlukta bulunduğu dikkat çekmektedir. Takip eden yıllarda ise önce Şâbânîliğin daha sonra da Nakşibendîliğin ilmiye sınıfı arasında ağırlık kazandığı görülmektedir.

XIX. asırda ise Bektâşiye hariç tutulursa tarikatlar hakkında olumsuz görüş bildiren, fetvâ veren, risâle yazan herhangi bir şeyhülislâma rastlanmazken, olumlu görüş bildiren, tasavvufî bahisleri açıklayan eserler yazanlar bulunmaktadır.⁽³¹⁾ XIX. asır içerisinde görev yapan yaklaşık yirmi dokuz şeyhülislâmın on üçünün bir tarıkata müntesip olması, ikisinin bizâtilî şeyh olarak resmî makâmda bulunması, bir çoğunun tekke yaptırması veya tekke hazîresine defnolunması, ilmiye sınıfı ile tasavvufî coğrafyanın birbiriyle denli kaynaşık olduğunu göstermektedir. Bu şeyhülislâmlardan çoğunluğunun Nakşibendiyye müntesibi olmasına rağmen bir kısmının da Mevlevî⁽³²⁾, Şâbânî⁽³³⁾, Rifâî⁽³⁴⁾, Celvetî⁽³⁵⁾ ve Kâdirî tarikatlarına bağlı olduğu görülmektedir.

B-Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838)

Mehmed Tâhir Efendi, Kadı Ömer Efendi'nin oğlu olup Tokat'ta dünyaya geldi. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra İstanbul'a gitti ve devrin tanınmış alimlerinden ders görerek yetişti. Ruûs imtihanında müderrislik ruûsunu kazanarak 1196/1782'da müderris oldu. Ardından kadılık görevine geçti. Anadolu ve Rumeli'nin bir çok yerinde kadılık yaptı. Rumeli Kazaskeri Osmanpaşazâde İzzet Bey'in Teşrifatçılık memurluğunda bulundu; mahrec mevleviyetini elde ederek Yenişehir-i Fenâr kadılığına tayin edildi. Bir süre mâzul kaldıktan sonra önce Mekke Pâyesi'ni elde etti. 1818'de de İstanbul kadılığına getirildi. 1824'te Anadolu kazaskeri oldu. 26 Kasım 1824'te Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'den boşalan şeyhülislâmlık makamına tayin edildi. Vak'anüvîs Lütfî Efendi'ye göre, Şeyhülislâm Mekkizâde Âsım Efendi'nin Bektâşiye muhibbânından olması, Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında mahzurlu görülmüş olmalı ki şeyhülislâmlıktan azl edilmiş⁽³⁶⁾ yerine kararlı görünen Tâhir Efendi getirilmiştir⁽³⁷⁾. Bektâşiliğin kaldırılması için ciddi gayretler gösteren Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1254/1838-39) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması arefesinde sık sık toplanan meşveret meclislerinde etkili rol oynamıştır.

Mehmed Tâhir Efendi, 25 Mayıs 1826 tarihinde konağında yapılan, mülkî ve askerî erkânla ulemâdan oluşan geniş kadronun katıldığı meşveret meclisinde Batı usulünde talim istemeyen yeniçerilere karşı *savaş tâliminin gerekliliğine* fetva vermiş ve *Eşkinici* adıyla tâlimli bir askerî birliğin teşkili kararlaştırılmıştır. Bununla ilgili hüccet-i şer'iyye yazılarak ulemâdan başka devlet erkânına ve hatta ocak ağalarına da imza ettirilmiştir. Muhtemel olaylara karşı Topkapı Sarayı'nda sancak-ı şerif çıkarılmış, başta şeyhülislâm olmak üzere bütün ulemâ, 3500 talebe sancak altında toplanmış ve karşı çıkacak âsilerin tenkiline karar verilmiştir. Şeyhülislâm ocağın kaldırılmasına dair fetvayı padişaha sunmuş ve kendisine bir elmas yüzük hediye edilmiştir. Kadızâde ayrıca Nizâm-ı Cedîd askerine miğfer giydirilmesi konusunda da padişahı desteklemiş ve kavuk yerine miğfer giyilebileceğine dair fetva vermiştir⁽³⁸⁾. 1828-1829 Osmanlı Rus savaşında toplanan umumi meşveret meclisinde Reîsülküttâb Pertev Efendi'nin muhalefetine rağmen Ruslar'la barış yapılmasını teklif ederek bu yolda bir kararın çıkmasını da sağlamıştır.

Kadızâde, iki buçuk yıl kadar süren şeyhülislâmlığın ardından 6 Mayıs 1828 tarihinde yaşlılığı dolayısıyla görevden ayrıldı. Yaklaşık on yıl sonra vefatında, Eyüpsultan'da Bostan İskeleyi yakınında yaptırdığı mezarına defnedildi. İlmiye Salnâmesi'nde yedi adet orijinal fetvası yer almıştır⁽³⁹⁾. Çeşitli kaynaklara göre Altımermer civarında Kâdiriye Dergâhı yaptırmış, fakir şeyhlere yardım için kâfi miktarda para vakfetmişti⁽⁴⁰⁾.

Tarihçi Lütfî'ye göre Yeniçeri ordusu ile birlikte Bektâşi tarikatı da yasaklanınca Bektâşi şeyhleri ve dervişânı hakkında *icrâ olunan şiddetli muamele ve garazda Şeyhülislam Tâhir Efendi'nin derûnu re'yi bulunmamaktadır*. O, bu mesele hakkında idâre-i maslahat yolunu iltizam etmiş, cezada dehşet tarafına yaklaşmamıştır. Nitekim sarayda kendi başkanlığında ulemâ ve şeyhlerin katıldığı toplantıda onların hakkında herhangi bir görüş serdetmemiştir⁽⁴¹⁾.

Kadızâde'nin meşihatta bulunduğu müddet zarfında adaletten ayrılmadığı, inandığı yeniliklerde padişahı desteklemekle birlikte yer yer ona karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim II. Mahmud'un ulemâya fes giydirme isteğini benimsemediği ve bu konuda fetva vermediği bilinmektedir.

1-Eserleri

Kadızâde Mehmed Efendi'nin iki eseri bulunmakla birlikte bunların en önemlisi "*Risâletü'n-nûriye min tarîkati'l-aliyye*" adlı tasavvufî mevzulara dair yazdığı risâlesidir. Türkçe kitabının girişinde kendisinin, Kâdirî tarikatına mensup olduğunu, eserini tarikat ihvânına, özellikle de kendisinden *yed-i tevbe* alan mânevî evlatlarına seyr-u sülûklarını kolaylaştırıp bid'at ve dalâletten kurtarmak amacıyla kısa ve öz olarak kaleme aldığını belirtir. Bu makalemizin temelini oluşturan Türkçe risâlenin, tasavvufun çeşitli konularını ele aldığı ve kırk bir bölüm halinde düzenlendiği görülmektedir⁽⁴²⁾.

İlk tecellî ve tenezzül (*hakikat-i Muhammediye*) ile başlayan eser, zâtî, sıfâtî, fiilî tecellîler Ceberût, Melekût âlemlerinden bahsetmesi nedeniyle vahdet-i vücûdun ontolojik yapısını oluşturan hazerât-ı hams veya tenezzülât-ı seb'a risâlesi özelliği göstermektedir. Ancak yine bölümler arasında nefsin sıfatları, tezkiye ve tasfiye, şer'î esaslara yapışmanın gereği gibi bahislerle de eğitici, öğretici genel tasavvuf klasiklerini çağrıştırmaktadır. Yine "*men arefe nefsehû fekad arefe rabbehû*" hadîsinin izah edildiği 37. bö-

Resim 2; Eyüpsultan Şadırvanı (Eyüp Belediye arşivi)

lüm tamamen kelâmcıların kullandığı bir dil ve mantık örgüsü içinde kaleme alınmış Allah'ın varlığına on ayrı şekilde delil getirilmiştir. 38. Bölümde, Nükabâ, Nücebâ, Kutub, Kavs gibi "ricâlü'l-gayb" hakkında bilgi verilmiştir. Eserin sonlarına doğru Pîri Şeyh Ali Berzencî'nin *Kasîdetü'l-ayniye*⁽⁴³⁾ şerhi'nden sık sık alıntı yaparak tercüme ettiği, açıklama getirdiği de görülür.

Müellifin ikinci eseri "*Risâle fi Tahkîk-i Lafzı Türkî*" dir.⁽⁴⁴⁾ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı Fetâvâ Mecmuası⁽⁴⁵⁾ Kadızâdeye ait olmayıp mecmuada onun kısa bir biyografisi ile bir fetvası yer almaktadır (vr. 105). Bazı kaynaklarda *Kadızâde'nin Şerhu Kelimetü't Tevhîd, Tefsîr-i İhlâs ve Talâk Hakkında Bir Risâle* gibi eserlerinin bulunduğu bahsedilmekteyse de bunların nüshalarını henüz rastlanmamıştır⁽⁴⁶⁾.

2-Tarîkatı

Kadızâde'nin tasavvufî yönü hakkında yaptığımız araştırmalarda ne tarih ne de tarîkat literatüründe herhangi bir kayıta rastlanmamaktadır. Ancak o, şeyhini ve tarîkate girişini *Risâle-i Nûriye*'nin beşinci ve altıncı bölümünde açıklamaktadır. Kendisi Kadı Beyzavî Tefsiri'nden Fâtiha sûresini okurken "*İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin*" âyetine gelmiş, özellikle Ganizâde Hâşiyesi'ndeki bu âyetle ilgili açıklamalardan etkilenmiştir. Ona göre bu âyette gaybetten hutâba iltifat vardır ve ârif billâh zevât kast edilmektedir. Öyle ise bir mürşid-i kâmil bulmak bir zorunluluktur. Zamanındaki meşâyih ise nâ-tamam ve ekserîsi ümmîdir. Hakîkisi ise kibrit-i ahmer gibidir. Daha sonra Abdulkâdir Gîlânî'nin mânevî rehberliğinde zâhiri ve bâtını mâ-mûr bir zat olan Muhammed Ahrak el-Bağdâdî b. Ahmed Bağdâdî ile karşılaşmış, ondan yed-i tevbe almıştır.⁽⁴⁷⁾ Muhammed Ahrak'ın silsilesi *Kasîdetü'l-ayniye* şârihi Şeyh Ali Berzencî vasıtasıyla Abdulkâdir Gîlânî'nin oğlu Seyyid Abdulaziz'e ulaşır.⁽⁴⁸⁾ Tevbe almadan önce şeyhi istihârede bulunmasını istemiş, o da rüyasında "*vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehüm sübüle-*

nâ"⁽⁴⁹⁾ âyetini görmüş, bunun üzerine gerçek dersini alarak üç-dört sene kadar seyr ü sülûk görmüştür. Sonunda rüyasında yine Abdulkâdir Gîlânî Hazretlerini görmüş, mânen kendisinden, ertesi gün de zâhiren şeyhinden hilâfetini almıştır.⁽⁵⁰⁾ Seyr ü sülûkünü, şeyhi Muhammed Ahrak el-Bağdâdî'nin tâlîm ettiği kelime-i tev-hîd zikriyle tamamlamıştır. Tebberrüken de "*İsm-i Celâl ve İsm-i Hâ*" dersi çekmiştir.⁽⁵¹⁾

Şeyhülislâm Tâhir Efendi'nin ne zaman Kâdirî hilâfeti aldığı, kendisinden sonra kimseye hilâfet verip vermediği kaynaklardan anlaşılamamaktadır. Ancak bu risâleyi vefatından yaklaşık on iki yıl önce dervişleri için yazdığına ve müridlerinden Mehmed Said Efendi'nin istinsah ettiğine göre bir müddet tarîkat neşrinde bulunmuş olmalıdır. Bu müddetin şeyhülislâmı esnasında ve sonrasında olduğu ve belli bir süre devam ettiği tahmin olunabilir.

3-Risâle-i Nûriye'nin İhtiva Ettiği Konular

Eserinde tasavvufun tahalluk boyutu ile ilgili bilgiler verdiği kadar tahakkuk (nazarî-fikrî) yönüyle de açıklamalarda bulunan Kadızâde Tâhir Efendi, tasavvufun hemen hemen bütün konularına değinmiş görünmektedir. Risâlesini müritlerinin istifadesi için yazması nedeniyle söylediklerini ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ile desteklemiş, fazla teferruata girmeden açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Ancak bazen *Kasîdetü'l-Ayniye* şerhinden bazen *Kadı Beyzavî Hâşiyesi*'nden alıntılar yapması, dahası ağdalı bir dil kullanması metni oldukça müşkil hale getirmiştir.

Ancak eseri önemli kılan, elbette işlediği konular veya anlatım üslûbu değildir. Belki bu mevzuu ve diyalektiğin ilmiye içerisinde ne kadar köklü ve yaygın olduğunu göstermesidir. Şimdi eseri telîf esasına göre bölümler halinde tahlile geçebiliriz.

Birinci Bölüm Rûh-ı Muhammedî hakkındadır. Müellif, eserin daha başında şeyhi Ali Berzencî'nin *Kasîdetü'l-Ayniye* şerhinde rûh-ı Muhammedî hakkında yazdıklarını nakleder. Ona göre; Allahü Taâlâ her şeyden önce Rûh-ı Muhammedî'yi yaratmış ve onu nübüvvet sıfatıyla şereflendirmiştir. Sirâc-ı Muhammedî, münevver-i hakîkîdir. Bütün peygamberler ve evliyâlar onun bahr-ı ulûmuna, yağmur-u ilmüne muhtaçtır. Hakikat-ı Muhammediye bütün sûrî ve mânevî hakikatları câmi'dir. Hakk'ın ilk defa halk ettim dediği kalem, hakikat-ı Muhammedîdir. Hadiste "*ben Allah Taâlâ'nın tecellî nûrundan,*

mi'minlerde benim nûrumdan yaratılmıştır" buyurulmuştur. O merteye şefaate mertebesidir.

İkinci bölümde Allah'ın Rûh-u Muhammedî'yi kendi cemâlini temâşâ etmek için yarattığı anlatılır.⁽⁵²⁾

Üçüncü Bölüm; İnsanoğlu dört kısımdır; Enbiyâ *aleyhisselâm*, Evliyâ *rahimehullah*, avâm-i mü'minler, münâfik ve kâfirler.⁽⁵³⁾

Dördüncü bölüm sâlike gereken; îman ve islâmın şartlarına riâyet ederek dört mezhepten birine uygun şerât-ı Muhammediye'ye temesük etmesidir. Sonra bâtnını temizlemek için bir mürşid-i kâmile teslim olması lâzımdır.⁽⁵⁴⁾

Beşinci Bölüm; Müellifin tarîkata girişi anlatılmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Altıncı bölüm; *"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin"* ayetinde gaybdan hitaba iltifat vardır. Kadızâde kendisinin de tasavvufa girişine vesile olan bu ayetin açıklamasını yaparken tefekkürî bir yol seçer. Ona göre ihsanda bürhan yoluyla istidlâlden, görmeden inanmadan görerek inanmaya geçiş vardır. Bu durumda akledilen gözle görülür hâle gelir. Fatihâ'da Allah'ın isimleri hakkında düşünmek, nimetleri üzerinde düşünmek gerektiğine işâret vardır. Bir hakikat yolcusu gabya, Allaha ve Rasûlüne iman edip, şerât-ı Ahmediye'ye sarılır, Sünnet-i seniyyeye uyar, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancı üzerine olur, zâhir ve bâtnını kötü ahlaktan arındırır, mürşid-i kâmilin talim ettiği esmâullahı devam eder, az yer, az içer, az uyur ve konuşursa, lisan ve kalp ile Allahın isimlerini tefekkür, Allah'ın rahmet ve nimetleri üzerine düşünürse, baş gözü açıldığı gibi kalp gözü de aydınlanır. Böylece mâkulâtı dahi kalp gözüyle tam anlamıyla idrâk eder. Vüsûl ilallâh mertebesi kendisine müyesser olur. Rahman sûresi 19. ayette zikredilen iki denizden murat baş gözü ile kalp gözü (basîret) dır. Aralarındaki berzahtan murat kalp gözü ile baş gözü arasında bulunan perdedir. Sâlik gayret ve mücâhedesine devam ederse *"vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehüm sübülenâ"* ayetinde işâret olduğu üzere bütün perdeler kalkar. Hakki görme ve irfân mertebesine nâil olur.⁽⁵⁶⁾

Yedinci bölüm; İnsan önce insan olarak halk edilmiştir.⁽⁵⁷⁾

Sekizinci bölüm; İnsan kalp ile kalıptan müteşekkil olduğu ve ikisinin özellikleri üzerinde durulmaktadır.

Dokuzuncu bölüm; merâtib-i kalb, rûh, sır,

hafî, ahfâ mertebelerini açıklamaktadır. Yine bu bölümde nefsin özellikleri zikredilmiştir. Em-mâre, Levvâme, Mülhime, Mutmaine, Râdiye, Mardiye, Sâfiye gibi nefsin mertebeleri özellikleriyle ayetler ışığında anlatılmıştır. Kadızâde'ye göre Nefs, rûha, sırta, ahfâyâ, galib olursa sahibini esfelde bırakır, âkıbetini mahv eder.⁽⁵⁸⁾

Onuncu bölüm; kalb yani gönül hakkındadır.⁽⁵⁹⁾ Kalbe çok dönüştüğü (*halden hâle geçtiği*) için kalp denilmiştir. İnsan bedeninin tamamına hakimdir. O ıslâh olursa bütün beden ıslâh olur. Nefs, anâsır-ı erbaadan müteşekkildir. Anâsır-ı Erbaa, nefsi nâtika ile beşe ulaşır. Bu beşin âlem-i emirde beş ulvî karşılığı vardır. Letâif-i ulviye arşın üzerinde, letâif-i süfliye arşın altındadır. Letâif-i ulviye kalp, ruh, sır, hafî, ahfâdır. Bunlar ile nefis arasında aşk vardır. Letâif-i ulviye, nefsi nâtıkaya âşık olmuştur ama âşık mâşuka mağlub olağelmıştır.

Nefis bu letâife gâlib olduğu sürece sahibini esfelde bırakır. Bunun için nübüvve ihtiyacı olmuştur. Letâif-i ulviye sadırdadır. Ruh da onun sağında, Sır kalp yakınında, Hafî de rûha yakındır. Bu mağlûbiyetten Şer-i şerîfe yapışmakla kurtulabilir, rûhâniyet galebe gelebilir.

On birinci bölümde; her ehlullâhın kendi tarikatına göre farklı mesleği, meşrebine göre de takip ettiği sülûk şeklinin olabileceği vurgulanmaktadır.⁽⁶⁰⁾ Allah'a giden yollar mahlûkâtın adedince. Cümle yollar Rasûlüllah ile. Çünkü zikir şekillerini ashâbına o öğretmiştir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Hz. Hasan-ı Basrî vasıtasıyla gelen bu halkalardan herhangi birine yapışan kişi yine Rasûlüllah vasıtasıyla tarîk-ı ilallâha girmiş olur.

Resim 3; Eyüpsultan Türbesi (Eyüp Belediye arşivi)

On ikinci bölümde mü'minler icâzetsiz olarak kelime-i tevhîd çekemezler mi sorusu sorulmuş, yed-i tevbe almak, inâbe etmek veya zikrullah icâzeti almak lüzumlu mudur? sualine cevap aranmıştır.⁽⁶¹⁾

On üçüncü bölüm "*Lâ ilâhe illallâh*" zikrinin efdalyeti üzerinedir.⁽⁶²⁾

On dördüncü bölüm kelime-i tevhîdin mânaları üzerinedir. Tevhid üç kısımdır. Birincisi ibâdete lâyük Allah'tan gayri hiç kimse yoktur. (*Lâ mâbûde bi'l-hakkı illallâh*). İkincisi ondan gayri maksûd yoktur (*Lâ maksûde illallâh*) Ondan gayri mevcûd yoktur. (*Lâ mevcûde bi'l-mevcûdi'l-hakîkî illallâhü'l-vâcibü'l-vücûdi lizâtihi bi zâtihi*) İsimler itibâriyle gayriyettir. Diğer mümkünâta olan vücûd âriyettir. Dil ile tevhîd, avamın tevhîdidir. Havâssın tevhîdi ise kendi vücûdunu nefy etmektir.

Kadıızâde on beşinci bölümde kelime-i tevhîdin çekilmesi esnasında nelere dikkat edileceğini açıklamıştır. Ona göre sülûkün başında olan derviş kelime-i tevhîd ile meşgul olurken tevhîdin "*lâ mâbûde bi'l-hak illallâh*" manasını düşünmelidir. Levvâme ve mülhime rütbelerine ulaştığı vakit "*lâ maksûde bi'l-maksûdi'l-hakîkî illallâh*" manasını düşünmeli, mutmaine, Râziye ve Mardiyeye, Sâfiye mertebelerinde tevhîdin "*lâ mevcûde bi'l-mevcûdi'l-hakîkî illallâh*" manasını düşünmelidir.⁽⁶³⁾

On altıncı bölüm; çeşitli kesimlerin sülûkü beyanındadır. Bu bölümde vahdet-i vücûd ve bu mertebenin özellikleri hususunda durulmaktadır. Kadıızâde'ye göre *Ene'l-Hak* davasında bulunan sâlikler iki kısımdır.⁽⁶⁴⁾

On yedinci bölümde mazhar-ı ahadiyet ve menşe-i kemâlât olan Peygamber Efendimizin rûhâniyeti hakkındadır.

On sekizinci bölüm âlemin vücûda geliş şeklini beyân eder.⁽⁶⁵⁾ Hak sübhânehû Habibinin ruh-ı mutahharını kendi nûr-u mukaddesinde cisimsiz ve renksiz olarak vücûda getirdi. O pâk nurdan sair mevcûdatı var etti. Mümkünâtın zuhûru zât-ı pâkine ait değildir. Mümkünâtın yok olmasıyla da zâtına bir zarar gelmez. Dilediğini ademden vücûda getirilir. Nûr-ı ahadiyet ilk mümkünât arasına vasıta olmak için rûh-ı Muhammedî'yi halk etti. Hak taâlâ mümkünâta vasıtasız tecellî kılrsa takat getiremezler yok olurlardı. Nûr-u Muhammedî'nin bir ciheti Cenâb-ı Hakka bir ciheti mümkünâta dönüktür. Hak taâlâdan vasıtasız aldığı feyyâzi, mümkünâta ulaş-

tırır. Hak taâlâ kendi nûrundan yarattığı Rûh-u Muhammedî'den diğer ervâh-ı enbiyâyı halk etmiş, ervâh-ı enbiyâdan ervâh-ı evliyâyı ondanda diğer mü'minleri yaratmıştır. Bütün varlığı bu şekilde var etmiştir. Cemîsinin menşei, nûr-ı pâk-i Muhammedîdir.

On dokuzuncu bölüm; sâlikin Cenâb-ı Hakka seyr ü sülûkü hakkındadır.⁽⁶⁶⁾

Yirminci bölüm; seyr ilallâh ve seyr fillâh makâmı hakkındadır.⁽⁶⁷⁾ Rûh âlem-i kurbdan âlem-i bû'da geldiği zaman yetmiş bin perde ile perdelendi. Fakat kadim dostunu yâd-u zikr edip şevkle ona müteveccih olursa, eltâf-ı ilâhiye ile o hicapları aşar, nihâyetsiz cemâle ulaşır. "*Seyr anillah*" olur. Vaki olan envâr gibi hicaplar da ortadan kalkınca "*seyr ilallâh*" olur. "*Seyr fillâh*" ile sülûkünü tamamlayıp makâm-ı mârifete ayak basar, ârif olur. Bu makamda Hak ile görür, hak ile söyler, hak ile işitir. Onu seyreden tecellisini kendinde bulur. Fenâ makâmı mev't-i izdirârîden önce mev't-i ihtiyârî ile şarâb-ı lâ yezâlden içip hayât-ı cavidâna erdemektir. Sâlikin vücûdunda zerre miktarı beşeriyet özelliği kalsa vahdet menziline ayak basamaz.

"Varlığından zerre kalsa ey nigâre

Mahcup olur göremezsın rûy-ı yâre"

Her kime nûr-ı sîfât tecellî kılrsa beşerî vücûdu mahv olur, görürken görmez, düşünemez olur. Aşk-ı ilâhî vicdânında cûş edip bî-ihiyâr kalır. Öyle bir mertebeye çıkar ki arş ve felekler ayağının altında kalır. Rusûm-u beşeriyet ondan tamamen münselih olur. Zaten bu makama ermeyince de insan-ı kâmil olamaz. Fenâ makamına çıktıktan sonra zât-ı bîcûn tecellî kılarsa ki asıl maksat odur. Makâm-ı fenâ da iki kısımdır. İlki vuslattan önce sıfat tecellîsi ile olur. Alamenti, kişinin zâhir ilminde kalmasıdır. İkincisi vuslattan sonra zâtî tecellînin hâsıl olmasıdır.

Yirmi birinci bölüm; tecellî-i zât hususundadır.⁽⁶⁸⁾

Yirmi ikinci bölüm; makâm-ı marifet hususundadır.⁽⁶⁹⁾

Yirmi üçüncü bölüm; etvâr-ı seb'a hakkındadır.⁽⁷⁰⁾

Yirmi dördüncü bölüm; tavrü'l-kalb hususundadır.⁽⁷¹⁾

Yirmi beşinci bölüm; Tavrü'r-rûh, mârifetullâh hakkındadır.⁽⁷²⁾

Yirmi altıncı bölüm; Maarifetullâhın yolları hususundadır. İlimden maksat mârifetullâhtır. Mârifetullâhın yolları cemî mahlûkâtın nefesleri sayıncadır. Mârifetullâh tahsîlinin yolları; meczûb, sâlik, meczûb-ü sâlik ve sâlik-i meczûb olmak üzere dört yolu vardır.

Cezbe ile olan sülûk görmeden Allâh Taâlâ'ya kulun takarrübüdür ki bilâ sây ve lâ külfet zât, sıfât ve esmâ-i ilâhiyeye muhtaç olduğu şeyleri Hak Taâlâ sırf o kula inâyetin gereği olarak takarrübüdür.⁽⁷³⁾

İkincisi sâlik-i mahzdır ki cezbesiz olan sülûktür. Hamseden murad tavrü'l-kalb, nefis, kalb, sırr, rûhdur. Bu beş etvârın mâ fevki mahall-i esmâ ve sıfattır ki ona cezbe ile vâsıl olunur.

Üçüncüsü meczûb-ı sâliktir. Meczûb-ı sâlik şu kimseye derler ki *mertebe-i şuhûdu Hakka çıktuktan sonra yine hamse-i mürîdiyeye tenezzül eder.* Sonra yine makâm-ı şuhûda çıkıp kavuşur, ve o mertebe ile müteşeref olur.

Dördüncüsü sâlik-i meczubtur. Sâlik-i meczûb şu kimsedir ki hamse-i mürîdiyede seyr edicidir. Bundan sonra sâlik-i meczûb esmâ, sıfât ve zâtta seyredicidir.

Sâlik-i meczûb ile meczûb-ı sâlikin kâmil mürşid olması câiz ve mümkün değildir. Sülûksüz meczûb-ı mahz ve cezbesiz sâlik-i mahz olmak da caiz değildir. Lâkin meczûb-ı mahz, sâlik-i mahzdan efaldır. Cezbesiz sâlik dışındakiler hilâfet ve irşâd davası ederlerse mukayyedir. Onlar kimseyi irşâd edemezler.

Yirmi yedinci bölüm; seyr maallâh, seyr ilâh, seyr anillâh ilâllâh hususundadır.⁽⁷⁴⁾

Yirmi sekizinci bölüm; Mürîdin yirmi makâm ve hasleti vardır.⁽⁷⁵⁾

İlki, mürîd şeyhinin eli üzerine tevbe etmesi, ikincisi zühddür. Üçüncüsü tecrîddir. Dördüncüsü âkide-i hâlisa, Beşinci teverru'dur, (yani mürîd gerek lokmasında gerek kisvesinde takvâ üzere olmalıdır), Altıncısı evâmîr ve nevâhî de Haktan nâşî olan zorluklara sabır, yedinci taât-ı Hak ta mücâhede, sekizincisi şecaat, dokuzuncusu bezl (Şerîatte müstahsen olan sehâvet üzere olup kimsenin malında gözü olmamasıdır.), onuncusu fütüvvettir. On birincisi sıdk, on ikincisi ilim, on üçüncüsü recâ, on dördüncüsü mülâzemet, on beşincisi akıl, on altıncısı edeb, (yani edeb hakka riâyet edip esrârullâhî ketm edip ifşâ etmemektir.), on yedincisi halka hüsn

üzere olmak, on sekizincisi teslim, on dokuzuncusu muhabbet, yirmincisi tevfidir. (yani işlerini Hak Taâlâ hazretlerine tefvîzdür)

Yirmi dokuzuncu bölüm; halvetin şartları, edepleri hususundadır.⁽⁷⁶⁾

Otuzuncu bölüm; mükâşefeler hakkındadır.⁽⁷⁷⁾ Keşf, hicabın arkasında olan kalbin idrâk edemediğini idrâk etmektir. Hicâb ise sahibinin idrâkine ve fehmine engel olan şeye derler.

Keşf; kalb, setr-i yed, rûhî ve hafî olmak üzere beş şeyle olur.

Otuz birinci bölüm; vüsûl ilallâh hakkındadır. Fakat cismin cisme, arzın arza vusûlü ve ilmin mâlûma vusûlü gibi değildir. Allâh bu tür vusûlden münezze ve müberrâdır.⁽⁷⁸⁾

Otuz İkinci Bölüm; vâkıât hususundadır. Âlem ilimden türemedir ve sınırsızdır. Her şey kendi başına bir âlemdir. Sâlik riyâzât ve mücâhedât-ı nefse başlamakla âlem-i mülk ve melekûta geçmesi âşikâr olur. Her makâmda kendine hâlât ve vâkıât zuhûr eder. Şeyhülislâm merâtibü'l-vücûdu; mutlak gayb âlemi, Ceberût, Melekût, âlem-i mülk (Şehâdet) olmak üzere dört mertebede açıklamakta ve böyle inanmanın faydalarını anlatmaktadır.⁽⁷⁹⁾

Otuz üçüncü bölüm; Müşâhede hakkındadır. Allahu taâlâ (*kalp gördüğünü yalanlamadı*)⁽⁸⁰⁾ Âyine gibi olan kalb-i sâlik, kelime-i tevhîdin ağırlığıyla pâk ve ârf olsa, kedurât-ı beşeriyeden arırsa, safâ-i kalbi miktarı envâr-ı gayb zâhir ve peydâ olur. Ve sülûkünün başlangıcında şimşek, levâyih ve levâmî' gibi şeyler zâhir olur. Hatta safâ-i kalbî müzdâd oldukça kanâdil ve şem' ve meş'ale gibi şeyler zâhir olur. Bundan sonra da envâr-ı mücerredeler zâhir olur. Yani hayalden hâlî ve ârf envâr zâhir olur. Bazısı yeşil bazısı beyaz ve sarı ilâ gayri zâlik nûrlar zâhir ve peydâ olur. Eğer nûr rûh ve safâ-i kalb ile imtizaç ederse nûr yeşil olur. Eğer kalb bi'l-külîye safâ ile münevver olursa şûâ-i şems gibi nûru zâhir olur. Bazen de ruh ve kalb vasıtası olmaksızın Hakk'ın nurları gelir ki o zaman sâlikten keyfiyet ve misliyyât hissi gider. Sağ-sol, aşağı-yukarı, uzaklık-yakınlık, gece-gündüz düşüncesi kalmaz.⁽⁸¹⁾

Otuz dördüncü bölüm; nefsin ma'siyet ile iştiğâli ve şeytana ittibâ hususudur.

Nefs Şeytan'a uyarak isyân ile iştiğal etse rûhta bir siyah nokta zâhir olur. Her ne zaman nefsin isyânı artsa siyah nokta da tezâyüd olur.

Hatta tamamen siyahlaşır. Sâlikten feyz kapısı kapanır Zirâ feyz-i ilâhînin iki veçhi vardır. Bir yönü âlem-i gabya, diğeri âlem-i şehâdetedir. Her bir feyz-i ilâhî ki sâlike Allâh Taâlâ hazretlerinden vâsıl olsa o feyz kalbe müeddî olur ve ondan sâir âzâya müeddî olur. Nefsin isyan ile meşgul olması sebebiyle sevâdının incilâsı zikrullâh ve tilâvet-i Kur'ân ile hâsıl olur. Müncelî olup bi'l-küllîye mütecellî olsa envâr-ı ilâhiye ile münevver olur da müşâhede-i rûhâniyye ve gaybiyye zâhir olur. (82)

Otuz beşinci bölüm; tezkiye-i nefis ve riyâzetin keyfiyeti hakkındadır. (83) Yüksek makamlar tezkiye-i nefis, tahliye-i kalb ve tasfiye-i rûh hâsıl olmadıkça sübhân hâsıl olmaz. Maksat bi'z-zât tahliye-i rûhtur, tahliye-i rûh ise ancak tasfiye-i kalb ile hâsıl olur, tasfiye-i kalb da ancak tezkiye-i nefis ile hâsıl olur. Tezkiye-i nefis sâlikin mukaddemât vâcibesindedir.

Bazı meşâyih tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb ile hâsıl olur zannettiler. Zirâ tezkiye-i nefis tasfiye için uzun müddete muhtaçtır. Ammâ tasfiye-i kalbe iştigâl etse az bir müddette tezkiye-i nefis hâsıl olur. Zirâ sâlik her ne işlerse gerek hayır ve gerek şer kalbinde zâhir ve hâsıl olur.

Hatta vuslat-ı ilallâh kesret-i âmâl ile olmaz illâ ahlâk ile olur diye cemî evliyâullâh açıklamışlardır. Gadab ve şehvet nefsin sıfatlarıdır. Cemî evsâf-ı zemîme onlardan mütevellid olur. Hatta onların tezkiyesi onları itidâle getirmekle olur. Zirâ havâ tecâvüz eylese ondan şehvet, hırs, emel, haset, denâet, gıybet ve gayrisi tevellüd eder. Ve eğer gadap fazla olsa, kibir ve adâvet, hiddet, ucb ve kizb tevellüd eder. Ammâ eğer sıfat-ı havâ mütedil olsa nefisde hayâ, cûd, muhabbet, şefkat ve sabr zâhir olur ve dahî eğer sıfat-ı gadab mütedil olsa ondan tevazu ve ilim mürüvvet, kanaat ve bezl zâhir olur. Eğer bu nefsin iki sıfatı mütedil olsa tezkiye hâsıl olur.

Otuz altıncı bölüm; Tahliye-i rûh hususundadır. (84)

Otuz yedinci bölüm; Mârifetullâh ve mârifetü'n-nefis hususundadır. (85) Mârifetullâhi taâlâ mârifet-i nefse mütevekkıftır. Seyyid Ali Berzençî'ye soruldu ki; insân rûhunu bu cesede koymanın sırrı nedir? Bu latife-i lâhûtiyyeyi kesâfet-i nâsûtiyyeye yerleştirmenin nedeni nedir? Bunun cevabı "men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû" hadîsi şerîfinin esrârındandır" diye cevap verdi. Hadiste bunun on delili bulunmaktadır.

İlk delil odur ki bu vücûd-ı insânî ve hey-

kel-i cismânî ki anâsır-ı erbaadan mürekkebdir, müdebbire muhtaçtır ki tedbir eyleye, bir muharrike muhtaçtır ki tahrik eyleye işte o müdeb- bir ve muharrik rûhtur.

İkinci delil, cesed-i insâniye de müdebbir ve muharrik bir olduysa ki rûhtur; bu âlemin de müdebbiri birdir ve o Allâh Taâlâ hazretleridir.

Üçüncü delil odur ki cesed ancak rûhun irâdesiyle müteharrik oluyor o zaman bu âlem belki bir zerre ancak Allâhu taâlâ hazretlerinin kaza ve kaderiyle müteharrik olur.

Dördüncü delil, cesedde hareket ancak rûhun ilmi ve ona şûuru ile oluyorsa Allâh taâlâ cemî eşyâyı âlimdir. Arzda ve semevâtta zerre miktarı şey ilminin dışında değildir.

Beşinci delil, bu âlemde cesed-i kesîfe rûhtan daha yakın bir şey yoksa Allâh Taâlâ hazretlerin daha yakın hiçbir şey yok demektir. Nitekim "bir ona şah damarından daha yakınız" (86) buyurulmuştur.

Altıncı delil, cesedin varlığıyla o rûh mevcûd olduysa ve cesed yok olduktan sonra mevcûd olmaya devam ediyorsa Allâh bu âlemi halk etmezden evvel mevcûd idi, yine bu âlem fânî olduktan sonra da mevcut olacaktır, zîra evvel ve âhir odur.

Yedinci delil, rûhun cesetteki keyfiyeti bilinmiyorsa Hak Taâlâ hazretleri de keyfiyetten mukaddes ve münezzehtir.

Sekizinci delil, rûhun cesetteki ayniyet ve mekânı bilinmiyorsa Allâh taâlâ hazretleri ayniyet ve tahayyülden müberrâdır ve münezzehtir, eşyalardan bir şeye hulûl etmez. Hulûlden münezzehtir gerek hulûl-i serayâi gerek hulûl-i civârî ile olsun. Yine Allâh hiç bir şeyden hâlî de değildir.

Dokuzuncu delil, rûh cesette his olunmayıp ve mes dahî olmayıp bunlardan ârî oluyorsa (87) Allâh Taâlâ mes ve his olmaktan münezzehtir ve müberrâdır.

Onucu delil odur, rûh cesette âsâr ile bilinmez ve suver ile temsil olunmuyorsa, Allâh'ı da ebsâr idrâk edemez, onu efkâr ihâta edemez. Güneş ve Ay ona teşbîh olunamaz. Zikredilen on delilden anlaşılacak hakâik ve dakâik "men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû" hadîsinin mânalarının esrârındandır. Buna mârifet derler. Nefsinin ve rûhunun böyle bilmek, Allâh'ı böyle bilmek mârifetullâhtır. Sâhibine de ârif billâh derler. Şu

kadar var ki Allâh'ı böyle bilmek nefsanîyettir ve muhabbettir.

Maksadımız ârifin-i muhakkıkîni tezyîf değildir. Muradımız ârifin-i billâhın birbirinin hakikatini tebyindir. Âlim billâhtan her birinin mâhiyetini tâyindir. Lâkin ilm-i billâh mârifetullâhın verâsındadır. Zira ilm-i billâh gayri mâlûmi'l-fikrîdir. Yani ilm-i billâh fikir, nazârîye ve akıl ile bilinmez. Bu makâm *makâm-ı ümmîdir*.

Otuz Sekizinci Bölüm; Efrâd-u evliyâullâh hususundadır. (88)

Ayette "*Nice adamlar vardır ki onları ne ticaret, ne de alış veriş Allah'ı anmaktan alkoymaz*"⁽⁸⁹⁾ Rasûlüllâh aleyhisselâm da "*benim dostlarım izzet kanatlarının altındadır, onları benden gayri kimse bilemez*" buyurmuştur. Binlerce evliyâullâhtan bazı meşhurlar vardır ki onları herkes bilir. Binlerce envâr u hakâyik, mükâşefât ve hâlât onlarda görünür. Bu makâma *telvîn* derler. Visâlullâha vâsil olanların makâmına da *temkîn* derler. Gerçi makâm-ı temkîn nihâyeti yoktur. Allâh'ın makâm-ı temkînine vâsil olan dostları gizlidir. Onları Allâh'tan gayri bilemez. Sorulursa ki binlerce evliyâullâhın çok meşhurları vardır, onların makâmları makâm-ı temkîn olduğundan kat'a şüphe yoktur. Cevabı budur ki onların bazıları bazı müritleri terbiyeye Allah tarafından memûr olduklarından makâm-ı telvîne çekerler. Sonra da makâm-ı telvinde karar kılarlar.

Diğer bir cevap ta şöyledir; velî dedikleri onların bedenleri, onların ulûm-ı zâhireleri değildir. Belki o cenâb-ı akdesten feyz olan envâr-ı ilâhiyedir ki ona latife-i hakîkiye denilir. Hakîkatta velî olup Allâhın dostu olan odur, onu da Allâhtan gayri kimse bilemez meğer ki kendi gibi o makâma yetişen ve kendi mertebesinde olan şahıslar bilir.

Seyyid Ali Berzencî buyururlar ki ehli's-sünnet akâidine göre velînin kerâmeti zâhir olmaz ve görünmez. Ancak kendi misli ve kendi derecesinde olan velîye görünür. Gerçi zâhirde halkla karıştırlar ammâ bâtında Haktan gayriye bîgânelerdir. Bunlardan bazıları olur ki halkla kelâm ederken diyâr-ı âhirde başka bir sûrette bulunurlar. Hatta *Fetevâ-yı Behçe'* de evliyâullâhtan olan kimseler bir anda çok uzak mesâfeye gider ve gelirler diye îtikâd etmenin câiz olduğu yazılıdır.

Bunların cismi bir mertebede letâfet kesb eder ki⁽⁹⁰⁾ onlara rû'yet taallük etmez. Cisimleri de rûhlarına tâbi olur. Beyt:

"*Niceler can verdi cisme yetti
Niceler cismini pür-nûr etti*"

İnsanlar arasında bir tâife vardır ki halk içindedir de halk onları görmez, deryâ onlara mekân olur, her nereye yönelseler yol olur, nârda gezerler ateş yakmaz olur. Zirâ cisimleri rûhânîdir. Bu haller ekser *büdelâ* olanlarda olur. Bazı şeyhler "*Hak taâlânın hâssaten her ismine mazhar düşmüş velî gelmiştir, bunları saymak mümkün değildir, ammâ meşâyih-i kirâm keşf ile bilir*" şeklinde inanmıştır.

Peygamberimizin mucizelerinin bazıları hissî ise de çoğunluğu aklîdir. Ümmet-i Muhammedin zekâ, akıl ve fehm-i kemâl-ı kudreti fazla olduğu, Muhâmmed (as)'ın şerîati kıyamete kadar bâki olduğu için basîret sahibleri görsün diye mucizât-ı akliye ile mümtaz oldu. Hatta onun ümmetinden evliyâ olanlardan zuhûr eden kerâmât de cümle mucizelerindedir.⁽⁹¹⁾

Mucizât-ı hissiyenin örneği Mûsâ aleyhisselâmın âsası, Hz. Salih aleyhisselâmın devesi, Hz. Süleyman aleyhisselâmın hâtemi ve havada tasarrufu, Hz. İbrâhim aleyhisselâmın ateşte tasarrufu gibidir. Hiçbir velî yoktur ki elbette Enbiyâ aleyhisselâmdan birinin kademindedir. Muhâmmed Mustafa'nın kademi üzerine olan velilerin çoğunun kerâmeti akliyedir. Kıyamete kadar bâkîdir.

Bunun misâli Hz. Şeyh Abdulkâdir Gîlânî hazretlerinin kerametleri gibidir. Hz. Şeyh der ki; *bizden önce ve bizim dışımızda evliyâ hazerâtı sâir-i nâs üzere güneş gibidir. Lâkin sonra gurûb eder, bana Allâh zü'l-celâl bir inâyet ve kerem buyurmuştur ki ceddîm Muhâmmedeni'l-Mustafa'nın kademi üzere olduğumdan benim şemsim⁽⁹²⁾ batmaz yani ben kutbiyetten azl olmam.* Yani hazreti şeyhin tarîkati zayıflamaz, kıyamete kadar bâkîdir. O'nun ki hariç bütün evliyâullâhın tarîkati zamanla zayıflayacaktır.

Bazı velîler de sâir enbiyâ-ı kirâmdan birinin kademinde olduysa o velînin kerâmeti hissîdir. Yani aklî değildir. Gözle müşâhede olunur; bazı velîleri ateşin yakmaması, aslan, kaplan ve benzeri yırtıcı hayvanın itaat etmesi, tayy-i zamân ve mekân, suya batmama gibidir.⁽⁹³⁾

Otuz dokuzuncu bölüm; Tertip üzere evliyâullâhın ahvâli hakkındadır.⁽⁹⁴⁾

Kırkinci bölüm; Kutb-i âlem hakkındadır.⁽⁹⁵⁾ Gavsü'l-âzam denilen şahsın ismi Abdullâhtır. Kalbi İsrâfil aleyhisselâm kalbi üzerinedir. Nefh-

i sûr-i mâneviye ve nesîm-i esrâr-ı rabbâniye nefh eder. Bunun menzili evliyâullâh arasında nokta gibidir ki daire-i salâh-ı âlem onun merkezindedir. Rasûl-i ekrem (sav.) rûh-ı pâkine âyine düşüp vâris-i mânevî olmuştur. Hak taâlânın zât-ı biçûnuna ve cemî sıfatına mazhar düşmüştür ki Hak taâlâ kutbu devr ettirir, erkân-ı dünyâda güneş devr ettiği gibi. Ufuk-ı semâda cemî evliyâ bunun tasarrufundadır ki hepsine Haktan feyz Kutb-ı âlemin vâsıtasıyla tecellî eder.

Ali el-Berzencî *Kasîdetü'l-Ayniye* şerhinde bu makâmı güzel açıklamıştır. Ona göre Gavs-ı âzam dedikleri zât-ı âlî-kâdr Rasûlullâh (sav.) hazretlerinin nâibidir. Gavs Hak taâlânın cemâl ve celâl cihetinden tecellînin mahallidir. Mahal-i beytütet eylediği makâm, Kâbe-i mükerremenin üstü ve sathıdır. Gavs, cemî enâmın teveccühüne illettir. Taksîm-i erzâk ve taksîm u tavzî-u belâyı, cümle halâyık üzere Allâh Taâlâ'nın emriyle ve izniyle yapar.

Kutub diye şol kimseye derler ki üzerine âlemin dâiresi dâir olur. Lâkin kutbu'l-aktâb cümlesinin merkezidir. Bu yedi kutubtan her bir ekâlîm-i seb'adan bir iklim tasarruf ve hükm eder. Bu yedi kutubdan herbiri için melekût-u semâvâtta ve arzda tasarruf vardır. Bazısı Zühâl'in tasarruf ve hükmüyle tasarruf eder. Bazı felek Müşteri tasarrufu ve hükmüyle tasarruf eder. Bazı felek Merih tasarrufu ile tasarruf eder. Bazısı felek Şems'in tasarrufu ile tasarruf eder. Bazısı felek Zühre tasarrufu ile tasarruf eder. Bazı felek Kamer'in tasarrufu ile tasarruf ve hükm eder. Bunlara efrâd-ı vâsılın derler. Onların hükmü kutublardan hâriçtir. Bunlar herkes gibi gayru'llâha mültefit değillerdir.

Kırk birinci bölüm; Mürîd ile şeyhi arasında olan râbîta-i tâmmе, alâka-i kâmile ve inâbenin şartları gibi bölümler içermekte ilâhiler ve dua ile nihâyete ermektedir.⁽⁹⁶⁾

Kaynaklar

- AHMED LÜTFİ, *Târih-i Lütfî*, I, İstanbul 1328
 ABDÜLKADİRÖĞLU, A.- Tatçı, M. *Dîvan* (Gereledi Şeyh Mustafa Rûmî Efendi), Ankara 1998.
 ABDURRAHMAN ŞEREF, *Târih Muhasebeleri*, Ankara 1985.
 AHMED CEVDET, *Tarih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1309.
 AHMED MUHYİDDİN, *Tomar-ı Tekâyü*, (özel nüsha).
 AHMED RIFKİ, *Bektâşî Sırrı*, c.II, İstanbul 1327.
 AKSOY, Hasan, "Enis Receb Dede", *DİA*, XI.
 AKTEPE, Münir "Esad Efendi, Vassâfzâde", *DİA*, XI.
 ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c. I.
 ALGAR, Hamit, "Hâlid-i Bağdâdî", *DİA*, XV, 284.
 ALTUNSU, Abdulkâdir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972.
 AŞKAR, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücd Anlayışı*, Ankara 1993.
 "Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak; İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf anlayış", *AÜF Dergisi*, c.XXXVII, Ankara 1997.

- AYVANSARÂYÎ, Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmi*, İstanbul 1281, c.II/I.
 AZAMAT, Nihat "Çerkeşi Mustafa Efendi", *DİA*, VIII.
 BAYRAKTAR, Mehmet, *Dâvûdu'l-Kayserî*, (Kayserili Dâvûd) Ankara 1988.
 BİLGE, Mustafa L. "Ârif Hikmet Bey", *DİA*, III.
 BURSALI Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c.I.
 BUZZPINAR, Tüfan, "Esad Efendi", *DİA*, 11.
 Danişmend, *Kronoloji*, IV.
 DOĞAN, M. Nur, "İshak Efendi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986-1993, sy. 26.
 ELGİN, Necati "Konya Mevlânâ Dergâhına Ma'nen ve Maddeten Hizmeti olan Mevlâvî; Şeyhülislam Mehmed Sâhib (Pirizâde)", *Çağrı Dergisi*, sy. 68, Eylül 1963.
 GÖLPINARLI, Abdulkâki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992 (tıpkı basım)
 İBNÜLEMİN, Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, XII/I, İstanbul 1930-4.
 , *Son Hattatlar*, 500-503.
 İBRAHİM FAHREDDİN EFENDİ, *Evâr-ı Pîr Nûreddin*, IV, (İSAM fotokopi nüsha) 153.
İlmiye Sahnâmesi, s. 472;
 İpşirli, Mehmet "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, c. XII.
 —, "Kadzâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV.
 —, "Kadzâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV.
 —, "Çatalcalı Ali efendi", *DİA*, c. VIII.
 —, "Abdurrahman Nesib Efendi", *DİA*, I.
 —, "Ahmed Muhtar Beyefendi", *DİA*, II.
 —, "Ahmed Muhtar Efendi", *DİA*, II.
 —, "Âşir Efendi", *DİA*, IV.
 —, "Dâmâdzâde Ahmed Efendi", *DİA*, VIII.
 —, M. Uzun, "Bahâi Mehmed Efendi", *DİA*, c. IV,
 KADIZÂDE Mehmed Tâhir *Risâletü'n-nûriye min tarikati'l-aliyye* İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 401.
 KAVAS, A., "Mehmed Sahib Molla", *OA*, 2.
 LEVY, A., "The Ottoman Ulema and The Military Reforms of Sultan Mahmud II", *AAS*, VII (1971),
 ARSLAN, Mehmed "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebi Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnamesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 3, Sivas 1996,
 MEHMED SÜREYYÂ, *Sicil-i Osmânî*, IV / I, İstanbul 1308-15.
 MEHMED ŞEMSEDDİN, *Yâdigâr-ı Şemsi*, (haz. M. Kara-K. Atlansoy) Bursa 1997.
 Muhyî, *Menâkıb-ı Gülşenî*, s. 402-403;
 MUSLU, Ramazan, *XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE 2002)
 MÜSTAKİMZÂDE, Süleyman Sadedin, *Dehatü'l-meşâyih*, İstanbul 1978.
 MÜSTAKİMZÂDE, Süleyman Sadedin, *Risâle-i Menâkıb-ı Melâmiyye*, Sül. Ktp. Nâfiz Paşa, nr. 1164.
 ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000.
 ÖZCAN, Abdülkadir, "Asım Efendi, Çelebizâde", *DİA*, III.
 SAHAFLAR ŞEYHİZÂDE Esad Efendi, *Tarih* (haz. Ziya Yılmazzer), İst.2000.
 ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûs-ı Âlâm*, İstanbul 1306-16.
 TANMAN, Baha, "Murad Buhari Tekkesi", *DBİA*, V.
 TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İsmâüddin Ahmed, *eş-Şakâiku'n-nümâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. O. Suphi Furat) İstanbul 1985.
 TIMURTAŞ, Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1932.
 UZUNÇARŞILL, İ. Hakka, , *Osmanlı Tarihi*, IV/II, Ankara 1983., *Kapıkulu Ocakları*, I.
 VASSÂF, Hüseyin, *Sefîne-i evliyâ-yı evrâr fi şerh-i Esmâr-ı esrâr*, SÜL. Ktp. Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, III/V.
 YILMAZ, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiye Tarikatı*, İstanbul 1982.
 YILMAZ, Necdet *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 1991.
 YÜCER, Hür Mahmut XIX. *Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Basılmamış Doktora Tezi MÜSBE) İstanbul 2002.

Dipnotlar

- (1) Zahirî ve batınî eğitim metotları, süreçleri, sonuçları üzerine bir takım tartışmalar yapılmaktadır ki bu meseleye iki farklı bakış açısını yansıtmaktadır. Meselâ tasavvufa "Sosyal Tarih Perspektifi" açısından bakanlar onu; "Eski İslam öncesi mistik kültürlerle temas sonucu oluşan bir sentez, bir tepki hareketi", dolayısıyla ârifî sonradan çıkmış tâli bir unsur şeklinde değerlendirmektedir. Yine bu gruba göre sırf medrese ilimleriyle uğraşmak devlet için aslı unsurdur, Osmanlı devleti de genelde onu ön planda tutmuştur. (Bkz. A. Yaşar Ocak, "İslam, Tasavvuf ve Tarikatlar", Türkiye Günlüğü, sy. 45, Mart-Nisan 1997, s. 7.) Olaya "Evrensel inhitat" problemi çerçevesinde değerlendirenler ise; altın çağların aksine son dönemlerde müstakil bir kimlik olmayan "fakih'in ârif" kimliğinden koparak bağımsız bir kimlik haline geldiği, başna buyruklaştığı neticede dünyevileşerek kısırlaşmış söylemler. Evrensel inhitat probleminin bizim hususî tecrübemizdeki bu seyrinin öncü tezahürü olan rif'in Fakih'e ve Fakih'in de ricâl'in devlete tâbi kılınması süreci peşinden kaçınılmaz bir şekilde devlet mekanizmasını Şeyhülislam üzerinde, Şeyhülislamında meşâyih üzerinde kuracağı tahakküm sonuçlarını vermiştir. Mahmud Erol Kılıç, "Yedi Tepeli Şehir Tekkeleri", İstanbul Armağanı 3, İstanbul 1997, ss. 260-61.

- (2) Dâvud-ı Kayserî ve kaynaklar için bkz. Mehmet Bayraktar, Dâvûdu'l-Kayserî, (Kayserili Dâvûd) Ankara 1988. Dâvud el-Kayserî, er-Resâil, haz.Mehmet Bayraktar, (Kayserî BB. Yayınları) Kayserî 1997.

- (3) İslam tarihi boyunca "Şeyhülislam" tabiri kullanılmakla beraber sadece hürmet ifade eden ilmi bir ünvanın ileri geçmediği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise Şeyhülislam ilmiye rütbesinin en üst mertebesine çıkan âlimler arasından padişah tarafından tayin edilirdi. Bu göreve ilk defa II. Murad zamanında (ö. 855/1451) Molla Fenârî atanmıştır. Molla Fenârî ve kaynaklar için bkz. Mustafa Aşkar, Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücdî Anlayışı, Ankara 1993, a.m.f., "Osmanlı Devletinde İlim-Mutasavvif Prototipi Olarak; İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf anlayışı", AÜF Dergisi, c.XXXVII, Ankara 1997, ss. 385-401.
- (4) Zembilli Ali Efendi (Müftü Ali Cemâlî, ö.932/1526) Şeyh Vefâ'ya müntesiptir. Ali Efendi ülemâ ve meşâyih arasında kavgayı sebebiyet veren "devran" ile "zikir" hususunda verdiği müspet fetvaları yanı sıra, bir de risâle kaleme almış ve risâlede süfleri savunmuştur. Taşköprülüzâde İsmâ'üddin Ahmed, eş-Şakâikü'n-nümânîyye fi ülemâ'î'd-devletü'l-Osmânîyye, (nşr. O. Suphi Furat) İstanbul 1985, s. 288; Müstakimzâde, Devhatü'l-meşâyih, İstanbul 1978, s. 15; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, c.I, s. 320; Hüseyin Vassâf, Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr fi şerh-i Esmâr-i esrâr, SÜL. Ktp. Yazma Başlıklar, nr. 2305-2309, III/V, I, 274; Reşat Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, İstanbul 2000, s. 343.
- (5) Başlangıçta özellikle Halvetilere karşı katı tutumuyla tanınan İbn Kemâl'in de (Şemseddin Ahmed ö. 940/1534) sonraları "Hakikat-i Muhammediye", "Nûr-i Muhammedî" gibi tasavvufî kozmik izah tarzını benimsediği, Şeyh Sümbül Sinan (ö.936/1529) ile şahsi dostluk geliştirdiği hatta vefatına tarih düştürüp cenaze namazını kıldıracağı, Şeyh İbrahim Gülşeni (ö.940/1533-34) ye intisab ettiği rivayetleri bulunmaktadır. Muhyî, Menâkıb-ı Gülşeni, s. 402-403; Vassâf, Sefîne, 112; Öngören, a.g.e., s. 346.
- (6) Osmanlı'nın en nüfuzlu şeyhülislamlarından biri olan Ebussuûd Efendi (ö.982/1574), Bayramiyye'nin ileri gelenlerinden Muhyiddin Yavsî'nin (ö.920/1514) oğludur. Yavsî Baba Tekkesi'nde dünyaya gelmiş, babasından ser'î ilimleri tahsil etmiş, babasının yerine geçen halifesi Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö.952/1545)'den Bayramiyye icazeti almış, Eyyüp'te bir zaviye yaptırmıştır. Şemseddin Sâmî, Kâmiûsü'l-âlam, I, 722; Öngören, a.g.e., s. 349. Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, Fetvalar, (Haz. Muzaffer Arabul) İstanbul 1978.
- (7) Müstakimzâde'nin rivâyetine göre Şeyhülislam Ebülveymânî Mustafa Efendi (ö.1015/1606) İdris-i Muhtef'nin bağlanıncıdır. Müstakimzâde, Risâle-i Menâkıb-ı Melâmiyye, Sül. Ktp. Nâfiz Paşa, nr. 1164, vr. 44a; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 1991, s. 453.
- (8) Bayrâmî Melâmîlerinden olan bir başka şeyhülislam da Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (ö.1124/1712) dir. Paşmakçızâde Bursalı Mehmed Haşim Efendi (ö.1088/1677) ye bağlanmış, şeyhinin vefatından sonra Melâmî kutbu olarak ünlenmiştir. Melâmîler tarafından "Seyyid Ali Sultan" olarak tanınmaktadır. Paşmakçızâde, Sultan III. Ahmed (1703-1730) üzerinde etkili olmuş ve özellikle bu nüfuzunu kullanarak Melâmîliği bürokrasi içinde aktif bir konuma getirmiştir. (A. Gölpinarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul 1992 (tpk basım), s. 163; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/II, s. 457; N. Yılmaz, a.g.e., s. 455.) Bir başka rivâyete göre ise o, tarikât olarak Nakşibendî, meşrep olarak Melâmî (Hamzavî)'dir. Ramazan Muslu, XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, (Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE 2002) ss. 464-484
- (9) Şeyhülislam Hocaizâde Mehmed Es'ad Efendi (ö.1034/1625) ise Aziz Mahmud Hüdayî Efendi'ye bağlanmış hatta hilâfet almıştır. Hocaizâde'nin Hz. Hüdayî ile yakınlığı babaların zamanında başlamış, babasının ve ağabeyisinin cenâze namazını da Hz. Hüdayî kıldırması, H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiye Tarikatı, İstanbul 1982, s. 137; Necdet Yılmaz, a.g.e., s. 453.
- (10) Şeyhülislam Yahyâ Efendi (ö.1053/1644) ve Bahâyi Efendi (ö.1064/1654) Galata Mevlevihânesi postnişini den Dede'nin bağlanıncıdır. Muhyiddin Arabî'nin eserleriyle ilgilenen Bahâyi Efendi'nin soyu, Şâh-ı Nakşibend Bahâeddin Efendi'ye dayandığı için Nakşi icâzetine de sahip olduğu rivâyet edilmiştir. N.Yılmaz, a.g.e., s. 454; M. İpsirli-M. Uzun, "Bahâî Mehmed Efendi", DİA, c. IV, ss. 363-364;
- (11) Kırk üç yaşında şeyhülislam olup bu makâmda on iki yıl kalan Çatalcalı Ali Efendi (1103/1692) de Nakşibendî tarikâtına müntesiptir. Babası Alâiyeli Ali Efendi'nin şeyhlik yaptığı Çatalca'daki tekkesinde doğmuştur. Tasavvufî eserlere ve çevrelere duyduğu yakınlık yetiştiği ortamın ve aldığı eğitimin etkisiyle olmalı ki "mecmaul-bahreyn" (iki deryanın birleştiği yer) nâmıyla ünlenmiştir. M. İpsirli, "Çatalcalı Ali Efendi", DİA, c. VIII, s. 234; N. Yılmaz, aynı yer.
- (12) M. İpsirli, "Fezullah Efendi, Seyyid", DİA, c. XII, s. 527; N. Yılmaz, aynı yer.
- (13) Dâmadzâde Ahmed Efendi, Nakşibendî şeyhlerinden Murad Efendi'ye müntesip bir şeyhülislamdır. Babası tarafından Eyüb Nişancı'da yaptırılmış olan medreseye Nakşibendî meşihat koydurmuş ve burayı Şeyh Murad Efendi tarafından irşad hizmetlerinde kullanılmak üzere vakfetmiştir. (H. Ayvansarıyî, Hadika, İstanbul 1281, c.II/I, s. 292.) Ahmed Efendi, 1154/1741'de vefât etmiş ve tekkede medfun bulunan babasının yanına defnedilmiştir. XVIII. Ülemâ tasavvufî münasebetleri için bkz. Ramazan Muslu, XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, (Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE 2002) ss. 464-484.
- (14) Bursalı, a.g.e., I, 236; M. Nur Doğan, "İshak Efendi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1986-1993, sy. 26, s. 235-262; R. Muslu, a.g.e., s. 466.
- (15) Şeyhülislam Hacı Veliyyüddin Efendi (ö.1182/1768) de, Murad Buhârî Tekkesi'ne mescid-tevhidhâne inşa ettirmiştir. (Ayvansarıyî, a.g.e., I, 292; Tanman, "Murad Buhârî Tekkesi", DBİA, V, 514) Salihzâde Mehmed Emin Efendi (ö.1190/1776), (Mehmed Emin Efendi, 1191/1777'de vefât etmiş ve cenâze namazını Eşrefoğlu Abdülkâdir Efendi kıldırmıştır. bk. M. Süreyyâ, Sicil-i Osmânî, IV/ I, İstanbul 1308-15, s. 411.) cömert, fukaraya müşfik ve ihlas sahibi bir şeyhülislamdır. Murad Buhârî Tekkesi'ne, Hatm-i hâceğân yapılması için vakıf geliri tahsis etmiştir. Süreyyâ, a.g.e., I, 411; Uzunçarşılı, a.g.e., IV/ II, 497; Ramazan Muslu, a.g.e., s. 466.
- (16) Vassâf, a.g.e., II, 41; R. Muslu, a.g.e., s. 467.
- (17) Bursalı, a.g.e., I, 342.
- (18) Abdülkâdir Özcan, "Asım Efendi, Çelebizâde", DİA, III, 477-478. XVIII. asrın önemli şeyhlerinden Receb Dede'den istifâde edip feyz almıştır. Bursalı, a.g.e., I, 32; Hasan Aksoy, "Enis Receb Dede", DİA, XI, 241; Ramazan Muslu, a.g.e., s. 466
- (19) Bursalı, a.g.e., II, 113; Uzunçarşılı, a.g.e., IV/ II, 493; R. Muslu, a.g.e., s. 466.
- (20) Şeyhülislam Vassâfzâde Esad Efendi (ö.1192/1778) de intisabı bilinmemekle birlikte tasavvufî meylli şeyhülislamlardandır. (Münir Aktepe, "Esad Efendi, Vassâfzâde", DİA, XI, 347.) Osmanlı devrinin doksan dördüncü Şeyhülislamı olan Summânî (Samânî)zâde Ömer Hütlîsî Efendi (1227/1812) Fatih Camii yakınında hücreler, Cuma namazı kılınmak üzere mescit ve bir Kalenderhâne yaptırmıştır. Kime intisab ettiği bilinmeyen Şeyhülislamın, Nakşibendî mensuplarına da yemek yemeleri için imârethâne vakfettiği kaydedilmektedir. Şeyh Resmî Mahallesi, Otlukçu Yokusu Sokakı'nda bulunan Nakşibendî Dergâhı'nda Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa ve İbrahim Sırrî Nakşibendî,
- K. dirî (ö.1252/1836) Efendiler postnişini olmuştur. (Özdamar, a.g.e., s. 91) Şeyh Tevfik Efendi'nin bir tarih beyyiti için bkz. I. Fahreddin, Envâr-ı Pir Nûreddin, IV, (İSAM fotokopi nüsha) 153.
- (21) M. Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsi, (haz. M. Kara-K. Atlansoy) Bursa 1997, s. 168. XIX. Asır'da ülemâ-meşâyih münasebetleri için bkz. Hür Mahmut Yücer, XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, (Basılmamış doktora tezi MÜSBE) İstanbul 2002, ss. 507-515.
- (22) İbnülemin, Son Hattatlar, 647; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (23) Vassâf, Sefîne, II, 105.
- (24) Altunso, a.g.e., s. 196-197; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (25) Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (1298/1880) de İbn Arabî muhibbi olması nedeniyle eserleriyle ilgilenmiş ve Serh-u alâ Salât-i Feyziyye li'ş-Şeyh İbn Arabî, Risâle fi keyfiyyet-i İmân-ı Fıravn adlı şerhleri kaleme almıştır. Altunso, a.g.e., 200; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (26) Vefat etmeden önce eğer çocuğu erkek olursa Aziz Mahmud Hüdayî sitânesi şeyhi ve kendi şeyhi Abdurrahman Nesib Efendi'nin adının verilmesini vasiyet etmiştir. 1863'de İstanbul'a gelerek Fatih dersânlardan Mustafa Şevket Efendi'nin derslerini takip etmiştir. Daha sonra muhtelif memuriyetlerde ve hocalıkta bulunmuştur. R. Serin, a.g.e., s. 385-6.
- (27) İlmîyye Salnâmesi, s. 628; S. Albayrak, Son Devir Osmanlı Ülemâsi, c. I, s. 48; EA, I, 226. Rifâiyye Tarikatı'ndan Liphovalı Şeyh Mehmed Resmî Efendi'nin derslerine devam etmiş, Gülşeniyye tarikâtından Edirneli Şerefüddin Şuayb Efendi'den seyr ü sülûkünü tamamlamıştır. İbn Arabî'ye "candan müştâk" olan şeyhülislam Füsüsü'l-Hikem'den çevirdiği altmış iki adet hikemi yayınlamıştır. Ayrıca Müntehabâtı Tercümân-ı Hakikat gazetesinde nesretmiştir. Altunso, a.g.e., 240; Mehmed İpsirli, "Abdurrahman Nesib Efendi", DİA, I, 169.
- (28) Kadri, Kilis Tarihi, İstanbul 1932, s. 146-47; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (29) İlmîyye Salnâmesi, 609-612; Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri, (Ankara 1985), s. 249-250; İbnülemin, Son Sadrazamlar, 692, 910, 1016; Altunso, a.g.e., 212-213; Tüfan Buzpinar, "Esad Efendi", DİA, II, 346. Üryânizâde'nin Kuzguncuk'ta Nakkaş mezarlığı karşısında sahilde yaptırdığı bir camisi bulunmaktadır bkz. Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri, (Ankara 1985), s. 249-250
- (30) Sefîne-i Evliyâ'da Beşiktaş Yahyâ Efendi Dergâhı şeyhi Hasan Hayri Efendi (ö.1338/1920)'nin biyografisi anlatılırken onun Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'den sırr-ı irşâdı almış olduğunu belirtirler. Ancak Dürrizâde'nin kimden tarikât aldığı veya başka kimleri yetiştirdiği anlaşılabilir. Vassâf, a.g.e., II, s. 73,74.
- (31) Mesela Bursa'da başlayan tartışmaları sonlandırmak ve saçılan fikirleri izale için Bursa müftüsü Uşaklı Hacı İbrahim Efendi evliyalıhım makam ve mertebelerini açıklayan bir risâle kaleme almış, ayrıca Kazaker ve MM. Nazırı olan Çerkeşbeyzâde Hak Tevfik Efendi 1317/1899'de Levâihü'l-Kudsîyye adıyla bir risâle yazarak evliyâullah hakkındaki bâtlı fikirlere cevap vermiştir. Şemsî, Yâdigâr, s. 591-592.
- (32) Şeyhülislam Pirizâde Mehmed Sahib Molla (1838-1328/1910) önce Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi Hasan Nâzîf Dede'den el almış, seyr ü sülûkünü Osman Salâhaddin Dede'den tamamlamıştır. V. Murad döneminde Damat Mahmud Celâleddin Paşa öncülüğünde, içinde Osman Salâhaddin Dede'nin de bulunduğu Abdülhamid II'ni tahta çıkarılması için çalışan grupta yer almış ve zaman zaman Yenikapı Dergâhı'nda yapılan toplantılara iştirak etmiştir. Altunso, a.g.e., 226-229; A. Kavas, "Mehmed Sahib Molla", OA, 2, 183-184. Necati Elgin, "Konya Mevlânâ Dergâhına Ma'nen ve Maddeten Hizmetleri olan Mevlevî; Şeyhülislam Mehmed Sahib (Pirizâde)", Çağrı Dergisi, sy. 68, Eylül 1963, s. 8-10.
- (33) XIX. Asrın iki şeyhülislamı rif Hikmet (1275/1859) ve Mehmed Saadeddin Efendi (1283/1866) Çerkeslik ve Hâlikî den müstahlef Ömer Fuâdî Efendi, (ö.1274/1857) ye intisab etmiştir. Aksaray Sofular'da kendi şeyhi Şeyh Ömer Camî'nin minberi bu Şeyhülislam tarafından yaptırılmıştır. (Altunso, a.g.e., 193.) Vicdânî, a.g.e., 220; M. Süreyyâ, Sicilli, I, 130; İbnülemin, Son Asır Türk Şairleri, XII/I, İstanbul 1930-41, 636-646M. Tahir, OM, I, 118; A. Abdulkadiröğlu-M.Tatçı, Dîvan (Ceredeli Şeyh Mustafa Rîmî Efendi), Ankara 1998, s.V; Azamat, "Çerkeş Mustafa Efendi", DİA, 8, 274.) A. Muhyiddin Efendi de Şeyhülislam rif Hikmet Bey'in Emir Buhârî şeyhi Abdullah Ferdi Efendi'ye müntesip olduğunu kaydetmektedir.
- (34) Tasavvuf Dergisi'ndeki yazılarından tanıdığımız Şeyhülislam Haydarizâde İbrahim Efendi ise Kenan Rifâî'nin müridlerindedir. M. Kara, "Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar", a.g.e., IV, s. 991.
- (35) Altunso, Molla Bey'in çeşitli şiir şerhleri ve Cemal Hâsiyye yanında Mine't-Tasavvuf isimli bir eserinin olduğunu haber verir fakat yerini belirtmez. Altunso, a.g.e., 202-203. Ayrıca bkz. İlmîyye Salnâmesi, 602-603; İbnülemin, Son Sadrazamlar, V, s. 760; Mehmed İpsirli, "Ahmed Muhtar Beyefendi", DİA, II, 105. Mehmed Süreyya, (Molla Bey) lakaplı Şeyhülislam Mir Ahmed Muhtar Bey (1300/1882)'in Celvetiye Tarikatından olduğu için Üsküdar İnâdiye Tekkesi'ne defn olduğunu kaydetmesine rağmen kime bağlı olduğunu söylemez. (bkz. M. Süreyyâ, a.g.e., IV, 352.) Gölpinarlı ise Molla Bey'in 1288/1871'de Üsküp'ten davet ettiği ve evinde beş ay misâfir ettiği III. Devre Melâmîlerin pîri Muhammed Nûrî'Arabî'ye bağlandığını söyler. Gölpinarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, s. 239
- (36) Lütfî, Tarih, I, (İstanbul 1328) s.187. Mekkizâde, Bektaşî muhibbânı olmasından dolayı değil II. Mahmud'un daha dirâyetli bir şahıs araması neticesinde azı edilmıştır. Nitekim aynı Şeyhülislam bir müddet sonra 1248/1833 tarihinde üçüncü defa olmak üzere meşihata getirilmiştir. (Altunso, a.g.e., s. 180.) H. Algar, onu Hâlid-i Bağdâdî müntesipleri arasında sayar. bkz. H. Algar, "Hâlid-i Bağdâdî", DİA, XV, 284. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Mekkizâde'ye yazdığı mektup için bkz. Sâhibzâde, Buğyetü'l-vâcîd, s. 105, 123; Envâr'daki kayda göre ise Şeyhülislam Cerrâhiyye müntesibidir. bkz. I. Fahreddin, Envâr, IV, s. 165-169.
- (37) Lütfî, Tarih, I, 187. Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Tarih (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 218; Mehmed İpsirli, "Kadizâde Mehmed Tâhir", DİA, XXIV, ss. 97-98; ayrıca bk. Cevdet, Tarih, XII, 138,146,253-255; Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, I, 33, 34, 50, 53, 531; İlmîyye Salnâmesi, s. 472; Altunso, a.g.e., s. 187; Danişmend, Kronoloji, IV,110, 111; A.Levy, "The Ottoman Ulema and The Military Reforms of Sultan Mahmud II", AASV, (1971), s. 15, 18; Mehmed Arslan, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebi Bir Metin: Aynı'nin Manzum Nusretnâmesi", Türkîk Bilimi Araştırmaları, sy. 3, Sivas 1996, s. 36.
- (38) Rivâyete göre Padişah II. Mahmut Şeyhülislamı saraya çağırarak yüzü güneşe gelecek şekilde oturtmuştu. Bir müddet sonra Güneş karşı eliyle siper yapmaya çalışan şeyhülislaâma padişah, "Efendi hazretleri görüyorsunuz güneşe dayanamadığı, ya benim askerlerim, leventlerim güneş altında kâfirler karşı nasıl savuştur?" diye konuşunca şeyhülislamda miğfer fetvasını vermişti. Bkz. Altunso, Osmanlı Şeyhülislamları, Ankara 1972, s. 186.
- (39) İlmîyye Salnâmesi, s. 587-589; Kadizâde'ye ait 35 adet orijinal belge için bkz. Topkapı

Saray Müzesi Arşivi, E. 3277; BOA, HH, nr. 22689; BOA, Cevdet-Adliye, nr. 2832.

(40) Fatih, Seyyid Ömer Mahallesi, Cevdet Paşa Caddesi üzerinde bulunan dergâh, (Özdamar, Dersaadet Dergâhları, s. 124) "Haffâzâde Süleyman Efendi Tekkesi", "Haffâf Kâdirî Tekkesi", "Kadzâde Tekkesi" adlarıyla bilinmektedir. XVIII. asrın ortalarında Kerküklü Haffâf Süleyman Efendi tarafından kurulmuş 1196/1781 büyük yangınında kullanılmayacak hâle gelmiştir. Dergâh arsa halinde iken Şeyh Emin Efendi, Şeyh Saadeddin Efendi, Bostânîzâde Şeyh Süleyman Eyyübî postnişin olarak görev yapmıştır. Bundan sonra postnişin olan Kastamonulu Şeyh Nüreddin Efendi (ö.1288/1871) zamanında tekke binası daha şumullu olarak Şeyhülislam Tahir Efendi tarafından yeniden yapılmıştır. 1255/1839 ve 1264/1847 tarihlerinde genişletilmiştir. Nüreddin Efendi'den sonra yerine oğlu Altıpatlar Seyyid Rızâ Efendi (ö.1318/1900) ve onun oğlu Mehmed Nâci Sıral geçmiştir. A. Muhyiddin, Tomar-ı Tekâyâ, (özel nüsha) s. 123.

(41) Lutfî, Tarih, c. I, (İstanbul 1328) s. 169; A. Rifkî, Bektâşî Sırrı, c.II, (İstanbul 1327) s. 87-92.

(42) İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 401. Dış ebatı; 220X150, İç yazı ebatı; 155X75 mm. 62 yp., 19st., tâlik, Müstensih Seyyid Hâfız Mehmed Said, İstihâz tarihi 1245/1829; İnce deri kaplı mukavva kapaklı, zencirekli müstakil bir risâledir.

(43) Kasıdetü'l-ayniyye Abdulkarim Cili (ö.832/1428)'nin ed-Dürretü'l-ayniyye olarak ta bilinen eserinin diğer adıdır.

(44) Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 926, vr. 47.

(45) Muallim Cevdet, nr.K. 576.

(46) Mehmed İpşirli, aynı yer.

(47) İBA.Küt. Osman Nuri Ergin, nr. 401, vr. 6a-7a.

(48) a.g.e.vr. 7b-8a.

(49) "Bizim uğrumuzda cihâd eden (çaba gösteren)leri biz elbette yollarımıza eriştiririz" Ankebüt, 29/69.

(50) Hatta rivâyete göre şeyhi sabah namazını eda ederken namazı bozup Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh diyerek "defaatle memur olduk sana hilâfet vermeye" şeklinde onu tebşir etmiştir. (vr. 7a-9b.)

(51) a.g.e.vr. 9a-b.

(52) Ona kalp ve şekil vermek için bir avuç topraktan demi var etmiş, bu vastıyla Abdullah b. Abdullatif'in neslinden zâhir olmuştur. İlem-i şehâdete son peygamber (Hâtemü'l-Enbiyâ) olarak geldiği için hem bidâyet hem de nihâyet olmuştur. Allah insan nev'ini diğer varlıklardan üstün yarattığı, halife kıldığı, cemî esmâyî öğrettiği için bütün meleklerin secde etmesini istemiş, hepsi itaat ettiği halde İblis bundan kaçınmış, kâfir olmuştur. a.g.e. vr.3a-3b.

(53) Allah'ın "ben sizin rabbünüz değilim" hitabına ilk önce Nebiler, sonra veliler sırasıyla diğerleri "evet rabbimizuz-belâ" cevabını vermiştir. Yeryüzüne indirilen bütün smflar, sözlerinde samimi olup olmadıklarını anlamak için çeşitli belâ ve imtihanlara tabi tutulmuştur. Kulun imtihanın rabbundan geldiğini bilip "innâ lillâhi ve innâ ilayhi râcün" demesi, rızasını kazanmak için kulluk görevini yerine getirmesi gerekmektedir. a.g.e. vr.4a-5a.

(54) Çünkü tahmil-i irfân, vuslat-ı ilâhî çok ibâdetle değil, kötü ahlâkı terk edip güzel ahlâkla mütâhhalik olmakla elde edilir. Güzel ahlâksa şeriat-ı Mustafâya, şeret-ı Muhammedîye uyup, hislele mücâhede, şeylere hürmet, aşk, muhabbet, dil ve kalbî zikirle elde edilir. Her şey ibret nazarı ile bakan, tasfiye ve tahliye ile her şeyde âsar-ı Hakki müşâhede eden kimseye keşf-i şühûd hâsıl olur. Aynel-yakîn rütbesine nail olur. Sayılan şartlara riayet edene "va'bûd rabbeke hattâ ye'tiye'l-yakîn" emrine kalbinden hicâb kalkar. a.g.e.vr.5a-6a.

(55) a.g.e.vr.6a-7a.

(56) a.g.e.7b-9a.

(57) Fatıha sûresindeki "lyyâke na'büdü" âyeti hususunda Kâdî Beydavî Hâşiyesi'nde; Hâliku'l-Berâyâ cümle ervâhi halk ettiğinde hepsi tecelliyât-ı Rabbâniye müstâid ve mütêhammil idi. Bu âleme gelip cesed-i kesife girince, şehvet ve gadap hisleriyle karışmış cenâb-ı Hak'tan müstevhîş olmuştur. Bundan sonra ahlâk-ı hamide tahsilî, farzları ve nâfileleri edâ, tasfiye-i bâtin ve huluk-ı Muhammedî'ye ile mütêhhalik olunca kalb-i mutmaine ve kalb-i rahmânî rütbelerine yükselmiş, tecelliyât-ı ilâhiye ulaşmış olur. a.g.e.vr.9b.

(58) a.g.e.vr.11a-11b.

(59) a.g.e.vr.12a-13a.

(60) a.g.e.vr.13a-14b.

(61) Kadzâde bu soruya İbrahim Kurânî'nin Reyhântü'l-kulüb fi't-tavassül ile'l-mahbûb risâlesinden nakille cevap vermiştir. Reyhântü'l-Kulüb'ta Hz. Peygamberimizin Hz. Ali Efendimize "Lâ ilâhe illallah" zikrini telkîn ettiği ve uygulama şekli zikredilmiş ve bu nakil günümüze kadar da gelmiştir. a.g.e.vr.14b-16a.

(62) Şeyh Bedenci Kaside-i ayniye şerhinde bazı evliyâullâhın 99 isimle, bazısının yetmiş, bazısının yedi, bazısının üç isimle sülûkünü tamamladığı nakletmektedir. Kadzâde kendisinin kemâlî tek isimle bulunduğunu onunda "Lâ ilâhe illallah" olduğunu anlatır. Sonra şeyhi ona "Allâh" lafza-i celâline, sonra da "hü" ismine icâzet vermiştir. Bu makâm, makâm-ı hilâfet, gaybü'l-gayb makâmıdır. a.g.e.vr.16a-17a.

(63) a.g.e.vr.18a.

(64) Birincisi; sâlikin gönül âyinesinden mâsivâ perdesi kalksa kelime-i tevhd ile mücellâ ve musaffâ olur. Nûr-ı ilâhiyenin aksini kabul etmekle beşeri vasıflardan soyunur ve bütün mevcûdâtın kendisine secde ettiğini görür. Sâlik burada zevk-i rûhânî ile hayrette kalır. Beşeriyet sıfatının zulûmât, celâl-i ahadiyetin ateşiyle yanar. Nûr-ı Hak tulû etmekle bakiyye-i beşeriyeti gider. Mevcûdâtın secde ettiği şey, gönül âyinesinde tecellî kılan nûr-ı ilâhîdir. Mürid ise aldunar, secde edilen kendisi olduğunu sanar. Bu tehlikeli durumdan kurtulup yüce makamlara nûr-ı nübüvvet yahut selef-i mukarrabın ve sair evliyânın ruhlarının feyizle kurtulabilir. Ya da meczûb-ü meşrep olarak ene'l-hak davasıyla mezheb-i fesâda varır. Yer de gök de artık onu davasından döndüremez.

İkincisi; sâlikin gönlünden Hâk nûru tecellî kılınca evsâf-ı beşeriyeye külliyan mahv olur. O vakit ene'l-hak diyen kendi değil (nitekim kendi ihtiyân mahv olmuştu) kudret-i ilâhiyedir. Bâyezid-i Bistâmî tecellî-i zâtî galebe edince ihtiyân elden gittiği bir gün "Kıyamet günü elim bir hançer alsam, Cehennemim kapısında dursam, kimseyi içeri koymayıp herkes cennete girse.." dediğinde Cenâb-ı Hak'tan gelen hitapta "Ey Bâyezid sen böyle söylersen amma biz senin gizli ayıbını âşikâr ederiz de halk seni taşta tutar, bu türlü kelâm etmeyişin" Bâyezid cevap olarak "Yâ rabbe'l-âlemin izzetin hakkı için halkı çağırıp senin nihâyetsiz lütf-ü kereminden bir katre bahsetsem dergâhına secde etmezler" Hak Taalâ da "Ey bütün hali elimizde olan; bizimle bir tarzda kelâm etme ki âyibünü âşikâr etmeyelim" buyurdu.

Lâkin ene'l-hak davasında bulunan kişi normal hale dönünce tevbe-i istîğfâr edip, zayıflığını hazret-i perverdegâha arz etmeli, edep dairesinden çıkmamalıdır. Nitekim Tür dağında Hz. Musâ'ya (İnnî enelâhu lâ ilâhe illa ena fâ'büdü) ibadet etmesi emredilmiştir. Zira bir sâlikin vücûdunda zerre miktarı enâniyet olsa ona ârif denemez. Nitekim beyitte:

"Gitmeyince aradan bu mâ-i tîn

Bir ân gözü görmez imiş ey cân-i men" şeklinde ifade edilmiştir. Fakat sâlikten vehm-i enâniyet gider, Hak ile görmeye, Hak ile işitmeye, Hak ile söylemeye başlarsa bu mer-tebede cemî varta-ı helakten halas olur. Her fiili, her irâdesi Hakk'a isnâd olur, kendi irâdesi aradan çıkar. Sırr, ene'l-hak'tadır ama lisânî sâkindir.a.g.e.vr.18a-20a.

(65) a.g.e.vr. 21b-22b.

(66) Bir kimse evâmîr-i ilâhiyeye imtisale nevâhiden içtinâb etse, ahkâm-ı şerâiy-i Nebeviyye'yi icrâ ile mürsid-i kâmil ruhuna gelse, sırat-ı müstakime sülûk eylesse cezbe-i ilâhî ve cezbe-i üns onu karşılar. Enbiyâ ve evliyânın ruhlardan feyz erişip ona dest-gir olur, cümlesi ona mürsid olup tarik-i hakkı talim eder. Cismâniyeti rûhâniyete, cehlî ilme, gafleti huzûra, kesâfeti lütâfete, zulmâniyeti nûrâniyete döner. Zikir nûru sâlikin takatı kadar zâhir olur. Sâlik onu başta hayal sanar. Ancak ibâdetin nûru, kalp, irfân, rûh nûru gönül bahrine vurmaya başlayınca çeşitli nurlar görünür. Ondan sonra seyr ü rûhâniyete, âlem-i melekûta seyreder ki ervâh-i enbiyâ evliyâ ve melâike görünür. Cinân ve mizân arz olunur. Arş, kürsî, kabir azabı, sür görünür. En son gaybü'l-gayb nûru zâhir ve peydâ olur. Hayal sâlikin gönlünden kalkıp nurdan zevk-i rûhânî, şevk-i zü'l-celâl peydâ olur. Nefsânî ve cismânî lezzetler gönlünden silinir. Mâsivâ hâtr-ı kalpten gider. Kalp daima zâkir olur, lisân-ı kâl sâkin olur. Lisân-ı hâl zikre şurû eder. Bu nûrın karşısında ziyâ-ı şems karanlık kalır. Bu nurdan gyle bir sevk gelir ki cemî makamlar arz olursa kabul etmez. Bu nur zikir nûrudur ki mârifet nûrunun dışındadır. a.g.e.vr. 23a-24a.

(67) a.g.e.vr. 24a-26b.

(68) Müellif zât tecellisinin âlâmetlerini şöyle anlatır; Sâlik nûr-ı celâlî müşâhede ettikten sonra makâm-ı fenâyâ erse sonra da nûr-ı cemâl zâhir olsa sıfat nurları galebe eder. Bundan sonra sâlik herhangî bir şey göremez gayb âleminde bir âlem görünür ki hayal ve idrâk kalkar, mekân ve yön yok olur, hayrette kalıp vücûdunun yok olmasını ister. Bütün enbiyâ ve evliyâ bu makâmda hayrette kaldığından (Sübhâneke mâ arafnâke hakka mârifetik) virdini çeker. Zât-ı hüviyetinden hiç kimse bahsedemez. Çünkü misli ve benzeri yoktur. Zât-ı biçünün tecellîsî ârifin vücûdunda toplandıktan sonra onun için zâhir ve bâtin bir olur. Renk kalmaz, insanın varacağı son nokta tecellî-i zâttır. İlerisine kimse için izin verilmiştir. a.g.e.vr.26b-28a.

(69) Mehmet Tâhir Efendi ilmin üç kısım olduğunu söyler. İlme'l-yakîn, aynel-yakîn ve hakka'l-yakîn. İlme'l-yakîn de iki kısımdır. Birincisi kişinin kendi gayretiyle kitâbî ilimler tahsil etmesiyle tevhdîye ulaşır. Bunlara "muvahhid" derler. İkincisi ibâdet ve riyâzet neticesinde ulaşılır ki istidlâl-i keşfidir. Gönül gözü açılır, hicâbât-ı mâsivâ gider, eser-den müessire ulaşmış olur. Aynel-yakîn de iki kısımdır. Birincisi keşf-i ayıncıdır ki ona müşâhede derler. İkincisi keşf-i hakikîdir ki ona da şühûd-ü zevkî derler. Üçüncü kısma Hakka'l-yakîn derler, ilm-i ledümmüddir. İlme'l-yakîn ilim kuvvetiyle, akıl ile elde edilir. Aynel-yakîn keşf ile elde edilir. Keşf tamam olunca hakka'l-yakîn hâsıl olur. O makâm-ı vahdet-i mutlaktır. Makâm-ı nûz da derler bundan sonra sâlik cemâl-i ilâhiye mevkuftur (elâ inne evliyâullâhî lâ havfun aleyhim velahtüm yehzenün) hitabı bu makama ayak basanlar içindir. Bütün halk onun gönlünden istidâd ve istimâd talep eder.a.g.e.vr.28a-29a.

(70) Envâr-ı kudsiye-i ilâhiye semâvât ve arzı nurlandıran Hak taalâ hazretlerine mahsus nurdur. Bu nur anâsırın gözü ile görünemez. Belki basiret gözü ile görünür. Sâlik sülûkünün başında ve sonunda bu nûru farklı renklerde görür. Anâsır-ı Erbaa itibarıyla bunun dört mertebesi vardır.

a-Toprak teshiriyle dağları ve yeryüzünü mâmur görür

b-Su teshirinde hayavanât-ı mâiyeler ve onlardan temettu eden şeyler görür.

c-Hava teshiriyle havada uçma gibi şeyler görür.

d-Ateş teshiriyle ateş, meşâle gibi şeyler görür. Sâlik bu tavrı tamamladıktan sonra tavr-ı nefse geçer ki bu dört unsur nefs-i letâif-i süfliyedir. Nefsî sıfatları da dörttür; Emmâre, levvâme, mülhime, mutmaine. Nefs-ü mutmaine sıfatıyla muttasif olan ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye tebeddül eder. Her birinin emmâre ve âlâmetleri vardır. Mesela Nefs-i emmârenin kötü sıfatları yedidir. Hevâ-yı nefis, gadab-ı nefis, şehvet, hrs, cimrlik, ucub, kibir. Bu yedi kötü ahlaktan kurtuluş, yedi güzel ahlâkî elde etmekle sağlanır. Bunlar da; az konuşmak, az uyumak, az yemek, uzlet, Lâ ilâhe illallah zikrine devam, mürsid-i kâmile bağlılık, mürsid'in emrine itaatır. a.g.e.vr. 29a-30b.

(71) Tahir Efendi Kalp mertebesini şöyle anlatır; Nûru ahmerdir. Kalbin yedi mertebesi vardır.

(72) a-İlk mertebesi Mâdenü'l-İslâm'dır. Ona "Sadr" denilir. Nitekim "efemen şaraha'l-lâhu sadrahü l'il-islâme" "Alah her kimin kalbini islâma açarsa" / âyeti bunu açıklamaktadır.

b-İkinci mertebesi Mâdenü'l-İmân'dır. Ona "Kalb" denilir. Nitekim "ülâike ketabe fi kulûbihim el-îmâne" "İste Allah onların kalplerine imânı yazdı" (Mücâdele, 58/2) âyeti buyurulmuştur.

c-Üçüncü mertebesi Mâdenü'l-muhabbet ve'l-aşk'tır. Ona "Şağf" denilir. Nitekim "kad şeğafehâ hubbâ" "sevgisi yüreğine işlemiş" (Yusuf, 12/30) diye Kur'an'da buyurulmuştur.

d-Dördüncü mertebesi "Fuâd" denilir.

e-Beşinci mertebesi "Cennetü'l-kalb" denilir.

f-Altıncı mertebesi Mâdenü'l-mükâşefâtü'l-gaybiyeye ve mahallü alleme'l-esmâdır. "Süveydâü'l-kalb" tesmiye ederler. Nitekim "ve alleme'l-ademe esmâe küllêhâ" (Bakara, 2/31) "Adem'e bütün isimleri öğretti" diye buyurulmuştur.

g-Yedinci mertebesi tecelliyât-ı âşâriyye ve efâliyeyin zuhûrına mâdendir. Ona "Behçetü'l-kalb" denilir. Bunlardan her birinin âlâmetleri vardır. Sâlik bu merâtibi tek-mil ile bu etvardan sonra tavr-ı Sırrı görmeye başlar. Nûru ebyazdır. Tavr-ı sırr da mugayyebât, sâlike zâhir ve peydâ olur ve ravâiyih-i tayyibe zuhûr eder. a.g.e.vr. 30b-31a.

Müellifimiz ruh mertebesini de şöyle anlatmaktadır; Sâlikin seyri, sırrın tavrılarından sonra tavr-ı rûha olur, nûru asfardır. Sâlike bu tavırda ervâh-i enbiyâ ve melâike zâhir olur. İstidâdına göre bu tavra mâlik olursa tecellî-i rûh zuhûr eder. Bu beş mertebeye Hams-e müridiyye denilir. Kâmil mürsid, mürid-i sâlikî bu beş mertebeye terbiye ve tasarruf eder. Sâlik de bu beş mertebeden ileri etvâr-ı sâdise tecâvüz edemez meğer ki sülûkî bi tarikîl-cezbe ola. Eğer sâlik meczûb olup tavr-ı hamseden tavr-ı sâdise tecâvüz eylesse tavr-ı hafîye seyr eder. Tavr-ı hafî, tecelliyât-ı esmâiyye ve efâliyye

nurların mahallidir. Ve bu tavır küşüf ve tecelliyâtı çoktur, nûru esved-i berraktır, mahalli sırû'l-esrârdır, tecelliyât-ı zât-ı akdesiyyenin mahallidir. Bazı sâlik sülûkü sebebiyle ve mücahede ile vâsıl olur, bazı da kuyûd-ı menâfiye sebebiyle vâsıl olmaz. Bu makâma erişmeyen sâlik, mürid terbiyesine kâdir ve mâlik olamaz. Kâmil değildir, belki nâkâstır. Ve dahî her bir ibâdet için bir nûr vardır. İlem-i melekûtta zâhir olur meselâ İhlâs'ın nûru yeşildir. Veabdestin nûru beyazdır. Ve orucun nûru sandır. Kur'an'ın nûru muhtelif renkler ile zâhirdir. Zirâ Kur'an'ın her bir harfinin ayrı bir nûru vardır. Kıraat esnasında erbâbına zuhûr eder. a.g.e.,vr.31a-31b.

(73) a.g.e.,vr.31b-32b.

(74) Sâlikin, râh-ı tarikat-ı hamse-i müridiyyede seyrine seyr ü illallâh-ı taâlâ denilir. Esmâ-i ilâhiyyenin zuhûruna seyr-i maallâh, zuhûr-u sifâta seyr-i fi'llâh veya makâm-i müşâhede, zâtî zuhûra seyr-i ani'llâh ilallah, makâm-i istiğrâk derler. Bunlar sekiz şerâit-i mârifet ile elde edilir.

İlkinde sâlik uzlet ve vahdet eder. Ancak şeyhin hizmetinden inzivâ, uzlet ve icinâb caiz değildir. Belki hizmet ayrı-ı uzlettir.

İkincisi mâsivüallâhu tezekkürü engelleyen zikir-i dâimdir. Kadzâde zikir şeklini de şöyle açıklamaktadır. Münâsib olan evvelâ gusl ede ve cemi maâsiden tevbe eyleye ve tevbeni tahîr eyleye ve kibleye istikbâl edip iki elini dizleri üzerine koy. Ve iki gözlerini yuma. Yani mânâda iki cihânda gözlerini yumar ki câmiyyet-i hâtur ile safvet-i kalb ile. Ve mülahazasında şeyhine müteveccih ola. Allah Taalâ hazretlerinden istidmâd ede. Ve göbeği altından Lâ'yı çeke illallâh isbâtını devr ile derbu medde ile sol tarafında mahall-i imân olan kalbin üzerine şiddetle vura. Hatta vurmadun dolayî cemi âzasına sirâyete ede ki hatta havâtır vürdü kesile.

Üçüncüsü çoğu zamanını oruçlu geçirip az yemektir.

Dördüncüsü nefy-i havâtırdr.

Beşinci âzam-ı şerâitten olan rabtû'l-kalbidir. Zira mürid kalbini şeyhine rabt etmediği vakit muhabbet-i tâmmе hâsıl olmaz. Ne kadar râbta artarsa o kadar seyr-i ve ubûru ziyâdeleşir.

Altıncı süktuttur. Allah Kur'an okunurken susulmasını emretmiştir. (râf, 7/204). Sukût iki kısımdır. Biri zâhîridir ki söz ve sestten süktuttur. İkincisi mânevîdir ki mâsivüallâhtan kalbini pâk ve âri eylemektir.

Yedinci nızâdır.

Sekizinci devamlı abdestli olmaktadır. Rasûlullah efendimiz abdesti silaha benzetmiştir. İnsan silâhı olduğu vakit düşmanları zafer bulamaz, şeytan galebe edemez. a.g.e.,vr.32b-35a.

(75) a.g.e.,vr.35a-36b.

(76) Halvetin on şartı vardır; Birincisi halvet eylediği mahalli temiz ve karanlık olmalı, ikincisi sürekli abdestli olmalı, üçüncüsü kelime-i lâ ilâhe illallah zikrine müvâzâb etmeli, dördüncüsü cemi meşkûliyetlerden havâtırınu tefrik etmeli, beşincisi halvette dâimâ oruçlu olmalı, altıncı killet-i kelâm üzere olmalı, yedinci muavenet ve himmet talebi için kalbine murakib olmalı, sekizincisi Allah taâlâ hazretlerine itirâzı terk etmeli, dokuzuncusu mâsivüallâhtan nazarını kesip teveccühü cenâb-ı hakka olmalı, onuncusu şedâde sabr etmelidir. Halvetin adapları da dörttür. İlki taklil-i taâm, ikincisi killet-i nevm, üçüncüsü kalbin zikir ile istiğâli bir rûbted olmalı, dördüncüsü halvetten çıkmamalıdır. a.g.e.,vr.36b-37a.

(77) a.g.e.,vr.37b-38a.

(78) a.g.e.,vr.38a-39b.

(79) Alem-i gayb, âlem-i şehâdet-i ulviyye ve süfliyyede küllün ayrışması mümkün olduğundan âlem-i gaybiyye üç kısımdır. İlem-i hâdir ise iki kısımdır. Böylece âlem-i külliyye ehli keşf ve suhûd içinde beş kısımdır.

İlki mutlak gayb âlemidir. Ona hakikatî'l-hakâikiy, vâhidîyyetü mutlakada da denilir. İkincisi âlem-i ceberût, üçüncüsü âlem-i melekûttdır, dördüncüsü âlem-i mülk, beşincisi âlem-i insandır. Yine âlem-i melekût, âlem-i gaybtir, ruhlarla ve nefislerle hastr. İlem-i mülk, mâhsûsât-ı tabiiyyeden olan âlem-i şehâdetir.

Tenezzülât dörttür. İlk tenezzülün zuhûru ve vukûdu âlem-i ceberuttadır. Ukûlün ve nûfûs-ı mücerredinin suveriyle ve hazerât-ı sifât-ı zâtiyye ve esmâ-i ilâhiyyenin suveriyledir.

İkinci tenezzül bu hazretten âlem-i melekûta tenezzülüne işârettir. Buna âlem-i emr ve âlem-i ervâh diye denilir.

Üçüncü tenezzül bu âlemden âlem-i mülke tenezzüle işârettir. Ona âlem-i his ve şehâdet derler.

Dördüncü tenezzül nokta-i imtidâdiyyenin nihâyeti feyz-i akdesiyyeye tenezzülüne işârettir. İlem-i nâsûtta bunun zuhûru mezâhir-i külliyye-i insâniyyedir. Hakâik-i vücûdiyyenin suveriyle esmâ-i ilâhiyyenin ve sifât-ı rabbâniyyenin ukûsiyle (hayat, irâde, ilim, semî, basar, kudret, kelâm, tekvin) gibi bu tenezzül-i tenezzülât-ı vücûdiyyenin ve zuhûrât-ı ilâhiyyenin âhîridir. Bu tenezzülâtın sonra terakkîye başlar. Başa döner de "bütün işler ona döner" emri zuhura gelmiş olur.

Bu olayın üç faydası vardır. İlki sâlikin fazlalığı veya eksikliği yönünden ahvâl-i nefsi me muttali olmasındır. Vecd, şevk menâzil, makâmât, ve derecât cihetinden ve dahî vakâyî-i nefsanîye ve havâniyye ve şeytânîyye ki hırs, hased, kıbr,hukd, gadab, ve şehvet gibi bunlardan herhangi sâlik galebe ederse vâkâsında bir sifât-ı havâniyye ile kendine zâhir ve mâlum olur. Meselâ sâlike sifât-ı hırs müstevlî ve galebe olsa rûyasında sûret-i fâre zâhir olur. Ve eğer sifât-ı buhl galebe olsa maymun ve hunzr sûretleri zâhir olur. Eğer sifât-ı hukd galebe olsa yılan ve akrepler zâhir olur. Eğer sifât-ı kahr galebe olsa sûret-i kelb zâhir olur. Ve eğer sifât-ı kıbr galebe olsa sûret-i humâr zâhir olur. Eğer sifât-ı seb'îyye galebe olsa yirtıcı hayvan sûret-i zâhir olur. Arslan kaplan sûretleri gibi. Ve eğer sifât-ı mekr ve hile müstevlî olsa tilki ve tavşan sûretleri sûretleri zâhir olur.

Eğer görürse ki bu eşyalar kendine müstevlî olmuş bilsin ki bu sifât kendine galebe olmuştur. Ve eğer bu eşyalar kendine müsahhar olmuş görürse bilsin ki bu sifâtlardan ubur etmiştir. Ve eğer envâr, ervâh ve melâike misli şeyleri görürse mâlum olsun ki mukaddemât-ı ruhâniyyedir. Ve âlem-i melekût, müşâhede-i ervâh-i enbiyâ, eflâk ve l-kürsî misli şeyler görse bilesinki bu sifât, sifât-ı melekûkiye sülûkündendir. Ve sifât-ı hamîde husûlündendir. Ve eğer envâr-ı kalb ve mukâşefât-ı sifât-ı ilâhiyye ve ilhâmât ve işâret ve tecelli rubûbiyyet misli şeyler görse bilsin ki ahlâk-ı rahmâniyye ile tahallük makâmâtındandır. a.g.e.,vr.39b-42a.

(80) Necm, 53/11

(81) a.g.e.,vr.42a-42b.

(82) a.g.e.,vr.42b-43a.

(83) a.g.e.,vr.43a-44a.

(84) Rûhun bir çok anlamı vardır. Birisi bütün hayvanların hayât sebebi olması, diğeri Kur'an, bir başkısı melek-i âzam veya rûh-ı Cebraîl aleyhisselâm en son da rûh-ı emr-i rabtır. Nebi aleyhisselâm hazretlerine rûh sorulunca rûhun hakikatının sırrını beyân eyledi. Sırr-ı rûhu ifşâ buyurmadı, rûhu târif eyledi.

Bazıları rûh insan sûretiyle musavverdir dediler. Yine biline ki rûh âlem-i emirdendir. Onun için ne kemiyet ve ne keyfiyet vardır. Kâdî Beydavî'nin Hâşiyesinde Şeyhzâde'ye göre rûh üç kısımdır. İlki rûh-ı sultânî, ikincisi rûh-ı ruhânîdir, üçüncüsü rûh-ı cismânîdir. Rûh-ı sultânînin mevzii ve mahalli fuâd ve kalbidir. Rûh-ı ruhânî'nin mevzii kebed ve sadrdır. Rûh-ı cismânîyenin mevzii dem, lahm ve kemik damarlarındadır.

Sorulursa ki; insan uykuy uyuduğu vakit rûh çıkar mı yoksa çıkmaz mı? Eğer çıkar dersen hata etmiş olursun, eğer çıkmaz dersen yine hata edersin. Bu sorunun cevabı; kul uykuy uyuduğu zaman rûh-ı cismânî çıkar semâ ile arz arasında yürür güzërân eder. Uykusunda gördüğünü anlamaz, zirâ akıl rûh ile değildir.

Kadzâdeye göre rûh, mir'ât-ı insanda kendi cesedinin sûreti üzere temessül eder. Eğer âmin insanlıkla münâsebeti olmazsa bazı kerre sûreti köpek sûretine bazen sûret-i humâr üzerine meyl eder, bazı kere de domuz sûreti üzerine meyl eder. Velhâsülâ amelin her hangisine münâsib ise o sûrete meyl eder.

Rûhun beş hâli vardır; ilki ademdir nitekim şöyle buyurulmuştur (hel etâ ale'l-insânî hînin min'e'd-dehri lem yekün şey'en mezkûra).

İkincisi âlem-i ervâhta vücûd-ı hâlidir. Nitekim Rasûlullah (sav.) (innallâhu halaka'l-ervâha kable'l-ecsdâi bi elfi...) buyurmuşlardır.

Üçüncüsü taallük hâlidir ki nitekim Allah taâlâ (ve nefehu't min rûhi) (Hicr, 15/29) buyurmuştur.

Dördüncüsü rûhun müfârakat hâlidir. Nitekim nazm-ı celîl de buyurulmuştur. (küllü nefsin zâikatu'l-mevt.) (Ankebut, 29/57)

Beşincisi rûhun îade ve ircâ hâlidir. Nitekim Allah taâlâ buyurmuştur (sentüdühâ sîratehâ'l-tilâ)

Rûhun cesedte halk ve taallükünün faydası âlem-i his ve âlem-i şehâdete kemâl-i mârifeti kazandırmak içindir. a.g.e.,vr.44a-46a.

(85) a.g.e.,vr.46a-48a.

(86) Kâf, 50/16

(87) a.g.e.,vr.48a.

(88) a.g.e.,vr.48a-52b.

(89) Nûr, 24/37

(90) a.g.e.,vr.51a.

(91) a.g.e.,vr.51b.

(92) a.g.e.,vr.52a.

(93) a.g.e.,vr.52a-b.

(94) Çeşitli eserlerdeki rivayetlere göre yer yüzünde üç yüz kalb vardır ki Allah taâlâ onların kalbini Adem safiyüallah kalbi üzere yaratmıştır. Yine kırk kalb vardır kalblerini Hz. Mûsâ aleyhisselâm kalbi üzere halk etmiştir. Yedi kimse vardır ki onların kalbini Hz. İbrâhim aleyhisselâm kalbi üzere halk etmiştir. Üç kimse vardır ki onu Mikâil aleyhisselâm kalbi üzere etmiştir. Bir kimse vardır ki Hak taâlâ onun kalbini İsrâfil aleyhisselâm kalbi üzere halk etmiştir. O üç yüz kişiyi Nûkabâ denilir. Yerde ve gökde bunlara gizli birşey yoktur. O kırk kişiyi Nücebâ denilir. Halkın ağır yüklerini çeker ve halkı islah ederler. O yedi kişiyi Bûdelâ denilir. Kutbun mülâzimleridir. O beş kimseye Efrâd denilir, cihanda yağmurun yağması ve yağmaması, nebatın bitmesi onların hükmündedir. Bunlara hiçbir nesne gizli değildir. Kulüb-ü nâsa muttali'dirler. O kırk kişiye de Kutb-ü âlem derler. Dört kişi de vardır ki onlara Evtâd denilir, bu cihânın dört köşesini hüf ederler. Meselâ kutbu'l-aktâb taht-ı velâyetinde ve tedbir-i umûrda mutasarrıf ki kutbu'l-aktâba her ne feyz erişse onları şark, garb, cenûb ve şimâle neşr eder. Bunlar cihânın sebeb-i sükûnudur ve müncidir. Ve yine iki kimse vardır ki onlara İlmâm denilir, kutb-ü âlemin vezirleridir. Birinin ismi Abdurrahbdr. Kutbun sağ tarafındadır, diğzerinin ismi Abdülmelikdir, kutbun sol tarafındadır. Ne zaman kutb dünyâdan intikâl etse sol tarafındaki veziri kutb olur. Abdurrahb onun yerine varır. Abdurrahbın yerine Bûdelâ'dan biri, Bûdelâ'nın yerine Nûkabâ'dan birisi, Nûkabâ'nın yerine Nücebâ'dan biri, Nücebâ'nın yerine Sülehâ'dan biri gelir. Tâ Kiyâmet gününe kadar bu kanun aralarında sürüp gider. Bazı kaynaklarda hanımlar arasında kırk kişinin bulunduğu Nücebâ makamına kadar çıkanların olduğu söyleniyorsa da Kadzâde Tabakât-ı Şermûbî'ye dayanarak nadiren de olsa kadın kutupların olabileceğini söyler. Yine bir tâife vardır ki onlara Ümenâ derler bunlar bâtnlarında sırrı izhâr etmez, Melâmîler sûretinde yürürler. Sayıları mâlûm değildir. a.g.e.,vr.52b-53b.

(95) a.g.e.,vr.53b-56b.

(96) Kadzâde'ye göre; öncelikle inâbe murat eden sâlik, tahâret-i kâmile, niyyet-i hâlis ile şeyh-i kâmilinin huzûrunda oturur ve mürşid olan kimse müridin sağ elini tutar, iki kişi de başı ucunda durur. Mürşidi euzu besmeleden sonra üç defa Fâtîha-ı Şerîfe'yi okuduktan sonra gizlice; "innellezine yübâyiüneken innemâ yübâyiünellâh" diye başlayan Fetih Süresinin onuncu âyetini okur. Bu minval üzere şeyhin okuduğu ve müridin yapması gereken dersler tarif edilir. Herkese bir muallim gerektiği, peygamberimize mutabaatın önemi üzerinde durulur. İlim öğrenmenin gereği, müridin bağlanacağı şeyhi araştırması gerektiği vurgulanır. Zira o dönemdeki devrişer ve şeyhüht dâvasında bulunan kimseler ekseriya melâhede ve zındıka taifesindedir.

Gerek ulûm-ı zâhire ve gerek bâtna, talim, taallüm, terbiye ve irşâd ile hâsıl olur.

Her bir ilim sâhibinin üstünde bir alim vardır, ilmin merâtibi sonsuzdur. Her ne kadar ilm u fazl sâhibi olursa onun fevkinde elbette daha fazla ilm u fazl sâhibi vardır. Gerçi vâcib taâlâ hazretleri bilâ üstâz ve bilâ mürşid terbiye ve ilm u inâyete emtaye kâdirdir. Lâkin âdet-i şerîfesi, her bir ulûm üstâda muhtaçtır şeklinde cârî olmuştur. Her bir üstâdan, meşâyih-i ızâmın da Allah katında merâtibi vardır.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin "suyun rengi, kabunun rengi gibidir" sözünün mânası; Esmâ-i ilâhiyye'den Esmâ-i Celâl zikri yapanlara celâl ile tecelli kılar. Hak taâlâ hazretlerinin Esmâ-i Cemâl ile zikr edene de Cemâl ile tecelli eder demektir. (a.g.e.,vr.56b-62a.) Risâletü'n-nürîye'nin Taksim BB. Atatürk Kütüphânesi'nde bulunan yazmasından istinsah ederek yıllar önce bir nüshasını istifademe sunan Tezkiye-i Meşâyih-i midd yazarı M. Şefik Korkusuz'a şükranlarımı arz ediyorum

EYÜP OYUNCAKLARI MÜZESİ

Hülya YALÇIN

1963 yılında Kars-Arpaçay'da doğdu. 1981 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim dalına girdi ve 1985 yılında mezun oldu. 1986 yılında Eyüp Belediyesi Araştırma Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü'nde göreve başladı. Halen aynı müdürlükte görev yapmaktadır.

Asıl konumuz Eyüp oyuncakları ve Oyuncak Müzesi olmasına rağmen; oyuncağın tarihsel-toplumsal anlamından söz etmeden oyuncak müzesinin neden gerektiğini anlatmaya olanak yoktur.

Nedense hayatın önemli anlarının, yalnızca yetişkinlerin tekelinde algılandığı bir yaklaşım, kültür tarihimiz araştırmalarında da gözlemlenmektedir. Çocuklar geleceğimizdir sözünü sık sık tekrarlanmakla beraber; çocukluk tarihi ve onu oluşturan öğelere yaklaşım tarzımız küçüklerin dünyasını küçük görmek hatasından mı, geleceğin nasıl oluşturulacağı konusundaki öngörüsüzlükten mi kaynaklanmaktadır, düşünmek gerek...Tarihsel olarak, yalnızca oyuncak konusu irdelendiğinde bile bu dünyanın zenginliği ve öneminin ciddiyeti ile karşılaşılmalıdır.

Çocukların kendi güçlerini fark etmelerine ve yetişkinlerin dünyasına uyum sağlamalarına yardım eden oyuncaklar, tarihsel-kültürel bir üründür ve tarih içinde gelişmiştir.

Günümüzde insanlığın gelişmişlik kriterleri çocuklarına verdiği öneme göre de belirlenmektedir. Günlük yaşamın her anında çocuğa verilen önemin somut kalıtlarına rastlanır. Çocuk yuvası, Çocuk bahçesi, çocuk kütüphanesi, çocuk edebiyatı, çocuk tiyatrosu, anaokulu, okul, kitap, oyun alanları, oyuncaklar, oyuncak müzeleri.....

Çocuğun gelişiminde son derece önemli bir yere sahip olan oyuncağın küçümsemesi, çocuk gelişiminin önemsenmemesi anlamını taşımaktadır. Bu tespitle ilgili olarak oyun ve oyuncak hakkında bilim adamlarının sözlerine kısaca göz atarsak;

Atalay Yörükoğlu Çocuk Ruh Sağlığı isimli kitabında oyun için şu bilgileri vermektedir: "Çocuk oynadıkça duygular keskinleşir, yetenekleri serpilir, becerisi artar; çünkü oyun çocuğun en doğal öğrenme ortamıdır. Duyduklarını, gördüklerini sınavı yapıp denediği, öğrendiklerini pekiştirdiği bir deney odasıdır."

Oyun çocuğun fiziksel, zihinsel, dil ve sosyal kapasitesinin gelişmesine fırsat vererek toplum içindeki sosyal rolünün, kendini diğer bireylerden ayıran özelliklerin far-

kına varmasını sağlar.

Oyuncak paylaşmayı, uyum içinde bir arada olmayı öğretir çocuklara. Colin Heywood, Baba Bana Top At-Batı'da Çocukluğun Tarihi isimli eserinde; "Oyuncaklar ve oyunlar çocukları eğlendiren araçlar oldukları kadar, onların fiziksel ve zihinsel gelişimlerini de hızlandıran vasıtalarlardır. Bütün dönemlerde, çocuklar günlük nesnelere oyuncaklar yaratmayı veya kendi oyuncaklarını yapmayı başarmışlardır." demektedir.

Prof. Dr. Mücella Ormanlıoğlu Uluğ ise, Niçin Oyun isimli eserinde şu tespitlerde bulunmaktadır; Bir çocuk için en doğal öğrenme yolu oynayarak öğrenmektir. Çocuklar için oyun ve öğrenmek karşıt şeyler değildir, beraber gider.... Çocuklar oyuncak ve oyunlarını kendileri seçerler....Çocuğunuz için, sizce en zevkli ve en eğitici oyuncak seçmek için saatlerinizi harcadıktan sonra aldığınız oyuncağın farkına bile varmayıp, bir tencere kapağı ile oynamaya devam eden çocuğunuzun sizde yarattığı hayal kırıklığını, pek çok ebeveyn yaşamıştır....En iyi oyuncak, çocuğunuzun uzun süre uyaracak ve sonradan tekrar tekrar ele alacağı, her seferinde daha çok uyarı ve zevk veren oyuncaktır. Bir çocuğun böyle zevkle oynadığı bir oyuncak, ona en büyük öğrenme deneyimini kazandıracaktır. Bir oyuncak ne kadar basit olursa, çocuğun yaratıcılığı da o kadar açığa çıkabilir."

"Oyuncak, en geniş anlamda, çağının tanığı.... Oyuncak, gerek basit halk sanatı ürünü, gerek gelişmiş sanayi ürünü olarak yapıldığı dönemin ekonomik-toplumsal-kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Bir çağda, bir dönemde, bir toplumda, bir yörede oyuncağın olması kadar olmaması da anlamlıdır." demektedir, Oyuncaklı Dünya isimli kitabında Bekir Onur.

Oyun çocuk için yaşadığı dünyayı ve çevresindeki insanları tanıma yoludur. Çocuk oyun yolu ile yaşam deneyimi edinir, düşünce geliş-

Resim 1; Oyun çocukların gelişiminde önemli bir yere sahiptir

Resim 2; Çocuklar oyun oynayarak gelecekteki yaşama hazırlanurlar

Resim 3; Oyuncakçılar çarşısı - 1987 - Planlama Müdürlüğü Arşivi

Resim 4; Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi yönünden Oyuncağlar Çarşısına bakış-1986-Planlama Müdürlüğü Arşivi

tirmeyi öğrenir. Oyun ve oyuncaklar aracılığı ile hem maddenin özelliklerini öğrenir hem de kendi gücünün sınırlarını deneyerek becerilerini farkeder ve geliştirme fırsatı bulur. Sonuçta oyun çocuk için sadece bir boş zaman etkinliği değil, bir düşünme, öğrenme ve kendini ifade etme aracıdır.

Roger Caillois'ya göre oyunun öz havası kültüre gereklidir, ama zaten oyunlar ve oyuncaklar tarihin akışı içinde kültürün kalıntılarıdır. Bir kültürün zaman aşımına uğrayıp aşınması ya da başka bir kültürün etkisiyle değişime uğramasıyla bu kalıntılar anlamlarını yitirmişlerdir. Oysa bugün önemsiz görülen bu oyunlar, eskiden dinsel ve dindışı önemli kurumların ayrılmaz bir parçasıydı. Gerçi bugünkü çocuk oyunlarına verdiğimiz anlamda değillerdi, ama her bakımdan oyunun tanımındaki öğelere uyuyorlardı. Zamanla toplumsal işlevleri değişti, ama doğaları aynı kaldı. Ugradıkları değişim ve değerlerini yitirmeleri onları siyasal ya da dinsel anlamlarından soyutladı, ama zaten inceleince, bu kurumların her birinde oyunun doğasını bulmaktayız. Oyuncaklar da bunun cisimleşmiş bugüne kalıntıları değiller midir?

Oyun, çocuk kültürünün en önemli alanı, oyuncak ise bu kültürün en önemli aracıdır. Çocuk, doğumdan yetişkinliğe nesnelere, sesleri, hareketleri, kendi fiziksel özelliklerine uygun büyüklükte olan objelerle ve büyüklerin dünyasına ait objeleri ise, minyatürleri ile algılayıp, kurgulayarak, tanıma ve öğrenmeye çalışır. Bu arada kendi yaş gurubuna uygun oyuncakla, doğru malzeme ile üretilmiş,

kendi kültürüne yabancı olmayan nesne ve malzeme somut bilgi açısından önem taşır.

Geleneksel oyuncağın önemi ise, aile bireyleri ile oynanabilir olması açısından kuşaklar arası paylaşımı, yaşlıları ile oynanabilmesi açısından ise arkadaşlık duygu ve paylaşımının yaşanılmasına olanak sağlamalarıdır. Çocukların günümüzdeki oyuncakları ise, teknolojinin gelişmesi ile çoğunlukla kontrolden çıkmış, hızlı tüketime yönelik dijital oyun ve oyuncaklardır. Bu oyuncaklar gelişim, eğitim - öğretim ve psikolojik yönlerden ciddi kaygıları da gündeme getirmektedir.

İnsanlık tarihi her zaman oyuncaklar için elverişli olmamıştır. İnsanlığın karanlık dönemlerinde çocuk birey olarak yoktur. Birey olarak var olmayan çocuk için oyun ve oyuncakta yoktur. Oyuncak yapımı, yalnızca, evlerin oyun nesnelere koruyacak mekânlara sahip olduğu ve bunlardan zevk alınacak yeterli boş zamanın bulunduğu yerleşik bir yaşam düzeninde gelişme göstermiştir. Oyuncakların gelişmesinde toplumun kendi çocukları karşısında hoşgörülü bir tutuma sahip olması da önemli etkenlerden birisidir. Örneğin Batı'da yapılan araştırmalara göre Ortaçağ'da yaşam çocuklar için çok düzensiz ve tehlikeli olmuştur. Bu nedenle Ortaçağ'da oyuncak hiç gelişmemiştir.

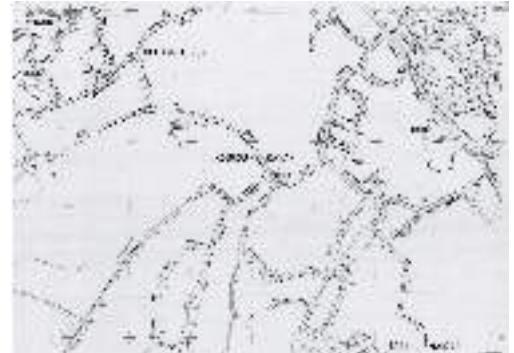
Oyuncağın eskilere dayandığını tarih içinde gözlemlemekteyiz. Pompei, Sus, La-laş antik kent kazı buluntuları arasında, toprak malzemedeki yapılmış minyatür ev eşyaları, hayvancıklar, arabalar, askerler gibi oyuncaklar bunu kanıtlamaktadır.

Yunanistan'da kolları, bacakları hareket edebilen bebekler ve ilk oyuncak toplar, önceleri kilden yapılmış, sonraları ise saz malzeme

Resim 5; 1920-1923 yılları arasında İstanbul Keşfiyat A.Ş. tarafından hazırlanan İstanbul Haritasında Oyuncağlar Çarşısı

Resim 6; Alman Mavileri-1919-

Resim 7; Alman Mavileri-1919-

me kullanılmıştır. Yine eski Çin’de çocuklar demir bilyelerle oynarken, daha sonra Almanya, Hollanda, İngiltere ve ABD’ de akik, taş, mermer, kil ve renkli camdan bilyeler üretilmeye başlanmıştır. Ortaçağda, at başı takılmış sopalar çocukların gözde oyuncuğu iken, zamanla dört tekerlek ve eğerin eklenmesi ile oyuncak atlar geliştirilmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda oyuncak en çok Önsaya’da bulunmuştur. Bu durum tesadüfi değildir, dünya medeniyetinin beşiği olan bu coğrafik bölgede bu gelişme sürpriz olarak karşılanmamalıdır.

Batı dünyasında oyuncuğu düzenli sanayi ürününe dönüştüren ilk ülkenin Almanya olduğu bilinmektedir. Avrupa’da ilk büyük oyuncak yapımcıları Kuzey Almanya’da ortaya çıkmıştı ve büyük ölçüde Bavyera’nın saat yapımcıları bölgesinin çevresine toplanmışlardı. Bu nedenle oyuncak tarihinde Alman oyuncakçılığı önemli bir yere sahiptir.

Avrupa’da 18. yy’da fildişi, tahta ve gümüşten minyatür süs eşyalarını sergilemek için oyuncak süs evlerin, en güzel örnekleri Hollanda’da olup, oyuncak yapımında önde gelen Almanya’ nın Nürnberg kentinde de oyuncak mutfaklar için tabak, çanak, tencere, çaydanlık gibi mutfak eşyası oyuncaklar üretilmiştir. 19. yy’a kadar elle ve kalıplara dökülerek üretilen oyuncaklar, 20.yy başından itibaren makineler yardımı ile üretilerek, gündelik yaşamdan esinlenen objelerle de çeşitlilik göstererek başlıca sanayi kolları arasına girmiştir.

Ülkemizde ise, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul’da Eyüp semti oyuncak üretim merkezi olmuş, oyuncaklar da “Eyüp Oyuncakları” olarak isimlendirilmişlerdir. Bu isim, bir özele indirgeme ve yöresellik çağrışımı yapmakla birlikte, geleneksel oyuncakçılığımızın üretimi, satışı tüm İstanbul ve Ana-

dolu için bu merkezden yapılmıştır.

Eyüp’te oyuncakçılığın bir sektör olarak gelişmesinin elbette önemli bir sebebi vardır. Halk arasında çocukları çok sevdiğine inanılan Ebâ Eyyüb el-Ensârî’nin türbesi’nin burada olması ve özellikle okula başlayacak, sünnet edilecek çocukların türbeyi ziyarete getirilmesi oyuncakçılığın gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Eyüp Oyuncakçıları için kaynaklarda neler yazılmıştır, kısaca göz atalım:

Sadi Yaver Ataman, Türk İstanbul isimli eserinde, Esnâf Kuruluşları, Çeşitli İş ve Zenaat Kolları, Loncalar ve Esnâf Ahlâkı bölümünde Oyuncakçıları anlatırken;

“Çocukluk çağlarının en güzel hatıralarını yaşatan oyuncaklardır.

İstanbul’da ilk oyuncak Eyüp’de yapılmış ve Eyüp’de sürdürülmüştür. Bugün türbeye giden cadde üzerinde, eski canlılığını yitirmiş, sönmek üzere olan bu sanatın en canlı devirlerinde, buradaki sıra sıra dükkanlarda neler satılmazdı ki: Düdükli testiler, üstleri aynalı, renk renk minyatür testiler, sürahiler, bardaklar, zilli-zilsiz tefler, saplı ya da yanları boncuk tıngırdaklı küçük davullar, arabalar, beşikler, salıncaklar, kaynana zırlıtları, kursaklı düdüklükler, hacı yatmazlar, şakşaklar, fırıldaklar, cambazlar, sipsi düdüklükler, kamış zurnalar, mızmar (mızmız) kamış düdüklükler, minyatür mangallar...”

Eyüp Oyuncakçıları tanıtan yazısında Nurullah TILGEN: “İlk defa oyuncak, Eyüp’de Dökmeçi Hasan Ağa tarafından yapılmış (XVIII. Yüzyıl). Hasan Ağa, II.Mahmut zamanında memle-

Resim 8; Atatürk Kitaplığı Koleksiyonundaki Eyüp Oyuncaklarından bir örnek

Resim 9-10; Eyüp Oyuncaklarından Dönme Dolap ve Beşik

Resim 11; Eyüp Oyuncaklarından örnekler

Resim 12; Eyüp Oyuncaklarından

Resim 13; Son Oyuncakçı Kadri ŞENGÖZ tezgahının başında

Resim 14; Halit ŞENGÖZ
2004

ketinden İstanbul'a Nizam-ı Cedit askeri olarak gelmiş ve Rami Kışlası'nın açılış töreninde "Dümbelek" çalmıştır.

Askerlikten ayrıldıktan sonra, Eyüp'de yerleşen Hasan Ağa, Ramazanlarda sahur maniciliği, diğer zamanlarda oyuncak yapmış. "Tükrüklü Oyuncakçı" adı ile anılan Hasan Ağa'dan sonra, Gümüşsuyu'lu Darbukacı Halil Efendi, Küçük İsmail Efendi, oyuncakçı dükkanları açarak, bu san'atın yayılmasına hizmet etmişlerdir", dedikten sonra; Eyüp Oyuncakçıları ile ilgili bir öykü nakletmektedir:

"Sultan II. Mahmut, bir gün musahibi Sait Efendi ve maiyetiyle birlikte, Cuma namazını kılmak ve türbeyi ziyâret için Eyüb'e gider. Tam oyuncakçı dükkanlarının önünden geçerken, küçük bir çocuğun kulakları tırmalarcasına ağladığını görür, sebebini sorar. Çocuğun oyuncak istediğini ve annesinin almak istemediğini söylerler. Bunun üzerine II. Mahmut, Cami civarındaki bu oyuncakçıların derhal kaldırılmasını emreder.

Bir müddet süre sonra tekrar Eyüb'e gelen pâdişâh, oyuncakçı dükkanlarının yine faaliyette bulduklarını görünce, fena halde hiddetlenir ve:

-Ben size bu dükkanları cami civarından kaldırmanızı söylemedim mi? der. Bunun üzerine musahip Sait Efendi, Sultan'ın yanına sokularak:

-Devletlüm, her halde biz emrinizi yanlış anlamışız, ama sözlerinizi bu günkü gibi hatırlıyorum. Siz oyuncakçıları değil, mezarıcıları kaldırınız buyurmuşsunuz.

Padişah şaşırarak:

-Bu da ne demek. Ben mezarıcıların

kaldırılmasını mı emretmişim?

-Evet Sultanım, siz her halde oyuncakçıların kaldırılmasını istemezsiniz. Zira onlar, dünyaya gelenleri, mezarıcılar ise öbür dünyaya gidenleri beklerler".

Eyüp Oyuncaklarının üretimini hangi tarihte başladığına dair kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte, bazı kaynaklarda belirtildiğinin aksine 18.yüzyıldan çok daha önce üretimin başladığını söyleyebiliriz. Bu iddiayı Evliya Çelebi'nin yazdıkları da desteklemektedir. 1635'te gerçekleşen bir esnaf alayında yer alan Eyüp Oyuncakçılarının geçiş törenini şöyle anlatmaktadır, Evliya Çelebi; "Eyüp Oyuncakları kamyon borular, fırıldaklar, def, dümbelek, kemençe, sıçan ve kuşlarla, gözler görmedik şeytan işi oyuncaklarla geçerler. Bunların alayında ak sakallı, gözleri sürmeli çelebilerin, suratı tıraşlı, kelepüşlü, ayağı nalınlı, bazıları selâmiye avret takkeli, avret kılıklı müşekkel (çocuk kılıklı) adamların ellerine düzme dadıları, anne veya babaları yapışıp, alayda geçerken avret takyeli koca çelebi' a dadı! Ben bu oyuncakçı isterim' yahut 'istemem' diye kimisi ağlayarak ellerinde teberleri, dümbelekleri çalarak geçerler. Tuhaf esnaf mukallitleridir. Ama 'mukallidin imanı sahihdir' diye fetvaları vardır."

Yine Evliya Çelebi'den Eyüp'te 100 oyuncakçı dükkanının olduğunu ve burada çalışan 105 neferin mimarbaşına bağlı bir esnaf kolu oluşturduğunu öğrenmekteyiz.

Eyüp'te üretilen oyuncakları sayarsak; kamyon borular, bülbül testi, fırıldaklar, def, dümbelek, kemençe, sıçan ve kuşlar kaynağına zırlıtları, şeytan minareleri, içine su doldurularak çalınabilen Kursaklı düdüklü-

ler, tahta arabalar (develi- çift atlı- ördekli), tahta dönme dolaplar, tahta sandalyeler, tahta beşikler, tel dolaplar, tahta kamyon-otobüs, trompetler, üstü aynalı renkli testiler, toprak testiler, zilli-zilsiz tefler, şakşaklar, cambazlar, sipsi düdüklü, kamyon zurnalar, mizmar kamyon düdüklü, minyatür mangallar, hacı yatmazlar, boncuk tıngırdaklı küçük davullar, düdüklü fırıldaklar, iki-üç şerefeli camisiz minareler, tahta kılıçlar, kamyon tü-

Resim 15; Kadri ŞENGÖZ 29 Ağustos 1958 tarihli Hayat Mecmuasının'nda yayımlanan fotoğrafta Sünnet çocukları ve oyuncaklarla

Resim 16; Seyyar Oyuncak Satıcısı - Müniş FEHİM'in kaleminden

fekler, çekirgeler, hareketli leylekler, tahta bardak ve sürahiler, al ve yeşil boyalı sandallar, kırmızı tüylü koyun - kuzular gibi çeşitler bulunur.

Eyüp oyuncaklarının yapımında kullanılan iki ana madde toprak (kil) ve tahtadır. Deri, kağıt, teneke, çivi, tel, boncuk, ayna gibi malzemeler süsleme unsuru olarak kullanılan ikinci derecede önemli unsurlardır. Genellikle kırmızı, mavi, yeşil ve beyaz renkler kullanılırdı oyuncaklarda ve bu maddelerin hiç biri kimyasal madde değildi. Günümüzde üretilen hammaddesi PVC olan oyuncaklar gibi kanserojen veya alerjik değillerdi.

Hüseyin Yorulmaz Eyüp Oyuncakları için; Oyuncak deyip de geçmeyin. Vaktiyle bu yüzden milyon kazanan olduğu gibi, elyevm Avrupa'da bundan milyonlar kazanan adamlar vardır. Her evin çocuk oyuncuğuna bir hayli para verdiği düşünülürse, her sene elimizle ne kadar liranın Avrupalılar kesesine teslim ettiğimiz anlaşılır."

Murat Belge İstanbul Gezi Rehberinde; "İstanbul'u ya da İstanbul'u ziyaret eden Müslümanlar için Eyüp başlıca dini ziyaret merkezidir. Erkek çocukların sünnet öncesinde buraya getirilmesi başlıca geleneklerdendir, ama zorlu bir maça çıkacak bir futbol takımının oyuncularından şifa arayanlara kadar herkes buraya gelir. Bu bakımdan, her zaman, şehrin kalabalık yerlerinden biridir.

Eyüp oyuncakları biraz daha devam edebildi. Daha Evliya Çelebi zamanında burada 100 kadar oyuncakçı dükkânı vardı ve oyuncak imalathaneleri de çevrede toplanmıştı. Her türlü düdük, davul, tahta araba, beşik, topaç, hacıyatmaz burada yapılır, bütün ülkeye buradan dağılırdı." demektedir.

Cengiz Bektaş, Oyuncaklarımız başlıklı bir makalesinde; "İstanbul'da çocukları sünnetten önce Eyüp Sultan'a götürürlerdi. Özel giysiler giydirilmiş çocuklar için bir bayram günü olurdu bu... Onlara orada oyuncaklar, armağanlar alınırdı. Eyüp, besbelli bu nedenden, bir oyuncakçılık özeğiydi... Sonra bir gün Beyoğlu'na dışarıdan oyuncaklar gelmeye başladı. Ardından "plastik" bulundu..."

Çocuğun tinsel-bedensel sağlığına uygun tahta, pişmiş toprak, deri gibi doğal gereçlerden yapılan, bizim kültürümüzün Eyüp oyuncakları usul usul yoklara karıştılar..

.....

Çocuğun karşılaştığı, kültürümüzün ilk ürünleri değil mi oyuncaklar?" diye sormaktadır.

19. yy.ın başlarında 25-30 kadar oyuncakçı dükkânı varken bu yüzyılın sonlarında, Batı'dan ülkemize gelen fabrika yapımı oyuncaklarla rekabet edememiştir.

Ahmet Rasim 1921'de yangınla yok olan Eyüp Çarşısı'nda bir oyuncakçı dükkânının kaldığını bildirmektedir.

Eyüp Oyuncaklarının yok oluş sürecini son oyuncakçılardan olan Kadri ŞENGÖZ ve oğlu Halit ŞENGÖZ'den öğrenmeye çalışalım:

1939 yılında Yedigün Dergisi'nde yapılan röportajda Kadri ŞENGÖZ konu ile ilgili olarak; "Eyüp Oyuncakçılığı öldü artık. Bugün burada bir ben bir de iki dükkân aşağıda diğer bir oyuncakçı kaldı. Elimde kalan son tahtadan bir iki deve daha yaptıktan sonra tezgahı söküp çıkaracağım....."

Zevkler çok değişti. Vaktiyle bizim 'kaynana zırlıtısı' dediğimiz bir oyuncuğumuz vardı. Ötmeye başladı mı durmak bilmezdi. Yeni damatlar, yeni gelinler kaynanalarına nispet olsun diye mi bilmem, kucak kucak alırlardı. Ancak gün geldi, Avrupa'nın oyuncak fabrikaları ve teneke oyuncakları ile rekabet edemez olduk...."

O yıllarla ilgili olarak şimdi de oğul Halit ŞENGÖZ'e kulak verelim; "Babam o yıllardaki isyanına rağmen, mesleğini 16 yıl daha sürdürdü. Ben 77 yıldır çalıştığımız bu dükkânı, babamdan 1955 yılında devraldım. Çok iyi hatırlıyorum, dükkâna ilk adımımı attığımda üç yaşındaydım. Ben

Resim 17; Tarih Hazinesi Dergisine Sermet Muhtar ALUS Tarafından çizilmiş olan Oyuncak Satıcısı

Resim 18; Mert Sandalci koleksiyonundan Oyuncak Satıcısı

Resim 19; 20 YY'ın başlarında Eyüp'te bir Oyuncakçı dükkânı (Mert SANDALCI koleksiyonundan)

Resim 20-21; Fransa'daki Nontron ve Stockholm'daki Oyuncak Müzesinin broşürleri

Resim 22; Bebek ve Oyuncak Müzesi broşürü - Viyana

altı yaşındayken, babam dükkanı bana emanet eder, malzeme almaya giderdi. Biz burada sadece deve değil, tahtadan çift beygirli at arabaları, ördek arabaları, aynalı beşik, palyaço, Karagöz - Hacivat, trampet, davul, def, kamyon, kaynanazırlıtısı, beşik yapar ve satardık....

Plastiğe teslim oluyordum yavaş yavaş. Rahmetli babam, teneke oyuncaklara isyan etmişti. Ama yine de 16 yıl dayandı. Ben plastiğe daha çabuk teslim oldum. Bugün tezgah başına geçsem, oyuncak yaparım. Hem baba mesleğimi sürdürmediğim hem de İstanbul'a has bir güzelliğin yok oluşunu gördüğüm için çok üzgünüm. Biz sadece tahta oyuncak yapmazdık. Toprakten düdüklü testi, aynalı testi ve darbuka da yapardık. Bunları kendi çömlek atölyemizde yapardık..."

Son Eyüp Oyuncakçısı Halit Şengöz, yaptığımız görüşme esnasında; yaptıkları oyuncakların bir tekinin bile elinde kalmadığına ve oyuncak yapımında kullandıkları araç gerecin yok olmasına üzüldüğünü belirterek, Oyuncak Müzesi Kurulması için Eyüp oyuncaklarının yeniden canlandırılması için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Hatta rahatsızlığından dolayı kendisinin bizzat çalışamayacağını, ancak bu işi öğrenmeye gönüllü gençlere rehberlik edebileceğini, oyuncakların kalıplarını çıkararak, nasıl yapılacağını gösterecek onları yönlendirebileceğini ifade etmiştir.

Hakan Atakan Ciftci; Bir oyuncakçı dede vardı. Bana, küçücük atölyesinde; tahtadan arabalar, tüfekler, kılıçlar yapardı. Ben o kılıçlar ile

kötülerin ve kötülüklerin peşinden koşardım, tahta arabam ile gezmedik diyar bırakmazdım. Sanırdım ki; tüm kötülükleri o kılıç ile yok ettim, o tahta arabayla gezilebilecek tüm yerleri gezdim. Çocukluğumun oyuncakları arasında en güzeli; Eyüpsultan oyuncakçılar çarşısından geçerken annemin aldığı düdüklü testilerdi, onları hiç unutmadım. Kimi mavi, kimi kırmızı, kimi yeşil; yıldızlarla süslü, dünyanın en büyük servetiydi benim için, doldururdu o sokağı. Bir yaşlı amca yapardı o oyuncakları, o bir gün toprağa düştü, topraktan testi düdüklü de onunla.

Eyüp Oyuncakları, Eyüp'teki dükkânlardan başka İstanbul'un diğer semtlerinde de aktar dükkânlarında ve seyyar oyuncakçılar tarafından satılırdı. Bu oyuncakçılardan biri de edebiyatımızda yer alan Affan Dede'dir.

Çocuk

Affan Dede'ye para saydım,
Sattı bana çocukluğumu.
Artık ne yaşım var, ne adım;
Bilmiyorum kim olduğumu.
Hiçbir şey sorulmasın benden;
Haberim yok olan bitenden.

Bu bahar havası, bu bahçe;
Havuzda su şırl şırlıdır.
Uçurtmam bulutlardan yüce,
Zıpzıplarım pırıl pırıldır.
Ne güzel dönüyor çemberim;
Hiç bitmese horoz şekerim!

Cahit Sıtkı TARANCI

İstanbul oyuncak tarihine giren, şiirlerle konu olan Affan Dede Eyüplü değildir ama, Eyüp oyuncakları satmaktadır. Mevlevi dervişi olan Affan Dede'nin dükkanı Selimiye'dedir. Affan Dede'yi Ruşen Eşref'in kaleminden tanıyalım;

"Dükkânı evinin altında idi; fakat öyle dar bir dükkândı ki, Affan Efendi öteberi vermek için tümseğinden ayağa kalktığı zaman sikkesi tavana asılı Eyüp beşiklerine, kaynana zırlıtılarına değerdi. Esasen yerinden pek az kılmıydı ya!"

Resim 23; Sahil yönünden Sokollu Külliyesi - Cafer Paşa Medresesi ve * Oyuncak Müzesi

Resim 24; Oyuncak Müzesi olarak düzenlenecek olan Cafer Paşa Medresesi -1970'ler

İstanbul Ansiklopedisi'nde Affan Efendi'yi anlatan bu yazıda, aynı zamanda 1900'lü yılların başlarında, İstanbul'daki bir oyuncakçı dükkânını da tanımaktayız; "Yaf-talarının yazısı silinmiş beş on esmer baharat kutusuyla, beş on tane kök kavanozu, yirmi otuz tane çingıraklı teneke düdükle, sekiz on tane toprak kumbara, tavana asılı dört beş tane Eyüp salıncağıyla, beş altı tane kaynana zırlıtısı, beş altı da kursak düdüğü oyuncakçı Affan Efendi'nin bütün sermayesiydi."

Şiire konu olan Affan Dede'yi ve dolayısı ile 19. yüzyıldaki bir oyuncakçı dükkanını tanıdıktan sonra oyuncak müzesi ile ilgili sözlerimize başlayabiliriz.

Oyuncak Müzesi Neden Gereklidir?

Bütün müzeler gibi oyuncak müzelerinin de belli başlı üç amacı vardır: Koruma, araştırma, eğitim.

Yaygın eğitim kurumları olarak kabul edilen müzelerin, eğitime katkısı yetişkin ve çocuklar için iki yönlü gereklilik olmakla beraber, eğitimin hedef kitlesi öncelikle çocuklar olarak düşünüldüğünden, birçok müze türü yanında, oyuncak müzelerinin kuruluş ve gelişimleri de bu anlamda önem kazanmaktadır.

Oyuncak Müzeleri koleksiyonlarından dolayı çocuk ve yetişkinlerin oluşturduğu, toplumların kültür tarihini (yeme- içme, giyim-kuşam, mimari, v.b), sosyal yaşam ve aile yaşantısını, sanayi tarihini bir arada barındırması ve ilişkilendirmeye uygun olması açısından doğal olarak yaygın eğitim, öğretime zengin kaynak oluşturmaktadır.

Oyuncak Müzesi ile, ilk olarak, İsveç'te, özellikle 19. yüzyıldaki sanayileşme hareketinin geçmiş yaşam birimlerini yok etmesini önlemek amacıyla, 1873'te kurulan ve ünlü bir etnografya müzesi olan Kuzey Halkları Müzesi'nin bir bölümü olarak karşılaşılmaktadır. Diğer bir önemli oyuncak Müzesi de Stockholm Oyuncak Müzesi'dir. Bu müzenin tanıtım broşüründe neden oyuncak müzesi sorusunun cevabını da bulmaktayız;

" Amaç oyuncakların zengin dünyasını olabildiğince çok yönüyle gösterebilmektir. Çocuk kültürü uzun zaman ihmal edildi ve yeterince değerlendirilmedi. Birkaç istis-

na dışında İsveç müzelerinde temsil edildiği de söylenemez. Oysa oyuncaklar dünyamızın minyatür sentezleri olarak görülmelidir. Dolayısıyla bir oyuncak müzesi bize kültür tarihimizin fotoğrafını verebilir. Burada çok değişik konular temsil edilmektedir: Etnografik konular, savaş ve teknoloji tarihi, toplumsal tarih ve -kuşkusuz- sanat tarihi."

Oyuncak Müzeleri yalnızca nostaljik nesnelerin derlendirildiği, korunduğu yerler değil. Oyuncak Müzeleri aynı zamanda araştırma merkezleridir. Amaç çocuğu ve oyuncakçı bir araya getirip müzeyi eğitim ve araştırma amacıyla kullanmaktır. Avrupa'da ve Amerika'da bir çok büyük müze oyuncak müzeleri açmıştır.

Bu konuda ülkemizde yapılan çalışmalar kısıtlı olmakla beraber, Prof.Dr. Bekir Onur'un çabası ile oluşturulan Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi "Oyuncak Müzesi", ile Sanayi Müzesi'ndeki "Haliç Oyuncakçısı" birimini örnek gösterebiliriz. Ayrıca, bir çok müzede diğer eserlerle birlikte sergilenen oyuncaqlara rastlanmaktadır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi koleksiyonunda bulunan, bugün sergilenmeyen geleneksel "Eyüp Oyuncakları" ise oyun ve oyuncak kültürümüz üzerine yapılan çalışmalara kaynak oluşturması açısından önemlidir. Ayrıca Eğitim Bilimleri, Teknik Eğitim Fakülteleri'nde pedagojik ve eğitsel olarak oyun-oyuncak, tasarım ile ilgili çalışmalar akademik düzeyde gerçekleştirilmekle birlikte, yüzyıllardır dünya kenti olan İstanbul'da bir oyuncak müzesi bulunmamaktadır.

İstanbul'daki Oyuncak Müzesi eksiğinin giderilmesi maksadıyla yapılan çalışmalar arasında Kırdığımız Oyuncaklar kitabının yazarı Sunay AKIN'ın özel bir yeri vardır. Şair-Yazar Sunay Akın Göztepe'de tarihi bir köşkü Oyuncak Müzesi olarak düzenleyerek 10 yıldır dünyanın her tarafından topladığı oyuncaqları

Resim 25; Cafer Paşa Medresesi-Süheyl ÜNVER'in 1966 tarihli çalışması

Resim 26; Göztepe'de Sunay Akın tarafından Oyuncak müzesi olarak düzenlenen tarihi köşk.

Resim 27; Eyüp Camii meydanı yönünden Oyuncak Müzesi ve Oyuncakçılar Çarşısı

Resim 28; 20yy.ın başlarında Eyüp'te bir Oyuncakçı dükkanı- Mert SANDALCI koleksiyonundan

burada sergilemeyi amaçlamaktadır. Sayın Akın yaptığımız görüşmelerde Eyüp'te kurulacak Oyuncak Müzesi için her türlü desteği sağlayacağını ifade etmiştir.

Avrupa' da ise hemen her kent ve hatta kasaba ölçeğinde görülebilen Oyuncak Müzeleri, ülke ve buldukları bölgenin kültürel öğelerini taşıma ve yaşatma açısından geliştirilmiş örnekler sunmaktadır.

Sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşme gibi toplumsal etkenler, oyun ve oyuncakın temel özelliklerini olumsuz olarak etkilemektedir. Oyun alanlarının yok olması, oyunun doğadan ve insandan uzaklaşması, serbest oyun zamanlarının sınırlanması, kurumsallaşma gibi diğer olumsuz bileşenler ile, geleneksel oyun -oyuncak kültürünü ve çocukluğun geçmişini yok etmeye yönelik istem dışı bir destek kazandırmaktadır.

Kültür varlıklarımızın çokluğu, antik dönemden günümüze, ülkemizde yaşamış uygarlıklara ait kalıntılara aşinalığımız ve bir çok bölgemizin bu açılardan açık hava müzesi şeklinde oluşu, bizleri değer bilmez bir şımarıklığa itmiştir de denilebilir. Umarım, hiç bir değerimizi gözden çıkaracak kadar zengin olmadığımızın farkına vardığımızda çok geç olmaz.

İstanbul'da Oyuncak Müzesi için geçmişte Oyuncakları ile ünlü Eyüp'ten daha uygun bir yer düşünülemez her halde.

Resim 29; Oyuncakçılar Çarşısı ve Oyuncak Müzesi'nin Avan Projesi

Resim 30; Eyüp Camii Meydanı ve Oyuncak Müzesi perspektifi- Nezih ELDEM

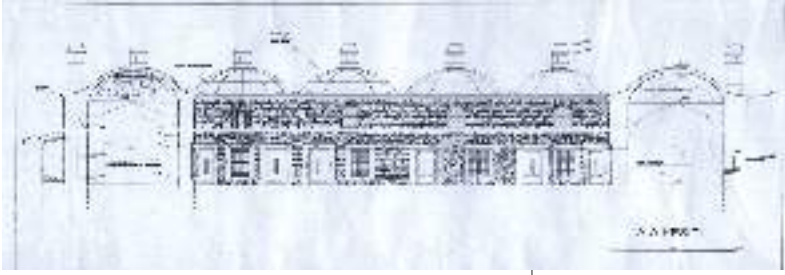
Hangi amaçla olursa olsun, Eyüpsultan'ı ziyaret ettikten sonra mutlu anılarla buradan ayrılan çocuklar için üretilmiş olan oyuncakların sergileneceği bir müze için en uygun yer ise, oyuncakçılar çarşısının yakınında yer alan Cafer Paşa Medresesi olabilir. Bu medresenin tarihi Eyüp Oyuncaklarının sergileneceği Oyuncak Müzesi olarak kullanılmak üzere restore edilmesi ve medresenin komşuluğunda yer alan 52 ada, 59 parsel ve korunması gerekli sivil mimarlık örneği olarak tescilli olan 60 parselin bir kısmı Oyuncak Müzesi, Çocuk Tiyatrosu fonksiyonuna alınması ile ilgili plan çalışmaları tamamlanmış olup, planların onaylanmasını müteakip projelendirme uygulama çalışmaları hızlandırılacaktır.

Ayrıca günümüzde Eyüp oyuncakları dışında her şeyi bulabileceğimiz oyuncakçılar çarşısının yer aldığı parsellerin dükkanların arkasında kalan kısmı kötü bir kullanıma sahiptir. Bu bölgelerde ıslah edilerek buralarda oluşturulacak oyuncak atölyelerinde tarihi Eyüp Oyuncaklarının yeniden üretimine başlanacaktır. Bu konuda hayatta kalan eski ustaların rehberliğine başvurularak, doğal malzemelerle üretim yapacak yeni elemanlar yetiştirilecektir.

Hoş bir tesadüf olarak tebliğimi sunduktan sonra, 16 Mayıs 2004 tarihli bir gazete haberinde Sivas'ta kurulan bir oyuncak fabrikasında ahşap malzemeden oyuncaklar üretildiğini okudum. Fakat ne yazık ki, bu fabrikanın ürettiği oyuncaklar daha çok yurt dışına satılmaktadır. Bu ürünlerin Türkiye'de satılmamasının baş sebebini ekonomik olarak açıklanmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi bugünde Eyüpsultan'ı ziyaret eden çocukların Eyüp'ten mutlu anılarla ayrılmaları için, bir Eyüplü olan Kavuklu Hamdi ve Hayali Said Efendi gibi değerlerin anılarının yaşatılması için ve bize ait olanın korunması, kültürel yozlaşmanın önüne geçilebilmesi için bu projelerin bir an evvel hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Kültürümüzdeki yabancılaşma ile ilgili olarak Metin And, Çocuk Oyunlarının Kültürümüzde Yeri ve Önemi isimli yazısını dikkatli bir şekilde okumalıyız; "1978'in son aylarında Paris'te Dünya Çocuk Yılına bir

adım olarak UNESCO, Uluslararası Oyuncak Sergisi düzenlemiştir. Türkiye de çağrılmış, ama sergileyecek bir Türk oyuncakı bulamamışlar. Bunun üzerine her başı sıkılanın yaptığı gibi Karagöz'den yardım istemişler. Oyuncak diye Karagöz tasvirleri sergilenmiş, bir de benim Fransızca ve İngilizce'deki Karagöz kitabım dağıtılmış. Oysa Karagöz bir oyuncak değil, bir seyirlik oyun. Oyuncak ise seyir gibi edilgin değil, etkin bir araçtır. Oyuncak mağazalarımıza Batıdan kötü biçimde taklit edilerek yapılmış, çoğu işlenmeyen süprüntü oyuncakların yerine kendi ulusal buluşlarımız, kendi öz kültürümüzden kaynaklanan oyuncakları koyamamışız. Eski İstanbul'da Evliya Çelebi'nin ballandırarak anlattığı Eyüp oyuncakçılığı yok olmuşsa da bugün Anadolu'da çocukların kendi yaptıkları oyuncaklar, belki ilkel ama özgün ve öz yapım olduğu için çok değerli. Oyuncaktan eğitim, öğretim için de yararlanılabilir, ama bunlardan çok daha önceliği olan "oyun için oyun" ilkesidir. Gerçek oyun kavramı, bundan, başka yararlar beklemeden oyunu oyun için yapmak, bunun zorunlu bir gereksinme olduğu üzerinde düşünerek çocuğa (bu arada yetişkinler de unutulmamalı) oynama özgürlüğü ve kolaylıkları tanımakta çok geç kalmışız." demektedir.

Geç kalmadığımız umuduyla, içimizdeki çocuğu yaşatmak için Oyuncak Müzesi'ni* kurma çabalarını sürdürülmeliyiz.

KAYNAKÇA:

- Ahmed RÂSİM. Muharrir Bu Ya, M.E.B.Yayınları, İst., 1990.
- ALKAN, Talat. Sivas'tan AB'ye oyuncak köprüsü, Zaman Gazetesi, Turkuaz Eki, 16.5.2004
- AKIN, Sunay. Kırdığımız oyuncaklar, Çınar yayınları, İstanbul 2003.
- AKOVA, Akün. Bir İpucu Yumağı Halic, Sea Life No:20, İstanbul, Mayıs, 2003, s: 79.
- And Metin, Oyun ve Büyü, İstanbul 1974.
- And Metin, Çocuk Oyunlarının Kültürümüzde Yeri ve Önemi, "ULUSAL KÜLTÜR / Üç Aylık Kültür Dergisi", Nisan 1979, sayı: 4.

- ATAMAN, Sadi Yaver. Türk İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No:39, İstanbul, 1997, s:177-181.
- ATAMAN, Sadi Yaver. Eyüp Oyuncakları, Tarih Hazinesi Dergisi, 1951, s: 701-702.
- BOZYİĞİT, A.Esat. Eyüp Oyuncakları, Milli Folklor. 1(3), 9.1989, s:33-36.
- Caillois Roger, Les Jeux et les Hommes, Paris 1958, s. 104.
- Demircioğlu Yusuf Ziya, Anadolu'da Eski Çocuk Oyunları, İstanbul 1934, ss. 23-24.
- GAZALCI, Can-ERKOL, Ümit. Çocuklarda Oyuncak Seçimi, Birgün Gazetesi, 11.5.2004.
- Geleş, Fadime: "Eyüp Oyuncakları", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V.Eyüp Sempozyumu, Tebliğler (11-13 Mayıs 2001), İstanbul. 2002, s.218-223
- Geleş, Fadime . Çocukluk tarihinden bir kesitle büyüme yolunda bir adım, Hürriyetim.com. 28 Nisan 2003, Pazartesi
- HEYWOOD, Colin.(Çev: HOŞSUCU, Esin). Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi, Kitap Yayınevi, Tarih ve Coğrafya Dizisi, İstanbul, 2003.
- KILIÇ, Füsün. Eyüp Oyuncakçılığı, İstanbul Ansiklopedisi, s:252-253.
- Kıranlı, A.Nilay: (Haz.) Oyuncak Sektör Raporu, 28.03.2001
- ONUR, Bekir. Oyuncaklı Dünya, Dost Yayınevi, Ankara, 2002.
- ONUR, Bekir – ÇELEN Nermin: " Geleneksel ve Modern Çocuk Oyunları", I.Bursa Halk Kültürü Sempozyumu, (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, C.II, Bursa.2002, s.513-521
- ÖZSOY, İskender. Son Eyüp Oyuncakçısı, Popüler Tarih, Haziran 2001, s:76-79.
- TİLGEN, Nurullah. Eyüp Oyuncakları, Türk Folklor Araştırmaları,
- TUTEL, Eser, Dünden Bugüne Yedi Tepenin Koynunda Uyuyan Büyütlü Cennet Halic, Globus Dünya Basınevi, İstanbul, 2000, s:68.
- ULUĞ, Mücella Ormanlıoğlu. Niçin Oyun, Çocuğun Gelişiminde ve Çocuğu Tanımada Oyunun Önemi, Özne & Göçebe Yayınları, İstanbul, 1999.
- YALÇINKAYA, Tosun: Eğitici Oyun ve Oyuncak Yapımı, Esin Yayınevi I.Baskı, İstanbul.1996

Resim 31; Cafer Paşa Medresesi rölövesi

Resim 32; Günümüzde Oyuncakçılar Çarşısı

* Sn.Yalçın'ında hâsseten vurguladığı gibi uzun olmayan zaman dilimi içinde Eyüp'te Prof. Dr. Nezihe El-dem hocamızın öncülüğünde "Eyüp Oyuncakları Müzesi" projemizin gündemimizde olduğunu, inşaallah sevindirici haberleri ehl-i irfana en yakın zamanda verebileceğimizi umuyoruz. (yay not)

Resim 33; Hacıvat Karagöz gösterisinin karakterleri

Resim 34; Orta Oyununun önemli isimlerinden Kavuklu Hamdi

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ İSTANBUL ÇEŞMELERİ ARASINDA EYÜPSULTAN ÇEŞMELERİNİN YERİ

Prof.Dr.H.Örcün Barışta

1942 Adana'da doğdu. Liseyi Ankara T.E.D.'de bitirdi. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Sanat Tarihi bölümünde lisans Yüksek lisans ve doktora öğrenimini tamamladı. 1988'de Sanat Tarihi profesörü oldu. 1992-1999 yıllarında Gazi Üniversitesi Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. Ulusal ve uluslararası birçok toplantıya katılan ve yayınlanmış eserleri de bulunan Barışta, 1997-2000 yılları arasında Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanlığı'nı yürüttü. Halen Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünde görevine devam etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul'da yapılmış çeşmeler arasında 16. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine değin kronolojik bir sistemle izlenebilen ve yüzyılların birikimi ile mimari örneklerinden çeşme türünü Türkiye Cumhuriyeti Dönemine taşıyan Eyüpsultan çeşmelerinin gösterdiği niteliklerle ayrı bir yeri vardır

Bu bildiriye amacımız on yıl öncesine kadar terk edilerek kendi kaderi ile baş başa bırakılmış, görüntü kirliliğinden algılanamayan bu çeşmelerin bir grubunu tanıtmak onları bu durumdan kurtararak gerekli bakım ve onarımı gerçekleştirerek günümüze ulaştıran ve bu yolla İstanbul'a mezarlıkları yanı sıra su mimarisi açısından da zengin kültür varlıkları armağan eden ve onları örnek davranışı ile yok etmeyerek koruyan ve Eyüpsultan Belediyesine teşekkür etmektir.

İbrahim Hilmi Tanışık⁽¹⁾, Çeçen⁽²⁾, Affan Egemen⁽³⁾, Mehmet Nermi Haksan⁽⁴⁾, Semavi Eyice⁽⁵⁾, Engin Özdeniz⁽⁶⁾, H.Örcün

Barışta⁽⁷⁾, Baha Tanman⁽⁸⁾, Ahmet Kamil Gören⁽⁹⁾ v.b. gibi İstanbul çeşmelerini konu olarak ele alan yazarlar kitap, makale ve bildirimlerinde Eyüpsultan çeşmelerine ve bu çevrede bazı su yapılarına da yer vermiştir. Bu arada Neslihan Sönmez⁽¹⁰⁾ ve Ayten Erdem⁽¹¹⁾ gibi bazı mimarlar restitüsyon çalışmalarıyla Saliha Sultan Çeşmesi ve Şeyh Murat Efendi Tekkesi Avlu Kapısı Çeşme ve Şadırvanı gibi bazı örnekleri yeniden ayağa kaldırma çabası göstermişlerdir. Bu yazarlar arasında Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürü Nazan Ölçer başkanlığında H. Örcün Barışta'nın bilimsel denetiminde Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim elemanlarından Prof. Dr. Hakkı Acun, Prof. Dr. Halit Çal, Yrd.Doç Mehmet İbrahimgil, Yrd. Doç Dr. Nurşen Fındık, Yrd.Doç. Dr. Muhammed Görür, Dr.Kamil Biçici, Murat Çerkez, Hakan Çetin, Candaş Keskin tarafından Eyüpsultan Belediyesinin katkılarıyla Saliha Sultan Çeşmesi kazısı yapılmıştır.

Resim 1; Defterdar Çeşmesinin 1987 yılındaki durumu.

Resim 2-3; Alaca Çeşmenin Kapıcı Mustafa Çeşmesinin 1987 deki durumu

(1) İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri I, İstanbul Ciheti, Maarif Matbaası, 1943.Bk.Eyüpsultandaki çeşmeler listesi s.367, 368.

(2) Çeçen., İstanbul Vakıf Sularından Halkalı Suları, İstanbul 1991, s.129, 130.

(3) Affan, Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul, 1993.Bk.Eyüpsultan çeşmeleri listesi s.854, 855.

(4) Mehmet Nermi Haksan., Eyüpsultan Tarihi ,Eyüpsultan Belediyesi,1996,s.379-417.

(5) Semavi Eyice., Eyüpsultan Semaide Tarih ve Sanat Tarihi. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler II , Eyüp Belediyesi, 1998,s.28, 29.

(6) Engin, Özdeniz., İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Kültür Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi No:4. İst., 1995,s.300, 302, 319, 336, 345, 346, 347, 372, 377.

(7) H.Örcün, Barışta., İstanbul Eyüpsultan Defterdar Saliha Sultan Çeşmesi Kazısı, VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri (Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Konya, 1998, s.159-184. H.Örcün Barışta., Saliha Sultan Çeşmesi (Defterdar) Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, 1994, C.6, s.427.H.Örcün, Barışta, Mustafa Paşa Çeşmesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, 1994,C.5,s.563-564. H. Örcün Barışta, Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Çeşmeleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.12, s.242-246.

(8) Baha, Tanman., Eyüpsultan'da Tarikat Yapıları ,Eyüpsultan S. Tebliğler ,Eyüpsultan Belediyesi,C.1,s.102-120.

(9) Ahmet Kamil Gören ,Geçmişten Günümüze Ayvansaray ,Eyüpsultan S. Tebliğler I,s.164-166.

(10)Neslihan ,Sönmez.,Eyüp Defterdar Saliha Sultan Çeşmesi Restitüsyonu ve Koruma Değerlendirme Önerisi, Eyüpsultan S. Tebliğler I ,s.82-89.

(11) Ayten Erdem, Eyüp Şeyh Murat Efendi Tekkesi Avlu Kapısı Çeşme ve Şadırvan Restitüsyonu, Eyüpsultan S. Tebliğler II, Eyüp Belediyesi, 1998, s.216-225.

Resim 4-5-6; Saliha Sultan Çeşmesinin 1987,1996 daki durumu.

Resim 7; Mustafa Paşa Çeşmesinin 1987 deki durumu.

Resim 8; Şah Sultan Çeşmesinin 1987 deki durumu.

Resim 9; Zal Mahmut Paşa Çeşmesi.

(12) H. Örcün Barışta., Bazı Kaynakların Işığında Geçmişteki ve Günümüzdeki Eyüpsultan, Çevre ve İnsan, Çevre Bakanlığı, 1997, S.35, s.21, 22.

(13) Hakkı Acun „Eyüp'ten Ejderli Bir Taş Suluk, Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler I, Eyüpsultan Belediyesi, s.198-201.

(14) H.Örcün Barışta „Taşıyla Toprağıyla İstanbul'dan Eski Bir Semt Eyüpsultan'da Yeni Bulgular Üzerine, Eyüpsultan Sempozyumu, II, Eyüpsultan Belediyesi, 1998, s.131.

(15) Zeki Sönmez „, Eyüp Zal Mahmut Paşa Külliyesinin Tarihlendirme Sorunu ve Sinan'ın Mimarlığındaki Yeri, Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler I, Eyüpsultan Belediyesi, s.95.

(16) H.Örcün Barışta „, İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyva Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Çeşmeler, Kültür Bakanlığı 1991, s.77.

(17) Yazı Yrd.Doç Dr. Mehmet İbrahimgil tarafından okunmuştur.

(18) H.Örcün Barışta „, İstanbul Çeşmeleri Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1993, s.71.

(19) Tanman, A.g.m., s.111.

İstanbul'daki su ile ilgili yapı ya da yapı elemanı biçimindeki çeşmelere kaynaklarda övgü ile söz edilen kuyu, kar kuyusu (12) ile Eyüpsultan'da bulunan suluk (13), şadırvan, kuyu bileziği (14) v.b. parçalar özgün örnekler eklenmekte ve bunlar çeşme, taş testi (şerbet kurnası), musluklu tekne (musluk teknesi) v.b bazı tarihliler örnekler bazı tarihsiz parçaların tarihlendirilmesinde yardımcı olmaktadır. Örneklersek Zal Mahmut Paşa Çeşmesi üzerindeki 985 (1577 M.) tarihli kitabenin Zal Mahmut Camisinin gerçek inşa tarihini verdiği ileri sürülmektedir. (15)

Eyüpsultan Camisi avlusundaki dikdörtgen gövdeli, prizmatik kapaklı iki ünitelerden oluşan musluk teknesi olarak nitelendirilebilecek çeşme hem biçimiyle, hem Anadolu Kavağındaki 1137 (1724 M.) tarihli işlev değiştirerek kuyu bileziğine dönüşmüş bazı örneklerin (16) işlevinin belirlenmesinde yol göstermesiyle hem de üzerindeki "sahibu'l -Hayrat Mustafa Sene 1170

(1756-57 M.)" (17) şeklindeki kitabesi hem de Üsküdar Şemsi Paşa Camisinde karşımıza çıkan benzer biçimli musluk teknesini (18) klasik dönemden 18. yüzyıla taşımasıyla kayda değer. Fethi Çelebi Camisi avlusundaki dikdörtgen gövdeli musluk teknesi şerbet teknesi olarak da isimlendirilen ve özel günlerde şerbet dağıtmak için kullanıldığı ileri sürülen tekne ise yandan doldurma açıklığı ile bu türün kullanım biçimi konusunda bizleri aydınlatmaktadır.

Benzer bir durum Şeyh Selami Efendi Tekkesi avlusundaki 1228 (1813) tarihli (19) bir havuzun ortasına bir taş testi (şerbet kurnası) oturtularak oluşturulmuş şadırvan için söz konusudur. Ebcet hesabıyla düşünülmüş tarihi ve yazılı bezemeleri yanı sıra biçimiyle ilgi çeken bu taş testi taşınabilir nitelikteki küçük boyutlu çeşmelerin süregeldiğine işaret etmektedir.

Eyüpsultan'da ya bir yapı ya da bir yapı elemanı olarak karşımıza çıkan çeşmeler taşınmaz nitelikli örnekler yanı sıra taş

Resim 10-11; Mustafa adı geçen musluk teknesi.

testi (şerbet kurnası) gibi taşınabilir nitelikli örnekler de içermektedir. Meydan, sokak,avlu,hazire, duvar çeşmesi v.b. gibi isimlendirilen çeşmelerin dışında namazgah, cami, mescit, tevhidhane,türbe,sebil, maskem v.b. gibi yapıları bezeyen çeşmelerin bir de yapıdaki konumuna göre oda çeşmesi, duvar çeşmesi, avlu kapısı çeşmesi v.b. gibi isimlendirilenleri bulunmaktadır.

Bütün bu çeşitlemeler kapsamında Eyüpsultanda 976 (1558 M.) tarihli Sokollu Türbesi Çeşmesi 16. yüzyıldan kalan tek örnek olmasıyla, Kalenderhane Tekkesi avlusundaki 1210 (1795 M.) tarihli Yusuf Ağa Çeşmesi unik bir tevhidhane çeşmesi olmasıyla ayırt edilmektedir.

Çeşmeleriyle ilgi çeken başka iki türbe daha vardır.Bunların birincisi kapısı üzerinde 1126 (1714 M.) tarihi bulunan Nakkaş Hasan Paşa Türbesidir.İkincisi ise 1800 tarihli Şah Sultan Türbesidir. Bu türbe 1192-1195 (1777-78 M.)yılları arasında yapılmış olan I.Abdülhamit Türbesinin çift çeşmelerini hatırlatmakta ve bu beğeniye 19 yüzyıla taşımaktadır. Çift çeşmeli başka bir kuruluş 1209 (1794 M.)Mihrişah Sultan imaretinin cümle kapısıdır.Buradaki bir çift avlu kapısı çeşmesi 1192 (1778 M.) tarihli Beylerbeyi Hamid-i Evvel camisinin

Resim 12-13; Fethi Çelebi avlusundaki şerbet teknesi olarak nitelendirilen taş testi ,aynı testiden ayrıntı.

avlu kapısı çeşmelerini akla getirmektedir. Önceleri Acı Çeşme Namazgahının parçası olan bugün Namazgah Sokakta yer alan Namazgah Çeşmesi ile Rami Kışla Caddesi üzerindeki 1027 (1618 M.) tarihli Öküz Mehmet Paşa Çeşmesi, Bostancı'daki1247 (1831M.) tarihli II.Mahmut namazgahı ve Kadirga'daki 1196 (1781M.) tarihli Esmâ Sultan namazgah çeşmelerine çeşitleme katmaktadır. Haskan'a göre bir çoban çeşmesi olan ancak bir Anadolu yunağını çağrıştıran Rami'deki 1265 (1848 M.) tarihli Serasker Hasan Rıza Paşa Çeşmesi ise Büyükdere arkasındaki 1334 (1914 M.)tarihli Bahçeköy Ameliyat Taburu Çeşmesinin⁽²⁰⁾ akla getirmekte ve böyle bir kuruluşun büyük bir olasılıkla benzer işlevlerle çamaşır yıkamak için yapılmış olduğunu düşündürmektedir.

Genellikle çeşmeler taştan yapılmıştır. Doğal renkli kufeki taşı ve beyaz mermer

(20) Egemen ., A.g.e.,s.170.

Resim 14-15-16; Yusuf Ağa Çeşmesi.

Resim 17; Nakkaş Hasan Paşa Çeşmesi.

Resim 18; Şah Sultan Türbesinin çeşmelerinden biri.

(21) H.Örcün Barışta., Halil Abdurrahman Çeşmesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s.512.

(22) H.Örcün Barışta., Isparta Ulu Cami Çeşmesi Üzeri ne, Isparta'nın Dünü Bugünü Yarı Sempozyumu, Bildiriler, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2001, C.3, s.11-14.

Resim 19-20-21; Serasker Hasan Rıza Paşa Çeşmesi ve aynı çeşmeden ayrıntılar.

yanı sıra bir tür kırmızı mermerin kullanılmış olduğu bir yapı Mihrişah Sultan Sebilidir. İki çeşmesi olan bu yapı sivri kemerlerinde bir tür kırmızı mermer (soma-ki) de kullanılmış olan Davutpaşa'daki 1052 (1644 M.) Haseki Sultan Çeşmesi, 1094 (1682 M.) tarihli Üsküdar'da Sipahi Mustafa Ağa Çeşmesi, 1141 (1728-29 M.) de yapılmış III.Ahmet Sebili ve Çeşmesi, 1143 (1732M.) tarihli Hafız Ahmet Paşa Çeşmesi gibi iki renkli mermer kullanımıyla ilgi çekmekte iki, mermer sütunla sınırlandırılmış ayna taşı ile ayırt edilen Draman daki Feretzade Halil bin Abdurrahman Çeşmesini⁽²¹⁾ akla getirmekte ve yapımı belli olmayan ancak üzerindeki kitabeden 1340/1924 yılında onarım görmüş çeşmeyi

19.yüzyıla tarihlendirmeye yardımcı olmaktadır.

Yer yer çiniler kullanarak bezenmiş Çinili çeşme ise hem Tekfur çinileriyle bezenmiş cephe düzeliyle hem arkada çini ile sınırlanmış tas yuvalarıyla hem 18 yüzyılda yeniden yapılmış olduğu düşünülen Mercan Camisinin klasik dönemden günümüze ulaşan çinilerle bezenmiş çeşmesindeki beğenin süregeldiğine işaret etmesi açısından hem de daha sonraki yüzyıllarda Konya, Bolvadin, İsparta⁽²²⁾ v.b. gibi merkezlerde yapılmış bir gurup çinili çeşmeye erken tarihli bir örnek olmasıyla değer taşımaktadır.

Öte yandan büyük bir olasılıkla geç dönemden bir sembolik lahdin parçaları kullanılmış malzeme kullanılmış 1015 (1606 M.) tarihli Kapıcı Mustafa Ağa Çeşmesi ile 1148 (1735 M.) tarihli Kırımı Mehmet Ağa Çeşmesi ayna taşı ise 19.yüzyıl'da bazı mezar taşı yapan işliklerdeki ustaların bu çeşmeleri onardığını düşündürmektedir. Böyle bir düşüncüyü Kırımı Mehmet Ağa Çeşmesindeki kumru figürleriyle bezenmiş suluk ile Süleyman Subaşı Çeşmesindeki küçük boyutlu selsebil güçlendirmektedir.

Eyüpsultan'daki çeşmeler konumu göz önüne alınarak, ya cami, mescid, türbe, tevhidhane, sebil v.b. gibi bir yapıya bitişik ya da serbest tasarlanmıştır. Başka deyişle ya

bir yapıyla bütünleşmiş ya da yapıdan ayrı bir başka yapı olarak oluşturulmuştur. Burada yapıya bitişik yapılmış çeşmeler yanı sıra yapıdan ayrı oluşturulan sokak, hazire, meydan, duvar çeşmeleri ile geç dönemden kalan serbest tasarlanmış çeşmeler vardır. Serbest tasarlanmış çeşmeler arasında Şeyh Selami Efendi Tekkesi avlusundaki portatif nitelikli taş testi (şerbet kurnası), Eyüpsultan Camisi avlusundaki Mustafa ile Fethi Bey Cami avlusundaki musluklu tekneler kayda değer. Benzer bir durum 1275 (1858 M.) tarihli silindirik gövdeli İstanbul çeşmelerine dikdörtgen gövdeli bir sütun biçimli oluşuyla bir çeşitleme kazandıran Sadrazam Hüsrev Paşa Çeşmesi için söz konusudur.

Çeşmeler kuruluş biçimleri açısından ele alınırsa bunların ya bir ya birden fazla cepheli biçimlendirilmiş olduğu görülmektedir. Genellikle iki ayak arasına atılmış bir kemer gözü içine oturtulmuş bir ayna taşı ve önüne yerleştirilmiş iki yanında birer dinlenme taşı bulunan bir tekneden oluşan bir cepheli dikdörtgen prizma gövdeli yapılar çoğunluktadır. Sivri, yuvarlak ve dilimli kemer biçimleri gözlenen bu yapıların özellikle klasik döneme tarihlenen örneklerinde ayna taşlarının yakınında çeşitli sivri, yuvarlak, dilimli kemer v.b. gibi ke-

mer gözü biçimli ya bir ya da iki tas yuvası yer almaktadır. Bir cepheli çeşmeler kapsamında yukarıda değinilen Kırımı Mehmet Efendi Çeşmesi bir yanındaki suluğu ile 16. yüzyılda yapılmış ancak sonradan onarım görmüş Süleyman Subaşı Çeşmesi ise ayna taşının yanına oturtulmuş küçük bir selsebille dikkat çekmektedir. Örnekler arasında Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi, Koca Yusuf Efendi Çeşmesi v.b. gibi tek cephesinde çeşme bulunan meydan çeşmesi kuruluşlarından İvaz Efendi Çeşmesi altıgen gövdeli bir meydan çeşmesi oluşu ile ayırt edilmektedir. Sinan'ın eseri olan İvaz Paşa camisinin bir ünitesi olduğu düşünülen bu çeşme 1207 (1792 M.) tarihli çokgen biçimli sekizgen gövdeli Süleymaniye Meydan Çeşmesini⁽²³⁾ akla getirmektedir. 996 (1558) tarihli Sadrazam Ali Paşa Çeşmesi⁽²⁴⁾ ile 1148 (1735 M.) tarih-

Resim 22; Mihrîşah Sultan Sebili Çeşmelerinden biri.

Resim 23; Çinili Çeşme.

Resim 24; Sadrazam Hüsrev Paşa Çeşmesi.

(23) H.Örcün Barışta „Süleymaniye Meydan Çeşmesi ,Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ,Kültür Bakanlığı –Tarih Vakfı,1994,C.7 ,s.105.

(24) Barışta, A.g.m. Taşıyla Toprağıyla İstanbul'dan Eski Bir Semt Eyüpsultan 'da Yeni Bulgular ,s.134

Resim 25; Sokollu Türbesi Çeşmesi

Resim 26; Süleyman Subaşı Çeşmesi

Resim 27; Kırım Mehmet Efendi Çeşmesi.

(25) Semavi ,Eyice „Çatal Çeşme „Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ,Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı , İstanbul 1994,C.2 ,s.477.

(26) Baha ,Tanman „KalenderhaneTekkesi „ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul ,1994 ,C.4,s.399.

li Lal'i Mustafa Paşa Çeşmesi iki cepheli (çatal çeşme) kuruluşlarıyla ve Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi yan yana oturtulmuş birinde bir kuyu bulunan iki ayrı kemer gözünden oluşan ön cephesiyle kayda değer. Çatal çeşmeler Bostancı'daki 957 (1550 M.) de yapılmış, 1282 (1865 m.) de onarım görmüş Çatal Çeşmeye⁽²⁵⁾ çeşitlemeler katmaktadır. Bir tür ikiz çeşme olan Kanuni Çeşmesi ise Fatih'te 994 (1585 M.) tarihinde Mesih Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış 1233 (1817 -18 M.) yıllarında Beyhan Sultan tarafından yenilenmiş Mesih Mehmet Paşa Çeşmesi ; Fatih'te Kanuni Döneminde yapılmış Damat İbrahim Paşa tarafından onarılmış Damat İbrahim Paşa

Çeşmesi v.b. gibi ön cephesi ikiz çeşmeli yapıların orijinal konumu konusunda ilginç bir görsel oluşturmaktadır.

Öte yandan yuvarlak kemerlerle tasarlanmış bu yapı ön cephesi sivri kemerlerle oluşturulmuş olan 16. yüzyıldan kalan Kadirga'da Sokollu Mehmet Paşa Çeşmesi ile 17 yüzyıldan kalan Kasımpaşa Uzun Piyale Paşa Çeşmesine başka deyişle klasik dönem örneklerine bir çeşitleme eklemektedir. Benzer bir durum önceden değinilen Kalenderhane Tekkesi Tevhidhanesinin doğu cephesindeki iki pencere arasına oturtulan ve pencere altları dörder muslukla çeşme-sebil ve şadırvan gibi değerlendirilen Yusuf Ağa Çeşmesi⁽²⁶⁾ ile üçgen

alınlıklı örtülü dikdörtgen bir ayna taşı ve önünde yanındaki teknelere su veren bir teknesi bulunarak günümüze ulaşmış Hasan Rıza Paşa Çeşmesi için söz konusudur.

Resim 28-29-30; İvaz Paşa Çeşmesinin bir cephesinden ayrıntılar ve başka bir cephesinden mermer blok.

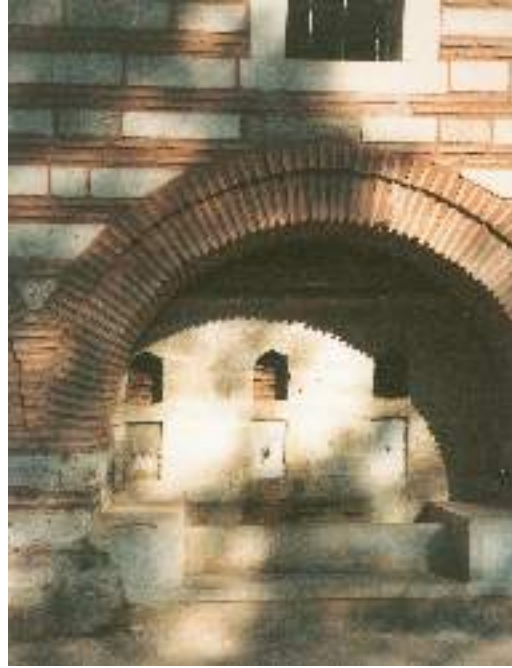

Eyüpsultandaki bazı çeşmeler palmet, gül, lale, nergiz, yıldız çiçeği, yarım rozet çiçeği, krizantem,

akantus yaprağı, asma yaprağı, üzüm, nar, servi, hurma ağacı, v.b. bitkisel bezemeler yanı sıra vazo, tas, midye v.b. gibi nesneli bezemeler, rumi, kumru v.b. gibi figürlü bezemeler daire, elips, üçgen, baklava v.b. gibi geometrik birimler, mukarnaslar, bitkisel bezemelerle dolgulanmış çeşitli biçimli madalyonlar, şeritler biçiminde geometrik bezemeler ile yazılı bezemeler ve saksıda çiçek v.b. karışık bezemeler v.b. gibi çeşitli konularla bezenmiştir. Örnekler arasında palmet bordürleri ile taçlandırılmış Sadrazam Ali Paşa Çeşmesi, İvaz Paşa Çeşmesi ve 950 (1543M.) tarihli Defterdar Çeşmesi dışında genellikle mermerden tasarlanmış ayna taşları süslemeleriyle ilgi çekmektedir. 16.yüzyıla tarihlenebilecek Yavuz Sultan Selim'in kızı Kanuni'nin kız kardeşi Şah Sultan'ın yaptırmış olabileceği Silahtarağa Caddesindeki Şah Sultan camii, karşısındaki kitabesiz çeşme ayna taşındaki Hatice Turhan Çeşmesinin ayna taşını çağrıştıran vazoda çiçek motifleri ve tas yuvasını bezeyen özgün lale motifleriyle dikkat çekmektedir. Benzer bir durum Murtaza Efendi Cami Şadırvanı üzerinde yer alan meyva tabağı motifleri için söz konusudur.

Hatice Sultan Çeşmesi 18. yüzyılın tipik lale ve servi motifleriyle Saliha Sultan Çeşmesi şimdi terazisi üstüne monte edilmiş lale motifli ayna taşı parçasıyla, Ebubekir Ağa Çeşmesi servi motifleriyle, Ayşe Hanım Çeşmesi hurma ağacı motifleriyle, Kırım Mehmet Ağa Çeşmesi vazoya oturtulmuş gül ve nergiz motifleriyle, Ayşe Hanım Çeşmesi ile Nakkaş Hasan Paşa Çeşmesi yarım rozet çiçeği motifleriyle, Mustafa Paşa Çeşmesi, Silahtarağa Çeşmesi, akatus yapraklarıyla, Pertevnihal Valde Sultan Çeşmesi gül ve asma çelenk motifleri yanı sıra üzüm sarmaşığı motifleriyle bitkisel bezemelere örnekler vermektedir.

Savaklar Maskemi Çeşmesi kitabesiz Arif Hikmet Efendi Çeşmesinin⁽²⁷⁾ ve Çengelköy'deki 1241 (1825 M.) tarihli ayna taşlarını hatırlatan perde motifleri ile nesneli be-

zemeye Kapıcı Mustafa Ağa Çeşmesi tasta nar ve üzüm motifleriyle Murtaza Efendi Cami Şadırvanı meyva tabağı motifleriyle, Sadrazam Hüsrev Paşa Çeşmesi saksıda çiçek motifleriyle nesneli bitkisel bezemeye güzel örnekler vermektedir. Seçilen bir çift kumru konusuyla Fatihteki Kumrulu Mescit'in çeşmesini bezeyen taş ile Kazlı Çeşmenin ayna taşındaki kuğu motifini çağrıştıran Kırım Mehmet Efendi Çeşmesi suluğu ise bir havuz başında çift kumrular motifleriyle özgün bir figürlü bezeme oluşturmaktadır.⁽²⁸⁾

Bu arada 1145 (1733 M.) tarihli tekne taşı rozet ve çiçeklerle bezenmiş Mehmet Ağa Çeşmesini⁽²⁹⁾ akla getiren 978 (1570

Resim 31-32; Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesinden ve kuyudan görüntüler.

(27) H.Örcün Barışta ., Şeyhlislam Arif Hikmet Bey Sebili ve Çeşmesi ,Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ,Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı ,1994 ,C.7,s.115.

(28) Barışta .,A.g.m.,Taşıyla Toprağıyla İstanbul'dan Eski Bir Semt Eyüpsultan da Yeni Bulgular ,s.134.

(29) H.Örcün Barışta ., İstanbul Çeşmeleri Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi ,Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi Taksim Maksemindeki I.Mahmut Çeşmesi , Kültür Bakanlığı , Ankara ,1993,s.28.

Resim 33; Murtaza Efendi Cami şadırvanından ayrıntı.

Resim 34; Şah Sultan Çeşmesi tas yuvasından ayrıntı.

Resim 35; Hatice Sultan Çeşmesi ayna taşı.

Resim 36; Ayşe Hanım Çeşmesi.

(30) H.Örcün Barışta., Mustafa Paşa Çeşmesi „Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi „Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı ,1994 ,C.5,s.563,564.

(31) H.Örcün Barışta ., İstanbul Çeşmeleri, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi „Kültür Bakanlığı ,1995 ,s.95,81.

M.) tarihli Sokollu Çeşmesi rozetlerle bezemiş kırık tekne parçalarıyla bezemeli teknelere erken bir örnek oluşturmaktadır. Benzer bir durum İvaz Paşa Çeşmesinin teknesinin ön yüzüne oturtulmuş, rozetlerle bezemiş mermer levhalar için geçerlidir. Kuşkusuz seçilen süsleme konuları arasında en seçkin parçalar yazılı bezemelerdir. Pertevniyal Valde Sultan Çeşmesinde Mehmet El Eyyubi ve Remzi Mihrişah Sultan İmaretinde Mehmet Esat Yesari v.b. gibi ünlü hattatların yazı şeritleri ve istifleri göz kamaştırmaktadır. Bu arada bir dönemin beğeni kazanmış bir grupta yazılı bezeme konusu olan tuğralara da rastlanmaktadır. Örnekler arasında Savaklar Maksemindeki II.Mahmud tuğrası, Şah Sultan Haziresindeki çeşme ile Eyüp Sultan camisi avlusundaki çeşmeler III.Selim tuğrası ile ilgi çekmektedir.

Seçilen süsleme konularının biçimlendirilmesinde 16,17. yüzyıl örneklerinde bitkisel bezemelerde antinaturalist bir üslup gözlenmektedir. Belli bir geleneği sürdüren örnekler arasında Nakkaş Hasan Paşa Çeşmesi rumi ve palmet biçimleri dışında mukarnaslarıyla fark edilmektedir. 19. yüzyıl bitkisel bezemelerinde naturalist izlenimler algılanmaktadır. 18.yüzyıldan sonra Alemdar Mustafa Paşa Çeşmesi⁽³⁰⁾, Eyüpsultan avlusundaki III. Selim Çeşmesi ikili üçlü sütun sistemleri yanı sıra kat kat yükselen iç ve dışbükey hatlarla hareketlendirilmiş yüzeyler eğri yüzlü eliptik madalyonlarla derinlik kazandırılmış,Mihrişah Sultan Sebili Çeşmesi⁽³¹⁾, Mihrişah Sultan Türbesi ve İmaretini bezeyen küçük boyutlu çeşmeler, Silahtarağa Çeşmesi, Mustafa Paşa Çeşmesi v.b. gibi örneklerde barok bir yaklaşımla sunulmuş akantus yapraklarıyla oluşturulmuş kartuşlar ve istiridye kabuğu elips biçiminde madalyonlar kartuşlarla yer yer rokoko izlenimler algılanan Yunus Paşa Çeşmesi, Mihrişah Sultan İmaretini çeşmeleri v.b. gibi örneklerde eğrisel biçimlerin yeğlendiği, barok yaklaşımlar görülmektedir.

Resim 37-38; Savaklar Maske mi Çeşmesi ve Sultan Mahmut tuğrası.

Resim 39; Şah Sultan Haziresi Çeşmesi.

Benzer bir durum 19 yüzyıl Pertevniyal Çeşme-

Resim 40; III.Selim tuğralı çeşmelerden biri

Resim 41; Mihrişah Sultan İmaretî kapısı.

si için söz konusudur.Buradaki süslemeler geç dönem de giderek beğeni kazanan Osmanlı saray üslubunu başka deyişle Balyan ekolü ampir üslubundaki süsleme programını ve öğelerini saray dışına taşıyarak Eyüp'te sergilemesi açısından değer taşımaktadır.⁽³²⁾ Bu arada yazılı bezemelerde non-figüratif tasarımlarıyla fark edilmektedir. Şah Sultan İmaretî Mehmet Esad El Yesari, Pertevniyal Çeşmesi Mehmet El Eyyubi, Remzi v.b. gibi ünlü hattatların kalemiyle tasarlanmış yazılı bezemeleriyle önem taşımaktadır. Paralel bir yaklaşım Ebubekir Ağa Çeşmesinde de görülmektedir.

Sonuç olarak bir bildirinin sınırı içinde tanıtmaya çaba harcadığımız İstanbul Eyüpsultandaki saray çevresinde gelişen

sanatsal ve kültürel ortamı saray dışına taşıyan çeşmeler kullanılan gereçler, uygulanan teknik, yapıların konumu, kuruluş biçimi,süslemede seçilen konular, konuların biçimlendirilişi açısından Osmanlı İmparatorluğu Döneminin 16 yüzyıl ile 20.yüzyıl ilk çeyreği arasındaki zaman diliminde yapılmış örnekler konusunda bilgi veren bir dönemi bütünüyle gözleyebilmemize olanak vererek Türkiye Cumhuriyeti Dönemine ulaştıran değerli taşınmaz kültür varlıklarıdır. Aynı zamanda görsel belge niteliği oluşturan Eyüp* Belediyesince büyük bir gurubu gün ışığına kavuşturulan bu kültür varlıkları üzerinde daha çok çalışılmalı hepsi belgelenmeli daha ayrıntılı tanıtılmalıdır.

(32) H.Örcün Barışta ., Pertevniyal Valde Sultan Çeşmesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı, 1994, C.6, s.245, 246.

* Sn. Barışta hocamla tanışmamız ve sekiz yıldır Sempozyumlar yapmamıza vesile olan Eyüp Çeşmelerin'in Sevgisi bizde diğer tarihi eserlere göre farklıdır. Çeşmeleri Sn.Barışta ile tanıdık ve sevdik. Hocamız'ın açtığı yolda devam ediyoruz. Çeşmeler onarılıyor, suları akıyor, Su Medeniyetimiz'in ışıltısı ve şavkı Eyüpsultan'a yansımaya devam ediyor. (yay notu)

Resim 42; Pertevniyal Valide Çeşmesi.

Resim 43; Hazine Dar Şemsi Cemal Usta Çeşmesi.

Resim 44-45;Kuyru Sokak'tan bir erken Cumhuriyet Dönemi Çeşmesi ve aynı çeşmeden ayrıntı.

EYÜP CEZERİ KASIM PAŞA
CAMİİNDEKİ KABE TASVİRLİ
ÇİNİ PANO BAĞLAMINDA
KABE TASVİRLERİ

Dr. Zübeyde Cihan ÖZSAYINER

İstanbul Süleymaniye’de doğdu.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İslam Sanatı Tarihi Bölümü’nden mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans ve doktora yaptı. 1983 yılından beri Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlı Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürü olarak görev yapmaktadır. Bir çok milli ve uluslararası kongrelere katılmıştır. Antik Dekor, Art Dekor, İlgi, Antika, Sanat Tarihi Araştırmaları, Vakıflar Kültür ve Sanat Dergilerinde makaleleri yayımlanmıştır. “Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi’nde Bulunan Bezemeli Kur’an-ı Kerimler” isimli kitabı bulunmaktadır. (1999)

Kutsal kentlerle ilgili eserlerin yazılıp resimlendirilmesi, ilk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmaya başlanmıştır. Kutsal kent tasvirleri, Hac töre ve yöntemlerini, Mekke ve Medine şehirlerinin özelliklerini anlatan, mesnevi tarzında, manzum, mensur yazılmış eserlerde veya Hac vekaletnamesi olarak düzenlenmiş, rulo şeklinde eserlerde yer almaktadır.

Kutsal kent tasvirleri, İslam dini tasvirçiliğinin önemli bir yönünü

oluşturmaktadır. Osmanlı tasvirçiliğine özgü olan bu tür çalışmalarda, özellikle Mekke ve Medine kentleri ve bunların civarındaki kutsal yöreler, insan figürüne yer vermeden tasvir edilirler. Tasvirlerin üzerine, genellikle tasvir edilenlerin isimleri de yazılmıştır.

Kutsal kent tasvirleri, tasvir ettikleri şehirleri ve çevrelerini topografyaları ile belgelemekle birlikte, " hac rehberi " olma özelliğini de taşırlar

Böyle bir tasvir türünün öncülüğünü, Kanuni Sultan Süleyman döneminin musavviri ve aynı zamanda bir ilim adamı olan Matrakçı Nasuh ' un yaptığı söylenebilir. Onun yazıp, resimlediği " Mecmu- i Menazil " (İ.Ü.K.T.5964) adlı eserde, kutsal kent ve yörelerin tasvirleri yer almaktadır.

Muhyi Lari'nin, 1540 tarihli Futuh-el Haremeyn isimli Farsça eserinde (TSM.No: R.917), 1540- 45 tarihli, Şerh-i Şeceret el-İman ve İhya el- Hacc kurret al- uyun (TSM:No: A.3547) isimli eserde, 17.yüzyılın başlarına tarihlenen, Muhammed el Yemeni'nin Fezail-i Mekke ve Medine isimli Türkçe eserinde (TSM.EH.1424), Muhammed bin Mesut bin Muhammed Said Paşa an Nakşabendi el Muradi'nin 19.yüzyıl başına tarihlenen Nebzet el Menasik isimli Arapça ve Türkçe eserde (TSM.No: H.116), 19. yüzyıl başına tarihlenen Mecmua-ı Sure ve Ed'iyeye isimli eserde (TSM.MR.275) kutsal kent ve

yörelerin tasvirleri görülmektedir.⁽¹⁾

Aynı tasvirlere, " Delail Hayrat " yazmalarında ve " Hac Vekaletnamesi " denilen eserlerde de rastlanmaktadır.

Saray koleksiyonunda bulunan, Ahmet bin Abdullah tarafından yazılan, en erken tarihli (H.1120/ M.1708) " Delail Hayrat " ta (TSM. NO: 1018) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmet adına M.1544- 45 tarihinde düzenlenen, Katip Muhammed Ebu Fadl Sincari tarafından yazılan Hac Vekaletnamesi'nde de kutsal kent tasvirleri yer almaktadır.⁽²⁾

Bu çalışmada, İstanbul Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisinde bulunan Kabe tasvirli çini pano bağlamında, Kabe tasvirli , minyatür, yağlıboya, ahşap katia ve gravür tekniğinde yapılmış eserler üzerinde durulacaktır.

Cezeri Kasım Paşa , diğer bir adı ile **Akarçeşme Camisi**, Eyüp semtinde Nişancı Mahallesinde, Zalmahmut Paşa caddesi ile Akarçeşme sokağı köşesindedir.

Banisi nişancılık, defterdarlık ve vezirlik görevlerinde bulunmuş, Cezeri lakabı ile tanınan Kasım Paşa'dır. Hüseyin Ayvansarayı, Hadikatü'l Cevami isimli eserinde caminin tarihini H.921/ M.1515 olarak vermiştir. Cümle kapısındaki tamir kitabesi, H.1238/ M.1822- 23 tarihlidir.

Cezeri Kasım Paşa Camisi, bir avlu içinde inşa edilmiş, kare planlı bir yapıdır. Geçişli pantantiflerle sağlanmış, tek kubbe ile örtülü harimin arkasında, dört sütuna dayanan kemerlere

Resim 1; Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisi / Kabe tasvirli pano

(1) Zeren Tanındı, " İslam Resminde Kutsal Kent ve Yöre Tasvirleri ", *Journal of Turkish Studies* 7, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, C: II, 1983, s: 407- 411.

(2) Zeren Tanındı, " Resimli Bir Hac Vekaletnamesi ", *Sanat Dünyamız*, Yıl: 9, Sayı: 28, İstanbul 1983, s: 25.

Şule Aksoy, Rachel Milstein, " A Collection of Thirteenth- Century Illustrated Hajj Certificates ", *M. Uğur Derman Armağanı*, İstanbul 2000, s: 130.

Resim 2; E.565, H.1297/ M.1879, Hüsnü

Resim 3; E.1429, H.1323, Hacı Muhammed Firaki

*Z.Cihan Özsayiner'in tebliği vasıtası ile gündeme taşıdığımız bu "elîm" hadise inşaallah son olur. Birer birer yok olan "kıymetlerimiz" artık yok edilmez. İstanbul Müftülüğünün, İstanbul'daki Tüm tarihi Kültürel eserleri Müzede toplama girişimini şimdilik müjdelemekle yetinelim.(yay notu)

(3) Semavi Eyice, "Cezeri Kasım Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:7, İstanbul 1993, s:507- 508.

Gönül Cantay, Cezeri Kasım Paşa Külliyesi, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler 11-13 Mayıs 2001*, İstanbul 2002, s: 119-120

(4) "Tekfur Sarayı Çinilerinin hamuru, pembeye çalan sarı renkli olup, karışımında kurşun vardır. Sırları, gri, gri-yeşil renkli, çok ince, mat ve benekli ve kurşun miktarı İznik'e göre daha fazladır. Ölcüler yaklaşık 25X25 cm. dir. Pişme derecesi yaklaşık 850-900 derece arasında olmalıdır. Sır altında, kahverengiye kaçan soluk kırmızı, kobalt mavisi, lacivert firuze, yeşil, sarı, kontür çizgilerine siyah renk kullanılmıştır. Kullanılan motifler, İznik motifleri ve bunların çeşitlemeleridir.

Zeki Sönmez, " Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler ", *Antika Dergisi*, Sayı: 27, İstanbul Haziran 1987, s. 29- 32.

Zeki Sönmez, *Osmanlı da Çini ve Seramik Öyküsü*, İstanbul tarihsiz, s: 215

oturtulmuş, üç kubbeli, üç bölümden oluşan son cemaat yeri yer almaktadır. Duvarlarda kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Cümle kapağı, son cemaat yerinin en sağdaki bölümü karşısındadır. Taş minarenin şerefe çıkması üzerinde, istiridye kabuğu süsleme bulunmaktadır.⁽³⁾

Caminin içinde, mihrabın sağında yer alan pencere üzerinde, Kabe Tasvirli bir çini pano yer almakta iken, ne yazık ki, 24.08.2003 tarihinde çalınmıştır.*

Pano, üzerindeki kitabesine göre (**Sahib'el hayrat ve'l hasenat İznikli Osman ibn-i Mehmet**), İznikli Mehmet oğlu Osman tarafından, H. 1138 Recep (M. 1726 Mart) tarihinde vakfedilmiştir.

Kabe tasviri, 25,5X 25,5 cm ebadında olan, toplam 6 adet çini karo üzerinde, 51X 76,50 cm ebadındaki alanda yer almaktadır. Kalite ve özellikleri ile, İznik çini kalitesinde işçiliğe sahip, **Tekfur Sarayı çinisi**⁽⁴⁾ olarak imal edilen, soluk yeşil, firuze mavi, lacivert, sarı , siyah, kırmızı rengin kullanıldığı Kabe tasvirli pano , çok realist ve detaylı olarak işlenmiştir. Kabe tasvirli panoda, çevredeki binaların gösterilmiş olması, belirli bir perspektifin bulunuşu, bu tasvirin önceki örneklerle nispetle, daha ileri bir resim anlayışıyla meydana getirildiğini ortaya koyar.

Kabe ve etrafında bulunan kubbeli ve

yedi minareli revak, Mekke şehrini sembolize eden çeşitli binalar, çadırlar, yeni perspektif anlayışı ile bir minyatür gibi işlenmiştir.

Kabenin etrafında, **Maliki, Hanefi, Hambeli ve Şafi Makamları, zemzem kuyusu**, Maliki makamının sağında **Kürsi** bulunmaktadır. Revaklı avlunun güneyinde **Bab-ı Selam** yer almaktadır. Bu bölümün altında solda **Safa**, sağda **Merve** bulunmaktadır.

Kabenin solunda yer alan **Mescid-i İbrahim**'in üst kısmında **Cebel-i Mina, Cebel-i Nur, Cebel-i Tur, Cebel-i Sabr, Cebel-i Rahmet** görülmektedir. Mina dağının sağında **Mina Pazar-ı Ömer** isimli yapı yer almaktadır. Bunun daha üstünde, çadırlar, mezar yapıları, revaklı binalar ile konutlar görülmektedir.

Kabe tasvirinin etrafını, 51X 76,5 cm ebadındaki firuze mavi renkli ince bir cetvel çevirmektedir.

Cetvelin etrafında , birbirine ince dallar ve yapraklar ile bağlanan kırmızı, firuze mavi, beyaz renkli, hatayi, penç ve bunların aralarında dolanan kırmızı renkli çin bulutu motifinden oluşan 87X 94,5 cm ebadındaki bordür bulunmaktadır.

Bu panonun, 33,5 cm yüksekliğindeki üst kısmında, lacivert zemin üzerine, kıvrık dallar ile birbirine bağlanan firuze rengi hatayi, yaprakçıklar ve kırmızı renkli rumilerden oluşan bir alınlık görülmektedir. Bu alınlığın üzerinde bulunan, kırmızı konturlu beyaz zeminli kartuşların içinde, siyah ile, sağda " Lailahe İllallah" solda ise "Muhammeden Resulallah " ibaresi yani, " Kelime-i Tevhit " yer almaktadır.

Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürlüğünde toplam olarak 8 adet Kabe tasvirli eser bulunmaktadır.

Envanter numarası. 565 olan, 175X 109 cm ebadındaki, H.1297/1879 tarihinde Ha-

san Rıza tarafından yazılan **Kaside-i Bürde-**nin (Hz. Muhammed 'e Muhammed bin Sa-id bin Hammad bin Abdullah'ül Busiri tara-fından yazılan övgü) sağında Kabe tasviri yer almaktadır.

Eser, 1968 yılında Yıldız Hamidiye Ca-misinden getirilmiştir. Sülüs- nesih yazı ile yazılmıştır.

Kaside-i Bürde' nin tezhipleri, Hüsnü isimli bir sanatçı tarafından yapılmıştır. Asıl adı, Hüseyin ül Hüsnü olan sanatçı, Hezargradlı'zade Esseyyid Ahmet Ataullah Efendinin öğrencisidir.⁽⁵⁾ Tasvirlerin de, aynı sanatçı tarafından yapıldığı tahmin edil-mektedir.

Kabe tasvirinin etrafında, yeşil renkli geometrik bir geçme motifinin bulunduğu bir çerçeve yer almaktadır. Bunu hemen ya-nında, altın zemin üzerine, çiçek ve dal mo-tiflerinden oluşan bitkisel bezemeli bir çer-çeve daha vardır. Zemine, iğne ile üç benek izleri yapılmıştır.⁽⁶⁾

2. Envanter numarası 1429 olan , 67X 41,5cm ebatlarındaki eserde , Hacı Mu-hammed Firaki tarafından, fi Rebiulahir H.1323 tarihinde yapılmış, Kabe tasviri yer almaktadır.

Kabe tasvirinin sağ ve sol kısımları sü-tunlarla sınırlandırılmıştır. Sütunların üs-tünde; Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer lafzları yer almaktadır. Sütunların altında, sağda Osman, solda sanatçının imzası ve ta-rih yer almaktadır.

Ebubekir, Allah, Muhammed ve Ömer lafzlarının arasındaki kartuşların içinde, ta-lik hat ile, iki satır halinde yazılmış, Mekke ve Medine'yi metheden Osmanlıca beyitler yer almaktadır.

3. Envanter numarası 1726 olan, 80 X 44,5 cm. ebadındaki eserde, sağda Kabe tas-viri bulunmaktadır.

Kabe, revaklarla çevrili avlunun ortasın-da yer almaktadır. Daha önde solda, dört ayrı

Resim 4; E. 1726, tarihi ve sanatçısı bilinmiyor

mezhebe ait olan makamlar yerleştirilmiştir.

4. Envanter numarası 1698 olan, 116X 130 cm. ebadındaki, yağlıboya Kabe resmi, H.1317 tarihli olup, Mekteb-i Harbiye-i Şa-hane Resim dersi muavini, Kol ağası Ali Rı-za bendeleri tarafından yapılmıştır.

Minyatürlerde görülen revaklar ve mi-narelerdeki farklılıklar dikkat çekmektedir. Minareler, klasik formdan uzaklaşmıştır. Revak kemerlerinde kullanılan tuğlalar, bu bölüme hareketlilik kazandırmıştır.

Revakların arkasında dini mimari ve yükseltilmiş sivil mimari örnekleri görül-mektedir.

5. Envanter numarası 1728 olan, 73,5 X 53 cm. ebadındaki ahşap katia Kabe tasviri.

Hurma ağacından elde edilen tahta ile yapılmış olması muhtemeldir. Tasvir yeşil

(5) A. Süheyl Ünver, **Hezargradlı Zade Ahmed Ataullah Hayatı ve Eserleri**, İstanbul 1955, s: 22

(6) Zübeyde Cihan Öz-saymer, " Hasan Rıza'nın Kaside-i Bürdesi ", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı: 8, İs-tanbul Ekim Kasım 1990, s: 114- 116.

Resim 5; E.1698, H.1317, Kolağası Ali Rıza

Resim 6; E. 1728, H.1314, Salih

renkli çuha üzerine ahşap formların yapıştırılması ile meydana getirilmiştir.

Levhanın sağında: “ **Lailahe illallahül melikul Hakk’ul mübiyn** , solda: **Muhammeden Resullallah sadikul va’dül emin** ” yazılıdır. Anlamı: “ **Gerçeğin maliki olan Allah’tan başka ilah yoktur. Doğru konuşan ve emin olan Muhammed O’ nun Resuludur.**”

Sol alt köşede H. 1324 tarihi okunur. Sol altta, Hicaz demir yolunun kilometre olarak uzunluğu verilmiştir.

Haritada, en altta Taif, üstte Mekke-i Mükerrerme, daha üstte, Medine-i Münevvere işaretlenmiştir.

Levhanın sol ve sağında, iki köşede ka-

Resim 7; E.1727, tarihi ve sanatçısı bilinmiyor

ta olarak yapılmış, rumi ve kıvrık dalların hakim olduğu, süsleme yer almaktadır. Haritanın altında, Salih olarak katia sanatçısının ismi verilmektedir.

6. Envanter numarası 1727 olan, 96X 52,5 cm. ebadındaki Kabe Gravürünün tarihi ve sanatçısının ismi bilinmemektedir

Üstte, çivit mavisi zemin üzerine, altın yaldız mürekkep kullanılarak, sülüs hat ile: Kabetullahu Ulya: Büyük Allahın Evi) yazılıdır. Gravürün dışındaki alan da, çivit mavisi rengine boyanmıştır.

Gravür renklidir. Bazı kısımların belirginleştirilmesi için, yaldız boya da kullanılmıştır.

Kabenin etrafında, kandillerle bezeli sütunlar bulunmaktadır.

Revakların etrafında yine düz damlı evler yer almaktadır. Evlerin bitiminde dağlar başlamaktadır.

7. Envanter numarası 2131 olan Kabe Gravürü, 91,2 X 49 cm. ebatlarındadır. Tarihi ve sanatçının adı belli değildir. Gravür renksizdir.

En üstte: sülüs hat ile Kabetullahu Ulya yazısı okunmaktadır.

Burada, **diğer tasvirlerden farklı olarak, insan figürleri ile hac zamanı** tasvir edilmiştir.

Diğer tasvirlerde olduğu gibi, revaklı avlu ortasında Kabe yer almaktadır. Kabe tasvirinde, önemli yapı elemanları numaralandırılmış, ancak numaraların açıklamaları verilmemiştir.

Kabenin etrafında yine kandiller asılmış sütun dizileri bulunmaktadır. Revaklı avlunun bitiminde, yine düz damlı evler yerleştirilmiştir. Bu bölümün etrafı, dağlar ile çevrilmiştir.

8. Envanter numarası 2205 olan, 91,5X 56 cm. ebadındaki renkli Kabe (Mekke-i Mükerrerme) gravürü, H.1286. tarihlidir. Hacı

Ömer Efendi Camisinden getirilmiştir.

Gravürün üzerinde Osmanlıca rakamlar yerleştirilmiştir. Gravürün altındaki on ayrı, beşgen alanlar içinde rakamlar ve bunların Osmanlıca karşılıkları verilmiştir.

Bu açıklamaların tam ortasında Kabetül Ulya yazılıdır. Yazının çevresini Osmanlı Armalarında görmeye alıştığımız motifler çevrelemektedir. Tarih en solda köşededir. (1286)

Sanatçı adı: **Resmehu Mahmud** olarak verilmiştir.

Ortada Kabe yer almaktadır.

Kabenin siyah örtüsü üzerinde yazı kuşağı yer almaktadır. Ayrıca, üstten Allah yazılı bir örtü asılı durmaktadır.

Revaklı avlu düzeni, avlunun etrafında yedi adet, 2 şerefeli minare aynı şekilde resmedilmiştir.

Revaklı avlunun etrafında, düz damlı evler yer almaktadır. Dağların isimleri Osmanlıca rakamlar ile belirtilmiştir. Diğer yapı ve şehir isimleri de rakamlar ile işaretlenmiştir.

Görülüyor ki Kabe tasvirleri, yapıldıkları devrin özelliğini yansıtan, rehber özelliği taşıyan, öğretici belgelerdir. Bu gün, bu belgelerdeki görüntülerin bulunmaması, ne derece önemli olduklarını ortaya koymaktadır. Minyatürlerde, perspektif denemelerinin yapıldığı görülmektedir. Minyatürlerle başlayan manzara geleneği, yağlıboya tablolar ve duvar resimlerine kaymaktadır. Artık, üçüncü boyut denemesi yapılmış, ışık-gölge ve renk değerleri arayışına geçilmiştir. Bundan dolayı, XVIII. ve XIX. yüzyıl minyatürlerindeki gelişmeler,

Türk Resminde bir geçiş döneminin belirtilerini taşımaktadırlar.

Yağlıboya resimler, özellikle Mekke'nin Osmanlı dönemindeki durumunu vermesi açısından önemli birer belge olma özelliğine sahiptirler. Hac zamanında, ziyaret edilmesi gerekli yerleri göstermesi açısından da birer Hac Rehberi gibidirler.

Kabe tasvirleri, bir çok değişik malzeme üzerinde sevilerek kullanılmıştır.

Kuran-ı Kerim' de⁽⁷⁾, Hilye Albümü' nde⁽⁸⁾, en çok Delail el Hayrat' larda⁽⁹⁾, hat levhalarında⁽¹⁰⁾, Hilye'lerde⁽¹¹⁾, Güneş saati⁽¹²⁾ ve Kiblenüma' larda⁽¹³⁾, dini mimarideki çini⁽¹⁴⁾ ve kalemişlerinde⁽¹⁵⁾, Halı sanatında⁽¹⁶⁾ Kabe tasvirlerinin kullanıldığını görmekteyiz.

Kabe tasvirleri üzerindeki bu çalışmam esnasında, ulaşamadığım başka kaynakların varlığı mutlaka bulunacaktır. Bu konudaki katkılarınızı bekler, tüm tasvirlerin gelecek nesillere ulaştırılmasını dilerim.

Resim 8; E.2131, tarihi ve sanatçısı bilinmiyor

(7) Arslan Terzioğlu, " Ahmet Vesim Paşa", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul 1989, s: 95.

Zübeyde Cihan Özsayner, " Mevlevi Hattatlar ", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı: 23, İstanbul 1994, s:44.

(8)Yıldız Demiriz, " Sadberk Hanım Müzesindeki Rokoko Süslemeli Yazma Eserler Hakkında ", **Palmet III Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı**, İstanbul 2000, s: 55.

(9) **Louvre/ Calligraphies Ottomanes Collection du Musee Sakıp Sabancı**, İstanbul 2000, s: 93.

(10) **Antik A.Ş. 148. Müzayede**, Türk İslam Eserleri, 15 Kasım Pazar 1992, saat:14.00, İstanbul 1992, s: nosuz.

(11)Maçka Mezat, Bir Yaz Gecesi Müzayedesi(10 Haziran 2002"saat:21.00 Çırağan Sarayı, **Maçka Mezat Antikacılık Müzayede Kataloğu**, İstanbul 2002, S: 81 .

(12) Kemal Özdemir, **Osmanlıdan Günümüze Saatler**, İstanbul 1993, s: 61-62.

(13)**In Pursuit of Excellence The Museum of Turkish and Islamic Arts**, İstanbul 1993, s: 89, resim: 39.

(14) Ülkü Ü Bates, "Evolution of Tile Revetments in Ottoman Cairo/ Osmanlı Kahiresi'ndeki Yapıların Dış Yüzeylerindeki Çini Kaplamaların Gelişimi ", **First International Congress on Turkish Tiles and Ceramics, Communications Programme, 6-11.VII.1986 Kütahya (Birinci Milletlerarası Türk Çini ve Seramik Kongresi Bildirilerin Türkçe Özeti**, İstanbul 1989, s: 43, resim: 19.

(15) Rüçhan Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Ankara 1976, s: 33.

(16) Ayşen Aldoğan, " Kabe Tasvirli Osmanlı Seccadeleri ", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı:42, İstanbul 1997, s: 164.

Resim 9; E.2205, H.1286, Mahmud.

EYYÜB SULTAN TÜRBESİ ENVANTERİNE KAYITLI ESERLER

Erman GÜVEN

1954 Sürmene doğumlu. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Klasik Diller ve Edebiyatları bölümü mezunu. Yıldız Üniversitesi "Müzecilik" bölümü master programını bitirdi. İznik Müzesi ve Yıldız Porselen Fabrikası El Dekor Atelyelerinde görev yapmıştır. 1982 yılında İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nde göreve başladı. 1994 yılından beri Müze Müdürü olarak görev yapmaktadır. Çeşitli seminer ve sempozyumlara bildiriler ile katıldı. Yayınlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır.

Çok kıymetli Tarihi değere sahip olan Eyyüb Sultan Türbesi bilindiği gibi İstanbul'un en önemli ziyaret yerlerindedir. Bu türbede İstanbul'un fethinden beri pek çok kıymetli müzeli eserler birikmiştir. Bu eserlerden Topkapı Sarayı ve Türk ve İslam Eserleri Müzelerine devir edilenler ile ilgili daha çok vakfeden kişileri tanıtan bir çalışmayı daha önceki 2. Eyyüb Sultan Sempozyumu'ndaki tebliğimizde vermiştik. Yine 4. Eyyüb Sultan Sempozyumu'nda da bilhassa Hat eserlerini ağırlıklı olarak tanıtmıştık. Şimdi ise, İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne ait Eyyüb Sultan'a ait envanter defterinde şu anda kayıtlı olan 328 adet envanterli eser ve 157 adet demirbaş eşyayı genel olarak inceleyip tarihi eser olarak sergilenebilecek olanlarını inceledik. Bu malzemenin Eyüp Sultan'da kurulacak bir "Müze" de sergilemek en büyük amacımızdır. Bilhassa Feshane'nin büyük bir "Ulusal Müze" olarak gelecekte kullanılabilmesi için şu günlerde çalışmalar yapıyor olması burada ne gibi eserleri sergileyebileceğimiz hakkında kamuoyunu bilgilendirme yapmamız için bu Sempozyum bize çok güzel bir imkan sunmuş oldu. Böylelikle 1992 yılında Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzecilik Yüksek Lisans Bitirme Tezi'nde "Eyyüb Sultan Türbesi'ndeki Eserlerin İncelenerek Sultan Reşad Türbesi'nde Sergilenmesi" adlı çalışmamın projemizin gerçek olabileceğini inşallah kuvvetle arzu etmekteyim. Eyyüb Sultan Müzesi Türk Kültür Tarihi'ne ve Türk halkına çok büyük bir kazanç olacaktır.

Eyyüb Sultan Türbesi'ndeki eser yoğunluğundan dolayı gümüş kandillerin büyük çoğunluğu Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin eser deposunda emaneten muhafaza edilmektedir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi envanter defterinin tamamını incelediğimizde bu müze kurulurken koleksiyonunu çoğunluğunun İstanbul ve Anadolu'daki türbe, cami, tekke ve Meşihat Dairesi gibi Teberrukat ambarlarındaki vakıf eserlerden oluştuğunu gözlemledik. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Eyyüb Sultan Türbesi'ne ait eserlerin tek tek sayıldığını-

da Hazreti Halid (Eyyüb Sultan) Türbesi'nden 41 kalem eser getirildiğini görmekteyiz. Bu eserler de; buhurdan, gü-laptan, askı, şifa tasları, puşide, Kâbe örtüsü ve tesbih gibi eserlerden oluşmaktadır. Eyyüb Sultan Türbesi'nin Topkapı Sarayı Müzesi'ne bağlı olduğu 1925-1969 yılları arasında ise kaç tane eserin bu müzeye intikal ettiğini araştıramadık.

Eyyüb Sultan Türbesi'ndeki 328 adet envanterli eser ve 157 adet demirbaş eşya olmak üzere toplam 485 adet eseri vardır. Daha önceki müzecilerin çok yıpranmış eserleri saklamaya, muhafaza etmeye değerli olarak görmediklerinden dolayı 208 adet eser ve demirbaşın kaydını silerek imha eddiklerini de Envanter defterinde yapılan incelemelerden anlamaktayız.

Bu eserler Eyyüb Sultan Türbesi depolarında ve Müzemiz deposunun bulunduğu Sultan I.Ahmed Türbesi dolaplarında tozlu raflarda durmaktadır. En büyük arzumuz bu eserleri Eyyüb Sultan'a gelen ziyaretçilere müze ortamında sergilemek ve tanıtmaktır.

Eyyüb Sultan Türbesi'ndeki Envanterli Eserleri beş ana başlık altında inceleyebiliriz;

1. Kağıt Malzemeler

- Kitaplar
- Hat Levhaları

2. Metal Cinsi Malzemeler

- Gümüş Eserler
- Diğer Metaller

3. Ahşap Cinsi Malzemeler

- Rahleler
- Diğer Ahşap Malzemeler

4. Kumaş Cinsi Eserler

- Dival işi, Maraş işi eserler
- Diğer Kumaş Eserler
- Halı kilim cinsi eserler

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

5. Cam, Taş ve Çini Cinsi Eserler.

1. Kağıt Malzemeler

a- Kitaplar:

Türbede en çok kitap olarak Kur'an-ı Kerim mevcuttur. Toplam 81 adettir. Ancak bunların 18 tanesi el yazmasıdır. Bu el yazması kitaplardan en önemlisi 1 no'lu envantere kayıtlı 1204/1789 tarihli Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin hattı olan eserdir. Fatıha ve Bakara surelerinin sayfaları çok güzel tezhipli bir eserdir. 3 no'lu envantere kayıtlı bulunan Kur'an-ı Kerim 1334/1914 Aliyyül Giridi'nin hattı olan ve serlevha ve sure başlıkları çok mükemmel tezhipli bir eserdir (Resim:1). Cildi ise deri üzerine "Klasik Rumi" kompozisyonlu desenli olup mükemmel bir eserdir. Yine 13 ve 15 no'ya kayıtlı müzehhep Kur'an-ı Kerim'ler de sergilenecek niteliktedir.

Baskı (11 adet) Delayil Hayrat ve Kur'an-ı Kerimler ve Cüzlerini de (21 adet) çoğunluğu Osmanlı Devri'ne ait orijinal eserler olup günümüzde az rastlanır olmaları bu eserleri de önemli kılmaktadır.

b. Hat Levhaları:

Türbe eser koleksiyonunun sayısal olarak en ağırlıklı bölümünü oluşturan levhalar; bir katalogunun hazırlanıp yayınlanması gereken kadar önemli eserlerden oluşmaktadır. Toplam 74 adet levhanın 7 adedi Hilye-i Saadet levhaları, 2 tanesi icazet levhası oluşturmaktadır. Levhalar içerisinde; 86 no'ya kayıtlı kufi hatlı Kur'an-ı Kerim levhası çok ünik ve şaheserdir. Ayrıca Sultan II.Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz gibi padişahların eserleri de önemlidir. Ayrıca Celi Sülüsle yazılan hatlar arasında Hattat Mustafa Rakım, Mahmud Celeleddin, Şevki Efendi, Hulusi Efendi (Resim:2), Hasan Rıza Efendi, Aziz Efendi, Hacı Arif Bey vb. gibi önemli hattatların levhaları dikkat çekmektedir.

Hat levhaları içinde Hazreti Halid'in rivayet ettiği Hadis-i Şeriflerin yazıldığı, Sahabelerin tanıtıldığı ve "Ya Hazreti Halid" diye başlayan Eyyüb Sultan'ı meth eden sülüsle yazılmış levhaların da önemli bir gurup oluşturduğunu söyleyebiliriz (Resim:3). Bu grupta da Eyyüb Sultan'a sevgisini türbeye bir levha yazıp hediye etmek dileğini tahakkuk ettiren ve çok güzel Sülüs yazıların yer aldığı eserler vardır. Ancak bunlar arasında meşhur hattatlardan Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin 53 no'ya kayıtlı bulunan levhası en önemli eserdir (Resim:4).

Sülüsle yazılmış üçüncü grup eserler Besmele, Kelime-i Tevhid, İsm-i Nebi vb.(Resim:5 "Tevekkeltü allallah") gibi tarzdeki eserler arasında 46 no'ya kayıtlı Süleyman imzalı kağıt oyma sanatının güzel bir örneği olan eseri güzel bir örnek olarak verebiliriz.

Hilye-i Saadet eserleri arasında 13-36-38 no'ya kayıtlı Mustafa İzzet imzalı eserler, 42 no'ya kayıtlı Mahmud Celeleddin'in eseri 43 no'ya kayıtlı Hafız Osman'ın hiylesi ve 50 no'ya kayıtlı Abdullah İzzet'in eseri çok güzel örneklerdendir.

Ta'lik yazı ile yazılı eserler arasında ise en önemli 40 no'ya kayıtlı İlhami (Sultan III.Selim)'in Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in Kadem-i Saadet (Ayak İzini) öven kıt'ası dikkat çekici bir eserdir. Yine 70 no'ya kayıtlı 1332/1904 tarihli Mehmed Aziz Efendi'nin levhası ile 58 no'ya kayıtlı kadın hattatlarımızdan Fatma Zehra Hanım'ın levhası Hat Sanat Tarihi Açısından önemli eserlerdir.

2. Metal Cinsi Malzemeler

a.Gümüş Eserler:

Türbede en çok gümüşten yapılmış eserler vardır. 68 adet kandil askının (Resim:6) çoğunluğu gümüşten yapılmıştır. Bunların çoğunluğu da ünik ve çok güzel eserler olup bir müze ortamında sergilenebilecek niteliktedirler. Bir kısmı türbede Hazreti Halid'in sandukası üzerinde bir kısmı Türk ve İslam Eserleri Müzesi deposunda bulunan bu eserlerin üzerinde Vakıf kaydı bulunanların tarihi değerleri çok yüksektir. 16 adet şamdandan gümüş olanları da sergilenebilecek niteliktedir. Yine gümüş bir avize ve gümüşten alem başlıkları da ilgi çekici eserler arasındadır.

b. Diğer metal eserler

Arasında türbede demirbaş olarak kullanılan tombak alemler, bakırdan şifa tasları, bronzdan su içme kapları, tepsi, kapaklı sahan, mangal, zenzem kovası, maşrapa vb. (Resim:7) eserlerden Osmanlı Devri'nden günümüze kaldığı için bu eserlerin eskiye ait çok güzel Etnoğrafik malzemeler olarak değerlendirilebiliriz.

3. Ahşap Cinsi Malzemeler

a. Rahleler:

Genellikle kimisi sedef, kimisi kakma, kimisi de Edirnekari süslemeli olan toplam 29 rahle envantere kayıtlıdır (Resim:8-9). Bunlardan açılıp-kapanır tek kişilik rahleler yanında 3 kişi ve 6 kişinin de yan yana Kur'an-ı Kerim okuyabilmesi için sıra şeklinde imal edilmiş rahleler de mevcut olup, bu eserler ünik olup, başka cami ve türbelerde bunlara rastlamamaktayız. Bir rahlelerin desen ve teknikleri ayrı ayrı olduklarından hepsi de müzelik özellikler taşımaktadır.

b. Diğer Ahşap Malzemeler:

Bu guruptaki eserler arasında 82 ve 85 no'ya kayıtlı som sedeften yapılmış, çekmece-leri (Resim:10) ve Lihye-i Saadet kutularını ve Dem.no. 101'e kayıtlı kazıma tekniği ile rölyef çalışılmış bir mihrap levhasını çok güzel örnekler olarak değerlendirilebilmektedir (Resim:11).

4. Kumaş Cinsi Eserler

a. Dival işi-Maraş işi Eserler:

Bu guruba giren eserlerin çoğunluğunu örtü ve bohça cinsi (25 adet) eserler oluştururlar. Çok güzel örnekler karşımıza çıkmaktadır. Hepsisi de müze ortamında sergilenebilecek kıymetli malzemelerdir. Bu gurup eserler arasında en önemli eser 156 no'ya kayıtlı olan

Hazreti Halid'in üzerine örtülü eser bir sanat harikasıdır (Resim:12). Yine 148 no'ya kayıtlı Kadem-i Şerif kitabesi en güzel örneklerin başında gelmektedir. (Resim:13) Kâbe örtüsünden parçalar da bu gurubun en dikkat çekici örnekleridir.

Resim ; 10
Resim; 11

b. Diğer Kumaş Cinsi Eserler:

Bu gurupta jakarlı Kâbe örtüleri, 219 no'ya kayıtlı alem ve bayraklar çok özel ve güzel eserler olup, bunların çoğu zamanla çok yıprandığından restore edilmeyi beklemektedirler (Resim:14-15).

c. Halı Kilim Cinsi Eserler:

Bu gurup eserler daha ziyade seccade tarzında olup, çoğunluğu son devre ait eserlerdir. Sergilenmeye değer eser yok gibidir.

5. Cam, Taş, Çini Cinsi Eserler:

Bu guruptakilerin en dikkat çekici olanları çini cinsi eserlerdir. Duvar çinilerinin ayrıca bir envanteri olduğundan bu eserleri bu makale kapsamına almadık. Yalnızca envanter defterine kayıtlı taşınır eserleri konu olarak aldık.

Bu gurupta yer alan 268 ve 98 no'ya kayıtlı çini panolar sergilenebilecek önemli eserlerdendir. Ayrıca 181 no'ya kayıtlı Kütahya imalatı Klasik Osmanlı askı kandili formundaki askı kandil de görülmeye değer nitelikte kıymetli eserlerdendir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi Eyüp Sultan Türbesi'ne vakfedilen ve elde halen mevcut olan eserler Eyüp Sultan'da tek başına bir müze* kurulmasına yetecek sayıda ve niteliktedir. İnşallah kurulacak bir Eyüp Sultan Müzesi'nde bu eserlerin sergilenmesi Türk ve İslam Sanatı'na en büyük bir hizmet olacaktır.

* Sn.Güven'in üzerine titredigi bizimde çok önemsedigimiz Eyüp Şehir Müzesi ile alakalı çok somut gelişmeleri IX.Sempozyumda (veya Müsait zaman ve zeminlerde) gündeme taşıyacağımızı umuyoruz. Konuyla alakalı Bakanlık, Büyükşehir Belediyesi, Üniversitelerle işbirliğimiz sürmekte (yay notu)

Resim ;12-13-14-15

FESHANE'NİN İLK KURULUŞ YILLARI

Yard. Doç. Dr. Ahmet Yaramış

1968 yılında Çorum İskilip'te doğdu. 1990 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde "II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839)" adlı tezi ile 2002 yılında doktor oldu. Halen Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışıyor.

XIX. yüzyılın başında çöküşün eşiğine gelmiş bulunan Osmanlı Devleti, II. Mahmut'un (1808-1839) padişahlığı döneminde kurumsal yapısının önemli bir kısmını ileri Avrupa devletleri örneğinde yeniden düzenlemiştir. II. Mahmut, devleti her bakımdan kendi kendine yeterli, güçlü bir hale getirme çabası içinde bulunmuş ve bu yönde önemli yenilikler yapmıştır. Yeniliğin top yekun devletin bütün kurumlarını kapsayacak şekilde olması gerektiğini düşünmekle birlikte, âciliyetini göz önünde bulundurarak önceliği askeriye vermiştir. Zira, devletin içte ayrılıkçı isyanları sona erdirebilmesi ve dışta da Avrupalı devletlerin toprak tecavüzü girişimlerine karşı koyabilmesi için, her bakımdan güçlü bir orduya âcilen ihtiyacı bulunmaktaydı.

Devletin en köklü ve güçlü askeri teşkilatı olan Yeniçeri Ocağı, uzunca bir süredir fitne ve fücür yuvası haline gelmiş, dış saldırılara karşı ülke toprağını korumayı sağlayamadığı gibi, içteki isyanları da bastırmaktan âciz bir durumda bulunmaktaydı. Üstelik Ocak, II. Mahmut'un orduda yapmak istediği yenilik teşebbüslerine de karşı çıkarak, yenileşmenin önündeki en önemli engeli teşkil ediyordu.

Yeniçeriler, Padişah II. Mahmut'un Mayıs 1826 tarihinde eşkinici adıyla kuruluş çalışmalarına başladığı yeni askeri birliği, kendilerinin yerini alması için kurulan bir birlik olarak görüp, isyan etmişlerdir. 17 Haziran 1826 tarihinde II. Mahmut, kendine bağlı askeri ocakların ve ahalinin, ocağa karşı çarpışmaya katılmasıyla, yeniçerileri bozguna uğratmış ve ardından, ocağı ilga etmiştir⁽¹⁾. Yeniçeri direnişinin kalkmasının ardından Sultan, başta askeri alan olmak üzere devletin idari, mali, sanayi ve diğer hususlarla ilgili alanlarda yeniliklere girişmiştir. Yapılan teşebbüslerinin ilk adımı oluşturulmaya başlanan yeni askeri sistemin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan tesisler ile atılmıştır.

Bu çalışmanın da konusunu teşkil eden Feshane'nin kuruluşu da askeri bir ihtiyaç sebebiyle gerçekleşmiştir. II. Mahmut, mülga Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askerinin fes ihtiyacını devamlı surette ithal yoluyla karşılamının ekonomik açıdan mümkün olmadığını görerek, 1827 yılında İstanbul Kadırga, 1833'te Eyüp'te bir feshane kurmuştur. Üretimine önce fesle daha sonra çe-

Resim 1; Feshanenin kuşbakişu görünümü (Eyüp Belediye arşivi)

şitli dokuma ürünleri ile devam etmiş olan Feshane, kapandığı 1986 tarihine kadar üretimini devam ettirmiştir. II. Mahmut dönemine denk düşen feshanenin ilk kuruluş yıllarına, bazı kitap ve makale çalışmalarında değinilmiştir. Bu çalışmalar, kuruluş yıllarına ait döneme ilişkin yapılmadığı için, feshanenin ilk kuruluş yıllarını kısa ve yüzeysel olarak ele almışlardır. Bundan başka, Feshane'nin Eyüp'teki* kuruluş tarihi ile ilgili olarak bir kısım eserlerde, birbiriyle çelişen farklı tarihler verilmesi ve incelemelerin yüzeyselliği, konu ile ilgili çalışma yapmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma ile feshane'nin, kuruluş tarihinden (1827), II. Mahmut'un padişahlığının bitimine (1839) kadar geçen sürede, kuruluşu ve fes üretimi kapasitesinde meydana gelen ilerlemeler ortaya konacaktır.

I.Feshane'nin Kuruluşuna Giden Süreç:

Asâkir-i Mansûre Kanunnamesinde askere başlık olarak, III. Selim tarafından kurulan Nizam-ı Cedit Ocağı askerinin başına giydiği *Şubar*(2)'a'nın kabul edildiği görülmektedir. 1243/1827 yılı ortalarına kadar şubara başlığı, Asâkir-i Mansûre askeri tarafından giyilmeye devam edilmiştir. Şubara'nın üretim kalitesinin düşüklüğü, yağmur ve güneşten dolayı kısa bir süre içinde esnemesi, renginde solma meydana gelmesi ve yeni üniformayla biçim olarak uyumsuz gözükmesi, başlığın değiştirilmesini gündeme getirmiştir.

İşte bu sırada, Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmet Paşa donanmasıyla İzmir'de bulunurken, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığını, yerine muntazam ve talimli bir ordu teşkiline başlandığını haber alınca, emri altında bulunan Fransız Galilard (daha sonra müslüman olarak Hurşit ismini almıştır) adlı bir subayın yardımıyla, Kalyon-

(1) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaramış, *II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi Ankara 2002

(2) Şubara: Tepesi müdevver dilimli, kırmızı renkli, üstüvanemsi, püsküllü çuha kalpak. Krş; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul 1993, s.360; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *"Asâkir-i Mansûreye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazamın Takriri ve II. Mahmud'un Hattı Hümayunu"*, Belleten, XVIII/70, Ankara 1954, s.224.

* Sn.Yaramış'ın tebliği ile gündemimize aldığımız Feshane konusunun bu seneye denk getirilmesinin (2004-2005) şöyle bir özelliği var. Mülkiyeti ve kullanımı İstanbul büyük Şehir Belediyesine ait olan Feshane binası başanlı bir restorasyonla hizmete alındı. Ama aynı "efor" uygulamada gösterilemedi. Malesef gayri fonksiyonel olarak bu güne gelindi. Nihayet İst.B.Belediyesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı ile yapılan protokol gereği Feshanenin kullanımı Bakanlığa devredildi. Bizler Feshane ile alakalı her türlü müsbet katkıyı yapabileceğimizi beyan ederken, gelişmelerin hayırlara kapı açmasını beklediğimizi ilâve ediyoruz. (yay notu)

Resim 2; Sütlice'den Feshane'ye bakış (Eyüp Belediyesi arşivi)

(3) Robert Walsh, *A Residence at Constantinople*, Vol.II, London 1836, p.523.

(4) Uzunçarşılı., agm, s.224.

(5) Fes ilk önce Asâkir-i Mansûre için başlık olarak kabul edilmiş ise de, bir süre sonra diğer askeri sınıflarında fesi giymeye başladıkları görülmür. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Askeriye*, no. 4330 (3 Muharrem 1245/ 5 Temmuz 1829)).

(6) BOA. *Cevdet Askeriye*, no. 52095; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.1, İstanbul 1999, s.188.

(7) Reşat Ekrem Koçu, "Feshane", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.8, s.4340.

(8) BOA.Cevdet İktisad, no. 488 (24 Receb 1244/ 10 Şubat 1828); Hatt-ı Hümayun, no. 29067.

(9) Mübahat Kütükoğlu, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kıyâfeti ve Malzemesinin Temini Meselesi, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s.572. Ayrıca Edirne'de 15.000, Bursa'da 14.000 fes imal edilmiştir. Bkz. BOA. *Cevdet Askeriye*, no. 8699 (26 Cemaziyel-evvel 1244); *Cevdet İktisad*, no. 731, (3 Cemaziyel-evvel 1245).

(10) BOA, *Cevdet Askeriye*, no. 52095; Kütükoğlu, a.g.m., s573.

(11) BOA. *Cevdet Askeriye*, no.52095 (24 Zilka'de 1245/ 16 Haziran 1830); Kütükoğlu, a.g.m, s. 573.

(12) BOA. *Cevdet Askeriye*, no.52095.

cu neferatından bir birlik teşkil ederek, Fransız askeri tâlimi üzere eğitmiş ve askerlerin başlarına da fes giydirmişti⁽³⁾.

II. Mahmut, 1827 yılının ilk aylarında donanmasıyla İstanbul'a gelen Hüsrev Mehmet Paşa'nın kurmuş olduğu askeri birlikten haberdar olunca, bu askeri birliği Bab-ı Seraskeri'ye çağırarak teftiş etmek ve talim usûllerini görmek istemiştir. Padişah, askerlerin yaptığı talimden memnun kalarak, yeni kurduğu ordusunun da bu talim üzere eğitilmesini emrederken; ayrıca, başlarına taktıkları fes'i beğenerek, şubara yerine bunun giyilmesini emretmiştir.

II. Mahmut'un emri üzerine, Sadrazam Selim Mehmet Paşa, ileri gelen devlet görevlileri ve ulemadan oluşan bir meclisi toplayıp, Asâkir-i Mansûre askerine başlık olarak şubara yerine fes giyilmesinin uygun olup olmadığı müzakeresini yaptırmıştır. Müzakere de meclis üyeleri, fesin şubara yerine asker başlığı olarak giyilmesinin uygun olduğu sonucuna varmışlar ve bu yönde de çıkartılan fetvanın altına imzalarını atmışlardır⁽⁴⁾.

1827 yılının ortalarına doğru Asâkir-i Mansûre askerine fes giydirilmesine⁽⁵⁾ karar verildikten sonra başta Tunus olmak üzere Mısır ve Avrupa'dan vakit geçirmeden fes ithal edilmesi yoluna gidilirken; bir yandan da askerin fes ihtiyacının içeriden karşılanması amacıyla İstanbul'da bir Feshane kurulması için çalışmalara başlandığı görülmektedir. İlk olarak, fes imala-

Resim 3; Feshane'de son hareketli günler (Tasarım Dergisi)

ında ehliyet sahibi olan İzmirli Katibzade Mustafa Efendi, yeni kurulan Fes Nezaretine nazır olarak tayin edilmiştir⁽⁶⁾. Ardından, Kadırga'da Küçük Ayasofya Camii'nin batısında ve bugün Cinci Meydanı adıyla bilinen Cüncü Meydanı'nda Hazine-i Hassa'ya ait bir konak feshaneye dönüştürülmüş ve fes üretimine başlanmıştır⁽⁷⁾.

İlk zamanlarda feshanenin su dinginin yapılmaması, iplikhane ve hallaç çarklarının kurulmaması, boyama kazanlarının küçük gelmesi; işçilerin yeterince tecrübe sahibi olmaması gibi nedenlerle üretim miktarı çok düşük kalmıştır. İmalata geçişin ardından geçen ilk on günde ancak 250 adet fes üretilmiştir. Eksikliklerin giderilmesiyle üretim adetinin birkaç misline çıkacağı tahmin ediliyordu⁽⁸⁾.

Çalışmalar sonunda Feshane tahmin edilen üretim kapasitesi yakalamış olsa da, Asâkir-i Mansûre'nin tüm ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı. Bu sebeple Edirne ve Bursa şehirlerindeki fesci esnafına ordunun fes ihtiyacını karşılamak üzere sipariş verilmiştir. Fes Nezâreti Asâkir-i Mansûre için gerekli olan 50.000 fes ihtiyacının 30.000'ini feshane ve fesci esnafından, geri kalan 20.000'i de dışardan ithal yoluyla karşılamayı hedefliyordu⁽⁹⁾. Ayrıca, yukarıdaki şehirlere ilaveten, 1830 yılından itibaren Selanik'teki fesci esnafı da Asâkir-i Mansûre için fes üretimi yapmaya başlamıştır⁽¹⁰⁾.

Geçen süre boyunca üretilen feslerin, feshane yapımı olanları, Edirne, Bursa ve Selanik'te üretilenlere göre kalitesi daha düşüktü⁽¹¹⁾. Üstelik, bu şehirlerde üretilen feslerin renkleri de kısa zamanda solarak esnemekte ve giyilmez hale gelmekteydi. Bu nedenle yenisinin neferata dağıtılması zarureti ortaya çıkıyordu. Bundan dolayı 1247 yılı Ramazan Bayramı (4 Mart 1832)'nden itibaren daha önce, sadece zâbitana dağıtılan ithal Tunus feslerinin neferâta da dağıtılması uygun görülmüştür. Bu karar ile, Asâkir-i Mansûre'nin masraflarını karşılamakla yükümlü kılınan Mukataât Hazinesi, fes ithali için ilave 3200 kese akçe harcamada bulunmuştur.

Asâkir-i Mansûre için Tunus'un yanı sıra Mısır ve Avrupa'dan da fes ithal edilmiştir⁽¹²⁾. Ordunun fes ihtiyacının devamlı surette ithal yoluyla karşılanmaya çalışılması, savaşlar ve borçlar nedeniyle sıkıntı içinde bulunan hazineye de ek yük getirmekteydi. 1831 yılının sonuna

doğru, feshane'nin üretim kalitesinin yabancı ülke feslerinin kalite düzeyine çıkarılması için Serasker Hüsrev Mehmet Paşa bir çalışma başlatmıştır. O, Padişah II. Mahmut'a Tunus Beylerbeyi Hüseyin Paşa'dan feshane için fes ustası istenmesini içeren bir talepte bulunmuştur. Bu talebi olumlu karşılayan II. Mahmut, Tunus Beylerbeyi'ne feshane'de çalıştırılmak üzere fes ustaları göndermesini bir hatt-ı hümayunla bildirmiştir⁽¹³⁾. Hüseyin Paşa'da padişahın emri üzerine, kısa bir süre zarfında, fes üretimi için gerekli olan usta, halife, tarakçı, örücü, eğirici, boyacı, yıkayıcı ve marangozdan oluşan toplam 24 kişiyi İstanbul'a göndermiştir. 1 Ramazan 1247 (3 Şubat 1832)'de Tunuslu ustaları taşıyan gemi İstanbul'a gelmiştir.

Tunuslu ustalar feshane'de çalışmaya başlamalarının ardından, kendilerine yardımcı olması ve fes yapımının inceliklerini öğrenmesi için Bursa'dan on beş kadar fes kalfası İstanbul'a getirilmiştir⁽¹⁴⁾. Tunuslu ustalara fes yapımı için onların kullandıkları "İspanyol Yapağısı" adıyla meşhur *Merinos Koyunu Yapağısı* yerine, tasarruf sağlamak amacıyla Edirne, Serez, Selanik, Tırhala ve Hüdavendigar sancaklarında bulunan ve yapağısının yumuşaklığıyla bilinen *Kıvırcık Koyunu Yapağısı* kullanılmasının kararlaştırıldığı görülmektedir. Bu sancaklara, mubayaacılar gönderilerek ihtiyaç oranında yapağı alınmıştır.

Ancak, Kıvırcık Koyun Yapağısının *perdaht* ve *boyama* aşamalarında yumuşaklığını kaybedip sertleşmesi nedeniyle fes yapımı için kullanılmasından vazgeçilmiştir. Bunun üzerine kaliteli fes üretimi için fazla maliyete yol açsa da İspanyol yapağısı ithaline başvurulmuştur⁽¹⁵⁾. Ayrıca, fes boyamasında kullanılan pronkona boyasının temini ile feslerin yıkanması için bir *dinkhanenin* yapılması da en az İspanyol yapağısının temini kadar önemliydi. Bundan dolayı eksiklikler süratle giderilmiş, fes üretimine yeniden başlanmıştır⁽¹⁶⁾.

Fes Nazırı Ömer Lütfi Efendi, Tunuslu ustaların fes üretimi için talep ettikleri malzemeleri eksiksiz temin etmesine rağmen, üretilen feslerin renginin soluk ve cansız, kalite bakımından Tunus feslerine göre daha düşük kaliteli olmasının sebebini araştırmaya başlamıştır. Tunuslu ustalar, İstanbul suyunun fes üzerine çıkacak boya rengini düzgün bir şekilde çıkartmadığını, söyleyerek, başka bir yerde boyama işlemi yapılmasının daha iyi sonuç vereceğini söylemiş-

lerdir. Bunun üzerine İzmit'te Kiraz Deresi suyunda fes yıkama işlemi yapılmış; fakat, sonuç yine başarısız olmuştur⁽¹⁷⁾.

Bütün gayretlere rağmen fes üretim kalitesinin bir türlü istenilen seviyeye çıkartılamaması, Ömer Lütfi Efendi'nin Tunuslu ustaların iyi niyetinden şüphelenmesine yol açmıştır. O, boya işinde becerikli ve iyi bir gözlemci olan Ermeni asıllı *Avanis Ağa'yı* işçi olarak boyahane'de çalışmaya başlatarak, Tunuslu ustaların sanatının inceliklerini öğrenmesini ve onların hilelerini ortaya çıkarması için görevlendirmiştir. Avanis Ağa, kısa bir süre içinde fesin boyanması ameliyesine ilişkin inceliklerini öğrendiği gibi, Tunusluların, iyi fes üretirlerse kendi ülkelerinden fes ithalinin kesileceği endişesiyle kasıtlı olarak düşük kaliteli fes ürettiklerini fark etmiştir⁽¹⁸⁾.

Fes Nazırı Ömer Lütfi Efendi, Avanis Ağa'nın nezaretinde Beykoz Kağıthanesi suyunda boyanan fesin renk kalitesinin Tunus fesiyle aynı kalitede olduğunu görünce, Tunuslu ustaların sahtekarlıkları ortaya çıkarılmış ve tez elden ülkelerine geri gönderilmişlerdir. Onların kovulmasından dolayı boş kalan yerlere ise feshanenin mevcut kalfa ve çırakları tayin edilmiştir. Bu sırada feshanenin çalışanı usta, kalfa ve çırak dahil 70-80 kişi civarında olduğu görülmektedir⁽¹⁹⁾.

Feshane, bu kadar çalışanın üretimi ile, başta Asâkir-i Mansûre olmak üzere devletin diğer askeri teşkilatlarının fes ihtiyacını karşılaması mümkün değildi. Ayrıca, Feshane binası daha

Resim 4; Zalpaşa'dan Feshaneye bakış (Eyüp Belediye arşivi)

(13) BOA. Hatt-ı Hümayun, no. 18748.

(14) Kütükoğlu, a.g.m, s. 575.

(15) BOA. Cevdet Askeriye, no. 9407.

(16) BOA. Cevdet İktisad, no. 330, 1679.

(17) Miss Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, London 1838, p. 10.

(18) Aynı yer.

(19) BOA. Cevdet İktisad, no. 1832; Tefvik Güran, "Feshane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C.14, s.426.

Resim 5; Feshane yıkılırken (Eyüp Belediye arşivi)

Resim 6; Feshane'nin yıkılmazdan önceki son görüntüsü (Eyüp Belediye arşivi)

fazla işçinin çalışması için de yeterli büyüklüğe sahip değildi. Tüm Osmanlı askerinin fes ihtiyacı dikkate alındığında ihtiyaca cevap verebilmesi için çalışan sayısının kısa bir süre içinde 200'e, bir süre sonra da 400-500'e çıkarılması gerektiği⁽²⁰⁾.

1248/1832 yılı ortalarında Feshane Nazırı Ömer Lütfi Efendi⁽²¹⁾, feshane'nin üretimini arttırabilmesi için kullanılan binanın ihtiyaca cevap verememesi ve feshanenin deniz kenarından da uzak olması nedeniyle, daha uygun bir yere taşınması, ya da binaya ilave ek yapılması yönünde talepte bulunduğu görülmektedir. Ancak, Sadrazam Reşit Mehmet Paşa buyruldunda, "şimdilik" kaydıyla, mevcut binanın kullanılmasına devam edilmesini uygun bulmuştur⁽²²⁾.

Bununla beraber, feshanenin genişletilmesi için fiyat tespit çalışmasına kısa bir süre sonra başlandığı görülmektedir. Feshaneye koğuş biçiminde iki katlı odalar, ve bir çeşme ilave yapılması düşünülmüş, ancak yapılan tespit çalışması sonucu, genişletme için 250.000 kuruşa gereksinim olacağı tespit edilmiştir⁽²³⁾. Üstelik, bu masraf yapılsa bile, ordunun asker sayısının yeni ilave birlikler ile artmaya devam etmesi nedeniyle, yapılacak yerlerin de altı ay sonra ihtiyaca cevap vermeyeceği açıktı. Bu yüzden, yine sahilde olmak üzere, fakat az masrafla kullanılabilir hale getirilebilecek bir yer aranmasının daha doğru olduğu kararına varılmıştır. Bu doğrultuda, feshane için en uygun yer, *Eyüp Defterdar İskelesi'ndeki Beyhan Sultan Sarayı* olarak tespit edilmiştir. Üstelik, sarayın feshaneye dönüştürülmesi için 250.000 kuruş yerine sadece 50.000-60.000 kuruşun yeterli olması sebebiyle 19 Zilka'de 1248/8 Nisan 1833 tarihinde Padişah II. Mahmut naklin yapılmasını emretmiştir⁽²⁴⁾.

Padişah II. Mahmut'un hatt-ı hümayunu üzere feshanenin Kadırğa'dan Eyüp'e taşınmasına hemen başlanmış, 1833 yılı Nisan ayının sonuna doğru ya da Mayıs ayının başlarında taşınma işlemi tamamlanmıştır⁽²⁵⁾. Feshane'nin Eyüp'teki yeni mekanında büyük su deposuna ilave olarak Kırk Çeşme suyundan bir lüle suyun getirilmesi ile işleri daha da kolaylaşmıştır. Feshane'de yapılan üç ocaklık bir boyahane ve fesleri kurutmak için kurulan tennur ocaklı iki soba ihtiyacı karşılamaya yettiğinden artık Beykoz Kağıthanesi'nde boyama ve yıkama yapılmasına gerek kalmamıştı⁽²⁶⁾. İlave olarak 1836 yılının başında artan fes talebine karşılık verebilmek amacıyla, feshane'nin hemen yanında bulunan bir kısım yerler satın alınarak tesisler genişletilmiştir⁽²⁷⁾.

Bu ara da, fes imali için gerekli olan *bernekok* isimli kök boyayı temin etmek maksadıyla *Yanya, Delvine, ve Kerenpe havalisi ile Kavala, Drama, Zihne ve Çağlayık* kazalarına memurlar gönderilmiştir. Memurlar burada kendilerine emredilen miktar kadar kök boyası mubayaasında bulunmuşlardır. Buralardan ileriki yıllarda da kök boyası için mubayaada bulunduğu görülmektedir⁽²⁸⁾.

Fes imali için ithal edilmekte olan İspanya yapağısının da ülkede temin edilmesi için ileriki yıllarda merinos koyunu, Hazine-i Hassâ'ya ait olmak üzere *Filibe ve Hayrabolu* civarında yetiştirilmeye başlanmış⁽²⁹⁾ ve masrafları hazine tarafından karşılanmış⁽³⁰⁾.

II. Mahmut'un saltanatının sonlarına doğru feshane'nin modernizasyonuna yönelik çalışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla Fransa'dan fes imali için gibi gerekli yeni makine ve aletler satın alınmıştır⁽³¹⁾. Ayrıca, Feshane'de güç kaynağı olarak katır kullanımının bırakılıp, buhar motorunun kullanılmaya başlanması da bu yıllara rast gelmektedir⁽³²⁾.

II. Kuruluş yıllarında Feshane'nin Üretim Kapasitesi:

Feshane'nin Eyüp'e taşınmasının ardından 1 Muharrem-29 Cemâziyel-ahir 1249/21 Mayıs-13 Kasım 1833 tarihleri arasındaki ilk altı ay içinde 12.220 adet fes üretimi gerçekleşmiştir⁽³³⁾. Bu üretim miktarı aylara bölüştürüldüğünde, her bir aya yaklaşık 2367 fes tekabül etmektedir.

(20) BOA. Cevdet İktisad, no. 1832; Kütükoğlu, a.g.m, s.579.

(21) 29 Cemâziyel-evvel 1252 tarihli bir belgede Feshane Nazırı olarak görev yapmaya devam ettiği görülmektedir. Bkz. BOA. Cevdet İktisad, no. 1105.

(22) BOA, Cevdet İktisad, no. 9407 (2 Cemâziyel-ahir 1248/27 Ekim 1832).

(23) BOA. Cevdet İktisad, no. 1832; Kütükoğlu, a.g.m, s.579.

(24) BOA. Cevdet İktisad, no. 982.

(25) BOA. Cevdet İktisad, no. 330.

(26) Aynı belge, Kütükoğlu, a.g.m, s. 580.

(27) BOA, Cevdet İktisad, no.1532(28 Şevval 1251/ 16 Şubat 1836).

(28) BOA.Cevdet İktisad, no. 679 (7 Muharrem 1250/16 Mayıs 1834), 260 (19 Safer 1256/ 22 Nisan 1840), 1532 (28 Şevval 125/ 16 Şubat 1836)

(29) BOA. Cevdet İktisad no.977(16 Rebiyülahir 1268 /8 Şubat 1852).

(30) Adı geçen belge

(31) BOA. Cevdet İktisad, no. 1832.

(32) Güran, a.g.m, s.427.

(33) BOA. Cevdet İktisad, no.330(5 Şevval 1249/ 15 Şubat 1834).

Bu tarihleri takip eden ikinci altı ayda üretim miktarı yaklaşık iki kat artarak 22.000 fes'e çıkmıştır. Bu rakam aylara bölüştürüldüğünde ise her bir aya yaklaşık 4374 fes tekabül eder⁽³⁴⁾. Feshanenin bir yıl içinde üretim kapasitesinde göstermiş olduğu gelişme oldukça dikkat çekicidir.

Tablo I

1 Receb- 29-30 Zilhicce 1249 (14 Kasım 1833- 9 Mayıs 1834) tarihleri arası aylara göre Feshanenin fes üretimi

Ay adı	Üretim Adedi
Receb	3335
Şaban	2943
Ramazan	3891
Şevval	1889
Zilka'de	3430
Zilhicce	6512
Toplam	22000 ⁽³⁵⁾

Feshanenin fes üretimi takip eden yıllarda da artmaya devam etmiştir. Örneğin, 1 Muharrem- 29 Cemâziyelâhır 1250/10 Mayıs-2 Kasım 1834 tarihleri arası altı aylık sürede üretim miktarı 42.000'i geçmiştir. Bu rakamdan feshane'nin fes üretimi aylık olarak 7.000'i bulduğu anlaşılmaktadır⁽³⁶⁾. 23 Şaban- 30 Zilka'de/25 Aralık 1834- 30 Mart 1835 arasındaki üç ay bir haftalık müddet zarfında üretim miktarı 32000'e, aylık olarak ise yaklaşık 11.000'e çıkmıştır. Ayrıca, 1 Zilhicce 1250- 29 Muharrem 1251/31 Mart-27 Mayıs 1835 arasında 20.607⁽³⁷⁾, günlük ortalaması 355; 1 Ramazan-28 Şevval 1251/1 Ocak - 28 Şubat 1835 tarihleri arası, son iki ayda yapılan fes adedi 19.040⁽³⁸⁾, günlük ortalaması 323, Safer 1252/18 Mayıs- 15 Haziran 1836 tarihleri arası 12.485⁽³⁹⁾, günlük ortalaması 430 idi.

Feshane, II. Mahmut'un padişahlığının son yılında üretim kapasitesini büyük oranda artırmıştır. Örneğin, Feshane 1 Cemâziyelâhır-29 Zilhicce 1254/22 Ağustos 1838-16 Mart 1839 tarihleri arasındaki yedi aylık sürede 60.075'i Asâkir-i Mansûre, 99.245'i Redif-i Asâkir-i Mansûre askeri için olmak üzere, toplam 159.320 fes üretimi gerçekleştirmiştir. Yedi aylık üretimin aylık ortalaması 22.760, günlük 773'dir⁽⁴⁰⁾. 1840 yılı başı itibarıyla ordunun fes ihtiyacı 180.000 adet olduğuna göre, feshane ordunun ihtiyacından da fazlasını üretme kapasitesine ulaştığı görülmektedir⁽⁴¹⁾.

III. Feshane Feslerinin Maliyeti:

Feslerin maliyetlerinde malzemelerin fiyatlarıyla çalışanların ücretleri başlıca rol oynuyordu. Özellikle feshanede yapılan fesler, ithal merinos yapağısı ve pronkona boyası kullanılıyordu. Bu nedenle feshane de üretilen fesler, Edirne ve Bursa şehirlerinde yerli yapağından ve kırmızı boyadan üretilen feslere göre daha pahalıya mal ediliyordu.⁽⁴²⁾

Tablo II

Feshanenin 1249 yılının 1 Receb ve 29 Zilhicce (14 Kasım 1833- 9 Mayıs 1834) arasındaki üretim miktarı ve bir fesin maliyeti

Aylar	Fiyat Kuruş	para	Sayısı
Receb	33	12	3335
Şa'ban	32	4	2943
Ramazan	30	33,5	3891
Şevval	34	22,5	1889
Zilka'de	35	5,5	3430
Zilhicce	33	1,5	6512
Toplam			22000⁽⁴³⁾

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere fesin maliyeti 30 ile 35 kuruş arasında değişmektedir.

21 Zilka'de 1250/10 Mart 1836 tarihinde Feshanenin, Darbhaneye bağlanmasına kadar fesin maliyeti ortalama 35 kuruş civarında iken⁽⁴⁴⁾, 1 Zilhicce 1250-29 Muharrem 1251/31 Mart- 27 Mayıs 1835 tarihleri arasında imal edilen 20.607 fesin tanesi 45 kuruştan Asâkir-i Mansûre askerine verilmiştir⁽⁴⁵⁾.

1252/1836 senesi ortalarında Asâkir-i Mansûre askeri için olan fesler 40 kuruştan hesaplanırken, redif askeri için ise 35 kuruştan hesaplanmıştır⁽⁴⁶⁾. Daha sonra aynı yılın sonunda ise her iki askeri sınıf için 40 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu fiyat, yukarıdaki sınıflar ile bahriye askerine⁽⁴⁷⁾ II. Mahmut'un saltanatının sonuna kadar değişmeden uygulanmıştır.

Sonuç olarak, II. Mahmut'un Avrupa orduları tarzında kurduğu Asâkir-i Mansûre askerinin fes ihtiyacını karşılamak amacıyla kurmuş olduğu Feshane, 1827-1833 yıllarında Kadırgada, 1833 tarihinden itibaren de Eyüp semtinde üretim faaliyetini sürdürmüştür. İlk zamanlarda üretimin geleneksel yöntemlerle yapılmış Eyüp'teki binaya taşındıktan sonra ise yeni işçi ve aletlerin alımıyla üretim kapasitesi artırılmıştır. Böylelikle II. Mahmut'un padişahlığının sonlarında Feshane, tüm Osmanlı askerinin fes ihtiyacından fazlasını karşılayacak kapasiteye ulaşmıştır.

(34) Kütükoğlu, a.g.m, s. 589.

(35) Aynı yer.

(36) BOA. Cevdet Askeriye, no. 18408 (23 Rebiyül-evvel 1251/19 Temmuz 1835)'den aktaran Kütükoğlu, a.g.m. 589.

(37) Aynı yer.

(38) BOA. Cevdet İktisad, no. 1087(28 Şevval 1251/16 Şubat 1836).

(39) BOA.Cevdet İktisad, no. 1092.(20 Rebiyül- ahir 1252/4 Ağustos 1836).

(40) 1 Cemâziyelâhır-29 Zilhicce 1254 tarihleri arasında feshane de 60.075 Asâkir-Mansûre, 99.245 Redif için olmak üzere toplam 159.320 fes üretmiştir Bkz. BOA. Cevdet Askeriye, no. 18008. Feshane, 1848-1850 senelerinde 400.000 fes imal etmiştir. Bkz. Ahmet Seyfettin Şimşek, *Feshane Mensucat Fabrikası*, İstanbul 1960, s.10.

(41) BOA. Cevdet Askeriye, no.18008.

(42) Kütükoğlu, a.g.m., s. 586-589.

(43) Kütükoğlu, a.g.m, s.589.

(44) BOA. Cevdet Askeriye, no, 6863; Kütükoğlu, a.g.m, s. 589.

(45) Aynı yer.

(46) BOA. Cevdet İktisad, no. 1105 (29 Cemâziyel-evvel 1252/11 Eylül 1836).

(47) BOA. Cevdet İktisad, no. 629 (10 Safer 1253/16 Mayıs 1837); Hazine-i Hassa Defteri, no. 64. Ayrıca, 1253 senesi içinde Asâkir-i Mansûre için 8700, Redif için 2300 fesin kırkar kuruştan bahalarının ödenmesi için 11 Receb 1253 /11 Ekim 1837 tarihli takrir. Bkz. BOA. Cevdet Askeriye, no. 29729.

EYÜP SULTAN TÜRBESİ'NİN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİMLER

İsmail ORMAN

1971 yılında Rize'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Üsküdar'da tamamladıktan sonra 1992 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 1996 yılında bu bölümden mezun olarak, yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sanat Tarihi Yüksek Lisans Programı'na kabul edildi. Aynı yıl, İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nde söz konusu müdürlüğün bünyesinde bulunan türbelerdeki çini süslemelerin tespitine yönelik projeyi geliştirmek ve gerçekleştirmek üzere göreve başladı. Çalışmalarını "İstanbul'daki XVI. Yüzyıl Türbelerinin Çini Süsleme Programları" adlı yüksek lisans tezinde biraraya getirdi. Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi'ne ait oldukları tespit edilen iki çini panoyu, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin 14. sayısında yayınladı. Halen çalışmalarını çini ağırlıklı olarak sürdürmektedir.

29 Mayıs 1453'te Fatih'in ordusunun başında İstanbul'a girişi, sadece şehrin değil dünyanın tarihini de değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştu. Hz. Muhammed'in yüzyıllar öncesinden kutladığı, geçmişte birçok kumandanın deneyip de muvaffak olamadığı bu fetih, Osmanlılar'ın cihat alanındaki önderliklerini evrensel bir imparatorluk olma bilinci ile pekiştirmişti. Şüphesiz elde edilen başarı çok büyüktü. Ancak yüzyıllarca Ortodoks Hristiyan inancının merkezi olarak varlığını sürdüren bu şehre, Türk-İslâm kültürünün biçimlendirdiği yepyeni bir kimlik kazandırılması gerekiyordu. Bu husustaki ilk önemli adım, İslâmiyet'in ilk yıllarındaki cihat fikri ve Hz. Muhammed'in müjdelediği kutlu kumandan olma arzusu ile İstanbul surlarına kadar gelip şehit düşen sahabelerin mezarlarının tespit edilerek üzerlerine birer türbe yaptırılması olmuştur. Şehri İslâmî geçmiş ile birleştiren bu uygulamanın ilk ve en önemlisi, şüphesiz bunların "*ekber ve ekrem*"i sayılan, 671 (h.51) yılındaki seferde vefat eden "*alemdâr-ı nebî*" Ebu Eyyüb el-Ensârî için yaptırılmıştır. İstanbul'u fethetmek arzusu içinde iken "*illet-i zehir*"den vefat eden bu mühim şahsın mezarı, Akşemseddin'in kerameti ile mucizevî şekilde bulunmuş, hemen akabinde Fatih Sultan Mehmed tarafından mezarı üzerine bir türbe yaptırılması buyrulmuştur.

1. Türbe: Mezarın mucizevî keşfinin hemen akabinde inşasına başlanan türbe kısmı, muhtemelen 1454 yılı içinde tamamlanmış olunmalıdır. Düzgün olmayan sekizgen plan üzerinde yükselen duvarlara sağır bir kasnak vasıtasıyla oturtulan kubbe ile örtülü olan türbenin mihrap yönündeki cephesinde dar bir eyvan içine alınmış olarak, yayvan kemerle taçlandırılan giriş açıklığı yer alır. Türbenin dış yüzleri profil silmelerle belirlenmiş çerçeveler içinde altta dikdörtgen şekilli, üstte ise sivri kemerli birer pencere ile teşkilatlandırılmıştır. Sonraki dönemlerde elden geçirilen dekorasyonu ile birlikte, ilerde değineceğimiz bazı ek ve değişiklikler geçiren iç mekânın

ortasında Ebu Eyyüb el-Ensârî'nin gümüş şebeke içine alınmış sandukası bulunur. Söz konusu şebeke ilk olarak 1607 yılında, kısmet kuyusu ve çini süslemeler ile birlikte Sultan I. Ahmed tarafından yaptırılmış olup bu durum 1792 yılında Sultan III. Selim tarafından yaptırılan bugünkü şebekenin kitabesinde vurgulanmıştır. Ayrıca türbenin dökme tunçtan kapı kanatları ile pencere kapakları 1786 yılında Sultan I. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Bu esnada yerlerinden çıkarılan özgün kapı kanatları çıkış koridorunda, pencere kapakları ise Karagümrük'teki Hasan Paşa Camii'nde kullanılmıştır.

2. Kısmet Kuyusu: 1607(h.1016) tarihini taşıyan kuyu, bu yapıya özel bir ilgi duyan Sultan I. Ahmed'in eseri olup su baskınları ve zemin sularının yapıda yarattığı tahribatın önüne geçmek amacıyla, türbe altından Haliç'e kadar uzanan tüneller ile birlikte yaptırıldığı sanılmaktadır. Ayrıca bu esnada türbenin iç mekânı özel olarak üretilmiş mühr-i süleyman şeklinde geometrik dekorlu çini süslemelerle kaplanmış, Eyüp Sultan'ın sandukası da Sultan III. Selim tarafından yenisi ile değiştirilecek olan gümüş bir şebeke içine alınmıştır.

Öte yandan türbenin ziyaret mahalline bakan cephelerindeki çini süslemeler, bir özellikleri ile diğer çinilerden ayrılmaktadır. Öyle ki, bir çoğunun göbeğinde görülen, sonradan dolgulanarak kapatılmış mih izleri, bu çinilerin buraya yerleştirilmeden evvel bir XVII. yüzyıl yapısında kullanılmış olabileceklerini düşündürür. Nitekim türbe içindeki çini kaplamalarda da görüldüğü gibi, çinilerin yerlerine mihlarla raptedilmesi XVII. yüzyılda ortaya çıkan bir uygulamadır. Doğrudan bir XVI. yüzyıl yapısından devşirildikleri anlaşılan ziyaret mahal-

Resim 1; Eyüp Sultan Türbe'si'nin Hazîreden Görünümü.

Resim 2; Eyüp Sultan Türbesi'nin iç Mekanından Görünüm.

lindeki çinilerde de bu tür izler görülmektedir. Bu durumda, düzeni itibarıyla diğerlerinden farklı olan türbe cephesinin, 1613 yılındaki onarımda ziyaret mahalli çini ile kaplanırken boş bırakılmış olduğunu ve söz konusu çinilerin Sultan I. Abdülhamid'in yaptırdığı onarım esnasında yerleştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

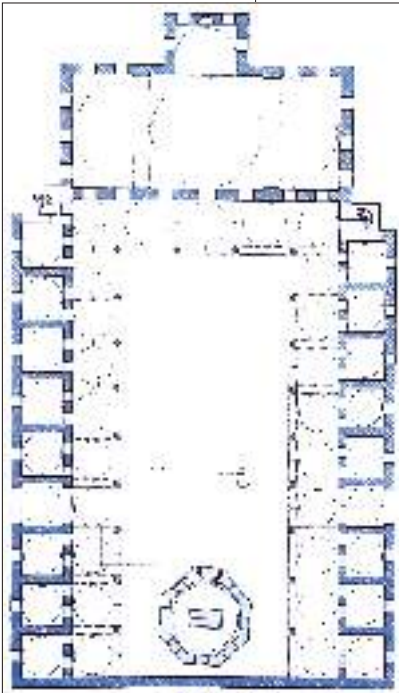
Söz konusu türbenin başlangıçta bağımsız olarak tasarlandığı ve daha sonra namına bir de cami yaptırıldığı bilinmektedir. Bugünkü yapının mihrap duvarını paylaşan bu ilk yapı, türbeden yaklaşık iki yıl sonra, 1456(h.863) yılında tamamlanmış ve buna işaret eden kitabesi giriş kapısına yerleştirilmiştir. Ayvansaray'ın naklettiği kitabenin metni şöyledir:

Çün sekizyüztmiş üç sâlinde bu ~ Cami'i Sultân Mehemed yapıdı nev

Kâne hâzâ misl ü cennetü'n-naîm ~ Mecmâ'un lillâh min kavmi't-takvâ

Türbe ve cami arasındaki avlunun çevresine ise, kesin inşa tarihi tespit edilemeyen Sultan Mehmed Vakfı'ndan onaltı hücreli bir medrese tesis edilmişti. Ayverdi'nin, cami avlusunu ortaklaşa kullanan bu medresenin durumu

Çizim1; Ayverdi'nin Eyüp Sultan Külliyesi'nin Özgün Durumu Üzerine Önerdiği Restitüsyon.

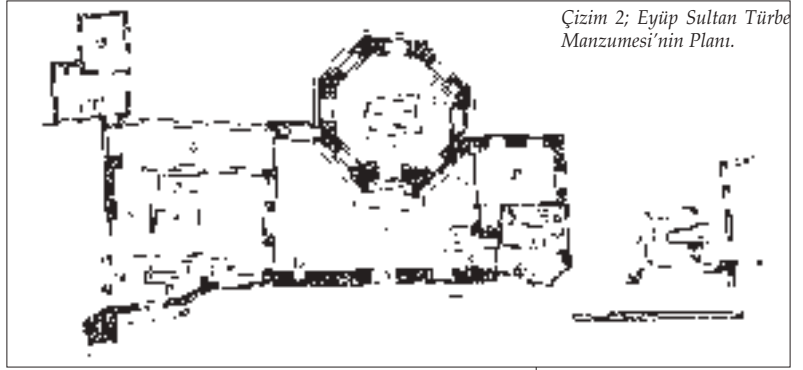
hakkında yapmış olduğu restitüsyon denemesi bu konuda bir fikir vermekle birlikte, özellikle türbe çevresinde oluşan biçimlenme bakımından bazı aksaklıkları barındırmaktadır. Bu denemede talebelere ait onaltı hücre türbenin iki yanında avlu sınırı üzerinde eşit şekilde dizilerek arkadaki sağır duvarla birleştirilmiştir. Türbenin ise bu duvarın önünde bağımsız olarak bulunduğu öngörülmüştür. Öte yandan ortak avluyu paylaşan cami-medrese modelinin gelişimi incelendiğinde, bu türden bir uygulamanın Türk Mimarisi'nde başka bir örneğinin olmadığı dikkati çeker. Bu modelin ilk uygulamalarından biri olan 1249 tarihli Kayseri'deki Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, caminin avlusunu üç yönde kuşatan hücreler ve derslikler ile bu modelin tipik bir örneğidir. 1404 tarihli Balat'taki İlyas Bey Camii ve Medresesi'nde de karşımıza çıkan bu model, düzensiz bir plana sahip olmakla birlikte, mihrap aksı üzerine yerleştirilmiş derslane birimi ile XVI. yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nde karakteristikleşecek uygulamanın ilk örneğini oluşturmuştur. Nitekim bu model, Beşiktaş'taki Sinan Paşa(1555-1556), Topkapı'daki Kara Ahmed Paşa(1558), Edirnekapi'daki Mihrimah Sultan(1565) ve Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa(1571-1572) külliyelerinde, Mimar Sinan'ın eliyle en olgun şekline ulaşacaktır.

Osmanlı Mimarisi'nin temayülleri ve Evliya Çelebi'nin "avlunun üç tarafı hücrelerle müzeyyendir" şeklindeki söylemi göz önüne alındığında, Ayverdi'nin öne sürdüğü modelin pek de kabul edilebilir olmadığı anlaşılacaktır. Nitekim yaptığımız incelemeler sonucunda, türbe-medrese ilişkisinin muhtemel özgün şekli üzerine bir restitüsyon denemesi teklif edilmiştir. Buna göre türbeyi sol taraftan kuşatan ve kadınlar mescidi olarak tanımlanan birimin duvarının medrese hücrelerinin bitim noktası olduğu, sağ taraftaki yapılaşmanın ise bugünkü sınırlar içerisinde bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu restitüsyonda türbenin sağında üç, solunda ise dört hücre bulunduğu, avlunun iki yanındaki beşer hücre ile

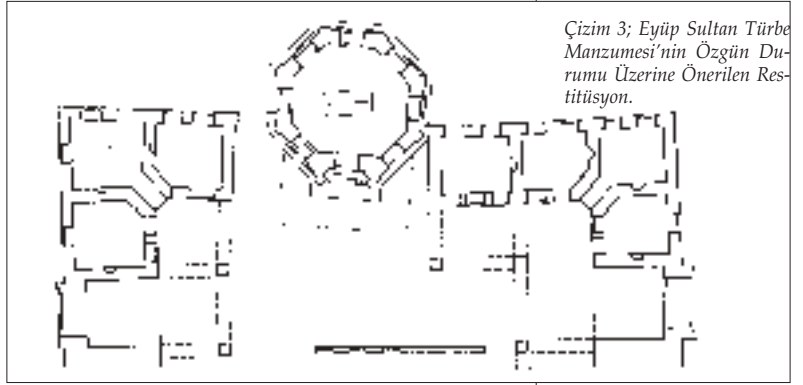
birlikte sayılarının onyediyeye ulaştığı görülmektedir. Vakıf kayıtlarında medresede onaltı öğrencinin eğitim gördüğünün belirtilmesi her öğrencinin bir odayı kullandığını gösterirken, kalan bir hücrenin de müderrise tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bugün türbe ile çıkış koridoru arasında bulunan pencerenin, özgün tasarımda kapı olarak işlevlendirilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, Târih-i Sultân Süleymân adlı eserde, Kanunî Sultan Süleyman'ın son sefere çıkış hazırlığında iken Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret ederek dua edişini betimleyen minyatürde arka planda bu kapının varlığı tespit edilmektedir. 1566 yılı Mart ayının sonlarında gerçekleştirildiği anlaşılan bu ziyareti betimleyen söz konusu minyatür, yapının ilk şekli hakkında da bilgi veren önemli bir kaynak konumundadır.

3. Ziyaret Mahali: Nitekim aynı minyatür, bugünkü ziyaret mahallinin o dönemde mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mekanın özgün tasarımda bulunup bulunmadığını açıklığa kavuşturmak mümkün değildir. Ancak kapının iki yanındaki cephelerin üst kısımlarında kullanılan yarım pencereler ve bunun altında uzanan oyuklar, hemen her dönem yoğun bir ziyaretçi kitlesine sahip olan türbenin önünde bir revakın bulunduğunu ve bunun da muhtemelen hücrelerin önündeki revaklarla birleştirildiğine işaret etmektedir. Ancak bu cephenin bugün çini ile kaplı olması örtünün taşıyıcı sistemi hakkındaki yorumların mesnetsiz kalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, 1613 yılında Sultan I. Ahmed tarafından yaptırılan avlu duvarı ile oluşturulduğu kabul edilen ziyaret mahallinin, söz konusu ziyaretin gerçekleştirildiği 1566 yılından önceki bir tarihte kapatılarak mekan haline getirildiği anlaşılmaktadır.

Öne sürülen restitüsyon türbenin ilk hali olmakla birlikte, bu şeklini uzun süre muhafaza edemediği, onarımların ortaya çıkardığı değişimlerin yanısıra hücrelerin yerlerini değişik işlevli yapılara bıraktığı görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarında

Çizim 2; Eyüp Sultan Türbe Manzumesi'nin Planı.

Çizim 3; Eyüp Sultan Türbe Manzumesi'nin Özgün Durumu Üzerine Önerilen Restitüsyon.

kurumsallaşan cülûs törenlerinin burada gerçekleştirilmiş olmasının etkisiyle, her dönemde sultanların özel ilgisine nail olan yapıya, valide sultan ve hanımsultan gibi saray mensuplarının, önemli devlet adamları ve memurların katkısı tespit edilmektedir. Öte yandan, hanedan mensupları dışındakilerin yapıya olan ilgilerinin, ölümlerinden sonra türbenin civarında gömülebilme istekleri ile bağlantılı olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim, her gece "Allah'ın nuru" ile şereflediğine inanılan bir kabrin yakınında gömülme isteği, Eyüp'ü hemen her dönemde cazip bir mezar alanı olmasını sağlamıştır. Böylece mezar alanı olarak düzenlenen türbe arkasındaki bölümden başka, medrese revaklarının önüne ve içlerine de gömü yapılmıştır.

4. Mustafa Çelebi'nin Mezarı: Türbenin sol tarafında bugün küçük bir hazire halindeki bölüme, Çandarlı İbrahim Paşa'nın 1492 yılında vefat eden oğlu Mustafa Çelebi gömülmüştür. Bu durum, bu

Resim 3; Târih-i Sultân Süleymân adlı eserde, Kanunî Sultan Süleyman'ın Eyüp Sultan Türbesi'ne Gerçekleştirdiği Ziyareti Betimleyen Minyatür.

Resim 4; Çıkış Koridoru Önündeki Küçük Hazire.

Resim 5; Çıkış Koridoru.

kısımındaki talebe hücrelerinin bu tarihten önce ortadan kaldırıldığına, ya da değişik işlevler kazandığına işaret etmektedir.

5. Nişancı Ahmed Paşa'nın Mezarı:

Türbenin ziyaret mahalinin sağ tarafında, giriş kapısının hemen önünde ise Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid'in hizmetinde bulunup 1496 yılında emekliye ayrıldıktan kısa süre sonra vefat eden Nişancı Ahmed Paşa'nın mezarı bulunmaktadır. Restitüsyon denemesi, mezarın özgün durumda medrese revaklarının altında bulunduğunu göstermekle birlikte, sonradan yapılan ilaveler ile ziyaret mahali içinde kalmıştır.

6. Çıkış Koridoru: Özgün yapıda bulunmayan bu mekanın ne zaman oluşturulduğu hususu tam olarak aydınlatılmamıştır. Bu kısmın önünde bulunan hazireye 1492 yılında gömü yapılmış olması, henüz Sultan II. Bayezid döneminde yapıda bir takım değişiklikler yapıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu mezar çıkış koridorunun kapladığı iki hücre arasında uzanmaktadır. Eğer daha önce bahis konusu edilen minyatürdeki kapıyı, çıkış koridoruna açılan kapı olarak -ki yönü itibarıyla

Resim 6; Hacet Penceresi.
Resim 7; Avlu Duvarı.

la bunu doğrulamamaktadır- yorumlarsak, burada kılıç kuşanan ilk sultan olduğu sanılan Sultan II. Bayezid'in merasiminin öncesinde ya da akabinde, yapıda bu törenin esprisine özgü bazı değişiklikler yapıldığını söylemek mümkün olacaktır. Ancak bütün bu varsayımsal veriler, bu mekanın oluşturulmuş olabileceğini kanıtlamaktan uzaktır.

7-8. Semiz Ali Paşa'nın Mezarı ve Cüz-hânesi: Mustafa Çelebi'nin gömüldüğü bölüme Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı iken 1565 yılında vefat eden Semiz Ali Paşa da gömülmüştür. Ayvansaray'ın cüz-hânesinde gömülü olduğunu zikrettiği Semiz Ali Paşa'nın mezarının arkasında bulunan hücreyi bir cüz-hâneye dönüştürmüş olmakla birlikte, Hacı Beşir Ağa Türbesi'nin inşası ile bir miktar küçültüldüğü anlaşılmaktadır. Bugün Hacı Beşir Ağa Türbesi'nin yanında görülen pencere de bu cüz-hâneye ait idi.

9. Lala Mustafa Paşa Türbesi: Bostan iskelesi'ne açılan avlu kapısı yanındaki hücre ise Kıbrıs Fatihi olarak nam salmış Lala Mustafa Paşa'nın 1580 yılındaki vefatını takiben buraya defnedilmesinin ardından bozularak, sütunlar üzerinde yükselen kemerlerin taşıdığı kagir kubbe ile örtülü türbesi inşa edilmiştir. Ancak bunun arkasındaki iki hücrenin akıbeti hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

10. Hâcet Penceresi ve Dış Avlu Duvarı: Sultan I. Ahmed'in yapıya katkısı sadece türbe içinin dekorasyonu ile sınırlı kalmamış, 1613 yılında gerçekleştirilen kapsamlı bir inşa faaliyeti esnasında ziyaret mahalini avludan ayıran duvar ve bunun üzerinde bulunan hacet penceresinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca girişin yanındaki sebül de bu esnada eklenmiştir. Türbenin giriş kapısı ile aynı aks üzerinde yer alan bu pencere, içeriye girecek kadar vakti olmayan ziyaretçilerin ayaküstü dua ederek vazifelerini yerine getirdiği bir niyâz yeridir. Daha önce zikredilen minyatürde bu pencerenin varlığı tespit edilmekle birlikte bu-

günkü görüntüsüne bu esnada ulaşmıştır. Pencereyi örten şebeke de Sultan I. Ahmed'in hayratı olup üzerinde ayet ve evradlar okunmaktadır. Pencerenin üst kısmındaki kartuşlara Eyüp Sultan öven bir kıta, iç kısmındakine ise onunla ilgili bir hadis-i şerif işlenmiştir. Kapının üzerindeki mermer levhaya hakedilmiş olan, Hocazâde Mehmed Esad Efendi'nin kaleme aldığı kasidenin de bu düzenleme esnasında yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Evliyâ Çelebi'nin yapıdan "mübarek mezarının dehlizinin pencereleri, cami'in avlusuna bakan bütün duvarları çini ile süslü bir nurlu türbe" olarak bahsetmesi, avlu duvarı ile ziyaret mahallinin duvarlarını kaplayan, ancak bu yapı ile hiç bir alakası bulunmayan XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait çinilerin, söz konusu düzenleme esnasında yerleştirildiğine işaret etmektedir. Ayrıca benzer bir uygulamanın Sultan I. Ahmed'in Atmeydanı'nda kendi namına yaptırdığı camide de karşımıza çıkması, türbe içinde kullanılan örneklerde olduğu gibi artık kalitesini yitirmiş olan çinilerin bu yapıya layık görülmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim törensel bir anlam kazanan böyle bir yapıda daha farklı bir uygulamayı beklemek yersiz olurdu.

Öte yandan, XVI. yüzyıla ait çini süslemelerin görüldüğü çıkış koridorunun da bu düzenleme esnasında oluşturulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira, tarihi kaynakların tanıklık ettiği ilk kılıç kuşanma törenini gerçekleştiren Sultan I. Ahmed'in, böyle bir değişikliğe gitmesi ihtimali akla yatkın görünmektedir.

Bununla birlikte üst pencere aralarında, sarı renk uygulaması ile Tekfur Sarayı örneklerine yaklaşmakla birlikte renk, desen ve teknik özellikleri ile bu merkezden çıkan örnekler nazaran son derece başarısız olan çiniler önemli bir problem teşkil etmektedir. Söz konusu çinilerin, 1724-1725 yıllarında türbede bir dizi onarım gerçekleştirdiği bilinen Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. Bir

başka ihtimal, Kadem-i Saadet'in türbeye yerleştirildiği 1732 yılında Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılmış olunmalarıdır. Ancak söz konusu çinilerin, bu tarihlerde faaliyette olan Tekfur Sarayı'na male dilemeyecek kadar kötü örnekler olmaları, bu görüşlerin doğruluklarını şüpheli kılmaktadır. Bu

açıdan öne sürülebilecek bir diğer tarih Sultan III. Selim'in Eyüp Sultan Camii'ni tecdid ettirdiği 1800 yılıdır. Özellikle pencere köşeliklerinde kemerin kavisine göre şekillenen panolar bu tarihe işaret etmekle birlikte, çinilerin üretim merkezi hakkında belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Boyutları itibarıyla dahi belirgin bir tutarsızlık sergileyen bu çinilerde görülen serbest el çalışması, Kütahya ya da Çanakkale gibi geleneksel çini merkezlerini olduğu kadar, özellikle 1750'lerden sonra sıkça başvuru alan yurtdışındaki merkezlerden birinde üretilmiş olabilecekleri ihtimalini akla getirmektedir. Ancak arşiv araştırmalarımız henüz bu konuya ışık tutacak herhangi bir bilgiyi sunmadığı için, bu görüşler spekülasyon olarak kalacaktır.

Ancak çinilerin durumunu bir kenara bırakacak olursak, türbenin avlu duvarının bugünkü şeklini 1800 yılında aldığı kesindir. Ayverdi'nin naklettiği, 1956 yılına kadar camide bulunan ruznâmede, camiden sonra türbenin tamirata alındığı ve bu tamiratın özellikle dış tarafta yoğunlaştığı belirtilmektedir. Nitekim ziyaret mahalinin önünde yükselen dalgalı saçak ile bunun oluş-

Resim 8; Sultan I. Ahmed'in Eseri Olan Sebül.

Resim 9; Gürcü Mehmed Paşa'nın Mezarı Önündeki Hacet Penceresi.

Resim 10; Aylu Duvarından Çini Panolar.

turduğu sundurmayı taşıyan sütunların başlıkları ve köşelerine Sultan III. Selim'in tuğrasını havi çeşmecikler yerleştirilmiş, Mevlevî sikkeleri ile taçlanan bir parmaklığın kuşattığı, Eyüp Sultan'ın gasledildiğine inanılan alan bu esnada oluşturulmuştur.

11-12. Sultan I. Ahmed Sebili ve Mustafa Ağa'nın Mezarı: Yarım sekizgen plan üzerinde yükselen üç cephesi ile avluya doğru taşan sebil, klasik örneklerden biridir. Sütunların ayırdığı pencereler düzeltilmiş sivri kemerler ile taçlandırılmış ve geçme halkalarla dekore edilen şebekelerle kapatılmıştır. Sebile tarih düşüren kitabe ise sütun başlıkları arasındaki kartuşlara ve kapı kemeri üzerindeki panolara hakedilmiş olup 1613(h.1022) tarihini vermektedir. Sebilin iç mekanında suyun sağlandığı klasik tarzda bir çeşme bulunur. Bunun yanındaki merdivenler ise türbenin altında uzanan dehlize açılmaktadır. Sebilin arka tarafında yükselen set üzerinde ise, 1624 yılındaki vefatını takiben buraya defnedilen ve Kösem Sultan'a olan yakınlığı ile haremde önemli bir nüfuz edinmiş olan Dârü's-sade Ağası Mustafa Ağa'nın mezarı vardır.

Resim 11; Türbe Manzumesinin Dış Avluya Bakan Cephesi.

13-14. Mahfiruze Kadın Cüzhânesi ve Mezarı: Ayvansarayî'nin "türbe-i şerîfin bâb-ı kebiri ittisâlinde" olduğunu belirttiği mekanın sebilin arkasında bulunan ve bugün Kadınlar Mescidi olarak adlandırılan mekan olduğunu düşünmekteyiz. Haskan, çıkış koridorunun arkasındaki mekanı işaret etmekte ise de, Ayvansarayî'nin tarif ettiği yer ile hiç bir alakası bulunmamaktadır. Söz konusu mekan muhtemelen 1613 yılında, Sultan I. Ahmed'in kadını ve Sultan II. Osman'ın annesi Mahfiruze Kadın tarafından, bir cüzhâne olarak yaptırılmış olup muhtemelen kendi vasiyeti üzerine ölümünü takiben türbe arkasındaki bahçeye defnedilmiştir.

Bu mekan, muhtemelen XIX. yüzyılda bir cüzhâne olmaktan çıkarılmış ve kadınların kullanımına mahsus bir mescid haline getirilerek, kible duvarına Kabe'nin tasvir edildiği XVII. yüzyıl özelliklerini sergileyen bir çini pano yerleştirilmiştir. Nitekim bugün bir camekanla kapatılan açıklığı örten kemer de bu dönemin özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca söz konusu mekanda, Ramazan aylarını burada itikâfla geçirmeyi adet edinen Adile Sultan'ın Eyüp Sultan için kaleme aldığı bir kaside bulunmaktadır.

15. Gürcü Mehmed Paşa'nın Mezarı ve Hâcet Penceresi: Semiz Ali Paşa'nın mezarı ile avlu duvarı arasındaki bölüme, Sultan I. Ahmed döneminden itibaren önemli devlet görevleri ifa ettikten sonra 1626 yılında vefat eden Gürcü Mehmed Paşa gömülmüş olup mezarının önüne bal peteği şekilli bir şebeke ile örtülen hacet penceresi açılmıştır. Bu pencerenin üzerindeki kitabede ise paşanın ölüm tarihini veren bir manzume okunmaktadır.

16. Kadem-i Saadet: Sultan I. Mahmud tarafından türbeye bağışlanan Kadem-i Saadet, bugünkü yerine 1731 yılının Aralık ayında yerleştirilmiş olup buna tarih düşüren manzume nişin üzerindeki kitabeye işlenmiştir. Nişin içinde ise, Sultan I. Ahmed ve Sultan III. Selim'in Kadem-i Saadet için kaleme aldıkları kıtalar okunmaktadır.

17-18. Hacı Beşir Ağa Türbesi ve Sebili: Avlu kapısı ile Semiz Ali Paşa Cüzhânesi arasında bulunan bu yapının, Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Osman dönemlerinde harem en önemli simalarından biri haline gelen Dârü's-saade Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından, avlunun iki yanındaki medrese odaları üzerine mahfiller inşa ettirdiği 1731-1732 yıllarında yaptırılmış olunması muhtemeldir. Ancak, türbenin hacet penceresinin iç yüzünde görülen çeşmelerin üslup özellikleri, 1746 yılında vuku bulan ölümünden bir süre önce yaptırılmış olması ihtimalini daha kuvvetli kılmaktadır. Ayrıca bu türbenin kapı açıklığına bakan yüzünde bir pencere ve üzerinde de iki satır halinde düzenlenmiş bir ayet kuşağı yer almaktadır. Öte yandan detaylı incelendiğinde, camide 1798-1800 yılları arasında gerçekleştirilen yenileme esnasında bu duvarda bazı değişiklikler yapılmış olduğu anlaşılacaktır. Nitekim ayet kuşağının altında görülen silmeler ve pencere altında uzanan mermer parça, pencere sayısının iki olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu bölümde yapılan değişiklikler bununla da sınırlı kalmamış, Ayvansarayî'nin cüzhânesi içinde gömülü olduğunu belirttiği Semiz Ali Paşa'nın mezarı dışarıda bırakılarak bugün cüzhâne olarak tanımlanan bölüm, hazireden ve Hacı Beşir Ağa'nın türbesinden ahşap camekanlarla ayrılmıştır.

19. Türbedâr Odası: Çıkış koridorunun solunda ve avlu zemininden yüksekte bulunan bu bölümün ne zaman eklendiği hususu aydınlatılamamıştır. Yay kemerli bir kapı ve merdivenlerle ulaşılan L şeklindeki bir sofa ve arkasında dikdörtgen planlı bir odadan oluşan bu mekanın sofa kısmında görülen ocak, burasının aynı zamanda mutfak olarak işlevlendirildiğini ve barınmaya mahsus bir mekan olarak tasarlandığını göstermektedir.

Bugünkü şekline 1800 yılında ulaştığı anlaşılan yapıda, bu tarihten sonra kısmi onarımlar ve küçük çaplı değişiklikler olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanına değin bu görünümünü muhafaza eden

türbe 1924 yılında tekke ve zaviyeleri kapatan kanunun kabulünden istanbul'un fethinin 500. yıldönümüne isabet eden 1953 yılında yeniden ziyarete açılmıştır. Bu münasebetle kapsamlı bir onarım da geçiren türbe, halen bakımlı ve iyi durumdadır. Bununla birlikte, yakın zamanlarda türbenin içinde ve dışında oluşturulan ilaveler ile tarih ve kültürüne sahip çıkma bilinci içinde olan aydınlar için son derece rahatsız edici bir mekan haline gelmiştir. Ancak bizim rahatsızlığımız, bizzat devletin kendi kurumları tarafından bir rant kapısı haline getirilen Eyüp Sultan'ı saf duygularla ziyaret eden insanların yaşadığı rahatsızlığın yanında, şüphesiz hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Dileğimiz ve umudumuz, tüm bu yanlışlıkların bir an önce giderilmesidir.

KAYNAKÇA

- Akakuş, Recep, *Eyüp Sultan ve Mukaddes Emanetler*, İstanbul 1973.
- Alpak, Cenk, *Eyüp Sultan Türbesi*, İstanbul 1991.
- Aslanapa; Oktay, *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri*, İstanbul 1949.
- Atakan, Sevim, *Eyüp'teki Türbeler*, i. Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1970.
- Ayverdi, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, III, 2. baskı, İstanbul 1989.
- Ayverdi, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, IV, 2. baskı, İstanbul 1989.
- Balta, Muhterem, *İstanbul'da Açık Türbeler*, i. Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1981.
- Demiriz, Yıldız, *Eyüp'de Türbeler*, Ankara 1989.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Zuhuri Danışman Çevirisi, c.1, İstanbul (tarihsiz).
- Haskan, M. Nermi, *Eyüpsultan Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- Haskök, Dilek, *İstanbul'da Çinili Türbeler*, i. Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1965.
- Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, c.1, İstanbul 1281.
- Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Yayımlayan: F. Çetin Derin-Vahit Çabuk, İstanbul 1985.
- Kubaracılar, izzet, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938.
- Sönmez, Zeki, "Türk Çiniliğinde Tekfur Sarayı imalatı Çiniler", *Osmanlı'da Çini Seramik Öyküsü*, İstanbul 1998, 215-232.
- Tanman, M. Baha, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1994, s.237-243.

Resim 12; Hacı Beşir Ağa Sebili'nin iç Taraftan Görünümü.

SULTAN REŞAD TÜRBESİNDE ÇİNİ TASARIMI

Levent KUM

1966'da Ankara'da doğdu.

İlk ve orta öğrenimini Kütahya'nın Gediz ilçesinde tamamladı.

1991 Mimar Sinan Üniversitesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. 2000 Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çini Onarımları Bölümü'nde Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Yurt dışında ve Türkiye'de karma sergilere katıldı. "Türk Çini Sanatında Tasarım" konulu seminerde "Son Dönem Kütahya Seramiklerinde Tasarım" isimli bildiri verdi. Seramik Türkiye Ocak 2004 sayısında "Kütahya Seramiklerinde Tasarım" konulu makalesi yayınlandı. Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği Türk Süsleme Sanatları Devlet Çini Deseni Yarışması'nda ödül aldı.(1997)

Osmanlı padişahları daha önceki Türk hakanları gibi anıtsal türbelerde yatmaktadırlar. İmparatorluğun yükselme ve genişleme dönemlerinde içinde bulunduğu durum türbe mimarisine de yansımıştır. İlk dönemlerdeki yapılarda bir arayış gözlenmekte klasik dönemde ise mimari ve süslemede kullanılan unsurların bir standarda kavuştuğu görülüyor. Süslemeler ilk dönemde daha az ve sade iken klasik dönemde çoğalmıştır. Gerileme ve çöküş dönemlerinde her padişah için türbe yapılmasa da süslemelerin daha yoğun ve ihtişamlı olduğu görülür. 36 Osmanlı padişahının altısı Bursa'da, yirmi dokuzu İstanbul'da gömülüdür. Edirne'de ölen padişah olmasına rağmen hiçbiri buraya defnedilmemiştir. İstanbul'daki yedi ayrı türbede yirmi padişah bir arada yatmaktadır.

27 Nisan 1909-3 Temmuz 1918 yılları arasında hüküm süren Sultan Reşad (D.2 Kasım 1844-Ö.3 Temmuz 1918) sur dışında türbesi olan tek Osmanlı padişahıdır.(Resim 1) Türbe Eyüp'te Bostan İskelesi'ne yakın bir arsa üzerine yapılmıştır. Güney doğusunda türbeyle beraber inşa edilen Reşadiye Mektebi yer alır. (Resim 2)

Sultan Reşat tahta geçtiği günlerde kendisi için bir türbe ve yakınına bir okul yaptırmaya karar vermiştir. Bu iş için Mimar Ahmed Kemaleddin Bey'i (1870-1927) görevlendirir. Sultanın baş mabeyincisi Lütfi Bey anılarında Mimar Kemaleddin Bey'in 28 Haziran 1910 günü saraya kabul edilerek plânların padişah tarafından incelendiğini yazmaktadır. Aynı kişi padişahın su ve çocuk sesini de çok sevdiğini nakleder. Böylece seçilen bölgenin ve türbenin yanındaki okulun inşasının sebebi anlaşılmaktadır.⁽¹⁾ Ayrıca Eyüb'ün manevi atmosferi dindar olduğu bilinen padişahın burayı seçmesindeki bir başka sebep olmalıdır.

Türbenin mimarı Kemaleddin Bey, 1870

yılında İstanbul'da doğdu. (Resim 3) Burada başladığı eğitimine babasının görevi nedeniyle gittikleri Girit'te devam etti. Lise eğitimini Nümune-i Terakkî İdadisi'nde tamamladı.

1887 yılında girdiği Hendese-i Mülkiye Mektebi'ni 1891'de bitirdi. 4 yıl bu okulda mimari tasarım dersine giren Prof. Jasmund'un asistanlığını yaptı. Bu dönemde okul dışında konut tasarımları yapmıştır. Prof. Jasmund'un önerisi üzerine 1895'te mimarlık eğitimi görmek üzere devlet tarafından Berlin'e gönderildi. 2 yıl Charlottenburg Technische Hochschule'ye devam ederek mimar unvanını aldı. 2,5 yıl mimari bürolarda çalıştı.

Nisan 1900'de İstanbul'a dönerek Hendese-i Mülkiye'deki görevine yeniden başladı. 1901'de askeri yapılar mimarlığına atandı. Kemaleddin Bey'in mimar olarak en verimli yılları Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamiyat Dairesi müdür ve baş mimarı olarak çalıştığı 1909 -1919 arasındaki 10 yıllık dönem olmuştur.Bu dönemde Sultan Ahmed, Fatih, Ayasofya, Yeni Cami gibi büyük külliyelerin yanı sıra bir çok küçük cami ve mescit onarılmıştır. Bu çalışmalar ona ulusal mimarlık anlayışının gelişmesine yardımcı olan birinci elden bilgileri sağlamıştır.

1922 yılında Kudüs'ten gelen bir davet üzerine Mescid-i Aksa ve Kubbettü's-sahra'nın onarımlarını üstlenmiştir. Mescid-i Aksa'nın onarımında gösterdiği başarı nedeniyle 1926'da İngiliz Kraliyet Mimarlar Akademisi'ne üye seçilmiştir. Ele alacağımız türbenin inşa

Resim 1; Sultan Reşad (D.2 Kasım 1844-Ö.3 Temmuz 1918)

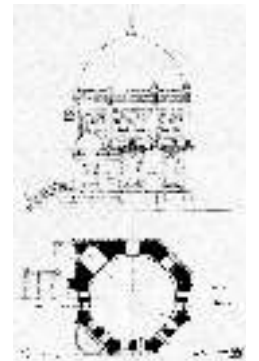
Resim 2; Sultan Reşad Türbesi

(1) Yıldırım Yavuz, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimar A. Kemaleddin Bey, O.D.T.Ü., Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1981, s. 138

Resim 3; Mimar Kemaleddin Bey

Resim 4-5

Resim 6;

(2) Yıldırım Yavuz, Kemaleddin Bey, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. IV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.521

edildiği yıllarda Osmanlı toplumunda ortaya çıkan batı hayranlığına karşı Türkçülük akımının etkisiyle toplum hayatını ilgilendiren her alanda yeni bir yapılanmaya gidilmeye çalışılmıştır. Bu akımdan mimarimiz de etkilenmiştir. Yaklaşık yüz yıl boyunca yabancı ve azınlık mimarların elinde ve batı etkisinde yozlaşmaya yüz tutan Türk mimarisinin tarihi değerlerini topluma yeniden tanıtmayı amaçlayan birkaç mimar arasında Kemaleddin Bey'de yer almış, eserleri, onarımları ve bazı gazete ve dergilerde yayınlanan makaleleri ile bunda etkili de olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti Ankara'da yoğun bir çalışma temposu içinde iken 57 yaşında vefat etmiştir.⁽²⁾

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi (1908-1930) olarak adlandırılan yıllarda Mimar Kemaleddin Bey'in gerçekleştirdiği önemli eserlerden bazıları şunlardır: İstanbul Eminönü'nde Birinci Vakıf Han (1918), Bahçekapı Dördüncü Vakıf Han (1916-1926), Ankara İkinci Vakıf Han (1928-1930), Medresetü'l-Kuzat, (Bu günkü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1913), Ankara Gazi İlk Muallim Mektebi, (Bugünkü Gazi Üniversitesi 1927-1930), Edirne Garı ve toplumda iyice tanınmasına vesile olan Lâleli Harikzedegan Evleri (1922)

Mimar Kemaleddin Bey'in Sultan Reşad Türbe'sini ve okulu 1910 yılında tasarladığını ön tasarım paftalarına kaydettiği tarihten de öğrenmekteyiz. (Resim 4) Reşadiye Mektebi'nde 1911 yılının ekim ayında eğitim yapıldığı bilinmektedir. Bu tarihten hareketle türbenin 1911-12 yıllarında bitirildiği öneilmektedir. Türbenin içindeki kuşak yazısının hattatı Ömer Vasfi Efendi'nin imzasının altında 1333-1915 tarihi okunur. Kuşkusuz türbe bu tarihten önce olmaz.

Türbede Osmanlı mimari geleneğine bağlı olarak sekizgen plân uygulanmıştır. (Resim 5)

Bir platform üzerinde yükselen türbeye Haliç yönüne bakan on basamaklı bir merdiven ile çıkılır. Türbenin yapımında küfeki taş, kapı pencere ve döşemelerde mermer kullanılmıştır.8,5 metre çapındaki kubbe kurşun ile kaplıdır.Girişin iki yanına yapılan yarım kubbeli, üçgen plânlı , müstakil girişleri olan iki oda sekizgen plânlı yapının giriş cephesinin tabanda dörtgene tamamlanmasını sağlamıştır.Bu özellik daha önce türbe mimarisinde görülmeyen ve devamı da olmayan bir uygulamadır.Türbe görünüş olarak Fatih'teki Mimar Sinan'ın eseri Hüsrev Paşa Türbesi'ni hatırlatır. (Resim 6)

Tebliğimizin konusu olan çiniler Kütahya'da Hafız Mehmet Emin Efendi ve Ortakları (Hacı Minasyan ve Hacı Karabet) tarafından imal edilmiştir. (Resim 7) 1872'de Kütahya'da doğan Hafız Mehmet Emin Efendi, Kütahya'da ikamete mecbur tutulan Mücellid Mehmet Hilmi Efendi'nin çırağıdır. Ustasının İstanbul'a dönmesiyle atölyenin başına geçmiştir. 1892-93 yıllarına kadar seramik üretimine devam ettikten sonra çini üretimine başlamıştır. 1918 yılına kadar çini imal ettiği bilinen Hafız Mehmet Emin Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ve siparişlerin azalmasıyla yeniden seramik imalatına dönmüştür. Bu çalışmalarına 1922 yılında Kütahya'nın işgali sırasında Yunanlılar tarafından öldürülünceye kadar devam etmiştir. Hafız Mehmet Emin Efendi'nin çini süsleme programını gerçekleştirdiği binalardan bazıları şunlardır: Konya Sanayi Mektebi, İstanbul Haydarpaşa Vapur İskelesi, İstanbul Vakıf Hanları, Kütahya Hükümet Konağı, Büyük Postane (İstanbul) Çapa Yüksek Öğretmen Okulu.

Türbede Sultan Reşad ile eşi Kâmures Başkadınefendi yatmaktadır. Basık kemerli giriş kapısının kemer dolgularında rumilerin oluşturduğu bir bordürün içinde kobalt zeminli bir bahar dalı kompozisyonu vardır. (Resim 8-8A)

Türbede Sultan Reşad ile eşi Kâmures Başkadınefendi yatmaktadır. Basık kemerli giriş kapısının kemer dolgularında rumilerin oluşturduğu bir bordürün içinde kobalt zeminli bir bahar dalı kompozisyonu vardır. (Resim 8-8A)

Resim 7;

Resim 8-8A

Giriş'in üzerinde Yeni Cami Hünkar Kasrı'ndaki (1663) bir kompozisyonun kopya edilmeye çalışılan iki adet pano yer alır.(Resim 9) Beyaz zemin üzerinde mavinin tonları ile resmedilmiş bahar dalları görürüz. (Resim 10) Köşebentlerde kırmızı zemin üzerinde rumiler vardır. Yeni Cami'deki örnek ile karşılaştırdığımızda birçok unsurun göz ardı edildiği ortaya çıkmaktadır. Bahar ağacının iki yanındaki muhteşem yapraklar atılmış, tek bir gül motifi ile yetinilmiştir. Köşebentlerdeki bulutlar yerine rumiler kullanılmıştır. Panonun alt kısmındaki bölüm ise başka bir yerde kopya edilerek kullanılmıştır. Türbedeki panoların ölçüsü 80x100 cm. dir. 20x20 ve 21x21 cm. karolardan oluşur.

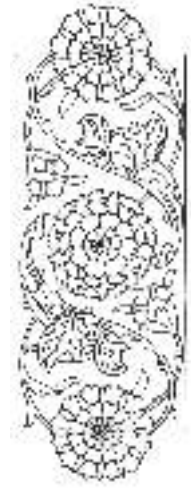
Giriş kapısının üzerindeki bahar dallı panonun iki yanında Topkapı Sarayı Haremi, Valide Sultan Oturma Odası ve Yeni Cami Hünkar Kasrı'nda benzeri bulunan bir pano yer almaktadır. (Resim 11) Rumi kompozisyonlu vazodan çıkan, gül, lüle ve zambakların arasında büyük karanfiller hemen dikkat çeker. Mavinin tonları ve kırmızının kullanıldığı panonun etrafında hemen altındaki selvili panonun bordürü kullanılmıştır. İki kez tekrarlanan pano 141x53 cm. ölçülerinde, 17,5x25 ebadında karolardan oluşur. (Resim 12)

Türbedeki bütün panoların etrafını Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nden (1566) aktarılan bordür çevreler. (Resim 13) Kanuni türbesinde beyaz zemin üzerinde oluşturulan kompozisyon Sultan Reşad Türbesi'nde renkleri değiştirilerek kobalt zeminli olarak yapılmıştır. Kanuni Türbesi'ndeki bordürler 15.5x30cm ölçülerinde, Sultan Reşad Türbesi'nde 14x25cm'dir. Sekizgen plânlı türbenin kırılan köşelerine gelen bordürler ikiye bölünerek 7x25cm ölçülerinde kullanılmıştır. Kompozisyonun kopya edilen örneğine sadık kalınarak yapıldığı görülür.

Giriş'in sağında ve solunda beyaz zemin üzerinde kırmızı ve mor üzümlü yeşil yapraklı asma dalları arasında küçük bir platform üzerinde yükselen selvili bir kompozisyon görmekteyiz. Sultan Ahmed camisinden kopya edilen bu panoda da aslı ile karşılaştırdığımızda birçok değişiklik göze çarpmaktadır. Sultan Ahmet'teki örnekte gösterişli platform ve iki yanında naturalist üslupta lale ve karanfiller hemen dikkat çeker.(Resim 14) Sultan Reşad Türbesi'nde küçük basık bir platform yanında tek bir karanfille yetinilmiştir.(Resim 15) Selviyi oluşturan yapraklar siyah zemin üzerinde kaybolmuştur. İşçilikte özen gösterilmesine rağmen Sultan Ahmed'teki görünüm yakalanamamıştır. Sultan Ahmet'teki pano 215x59cm ölçülerinde ve 25x25cm karolardan oluşur. Sultan Reşad Türbesi'ndeki pano 200x53cm ölçülerinde karolar ise 25x17.7cm ebadındadır.

Resim 9;
Resim 10;
Resim 11;
Resim 12;

Resim 13
Resim 14;
Resim 15;

Selvili panonun yanında Üsküdar Atik Valide Camisi'nden (1583) aktarılan bir pano yer almaktadır.(Resim 16) Bu kompozisyonun aynısı Topkapı Sarayı Ağalar Camii'nde de (15.yy.ın ikinci yarısı) vardır. Kırmızı zeminli rumilerle bezenmiş bir vazodan çıkan şemsenin zeminini kobalt ile boyanmış içinde laleler, güller, gül goncaları, karanfiller resmedilmiştir.(Resim 17) Şemsenin etrafında ze-

Resim 16;
Resim 17;

Resim 18;
Resim 19;

Resim 20;
Resim 21;
Resim 22;

mindeki vazonun iki yanındaki lale ve karanfillerin arasından çıkan bahar dalları yer alır. Dört kez tekrar edilen panoyu yakından incelediğimizde kompozisyonda değişikliklerin yapıldığını görürüz. Ortadaki büyük şemsede kompozisyon aynen

tekrar edilmiş ancak renklerde değişiklik yapılmıştır. Üstteki küçük şemse ise tamamen değiştirilmiştir. Bu şemsenin üzerinde yer alan gonca formundaki motif ise Sultan Reşad Türbesi'ndeki kompozisyonda hiç kullanılmamıştır. Köşe bendlerdeki rumilerin kompozisyonu aynen tekrar edilmiş zemin rengi değiştirilmiştir. İşçilik oldukça özenlidir. Ancak orijinalindeki estetik ve güzellik yakalanamamıştır. Orijinal pano 246x72cm ölçülerinde 24x23cm karolardan oluşur. Sultan Reşad Türbesindeki pano 200x69cm ölçülerinde 23x25cm karolardan oluşur.

Üsküdar Atik Valide Camisi'nden kopya edilen panonun üstünde Topkapı Sarayı Altınyolda yer alan panoların birinden esinlenilerek yapılan bir kompozisyon yer alır. (Resim 18) Rumi kompozisyonlu bir vazodan çıkan saz yolu üslubundaki hatayiler, pençler, yapraklar ortada yer alan şemsenin etrafında yükselir. Ortadaki kobalt zeminli şemse Topkapı Sarayı'ndaki örnekten aynen kopya edilmeye çalışılmıştır. Yine de renklerde ve kompozisyonlarda küçük değişiklikler göze çarpar. (Resim 19) Zemini

kırmızıya boyanan köşe bendlerde diğer panolardaki rumili kompozisyona benzeyen bir düzenleme yapılmıştır. Bu pano türbede üst sırada yedi defa kullanılmıştır. 141x69cm ölçülerindeki pano 25x23cm ebadında karolardan oluşur.

Türbenin içindeki odacıklara açılan kapının üzerinde oluşturulan kemerin üst kısmında zemini kobalt mavisiyle boyanmış bahar dallı bir kompozisyon vardır. (Resim 20) Kahverengi gövdeli bir ağaçtan çıkan çiçekler beyaz bırakılmıştır. Yapraklarda turkuaz ve yeşil çiçeklerin ortasında kırmızı kullanılmıştır. Panonun etrafını İstanbul Hürrem Sultan Türbesi'nden kopya edilen bir bordür çevreler. Odalara açılan kapıların üzerinde ve pencerelerin üzerinde olmak üzere dört defa tekrar edilen pano 20x20cm karolardan oluşur. (üst kenarı 180cm).

Pencere üstlerinde yer alan diğer kompozisyonu yine Hürrem Sultan Türbesi'nden (1558) kopya edilen bordür çevreler. (Resim 21) Kobalt zeminli kompozisyonda yarım olarak kullanılan büyük hatayiler dikkat çekmektedir. Bunların arasında kalan boşluk hatayiler, pençler ve yapraklarla doldurulmuştur. Çiçekler genellikle beyaz bırakılırken yapraklar mavi ile renklendirilmiştir. Üç kez tekrarlanan pano 20x20cm ebadında karolardan oluşur. (üst kenar 180cm).

Odalara giriş kapısının üstündeki kemerin formuna uygun olarak yapılan bir pano vardır. (Resim 22) Hurdeli rumilerle oluşturulan şemse, yarım hatayiler, büyük yapraklar hemen dikkat çeker. Panonun etrafını İstanbul Rüstem Paşa Türbesi'nden kopya edilen bir bordür çevreler. Kemerli pano İstanbul Hürrem Sultan Türbesi (1558), İstanbul Ramazan Efendi Camisi'ndeki (1586) benzerlerinden esinlenilerek yapılmış olmalıdır. (Resim 23-24) Odalara giriş kapısının üstünde iki defa kullanılan

pano21x21cm karolardan oluşur. (alt kenar 126cm h:90cm)

Küçük odalara giriş kapısının sağında Yeni Cami Hünkar Kasrı'ndan kopya edilen büyük selvili bir pano vardır. (Resim 25) Mavinin tonlarının hakim olduğu pano kopya edilen örnekten daha güzel bir şekilde ele alınarak başarılı bir çalışma yapılmıştır.(Resim 26) Ortadaki selvinin iki yanında bahar dalları arasında üzümlü bir asma dalı dolaşmaktadır. Köşe bentlerde turkuaz zemin üzerinde rumiler kullanılmıştır. Panonun altında geniş bir bant şeklinde yeni cami hünkar kasrından kopya edilen bir kompozisyon vardır. (85x25cm) Dört defa tekrarlanan Sultan Reşad Türbesi'ndeki pano 200x69cm ölçülerinde 23x25cm ebadında karolardan oluşurken yeni camideki pano 175x85cm ölçülerinde 25x25cm ebadında karolardan oluşur.

Büyük selvili panonun üzerinde benzerleri Topkapı Sarayı Haremi Şadırvanlı Sofa ve Yeni Cami Hünkar Kasrı'nda bulunan bir pano yer alır.(Resim 27) Kırmızı dilimli bir vazodan çıkan rumilerin kapalı formlar oluşturmaktadır. Rumilerin içleri çiçeklerle bezlenmiştir. Rumilerin oluşturduğu kapalı formların içinde ve etrafında hatayiler, pençler, yapraklar dolaşmaktadır. Köşe bentlerde turkuaz zemin üzerinde rumilerle bir kompozisyon oluşturulmuştur. Türbede yedi defa tekrarlanan pano 141x69cm ölçülerinde 23x25cm ebadında karolardan oluşur.

Alt sıradaki büyük selvili panonun yanında Rüstem Paşa Türbesi'nden kopya edilen bir pano yer alır.(Resim 28) Zemini kobalt ile boyalı beyaz bırakılmış rumilerle dekore edilmiş zarif bir vazodan çıkan iki semse vardır. Saz yolu üslubundaki kompozisyon bütün panoyu dolaşır. Oldukça başarılı bir işçilik gösterilmiştir. (Resim 29)

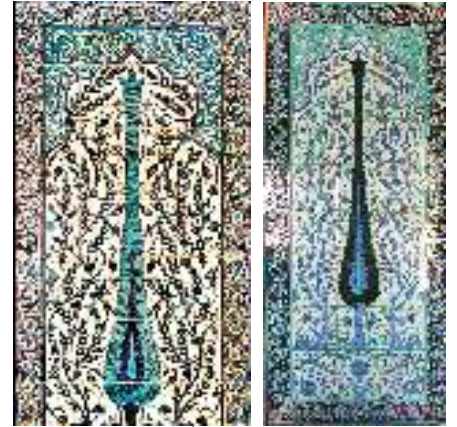
Resim 23;
Resim 24;

Ortadaki şemsenin içindeki motiflerde orijinal panoda olmadığı halde sarı renk kullanılması dikkat çeker. (Resim 30) Türbe çinilerindeki tek bulutlu kompozisyon bu panonun köşe bentlerindedir. Üç kez tekrarlanan pano 200x68cm ölçülerinde 25x23cm ebadında karolardan oluşur. Rüstem Paşa Türbesi'ndeki pano 218x68cm ölçülerindedir.

Alt sırada kullanılan son pano yine Yeni Cami Hünkar Kasrı'ndan kopya edilmiştir. (Resim 31) Rumi dekorlu bir vazodan başlayan kompozisyon hatayiler, pençler ve yapraklardan oluşur.(Resim 32) Orjinalinde olmamasına rağmen yeşile boyanmış yapraklar hemen dikkat çeker. Yine orjinalinde turkuaz zeminli rumili köşe bend, türbeden kırmızı zeminli olarak uygulanmıştır. Panonun iki yanında rumilerden oluşan üç iplik bir bordür uzanmaktadır. Bu uygulamanın da Yeni Cami Hünkar Kasrı'nda yer alan panolarda çokça kullanıldığını biliyoruz. Türbede üç kez tekrarlanan pano 200x69cm ölçülerinde 23x25cm ebadında karolardan oluşmaktadır. Yeni Cami'deki orijinal panonun ölçüleri 225x75cm dir. 25x25cm ebadında karolardan oluşur.

Pencere içlerinde de çini uygulanmıştır. (Resim 33) Pencere içlerini tama-

Resim 25;
Resim 26;
Resim 27;

Resim 28;
Resim 29;
Resim 30;

men kaplayacak şekilde döşenen çinilerde saz yolu üslubunda hatayiler, yapraklar ve goncalardan oluşan bir düzenleme vardır. Bu kompozisyon Piyale Paşa Camisi mihrabının dış bordüründeki kompozisyonun ikiye katlanmasıyla oluşturulmuştur. (Resim 34) Pencerenin kemerli kısmının birleştiği noktada zemini kobalta boyanmış beyaz bırakılan rumilerin içlerinin yeşile boyandığı türbenin yapıldığı dönemin özelliklerini taşıyan bir kompozisyon yer alır. Kompozisyonun kenarında Rüstem Paşa Türbesi'nden (1562) kopya edilen bordür kullanılmıştır. (15x25cm) pencere içlerinde beş kez tekrar edilen düzenleme 20x20cm ebadında karolardan oluşmaktadır. Yukarı doğru çıkıldıkça karolar 10x20cm ve 7x20cm ye kadar düşer.

Resim 31;
Resim 32;
Resim 33;
Resim 34;

İki kat olarak düzenlenen çini panoların bittiği yerde kalem işi tekniğiyle yapılmış ince bir bordür dolaşır. Bordürün hemen üstünde sekiz pafta halinde hattat Ömer Vasfi Efendinin (1880-1928) yazdığı Fecr Suresi yer alır. İnce bir zencereğin çevrelediği kobat zemin üzerine harfler beyaz bırakılarak celi sülüs ile yazılmıştır. Devrin en iyi hattatlarından olan Ömer Vasfi Efendinin kompozisyonu çiniye çok başarılı bir şekilde aktarılmıştır. Yazı paftalarının arasında kırmızı zeminli bir vazodan çıkan laleler, karanfiller, hatayiler vardır. Köşe bendlerde turkuaz zemin üzerinde rumili bir kompozisyon yer alır.

Bütün bu düzenlemelerin üzerindeki alanlarda da çini kullanıldığını görmekteyiz. Giriş kapısının üzerinde üst kısımdaki pencereler yapılmadığı için bu kısım pencerelere benzeyecek şekilde çinilerle bezenmiştir. (Resim 35) Piyale Paşa Camisi mihrabında kullanılan ulama bir kompozisyon-dan yararlanılarak güzel bir düzenleme yapılmıştır. (Resim 36) Diğer bölümlerde ise iki pencerenin arasındaki boşluk rüstem paşa türbesinden kopya edilen bordür ile doldurulmuştur. Bordür pencerelerin kemerli kısmına kadar uzatılmıştır. Üst kısımda oluşan kemerli görünüm ortasında dairelerin içine Allah, Muhammed, dört halife ve Hz. Hasan ve Hüseyin yazılmıştır. Yazının etrafında hatayiler, pençer ve yapraklardan oluşan bir kompozisyon vardır.

Türbenin kapısının üzerindeki tavana monte edilen çinilerin kompozisyonunda pencere içlerinde kullanılan kompozisyon-dan yararlanılarak bir düzenleme yapılmıştır. (Resim 37) Ortada turkuaz zeminli bir şemse içinde rumiler vardır.Şemsenin etrafında saz yolu üslubunda kobalt, turkuaz ve kırmızının kullanıldı-

ğı hatayiler ve yapraklar vardır. Panoyu çevreleyen bordürde Sultan Ahmet Camisi'nden kopya edilen bir kompozisyon kullanılmıştır. (Resim 38)

Giriş kapısının iki yanındaki küçük odaların duvarlarında İstanbul Rüstem Paşa Camisi'nden kopya edilen ulama bir desen çok başarılı bir şekilde uygulanmıştır. (Resim 39)

Bir değerlendirme yapacak olursak; Sultan Resad Türbesi'ndeki çiniler döneminin karakteristik özelliklerini taşır. Kompozisyonun ve işçiliğin oldukça özenli olduğu görülür. Ancak, renklerde matlık sırlarda mavilik görülür. Karo ebatları klasik döneme göre daha küçüktür.

Sonuç olarak; bu dönemde popülerleşen Türkçülük akımının etkisiyle Osmanlı sosyal hayatını yönlendiren kişiler yeni bir atılım ve diriliş için çok emek harcamışlardır. Bu arayış ve yeniden yapılanma, dönemin mimarisini de etkilemiştir. Mimaride olduğu gibi süslemede de bu etki açıkça görülür. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin kurucularından biri olan Mimar Kemaleddin Bey yabancı ve azınlık mimarların yönlendirmeye başladığı Türk mimarisini, klasik dönemdeki Osmanlı eserlerinden ve Avrupadaki öğrendiklerinden yararlanarak yeni bir sentezle yorumlamaya çalışmıştır. Sultan Reşad Türbesi'nin çini süslemelerinde de klasik dönemdeki örneklerden yararlanılmıştır. Dokuz farklı yapıdan beğenilen örneklerin toplandığı görülür. Mimar Kemaleddin Bey'in projesini çizdiği birçok yapıda çini süslemeyi kullanmasından da bu sanatı sevdiği anlaşılır. Sultan Reşad'ın sağlığında, türbe inşaatını gelip kontrol ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla türbenin mimarisinde ve süslemesinde padişahın da müdahalesi olmalıdır. Türbedeki çiniler genel olarak incelendi-

Resim 35;
Resim 36;
Resim 37;

ğinde kompozisyon ve işçiliğin oldukça özenli olduğu görülür. Ancak hamur, renk ve sır için aynı şeyler söylenemez.

Sultan Reşad Türbesi, neo klasik akımda olduğu gibi geriye dönüşün özlemlerini dile getiren eskinin görkemli dekorunu bir araya getirerek bir kez daha topluca sergileyen bir eserdir.

Seçme Kaynakça:

- ARLI Hakan, Kütahyalı Mehmed Emin Usta Ve Eserlerinin Üslubu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul,1989.
- ASLANAPA Oktay, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılana Armağan, Kütahya, İstanbul
- ASLANAPA Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1986.
- BAKIR TURAN Sitare, İznik Çinileri ve Gülbenkyan Koleksiyonu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları,1999.
- BARIŞTA H.Örcün, İstanbul Son İmparatorluk Dönemi Yapılarından Süs Kubbesi İle Taçlandırılmış İskele Binaları, Ankara, Vakıflar Dergisi, Sayı:XIX, s.285-294, 1985.
- ÇİNİ Rifat, Türk Çiniliğinde Kütahya, İstanbul, 1991
- DERMAN UĞUR,Kardeş İki Hattatımız, İstanbul, 50 San'at Sever Serisi, Kemal Matbaası, 1966.
- DERMAN UĞUR, Eyüp Sultan Reşadiye Nümune Mektebi'nin Kazınmış Kitabesine Dair, İstanbul, III.Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler, s.170-175,28-30 Mayıs 1999.
- ÖNEY Gönül, Türk Çini Sanatı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1976.
- ÖNKAL Hakkı, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları,1993.
- YAVUZ Yıldırım, Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, Ankara,1981

Resim 38;

Resim 39;

Resim 40; Türbe iç görünüşü

EYÜP MEZARLARINDA CENNET MEYVELİ MEZAR TAŞLARI

Talha UĞURLUEL

1976 yılında Manisa Demirci’de doğdu. 1997 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi’ni bitirdi. 8 yıl özel radyolarda tarih programları yaptı. Yerli ve yabancı dergilerde yayınlanmış birçok makalesi olup, Çanakkale hakkında iki, Edirne hakkında da bir adet kitabı bulunmaktadır. Halen Tarih Editörlüğü yapan Uğurluel, yerli guruplar ile Türkiye’nin birçok yerine Kültür Gezileri düzenlemekte, kurum ve derneklerin eğitim programları dahilinde tarih seminerleri vermektedir. Uğurluel’in Eyüp Gezi Rehberi çalışmaları sürmektedir.

Bir Osmanlı Mezarlığına girdiğinizde eğer onların dilinden anlamıyorsanız sadece irili ufaklı, hepsi birbirine benzeyen mermer sütunlar görürsünüz. Fakat dikkatle incelediğinizde hemen hiçbir mezar taşının diğeri ile aynı özelliklere sahip olmadığını farkdersiniz. Her bir taş, başında farklı bir serpuş taşımalarının yanında üzerindeki hemen her bir işaret ile de ait oldu-

ğu mezarda yatan kişiye ait nice özelliği ortaya koymaktadır. Bu dilden anlayan kişiler için bu mezarlıklar, hepsi kıyamda durmuş sonsuz bir sükut içinde haşri bekleyen, birbirinden farklı mesleklerle, meşreplere sahip insanlarla dolu mekanlar gibidir. Çünkü başınızı çevirip nereye baksanız aşına bir sima görüyor gibi olursunuz. Toplumun hemen her tabakasından, her mesleğinden ve meşrebinden, sosyal statü olarak her gurubundan kişi orada toplanmış öylece beklemektedirler.

Bir mezar taşının dış yapısı ve üzerindeki süslemeleri ile ilk belli ettiği şey ait olduğu mezarda yatan kişinin cinsiyetidir. Erkek mezar taşları genellikle başlıklı iken bayan mezar taşları bir bayanın inceliğini temsil edercesine buket buket çiçeklerle ve çelenklerle süslüdür. Güller, rozet biçimli çiçek motifleri, kıvrık dallar, süsen, buhur-u Maryem, yıldız çiçeği, nergis, karanfil, çan çiçeği, şakayık, küpe, rozet, zambak, çiçek açmış

erik ve badem dalları bunlardan sadece birkaçıdır. Bu çiçek motiflerinde son derece detaylı bir gözlemin ürünü olan harika bir sanat gözlenmektedir. Mezar taşları üzerindeki her bir çiçek sanki kendi lisan-ı halleri ile gezenlere bir şeyler anlatmaya çalışmaktadırlar. Meselâ birçok yerde görülebilen beş

yapraklı bir çift lale hep duaya açılan eller gibi resmedilmiştir. Lale devri ile üç boyutlu bir hale gelen ve daha bir gerçekçilik kazanan bu çiçekler zaman zaman vazo ve saksı içinde resmedilmiştir. Erkeklerle ait mezar taşlarında da belli ölçülerde çiçek motifleri görülmektedir. Hayatlarını çok kibar ve seviyeli yaşayan Osmanlılar zerafete ayrı bir önem vermiş ve seviyeli bir şekilde süslen-

mesini de bilmişlerdir. Mesela bir Şeyhül İslam (kavukta gül) Kocaman kavuğunun bir köşesine bir gül ilâştirebilirken, bir katip kafesi destarının yanına bir tüy takabiliyordu. Fes kullanılmaya başlandığı dönemlerde de feslerin etraflarına çiçekli bordürler ilâştirilerek bu zerafet sürdürülmüştür. Gerçek hayattaki bu güzel detaylar mezar taşlarına da aynen yansımış ve bizleri hayranlık içinde bırakan manzaralar meydana getirmişlerdir.

Osmanlı Mezarlıklarına girildiğinde insanların içini hiçbir zaman bir kasvet kaplamakta, aksine her bir mezar taşı üzerindeki süslü ve sanatlı motifler ile derin mana-

lar taşıyan bezemeler, kişilere ölümün güzel yüzünü hissettirmeye çalışılmaktadır. Bu etkileyici manzara bizlerin olduğu kadar yabancılarında dikkatini çekmiş ve nice gezgin, mezarlıklarımızla ilgili ilginç yorumlarda bulunmuşlardır. İstanbul gezginlerinden biri olan ve yüzyıllar önce ülkemizi ziyaret eden Edmondo, Amic, mezarlıklarımızdaki etkileyici manzara karşısında bakın neler diyor:

“Caminin etrafında ulu ağaçlar altında çiçeklerle çevrilmiş mermerler ve arabesklelerle parlayan gösterişli kitabelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklerinin türbeleri yükselir. Bu, fevkalade bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi uhrevi bir hüznle beraber dünyevi bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve şahane güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerini örten demir dantellerin arasında, tatlı bir ziya içinde, ağaçların yeşil gölgeleri ile boyanmış mermer lahitleri görüyoruz. İstanbul’un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkma-

dan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilemez. Dudaklarda hem dua, hem tebessüm uyandıran hüznün ve zarafet dolu bir kabristan bir saray, bir bahçe, bir mabettir bu.”

Günümüzün meşhur bir mezar taşı uzmanı ise, Osmanlı mezarlıklarında gezmenin dünyanın en heyecan verici şeylerinden biri olduğunu söylüyor ve ekliyor “-Eyüp Mezarlığına doğru tırmanırken, Himalayalar’da sanki şimdiye kadar hiç kimsenin çıkmadığı bir tepeyi keşfediyor gibi oluyorum.” Sadece bu iki araştırmacı değil

bunların yanında Barlett, Sebatier, Loti, Pardeu, Nerval vb. daha birçok yabancı yazar ve gezgin de mezarlıklarımızdan derinlemesine etkilenmişler ve eserlerinde bu konudan bahsetmişlerdir.

Gerçekten de Osmanlı mezar taşları hiçbir zaman, ölen kişinin sadece kimlik bilgilerini aktaran

bir taş parçası olmamış, sanat yönüyle ileriki yüzyıllarda Avrupa’nın biz bulduk ve geliştirdik dedikleri resim ve heykeltıraşlığı çok önceleri hem de en mükemmel haliyle ortaya koymuşlardır. Hatta sadece objeleri resmetmekle kalmamış onlara derin manalarda yüklemişlerdir. Mesela bir ölünün arkasından yapılacak en önemli şey

olan dua, Osmanlı taş oymacılarının elinde somutlaşmış ve mezarlığı gezen herkesin gözünün önünde arzı endam etmeye başlamıştır. Vefat eden bir kişinin arkasından yapılan en yaygın dua; “-Allah

Onun kabrini cennet etsin.” temennileridir. Osmanlı mezar taşlarını dikkatle incelediğimizde bu duanın nasıl şekillere döküldüğünü hayretle görmekteyiz. Mezar taşı sanatçıları bu duaları resmederek taşa geçirmiş ve sanki, “biz cennet meyvelerini vefat eden kişinin taşına kazıyoruz, Allah’ta gerçeğini O’na ikram etsin” demeye getirmişlerdir.

Kur’an’ı Kerim’in birçok yerinde geçen cennet tasvirlerinde anlatılan nice meyve bu şekilde resmedile gelmiştir. Bu meyvelerden en yaygını hurmadır. Hurma motiflerinde resmedilen her ağaç muhakkak meyveye durmuş haldedirler. Mezar taşlarının genellikle ayak taşlarında bulunan hurma motiflerinde ağacın yaprakları, bulunduğu taşın tüm yüzünü kaplayacak şekilde tüm yüzeye dağılmıştır. Alt kısımda aşağıya doğru sarkan çok taneli hurma hevenkleri ve onların ucunda da yere doğru kıvrılan ince dallar görülür. Hurmanın ortasında çok dilimli iri yapraklar bulunmaktadır. Hurma motifli mezartaşlarını ve içinde hurmanın geçtiği ayetleri incelerken bir detay daha dikkatimizi çeker. Kur’an’ı Kerim’deki cennet ayet-

lerinde, cennetteki kişilerin Hurma diplerine uzanarak orada gölgelenecekleri de anlatılmaktadır. Üzerinde hurma ağacı resmedilmiş mezartaşlarının çoğunluğunun, o mezara ait baş taşı olduğunu düşünürsek, bu kişiler de sanki uzanmışlar ve bu hurmaların gölgelerinde gölgeleniyorlarmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Ayeteki manayı bir dua neşvesiyle hayata geçirmek istercesine hazırlanan bu kompozisyonda, ecdadımızın Kur’an’ı hayatlarına hayat kıl-

madaki gayretleri bizleri gösterme noktasında bir hayli dikkat çekicidir.

Kur’an’da Hurmadan bahsedilen yerlerden biri de En’am Suresidir. Bu surede ayrıca zeytin ve nar bahçelerinden ve üzüm bağlarından da söz edilmektedir. (En’am S.99-141) Bu ayetlerde geçtiği üzere nice mezar

taşında Hurma gibi taşta sardırılmış salkım salkım üzümler ile üzüm kütükleri, çatlamış dudaklarından taneleri dökülen iri iri narlar ve fiyonk gibi yaprakları ile zeytin ağaçları dikkatimizi çekmektedir. Kur'an'da Tin Suresinde zeytin ile beraber incire de yemin edilerek insanın en güzel şekilde yaratıldığı anlatılmaktadır. (Tin S. 1-4) Bu sureyi dinledikten sonra gözlerimiz taşlar üzerinde incir de arıyor ve bulmakta gecikmiyoruz. Mezar taşlarına resmedilen meyveler arasında tabak tabak sıralanmış incirlerde görmekte ve mezar sahibine bunların asıllarını vermesi için nimetlerin asıl sahibine dua etmekteyiz.

Mezar taşlarında meyve cinsinden ağaçların yanında meyvesiz olduğu halde çokça resmedilen bir ağaç da servidir. Servilerin mezar taşlarına işlenmesinin ardında da ince hikmetler yatmaktadır. Servi yaz kış yeşil olabilen, kendisine özgü bir kokusu olan ve bu kokusu ile haşerenin üremesine engel olan bir yapıya sahiptir. Servi Ağacı tasavvufta, düzgün ve uzun duruşu ile Kur'an'daki Allah lafzının yazılışının ilk harfi olan elif'e benzetilmekte ve vahdet-i vücudun bir işareti olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Allah'ın birliğini de sembolize etmektedir. Servinin dik ve doğru duruşu doğruluğu ve dürüstlüğü simgelemektedir.

Mezar taşlarının üzerinde çokça gördü-

ğümüz bir motifte kandildir. Bu obje o kadar çeşitlendirilmiştir ki mezar taşları üzerine resmedilen kandil formlarının sayısı 40'ı bulmuştur. Bu kandillerin hepsi zincir ile asılı durumdadır. Bazı örneklerde zincir kandil ağızıyla tutturulmuş iken bazılarında kandil yanındaki üç halkadan bağlanmaktadır. Kandillerin mezar taşlarına konularak, kişinin kabrini aydınlatması temenni edilmiştir. Ayrıca bazı kandil karınlarında Allah lafzı da görülmektedir. Kuran'ı Kerim'de Nur Suresi 35. ayette kandilin sembolik anlamının verilmesi de bu açıdan bir hayli ilginçtir. Buradan hareketle kandilin Allah'ın nurunu ve aydınlatıcılığını simgelediği söylenebilir.

Osmanlı Mezar taşlarında yoğun bezemenin yer aldığı en önemli tür lahitli mezarlardır. Bu tür formlarda lahtin tüm yüzleri adeta birer çiçek bahçesi gibi işlenmiştir. Lahitli mezar taşlarının baş taraflarında bazen ortada bir gül bezek ve iki tarafında birer vazodan çıkmış gül ve yıldız çiçekleri yada Lale ile karanfil motifleri görülmektedir. Bazı lahitlerin üst kısımlarında balık pulu bordürü bazılarında ise rumi-lotüs bordürü dolaşmaktadır. Taş Lahitlerde baş ve ayak kısmı dilimli yarım şemşelerle taçlandırılarak Şahidelere birleştirilmiştir. Çoğunlukla baş taraftaki şemşenin içinde kitabe yer almaktadır. Sandukanın üst kısmı kırma çatı şeklinde üçgen olarak

birleşmektedir. Taş sandukanın üzeri ise çintemani (üç benek) motifleri ve üç kollu çarkı felek oluşturan bitkisel motiflerle adeta kumaş deseni gibi süslenmiştir. Lahitli mezarlar genellikle 19. ve 20.yy da yapılmıştır. Fakat eski bir lahit uygulamasını Eyüp'te 3.Ahmet'in kızı Saliha Sultan'ın mezarında görmek mümkündür. Lahitin tüm yüzlerinde aralıklarla sütunçeler işlenmiş ve kemelerle birbirlerine bağlanmıştır. Bu kemelerin orta kısımlarında istiridye kabukları bulunmaktadır. Kemerlerin aralarında ise tabaklar içinde meyveler görülmektedir. Bazı lahit mezarlarda lahit köşeleri kum saati formu sütunlarla oluşturulmakta hatta bunlara burgu motifi de verilmektedir. Bir takım lahit yüzlerinde bulunan semboller kenger yapraklar ile sarılmaktadır. Ayrıca bu yapıların silindirik formu baş ve ayak şahidelerinin diplerini çepe çevre sardığı görülmektedir. Yine bu lahitlerin dar yüzlerinde sağır nişler bulunmaktadır. Lahit mezarlarda nişlerin üstlerinde, kemerler arasında zaman zaman göze çarpan kabartmalı (ayyıldız) ay yıldızlar daha çok 2.Meşrutiyet sonrasına tarihli mezarlardır.

Mezar taşlarında amaç ölen kişiyi hayat-takilere tanıtmak ve merhumun ruhuna bir fatiha okutmak olduğu için lahit mezarların yola bakan tarafları çok süslü ve daha dikkat çekicidir. Özel semboller daha çok yola bakan tarafa konmuştur.

Dünya üzerindeki en dikkat çekici açık hava mermer işçiliği müzesi olan bu tarihi mezarlıklardaki bezemeler, anlatmakla bitmez. Ve bu dilden anlayan herkese her bir motifi ile mezarda yatan kişi hakkında türlü şeyler anlatır. Her bir mezar taşı lisan-ı halî

ile Ölümün bir yokluk olmadığını, üzerine işlenmiş ince ve derin manalar taşıyan nice muhteşem sanat ile gözler önüne sermeye çalışır.

Kaynaklar

- Amicis, Edmondo de, İstanbul 1981, Çev. B. Akyavaş, Kültür Bakanlığı, Ankara
- Lamartine, İstanbul, 1971, Çev. N.Berk, İstanbul Kitaplığı, İstanbul
- C.Esat Arseven, Sanat Ansiklopedisi, İstanbul 1983
- Ayanoğlu, Fatih Devri Ricali Mezartaşları ve Kitabeleri, Vakıflar Dergisi, Ankara 1958
- Orhan Bayrak, İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar, İstanbul 1979
- Baha Tanman, Cafer Paşa Türbesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994
- Mehmet Nermi Haskan, Eyüp Tarihi, İstanbul, 1993
- Erdem Yücel, Eyüp Mezarlığı, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994
- Yaussef Ragheb, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, Ankara 1996

SİBYAN MEKTEPLERİ
VE
EYÜP'TEKİ SİBYAN MEKTEPLERİ

Fahrettin BOZDAĞ

*1958 Bursa(İnegöl) doğumlu, Atatürk Üniversitesi(1983), Gazi Üniversitesi(1985),
Uludağ Üniversitesi(1989)'nde değişik bölümlerinde okudu.
İnegöl'de gazetecilik yaptı.(1976). Erzurum'da farklı illerde çalıştı(1986).
Meteoroloji (1988), Çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Nehir yayınları ve Kültür Sanat
yıllıklarının editörlüğünü yürüttü(1993), Özel kurumlarda çalıştı. Çoğu çocuk yayını
olmak üzere yayınlanmış birçok eseri bulunan Bozdağ, Ankara'da çalışmalarını
sürdürmekte, Evli ve dört çocuk babası olan Bozdağ, çalışmalarını çocuk odaklı olarak
devam ettirmekte.*

Toplumlar bir takım kurumların varlığı ile yapılarını oluşturur. Toplumunu ayakta tutan kurumların oluşması, yerleşik sosyal hayatla yakından ilgilidir. Tarih boyunca, farklı dini ve sosyal yapılar, toplumun bir ihtiyacını gidermek, çevrenin sosyal dokusunu sağlıklı şekilde muhafaza etmek için ortaya çıkmıştır.⁽¹⁾

Toplumun maddi ve manevi dinamiklerini koruyan ve geliştiren en önemli kurum eğitim-öğretimdir. Aynı zamanda eğitim öğretim alanı toplumların en sorunlu alanlarından biri olagelmıştır.

Eğitim, 21. asırda bile, derin teknolojik, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişim ve dönüşümlerin içerisinde çalkalanan dünyamızda, sadece Türkiye'nin değil, dünyanın da yeni modeller, yeni çözümler aradığı bir konu. Çünkü eğitim; insan yetiştirmek, insanı biçimlendirmek ve bilgiyle beceriyle olduğu kadar, düşünceyle, Fikirle donatmak demektir.⁽²⁾ İnsanın yaratılıştan getirdiği güzel hasletlerinin en verimli biçimde fert ve toplum menfaatine kullanılma terbiyesidir.

Her dönem, her toplum, her devlet, her siyasal anlayış kendine yararlı, kendine uygun "kişi" yetiştirmeyi amaçlar. Eğitim sistemini de bu hedefe uygun olarak oluşturmaya ve uygulamaya çalışır.⁽³⁾

İslâm dini, tarihi boyunca eğitim öğretime birinci dereceden önem veren bir din olagelmıştır.⁽⁴⁾ İslâm dininin ilme ve araştırmaya verdiği ehemmiyet âyet ve hadislerde açıkça ortaya konmuştur.⁽⁵⁾ Kur'an-ı Kerim'in muhtevasının büyük kısmı eğitimle ilgili amaçlar çerçevesinde yoğunlaşmıştır.⁽⁶⁾

Eğitim öğretimin toplumumuzdaki değerini açıklayıp, toplumsal geçmişimiz olan Osmanlılardaki eğitime genel çerçevede bakacağız. Ardından, Sıbyan Mektepleri'ni tanımaya çalışacağız. Bu mekteplerin amaç ve hedefleri yanısıra, Fiziki yapılarına, eğitim uygulamalarına, kadro ve öğrencilerine göz atacağız.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

En genel tanımıyla eğitim, " Önceden saptanmış amaçlara göre insan davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir."⁽⁷⁾ Bu bakımdan; bir milletin bireylerini geçmişteki köklerine ve geleceğin ümitlerine bağlayan, onları sağlıklı bir toplum yapısına çıkaran güç, o ulusun milli eğitimidir.⁽⁸⁾

Eğitimin nesnel anlamda başlangıç sınırı olmamasına karşılık, belirli dönemlere ayrılması olagelmıştır. Biz konumuz itibarıyla okul öncesi eğitimi ve ilköğretimi temel alıyoruz. Bu açıdan kendi toplumumuz ve diğer etkilenen yakın toplumlarda bu konunun gelişimine kısaca temas edeceğiz.

Küçük çocukların eğitilmesi düşüncesi M.Ö. 400'lü yıllara kadar uzanır.

Hazreti Peygamber (asv) döneminden Osmanlılara ulaşan süreçte ise, bütün devletler ve toplumlar için ilköğretimin var olduğu kuşkusuzdur. Teferruatını bilmesek de, ihmal edilmediğini ve önemle üzerine eğildiğini biliyoruz. İlk öğretimin kurumsallaşmasına yönelik ilk çabaların Hz. Ömer devrinde olduğu, bu çabaların diğer halifeler ve kurulan devletler devrinde de değişmediği ve geliştirilerek sürdürüldüğü bilinmektedir.⁽⁹⁾

Bu tarihi süreçte, ilköğretim bizim toplumumuzda genel olarak camiler veya camilerin yanında yada müstakil olarak inşa edilen mekteplerde yapılmıştır. Pekçok ailenin ise evlerinde çocukların gerekli eğitimi alma konusunda gayret gösterdiklerini biliyoruz.

Osmanlı Devleti döneminde Sıbyan Mektepleri, okul öncesi eğitimin ilk kurumlarıdır.

1782-1852 yılları arasında yaşayan düşünür ve eğitimciler, çocuk eğitimi üzerinde önemle durmuş ve günümüze de ışık tutan görüşler ortaya koymuşlardır.

1816 yılında 3-6 yaş arasındaki çocuklar için ana okulları açılmıştır.

1915 yılında "Ana Mektepleri Nizamnamesi" yürürlüğe girmiş ve ülkemizde ana okulları açılmaya başlanmıştır.

(1) Hızlı, Mefail, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri, Bursa 1999, s.9

(2) Gök, Fatma vd. 75. Yılda Eğitim, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1999, Sunuş

(3) Gök, age., s.1

(4) Ebu'l-Fazl İzzetî, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, (Çev. Cahit Koytak), İstanbul 1984, s.319

(5) Bkz. Kur'an-ı Kerim, Ayet, El-Ankebût, 29/43, Fâtır, 35/28, ez Zümer, 39/9; Ayrıca bkz., M. Tayyip Okıç, İslâmiyette Kadın Öğretimi, Ankara 1981, s.19-21.

(6) Ebu'l-Fazl İzzetî, age., s.321

(7) Oğuzkan, F., Eğitim Terimleri Sözlüğü, 3. Basım, Ankara, s.48.

(8) Arbaş, Sebahattin, Yeni Türkiye Dergisi, Ankara 2000, Sayı: 32, s.711.

(9) Hızlı, age., s.22.

Resim 1; Feshane Caddesi üzerindeki Şah sultan Sıbyan Mektebi. (Eyüp Belediye Arşivi)

(10) Develioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara 1962.

(11) Aksoy, Özgönül. Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri üzerine Bir İnceleme (Doktora Tezi), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1968.

(12) Hızlı, age., s.27.

SİBYAN MEKTEPLERİ

“Sıbyân”, arapça bir kelime olan “sabi”nin çoğuludur. Küçük erkek çocuk anlamındadır.⁽¹⁰⁾ O halde “Sıbyan Mektebi”, küçük erkek çocuklar için açılmış okul demektir. Ancak, ismini erkek çocuktan almış olmasına rağmen, Sıbyan Mekteplerinde kız çocuklar da eşit haklarda okutulmuşlardır.⁽¹¹⁾

Osmanlı Devleti'nin eğitim öğretim sisteminin en önemli unsuru, medreseler ve bu kurumların bir önceki kademesini teşkil eden mekteplerdir.⁽¹²⁾ Bu dönemde eğitim sisteminin temeli olan ve ilköğretimi oluşturan Sıbyan ya da Mahalle Mektebi adıyla da anılan kurumlar, bizzat devlet tarafından yaptırılmayıp padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan kişiler ve ulemeden ve halk arasındaki maddî gücü iyi olan şahıslar tarafından yaptırılırdı. Genellikle okulu yaptıran şahıslar, bu kurumun ebediyen faaliyet göstermesine yönelik olarak okulun her türlü ihtiyacını karşılayabilecek gelir kaynakları tahsis ederlerdi. Okul yaptırdıktan sonra okulun bakım ve onarımı ile ilgili masraflar ile okulda çalışan görevlilerin maaşları, okuldaki öğrenciler dahil, yemek ve barınma masrafları gibi okulla ilgili bütün masraflar için yeterli gelir kaynakları vakfedilirdi. Böylece eğitim-öğretim için devlet hazinesinden para harcanmadan hizmetler sürdürülürdü.

Bir ilköğretim kurumu olan ve 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların devam ettikleri sıbyan okulları, şehirlerde genellikle özel şahıslar tarafından veya vakıflara bağlı olarak kurulurken, köylerde ise halkın işbirliği ile kurulmuştur. Kız erkek ayrımı yapılmadan herkese eğitim imkanı sunmak sıbyan okullarının temel hedef olmuştur. Yaş esasına dayalı sınıf sisteminin bulunmadığı sıbyan okullarında, farklı öğrenme seviyelerine ve yeteneklerine sahip öğrencilerin eğitiminde kullanılması gereken en uygun öğretim metodu, “ferdi öğretim metodu” olmuştur.

Genel değerlendirmesini yapmadan önce Sıbyan Mektepleri ile ilgili bazı rakamlar da verelim:

Osmanlı Devleti'nin ilk üçyüz yılı içinde eğitim kurumları bakımında en önemli merkezi Bursa'dır. 16. Asır sonu itibarıyla Bursa'da 50 medrese vardı. Aynı dönemde mektep sayısı da 150 civarındaydı.

1883 yılında Uşak'ta toplam 60 sıbyan ve

iptidai mektebi bulunmaktaydı. Öğrenci sayısı ise 2.600'dü. 1906 yılında sıbyan ve iptidai mekteplerin sayısı 135'e, öğrenci mevcudu ise 6.850'ye yükselmişti.

Evlıya Çelebi kendi dönemindeki İstanbul'da 1933 Sıbyan Mektebi, Bolu merkezde 70 kadar mektep bulunduğunu kaydetmektedir.

Afyonkarahisar'da 15. yüzyılda 3, 16. yüzyılda 2, 17. yüzyılda 9, 18. ve 19. yüzyıllarda 5'er, 20. yüzyıl başlarında 10 olmak üzere toplam 34 sıbyan mektebi açılmıştır. Merkez kazada, 1898 yılında 13 sıbyan mektebi bulunmaktaydı.

1872 yılında Adana vilayetinde, Adana Valiliği'ne bağlı, eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu bir “Maarif Komisyonu” kurulmuştu. 1880 yılında Adana vilayet merkezinde “Birinci Numune Mektebi” ve “İkinci Numune Mektebi” adlarıyla ilkokul seviyesinde eğitim ve öğretim veren iki okul ve ortaokul seviyesinde dört yıllık eğitim ve öğretim veren bir “Rüşdiye Mektebi” vardı.

Yurdun pekçok yerinde olduğu gibi, İstanbul'da da bugün çoğu bakımsız halde kaderine terk edilen bu tarihi yapılar, son dönemlerde Büyükşehir Belediyesi'nin İstanbul'u tarihi dokusuna yeniden kavuşturacak “Tarihi Dokuyu İhya Projeleri” kapsamında restore edilmeye çalışılmaktadır. Bu meyanda çalışmaların sürdüğünü bildiğimiz sıbyan mektepleri şunlardır:

Şehzade Sıbyan Mektebi: Şehzade Camii Külliyesi içinde yer alan mektebin röleve restorasyon projesi hazırlanarak kurul onayı alındı ve onarımı tamamlandı.

Piyer Loti Sıbyan Mektebi: Eyüp'te bulunan Piyer Loti tesisleri ile birlikte restorasyonu tamamlandı.

Kasımpaşa Sıbyan Mektebi: Röleve çizimleri yapılan eserin restitüsyon ve restorasyon çalışmaları hazırlanıyor.

Kağıthane Sıbyan Mektebi: Sıbyan Mektebi restitüsyon ve restorasyonu ile birlikte Daye Hatun Camii çevresi de düzenlenecek. Proje çizimine başlandı.

İlk etapta tamamlanan ve çalışmaları devam eden bu mekteplerden başka Gedikpaşa'da *Katip Sinan*, Kadırga'da *Üsküplü Yahya Paşa*, Vefa'da *Recai Mehmet Efendi Sıbyan Mektepleri* de yapılacak projeler arasında bulunuyor.

AMAÇ VE HEDEF

Saray Osmanlı Devletinde her türlü askeri, idari ve hukuki fonksiyonu bir araya toplayan bir odaktı. Geliştirilen eğitim sistemi de bu merkezîyetçiliği tamamen aksettiriyordu. Saray, hükümet ve askerlik işlerinde çalıştırılacak her türlü memur sarayın içinde yetiştiriliyordu. Saray dışında eğitim organı olarak sadece Sıbyan Mekteplerini ve Medreseleri görüyoruz.

Sıbyan Mektepleri halk çocuklarının öğretimlerinin ilk basamağını teşkil ediyor. Medreseler de öğretimin ikinci basamağını teşkil ederek, dini ve hukuki bilgiler veriyordu.

Saray içinde bulunan **Şehzadegân Mektebi** programı, aynen Sıbyan Mekteplerinininki gibiydi.⁽¹³⁾

Kaptan-ı Deryalık, Sadrazamlık, Kazaskerlik, Seraskerlik, Valilik, Elçilik gibi en önemli mevkilerin sahipleri; mimar, hattat, nakkaş gibi san'atkârlar, şairler, âlimler çoğunlukla saraydan yetişiyorlardı. Bu durum elbette ki Sıbyan Mektepleri ders programını son derece kısıtlıyordu. Sıbyan Mekteplerini de öğrenciyi herhangi bir mesleğe yöneltme imkanı olmayınca program kendiliğinden sadeleşiyordu.⁽¹⁴⁾

Devlet kurumlarındaki çeşitli işlerde çalışacak kimseler sarayda yetiştiğine ve halk çocukları da babalarının mesleğinden başka bir yol seçemediklerine, bunu da küçük yaştan itibaren çıraklıkla öğrendiklerine göre Sıbyan Mekteplerinde, öğrencileri herhangi bir formasyona yöneltecek bilgilerin verilmesine de lüzum yoktu. Sıbyan Mekteplerini bitiren öğrenciler için tek açık kapı Medreselerdi. Sıbyan Mektebinde öğrenilen şeyler zaten medrese eğitiminin bir başlangıcıydı.

Osmanlılar, vakıf sistemi yoluyla elde ettikleri ve devlete hiçbir külfet yüklemeyen bu eğitim kurumlarını kullanmanın en iyi yolunun, tabiyetlerindeki çeşitli topluluklara İslamiyeti yaymak olduğunu düşünmüşlerdi. Bu temel eğitim yardımı ve yatırımı ile devlete bir birlik kazandırmak mümkün olmuştu.⁽¹⁵⁾ Sıbyan Mektepleri zamanın gelişmelerine göre düzenlenmiştir. Bu eğitim kurumları günümüz eğitim kurumlarının da temelini oluşturmaktadır.

ÖĞRETİM VE GÖREVLİ KADROSU

Örgün eğitim kurumlarından sıbyan mekteplerinde öğretmenlik "muallimlik" olarak adlandırılırdı.

Sıbyan okullarında öğretmenlik mesleğine ilişkin görevlerin temeli ve ağırlık merkezi dini öğretmektir. Bu dönemde öğretmenlik mesleğini edinim genel eğitimden ve din adamlığından ayrı bir uzmanlık alanı olarak düşünülmezdi. Bu nedenle öğretmenlik için ayrı bir program veya ayrı bir meslek ve ihtisas medresesi yoktu. Ancak, 1862-1867 senelerinde "Dar-ül Mu'allimin-i Sıbyan" denilen öğretmen okulları açılmıştı.

Mektep denilen ilköğretim kurumlarının öğreticileri arasında ilk sırayı **muallim** almaktadır. Muallim, çocuklara Kur'ân-ı Kerim okumayı, dini bilgileri ve yazmayı öğreten, bu eğitim-öğretimi belli bir müfredat dahilinde yapan ve bunun karşılığında ücretini mektebin bağlı olduğu vakıftan alan kişidir.

Mektepler, ilmiye teşkilatı içinde bir düzenlemeye tabi değillerdi. Dolayısıyla muallimlerin bu göreve getirilmelerinde, İlmiye Teşkilatı'nın başında bulunan Şeyhülislâm'ın bir müdahalesi olmuyordu. Ancak, mektep muallimleri için "berât-ı şerif" istenmekteydi. Ancak, bu muallimlerin hangi düzeyde eğitim almış olmaları gerektiği konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz.

Muallimlerin yetişmesini öngören bir program, Fatih devrinde yürürlüğe girmiştir. Eyüp ve Ayasofya Medreselerinin, genel medrese programlarından farklı bir muhteva takip ederek sıbyan mektebi muallimi yetiştirdiklerini biliyoruz.

Fatih'in, ilköğretime muallim yetiştirmede öngördüğü ders programında iki önemli özellik öne çıkmaktadır.

Programda 'Âdâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tadrîs' adında bir derse yer verilmişti. Bu 'Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemi' anlamına gelmektedir. Böyle bir dersin, ilköğretmeni adayları için programda özel olarak öngörülmesi, o çağda ve daha yüzyıllarca sonraları için çok önemli bir yeniliktir. Bu türk eğitim tarihinde olduğu kadar dünya eğitim tarihinde de önemli bir buluştur. Programda fıkıh dersinin bulunmayışı da ayrıca ilginçtir. Fatih, böyle bir derse genel medrese öğrencilerine uygun gördüğü halde, ilköğretmeni olacaklar

(13) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı.

(14) Aksoy, age., s.56.

(15) Aksoy, age., s.59.

için yararlı bulmamış ve öğretmen adaylarının programına almamıştı.

Ancak, Fatih'ten sonra bu tertip kalkmış. Medrese mezunlarına muallimlik yapabilmek için imkanı getirilmiştir. Bu sayede de memleketteki muallim sayısı kısa zamanda artmıştır.

Muallimlerde bu işi yapabilmeleri için bir takım özellikler aranmıştır. Bunlar; sâlih, ilim sahibi, müttaki, yumuşak huylu, terbiye edici olmaktır. Ayrıca, dinin yüce değerleriyle ahlâklanmış, yaptığı işte Allah rızasını gözeten, içten davranan, insanlara nasihatten geri kalmayan, halkın elinde olana tamah etmeyen, derslerine devam etmeyi esas alan bir kişiliğe sahip olması da istenmiştir.

Sıbyan Mektebinde öğretmenlik yapacak olanlar bir mahallenin şeref ve haysiyet sahibi simaları arasından seçilirdi. Bir öğretmenin, şeref ve haysiyetine uymayan yerlere gitmesi şöyle dursun, avam arasına girip oturması ve mahalle dedikodularına karışması dahi hoş karşılanmazdı.

Okuldaki bütün eğitim-öğretimin birinci derecede sorumlusu muallim olmaktadır. Ancak muallime görevlerinde yardımcı olan **Halife** vardı.

Halife, mektepte ders yapıldığı esnada, muallim tarafından verilen bazı görevleri yerine getirir. Muallimin derse gelemediği olağanüstü durumlarda dersleri devam ettirir. Öğrenciler arasında daha zayıf olanlar ile ilk kez mektebe başlayanların derslerini çalıştırır ve muallimin önüne gittikleri zaman derse hazır olmalarını sağlar.

Halifelerin mektepte görev alabilmeleri için mualliminki gibi bir prosedüre tabi olması gerekiyordu.

Bunların yanısıra idari kadroda da bir takım görevliler çalışırdı. Bunların en başında **Mütevelli** gelirdi.

Mütevelli, kurulduğu amaçlar doğrultusunda vakfın işlerini idare etmek üzere tayin olunurdu. Vakfiye şartları ve dinin hükümleri çerçevesinde hareket ederdi. Genel anlamda vakfın yönetiminden birinci derecede sorumluydu. Mütevelliler, vakfın öngördüğü şartlara uygun bir şekilde kadının tasdiki ile tayin olunurdu.

Mektebin bağlı bulunduğu vakıfta yaşanabilecek her türlü idari problem mütevelliye götürülmekteydi. Muhasebe kayıtlarının kontro-

lünden, vakıf çalışanlarının sıkıntılarının halli-ne kadar birçok konuda mütevellilerin sorumlulukları bulunmaktaydı. Görevinde ihmal ve kusuru olan mütevelli bu görevinden uzaklaştırılmaktaydı.

Nâzır, mütevellilerin vakıf şartlarına göre hareket edip etmediklerini veya vakfa zarar verecek davranışlar içine girip girmediklerini kontrolle görevli bir kişiydi. Nâzır'ın vakfa ait herhangi bir tasarruf yetkisi yoktu.

Kâtip, vakıf ve mektebi ilgilendiren bütün yazışmaları yapar. Vakfa giren ve çıkan erzak ya da eşyayı özel defterlere kaydeder.

Bevvâb, bazı mekteplerin kapısında giriş çıkışı kontrol eden, mektebe girişte ilk müracaat edilen görevli.

Ferrâş, Mektebin iç ve dış temizlik işlerinden sorumlu görevli.

Câbî, Vakıf gelirlerinin tahsili ve kontrolü için, her şehir veya köyde görevli kişiler.

Vekilharç, vakfa alınacak hububat, eşya ve malzemedir sorumlu kişi.

Şeyh, vakıflarda misafirleri ağırlayan, fakir ve muhtaçları kabul edip, onlara ikramda bulunan kişi.

Bunların yanısıra sürekli mektep veya vakıfta bulunmayan, fakat bazı göravleri üstlenen kişiler de vardı.

Cüzhân, Kur'an-ı Kerim'den belirli cüzleri veya belli başlı sureleri okuyan kişilerdir. Berat almadan görev yapamazlardı. Berat almak için bir imtihandan geçiriliyorlardı.

Müsebbih, vâkıfın ruhuna hediye etmek üzere meşhur olan bazı tesbihatları yapan kişilerdi.

Vâiz, bazı mekteplerde, dini konularda nasihatta bulunmak için görevlendirilen kişilerdir.

ÖĞRENCİLER

Peygamberimiz (asv) çocukların eğitimi için şöyle buyurmuştur: "Çocuğun aklı başına gelince farzları, vâcipleri, sünnetleri ve âdabı öğretin. Kız çocuğu ise, bunlarla beraber kadınlığa müteallik ev işlerini öğretin. 7 yaşına vardıklarında namazı öğrenip, 10 yaşında namazını kılmazsa tedip edin." Bu da göstermektedir ki, kız çocuklarının erkek çocuklarıyla aynı eğitimi görmeleri tenbihi İslâmiyetin başlangıcındanberi vardır.

Osmanlı eğitim sisteminde, ilköğretimi alacak çocukların hangi yaşlarda olması gerektiği konusunda net bilgilerimiz yoktur. Ancak, genelleme yapacak olursak, ilköğretim okullarına başlama yaşının 5-6 olduğunu söyleyebiliriz.

Çocukları okula göndermenin ilk dönemlerde zorunlu olmadığını biliyoruz. Ancak, 5-6 yaşlarında bu okullara giden kız ve erkek öğrencilerin 3-4 yıl süren bir eğitim öğretim sürecinden geçtiklerini söyleyebiliriz.

Mekteplerin yapılış amaçlarının çoğunlukla yetimler ve fakirler için olduğunu göz önünde bulundurursak, toplumun alt kesiminin eğitim alması için gösterilen çabanın isabeti ortaya çıkar. Zira, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, hali vakti yerinde olanlar zaten bir nevi özel eğitimi çocuklarına sağlamaktaydılar.

Mektebe kaydolup başlamak, küçük yaşta çocukların hayatlarında başlı başına bir olaydı. Meşhur adıyla "âmin alayı", mekteplerin açıldığı ilk gün muallim ve mektep talebeleri ile mahalle çocuklarının katıldığı bir törendi. Bu tören yürüyüşlü gerçekleştirilmekte ve bu yürüyüş esnasında ilâhiler ve benzeri şiirler okunmaktaydı. Özellikle yaşı küçük çocukların mektebe başlama sevinçlerini kamçılamanın bu merasimin, ayrıca ana babaları da, çocuklarının eğitim-öğretimi konusunda motive edici bir unsur taşıdığı muhakkaktır. Çocukları mektebe göndermenin zorunluluk kapsamında olmadığı bir ortamda, bu tür cemiyet ve törenlerin son derece cazibeli olacağı açıktır.

Mekteplerdeki öğrenci sayıları, binanın fiziksel yapısına göre değişiklikler gösteriyordu. Mektep binalarının mahallenin büyüklüğüne ve nüfusuna paralel inşa edilerek ihtiyaca cevap vermesi amaçlanıyordu. İhtiyacı karşılamayan durumlarda, bir mektebin yakınına bir başka vakıf tarafından diğer bir bina yaptırılıyordu.

Vakfiyelerde genellikle mektepte okutulacak öğrenci sayısı verilmekteydi. Ancak, bir genelleme ile "yetim" ve "fakir" için tesis edildiği konusu öne çıkınca mevcut değişken hale gelmekteydi. Bu kategoriye giren öğrenciler, vakıfça birtakım tahsisatlar ayrıldığından sayıları sıkça zikredilmektedir. Ancak vakfiyede yer alan rakamın sadece fakir ve yetimleri kapsamadığı, diğer talebelerle birlikte sayının artacağı şüphesizdir.

Mekteplerdeki öğrenci sayılarını netleştirmenin zorluğu ile beraber, o mahallin yetimi,

fakiri ve tüm diğer çocuklarını kucaklayacak mahiyette inşa edildiklerini rahatlıkla ifade edebiliriz.

Mektep öğrencilerinin tamamını kapsamasına da, yetim ve fakirler için vakıfların belli fonlar tahsis ettikleri, belli miktarda nakdi ödemelerde buldukları görülmektedir. Çocuklara yapılan bu tür yardımlarda ilk sırayı giyim eşyaları almaktadır.

Her mektepte olmasa da bazılarında, çalışanlara ve öğrencilere vakıf ücretsiz yemek vermektedir. Bazı mekteplerde ise talebelere hergün için birer akçe verildiği ve karşılığında birer cüz okunmasının istendiğini de biliyoruz.

Yapılan bütün bu yardımların ve sağlanan imkanların çocukları mektebe motive edici özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. 5-10 yaşlarındaki çocuklara, elbise alınması, harçlık verilmesi ve benzeri uygulamalar, çocuklara mektebe gitme alışkanlığı kazandırması açısından kazanım demektir.

ÖĞRETİM PROGRAMI

Sıbyan Mekteplerinin Osmanlı devrine ait ilk yazılı ders programını Fatih Sultan Mehmet'in oğlu 2. Beyazıt'ın vakfiyesinde buluyoruz. Sıbyan Mektepleri programında başlangıçta sadece Ku'ran okutmak ve namazla ilgili gerekli bilgiler öğretmek bulunuyordu. Daha sonraları yazı dersi de programa alınmıştır. Bu ders için ayrı bir öğretmen görevlendirilmiştir.

1781 yılında 1. Abdülhamid'in yaptırdığı mektebin programına Arapça ve Farsça konmuş olması genel görüşe göre devrim sayılmıştır.

1846 yılında basılan bir talimatnameden de şunları öğreniyoruz. "*Sıbyan Mekteplerinin tahsil süresi dört senedir ve okutulan derslerle kitaplar şunlardır; Elifba, Kur an, İlmihal, Tecvit, Harekeli Türkçe, Muhtasar ahlakı memduha risaleleri, Türkçe dilinden Sülesi, Rübai, Hüması ve Südasi isimler ve kelimelerle tertip edilmiş lügat, sülüs ve nesih yazıları.*"

Bu bilgiler dışında eldeki bilgilerden şu değerlendirmeleri yapabiliriz;

Mekteplerdeki öğretimin temelinde Kur an ın belletilmesi ve olabildiğince tecvide uygun tarzda verilmesi vardı. Bu konu, mükellefiyet çağında devreye girecek ibadetlerde okunması gereken ayet, sure ve duaların hata-

Resim 2; Beşîrâğa Medresesi (Sıbyan Mektebi) giriş kapısı. (Eyüp Belediye Arşivi)

sız bir şekilde öğretilmesini amaçladığı için pratik bir değere sahiptir.

Mekteplerde olmaması düşünülemeyecek diğer bir derste yazının öğretimidir. Sadece yazı öğretilmekle kalınmamakta, güzel yazı - hüsn-i hat - yazılmasına itina gösterilmektedir. Yazıya ilaveten, basit aritmetik kurallar ve özellikle dört işlem de öğretilmekteydi.

Ders programları arasında önemli bir yeri de fıkıh dersi tutmaktadır. Kişinin sadece ibadetlerini değil, hayatının her anını kapsayan ve "muamelat"

denilen uygulamaların ilköğretim düzeyindeki çocuklara öğretilmesi de son derece faydalıdır. "Helal" ve "haram" anlayışının en iyi biçimde öğretililecek, en net bir şekilde zihinlere nakşedilebilecek çağın ilk öğretim devresi olduğu, bugün de eğitim ve pedagoji uzmanları tarafından ifade edilmektedir.

Okullarda verilen diğer dersler içinde, İslam dışındaki dinlerle ilgili bilgilere yer verilmesi de çok anlamlıdır.

İlköğretimde ihmal edilmediği anlaşılan bir diğer ders de, "edep" veya "ahlak" adı verilen dersti.

1909 tarihli Malatya / Arapgir Rüştîye Mektebinin diploma defterinden Arapgir'de bir rüştîye (ortaokul) olduğunu anlıyoruz. Bu okulun diploma defteri incelendiğinde şu derslerin okutulduğa görülür;

- 1- Kur'an-ı Kerim
- 2- Ulum-ı Diniye - Ahlâk
- 3- Sarf-ı Osmanî (Osmanlıca çeviri)
- 4- İmlâ
- 5- Arabî (Arapça)
- 6- Hesap
- 7- Sarf-u Nahiv (Dilbilgisi)
- 8- Hüsn-i Hat (Güzel yazı)

Cumhuriyet'ten önce Arapgir ilkokullarında 3. sınıfta Fransızca, Arapça ve Farsça olmak üzere üç yabancı dil verildiği göz önüne alınırsa eğitimin kalitesi ortaya çıkacaktır.

Osmanlı Devleti'nin hemen her şehrinde, hatta birçok yerleşim biriminde, çevreyi kültü-

rel yönden zenginleştiren, medreselerin bir alt basamağını oluşturan mekteplerde de belli bir disiplin içinde tedrisat gerçekleştiriliyordu. Belki de medreselerde elde edilen başarıların arka planında, mekteplerde kazanılan temel bilgi, görgü ve tecrübe bulunuyordu. Alelade bilgilerin verilmediği anlaşılan mekteplerde - bazı dayanaksız iddialarda yer aldığı gibi sadece Müslümanlar'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi gerçekleştirilmiyordu. Belli bir müfredat ve ders programının takip edildiği, bazı mekteplerde küçük birtakım değişiklikler olsa da, genelde ders muhtevalarının büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Değerlendirmeye esas aldığımız İstanbul ve Bursa mekteplerinde görülmekte olan derslerle ilgili uygulamanın, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasının hemen tamamı için bir izdüşüm oluşturduğunu zannediyoruz. Bu çalışmada, Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan dersler, klasik dönem baz alınarak irdelenmeye çalışılacaktır. Bu konunun sağlıklı bir şekilde araştırılabilmesi için söz konusu dönemde eğitim-öğretim veren mekteplerin vakfiyelerinin tespit edilmesi öncelikli bir gereksinimdir. Bursa'da ilgili dönemde kurulduğu kesinlik kazanan 134 adet sıbyan mektebinden günümüze sadece ikisinin gelebilmiş olması dikkate alındığında, vakfiyelerinin tesbitindeki zorluk bir kez daha kendini göstermektedir. Bu durumda, sözkonusu vakfiyelerin tescil edilmiş birer suretlerinin bulunabileceği mahkeme sicillerinin taranması kaçınılmaz olmaktadır.

EYÜP'TEKİ SIBYAN MEKTEPLERİ

Eyüp'teki Sıbyan Mektepleri ile ilgili olarak, Merhum M. Nermi Haskan hocamızın, büyük emeklerle hazırladığı, "Eyüp Sultan Tarihi" isimli eserinden bazı bilgileri aktaracağım.

Eyüp'e has* bir çalışmanın da ayrıca yapılması temennisiyile.

BEŞİR AĞA MEKTEBİ

Haydar Baba Caddesi ile Baba Haydar Mektebi Sokağının birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde.

Mekteb fevkani olup Kızlarağası Hacı Beşir Ağa tarafından 1147 (1734) tarihinde buradaki külliye ile beraber yaptırılmıştır. Bugün pek harap durumdadır.

* Eyüp'te devam edegeldiğimiz Eyüp'ü yeni baştan ihya inşaa ibdâ projemizin bir parçası ve numunesi olarak sayısı dördü- beş'i bulan sıbyan mektepleri onarıldı. Beklentimiz binaların fonksiyonları hususunda aynı hassasiyetlerin devam yönündedir. (yay notu)

CEZERİ KASIM PAŞA MEKTEBİ

Cezeri Kasım Paşa Camii civarında idi. Cami ile beraber 921 (1515) tarihinde yaptırılmıştır. Hadika Yazarı; Kasım Paşa'nın fevkani mektebi ile ahşap medresesi vardır, dediğine göre mektep kargir olmalıdır. Bugün mektep ve medrese mevcut değildir.

DAMAT İBRAHİM PAŞA MEKTEBİ

Yeni Mahalle Sokağı üzerinde ve Yenimahalle veya Hacı Hüsrev adı ile bilinen caminin yakınında idi. Cami, Haliç Köprüsü ve çevre yolunun yapımı sırasında çukurda kalmıştır. Sadrazam Damad Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından 1718-1730 tarihleri arasında yapılmıştır. Okulun adı, 1875 tarihli listede olmadığına göre bu tarihten evvel yıkılmıştır.

DAYE HATUN MEKTEBİ

Abdurrahman Şeref Bey Caddesi ile Arakiyeci Camii Sokağının birleştiği yerde idi. Karşısında, Arakiyeci Cafer Camii vardır. Mektep bugün mevcut değildir. Yerinde ahşap bir ev vardır. Yavuz Sultan Selim'in süt annesi, Gülşirin Hatun tarafından yaptırılmıştır. Açık türbesi elan mevcuttur.

DEFTERDAR NAZLI MAHMUD EFENDİ MEKTEBİ

Defterdar Caddesi üzerindeki caminin avlusunda idi. Bugün mevcut değildir. Hadika yazarı "Camiin avlusunda ahşap bir medrese ile kara tarafında bir taş mektep bina olunmuştur" dediğine göre mektep, Çömlekçiler Arkası Sokağı'na açılan ve bugün mevcut olmayan avlu kapısının sol tarafındaki gecekonduların yerinde idi. 1786 büyük depreminde mektep mütevellî reyî ile yıkılmış ve yerine evler yapılmıştır. Sonra buna bedel deniz tarafındaki kapısı üzerine ahşap bir mektep yaptırıldı.

EBÛ'S-SU'UD EFENDİ SİBYAN MEKTEBİ VE HAZİRESİ

Eyüp Meydanı'nda, Camii Kebir Caddesi üzerindedir. Arkasında Sağı Abdülkâdir Efendi Camii ve sol tarafında ise Sokullu Mehmed Paşa Türbesi bulunmaktadır. Mektep tuğla hatlı olarak muntazam kesme taştan yapılmış olup ahşap çatılı ve geniş saçaklıdır. 1957 yılında aslına uygun şekilde restore edildi. Ve yan tarafındaki Eski Kavaşar Sokağı ortadan kaldırıldığı için meydana çıkmıştır. Klasik bir yapı

Resim 3: Hacı Alırıza ağa mescidi.(Eyüp Belediye arşivi)

olup kitabesi yoktur. Mektebin yapılış tarihi belli değildir. Önündeki haziredeki en eski tarihli taş 970 (1562) tarihli olduğuna göre bu tarihten evvel yapılmış demektir. Banisi, Şeyhülislam Ebû's-Su'ud Efendi olup 982 (1574) tarihinde vefat etmiştir.

HACI ALİ RIZA PAŞA MEKTEBİ

Rami'de, Mahmudiye Cadde (Esmе Rusçuk Yaranı Sokağı) ile Şeyh Abdullah Sokağı'nın birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde dir. Hemen yanında Hacı Ali Rıza Paşa Camii vardır. İki aynı ada içinde olup, mektepten altı sene sora yapılmıştır. Mahmudiye Caddesi'ne açılan kapısına, iki tarafı taş bir merdivenle çıkılır. Fevkani olup ahşaptır. Kapısı üzerinde altı sıra halinde hazırlanmış kitabe vardır.

HATİCE SULTAN MEKTEBİ

Ayvansaray kapısı civarında Yâvadûd Caddesi üzerinde ve İstanbul surlarının hemen önündedir. Şimdi harap durumda olan bu mektebin sol tarafında Muhammed El-ensâri Hazretleri Türbesi, sağ tarafında ise yine Hatice Sultan'ın yaptırmış olduğu sebîl ve çeşme vardı. Sebîl yok olmuş, çeşme ise 1989 tarihinde restore edilmiştir. Hadika yazarı:

"Hatice Sultan Hazretleri'nin sahilsarayları karşısında yeniden yaptırdığı fevkani bir mektep ile çeşme ve sebîl ve mektep yanında olan Muhammed Ensari Hazretleri'ne türbe-i şerif bina eylediği sırada..." demektir.

İki katlı mektebin altında dükkanlar vardır. İki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Cadde tarafındaki cephanesinde, mermer söveli, klasik topuzlu demir parmaklıklı altı penceresi bulunmaktadır. Arka cephesi ka-

ra surlarına dayanmıştır. Çatısı çökmüş olan yapı, iki bölümden ibarettir ki büyük bölümü dershanedir. Buranın dört penceresi vardır. Taşmalı tuğla saçığının bazı yerleri yıkılmıştır. Sultan IV. Mehmed'in kızı olan Hatice Sultan bu mektebi 1123 (1711) tarihinde sebil, çeşme, türbe ve cami ile beraber yaptırmıştır. Mimarının, Mimarbaşı Bekir Ağa olduğu sanılmaktadır.

Kaynak: (Hadika 1/287) (İ.Tamşık, İstanbul Çeşmeleri 1/326)

İDRİS-İ BİTLİSİ VEYA ATTAN DÜŞEN ALİ AĞA MEKTEBİ

İdrisköşkü Caddesi üzerinde, Nakilbend Hasan Ağa Türbesi'nin biraz ilerisinde ve kitabesiz çeşmenin yakınındadır. Kemerli kapısı üzerinde kitabe yoktur. Fevkani olup muntazam kesme taştan yapılmıştır. Saçakları kesmetaş silmelidir. Kapının sol tarafındaki bağlantılardan duvarın ileriye doğru devam ettiği fakat sonradan yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Mektebin İdris-i Bitlisi tarafından yapıldığı ileri sürüldüğü gibi, Sultan IV. Murad'ın Mirâhur-ı Evveli olup 25 zilhicce 1035 (Eylül-1626) tarihinde attan düşerek vefat eden Ali Ağa tarafından yaptırıldığı da söylenir. Ali Ağa ve ailesinin muhteşem lahitleri, mektebin arkasındaki bahçededir. Kemerli kapıdan bir avluya girilir. Buradan bir merdivenle üst katki dershaneye çıkılır. Alt pencereleri mermer sövelidir. Çatısı ahşaptır. Vakıfça kiraya verilmiştir.

Kaynak: (Gezi notu) (B.Turnalı-E.Yücel, İstanbul'daki Bazı Tekkelerin Yerleri, Vakıfşar Der. 18/159) (M. Koman, Eyüp Sultan Piyer Loti Kahvesi Çevresi S: 2 ve resimler) (F. Ayanoğlu, Vakıf Yapan Türk Kadınları S: 318)

Resim 4; İdrisi Bitlisi veya Attan Düşen Aliğa Mektebi Restorasyondan önceki hali (Eyüp Belediye arşivi)

İSKENDER BEY MEKTEBİ

Zal Paşa Camii mihrabı yönünde ve Mihrişah Sultan türbe ve mektebinin arasında ve gerisindeki set üzerinde idi. Kapısı Zal Paşa Caddesine açılıyordu. Bugün yeri hâlâ arsadır. Mektep harap halde iken 1215 (1800) tarihinde yıktırılarak, hemen önüne, Mihrişah Sultan Mekteb ve sebili yaptırılmıştır.

İskender Bey, Dukakin-Zâdeler'den olup, 990 (1582) tarihinde vefat etmiştir. Kabri, mektebi civarında ve Mihrişah Sultan Türbesi arkasında ve Defterdar Caddesi üzerindeki Dukakin-Zâde Mehmed Paşa açık türbesindedir.

Kaynak: (Gezi Notu) (Hadika 1/254) (Osmanlı Arştrmaları Evkafl Defteri III. No. 24896. 4. No. 31958)

İSLAM BEY MEKTEBİ

İslam Bey Mektebi Sokağı ile Ayten Sokağı arasındaki dik bayırdadır. Ayten Sokağa daha yakın bir yerdedir. Yığma taştan tuğla hatıllı olarak inşa olunan tek katlı bir eserdir. Yokuş tarafındaki duvarı kesmetaş bir payanda ile desteklenmiştir. Ahşap çatısının etrafını kesmetaş bir saçak çevirmiştir. Ön tarafında küçük bir avlusu olan mektep, vakıfça kiraya verilmiştir.

İslam Bey, kendi ismiyle anılan cami'ini 1519-20 tarihlerinde yaptığına göre mektebi de bu tarihlerde yaptırmış olmalıdır.

KUTBEDDİN EFENDİ MEKTEBİ (HEKİM ÇELEBİ MEKTEBİ)

Eyüp Sultan Türbesi'nin kuzey tarafında, Silahdar Cadde ile Piyer Loti Kahvesi'ne giden Karyağdı Sokağının birleştiği yerde ve ikinci sokağın sol tarafındaki çıkmaz sokağı üzerinde iken 1965 tarihlerinde hiç gereği yokken yıktırıldı.

Vakfiyesi, 901 şabanı evasıtında (1496 mayısı başları) tanzim edilmiştir. Burada, "Nane-hâi tahtâni üç bâb ve muhavvata der Kasaba-i Ebi Eyyüb-i Ensari Aleyhi Rıza'ül-Bâri. Birisi Dâr-ı ta'lim (Mekteb) olup, ikisinde sakin ola, diye bahsedilmektedir. Vakfiyeye göre adı "Kutbeddin bin Burhaneddin'ül-Hekim'ül-hâzik" dir. Mektebine Galata'da ve Küçükpazar'da bazı yerler vakfetmiştir. Bu tarihte oğlu Ahmed, bu vakfın mütevellisi idi. Mektebde hoca olanlara günde beş akçe verilmesini ve "Oğlancıkları ta'lim edip günde iki cüz" okumalarını şart eylemiştir. Mekteb son defa 1318 (1900) tarihinde tamir edilmiştir.

Kaynak: (Gezi Notu) (Hadika 2/87) (Şakayık S: 235) (Barkan-Ayverdi, Tahrir Defteri S:102) (Aydınarsarayı, Mec. Tevarih, Haz. Derin-Çabuk S:348) (Si. Osm. 4/60-61) (B. Şeşsuvaroğlu, İst da 500 yıllık sağlık hayatımız S: 43) (Mec. Tevarih S: 188-178) (A. Adıvar, Osm. Türklerinde ilim S: 46 Tıp tarihi araştırmaları 1989 S: 117) (İ. Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi 2/122) (Aydınarsarayı, Mec. Tevarih, Haz. F. Derin-V. Çabuk S: 178-179) (Osm. Arş. Evkaf İdareleri Katalogu 1/207)

LA'Lİ-ZADE ABDÜLBAKİ EFENDİ MEKTEBİ

Kalenderhane Caddesi üzerinde ve köşeye yakın bir yerdedir. Mekteb tuğla hatıllı olarak kesme taştan yapılmıştır. Kare planlı ve fevkaniidir. Kirpi saçaklı olup kiremit örtülü kubbe- si sekiz yüzlü bir kasnağa oturtulmuştur. Mermer söveli sekiz pencereden ışık alır. Cadde tarafındaki ahşap kapıdan dar bir sahanlığa girilir. Kapının karşısında nimeyceş'den ve meşâyihden Esseyid Ahmed Çoban Dede'nin tarihsiz şahidesi vardır. Sahanlıktaki ahşap merdivenden mekteb sahanına çıkılır. Kitabesi yoktur. Kible tarafında mihrap nişi bulunmaktadır. 1156 (1743) tarihinde yapılmıştır. 1970'li yıllarda restore edildi. Ünlü bestekar Zekâi Dede Efendi ilk tahsilini bu mektepte yapmıştır. Babası, İmam Süleyman Efendi bu mektebin hüsnü hat hocası idi. Amcası, Pepe Hoca İbrahim Zühdi Efendi de buranın hocası idi.

Kaynak: (Gezi Notu) (Y. Öztuna, Türk Musikisi Ans. 11/402) (Bilgin Turnalı, Zekai Dede'nin yıkılan evinin hazin hikayesi, Bizim Anadolu Gazetesi 1-Nisan 1971 ve 25-mart- 1971) (A. Gölpinarlı, Melamilik S: 153) (Aydınarsarayı, Mec. Tevarih, Haz. Derin-Çabuk S: 268-296)

MİHRİŞÂH VALİDE SULTAN MEKTEBİ

Eyüp Camii doğusunda, Bostan İskelesi Sokağı üzerinde, Pertev Paşa Türbesi arasında ve Mihrişâh Valide Sultan Türbesi karşısında olup bugün mezarlıklar arasında kalmıştır.

1210 (1795) tarihinde karşındaki türbe, imaret ve sebül ile beraber yaptırılmıştır. Yapıldığı tarihte etrafı boş arsa idi. Önündeki mezarlık takriben 30 sene sonra oluşmaya başlamıştır.

Mektebin bahçe kapısı, Ferhad Paşa haziresinin arkasında ve Bostan İskelesi Sokağı üzerindedir. Kemerli kapısında kitabe yoktur.

Mekteb bugün pek harap durumdadır. 1970 tarihlerin de içinde barınan bir ailenin dikkatsizliği neticesi yanmıştır. Klasik demir parmaklıklı beş penceresi vardır. Kesme taştan tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Çatısı ahşaptı. Burada bir de küçük bir kitaplık vardı.

Resim 5; La'lizade Abdülbaki Efendi Mektebi (Eyüp Belediye arşivi)

1924'den önce Eyüp, Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne ve 1965'de Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir. Mektebin kitabesi yoktur.

Kaynak: (Osm. Arş. Evkaf İdareleri Katalogu 1/152)

MUHASEBECİ ABDİ EFENDİ MEKTEBİ:

Fethi Çelebi Camii ismiyle de anılan Otakçılar Camiinin sağ tarafında ve bugün mevcut olmayan Gazanfer Ağa sebili ve haziresinin yanında idi. Mektebin kemerli kapısı üzerinde bir âyet-i kerime bulunuyordu. Klasik topuzlu demir parmaklıklı bir penceresi vardı. 1980 tarihine kadar tek katlı olarak duruyordu. Vaktiyle fevkani idi. Bu tarihte yıktırıldı ve yerine hela yapılmıştır.

Şeyh-Zâde Abdi Efendi meşâyih-i Halvetiyye'den Burhaneddin evladından ve ricalden Köse Hüseyin Efendinin oğludur.

Kaynak: (Gezi Notu) (Si.Osm. 3/408.4/580) (Resmi Ahmed Efendi Sefinet'ürRüesa S: 527)

Resim 6; Mihrişah Valide Sultan Mektebi (Eyüp Belediye arşivi)

RAMAZAN AĞA SIBYAN MEKTEBİ

Zal Paşa Caddesi üzerinde ve Kızıl Mes-cid'in kible tarafındadır. Banisi, Sekbanbaşı Ramazan Ağa'dır. Kabri, mektebin altın-daki türbededir. Şahidesinde yazı ve tarih yoktur. Mekteb, tuğla hatıllı olarak muntazam kesmetaş-tan yapılmıştır. Çatısı ahşaptır. Taş bir merdivenle çıkılır. Merdivenin önünde şahidesi kırık bir kabir vardır. Kitabesi Cad-deye ve hazireye bakan cephelerindedir.

Resim 7; Ramazan Ağa Sibyan Mektebi (Eyüp Belediye arşivi)

Kaynak: (Hadika 1/278) (Si. Osm. 3/2 ve 3/418)

RAMİ MEHMED PAŞA MEKTEBİ

Mekteb, Eyüp Nişancası'nda ve Nişanca Mustafa Paşa Camii'nin sol tarafındadır. Sağ tarafındaki onyeddi basamaklı dik bir merdivenden çıkılan bu fevkani mektebin hiç bir yerinde kitabesi yoktur. Banisi Sadriazam Rami Mehmed Paşa'dır. Vakfiyesi, 1113 C. ev-vel (Ekim-1701) tarihli olduğuna göre mektebi bu sıralarda yaptırmıştır.

Mekteb, altındaki tonos çatılı dükkanların üzerine oturtulmuş dikkörtgen şeklinde bir yapıdır. Dükkanların sol tarafında Rami Mehmed Paşa'nın mektep ile beraber inşa ettirdiği çeşme vardır. Bu çeşme zamanla harap olduğundan, 1254 (1838) tarihinde Sultan. II. Mahmud tarafından, bu sırada vefat eden kızı Mihrimah Sultan'ın ruhu için şimdiki şekli ile yaptırılmıştır. Mekteb, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan inşa olunmuştur. Cadde tarafında dört, sağ tarafında bir, sol tarafında ise iki penceresi vardır. Arka tarafı Cami'e bitişiktir.

Kirpi saçaklı olan yapı ahşap çatılı ve kiremit döşelidir. Mekteb restore edilerek çocuk kütüphanesi haline getirilmiştir. Bu mektebin yerinde başka bir okulun bulunduğu ve Rami Paşa'nın burada okuduğu söylenmektedir. Mekteb,

Resim 7; Şahsultan Sibyan Mektebi (Ali Toy)

camiden 147 sene sonra yapılmıştır.

Mekteb, Cumhuriyet devrinde, biraz ileride Çinili Çeşme Sokağı'ndaki bir ahşap binaya taşınmıştır. Bu mektebin yeri bugün ar-sadır. Eyüp 33. ilk mektep ismini almıştır. Daha sonra Sıraevler mevkiindeki (Zahireci Sokağı) Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in Konağı denilen büyük konağa taşındı ve Eyüp 38. ilk mekteb ile birleştirildi. 1930 yılında bu konağın yerine şimdiki, Eyüp-Nişancı Mustafa Paşa İlk Okulu yaptırıldı. Rami Mehmed Paşa, Eyüplü Hasan Ağa'nın oğludur. Reis kalemin-den (Dışişleri Bakanlığı) yetişip, Şair Nabi ile Hacca gitmiştir.

Kaynak: (Gezi Notu) (İ. Tamışık, İst. Çeşmeleri 258) (Hadika 1/295) (Danişmend, Kronoloji 3/521) (İst. Ans. 9/623) (Z. Çelikkol, Rodos'taki Türk Eserleri S: 47) (Resmi Ahmed Efendi Sefinet'ür-rüesa S: 48) (Hammer Tarihi, Üçdal Neş. 13/129) (İ. Beliğ, Nuhbet'ül-âsâr, Haz. A. Abdülkadiroğlu S:133) (Si.Osm. 2/367) (Hadika 1/255) (Nusretname, Haz. İ. Parmaksızoğlu S:240) (M.Tahir, Osm. Müel. 2/305) (C.Tâlib, Hadikat'ül-Vüzera S: 127) (İst. Ans. 10/5461) (Uzunçarşılı, Osm. Tarihi 4 kısım II. S: 263) (İslam Ans. 6/346)

SABİH ALİ EFENDİ MEKTEBİ

Savaklar Cadde ile Cebecibaşı Sokağının birleştiği yerde ve ikinci Caddenin sol köşesinde ve Hiram Ahmed Paşa Camiinin kiblesi tarafında idi. Bugün mevcut değildir. Önündeki iki lahitten biri 1155 (1742) tarihinde vefat eden Şeyh Mehmed Efendi ye aittir. 1875 tarihli mektepler listesinde adı yoktur.

Mekteb 1765 tarihlerinde yaptırılmış ol-malıdır.

Kaynak: (Hadika 1/204-223-233-242-2437 (Si. Osm. 3/223)

ŞAH SULTAN MEKTEBİ

Defterdar Cadde'si üzerinde, Şah Sultan Türbesi'nin sağ tarafında ve yine aynı isimle bilinen sebin üstündedir. İki katlı olan mektep binası, bir galeri üzerine bindirilmiş açık ve kapalı iki kısımdan meydana gelir. Üst kısmı, enli yastıklara binen tam yarım daire şeklindeki yalın kemerler üzerine oturtulmuştur. Üst kısımdaki mekteb, avlu tarafına doğru büyütülmüş ve alt kısmı geride kaldığından taşan kısım altı mermer sütun üzerine bindirilmiştir. Yan tarafındaki bir taş merdivenden dershaneye çıkılmak-tadır. Alt kısımda türbedar ve bakımçıların kargir odaları bulunmaktadır.

Mektebin, cadde avlu ve Zal Mahmud Paşa haziresine bakan cephelerinde mermer sö'veli dörder penceresi vardır. Kesme taş ve tuğla hatıllı olarak yapılan bu güzel eserin cadde tarafında ve pencerelerin üzerine pek zarif bir kuş sarayı yapılmıştır.

(Not ve teşekkür: *Sempozyum sırasında, bu bahis geçince; elimden tutup şimdiki belediye binasının yanında bulunan ve belediye tarafından restore edilen mektebi ve üzerindeki kuş evini göstererek, yanısıra ecdadın mekan-insan ilişkisine dair bana unutamayacağım bir ders veren, değerli hocamız Prof. Dr. Örcün Barışta'ya bu hassasiyeti için çok teşekkürler ediyorum.*)

Mekteb, türbe ve sebille beraber 1215 (1800) tarihinde inşa olunmuştur. Mektebin yerinde evvelce İskender Bey Mektebi ve Mescidi vardı.

İskender Bey, 990 (1582) tarihinde vefat etmiştir. Kabri, Şah Sultan Türbesi arkasındaki açık türbededir.

Bu mektep harap oldukça, yanındaki Nafiz Feyzullah Efendi Konağı ile beraber yıktırılarak şimdiki okul inşa olunmuştur.

Kaynak: (Hadika 1/2537)

ŞERBETÇİ MUSTAFA AĞA MEKTEBİ

Mekteb, Yusuf Muhlis Paşa Caddesi üzerinde ve Zemzem Sokağı karşısında idi. Sol tarafında Kapı Ağası Mustafa Ağa Çeşmesi bulunmaktadır. Mekteb yanmış ve arsasına bir kahve yapılmıştı. Şimdi yeri parktır. Arkasında Çocuk Bakım Evi binası bulunmaktadır. Çeşmeden dolayı Kapıcı Mektebi adı ile ünlü idi. Yapıldığı tarih belli değildir. Çeşme 1015 (1606) tarihlerinde yapıldığına göre mekteb de bu sıralarda yapılmış olabilir.

Kaynak: (M.Hâlid Tanık, Hz. Hâlid ve Eyüp Beldesi S: 47) (O. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi 3/731)

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

BURSA MAHKEME SİCİLLERİ, Ankara Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

ESERLER

- ABDÜLKADİR, Bursa Tarihi Kılavuzu, Bursa 1909.
- ABDÜLKADİR, Bursa Rehberi, Bursa 1329.
- AHMET ÇELEBİ, İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi, (Çev. Ali Yardım) İstanbul 1983.
- AKAY, H., İslami Terimler Sözlüğü, İşaret Yayınları.
- AKSOY, M., Sosyal Bilimler ve Sosyoloji, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.
- AKSOY, Özgönül, Osmanlı Devri İstanbul Sibyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul 1968.
- AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, Kültür Üniversitesi Yayınları, 1999.
- ARSLANOĞLU, İ., Kastamonu Öğretmen Okulları, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1998.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ, Ankara, 1961.
- BALTAÇI, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.
- BAYRAKTAR, M. Faruk, İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, İstanbul 1984
- BİLGE, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984.
- BİNBAŞIOĞLU, C. Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1995.
- CİCİOĞLU, H., Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim, Ankara, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, 1982.
- DEVELİOĞLU, F., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1978.
- ERGİN, O., Türk Maarif Tarihi, 1-2, İstanbul, 1977.
- ERGUN, M., II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara, 1998.
- HIZLI, Mefail, Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, İstanbul 1998.
- HIZLI, Mefail, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim Ve Bursa Sibyan Mektepleri, Bursa 1999.
- KEPECİOĞLU, Kamil, Bursa Kütüğü, I-IV, BYEBEK, Genel no: 4519-4522.
- KEPECİOĞLU, Kamil, Bursa Hanları, Bursa 1935.
- KEPECİOĞLU, Kamil, Bursa Hamamları, Bursa 1935.
- KODAMAN, B., Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- KURTKAN, Amiran, Sosyoloji, İstanbul, M.E.B. Yayını, 1976.
- LEWIS, B., Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Talim Terbiye Kurulu (1923-1993), İstanbul, M.E.B., Yayını, 1995.
- TAŞDEMİRCİ, E., Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:1988, sayı:2, s:269-278.
- TAŞDEMİRCİ, E., Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:1989, sayı:3.
- TEKELİ, İ., İLKİN, S., Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü,
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- YÜCEL, H.A., Türkiye'de Ortaöğretim, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.

Resim 8; Nişanca Kütüphanesi (Eyüp Belediye arşivi)

Resim 9; Fethi Çelebi Camii (Eyüp Belediye arşivi)

Resim 10; Kalenderhane-Özbekler Tekkesi kalıntıları (Eyüp Belediye arşivi)

KAYNAKLARDAN EYÜP TARİHİ TOPOGRAFYASI

Prof. Dr. Gönül CANTAY

Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim üyesidir. Türk Sanatının geneli içinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının tayin ettiği alanda, menzil yolları üzerindeki kervansaraylar, külliyeler ve bu yapıların çekirdek oluşturduğu şehirler (yerleşmeler) konusunda yaptığı araştırma, uygulama ve çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu Türk Mimarisi içinde tıp medrese ve darüşşifaları ile ilgili araştırma, inceleme ve yayınlarıyla tanınmaktadır. Günümüzde de bu çalışmalarını yoğun bir biçimde sürdüren Gönül Cantay, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda görev yapmıştır. Halen Trakya ve Çanakkale bölgesi ile ilgili konularda ayrıca pullar ve göçler konusunda araştırmalar yapmaktadır. Yazarın bilimsel bildiri, makale, araştırma yazıları ve yayınlanmış kitapları bulunmaktadır..

İstanbul tarihi topografyası bütünlüğü dışında kalan Eyüp, tarihi topografyasıyla da suriçi İstanbul'undan ayrı olarak gelişme gösteren bir yerdir. Doğu Roma-Bizans dönemi kaynak bilgileri dışında Eyüp'ün asıl yerleşimi ve gelişimi İstanbul'un fethinden (29 Mayıs 1453) sonra Fatih döneminde, Eyüp'ün bu ilk yerleşmesinin öyküsü Hz. Muhammed'in sancaktarı **Eyüb el-Ensari**'nin mezarının bulunmasıyla ve Fatih tarafından türbenin inşa ettirilmesiyle başlamıştır.

Eyüp'ün türbe olarak ilk yapılaşması, burayı ziyarete açmış ve sonra da cami ve bağlı yapılarının inşasıyla (1459) bu külliye etrafında iskânın büyüyerek sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in kutsal emanetlerle beraber İslâm Dünyası'nın halifeliğini de Osmanlı hükümdarlarının şahsiyetinde bütünlüğünü müteakip, Osmanlı hükümdarlarının hilâfet kılıcının burada kuşanma törenleri Eyüp'ün önemini, Osmanlı Başkenti'nde Kâbeleştirmiştir.

İstanbul ve çevresini gösteren Osmanlı görsel kaynakları hemen hemen 16. yüzyılın ilk yarısı ortalarından başlamaktadır. Bunların başında **Matrakçı Nasuh**'un 1536-37 tarihli **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irak** adlı eserinde, üç yakasıyla İstanbul'u gösteren minyatür resminde Eyüp ile ilgili iki yapı görülmektedir. Bunlardan biri sağda küçük kubbeli yapı ve çeşme (büyük bir ihtimalle **Cezeri Kasım Paşa**'nın ilk camî olmalı) ile çifte minareli, merkezi kubbeli ve iki yan kanatlı cami ile solda Eyüp'ün türbesi görülmektedir. Caminin bu görünüşünde önemli bir hususta dikdörtgen biçimli ve etrafı duvar çevrili, ortasında bir ağaç bulunan taş döşeli bir avlunun caminin yanında yer almasıdır. Dere ile Haliç'in birleştiği yerde gösterilen **Eyüp Sultan Camii** etrafında bir mahallenin de oluştuğu anlaşılmaktadır.

Bu durumda cami ve türbenin daha 1537'lerden önce ziyaretçilerinin bulunduğu ve hatta çokluğu söylenebilir. (*Resim 1a -1b*)

Eyüp tarihi topografyasını 16. yüzyıl ortalarında görselleştirmiş ikinci kaynak ise Leiden Bibliotek der Rijksuniversiteit (BPL 17 58. 10) de bulunan Fleinsburglu **Melchior Lorichs**'in eni 0.45 metre, uzunluğu 11.45 metre olan Haliç'ten İstanbul'u görüntüleyen, tomar halinde hazır-

lanmış resmidir.⁽¹⁾ Bu tomar sonradan kesilerek 21 levha halinde beze yapıştırılmıştır. Bu levhalarından 18, 19 ve 20. levhalar günümüz Eyüp ilçesinin Haliç'e bakan kısmıyla ilgili tarihi topografik bilgileri bize aktarıyor. Lorichs, bu eserin içinde kendi bulunduğu yeri de belirleyecek şekilde çizimlerini yaptığı anlaşılıyor. Suriçi İstanbul'unun Haliç'e bakan yüzünü görüntülerken çalıştığı yer, Pera'dan Balat'a karşı bir yerde, Galata surlarının hemen arkasındadır. Bu durum İstanbul'un tarihi yarımadasını Haliç'in su seviyesinden yaklaşık sur yüksekliğinde çizdiği anlaşılıyor. Böylece sanatçı bulunduğu yerden İstanbul'u Haliç yüzeyinden itibaren en yüksek tepelerine kadar, Haliç'e inen eğimiyle algılayabiliyor ve eserde yarımada'nın topografyası bir tarafıyla işlenmiş olarak bize yansıyor. Bu durum yarımada'nın Haliç görünüşünü bize doğru yansıtan yoruma sahip olduğunu da gösteriyor. Ancak Ayvansaray bölgesinde coğrafik topografyanın çok yükselmiş olması, bu orta çağ Bizans saray bölgesinin (Blakhernai) yapılaşmasını bulunduğu yerden detaylarıyla göremediği ve dar bir üçgen olarak yükselen yüzeyin esasen pek çok yapıya sahip olduğunu göstermeyi amaçladığı için, bu bölgeyi başka bir noktadan

Resim 1a; Matrakçı'da Eyüp
Resim 1b; Matrakçı'da İstanbul

(1) Edmondo de Amicis; **İstanbul (1874)** (çev. Beyman Akyavaş), Ankara 1993; And, Metin; **İstanbul in the 16th Century**, İstanbul 1994.

Resim 2a; M. Lorichs (Lev.18)
Resim 2b; M. Lorichs (Lev.17)

Resim 3; M. Lorichs (Lev.19)

Resim 4a; M. Lorichs, İskele Rüstem

Resim 4b; M. Lorichs, İskele yandan

bir daha çalıştığı anlaşılıyor. Bu çalışma noktası ise Eyüp sırtları oluyor. Çünkü Eyüp sırtlarından Ayvansaray, suriçi tarihi yapı yerleşiminde daha geniş açıyla görme imkânına sahip oluyor. Bu eserde sanatçının bakış noktalarının özellikle Ayvansaray için yaptığı çalışmada değişmiş olması Eyüp'le ilgili iki paftanın da Eyüp'ün tarihi topografyasını anlamamızda yardımcı olmaktadır. Çünkü Lorichs'in Eyüp'ü de iki farklı noktadan çalıştığı anlaşılmaktadır. (Resim 2a, 2b)

Günümüzde Haliç'in doğal kıyılarını görmemiz ve tespit etmemiz gözle mümkün olmaktadır. Bunun nedeni açılan veya ilave yollar, doldurulan kıyı şeridi olmaktadır. Orijinal kıyı şeridi şuradaydı diyebileceğimiz belgesel kalıntılar ise yer yer günümüze ulaşabilmiş, Haliç sur duvarları, kapıları ya da burçları olmaktadır. Eyüp için bu belgeler de mevcut değildir, çünkü Eyüp bilindiği gibi İstanbul suru dışında bir yerleşme yeri olarak doğmuş ve bugüne ulaşmıştır. Esasen günümüz topografyası içinde mevcut anıt eserler Eyüp için söz konusu olduğunda, **Eyüp Sultan Camii Külliyesi, Cezeri Kasım Paşa Külliyesi, Zal Mahmut Paşa Külliyesi** gibi anıt eserler olmasa, tarihi topografyayı belirlemek mümkün olmayacaktır. Eyüp Sultan için M. Lorichs'in son dört-beş paftası son derece önemlidir. Çünkü Eyüp'ün günümüz sınırlarını belirleyen Ayvansaray surları dolayısıyla Ayvansaray'la ilişkisi, gene 16. yüzyıldaki doğal kıyıların girinti ve çıkıntıları, zamanı için Eyüp

sırtlarından inen sel yataklarının oluşturduğu derelerin Haliç'e ulaştığı, günümüzde ise bu sel yataklarının asfalt kaplı yollara dönüştüğü bilgilerini, bu kaynaktan öğrenmek mümkün olmaktadır.

M. Lorichs'in çizimlerinde Eyüp'le suriçi İstanbul'unun buluşma yeri Ayvansaray surlarında yer alan Eyüb-el Ensarî kapısından başlamaktadır.⁽²⁾ Bilindiği gibi Evliya Çelebi **Seyahatname**'sinde Ayvansaray'a ad olan bu sur kapısına "Eyub Ensari Kapısı" demektedir.⁽³⁾ Bu ifade günümüzde Eyüp'e pek çok yoldan ulaşılabilirse de çağı içinde Eyüp'e ulaşan karayolu bu Ayvansaray sur kapısında başlamakta olduğunu gösterir. (Resim 3)

Lorichs'in sur dışı görünütüsünde bugün için Eyüp Sultan Camii merkez alındığında hem Ayvansaray'ın hemde Eyüp'ün varoşu sayılabilecek alanda yapılaşma ile karşılaşılıyor. Malesef Lorichs'in bu paftasında yer yer tahribat var. Bu tahribata rağmen bu paftada bazı görüntüleri okuyabilmekteyiz. Ayvansaray'ın Eyüp'e çıkan kapısında kârgir yapılaşma, yuvarlak burç görülebilmektedir. Hemen bunun önünde ise çokgen bir türbe ile tek kubbeli hatta kubbe geçişin trompla olduğu anlaşılacak cami yapısı görülür. Bu cami etrafında büyük bir kısmı harap olmasına rağmen yapılaşmanın bulunduğu da görülmektedir. Geri plânda ise yayvan tepenin önünde vadiye açılan bir yerleşmeyi üç saç yağı şeklinde konumlanmış mescitlerle tanıyoruz. Bu mescitlerin kare planlı, oturtma çatılı olduğu anlaşılmaktadır ki, mahalle mescitlerinin bilinen özelliklerine uymaktadır. (Bu bölge atış alanı adıyla tanınan yerleşme yeri olabilir mi?) Lorichs'in müteakip paftasında coğrafik topografyanın tepe silüetlerini takip etmek veyahut görme imkânı buluyoruz. Burada önde yer alan yerleşimlerin daha engebeli bir arazide gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim kıydan tepeye doğru baktığımızda kıyı şeridinde yer alan yer-

(2) Cantay, Gönül; "Eyüp Sultan Silüetinde İvaz Efendi Camii" VII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu. (9-11 Mayıs 2003, Eyüp) İstanbul 2003. s. 90-95.; Cantay, Gönül; "İstanbul'un Tarihi Topografyası", III. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu. İstanbul 1999, s. 86 - 93. Cantay, Gönül; "İstanbul'un Tarihi Topografyası ve Haliç", Kadir Has Üniversitesi, Haliç Sempozyumu. (Baskıda)

(3) Hüseyin Ayvansaraylı; **Hadikat ül Cevami**. İstanbul, 1281, c.1.

Resim 5; Méry, 1855'te İstanbul

leşim, bunun sol tarafında ikinci bir yerleşim ile bu paftanın ortalarında ard arda iki yerleşim görülürken yukarısında yayvan tepelerin büyük arazileri üzerinde seyrek yapılaşma ya da çiftlik yapıları olabileceğini söyleyebileceğimiz, yapıların görüntüleri paftada görülmektedir. Bu engebeli arazide kıyından başlayan yapılaşmanın yapıları daha net olarak algılanabilmektedir. Solda tek minareli, çıkmalı cephesiyle oturtma çatılı mescit yapı yoğunluğuna hâkim olurken, sağda kare plânlı, kubbeli, tek minareli cami kıyından Haliç'e uzanan bir dil üzerindeki yapı yoğunluğu içinde görülmektedir. Bu cami bulunduğu yer dikkate alındığında dört hükümdara kubbe altı vezirliği yapan Cezeri Kasım Paşa'nın inşa ettirdiği ilk cami olabilir mi? Bana göre Cezeri Kasım Paşa Camii'nin bulunduğu yer ile kıyı arasındaki ilişki düşünüldüğünde bu cami, Cezeri Kasım Paşa'nın yaptırdığı ilk cami olmalıdır. (Resim 3)

M. Lorichs'in 16. yüzyıl ortalarındaki Eyüp'ü gösteren paftası son derece önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu paftadaki Eyüp'ün Haliç kıyısı görüntüsü, Eyüp Camii'nin ve çevresindeki yapılaşmanın nasıl bir coğrafik yerde yer aldığını göstermesi açısından önemlidir.

Eyüp Camî Külliyesi'nin 1800'lerde ikinci yapılaşması gerçekleştirilirken binanın tamamen yıkılarak Mimar Sinan Ekolü'nün devamı olan sekiz destekli merkezi kubbeli caminin inşası sırasında; zeminin çürüklüğü nedeniyle sağlamlaştırılma ve bu nedenle caminin Haliç kıyısında bir istinat-dayanak dolgusunun yapıldığı bilgisi, bu paftadaki görüntüden âdetâ okunabilmektedir.⁽⁴⁾ İlk Eyüp Camii Külliyesi'nin yer aldığı coğrafik alanın her haliyle bir alüvyonlu birikinti alanı olduğu bu görüntüden anlaşılmaktadır. Eyüp Camii Külliyesi iki taraftan derinliği az bir yapılaşma alanı içinde kalmış arkada yüksek tepeler arasında derin sel yatakları hissedilir şekilde Lorichs tarafından belirlenmiştir. Günümüz yapılaşmasıyla ve sel yataklarınının asfalt eğimli caddelere dönüştürülmesiyle, günümüzde algılanamayan coğrafi topografya, bu paftada 16. yüzyıldaki haliyle okunabilmektedir.

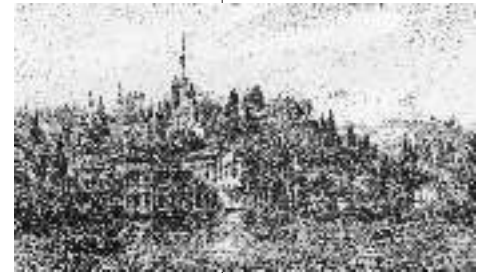
Bilindiği gibi ilk Eyüp Camii, İstanbul dışındaki ilk selâtin camii olup atfedildiği kişiyle de kutsallaştırılmıştır. Caminin Haliç kıyısındaki

Resim 6a; Melling, İstanbul Haliç dilleri

Resim 6b; Melling, ayrıntı diller arası yapılaşma

çeşitli kârgir yapıları kıyının imkân verdiği konumlamayla yer almıştır. Bu yapılar daha çok dikdörtgen planlı, çift meyilli çatılı yapılardır. Bu yerleşimin solunda, gene Haliç Kıyısında çıkıntı yapan yapılaşmayla birlikte kare planlı, oturtma çatılı, minareli bir mescit, Eyüp'ün 16. yüzyıl ortalarındaki bir mahallesine işaret ederken bu mescit ile cami arasında sağda ikinci bir minareli mescit de görülmektedir. Lorichs'in Eyüp paftasındaki bir diğer önemli yapılaşma ise tam ortada yer almaktadır. Bu yapılaşma bir külliye bütünlüğünü de ifade eder biçimde konumlanmıştır. Haliç'e uzanan bir rıhtım, iki kenarı Haliç'in sularıyla çevrili bir han ve hemen arkasında merkezi kubbeli, minareli bir cami görülür. (Resim 4a, 4b) Günümüzde böyle bir yapı kütleleri Eyüp'te mevcut değildir. Peki bu külliye bütünlüğü gösteren yapılar kime ait olabilir? Lorichs'in İstanbul'un Haliç kıyılarını gösteren paftalarını incelediğimizde sadece **Eminönü Rüstem Paşa Külliyesi**'nin iki hanını (Büyük ve Küçük Rüstem Paşa Hanları) görmekteyiz. Eminönü gibi önemli bir ticarî merkez olan Galata'da da (1560'lı yıllar) **Rüstem Paşa Hanı**, kısa bir süre sonra Galata surları içinde dikdörtgen planlı olarak inşa ettirildiğini biliyoruz.⁽⁵⁾ Diğer taraftan Rüstem Paşa'nın Kanuni döneminin, hükümdardan sonraki en yüksek vakıf geliri olan vezirlerden olduğu, İstanbul menzillerin-

Resim 7; Melling, Küçük Esma Sultan Sarayı

Resim 8a-8b; Bartlett, Eyüp ayrıntı

Resim 9a; Bartlett, Eyüp Mezarlığı

Resim 9b; Bartlett, Eyüp Mezarlığı ayrıntı

den Trakya menzilleri, diğer taraftan Anadolu menzillerinden başlayarak Edirne'den Erzurum'a kadar menzil külliyesi bünyesinde kervansaraylar yaptırdığını bilmekteyiz. Bu arada dikkat çeken bir husus ise Lorichs'in Galata Kulesi'nin sağ köşesindeki bir noktadan çizmeye başladığı İstanbul görünütüsü paftasında sur kulesi üzerinde 1559 tarihi görülmekte ve bu tarihte Lorichs'in çalışmasını yaptığı bazı araştırmacılar tarafından kabul edilerek yirmi bir pafta halindeki rulo eser 1559 tarihinde çalışma bitirilmiş gibi eser tarihlendirilmektedir. Bu tarihler Rüstem'in inşâ faaliyetlerinin en yoğun olduğu tarihlerdir. Dolayısıyla 1560'larda tamamlanan Eminönü Rüstem Paşa Külliyesi de bu çizimlerde yer aldığına göre 1559 tarihini Lorichs'in çalışmaya başlangıç tarihi olarak kabul etmek ve Eyüp'e gelinceye kadar geçen süreci düşünmek söz konusu olduğunda, diğer taraftan Rüstem Paşa'nın Eyüp gibi hac yeri niteliğindeki bir yerde ihtiyaç duyulan barınma ihtiyacına cevap verebilecek ve buranın ticari hinterlandını da kaçırmayacak kişilik yapısı, bu liman, han ve cami bütünlüğünü Rüstem Paşa'ya bağlama gereğini düşündürmektedir.

Lorichs'in başlangıçta işaret ettiğimiz Ayvansaray bölgesini iki ayrı açıdan çalışması gibi Ayvansaray'dan başlayan kıyı yerleşmelerini ve

Eyüp'ün karşı kıyısından (Sütlüce tarafından) çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak bu son görüntü bölgesini bir kere de Eyüp'deki bir noktadan çalıştığını son pafta ifade etmektedir. (Resim 4b) Bu paftada **Eyüp Sultan**

Külliyesi sağda görüntü dışı kalmakta ancak limana yakın bir noktadan çalışılan bu paftada liman uzantısı önde, ona bitişik olarak kervansaray'ın kıyı cephesi ve üst örtüsü ile bunun gerisindeki yapılaşma iki kubbeli yapı ile belirlenebilmektedir. Coğrafik topografya çizgilerine bakıldığında yüksek tepe önünde dar bir kıyı şeridinde Eyüpün diğer konut yapıları ard arda sırlanmış olarak görülmektedir. (Resim 4a – 4b)

Matrakçı Nasuh'un 16. yüzyılın ilk yarısı içinde yaptığı İstanbul'u üç yakasıyla gösteren minyatür resminde sanatçının görüş noktalarını tespit etmek mümkün olmamakta ve İstanbul dışında Eyüp'ü cami yapılaşmasıyla minyatür tekniğinin verdiği imkân ölçüsünde ifade etmesine rağmen; M. Lorichs'in İstanbul görünümünü farklı noktalardan çalışılan ve 16. yüzyıl ikinci yarısında suriçi İstanbul'un ve dışındaki kutsal yerleşim Eyüp Sultan'ın tarihi topografyası yönünden pek çok bilgiyi günümüze ulaştıran bir eser olarak, önemli olmaktadır.

Eyüp Sultan'ı 17. yüzyıl içinde yazılı belge olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde verdiği bilgiler çerçevesinde tanıyoruz. Ancak görsel olarak tekrar 18. yüzyıl sonu, 19.yüzyıl içindeki seyyahların yaptığı gravür resimleriyle yeniden tanımak mümkün olmaktadır. (Resim 5)

Melling' in gravüründe "Beyhan Sultan Sarayı" ya da " Hibetullah Sultan Sarayı" adıyla tanınan yapı Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin hemen yanında görülmektedir. Bu sarayın 1802 tarihli Bostancıbaşı defterinde "yanında ismetlû Beyhan Sultan Hazretlerinin yalısı" 1814 tarihli **Bostancıbaşı defteri'**nde ise, "İsmetlû Hibetullah Hazretlerinin Sarayı" kaydının yazıldığı görülür. Böylece Sarayın I. Abdülhamit'in altıncı kadın efendisi **Şebbin Sâfâ'**dan 1788 yılında doğan kızı **Heybetullah Sultan'a** geçtiği bilinir. (Resim 6a – 6b)

Barlett'in Eyüp gravüründe Haliç'in İstanbul ve Eyüp kıyılarının diller şeklinde Haliç'e uzandığının ve İstanbul'u sınırlayan surlar dışında **Zal Mahmut Paşa Külliyesi'**nin bir dilin yükseklerinde yer aldığını, bu dilin ön tarafında ise **Mihrişah Sultan İmareti'**ni ve sağ tarafta iki minaresi ile **Eyüp Camii'**ni tespit etmek mümkün olmaktadır. 19. Yüzyılın ilk yarısı içinde bu kıyılar oldukça bâkirdir. Ancak **Allom'un** Gravüründe de bu boşluğun devam ettiği görül-

Resim 10; Allom, Mihrişah Sultan Sebili

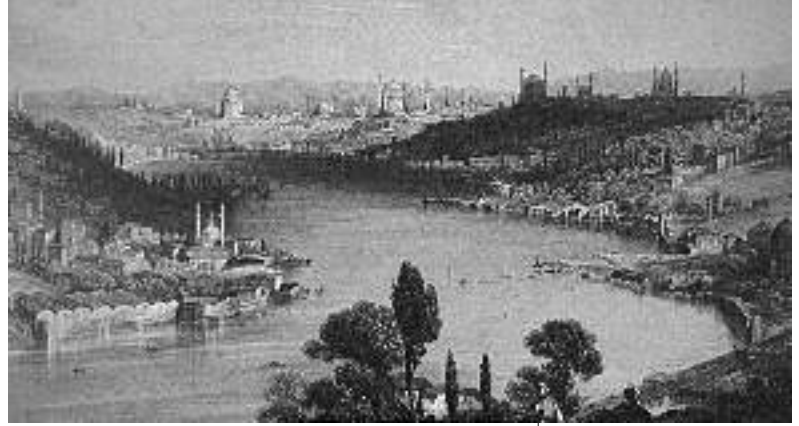
mektedir. (Resim 8a – 8b)

Barlett'in, **Eyüp Mezarlığı'ndan Haliç Görünümü**'nde ise gene Zal Mahmut Paşa Camii ile Mihrişah Sultan İmareti yer almıştır. Zal Mahmut Paşa Camii önündeki avlulu muhteşem yapı ise II. Mahmut'un ablası (I. Abdülhamit'in altıncı kadınefendisi Sineperver'den 1778'de olan kızı Küçük Esmâ Sultan) Esmâ Sultan Sarayı'dır. Arkada solda Zal Mahmut Paşa Camii görülmektedir ki bu iki saray yapısının Eyüp kıyılarında 1800'lerden sonra 19. yüzyıl içinde yapılaştığı anlaşılıyor. (Resim 7)

Thomas Allom'un 1795 – 96 yıllarındaki çalışmalarında Eyüp Sultan sırtlarından İstanbul Resminde ise sağdaki dilin üzeri hemen hemen boştur. Ve sağda Zal Mahmut Paşa Camii tek minaresiyle yükselir. (Resim 9a,9b) Oysa Schranz ve Sebatier'in yaklaşık aynı noktalardan çalıştığı anlaşıl原因 görüntüleri veren resimlerde Haliç'e uzanan Eyüp dillerinin yoğun bir şekilde yapılandığı görülür. Mihrişah Sultan Sebil ve Türbesi de Allom tarafından görüntülenmiştir. Bu eserde II. Mahmud'u Cuma Selamlığından çıkarken göstermektedir. (Resim 10)

Eyüp'te iskelelerin iki tarafında yer alan kahvehaneler ise kayıkhaneler üzerinde yükselen yapılar olarak, dikkat çeker. Flandin'in bu litografik çalışmasında (1858) soldaki kahvehane önünde ahşap, kiremit örtülü üç kayıkhanesi gerisinde kare planlı ve ahşap korkuluklu, sağdaki ise tamamen Haliç'e çıkmış, kazıklar üzerinde inşa edilmiştir. Kayıklarla gelenler ve iskelede gidenler tasvir edilmiştir. Bu yer Allom'un II. Mahmud'un Cuma Selamlığından çıktığı sokak, öyleyse II. Mahmud at üzerinde tasvir edilmesine rağmen Eyüp Sultan Camii'ne Haliç yoluyla geldiğini düşündürür.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan 16. yüzyıl ilk yarısından başlayan görsel belgeler ile İstanbul surlarından Kağıthane'ye kadar olan Eyüp'ü tanıma fırsatı veren belgeler, Osmanlı'nın 19. yüzyıla kadar olan Eyüp Sultan kıyı ve sırtlarındaki bâkir alanları bu alanlar içinde Eyüp Sultan'ın 16. yüzyıldan başlayan merkezdeki yerleşimini tanınamamızı sağlamaktadır. Ancak 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında Eyüp Sultan'ın bâkir alanlarının ve kıyıların yeni yapılaşma ile yeniden tarihi topografik görü-

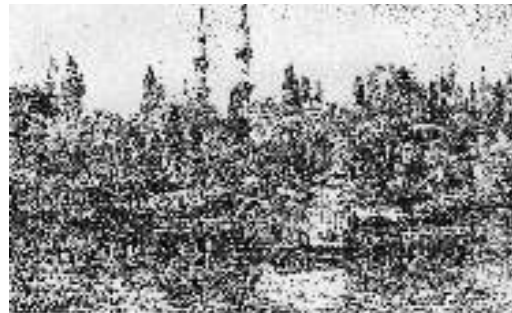

Resim 11; Allom, Haliç'e uzanan eğimli diller.

nüm kazandığını anlamak mümkün olmaktadır. Bundan sonra yapılacak tarihi topografya çalışması ise kadastral paftalara dayanan Cumhuriyet dönemi yapılaşması olmalıdır.

Kaynakça

- *And, Metin; İstanbul in the 16 Century*. İstanbul 1994
- *Arslan, Neclâ; Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl sonu ve 19.Yüzyıl)*, İstanbul 1992
- *Ayoansarayî, Hüseyin Efendi; Hadikat-ül Cevami c. 1-2 İstanbul 1281*
- *(Cantay), Güreşsever, Gönül; Anadolu'da Devri Kervansarayların Gelişmesi*, İstanbul 1975, (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- *Cantay, Gönül; "Mimar Sinan Külliyelerinde Kervansaray Planlaması", II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, Bildiriler. c. 2, İstanbul 1986, s. 87-103*
- *Cantay, Gönül ; "İstanbul'un Tarihi Topografyası ve Haliç", Kadir Has Üniversitesi, Haliç Sempozyumu. (Baskıda)*
- *Cantay, Gönül; Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 2002
- *Cantay, Gönül; "Eyüpsultan Silüetinde İvaz Efendi Camii VII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu. (9-11 Mayıs 2003 Eyüp)*, İstanbul 2003, s. 90-95
- *D'Ohsson, Muradgea, Tableau Générale de L'Empire Othomane, c. 2-3, Paris 1787-1820.*
- *Edmondo De Amicis; İstanbul (1874) (çev. Beyman Akyavaş)*, Ankara 1993
- *Ekrem Hakkı Ayvedî; Fatih Devri Mimarisi. C.3, İstanbul 1989,s. 351.*
- *Mont-Rono, Maxime de, Constantinople Tableau Historique de Citte Ville, Paris 1854.*

Resim 12; Flandin, Eyüp kahvehaneleri

EYÜP'Ü PLANLAMAK

Prof. Dr. Zekiye YENEN

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesidir. Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde, doktora öğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi'nde şehircilik alanında yapmış, 1975-79 yılları arasında mimar olarak çalışmıştır. 1980 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi'nde akademik yaşamını sürdürmektedir. Uzmanlık alanı kentsel tasarım ve kent tarihi kapsamında Türk kentleridir. Osmanlı dönemi Türk kentlerinin tarihi, kültür birikiminin planlanmada değerlendirilmesi, turizm sektörü-planlama ilişkileri, İstanbul'un mekansal gelişimi ve genel biçiminin değişimi konularında bilimsel çalışmaları ve yayınları vardır. İngilizce bilen Zekiye Yenen halen İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Üyesidir.

Eyüp'ün planlanması kısa bir yazının çerçevesine sığmayacak bir konu olduğundan bu bildirinin kapsamı Eyüp'deki planlama konularına dikkat çekmek ile sınırlı tutulmuştur. Bildiri Eyüp ve Haliç ile ilgili kurumumuzda yaptığımız akademik çalışmalar ve bu çalışmaların verilerinin kamuoyuna sunulduğu ve tartışıldığı bilimsel yazılardan yararlanılarak üretilmiştir. Konunun ele alınış yöntemi; planlama konularını Eyüp'ün sorunlarını açıklayarak sıralamak ve konulara; İstanbul Metropolitan Alanı içinde Eyüp ilçesi bütünlüğünde, giderek Eyüp merkez yerleşmesi ölçüğünde değinmek şeklindedir.

1. GİRİŞ

Eyüp ilçesi güney-kuzey doğrultusunda Haliç'ten Karadeniz'e uzanan bir alanda yer almaktadır. Bu alanda; Haliç'te ve Karadeniz'de kıyı şeridinde, içmesuyu kaynakları ve orman alanlarından kurulu doğal değerlere, bunun yanı sıra Haliç doğal suyolunun önemli bir yerleşmesi niteliğindeki tarihi kent merkezine sahiptir. (Harita 1)

Eyüp;

- konut alanları ile içiçe konumlanmış sanayi alanları,
- büyük kısmı yasadışı oluşmuş ve dönüşüm de geçirmiş, yaşanabilirlik standartları sınırlı 1950 sonrası konut alanları,
- maden ocakları,
- karayolları, ulaşım ve donatım sorunları,
- surlar, mezarlıklar,
- askeri alanlar ile

İstanbul'un yaşadığı farklı dönemlerin kendine özgü yapısal özelliklerinin tümünün izlenebildiği bir yerleşme durumundadır. Aşağıda bu çok elemanlı yerleşmenin planlama disiplini ilgilendiren sorunları, Eyüp'ün kent kültüründeki değeri gözetilerek, özetlenmektedir.

2. PLANLAMA SORUNLARI

2.1. yönetimsel sınırlar – denetim sorunları

Günümüzde Eyüp, Bayrampaşa ve Gaziosmanpaşa ilçeleri, aralarında doğal eşik bulunmaksızın, bütünlük bir yapıdadır. Evvelce varolan topoğrafik eşikler yasadışı gelişme

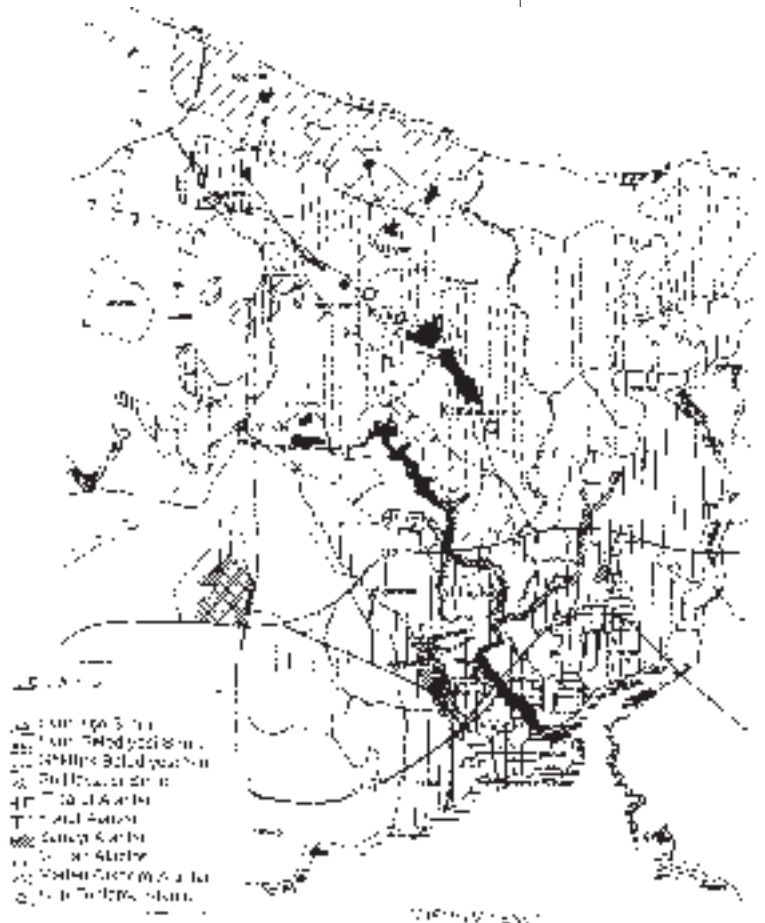
sürecinde yapılaşmış, bağlı olarak gerek mahalle gerek ilçe sınırlarına yönelik tutarlı nedenler gösterebilmek olanaksızlaşmıştır. (Harita 2) Dikkati çeken bir nokta da Eyüp ilçe sınırları içindeki Alibeyköy'ün merkezle organik bağlarının sınırlı olduğudur.

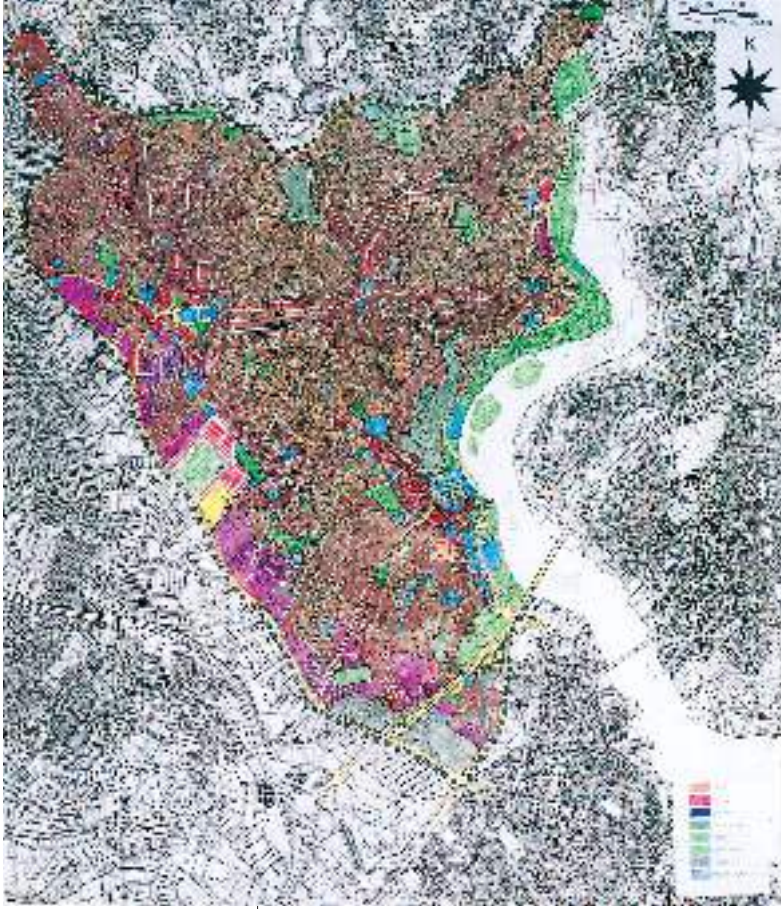
Eyüp ilçesine bağlı kırsal yerleşmelerde de bu sorunun benzeri durumlar söz konusudur: Alibeyköy Su Toplama Havzası içinde kalan Yayla ve Pirinçi köyleri ulaşım bağlantıları ile ilgili olarak Sultançiftliği, Habibler ile yaşamaktadır; Kemberburgaz ve Göktürk ise Kağıthane ilçesinin hinterlandında geribölgesinde olup ulaşım bağlantıları bu ilçe üzerinden Şişli-Mecidiyeköy'e yönelmiş durumdadır. Bu durum Eyüp merkez yerleşmesinin yönetsel hinterlandı ile doğrudan ilişkilerinin sınırlı olduğunu ve kentsel yerleşmenin geribölgesini denetim sorunlarına işaret etmektedir. (Harita 1)

Gerçekte Eyüp ilçe merkezinin kentsel yerleşme ölçüğünde de denetim sorunları vardır. Eyüp kentsel yerleşmesinde ticaret mer-

Harita 1 – Eyüp İlçesi: sınırlar, yer adları, arazi kullanış

Kaynak: E. Koç vd. (1999) İstanbul Metropolitan Alanında Çevre ile Uyumlu Kentleşme Olgusunda Eyüp Örneği, Kent Yönetimi, İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu–17.19 Şubat'99, İ. Öztürk vd., ed., İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye İSTAÇ, şekil 2, s. 131.

Harita 2 – Eyüp ve Yakın Çevresi – Kentsel Alanda Arazi Kullanış

Kaynak: Z. Yenen vd., ed. (2000) *Eyüp, Dönüşüm Sürecinde Sosyal – Ekonomik – Mekânsal Yapı, İstanbul: Eyüp Belediyesi*, harita 4.7, s. 145.

kezi ile ilişkiler açısından dört farklı altbölge olduğu anlaşılmaktadır:

- Tarihi çekirdek ve yakın çevresi – resmi kurumlar
- Haliç Köprüsü kavşağı ve bağlantı yolları ile Eyüp bütününden ayrı kalan Defterdar Mahallesi,
- Rami-Topçular aksındaki (metropoliten ölçekte de hizmet veren) sanayi alanları komşuluğundaki alanlar ve
- Gaziosmanpaşa merkezi ile yaşayan alanlar.

2.2. sanayi alanları

19. yüzyılda ve 1936 Prost Planı ile Haliç kıyılarındaki arazi kullanımının sanayi tesisleri lehine değerlendirilmiş olması, 1950-56 sanayi planı ile Topkapı ve Rami'nin sanayi tesislerine sonucu bu bölgede;

- Topkapı Sanayi Bölgesi (1952-53),
- Keresteciler Sitesi ve
- Rami - Topçular Sanayi ve Küçük Sanayi Alanı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçta Tarihi Yarımada içinde yerleşmiş bulunan sanayinin

zaman içinde Surdışı'ndaki bölgelere kaymasının da rolü olmuştur.

İstanbul'un ve bağlı olarak Eyüp'ün plansız görünümünde sanayinin yerleşiminin belirleyici rolü vardır. Sanayi tesislerinin yerleşimi kararları; 1950'li yıllarda belirginleşen Anadolu'dan göçün Surdışı'ndaki sanayi tesisleri çevresine yönelmesi ve Menderes döneminde, Prost Planı'nın yaklaşımı doğrultusunda, Rami Kışla Caddesi'nin Eyüpsultan Külliyesi'ne doğrudan bağlantı yolu olarak tesisinin etkisi ile Eyüp, Balkan muhacirlerinin yerleşme alanı kimliğindeki, Rami yerleşmesi ile birleşmiş, sanayi ile içiçe girerek kuzeybatıya doğru büyümüştür. (Harita 2)

1980'lerde başlatılan Haliç'in temizlenmesi operasyonları sırasında Haliç kıyılarındaki yer alan sanayi tesisleri kaldırılmış, ancak bugün Haliç'in kirlenmesinde ve Haliç'e kavuşan vadilerdeki plandışı yapılaşmada önemli rolü olan Rami'deki ve Alibeyköy - Kağıthane vadilerindeki sanayi tesisleri bu uygulamanın dışında tutulmuştur.

1:50 000 İstanbul Metropolitan Alanı Alt-bölge Nazım Plan (1995) kararlarında ise ulusal ve uluslararası pazara sahip Rami-Topçular aksı sanayiden dönüşümlü merkezi iş alanı - MİA, Alibeyköy - Kağıthane vadileri ise yeşil alan olarak planlanmıştır. Beklenen dönüşümün (burada yer alan kimya, ilaç, metal, makine, plastik madde, tekstil, deri, kağıt gibi çevreyi olumsuz etkileyen sanayi türleri ile gıda, kereste, cam sanayii tesislerinin hizmet işlevine dönüşecek olmasının) merkezde neden olacağı işlevsel dönüşüm, konut alanlarının dönüşüm süreci, Eyüp'ün tarihi kimliği ve donatı eksiklerinin karşılanması açısından potansiyel önem taşımaktadır.

2.3. konut alanları

Bir yerleşmede farklı sosyal ve ekonomik yapıdaki gruplara yönelik konut alanlarının bulunması doğal bir gelişmedir. Eyüp'teki konut alanları bu bakımdan zengin bir çeşitlenme içindedir. Eyüp ilçe merkezi ve çevresindeki barınma alanları 'kentsel alandaki konut alanları' ile 'kırsal alandaki konut alanları' olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Her iki kategoride de farklı dokular yer almaktadır.

2.3.1. Eyüp'ün **kentsel nitelikteki konut alanlarının** nüvesi İstanbul'un ilk sultan camii ve külliyesi olan Eyüp Sultan Camii Külliyesi çevresinde 15.-16. yüzyıllarda gelişen, günümüzde göreceli olarak korunmuş, zaman içinde yoğunlaşmış, aynı zamanda sakinlerinin sosyo-ekonomik özellikleri de farklılaşmış olan özgün 'ESKİ DOKU'dur. Eski dokunun belirgin özelliklerinin görüldüğü ve halen sit alanı olan yerleşme parçası Eyüp'deki 'PLANLI / YASAL' olarak nitelenen alanın önemli bir kısmını teşkil etmektedir.

Eyüp, Rami, Gaziosmanpaşa, Alibeyköy ve Kağıthane'nin sanayi bölgeleri haline gelmesi sürecinde endüstriyel tesislerde ve inşaat sektöründe çalışmak üzere kırdan kente göçenlerin çalışma alanlarına yaya erişme mesafesinde yerleşmesi ile eski yerleşmeye eklenmiş barınma alanları 'SANAYİ ÇALIŞANLARININ YERLEŞME DOKUSU'dur. Bu konut alanları, özellikle de kentsel büyümenin ilk dönemlerinde, kamunun ya da özel mülk sahiplerinin arazileri üzerinde, planda kentsel donatı alanı olarak belirlenen alanlarda, plansız ve yasadışı olarak ortaya çıkan 'gecekondu' alanlarıdır. Eyüp'teki gecekondu dokusunun özellikleri; bazı kesimlerde araçlı ulaşımı olanaksız kılan, hatta yaya erişimi zorlayan dik eğimli, dolayısıyla yerleşme için güvenli olmayan alanlarda, parselasyon yapılmadan, sokakla doğrudan bağlantı düşünülmeden çevrilen kullanım alanları şeklindedir. Bu doku, bir kısmı saf gecekondu niteliğinde kalmışsa da, zaman içinde büyük oranda dönüşüm geçirmiş, küçük kullanım alanlarında çok ailelik yapılarla İstanbul'un 'PLANSIZ KONUT ALANLARI'na katılmıştır.

Tarihi merkez ile Rami aksındaki sanayi alanları arasında, brüt yoğunluk değerleri 600 ki/ha'ı bulan, 'PLAN KARARLARI KOŞUTUNDA GELİŞMİŞ, ancak KAÇAK YAPILARI da İÇEREN KONUT ALANLARI' yer almaktadır.

Eyüp'te aynı zamanda 'GÖÇMEN KONUTLARI' ile Alibeyköy-Işıkpınar'da yoğunlaşmış 'TOPLU KONUT ALANLARI' ve birbirinden ayrı alanlarda gelişmiş 'HİSSELİ YAPILAŞMIŞ ALANLAR' da mevcuttur.

Sanayileşmenin gereksindiği çalışan nüfu-

sun barınma talebi eski yerleşmeye yöneldiğinde ortaya çıkan durum ise mevcut dokuda yatayda ve düşeyde 'yoğunlaşma'dır. Yoğunlaşma bir parselde birden fazla yapı inşa edilmesi ya da mevcut parsellerin bölünerek yeni parsellerin oluşturulması - 'ifraz' ve/veya parseldeki tek ailelik konut yapısının çok ailelik yapıya dönüşmesi - 'apartmanlaşma' şeklinde ortaya çıkmaktadır. Eyüp'te eski doku üzerinde yeni yapılaşma hakkı tanınmış tüm mahallelerde bu 'KARMAŞIK KONUT DOKUSU' izlenmektedir. Aynı yerleşme parçasında, aynı sokak üzerinde, aynı yapı adasını oluşturan parsellerde bu tür karmaşık yapılaşma 'çevresel ölçek' kavramını ve yapılararası etkileşimi olumsuz etkilemektedir: yüksek kütlelerin gölgesinin açık alanların ve iç mekânların güneşlenmesini engellemesi, büyük ve ağır kütlelerin, özellikle de eğimin iyi denetlenmediği arazide, deprem ve toprak kayması açısından güvenlik sorunu oluşturması ... gibi.

Eyüp'te Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı (1993) kapsamında kalan yerleşme alanında, yukarıda örnekleri verilen, eski doku, gecekondu dokusu, apartmanlaşma, karmaşık doku ... örnekleri yanyana izlenmektedir. Bunların yanısıra bu kesimde yapı adası ortasına doğru genişleyen büyük parsellerde 'Alejandı' uygulamasına raslanmaktadır. Alejandının açıklaması; büyük parsellerde tabanda %25 oranında, dört katlı, yatay ölçüleri bir katta birden çok daireye olanak veren bloklar yapılaşması şeklindedir. Bu lejand ile sit alanına önemli bir yoğunluk yüklenmekte, ancak eklenen nüfusun gereksinmesi olan hizmet alanlarının ayrılması aranmamaktadır, üstelik tanımlanan kütlelerin korunacak doku ile uyumlayan ölçüleri de önemsenmemiştir. Bu durum kültür varlıklarının görülmesi / gösterilmesi, gelişen koşullara göre özenle değerlendirilerek işlevlendirilmesi ve korunması açısından olumsuzluklar içermektedir.

Eyüp'teki eski yerleşmenin 'sit alanı' olarak nitelenmesi ve kabulü (1979) bu alanın içinde ve çevresindeki her türlü yapılaşmanın koruma bilinci ve yaklaşımı ile karşılaştırılmasını gerektirmektedir; bu ise dokuyu oluşturan tüm öğelerin ölçek, boyutlar, öğelerarası ilişkiler, mimari yaklaşım ... gibi belli başlı

özelliklerinin korunması öngörülen dokuya saygılı ele alınması demektir. Bunun da ötesinde, sağlıklı bir kentsel gelişme yerleşmenin -sit alanı olup olmadığına bakılmaksızın-kentsel yaşamın gerektirdiği hizmet alanlarını (donatıları) içerecek şekilde planlanması ile olanaklıdır.

2.3.2. Eyüp ilçesinin kırsal alanındaki yerleşmelerde;

- eski köy yerleşmelerinin konut dokusu ile
- üst gelir grubuna ait yeni yerleşme dokusu (Göktürk) ve
- yasadışı yapılaşma alanları (Yayla Köyü) bulunmaktadır.

İstanbul'un yerleşik alanı kuzeydeki içmesuyu havzaları ve orman alanları yönünde büyümektedir. İstanbul Metropolitan Alanı genelinde izlenen ve Eyüp'e de yansıyan yapılaşma taleplerinin iki farklı yönü vardır:

i. sınırlı kamu topraklarını, kıyıları, içmesuyu kaynaklarını ve orman alanlarını tehdit eden ve altgelir grubunun barınma gereksinmesine karşılık yapılaşan yasadışı konut alanları,

ii. yasal boşluklardan yararlanarak otonom kararlarla yönlendirilen üstgelir grubunun yapılaşma alanları.

Her iki durumda da kentin havza ve orman alanlarında işgal ve geleceğe yönelik belirsizlikler sözkonusudur. Büyükşehir Belediyesinin ve Eyüp Belediyesinin bu konuda politika belirlemeleri gereği vardır.

2.4. donatı alanları

Eyüp'te donatı standartları çağdaş yaşamın gereklerini karşılamaktan uzaktır. Kabaca 120 bin kişinin yaşadığı Eyüp merkez bölgesinde de, büyük oranda plansız gelişmiş Alibeyköy'de de açık ve yeşil alanlar, eğitim ve sağlık alanları, kültürel tesis (tiyatro, sinema, toplantı salonları ve alanları, kitaplık ...) ve diğer hizmet alanlarının sunumu olması gereken değerlerin çok altındadır. Bu durum Eyüp'te ikamet edenlerin eğitim, sağlık, eğlenme-dinlenme gereksinmelerini yakın çevrelerinde karşılayamamalarına ya da, ulaşım harcamaları ve trafik sorunlarını göğüsleyebilirlerse, İstanbul'un diğer ilçelerine yönelmelerine neden olmaktadır. Oysa planlama ile

sağlıklı bir kentsel ortamı sağlamak, kent yaşamının gerektirdiği hizmet alanlarını (donatıları) barınma alanları ile ilişkili biçimde sunmak olanaklıdır. Aksi durumlar sakinlerin buldukları yerleşmeye yabancılaşmaları, yaşadıkları yerleşmeden uzaklaşmayı hedeflemeleri ile sonuçlanır.

2.5. ulaşım sistemi

Eyüp'te ulaşım hemen hemen tümüyle karayolu üzerindedir. 24 bin hektar alanı kuzeyde ve güneyde, uluslararası trafiği de içeren, ulaşım aksları ile, doğu ve batıda bu iki önemli aksın bağlantı yollarının oluşturduğu eşiklerle sınırlanmıştır. Bu durum, ulaşım açısından avantaj sağlamak bir yana, çevre kirliliği ve yoğunluk nedeniyle ulaşabilme, erişebilme kısıtı yaratmaktadır.

Eyüp'ün eğimi % 40 ları bulan hareketli topoğrafik yapısında vadilerde yer alan ana arterler (Eyüp Bulvarı ve Fahri Korutürk Caddesi) ile konut alanlarına hizmet veren servis yolları doğal yapıdan kaynaklanan ulaşım zorluklarına sahne olmaktadır. Eyüp Sultan Külliyesi çevresindeki yayalaştırılmış bölgenin en başta gelen sorunu ise otopark yetersizliğidir.

İlçe kapsamındaki Hasdal-Kemberburgaz-Yassıören yolu ise kuzeye doğru yayılma eğilimindeki alt ve üst gelir grubu sorunlu konut alanlarını cesaretlendirir niteliktedir.

Yakın geçmişimizde ve günümüzde yaşanan bazı uygulamalar Eyüp'ün kültürel kimliğini önemsemeyen, Eyüp'te prestij kaybına neden olan diğer talihsizliklerdir:

- Boğaz Köprüsü ve çevre yolları ile birlikte öngörülen Haliç Köprüsü'nün genişletilmesi ve katlı kavşağı ile bağlantı yollarının yapımı sırasında sit alanının bir parçası olan Defterdar Mahallesi'nin yerleşme bütününden ayrı düşmesi,
- Haliç kıyısında üst kademedeki, sürekli ve geniş bir sahil yolu uygulaması ile yerleşme - kıyı ilişkisinin koparılması, dört araç izli, refüjlü bu geniş kazıklı yolun yapımı sırasında kıyının beton döşenmesi, bunun sonucunda eski dokunun düşük seviyede kalması ve su yüzeyi ile ilişkisinin görsel olarak da engellenmesi,

• Haliç Operasyonu - 1985 sırasındaki yıkımlarda eski doku örneklerinin ortadan kalkması ...

kapsamlı bir planlama yapılmadan, tarihsel öğeler hesaba katılmadan acele ile girişilen uygulamalara örnektir.

2.6. çevre sorunları

Eyüp ilçe sınırları içinde maden ocakları, enerji iletim hatları, sanayi atıkları, çöp alanları, görüntü kirliliği değişik çevre sorunları yaratmaktadır, zemin yapısı depremde afet riski doğurmaktadır.

Eyüp kil, manganez, taş ve linyit ocakları ile İstanbul'un önemli bir maden çıkarım alanıdır. Ancak 15 km. lik Karadeniz sahilinde sürdürülen açık maden işletmeciliği sırasında deniz doldurularak kıyı şeridi değiştirilmekte, bağlı olarak sudaki doğal yaşam ortamı zarar görmekte, İstanbulluların kıyıda yararlanma olanakları kısıtlanmaktadır. Madencilik diğer bir yanı orman alanlarındaki tahribattır. Şüphesiz, bir ülkenin gelişmişliği kaynaklarını değerlendirmesiyle ölçülmektedir. Ancak ekolojik değerlerin önplana çıktığı günümüzde, fayda-maliyet hesabına doğal değerleri katmak yaşımsal bir gerekliliktir.

Eyüp'ün kırsal alanının doğal zenginlikleri; Karadeniz kıyıları, akarsuların tanımladığı havzalar ve ormanlık alandır. Ormanın su kaynaklarının beslenmesi (su rejimi), sağlık ve İstanbullulara dinlenme alanı olarak sunduğu olanakların yanısıra erozyonu (Haliç'in alüvyonla dolmasını) önlemek yönünden de önemli işlevi vardır.

Ormanlık alan, aynı zamanda, 'Bentler' adıyla bilinen tarihi su yapılarını barındırmaktadır. Anıt eser niteliğindeki su kemerlerinin varlığı Kemberburgaz yerleşmesinin adının da kaynaklandığı nedendir.

Eyüp mücavir alanı sınırları içinde bulunan ve Karadeniz sahili boyunca açılan linyit ve doğal kömür ocakları ile taş ocakları ve bunların yerleşme ile bağlantılarını sağlamak üzere yapılan yollar çevrenin ekolojik dengesini bozan kullanımlardır. Buradan elde edilen linyit kömürü düşük kaliteli olup yakıt olarak kirletici bulunduğundan üretim bu yönden de verimlilik içermemektedir. İstan-

bul Metropolitan Alanı'nın sürdürülebilir bir yaşam çevresi niteliğini kazanması açısından 'Kuzey Bandı' olarak nitelenen orman - havza - kıyı kuşağının doğal özelliklerinin ve içerdiği değerlerin korunmasının önemi açıktır.

Enerji iletimi ülkemizde, ucuz olması sebebiyle, havai hatlarla sağlanmaktadır. Ana iletim hatları ve trafo indirme merkezleri, 1960 ve 1983 yıllarında orman alanları üzerinde tesis edilmiş olmakla birlikte, günümüzde büyük oranda Eyüp yerleşik alanının yasadışı gelişmiş kısımları içinde kalmıştır ve risk oluşturmaktadır.

Haliç İstanbul'un en büyük yağmur suyu toplama alanı olarak konut ve sanayi atıklarının doğal iletim kanalı olmuş, bu doğal değer, zaman içinde, metropoliten ölçekte önemli bir çevre sorununa dönüşmüştür. 1980 sonrasındaki Haliç'i temizleme ve temiz tutma çabalarının başarıyla sonuçlanmasının ve kaynak sarfiyatının önlenmesinin Alibeyköy ve Kağıthane vadilerindeki kirletici sanayinin kaldırılması ile olanaklı olduğu kabul edilmeli ve eyleme dönüştürülmelidir.

Eyüp aynı zamanda İstanbul'un Batı Yakası çöp toplama alanıdır. Ayrıştırılmadan toplanan çöplerin vahşi depolama yöntemiyle atıldığı ve yakın geçmişe değin aktif olan Kemberburgaz çöp toplama alanı ile çöpten enerji üretimi hedeflenen Odayeri Durusu, Sazlıdere, Alibeyköy içmesuyu kaynakları ile komşulugu nedeniyle yüzey ve yeraltı suları

Resim 3; Sütlüce'den Eyüp (Foto. A. Geçer)

için kirlilik açısından risk kaynağıdır.

Haliç kıyı şeridi boyunca alüvyon ve dolgu olan bir zemin yapısı olan Eyüp tarihi çekirdeği ile kum ve çakıldan oluşan zemin yapısı üzerindeki Rami-Topçular aksı deprem riski altındadır. Jeolojik yapının yanısıra, Eyüp kent mekanındaki hesapsız kat ilaveleri ile yoğunlaşma ve betonarme yapılarda zemin katlarda işyerlerinin yaygınlığı da deprem riskini artıran diğer faktörlerdir.

Eyüp'te görüntü kirliliğinin unsurları; sit alanındaki anıt eserlerle sivil mimarlık örnekleri ve tarihi mezarlık alanlarındaki sahipsizlik, topoğrafyayı, yeşil dokuyu, silüet değerlerini umursamayan, kültür varlıklarının algılanmasını olumsuz yönde etkileyen kaçak yapılaşma, çatısız, sıvasız-boyasız, bitemeyen (filiz bırakmış) yapılar ve konut alanları ile içiçe sürdürülen üretim faaliyetleridir.

Yukarıda verilen örneklerden, İstanbul'un ve Eyüp'ün kentsel gelişim sürecinde başta gelen güncel sorunlarından birinin mevcut kaynakların korunabilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum gelişmelerin her zaman planlamanın önünde yer aldığı İstanbul'da planlama - uygulama bütünlüğünün sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çözüm de bu cümlede saklıdır.

3. PLANCININ GÖREVİ ÇÖZÜM GÖSTERMEKTİR

Bildirinin savı mekânsal yapısı özel ve farklı karakterler gösteren Eyüp'te üçüncü boyutu ve kimlik konusunu ihmal eden planlama yaklaşımının çare olamayacağıdır.

Eyüp'e yeniden tanımlı bir kimlik kazandırılması çabalarında yerleşmenin yukarıda da değinilen fiziksel ve kültürel değerleri potansiyellere işaret etmektedir.

Eyüp ötedenberi dinsel ve dinlenme amaçlı ziyaret mekânıdır. Şöyle ki:

- Eyüp'ün kutsal emanetlerin mekânı vasfına yükselmesi geçmişte yerleşmeye manevi sembolizm ve kılıç kuşanma merasimi ile somutlaşan siyasi bir misyon yüklemiştir;

- Eyüp'teki en yaygın anıt yapı türü olan türbeler ve tarihi mezar taşlarının varlığı yerleşmeye 'yazılı anıt'lara sahip bir açık hava

müzesi karakteri vermiştir;

- Pierre Loti Tepesi İstanbul'un tarihi çekirdeğinin (Tarihi Yarımada ile Söğütözü - Galata arası) seyredilebildiği özel bir konumdadır;

- Eyüp koruma alanı dışında askeri ve ekonomik işlevlerle inşa edilmiş Feshane-i Amire, ülkenin ilk elektrik santrali olan Silah-tarağa Termik Santrali gibi büyük ölçekli sanayi yapıları, 'geçici olarak' (!) kuru gıda toptancılarının kullanımında olan Rami Kışlası ... gibi anıt yapılara da sahiptir.

Ancak; kültür varlıklarının nitelikli bir envanterinin yokluğu günümüzde çıkar çevreleri için uygun ortamı doğuran, prestij kaybına neden olan bir talihsizliktir. Yoğunlaşma sürecinde, yere uygun olmayan yönetmelik uygulamalarından da kaynaklanan, özensiz yapılaşma ile kültür varlıklarının perdelendiği ya da hatalı plan yapımı ve bağlı uygulamalar nedeniyle dokunun ölçek ve özelliklerinin yitirildiği, tarihi merkez kimliğinin değişime uğradığı / örselendiği izlenmektedir.

Eyüp'ün envanteri çıkarıldığında benzerlerinin en önde gelen örneklerinden biri olduğu tescillenecek olan mezarlıkları ve kentsel yaşamın gerekleri doğrultusunda değerlendirilmeyi bekleyen kültür varlıkları stoku zengin bir kültürel mirası insanlığın yararına sunmayı beklemektedir. Yapılması gereken; halen mevcut olan ve olmayan, ancak yeri ve özellikleri belgelenmiş her türlü mimari, yapısal elemanlar ile doku özelliklerinin, bu kültürel çevrenin bütünlüğünün parçası olan toplumsal / yaşamsal özelliklerin izlerinin, maddesel, manevi (duygusal, düşünsel) ve kullanım değerlerine özen gösterilerek, çağdaş ölçülerle değerlendirilmesi, korunarak geleceğe aktarılmasıdır. Eyüp'ün İstanbul'un sosyal ve fiziksel dokusundaki seçkin yerinin / değerinin restorasyonunda korunacak değerlere duyarlılıkla yaklaşılmasının ve işlev kazandırılmasının payı büyüktür.

Haliç ve çevresinde gerçekleştirilen bazı uygulamalar - Haliç'in son noktasında olduğandışı bir İstanbul panoramasına sahip olan Eyüp için de- çıkış yollarına işaret etmektedir. Haliç'in sanayiden arındırılması yolunda 1980'li yılların ikinci yarısında başlatılan uy-

gulamalar, 1993 ve 1995 tarihli, 1: 50000 ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Altbölge Nazım planlarında ve altölçekli planlarda benimsenen yaklaşımlarla Eyüp ile çevresindeki Bayrampaşa ve Zeytinburnu yerleşmelerinden sanayinin desantralizasyonunun yasallaştırılması olumlu gelişmelerden biridir. Haliç'te evsel ve sanayi atıkları ve diğer nedenlerle oluşan dip çamurunun taranması ve kolektörlerle bu ortamdan uzaklaştırılarak temizleme - sağlıklılaştırma çabaları ile Haliç'in suyolu işlevini yeniden kazandırma ve kıyılarını rekreasyon alanı olarak canlandırma çalışmaları ise planlanan kalıcı şekilde yaşama geçirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu yaklaşımın Eyüp'ü ilgilendiren yönü Eyüp'ün 'sanayi çalışanlarının yerleşmesi'ne dönüşmesinde önemli payı olan Rami - Topçular Sanayi Yerleşmesi'nin de sanayinin desantralizasyonu kapsamında hizmet alanına dönüşeceğinin öngörülmesidir. Bu ekonomik kaynaklı dönüşüm Eyüp'teki fiziksel çevrenin sağlıklılaştırılması, sakinlerinin sosyal ve kültürel standardının yükseltilebilmesi açısından bir fırsat olarak kabullenilmelidir.

Eyüp'te yaşayanların temel tüketim maddeleri gereksinmelerini mahallelerinden ya da semtlerinden temin edebildikleri biliniyor. Ancak, açık ve yeşil alan, açık / kapalı spor alanı ihtiyacının, sosyo-kültürel gereksinmelerin karşılığının Eyüp dışında arandığı da biliniyor. Bu durum yerleşmenin sosyal / kültürel niteliklerinin iyileştirilmesi gereğine işaret etmektedir. Sanayiden boşalacak alanların bu eksiğin giderilmesi açısından da değerlendirilmesi gündemde tutulmalıdır.

Sağlıklılaştırma yaklaşımı Eyüp'ün kültürel, sosyal ve ekonomik nedenlerle konut alanı olarak tercih edilmesini sürdürebilmek bakımından önem kazanmaktadır. Sağlıklı, sakinlerinin gereksinmelerine yanıt veren fiziksel çevre kişilerde 'benimseme' duygusunu uyandırır. Yerleşmeyi geçmişi ve özellikleri ile tanıma, farklılıkları konusunda bilinçlenme kişilerde, aynı zamanda, 'sahiplenme' ve 'aidiyet' duygularını da ortaya çıkarır ki bu İstanbul Metropolitan Alanı içinde Eyüp için hedeflenen 'kültür ve hizmet odağı' kimliğinin kazanılabilmesi bakımından bir fırsattır.

Gerçekten de, İstanbul Metropolitan Alanı'nda sanayinin desantralizasyonu ve yerine yeni işlevlerin gelmesi ile ilgili olarak gerçekleşmeye başlayan ekonomik yaşamdaki dönüşüm sanayinin vaktiyle yerleştiği ilçelerin büyük kent içindeki rolünü değiştirecek niteliktedir. Bu süreçte İstanbul'un tarihsel ve kültürel kimliğini canlandırmaya yönelik arayışlar başlamıştır. Haliç'e kıyısı olan ilçelerle Haliç kıyı şeridi ve Eyüp merkez alanında yapılacak bir düzenleme çalışması Eminönü, Fatih, Beyoğlu, Kağıthane ve Eyüp ilçelerinin kültürel ve turistik anlamda bütünleşmesini ve metropol açısından çok önemli kültürel bir merkezin yeniden yapılanmasını sağlayacaktır.

Bu eğilim özellikle Eyüp için çok önemlidir. Haliç ile ilgili sağlıklılaştırma çabaları ve kırsal alanda yaşayanlar da dikkate alındığında, Eyüp'ün bu bütün içindeki yeri büyük-kent bütünü içindeki rolünü değiştirecek niteliktedir. Eyüp'ün koruma kararı alınmış geleneksel dokusunun varlığı ve manevi açıdan taşıdığı özel konum beklenen bu değişim ile örtüşebilecek özellikleridir.

Eyüp İlçesi'nin metropoliten alan içinde bir yanıyla tarihsel ve kültürel değerleri taşıyan bir ilçeyi simgelediği, diğer yandan ise Eyüp'ün daha çok hizmetler sektöründe öne çıkacağı öngörüsü ile önümüzdeki plan döneminde Eyüp'ün sosyal ve fiziksel yapısının değişeceği beklenebilir. Burada kritik olan;

- tarihsel kimlik,
- turizm işlevi ve
- hizmet sektörü

ekonomisi arasındaki uyumun ve bu üçlünün gereksindiği fizik mekandaki koruma, iyileştirme ve dönüşümün sağlanabilmesinde önerilecek yöntemdir. Burada yöntem, günümüzdeki yaygın söyleyişle, koruma-kullanma dengesi olabilir.

Yakın gelecekte Haliç'in kuzeybatı ucunda 'kültürel kimliği öne çıkarılmış bir hizmet ve kültür yerleşmesi'nin varolabilmesi için; kültürel kimliğin çağdaş koşullarda tanımlanmasına dayalı ekonomik kaynaklı dönüşüm ivedilikle değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak kabullenilmelidir.

KAYNAKLAR

- Koç, E., İ. Dinçer, Z. Yenen (1999) İstanbul Metropolitan Alanında Çevre ile Uyumlu Kentleşme Olusunda Eyüp Örneği, Kent Yönetimi, İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu -17.19 Şubat'99, İ. Öztürk vd., editörler, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSTAÇ, ss. 125-136.
- Yenen, Z., O. Akin, H. Yakar, editörler (2000) Eyüp, Dönüşüm Sürecinde Sosyal - Ekonomik - Mekânsal Yapı, İstanbul: Eyüp Belediyesi.
- Yenen, Z., H. Yakar (2002) Eyüp'te Ekonomik ve Sosyal Değişimin Fiziksel Doku Aracılığında İrdelenmesi, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V - Tebliğler, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 130-139.

EYÜPTE BAZI TARİHİ YAPILARDA GÖRÜLEN YERANMALAR ÜZERİNE GÖZLEMLER

Prof. Dr. Suphi SAATÇI / Yard. Doç. Dr. Sedat KURUGÖL

1946'da Kerkük'te doğdu. Liseyi Kerkük'te tamamladı. İ.D.G.S. Akademisi'ni, bugünkü adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'ni 1974'te bitirdi. İ.T.Ü.'de doktorasını yaptı. M.S. Üniversitesi'nde doçent oldu. Halen Mimar Sinan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Restorasyon Programı Başkanı olarak görev yapmaktadır. Yayınlanmış kitapları, ulusal ve uluslararası toplantılarda sunulmuş birçok bildirisi bulunmaktadır.

1958'da doğdu. İ.D.G.S. Akademisi Fotoğraf bölümünü 1984'te bitirdi. Aynı üniversitenin İç Mimarlık bölümünü 1990 yılında bitirdi. Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Yapı Fiziği ve Malzeme Laboratuvarlarında görev yaptı. 1993 yılında MSGSÜ Meslek Yüksek Okulu, Mimari Restorasyon Programı'nın öğretim kadrosunda görev aldı. Doktora çalışmasını tamamladı. Halen aynı kurumda görevini sürdürmektedir.

Zengin tarihî dokusu ve özellikle merkezindeki dinî çekirdeğin çevresinde yer alan yapıları ile Eyüp, İstanbul'daki önemli semtlerin başlıcalarından sayılır. Sürekli ilgi odağı olan ve her zaman büyük ziyaretçi çeken bu dinî merkez, günün her saatinde canlılığını korumaktadır. Eyüp ilçesinde ziyaretçi akınına en çok maruz kalan bu tarihi çekirdeğin, semtin yoğun bir trafik akışına da yol açtığı, bu yüzden buradaki yapıların sürekli hizmete açık tutulmalarına gerek duyulduğu gözlemlenmektedir.

Tarihî çekirdeğin içindeki yapılar arasında en çok ziyaret edilen Ebu Eyüp el-Ensârî'ye ait olduğuna inanılan türbe ile bitişiğindeki camidir. İkinci derecede ziyaretçi çeken yapılar, Siyavuş Paşa, Mirimiran Mehmed Ağa, Pertev Paşa, Sokollu Mehmet Paşa ve Adile Sultan türbeleri, bunun yanı başında bulunan Sokollu Medresesi, Zal Mahmut Paşa ve Mihrîşah Valide Sultan külliyeleridir.

Eyüp semtinin en önemli yapıları olan bu eserler, zaman içinde çeşitli nedenlere bağlı olarak bir takım bozulmalar geçirmişler, yıpranma ve aşınmalara maruz kalmışlardır.

Şimdi yapılar bazında saptanan bazı gözlemleri ele alalım.

Zal Mahmut Paşa Külliyesi

Vezir Damat Zal Mahmut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Eyüp'te Sinan eserleri arasında en önemli yapılar topluluğu sayılır. Görsel açıdan külliye, Eyüp'ün tarihsel dokusuna etkili bir kimlik kazandırmıştır. Külliye'nin ana elemanını cami oluşturur. Kübik formundaki dikdörtgen kitleli cami, dört sıra pencereleri ile külliye'nin tüm elemanlarına egemen bir plastiğe sahiptir. 1894 depreminde yıkılan minaresi yenilenen cami, 1955-1963 yılları arasında köklü bir onarım geçirmiştir.

Taşıdığı büyük öneme karşılık külliye'nin kullanımında özen gösterilmediği anlaşılmaktadır. Külliye'nin batısında bulunan dar ve kaldırımsız yolun, özellikle yoğun biçimde motorlu araçların geçişine maruz kalmaktadır. Dolayısıyla, egzoz gazlarının etkisiyle külliye'nin batı duvarlarının sürekli olarak kir tabakası ile kaplandığı görülmektedir. Genişliği yetersiz olan yolun araç trafiğinden arındırılması, külliye'nin zemin titreşimlerinden de kurtulmasına yol açacağı şüphesizdir. Külliye'ye ait fevkanî medresenin arkası ise bakımsız ve kendi kaderine terk edilmiş bir durumdadır.

Son cemaat yeri ile üst medresenin taş şebekelerinin yer yer kırıldığı ve taş korkuluklarda suyun paralel çatlamların meydana geldiği görülmüştür. Bu bakımdan daha büyük tahribatların meydana gelmesini önlemek için, bunların elden geçirilmesi yararlı olacaktır. (Resim-1)

Ayrıca Medrese ve külliye'ye ait diğer bölümlerin de kullanımı hususunda gerekli özenin gösterilmesi ve işlevsel açıdan da fazla zorlanmalarını gerekmektedir.

Siyavuş Paşa Türbesi

Siyavuş Paşa'nın hayatta iken çocuklarına ve kendisine Sinan'a bir türbe yaptırdığı biliniyor. Eyüp'te bulunan türbeye Siyavuş Paşa 1602 yılında gömülmüştür. Bu husus sokağa bakan kitabe'de de işlenmiştir. Dışarıdan onaltıgen olan türbe, içeriden sekizgen plana sahiptir. Dönemin çinileri olan içerideki panolar, türbeye büyük bir değer katmıştır. Bakımlı ve ziyarete açık olan türbenin, günümüzde de ilgi ile gezildiği gözlemlenmektedir. Büyük ve gösterişli olan türbenin kapı kemerlerinde, pencere sövelerinde almasıyla değişik renkli mermerler kullanılmıştır. Özellikle beyaz ve pembe somaki (puding taş cinsi) taşların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu malzemelerin dış etkilere karşı dayanıklılık süreleri farklı olduğu için, pembe mermerlerin kullanıldığı dış pencere sövelerinin bazılarında ayrışmalar meydana gelmiştir. (Resim-2)

Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi

Siyavuş Paşa Türbesi'nin karşısında yer alan bu küçük külliye medrese, türbe ve çeşmeden oluşmaktadır. Kitabesine göre 1568 (H. 976) yılında inşa edilmiştir. Medrese ile planlanmış olan türbe, uzunlama ekseninde yer almış, dershane'ye bir revakla bağlanmıştır. Dıştan sekizgen, içten onaltıgen planlı olan yapı, Siyavuş Paşa Türbesi ile birlikte Eyüp'teki türbeler içinde en ilgi çekmiş olanıdır.

Türbenin cadde tarafındaki yüzünde küçük bir çeşme yer almaktadır. Yol kodunun sürekli yükseltilmesi sonucu çeşme yalağı ve ayna taşının bir kısmı gömülmüştür. Çeşmenin sol üst tarafında tâlik yazı ile yazılmış 3 beyitten oluşan 1569 (H. 977) tarihli kitabe yer almaktadır. Türbe ile medreseyi birbirine bağlayan revaklı sundurmanın kemerlerinde ve

Resim-1; Zal Mahmut Paşa son cemaat yerinde mermer şebeke korkuluğunun suyunu paralel olarak iç yapısındaki kusurun ortaya çıkması sonucu meydana gelmiş çatlama,

Resim-2; Siyavuş Paşa Türbesi. Pudingten yapılmış sövelerde oluşan ayrışmalar

Resim-3; Sokollu Mehmet Paşa Türbesi. Gerçi demirinde oluşan korozyon taş puding ve küfeki taşlarında da tahribata neden olmuştur.

Resim-4; Mihrişah Sultan Sebili ve Çeşmesi genel görünümü.

Resim- 5; Adile Sultan cephesi. Burada bazı taşlarda kimyasal ayrışmalar, dökülmeler, taş kopmaları görülmektedir. Ayrıca yer yer çeşitli bitkilerin de boy gösterdiği dikkati çekmektedir.

Resim-6; Siyavuş Paşa Türbesi'ndeki harpuştalarda erimeler sonucu görülen çukurlaşmalar. Resim-9 Sokullu Mehmet Paşa Türbesi cephesindeki küfelerde görülen ayrışmalar.

Resim-7; Ferhat Paşa Türbesi'nde taş malzemedeki kimyasal ayrışmalar daha ileri boyutlara varmıştır. Cephenin çeşitli atmosfer olaylarına maruz kalması sonucunda yüzey çok zayıflayarak ufalanmalar ve dökülmeler ortaya çıkmıştır. Mermerin küfekiye göre bu etkilere karşı daha dayanıklı olduğu da burada görülmektedir.

Resim-8; Adile Sultan'da ayrılmaya uğramış tortul taşların yakın görünüşü.

Resim-9; Mihrişah Sultan Külliyesinden bir görünüş. Buradaki kum taşlarında kimyasal ayrışmalar sonucu meydana gelen tahribatın boyutlarının ne kadar büyük olduğu görülmektedir. Aynı cins taş olmasına rağmen bazılarındaki bozulmalar daha da ilerlemiş durumdadır

sütun başlıklarında alması malzeme kullanılmıştır. Buradaki taşlarda doğal çimentoların ayrışması sonucu dökülmeler olduğu görülmektedir. Ayrıca sütun başlıklarına bağlanan metal malzemelerde oluşan korozyona bağlı olarak meydana gelen genişlemeler sonucunda ayrışmalar ve patlamalar meydana gelmiştir. (Resim-3)

Mihrişah Sultan Külliyesi

Bostan İskelesi yakınında yer alan külliye türbe, imaret (aşhane), sebil, çeşme ve mektepten oluşmaktadır. Külliye, 18. yüzyılın sonlarında III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Külliye yapıları topluluğu Osmanlı Barok, Barok-Rokoko mimarisinin en saf örneklerindedir. Merasim yolu üzerinde yer alan külliye türbesi ile sebil ve çeşmesi, yola güçlü bir plastik görünüş kazandırmıştır. Mektep hariç, külliye nispeten iyi durumdadır. (Resim-4)

Yapılar topluluğunun içinde yer almayan mektep, türbenin karşısında, günümüzde mezarlık hâline dönüşen arsa üzerindedir. Kötü kullanımdan dolayı yangın geçiren mektep harap durumdadır.

Adile Sultan Türbesi

Bostan Caddesi üzerindeki yapılar topluluğunun bir parçasıdır. Yapılış tarihi kesin olarak belli değildir. Dikdörtgen planlı türbe, daha çok bir sivil mimarî örneğini andırmaktadır. Yuvarlak alınlıklı kapı ve pencerelerinde kullanılan demir parmaklıkları ilgi çekicidir. Yapılarda gerek yüzeysel erimeler ve gerek mekanik gerilmeler sonucunda çeşitli bozulmalar ortaya çıkmış durumdadır. Ayrıca ilgisizlikten dolayı cephelerde yer yer birtakım bitkilerin boy gösterdiği görülmektedir. (Resim-5)

Taş Malzemede Tahribat Nedenleri ve Gözlemler

Gözlemlenen tarihi yapılarda genellikle küfeki ve bazı alması kemerde ve sütunlarda konglomera gibi tortul taşlar ve çeşitli mermerler kullanılmıştır. "Maktralı kalker" veya "Bakırköy taşı" olarak da adlandırılan Küfeki taşı, deniz kabuklarının, çoğunlukla da istiridye kabuklarının, tortullaşmasıyla ve bir çimento malzemesiyle birbirine bağlanmasıyla oluşmuş bir kalker türüdür. Konglomera, iri çakıl ve blokların doğal çimento bağlayıcısı ile birleşmesinden meydana gelmiş agregalı kayalara denilmektedir. Buradaki agregatanelerinin şekillerine göre "Puding" ve "Breş" olarak adlandırılırlar. Puding ve Breşler çeşitli şekil ve renkteki çakılların renkli de olabilen doğal çimento malzemesi ile bağlanmasından meydana gelmişlerdir.

Bilindiği gibi doğal taşların bozulma nedenleri, A- Taşın yapısından ileri gelen ve B-Dış etkenlerden kaynaklanan tahrip nedenleri olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Taşın kendi iç yapısından ileri gelen bozulmalarda, taşın mineral yapısı, tane ve kristal büyüklüğü, kimyasal yapısı, bağlayıcı maddenin özellikleri, doluluk ve boşluk oranları ve geçirimsizlik gibi faktörler etkili olmaktadır. Dış etkenlerden ileri gelen bozulmalar ise, mekanik etkenlere, ısı genişlemelerine, güneş etkilerine, su, nem, yoğunlaşma, hava kirliliği ve yağmur gibi çeşitli atmosfer hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bütün bu etkenler doğrultusunda taş malzeme, Fiziksel, Kimyasal ve Biyolojik olarak üç şekilde ayrışmaya uğrayabilmektedir.

Yapılan gözlemler sonucunda yukarıda adı geçen yapılarda görülen hasar biçimleri aşağıdaki şekillerde özetlenebilir:

- Taş malzeme düzenli olarak yağmur tarafından yıkandığı veya yağmur suyundaki asitlerden etkilendiği için, yüzeylerde pürüzlenmeler ve kabarmalar oluşmuştur. (Resim-6, 7, 8)

- Taşların iç yapısında bulunan kil yatakları ve yumuşak kumlar gibi zayıf alanların, dış etkilerle saf veya asitli yağmur suyuna maruz kalması sonucunda yüzeyler çukurlaşmış, ayrıca kendi bağlayıcıları asitli yağmur suyunun etkisiyle yumuşamış veya yarılıp ayrılmıştır. (Resim-9)

- Bazı taşların, sülfatlaşma etkisiyle kabuk oluşumu sonucunda parçalara ayrılmakta oldukları izlenmektedir.

- Havadaki zararlı partiküller yüzeyleri kirletmekte ve siyah bir tabaka oluşumuna neden olmaktadır.

- Demir elemanların korozyona uğraması sonucunda hacim artışına bağlı olarak meydana gelen gerilmeler nedeniyle tesbit edildikleri taşa patlamalara ve dökülmelere yol açmakta, ayrıca yüzeysel olarak da kirlenmelere neden olmaktadır. (Resim-10, 11, 12, 13)

- Yapıların çeşitli nedenlerle kendi statik ve mekanik davranışları etkisi ile oluşan gerilmeler sonucunda bazı elemanlarda çatlamlar ve parça kopmaları izlenmektedir. (Resim-14, 15, 16)

- Aynı orijine sahip olmasına rağmen farklı iç yapılar gösteren bazı küfekilerde bağlayıcı maddenin taş yüzeyinden ayrışıp çözünmesiyle ufalanmalar ve dökülmeler görülmektedir. (Resim-17)

- Bazı yapıların dış yüzeylerinde oluşmuş çeşitli bitkiler taş malzeme üzerinde biyolojik tahribat faktörü olarak kendini göstermekte ve köklerinin taşın aralıklarına girmesiyle sistemin ayrışmasına yol açmakta ve görsel açıdan da metruk bir izlenim vermektedir. (Resim-18, 19)

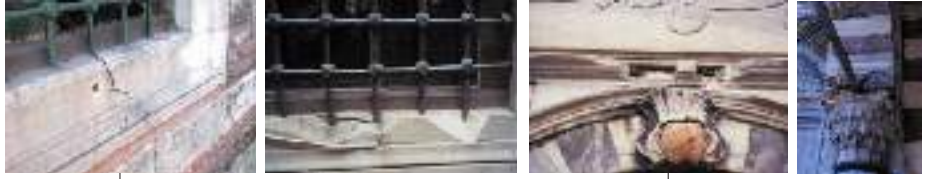
- Yakın zamanlarda yapılmış yenilenme çalışmalarında kullanılan küfeki benzeri suni taşların çok kısa bir süre içerisinde parça kopmaları şeklinde hızlı bir tahribata uğradıkları görülmektedir. (Resim-20)

Yukarıda sıralanmış olan bozulma ve yıpranmalara neden olan etkenler beş ana başlık altında toplanabilir:

- Çevre kirliliğinin ve çeşitli atmosfer hareketlerinin meydana getirdiği zararlar.

- Zamana bağlı olarak bizzat yapıların kendi malzemelerinden ileri gelen tahribatlar.

- Kimi yapıların restorasyonu aşamasında yanlış malzeme kullanımı veya yanlış uy-

gulama sonucu meydana gelen bozulmalar.

- Yoğun yaya ve araba trafiğinin yaptığı tahribatlar.

- Yapıların yanlış kullanım ve uygun olmayan işlevlerin verilmesi sonucu ortaya çıkan bozulmalar.

Sonuç

Eyüp'te inşa edilen ve günümüze kadar ulaşan değişik işlevlere sahip eserlerin üzerinde yapılan incelemelerde, yukarıda özetlenmiş nedenlerden dolayı meydana gelen bozulmalar görülmektedir. Özellikle Zal Mahmud Paşa, Sokollu Mehmet Paşa ve Mihrîşah Külliyesi gibi, önemli anıtların titizlikle korunmaları, bir kültür sorunu olarak ele alınmalıdır. Bir çoğu iyi niyet ürünü olan bazı müdahalelerin, uzmanlara danışılmadan, eserlerin değerleri takdir edilmeden ve en kötüsü ruhsat alınmadan yapılan bu tarz onarımların, ileride telafisi mümkün olmayan zararlar doğuracağı açıktır.

Bütün bunların dışında, iyi durumda günümüze ulaşan eserlerin bir kısmında da bozulmalar başlamış, hatta bunların büyük bir kısmı, özensiz kullanımlar yüzünden bozulmaya başlamıştır. Tarihi eserlerin taşıyamayaacağı işlevlerin yüklenmesinden doğan kimi zorlamalar da, anıtlarımızın daha çabuk yıpranmasına yol açmaktadır. Bu hususta da doğru ve mantıklı yaklaşımların olmasına dikkat edilmelidir. Kültür tarihimizin önemli birer belgesi olan bu mimari değerlerin, koruma ve onarım adına, daha fazla tahrip edilmelerini önlemek için, resmi-sivil, merkezi-yerel bütün kuruluşların yanı sıra, birey olarak tüm toplum katlarının duyarlı olması, asgari vatandaşlık görevlerimizin bir gereği kabul edilmelidir.

Resim-10; Mirmiran Mehmet Ağa Türbesi Pencere alt sövesinde muhtemelen korozyon sonucu oluşan gerilmeye bağlı olarak meydana gelen çatlak.

Resim- 11; Zal Mahmud Paşa Türbesindeki pencere sövelerinin alt kısımlarındaki parmaklık yuvalarının boşluklarına giren su nedeniyle demir paslanmış ve sövenin demiri dışında kalan parçasının koparmıştır. Ayrıca söve delinerek buradan elektrik kablosu geçirilmiştir.

Resim- 12; Mihrîşah Sultan Sebili'den bir detay. Demirde meydana gelen korozyon sonucu oluşan gerilmeye mermer patlamış ve parça kopmasına neden olmuştur.

Resim-13; Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi. Türbe ile Medreseyi birbirine bağlayan revaktaki kemer gergi demirinin bağlandığı puding taşa korozyon sonucu oluşan patlamalar.

Resim-14; Mihrîşah Sultan'dan başka bir detay. Mekanik olaylara bağlı olarak meydana gelen gerilmeler sonucu oluşan çatlaklar ve kopan parça.

Resim- 15; Mihrîşah Sultan Külliyesinden başka bir detay.

Resim-16; Mihrîşah Sultan Külliyesinden bir başka görünüş. Buradaki çatlama tüm sistemde kendini göstermektedir.

Resim-17; Ferhat Paşa Türbesi'nin arka cephesi Aynı şekilde buradaki ayrışmalar da ileri boyutlara ulaşmıştır.

Resim- 18; Biyolojik tahribata neden olabilecek bir örnek. Sokullu Mehmet Paşa Medresesinin duvarlarında kök salan bitkiler.

Resim-19; Dükkanların arka cephesi. Burada ilgisizlik ve bakımsızlık sonucu çeşitli bitkiler cepheyi kaplamış durumda. Ayrıca kötü kullanım açısından da bir örnek. Cephede çimento sıva uygulamaları, düzensizce yapılmış elektrik telleri.

Resim- 20; Bir suni taş uygulaması. Su emme sonucunda içerideki donatının paslanması sonucu meydana gelen dökülmeler

EYÜP'TE AFİFE HATUN TEKKESİ VE RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

Prof.Dr. Ahmet Ersen - Mehmet Ulukan (Mimar)

1953'te İstanbul'da doğdu. 1977'de D.G.S. Akademisi Yüksekokulu'nu bitirdi. İ.T.Ü. Mimarlık'ta lisansını yaptı. 1982'de İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalında öğretim görevlisi oldu. 1986'da doktorasını, 1993'de doçentliğini verdi. 2000 yılında profesör oldu. Yayınlanmış kitapları ve makaleleri bulunan Ersen birçok projede yöneticilik yaptı. Ahmet Ersen halen İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı öğretim görevlisi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

1975 Manisa Demirci Doğumlu olan Ulukan İlk ve Orta Okulu Demirci'de liseyi İzmir'de okudu. Yüksek öğrenimini İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi'nde tamamladı. Halen Aynı üniversitede Restorasyon kürsüsünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Afife Hatun Tekkesi, Eyüp Cezeri Kasımpaşa Mahallesi'nde, Zal Mahmut Paşa Caddesi ile Balcı yokuşunun kesişim noktasında, yokuşun sol köşesi, 63 ada 20 no'lu parselde yer almaktadır. (Şekil.1) Eyüp Sultan Semtinin en işlek ve en yoğun ulaşım arteri olan Zal Mahmut Paşa Caddesi ile Kalendarhane Caddesi'nin birleşim noktası üzerindedir. Eyüp Sultan Camii ve Külliyesi ile Zal Mahmut Paşa Cami ve Külliyesi bu caddeler üzerinde bulunmaktadır. (Resim 2, 3). Tekkenin haziresinin Zal Mahmut Paşa Caddesi yönündeki sınırında Sokullu.(şehid) Mehmed Paşa Çeşmesi yer almaktadır. (Resim 4). Akarçeşme yönüne uzayan yönünde yani yapının arsasının güney kandaındaki haziresinin sağ üst tarafındaki yamaça, 1956-1957 yıllarında yol yapım çalışmaları esnasında kaldırılan Cağaloğlu Cezeri Kasım Paşa Camii'nden, Saraçhane Mimar Ayas Camii'nden ve Belediye Sarayı arkasındaki Ankaravi Medresesi haziresinden kabir taşı nakilleri yapılmıştır. Bu mezarlar içinde Fatih Camii mimarı Mimar Ayas'ın mezarının da olduğu belirtilmektedir [1] (Resim 5, 6)

Tekkenin kaynaklarda rastlanan diğer isimleri Balcı Dergahı, Abdünnafi tekkesi, Afife Hatun Balcı Dergahı, Mehmed Efendi Nakşi Tekkesi, Nafi efendi tekkesi, Abdünnafi Efendi Tekkesi'dir [2]. En yaygın kullanımı Afife Hatun Tekkesi ve Balcı Dergahıdır. Yapının mülkiyeti Vakıflar genel Müdürlüğüne devredilene kadar Tiryaki Hasan Paşa Vakfına bağlı olarak kalmıştır. [3]

Resim 1; Afife Hatun Tekkesi'nin bu günkü hali

Şekil 1; Tarihi belgelerde Tekkenin yeri Atatürk Kütüphanesi, İstanbul. Harita Arşivi.

Tekkenin Banisi Mehmet Nafi Efendi, Koca Derviş Lakaplı Hattat Şehreminli Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. Mehmed Nafi Efendi tekkeyi annesi Afife Hanım (Ö:1834) için 1844 yılında inşa ettirmiştir. Babası Hattat Hacı Mustafa efendi Hicri 1166—1242 yılları arasında yaşamış olup, kabri halen Topkapı civarındadır [4]

Mehmed Nafi Efendi Devlet kademesinde üst düzeyde çok çeşitli görevler almıştır. 1821 de Divan Kaleminden⁽¹⁾ yükselerek Hâceganlığa getirilmiştir. Sonra orduda Amedi

(1) Divan Kalemî: Osmanlı imparatorluğunda Padişaha bağlı olarak çalışan meclise Divan, en üst seviyedeki devlet yapısı olan bu kuruma bağlı diğer bürokratik işleri yapan bürolara da kalem adı verilmiştir.

Resim 2-3; Eyüp Sultan Camii ve Külliyesi ile Zal Mahmut Paşa Cami ve Külliyesi, Afife Hatun Tekkesiyle aynı caddede üstündedir.

Resim 4; Sokullu.(şehid) Mehmed Paşa Çeşmesi

Resim 5; Tekkenin haziresi (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Üst Kurulu, İstanbul. Yapının Dosyası.)

Resim 6; Tekke haziresi günümüzde.

Resim 7; Tarihi krokide Tekkenin yeri. (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Üst Kurulu, İstanbul. Yapının Dosyası.)

2 Reisülküttabın hususî kalemi olan medî Kalemi, Divân-ı Hümayun'un kalemlerinden biridir. medî Kalemi'nin şefine medci, medî Efendi veya medî-i Divân-ı Hümayun denilmiştir. Sadrazam tarafından padişaha yazılacak telhis ve takirlerle, yabancı devletlerin hükümet başkanlarına yine sadrazam tarafından gönderilecek mektupların müsveddeleri, sulh anlaşmaları ile her çeşit ahidname ve anlaşmaların metinleri, görüşme mazbataları ve protokoller, yabancı elçilere, konsoloslara ve yabancı tüccarlara ait her çeşit yazılar ve evrak burada yazılır ve asılları bu kaleme saklanırdı. Yine Osmanlı Devleti'nin hâricte bulunan elçilerinden gelen raporların şifreleri burada çözülür, cevapları da bu kalem aracılığı ile verilirdi. Tanzimat'tan sonra medî Kalemi'nin ehemmiyeti artmış, vekiller heyetinin teşkilinden sonra da bunun zabıt kâtipliğini bu kalemin şefleri yapmış ve bu durum 1908 yılına kadar sürmüştür.

3 Beylikçi: Reisülküttabın baş yardımcısı. Divân-ı Hümayun'daki diğer kalem katiplerinin üstünde bir konumdadır. Divan kararlarını tutarlar ve divanda müzakere edilen evrakı gereken yerlere havale edip mühimme defterlerinin hem müsveddelerini hem de temizlerini hazırlarlar. Beylikçi kaleminde belgelerin yazdırılması ve işlemlerin takibinden sorumlu bir kisedar bulunurdu.

4 Serasker: Osmanlı idari yapısında askerî işlerden sorumlu bakan.

5 Meclis-i Vala : Uzun yazılış ile Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Aliye; İslahat hareketlerinin icabettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemeleriyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1837 yılında kurulan danışma meclisi

Resim 8; Hazireden genel görünüş

Resim 9-10; Hazireden barok lahitler

Resim 11; Sökülen tuğramın yeri

Resim 12; (Eyüp Sultan Vakfı, Tarih ve Kültür Varlıkları Fotoğraf Arşivi.)

Memurluğu⁽²⁾ na getirilinceye kadar İstanbul Vergi Tahsilatı Dairesi Başkanı olarak kalmıştır. Sık sık yer ve vazife değiştiren Mehmed Nafi Efendi 1829 da Dış İşleri Bakanlığında memur olarak görev almış, uzunca bir süre bu görevine devam etmiş, 1837 de Beylikçi kisedarlığına⁽³⁾ ve ardından da Beylikçi'liğe terfi etmiştir. Nitekim buradaki vazifesi de uzun sürmemiş 1838 de Serasker⁽⁴⁾ müsteşarı, ve aynı yılın sonuna doğru da Meclis-i Vala⁽⁵⁾ azası olmuştur. Bundan sonraki görevleri ise 1841 de Bahriye müsteşarlığı, 1842 de Adalet Bakanlığı ve yine aynı yıl Paris Büyükelçiliği, 1846 da yeniden Meclis-i Vala Azalığı, 1848 de ikinci defa Serasker Müsteşarlığıdır. Bundan sonra yine görevi sık sık değişmeye devam etmiş, vefat ettiği tarih olan 28 Kasım 1857 ye kadar, 1854 de Meclis-i Vala'da üst rütbeye getirilmiş, aynı yılın sonuna doğru tekrardan Bahriye Müsteşarlığına, ve son olarak yeniden 1855 de Meclis-i Vala Azalığına getirilmiştir. Tekkenin sembolik olarak şeyhliğini de yapan Nafi efendi 28 kasım 1857 de vefat ederek tekkenin haziresine gömülmüştür [5].

Yapının inşasından önce bu civarın Baba

Geylani mezarlığı olarak anıldığı, tekkenin haziresinin bitişiğindeki Sokullu Mehmed Paşa çeşmesinin kitabesindeki "Afife Hanım oldu garke-i rahmet bu mevkiide..." denilmesinden anlaşılmaktadır. Bu kitabeden Afife Hanım'ın bu civarda vefat ettiği, oğlu Nafi Efendi'nin de burayı satın alarak bir adet küçük kapsamlı tekke (zaviye) ve Sokullu Mehmed Paşa çeşmesi için lazım olan bir adet su haznesi inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Çeşmeye su haznesi ilavesi esnasında eklenen bu kitabe mermerden barok tarzda yapılmıştır. (Resim 4) Bu kitabede;

"Bu dilcû çeşmenin bâni evvelisi (Kırık) itmiş Hazine yabmadan vaktiyle ol zât-ı behişt mevâ Afife Hanım oldu garke-i rahmet bu mevki'de Hûda rûh-ı revanın âb-ı kevserle ide irvâ Ol iffet pişenin Nâfi' Efendi ya'ni mahdumu Hazine eyledi ruhu için bu çeşmeyi inşâ" denilmektedir. [6]

Tekkenin haziresinde Afife Hanım'a ait mezar ve şahide bulunamamıştır. Tekke mensuplarının çoğunun tekkenin haziresinde gömülü oldukları belirtilse de günümüz-

de bu mezarlardan geriye sadece kırık dö-
kük, parçalanmış ve dağınık olarak duran
mezar taşları kalmıştır. Hazirede kendi hali-
ne bırakılmış, birinin şahidesi yok olmuş iki
adet barok süslemeli mermer lahit de bulun-
maktadır. (Resim 9, 10)

Tekkenin ilk yapımında, Orta Asya'dan
ve özellikle Nakşibendîliğin merkezi olan
Özbekistan'dan İstanbul'a gelen seyyah ve
bekâr Nakşibendî dervişlere (vakfiyedeki ta-
birle "Kalenderân-ı Özbekiyyeye") mahsus
olarak inşa edildiği, yakınında, daha önce
(1733'te) aynı amaçla tesis edilmiş Kalender-
hane (Özbekler) Tekkesi'ne (Resim 7) bağlı,
küçük kapsamlı bir zaviye olduğu belirtilse
de, yapının sonradan zaviyeye göre daha
geniş kapsamlı tekkeye dönüştürülmesi es-
nasında İhtiyaç olan mekanların yapı prog-
ramına eklendiği gözlenmektedir.

Mehmet Nafi Efendi, vakfiyesinde yapı-
nın, yakınındaki Eyüp Özbekler Tekkesine
bağlı olmasını şart koşmuştur.[2] 1889 tari-
hinde, devlet tarafından İstan-
bul'da faaliyet gösteren tekkeler
hakkında istatistiksel bilgiler oluş-
turmak için hazırlanmış olan
Mecmua-i Tekaya isimli kitapta
Özbek tekkelerinin, Nakşibendi
tarikati'ne bağlı oldukları belirtil-
mektedir. İstanbul'da bu şekilde
Eyüp Özbekler Tekkesi hariç 2 ta-
ne daha Özbek Tekkesi vardır.

Bunlardan biri, Sultan Ahmed'de, diğeri ise
Üsküdar'da Sultantepe'dedir. Bu kayıtlara
göre üçü de Nakşibendîye Tarikati'ne men-
suptur.[7] Bu nedenle Afife Hatun Tekkesi
resmi kayıtlara Nakşibendi tarikatına bağlı
bir tekke olarak girmiştir.

Yapı tekke ve zaviyelerin kapatılması
kanunun çıkmasına kadar faaliyetlerine de-
vam etmiş, ardından 1999 yılına kadar Va-
kıflar Genel Müdürlüğü'nün kiracıları veya
kaçak kullanıcılar tarafından konut olarak
kullanılmıştır. Bu tarihten sonra boşaltılarak
kendi kaderine terkedilmiştir. Giriş kapısın-
daki kitabenin kazınması ve yapının üzerin-
deki izlerden anlaşılan olması muhtemel
tuğranın yerinden sökülmesi, tekke ve zavi-
yelerin kapatılması kanunun çıktığı döneme
rastlar.[2] (Resim 11). Yapı, 1999 yılından
sonra çatısının ortadan kalkmasıyla birlikte
başlayan hızlı bir bozulma sürecine girmiş,
ilk olarak ahşap döşeme elemanları çürüye-
rek çökmüş, ahşap Tevhidhane ek odası or-

Resim 13; Tekkenin günümüz
kalabilen duvarları

Resim 14; (Kültür ve Tabiat
Varlıklarını Koruma Üst Ku-
rulu, İstanbul. Yapının Dos-
yası.)

Resim 15;
Resim 16;

Resim 17;
Resim 18;
Resim 19; (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Üst Kurulu, İstanbul. Yapının Dosyası.)

tadan kalkmış, ardından kapı ve pencere doğramaları çalınmış, çevrenin çöpünün yapının içine boşaltılmasıyla yapı, moloz ve çöp yığınları ile dolu bir harabe bina haline gelmiştir. (Resim 12) İçini dolduran çöp ve moloz yığınlarının temizlenmesinin ardından, yapının günümüzde sadece kargir duvarları ayakta kalabilmiştir. (Resim 13)

Afife Hatun Tekkesinin programı ve mimari üslubu diğer tekke yapılarından oldukça farklıdır. Masif tek kütle halindeki yapı diğer tekke yapılarının çoğunun ahşap ve kompleks bir plan programına sahip olmasının aksine; kagir, tek bir kütlede teşekkül ve küçük kapsamlı bir tekkedir. Bitişğinde bir zamanlar var olduğu, yapıya ait eski fotoğraflardan anlaşılan ahşap meşruta, yapının programına sonradan eklenen hacimlerdendir. Yine aynı fotoğraflarda gözlenen meşruta binası ile aynı bahçeyi paylaşan ahşap bina hakkında, yeterince aydınlatıcı bir bilgi yoktur. Ancak gerek ortak bahçeyi kullanmaları, gerek mimari üsluplarının benzerliği, gerekse tekkenin banisi Mehmed

Resim 20-21; (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Üst Kurulu, İstanbul. Yapının Dosyası.)

Nafi Efendi ve ondan sonra oğullarının tekkenin şeyhliğini üstlenmeleri, bu binanın Mehmed Nafi Efendi'nin evi olabileceği izlenimini kuvvetlendirmektedir. (Resim 14).

Afife Hatun Tekkesi iki kattan oluşmakta olup; zemin katta: giriş holü, üst kata çıkan Merdiven, mutfak, şeyh odası, sanduka odası ve su haznesi bulunmakta, üst katta; ise ana mekan olarak tevhidhane, hemen bitişğinde şerbethane, abdesthane ve harem bulunmaktadır. (Çizim 4, 5). Günümüzde bitişindeki ahşap meşruta binası ve şeyh evi ortadan kalkmıştır.

Kagir duvarları ayakta olan yapının zemin katı; kireç harcı ile kaba yonu küfeki taşından, üst katı ise zemin kattan farklı olarak kireç harcı ile moloz devon kalkerinden örülmüştür. Duvar örgüsündeki bu farklılaşma pencere stillerine de yansımaktadır. Dıştan düz alınlı, içten tuğla yuvarlak kemerli olan pencereler zemin katta iç duvar yüzeyinden pencere doğraması hizasına doğru daralarak, yelpaze kemer biçimlenişi oluştururken, üst katta düz duvar açıklığına sahip, yuvarlak kemerlidir. (Resim 15, 16). Pencere kemeri iç yüzeyi kalem işi bezemeler sıvanın dökülmesi ile ortadan kalkmış, halihazırda varolanlar da her geçen gün yok olmaktadır. (Resim 17, 18)

Çizim 1;
Çizim 2;
Çizim 3;

Yapının ana giriş kapısının söveleri düz beyaz Marmara Mermeri'nden yapılmış olup üst söve her iki yanda diğer sövelerden çıkıntı yapar. Sövelerin üzerinde eskiden kitabe yazılı olduğu anlaşılan, 1930'lu yıllarda çelik kalemlerle tıraşlandığı söylenen mermer alınlık, bu alınlığın her iki yanında birer adet gülçe, ve bunların üzerlerinde de stilize çam kozalağı bulunmaktadır. Alınlığın üzerinde, dairesel bir formun kaidesi olacak şekilde yontulmuş mermer parçasının üzerinde, eskiden Abdülhamit veya Abdülmecit tuğrası olduğu söylenmektedir[2]. (*Resim 11*). Kapı iç yüzeyde yelpaze kemer oluşturur. Yapının diğer iç kapıları tuğla yuvarlak kemerli olup, özgün durumda kemer içlerinin dolu olduğu gözlenmektedir. Ortadan kalkan ahşap elemanları tanımlamada, halihazırda yapı çevresinde bulunan kalıntılar yetersizdir.

RESTİTÜSYON

Yeniden kurma, ilkselleştirme, ilk şekline getirme, canlandırma eşitleme [8] manalarına gelen restitüsyon Fransızca "restitutio" kelimesinden türemiştir [9]. Mimari olarak sonradan değişikliğe uğramış, kısmen yıkılmış ya da yok olmuş öğelerin, yapıların veya yerleşmelerin ilk tasarımlarındaki ya da belirli bir tarihteki durumlarının, arşiv kayıtlarından, yapı üzerindeki izlerden, yapıya, yerleşmeye ait çizim fotoğraf gibi belgelerden yararlanılarak mimari çizim kuralına göre anlatımına restitüsyon denmektedir.[10] Restitüsyon, yapının özgün tasarımını konusunda fikir vermek amacıyla yapılan bir çalışmadır. Yapı hakkında bir çok ayrıntının bilinmemesi bu çalışmanın küçük ölçekli çizim ya da maket olarak kalmasını,

uygulamaya gidilememesini gerektiren güçlü bir nedendir. Ancak, restitüsyonu güvenilir, ayrıntılı verilere göre hassas biçimde hazırlanabilen bir yapının, bu çizim ve maketlerden yola çıkarak kısmen ya da tamamen tümüyle yapılabilmesi de olasıdır.[11]

Yapılması zorunlu bir bilimsel çalışma olan restitüsyon aşamasında, yapının üzerindeki izlerden, korunmuş parçalardan, benzer yapılardan yararlanılarak, yıkılan boyutu değiştirilen, yok olan yapı elemanlarının özgün durumları tespit edilerek proje üzerinde ifade edilirler. Yapı üzerinde bir veya birden fazla onarım ve tadilat tespit edilebiliyorsa yapının ilk yapım aşaması ve sonrası müdahaleler dönemlere ayrılarak ifade edilir[10].

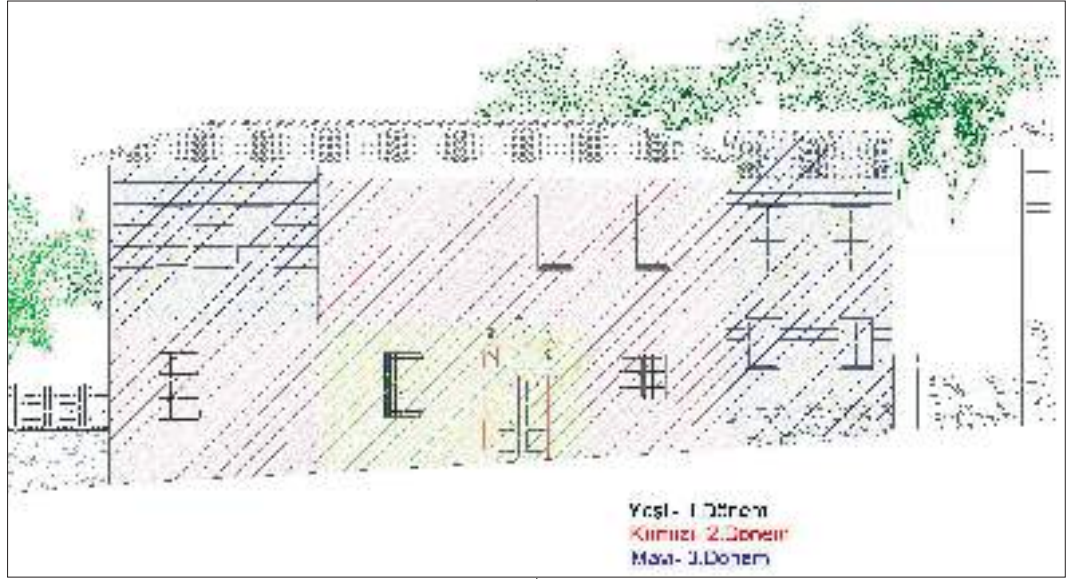
Afife Hatun Tekkesi'nde 3 farklı dönem müdahale gözlenmektedir. Bina üzerinde yapılan çalışmalar sonucu elde edilen bulgular ışığında yapıyı dönemlere ayırdığımızda:

1.Dönem: 1844 yılı yapının ilk inşa edildiği tarih. Bu dönemde yapı sadece türbe halindedir; sofa-mescit ve sanduka odasından ibarettir. (*Çizim 1*) Şeyh evinin 1844 öncesi inşa edildiği, ve kendi içinde birkaç tadilat ve onarım geçirdiği yapının 1969 yılındaki çekilmiş fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Bir 19. y.y yapısı olan ahşap konutun zemin katında düzgün almaşık duvar örgüsü 16.y.y yapım tekniğine sahiptir. Fotoğraf

Çizim 4;
Çizim 5;

Çizim 6;

üzerindeki bu bilgilerin ötesinde yapı hakkında daha fazla bir bilgi yoktur. (Resim 25)

2.Dönem: 1850 - 1900 yılları arası: Yapıya mutfak, kiler, meydan odası ve üst katın ilave edilmesi ile tekke haline getirildiği dönem (Çizim 2,3). Bu dönemde yapının üst katına Tevhidhane ilavesi ile birlikte burada zikir ayinleri başlamıştır.

3. Dönem: 1925 öncesi; Yapının işlevinin müstakil bir tekke olarak değişmesiyle birlikte artan ihtiyaca bağlı olarak yeni mekanların ilave edildiği dönemdir. Binaya su haz-

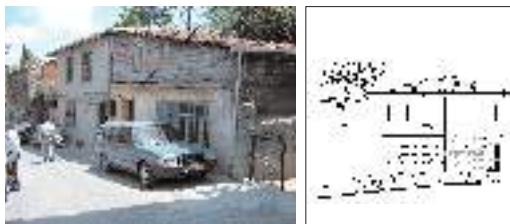
nesi ve üzerindeki oda, ahşap Tevhidhane ek odası ve bitişiğine ahşap meşruta ilavesi yapılmıştır. (Çizim 4,5)

Bahsi geçen bu üç dönemin izlerini ihtiva eden yapının (Çizim 6) 1969 yılı fotoğraflarında Kuzey-Batı (Giriş) cephesi yapı detaylarını okuyabilmek mümkündür. Bu tarihte hem yapının özgün durumunu büyük ölçüde koruduğu hem de bitişiğindeki ahşap yapıların mimari özelliklerini muhafaza ettikleri ayrıntılı olarak gözlenebilmektedir. (Resim 5,14,19,20,21) Yapının restitüsyonu

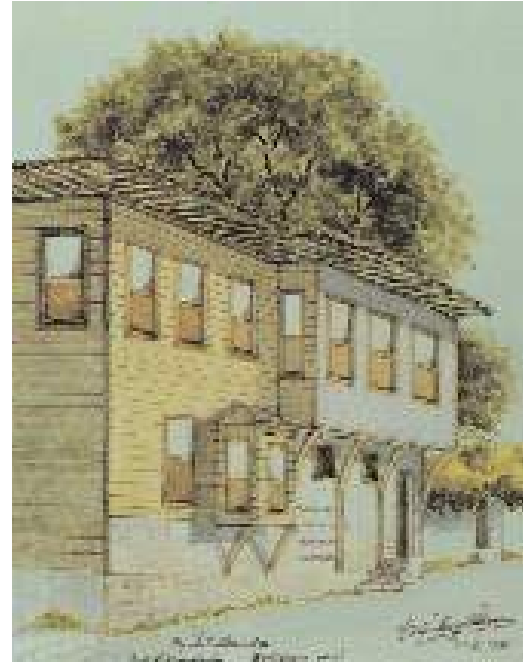
Resim 22; Sokulu Mehmed Paşa Çeşmesi Bitişindeki kalaycı dükkanı ve cephe restitüsyonu önerisi (Çizim 7)

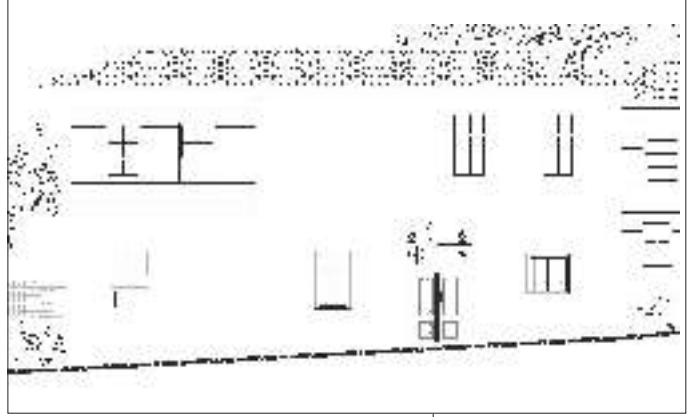

Resim 23 -24 Mehmed Nafi Efendi'nin ahşap evi (şeyh evi) yerindeki yapı Çizim 8-9; cephe önerisi

Resim 25; (Süheyl Ünver, Kızıl Mescid'de eskiden Yeni, 1966.)

açısından önemli belgeler olan bu fotoğraflar aynı zamanda plan şemaları hakkında yeterince bilgi sahibi olunamayan bitişikteki ahşap binalar için de ayrıca önem arz etmiştir. Fotoğraflar üzerinden ayrıntılı cephe analizleri yapılabilen ahşap binaların, çağdaş yapı özelliklerinden de yararlanmak suretiyle, kapı ve pencere yerlerinin tespiti ile yaklaşık mekan organizasyonları oluşturularak plan şemalarının çıkarılması mümkün olmuştur. (Çizim 1-5)

Hali hazırda oldukça kötü durumda olan tekke ana binasının restorasyonu çalışmaları ile birlikte bitişikteki ahşap yapıların da yeniden inşası ele alınmalıdır. Ortadan kalan bu ahşap binaların yerine sokak silüetini bozan vasıfsız yapıların inşa edildiği göz önüne alındığında, cephesel olarak büyük ölçüde otantikliğin sağlanabildiği bu binaların restitüsyon projelerinin, ana binanın restorasyonu ile birlikte hayata geçirilmesi (rekonstrüksiyon), İstanbul ve Eyüp'ün tari-

hi-kültürel mirasına katkısının yanında Eyüp'ün tarihi sokak silüetlerinin canlandırılması çalışmalarına da ayrıca önemli bir katkı olacaktır. (Çizim 8,9,10)

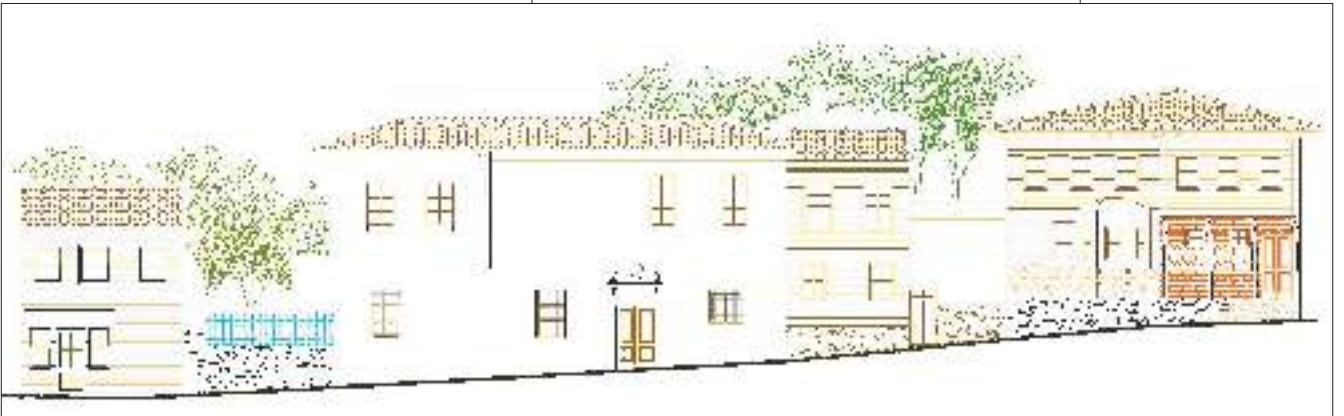
Kaynaklar

- [1] Haskan, M.N., 1996. Eyüp Tarihi, Prestij Matbaası, İstanbul
- [2] Ekicigil, R., 1982. İstanbul kültür ve sanat ansiklopedisi, Tercüman Matbaacılık Basımevi, İstanbul
- [3] Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul. Yapının ilgili dosyası
- [4] Tekeli, İ., 1993. Dünden Bugüne İstanbul ansiklopedisi, Ana Basım A.Ş., İstanbul
- [5] Süreyya M., 1988. Sicill-i Osmani yahud Tezkire- i Meşahir-i Osmaniyye, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- [6] Haskan, M.N., 1993. Eyüp Tarihi, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [7] Bandırmalızade S.A.M.Ü., 1889. Mecmua-i Tekaya, Acem Matbaası, İstanbul
- [8] Alsac, Ü., 1992. Türkiye'de Restorasyon, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [9] Hasol D., 1990. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, YEM yayınevi, İstanbul.
- [10] Ahunbay, Z., 1999. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, YEM Yayınevi, İstanbul.
- [11] Ahunbay, Z., 1997. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3., YEM Yayınevi, İstanbul

Resim 26; Afife Hatun Tekkesi'nin genel görünümü

Çizim 10; Afife Hatun Tekkesi günümüzdeki durumu (Resim 1) ve restitüsyon önerisi (Çizim 4,5,10)

Çizim 11; Çizim 11; Adı geçen 4 binanın oluşturduğu sokak silüeti

"EYÜP'TE ÖNEMLİ BİR KÜLTÜR VARLIĞI; RAMİ KİŞİLERİ"

Araş. Gör. Dr. Sibel ONAT HATTAP – Araş. Gör. Nil KÖROĞLU

1966 yılında İstanbul'da doğdu. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Mimari Restorasyon Programı Araştırma Görevlisi olarak görev yapmakta. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi.(1987) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi Rölöve ve Restorasyon Ana Bilim Dalında Yüksek Lisansını tamamladı. (1990) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yapı Fiziği ve Malzeme Bilim Dalı'nda doktora tamamladı.(2002)

Çeşitli sempozyum ve seminerlere katıldı. Özellikle malzeme ve koruma ile ilgili yayınlanmış makaleleri ve araştırmaları vardır. Koruyucu Performansı Test Cihazı üretmiştir ve cihaz ile malzemeleri atmosfer şartlarında deneylere tabi tutmuştur.

1977 yılında İstanbul'da doğdu. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Mimari Restorasyon Programı Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Yıldız Teknik Üniversitesi M.Y.O. Restorasyon Programı'nda önlisans,1997; Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde lisans eğitim gördü, 2001. Yüksek Lisansını Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi Bina Araştırma ve Planlama Bilim Dalı'nda tamamladı, Mart 2004. Çeşitli sempozyum ve seminerlere bildirileri ile katılmaktadır.

1. RAMİ (RAMİ ÇİFTLİĞİ)

KIŞLASI TARİHİ

Rami, İstanbul'un Bogaziçi'ne göre batı yakasında, Haliç'in güney kıyısında yer alan ve İstanbul'un fethinden sonra kurulan ilk Türk (Osmanlı) – Müslüman yerleşmesi olan Eyüp'ün bir alt yerleşme birimidir (Resim 1-2).

Semt adını daha önce burada bulunan, II. Mustafa'nın saltanatının son dönemlerinde veziriazam olan Rami Mehmet Paşa⁽¹⁾'ya ait olan Rami Çiftliği'nden almıştır.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ve özellikle askeri konularda batı üstünlüğünün hissedilmesi nedeniyle Avrupa yaştısına duyulan ilgi, XVIII. yüzyıl boyunca öncelikle sanatta ve saray çevrelerinin yaşamında Batı etkisinin başlamasına neden olmuş ve bu etki XIX. yüzyılda giderek kuvvetlenmiş, Avrupa kültür ve düşüncesi Osmanlı kültürüne tesir etmeye başlamıştır. Batılılaşma hareketlerinin bir parçası olarak ordunun da yeniden yapılaşması girişimleri kapsamında, batılılaşma kavramı yeni bir dünya görüşü olarak ele alınıp, özellikle askeri alanda III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) gibi "yeniliğe dönük padişahlar" tarafından, Batı'dan esinlenme çalışmaları kapsamında büyük kışla yapıları inşa edilmeye başlanmıştır.

İstanbul'da 18.ve 19.yy'larda yapılmış olan 13 adet kışla binası bulunmaktadır. Bunlardan Selimiye Kışlası günümüze özgün işlevini sürdürerek gelebilmiş, Taksim ve Tophane Kışlaları tamamen ortadan kalkmış ve geri kalan yapılar ise fonksiyon değiştirerek günümüze ulaşmıştır. Bunlardan Taşkışla, Gümüşsuyu Kışlası ve Davutpaşa Kışlası eğitim yapıları olarak, oldukça harap durumda olan Rami Kışlası ise kuru gıda toptancıları tarafından kullanılmaktadır.

Rami Paşa Çiftliği'nin belli bir bölümünün üzerine, "Rami Kışlası" ya da

Resim-1 Eyüp Senti ve yakın çevresini gösterir harita

Resim-2 Rami Kışlası ve yakın çevresi

arşiv kayıtlarındaki adıyla "Rami Çiftliği Kışlası", ilk kez II. Mustafa (1757-1774) tarafından yaptırılmış ve II. Mahmud döneminde (1808-1839) yeniçeri ocağının kaldırılmasından hemen sonra 1826-1828 tarihleri arasında Asakir-i Mansure-i Muhammediye için yenilenmiştir. Bu sırada bir askeri hastane, un değirmeni ve fırını, bir cami ve kışla dışına bir de hamam yaptırılmıştır. Bugün bunlardan hiçbiri ayakta değildir. Kırım savaşı zamanında, Abdülmecid (1839-1861) tarafından karargah olarak kullanılmıştır.

Neoklasik üslupta yapılmış olan kışla, 19.yy'da İstanbul'da inşa edilen diğer kışla yapıları ile benzer plana sahip olup ortasındaki geniş avluyu saran kareye yakın dikdörtgen biçimli, tüm yapı boyunca devam eden bir koridor ve bu koridora açılan koğuş odalarından oluşmaktadır (Resim 4-5). 237m.'ye 302m. boyutlarında olan kışla ana girişe göre simetrik olarak tasarlanmıştır (Resim 3).

Kışlanın dört köşesinde iki katlı ve cepheden biraz daha taşkın olarak yapılmış olan mekanlardan cümle kapısının sağındaki köşe mekanı, yapıldığı dönemde hünkar köşkü olarak kullanılırken sonradan kışla kumandanına tahsil edilmiştir. Diğer üç köşede bulunan mekanlar ise subaylara

(1) Rami Mehmet Paşa (1654-1707), Osmanlı devlet adamı ve şairi.

Resim-3 Rami Kışlası planı

Resim-4 ;Rami Kışla Caddesi, Koğuş odaları (1970'lerde tespit çalışmaları kapsamında çekilmiş bir fotoğraf) Eyüp Belediyesi Arşivi

Resim-5 a,b, Rami Kışla Caddesi, Koğuş odaları (2004)

Resim-6 Rami Kışla Caddesi cephesi Subaylar Dairesi (1970'lerde tespit çalışmaları kapsamında çekilmiş bir fotoğraf)

Resim-7 Rami Kışla Caddesi cephesi Subaylar Dairesi (2004)

ayrılmıştır (Resim 6-7).

Rami Kışlası ve içinde barındırdığı binalar değişik dönemlerde pek çok onarım geçirmiştir. 1829-1831 tarihleri arasında kışlanın harap olan döşeme ve kapıları onarılmıştır. 1847-1851 tarihleri arasında kışla başka bir tamir daha geçirmiş ve dışında

(2) Eyice, S., (1994), "Cevri Kalfa Sübyan Mektebi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 2, sf: 423, İstanbul.

Resim-8 II. Mahmud Devri'nde yaptırılan fakat bugün mevcut olmayan hamam

Resim-9 Rami Kışla Caddesi'ndeki mermer kapı (1970'lerde tespit çalışmaları kapsamında çekilmiş bir fotoğraf)

Resim-10 Rami Kışla Caddesi'ndeki mermer kapı (2004)

bulunan hamamın onarımının yanında kışla içerisine ikinci bir hamam ilave edilmiştir (Resim 8). 1850 senesinde fırtına sebebi ile tahrip olan sancak kulesinin külahı yeniden yaptırılmıştır. Kışla

son olarak 1892'de Davutpaşa Kışlası ile birlikte onarılmıştır.

Kışlanın dört kapısı üzerine konmak üzere hazırlanan dört ayrı kitabe bugün mevcut değildir. 28 Mayıs 1927 tarih ve 1057 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bulunan Bircümle Meban-i Resmîyye ve Milli-

ye üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılması"⁽²⁾ hakkındaki kanun'dan zarar görmüş yapılardan biri olan kışlanın dört kapısının üzerine konulmak amacı ile hazırlanan dört ayrı kitabe ve tuğralar bugün mevcut değildir (Resim 9-10).

2. RAMİ KIŞLASI'NIN BUGÜNKÜ KULLANIMI

Rami Kışlası'nda bulunan askerler 1960'lı yılların başında burayı Hazine'ye terk etmiştir. Kışla askerlerin terk etmesinden sonra uzun süre bakımsız kalmış ve kullanılmamıştır, sadece kışlanın, bahçesinde, gümrük arabaları durmuştur.

Haliç kıyısında, Unkapanı sahil şeridindeki toptancıların Cenevizli tüccarlara, Bizans'a uzanan bir geçmişi vardır. Bizans döneminde de, Osmanlı döneminde de, Cumhuriyet döneminde de İstanbul'u buradaki esnaf beslemiştir. Deniz yolu ile ulaşan kuru gıda maddeleri buradan İstanbul'a dağıtılmıştır. 1983'ten sonraki dönemde kışlanın bulunduğu alan 2 yıl süre için geçici olarak, kuru gıda toptancılarına tahsis edilmiştir. Rami'deki toptancılar çarşısı bugün harap halde olan kışla binasının arkasındaki geniş asker talim sahasının üzerine kuruludur. Her biri 150 metrekarelik tek katlı baraka dükkanlar olarak planlanmıştır. Çarşığı İstanbul Gıda Toptancıları Derneği idare etmektedir [1]. Bugün burada 1670 dükkan ve 1000' e yakın esnaf bulunmaktadır (Resim 13).

Resim-11 Kışla içerisinden bir fotoğraf (1970'lerde tespit çalışmaları kapsamında çekilmiş) Eyüp Belediyesi Arşivi

Resim-12 Kışla içerisinden bir fotoğraf

Resim-13 Kışla binasının hemen yanındaki İstanbul Gıda Toptancılar Merkezinin bugünkü durumu (2004)

Bugün kışlanın dışına yaptırılan toptancılar haricinde de kışladan geriye kalan mekanların da üstü oluklu levhalarla kapatılıp, kapılar takılarak depo olarak kullanılmaktadır. Çoğunun girişine yeni saçaklar yapılmış ve duvarları sıvanmıştır. Bazı kapı ve pencere boşlukları kapatılmıştır. Kışlanın içindeki tarihi eseri işgal edenleri dernek esnaf sayısına dahil etmemekte ve onaylanamamaktadırlar. Uzun zamandır buradaki toptancılar tahliye edilmek istenmektedir. Bugünkü kullanımları da özellikle işgal edenler için tarihi eser koruma kavramı ile uyuşmamaktadır, diğerlerinin fotoğraflardan da görüleceği gibi tabela kirliliği ve eklentileri ile estetik olmayan bir görüntü yarattıkları aşikardır (Resim 14-15). Kartaltepe’de gösterilen 40’ar m² dükkanları olan ve 6-7 katlı mekana gitmeyi de istememekteler.

Kışlada şu anda çatı da olmadığı için kullanılmayan kısımlar ise terkedilmiş durumda ve insanların kötü kullanımı ile beraber atmosferik, biyolojik, fiziksel, kimyasal vb. etkiler altında her gün yok olmaya yüz tutmaktadır (Resim 16-18).

Bir süre önce bölgesel ölçekte kültürel-sosyal-sportif ihtiyaçları karşılayacak şekilde bu kompleksin yaşaması, korunması ve gelir getirmesi amacı ile ticaret, hizmet ve pansiyon türü konaklama fonksiyonlarını içeren proje yarışması sonucu İstanbul III numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun da onayı ile uygulama yapılmasına karar verilmiş ama bugüne kadar bir değişiklik olmamıştır. Bu nedenle Rami Kışlası aslına uygun olarak restore edilmeli ve öncelikle niteliksiz olan her eklenti ve etraftaki barakalar da temizlenerek hem esnafı hem de halkı memnun edecek şekilde Kışla kullanıma açılarak yine esnafa aynı fonksiyonla hizmetine devam etmelidir. Ortak mekanlar rekreasyon alanı olarak düzenlenmelidir. Böylece kuru gıda toptancıları da sağlıklı bir ortamda mimariyi bozmadan aynı hizmeti verebilecek ve belki çarşı ortamı da sağlanarak bir kültür varlığımız tekrar hayata kazandırılacaktır.*

Resim-14 Dükkanların önünde duran mallar ve tabela kirliliği ile oluşan görüntü (2004)

Resim-15 Tarihi Rami Kışlası katlıları ve yeni yerleşim yan yana (2004)

Resim-16 Kışla Binası içinde sonradan kapatılan orijinal pencere boşlukları (2004)

KAYNAKLAR

- 1.KARA, F. (1994), "Rami", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6 S:305-306, Kültür ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- 2.KUBİLAY, A. Y. (1994), "Rami Kışlası" Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 6 s: 306, Kültür ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- 3.EYİCE, S., (1994), "Cevri Kalfa Sübyan Mektebi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 2, s: 423, İstanbul.
- 4.İslam Ansiklopedisi, cilt 9, 623-624, M.E.B. Yayınları, İstanbul
- 5.HATTAP, O.,S., (2002), 'Doğal Taş Malzemelerin Performans Ölçümünde Deneysel Metot Araştırması', yayınlanmamış Doktora Tezi', MİSGSÜ, İstanbul.
6. TUĞLACI, P., (1981) 'Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma dönemi ve Balyan Ailesi', İnkilap ve Aka Yayınevi, İstanbul.
7. BARİLLARİ, D.,(1997), 'İstanbul 1900:Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları', İstanbul [1] www.milliyet.com.tr [2] www.eyüp-bld.com.tr [3] www.restorasyon.org

* Rami Kışlasıyla alakalı Başkanlık, Büyükşehir Belediyesi, Üniversiteler ve esnaflar ile koordineli bir şekilde çabalarımız sürmekte. İçimizi ferahlatacak gelişmeleri hem pratikte hemde yazınsal planda vermeyi temenni ediyoruz. (Yay. Notu)

Resim-17 Kışla duvarlarında orijinal bir Osmanlı Tuğlası (2004)

Resim-18 Kışlanın içinin günümüzdeki kullanımı (2004)

Resim-19 Kışlanın günümüzde kullanılan kapısı (2004)

EYÜP ERMENİ KİLİSELERİ

Dr. Elmon HANÇER

İstanbul Süleymaniye’de doğdu. 1993’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü’nden Sanat Tarihçisi olarak mezun oldu. 1996’da aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı’nda "Galata ve Pera’daki Ermeni Kiliseleri" adlı teziyle Yüksek Lisans; 2000’de ise "Ermeni Minyatür Sanatında İstanbul Okulu" adlı teziyle Doktora derecesi aldı. Bir çeviri kitabı, çeşitli konularda makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır. Halen İstanbul Teknik Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi- İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü’nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

İstanbul'un fiziki durumu, sur içindeki tarihi İstanbul, Üsküdar, Galata ve Haslar⁽¹⁾ Kadınlıkları olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde dört yönetsel bölge halinde düzenlenmişti⁽²⁾. Bugünkü Eyüp Camii'nin arkasındaki dik bir yamacın üzerinde 5. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen, Kosmas ve Damian⁽³⁾ adlı bir kilise ve-manastır zamanla şifa dağıtan bir hac yerine dönmüş, Eyüp, bu manastıra atfen Kosmidion adıyla anılan kutsal bir yer olmuştur⁽⁴⁾.

İstanbul'un fethinden hemen sonra, Fatih Sultan Mehmed'in iradesi ile önce Hz. Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensari'nin türbesi ve ardı sıra inşa edilen ilk selatin camii, medrese ve kütüphane, imaret ve çifte hamamı ile sur dışında yükselen ilk Türk-İslam külliyesi, yeni bir siyasi gücün ve dinin simgesi olarak biçimlendirmiştir. Bu külliye salt bir Osmanlı kenti olarak gelişen ve önceki çağlardan taşıdığı kutsallığını İslami bir kimlikle sürdüren Eyüp yerleşmesinin çekirdeğini meydana getirmiştir⁽⁵⁾. Bursa'dan göç ettirilenlerin yerleştirildiği Eyüp Sultan Külliyesi çevresinde, fetihin akabinde sekiz mahalle teşekkül etmiş ve iskana açılmıştır⁽⁶⁾

Müslüman Osmanlı toplumu nezdinde son derece yüksek bir kutsiyete sahip kent niteliği kazanan Eyüp'te gayrimüslimlerin yaşamış olması ilginç bir durumdur.* Ancak, günümüze dek ayakta kalan iki kilise, sayıca çok olmasa da sadece Ermenilerin burada bir cemaat halinde yaşadığına işaret etmektedir. Eyüp Ermeni kiliseleri bahsine geçmeden önce Ermenilerin İstanbul tarihi içindeki varlıklarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Cemaatin İstanbul içindeki iskanı bağlamında Eyüp'teki yerleşimleri de açıklığa kavuşacaktır.

Fatih Sultan Mehmed, kenti yeni bir başkent düzeyine getirmek, İstanbul'un imarını ve geliştirilip, güzelleştirilmesini sağlamak, kenti ekonomik, sosyal ve kültürel bakımlardan kalkındırmak amacıyla Anadolu'dan İstanbul'a göçleri teşvik ve tertip etmiştir⁽⁷⁾. Osmanlı devlet yapısını "millet" sistemine göre örgütleyen II. Meh-

med⁽⁸⁾, fetih sırasında kenti terkeden Rum-lara kentte yerleşme hakkı tanımış, Rum kilisesine evvelce sahip olduğu dini hak ve özgürlüklerini iade etmiş, Rum "milletine" seçtiği yeni patriğe cemaatinin ruhani ve hukuki işlerini yürütme yetkisi vermiş, böylece Rum Ortodoks Patrikliği'ni yeniden kurmalarına olanak sağlamıştır (1453)⁽⁹⁾.

Padişah, Rum Patrikliği'nden sonra, Bursa'dan Osmanlı tabiyetindeki Ermenilerin ruhani reisi Episkopos Hovagim'i⁽¹⁰⁾ bazı Ermeni aileleri ile birlikte İstanbul'a davet etmiş, 1461 yılında kendisini ilk Ermeni patriği olarak tanımış ve Ermeni Patrikliği'ni kurduştur⁽¹¹⁾. Daha sonra İstanbul'daki Ermeni cemaatini çoğaltmak için memleketin çeşitli yerlerinden (Bursa'dan, Ankara'dan, Bayburt'tan, Adana dolaylarından, v.s.) diğer Ermeni ailelerini de payitahta naklettirmiş, onları kentin çevresine, kent içine, sur kapıları civarına ve eskiden beri Ermenilerin yaşadıkları Galata'ya yerleştirmiştir. İstanbul'un etnik dokusuna katılan Anadolu göçmen Ermeniler, kentin başlıca altı mevkiinde, altı kilise etrafına toplu halde iskan ettirilmiş olduğundan, Fatih dönemi devlet fermanlarında "Altı cemaat tabir olunur milleti Ermeniyen..." adıyla tanımlanmıştır⁽¹²⁾.

1673 yılında İstanbul'daki mevcut Ermeni hanesi 8.000'di. Bu tarihlerde Ermeniler çoğunlukla Kumkapı, Langa, Yenikapı, Samatya, Topkapı, Edirnekapı, Balat, Galata ve Üsküdar'da oturmaktaydılar. Hasköy, Eyüp, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme ve Yeniköy'de de az sayıda Ermeni yerleşimi bulunmaktaydı⁽¹³⁾.

Eyüp, yüzyılların ötesinden süzülüp gelen dinî ve sosyal mimari dokusuyla, devlet ricalinin son istirahatgahı olan mezar ve türbeleriyle, yerli ve yabancı sanatçıların, seyyah ve edebiyatçıların ilgi odağı olmuş mistik atmosferi, doyumsuz pitoresk mahalleleri, kahvehaneleri, ve mesire yerleriyle, taş işlemeciliği, oyuncak ve çömlek imalatı ve çiçekçiliğiyle ünlenen, dinî, sosyal ve kültürel değerlerle biçimlenmiş bir

* Sayın Hançer'in vuküfiyetle anlattığı konu verimli alanlara işaret etmesi ilede isabetli oldu. Osmanlı'nın dolayısı ile Cumhuriyet dönemi İstanbul'unun en mübarek, muazzaz beldesi Eyüpsultanda, Ermeni Kiliseleri mevzuu, sahip olduğumuz değerler manzumesini yeni baştan hatırlamamıza vesile olacağını umuyoruz. AB sürecinde Avrupanın göstereceğini umduğumuz "Müslüman Türkiye" kabulü, dünden bugüne uzanan kimi tartışmalarada ışık tutacağı kanaatindeyiz. (yay. Notu)

Türk-İslam kenti olmuştur. R. Ekrem Koçu, Eyüp'te İslam Bey Mahallesi'nin batısında Gümüşsuyu'nun bulunduğu vadide ve iki yanındaki tepelerde tarlalar halinde çeşitli çiçeklerin yetiştirildiğinden ve bu çiçeklerin Oyuncakçılar Çarşısı'ndaki çiçek pazarında satıldığından söz eder. Koçu, Evliya Çelebi'nin mesire ve eğlence yerleri olarak övgü ile betimlediği⁽¹⁴⁾ günümüzde ancak sokak adlarından takip edebildiğimiz bu çiçek bahçelerinin 1960'larda yerini gecekondulara bıraktığını anlatır⁽¹⁵⁾.

Kömürcüyan da burada bahçe ve bostanların olduğunu, türlü çeşit çiçeklerin satıldığını, bu civardaki bostanlarda Bulgar ve Ermenilerin çalıştığını yazar. Eyüp'te az sayıda Ermeni'nin yaşadığını ve Balat Kilisesi'ne gittiklerini ima eder⁽¹⁶⁾.

Hovhannesyan, Eyüp dolaylarında pek çok bostan ve bahçe bulunduğunu ve Bulgar ve çoğu Ermenilerin bu bostan ve bahçelerde çalıştığı belirtir⁽¹⁷⁾. Torkomyan, İstanbullu Ermeni ailelerin, 20. yy başında ününü hala koruyan Eyüp bahçelerinde yetiştirilen kokulu güllerden nefis reçeller hazırladığını dile getirir⁽¹⁸⁾.

Eyüp'te Rumeli'den, Bulgaristan ve Arnavutluk'tan, Doğu Anadolu'dan bahçıvanlık işleri için gelen gayrimüslimlerin özellikle bahçıvanlık ve rençberlik işlerinde daha çok Ermenilerin çalıştığı anlaşılmaktadır. R. Ekrem Koçu Eyüp Kasabası'nda yüzyıllar boyunca gayrimüslimlerin oturduğunu, Bulgarların sütçülükle ve bahçıvanlıkla, Ermenilerin de türlü zenaatla uğraştıklarını, bu toplulukların . zamanla buradaki eğlence hayatını işletmeye başladıklarını, Müslümanları rahatsız eden uygunsuz davranışları nedeniyle padişaha şikayet edilerek nakillerinin istendiğini anlatır. Ancak bu naklin yapıldığı net değildir. Zira 1581 tarihli yeni bir emir, Eyüp'te ekmeççi, börekçi, yoğurtçu ve pazarıcı esnafı, çarşı halkı ve ırgat ve diğer ahali arasındaki "kefere"nin, bu emirlere uymadıklarına işaret eder. Zaman içinde önemli bir sosyal sınıf oluşturduğu anlaşılan, Rumeli ve Anadolu'dan gelen bu gayrimüslimlerin

tümüyle kasabadan atılması mümkün olmamışsa da, kentin merkezindeki İslami mahalden uzak noktalara sürülmesi düşünülmüş olmalıdır⁽¹⁹⁾. İnciciyan 18. yüzyılda Eyüp'ü hemen hemen tamamiyle Türklerle meskun bir yer olarak tanımlamaktadır⁽²⁰⁾. Diğer taraftan bahçıvanlıkla uğraşan gayrimüslimlerin söz konusu bahçe ve bostanların sahibi olup olmadıkları saptanamamıştır⁽²¹⁾.

Evliya Çelebi'ye göre, 1630'larda bu civarda 300 dükkanlı bir çarşısı olan Çömlekçiler mahallesi ve ayrıca 250 çanak-çömlekçi dükkanı bulunmakta idi⁽²²⁾. Kömürcüyan, buradaki atölyelerde imal edilen çömlek çeşitlerine dair detaylı bilgiler verir⁽²³⁾. Hovhannesyan da Zal Mehmed Paşa Camii arkasında karşılıklı sıralanan 42 çömlek imalathanesinde çoğunlukla Ermenilerin çalıştığını belirtir⁽²⁴⁾. Yine Hovhannesyan Büyükdere'den çıkarılan sarı renkli kilin ve İstinye tepelerinden çıkartılan beyaz kilin kayıklarla Defterdar İskelesi'ne ve buradan da çömlekçi atölyelerine taşındığına işaret eder⁽²⁵⁾.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, bir yerleşim yeri olarak kurulmaya başladıktan sonra, Eyüp sirtlarındaki geniş yeşillik alanlarda ve çeşitli işlerde çalıştırılmak üzere getirilen Ermenilerin sayıca çok kalabalık olmasa da bir cemaat olarak Eyüp'ün etnik dokusunda yer aldığı anlaşılmaktadır. Gelir düzeyi düşük, esnaf sınıfına mensup bu topluluğun bugün İslam Bey Caddesi sirtlarında, Aşağı Mahalle de denilen Çeşmeli Odalar Mahallesi'deki odalarda yaşadıkları bilinmektedir. Ayrıca Baba Haydar, Serviler veya Yukarı Mahalle olarak zikredilen Nişanca Mahallesi sirtlarında da bir Ermeni mahallesi bulunmaktaydı⁽²⁶⁾.

19. yüzyılın 2. yarısında yaşamış olan Ermeni edebiyatının ünlü mizah ustası Hagop Baronyan, Ermenice olarak kaleme aldığı "İstanbul Semtlerinde Bir Gezinti" adlı eserinde Eyüp'teki bu iki Ermeni mahallesinde yaşayan halkın yaşamından kesitler sunar. O dönemde Surp Yeghia Eyüp Ma-

hallesi'nde 110 Ermeni evinin bulunduğu, mevcut kız ve erkeklere mahsus iki okulun yandığını, hayırsever küçük bir grubun yeterli parayı toplayarak okulları onartmaya çalıştığını anlatır. Buradaki cemaatin çoğunlukla iyi niyetli saf ve dindar insanlar olduğunu, bir kısmının çeşit çeşit kap-kacak ve çömlek imal ettiğini, bu semtte meyhane bulunmadığını ve içki satışının yasak olduğunu belirtir. Baronyan'a göre, burada yaşayan Ermeni kadınlar çok çalışkandır, entari ve şalvar giyer, önünden mahallenin kanalizasyonunun geçtiği evlerinin kapı eşiğinde Feshane için fes örler. Bu mahallede tahtadan yapılan çocuk oyuncakları üretilir, bazen büyükler de kendileri için bunlardan satın alırlar⁽²⁷⁾.

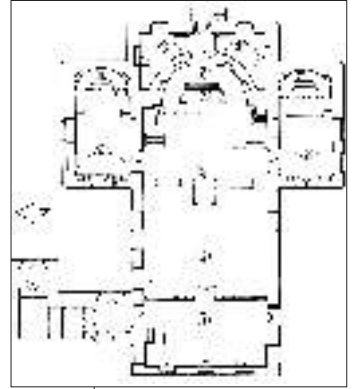
Mizahçı Baronyan, İslam Bey-Çeşmeli Mahallesi'nde yaşayan Ermenilerin son derece imanlı, şeytandan uzak ve Tanrı'ya yakın olduklarını, daima ürkek bir tavırla gezdiklerini yazar. Az yiyip çok dua eden ve sadece su içen, genellikle zayıf ancak sağlıklı olan bu insanların eğitime ve okula önem vermediklerini, çalışkan olsalar da hep yerlerinde saydıklarını dile getirir⁽²⁸⁾.

Torkomyan, Eyüp Ermeni mahallelerindeki okulların giderlerini karşılamak ve eğitime destek vermek üzere 1864'te Tbrotsasirats (Okulsever) ve 1865'te ise Mamigonyan derneklerinin kurulduğunu, ancak bunların uzun soluklu olmadıklarını, bu mahallelerin tekrar yoksullaştığını yazar⁽²⁹⁾. Araştırmacı Zartaryan, 1945'lerde Eyüp'te ancak 5-6 ailenin yaşadığını zikreder⁽³⁰⁾. Günümüze dek ayakta kalan Surp Asdvadzdzin ve Surp Yeghia Kiliseleri, halen tek-tük Ermeni'nin yaşadığı Eyüp'te, sözü edilen iki Ermeni mahallesinin varlığına tanıklık ederler.

SURP YEGHİA APOSTOLİK ERMENİ KİLİSESİ

Surp Yeghia Kilisesi'nin ilk inşaat tarihinin Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar indiği söylenmektedir. Bu bilgiye göre; Kanuni Sultan Süleyman Kırkçeşme suları ve suyollarının yapımı için Palulu Ermeni duvarcı ustalarını çalıştırmış, bu Ermeniler için bir çömlek atölyesi kurduştur. Ermeniler bu atölyede suyun dağıtımı için top-raktan su künkleri, ayrıca kiremit ve tuğla imal etmişlerdi. Bu mevkiye yerleşen ve bir mahalle kuran Ermenilerin bir ibadethaneleri olduğu söylenir⁽³¹⁾. Başka bir kaynak, Serviler Mahallesi'ndeki İlya Peygamber (Surp Yeghia) adını taşıyan kilisenin 1700'e doğru yapıldığına işaret eder⁽³²⁾.

İnciciyan, ilk inşaat tarihi bilinmeyen ancak daha eski olduğunu belirttiği Nişanca Mahallesi 'ndeki Yeghia Kilisesi'nin 10 Mayıs 1766 tarihinde kaldırıldığını⁽³³⁾, Hovhannesyan ise bir kısmında ayin yapan kilisenin, alınan bir fermanla yenilenip 26 Mart 1800 tarihinde kutsanarak ibadete açıldığını, ancak bir süre sonra cemaat içindeki anlaşmazlık nedeniyle 11 Temmuz 1804'te tekrar yıktırıldığını zikreder⁽³⁴⁾. Tekrar onarılan ve zamanla harap olan ahşap mabed, Patrik II. Isdepanos Aghavni Zakaryan'ın döneminde, Sultan II. Mahmud'un mali ve kişisel danışmanı ve yakın dostu hayırsever Kazaz Artin

- 1 Ana giriş mekanı
- 2 Nef
- 3 Koro
- 4 Vaftizhane
- 5 Muganniler soyunma odası
- 6 Absid
- 7 Sunak
- 8 Galeri kata girişi
- 9 Hazine odası
- 10 Rahiplerin soyunma odası
- 11 Küçük absid

Resim 1; Eyüp Surp Yeghia Kilisesi Planı (Pars Tuğlacı, İstanbul Ermeni Kiliseleri)

Resim 2; Surp Yeghia Kilisesi'nin sokağa açılan giriş kapısı

Resim 3; Surp Yeghia Kilisesi - avludan görünüş

Resim 4; Surp Yeghia Kilisesi - doğru cephesi

Resim 5; Surp Yeghia Kilisesi çan kulesi

Resim 6; Bezciyan Ermeni Okulu ve Kilisenin ana girişi

Resim 7; Surp Yeghia Kilisesi narteks bölümü

Amira Bezciyan⁽³⁵⁾, kızkardeşi Hamaspür ve evlatlarının maddi ve manevi desteğiyle temelden yeniden inşa ettirilmiş ve 30 Temmuz 1832 tarihinde ibadete açılmıştır⁽³⁶⁾. Mahallenin yaşlılarının anlattığına göre bu yeni kilisenin inşası sırasında Kazaz Artin bir işçi gibi çalışmıştır⁽³⁷⁾.

Aynı yıl kilisenin yanına yaptırılmış olan bir karma ilk okul Bezciyan adıyla hizmete girmiştir⁽³⁸⁾. Burada 1880 yılında Hripsimyan adlı bir kız okulu açılmıştır⁽³⁹⁾. Yıllar önce eğitime kapanan okul binasının bir bölümü kiliseye bağlı sosyal amaçlı kullanılmaktadır. Bir kısmı ise konut olarak kiralanmıştır. 1851 yılında bir onarım görmüş ve son olarak 1995'te restore edilmiş olan mabedin avlusunda, kilise ve okula hizmet ettikleri için buraya gömülen üç hayırseverin beyaz mermer lahitleri bulunur. Üzerindeki yazıtlara göre; semerci Hagop Varteresyan (20 Mart 1877), kiliseye 100 lira bağış yapmış Sivaslı Hacı Markar Pendiryan (2 Temmuz 1888) ve Üsküdar'da ayda 6 mecediye geliri olan 108 lira

değerindeki kürkçü dükkanını bu kiliseye bağışlamış olan Kürkçübaşıyan Sdepan Efendi'dir⁽⁴⁰⁾.

Bundan 100 yıl önce bu kiliseye dair yazılmış notlardan öğrenildiğine göre, her yıl Haziran ayının ilk pazarı kutlanan kürkçülerin koruyucu azizi olan İlya Peygamber yortusunda dini ayinden sonra, kilisenin bahçesindeki ıhlamurun altında bir inek kesilir ve bu civardaki halka dağıtıldı. Pazartesi günü ise Ermeni kürkçüler burada toplanarak ayin yaparlardı. Eyüplü ve başka semtlerden gelen imanlı Ermenilerle şenlenen kilisede, bir festival havasında geçen sevgi sofrasında sunulan bağışlarla Bezciyan okulu ve kilisenin giderleri karşılanırdı⁽⁴¹⁾.

İlya Peygamber'e sunulmuş olan Surp Yeghia Kilisesi doğudan, Karayel Sokak No. 16'da bir çevre duvarı ile sokaktan ayrılır. Dar bir avlu ile çevrili olan kilisenin kuzeybatısına bitişik Bezciyan Okulu binası bulunur. Karşı sırasında ise kilisenin

Resim 8; Surp Yeghia Kilisesi batıdan iç mekan görünüşü

Resim 9; Surp Yeghia Kilisesi galeri katından apsis görünüşü

Resim 10; Surp Yeghia Kilisesi doğudan iç mekan görünüşü

müştemilatı yer alır. Çok özenli olmasa da kesme taştan inşa edilmiş olan bu müteva-zi mabedin, kapı-pencere söveleri hariç dış cepheleri ve iç mekan duvarları pembe renkli bir sıva ile kaplanmıştır. Dış cephede, ana yapının kuzeydoğusundaki ve güneydoğusundaki dışa taşkın şapellerin köşeleri pahlanmıştır. İçten yarım yuvarlak apsis bölümü, düz bir cephe ile dışa yansır. Kuzeydoğuda şapelin üzerinde yükselen prizmatik külahlı küçük çan kulesi ile doğu cephesi bir bütünlük sağlar. Arka bahçeye açılan kilisenin batı cephesi, doğu cephesinde olduğu gibi üçgen bir form çizer. Kilisenin bitişiğindeki okul binası da dönemin beğenisine uygun bir cepheyle dikkati çeker. Okulun arka bahçeye açılan batı cephesi yapının kat düzenini aksettirir.

Doğu-batı aksında uzanan, küçük, tek nefli dikdörtgen planlı kilisenin girişi, üye-

rinde inşa kitabesini taşıyan kuzeybatıdaki ana kapıdan sağlanır. Genişçe, düz ahşap tavanlı narteksin güneybatısındaki Surp Yeghia Sunağı, peygamberi betimleyen kompozisyon ile dikkat çeker. Narteks (kavut), dekoratif demir şebekeli simetrik kemerleri ve demir kapılı bir ara duvarla naosa bağlanır. Narteksin üzerinde, günümüzde koro elemanlarının kullandığı galeri katı (vernadun) bulunur.

Dıştan çift meyilli çatılarla kaplı olan kilisenin geniş bir yay çizen ve boydan boya ince silmelerle hareketlendirilmiş basık ahşap tonozunun yüzeyinde, iç tarafa gizlenen toprak çömlekler için açılmış havalandırma delikleri görülür. Naosta (adyan), kuzey-güney beden duvarlarındaki kemerli, dikdörtgen simetrik üçer pencere ve galeri katında batı ve yan cephelere açılan pencerelerle aydınlanır. Üç bölümlü ahşap

Resim 11; Surp Yeghia Kilisesi vaftiz şapeli

Resim 12; Surp Yeghia Kilisesi vaftiz kurnası

Resim 13; Surp Yeghia Kilisesi apsis perdesi

Resim 14; Surp Hripsimyan Kız Okulu'na ait kitabe

Resim 15; Surp Yeghia Kilisesi batı cephesi

Resim 16; Bezciyan Okulu binasının arkadan görünüşü

Resim 17; Surp Yeghia Kilisesi güney yan avludaki lahitler görünüş

Resim 18; Son Akşam Yemeği
Resim 19; Meryem Ana'nın
Yüceltilmesi

Resim 20; İlyâ Peygamber'in
gökyüzüne çekilişi

Resim 21; Meryem'e Müjde
(1871)

korkulukla ayrılan koro bölümünde (taş) iki yandan basamaklarla çıkılan, mermer platform üzerinde (khoran-pem), apsis yarım kubbesi altında, altın yaldızlı ışınal bir süsleme ile taçlanmış, beyaz boyalı ahşap sunak masası (surp seghan) yükselir. Bunun arkasında bulunan ara bölüm, simetrik birer pencere ve küçük bir kapı ile dışarıya açılır.

Beşik tonozları, apsis düzenlemeleri ile birer kilise gibi tasarlanmış olan ve mermer söveli ve alınlıklı ahşap kapılarla koro bölümüne, küçük demir kapılarla da yan avlulara açılan yan şapellerden kuzeydoğudaki -diğer Ermeni kiliselerinde de olduğu gibi- vaftizhane olarak kullanılır. Güneydoğudaki şapelde ise kiliseye ait liturjik⁽⁴²⁾ eşyalar korunur.

Tüm yapıyı tonoz eteğinde dolanan taşkın silmeler, apsis kemerini taşıyan ionik

Resim 22; Surp Asdvadzadzin
Kilisesi doğu cephesi

başlıklı zarif birer sütun, mermer vaftiz kurnası, konsol çıkıntılı mermer platform, iç beden duvarlarında altın yaldızlı ve dış cephelerde haç motifli kabartmalar, narteksin naosa açılan duvarındaki dış kesimi ve süslemeli kartuşlar, tonozun çubuk silmeleri, sepet kulpu formlu bema kemerini çevreleyen bantlar halindeki melek figürlü, bitkisel kalemîşi süslemeler ve yan şapellerdeki apsislerin kalemîşi süslemeleri, kilisenin duvarlarını değerlendiren yağlıboya dinsel kompozisyonlar bu mütevazı kilisenin bezeme detaylarını meydana getirir. Pamuklu iyi cins kumaş üzerine çerçeveler içinde büyük olasılıkla elle hazırlanmış ve çeşitli dinsel kompozisyonlarla tasarlanmış apsis perdesi ise bu süsleme programında özgün bir yer tutar.

Eyüp'te düşük gelirli Ermeni sakinleri için yapılmış küçük ölçekli bu mahalle kilisesi, yalın ancak özenli bir mimari olarak günümüze ulaşmıştır.

SURP ASDVADZADZİN APOSTOLİK ERMENİ KİLİSESİ:

Eyüp'te İslam Bey sirtlarında, Aşağı Mahalle ya da Çeşmeli Odalar Mahallesi'nde bulunan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin ilk inşasının, "Meryem Ana'ya adanmış üçyüz yıllık ahşap şapelin, kargir olarak yenilenmesinin yüzüncü yıldönümü kutlamaları" için hazırlanmış 8 Temmuz 1927 tarihli bir davetiyeye istinaden 1675 tarihine kadar gittiği söylenmektedir⁽⁴³⁾.

Hovhannesyan'a göre bu mahalledeki

Resim 23; Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin karşısındaki Eyüp mezarlıklarından bir görünüş

Resim 24; Surp Asdvadzadzin Kilisesi Kanun Sokağı'na açılan giriş kapısı

Resim 25; Surp Asdvadzadzin Kilisesi ana girişi

Resim 26; Eyüp Surp Asdvadzadzin Kilisesi Planı (Pars Tuğlacı, İstanbul Ermeni Kiliseleri)

küçük ahşap kilise 21 Ağustos 1785 tarihinde yıkılmışsa da, kalan kısmında ayin yapılmaya devam edilmiştir⁽⁴⁴⁾. Kırkçeşme Türbeleri'nin inşasında çalışan Ermeni ustalarının ve işçilerinin ibadeti için 1812 yılında ahşap olarak yeniden yapılan kilise, zamanla harap bir hale gelir. Halen kilisenin kuzey cephesinde ana girişin yan tarafında bulunan kitabe; bu mabedin 1827 yılında Dadyan Ailesi⁽⁴⁵⁾ ve yakınlarının maddi desteğiyle inşa edildiğini ve 1926'da Piskopos Simpad Kazazyan'ın girişimi ile ve A. ve D. Ohanyan, Y. ve T. Lokmagözyan Kardeşler ile O. Muradyan'ın gayretleriyle yenilendiğini belgelemektedir. 1840 ve 1845 yıllarında Barutçubaşı Hovhannes Bey Dadyan'ın⁽⁴⁶⁾ gayretleri ile tamir ettirilen⁽⁴⁷⁾ kilisenin yanında 1842 yılında Arakelyan adında bir karma ilkokul kurulur. Ayrıca Ardemyan adlı bir kız mektebinden de söz edilir⁽⁴⁸⁾. Surp Asdvadzadzin Kilisesi 1855 yılında yine Hovhannes Bey Dadyan'ın maddi desteğiyle kargir olarak temelden inşa ettirilmiş ve son olarak 1994 yılında onarılmıştır⁽⁴⁹⁾. Kilisenin yan avlusundaki beyaz mermer lahit mezarlar, buraya defnedilen cemaatin hayırsever sakinlerinden Serovpe Sarkisyan (16 Şubat 1866), Mıgırdiç Şahinyan (5 Aralık 1882), ve eşi Pembe (9 Şubat 1872)'ye aittir⁽⁵⁰⁾. Kiliseye adını veren Meryem Ana yortusu, her yıl Temmuz ayının ilk pazarında kutlanır.

İslam Bey Kanun Sokak No.5'te , Eyüp mezarlıklarını seyreden pitoresk bir mahallede, yamaca yaslı Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi doğu cephesi ile sokağa açılır.

Arazinin eğiminden ötürü iki kademede yapılmış basamaklarla kilisenin yükseldiği küçük avluva ulaşılır. Doğu cephesi, apsis çıkıntısını gizleyen düz bir dokuya sahip olup, taşkın saçak silmeleriyle üçgen bir form çizer ve daha alçak tutulmuş yan şapellerle bir bütün oluşturur. Bu cephede yayvan, basık kemerli küçük ahşap kapılar iki yan avluya geçit verir. Dikdörtgen taş çerçeveli küçük pencerelerin ve iki çörtenin görüldüğü bu cephe çimento ile sıvalı olduğundan duvar örgüsü özgünlüğünü yitirmiştir. Kilise üst örtüsü çift meyilli bir çatı ile kaplanmıştır.

Surp Yeghia Kilisesi'ne yakın büyüklükteki kilise, kesme taş ve yer yer iki sıra tuğla ile kargir olarak inşa edilmiştir. Kuzey ve güney dış cepheleeri yalın bırakılmış, iç mekan duvarları ise pastel yeşil renkli sıva ile kaplanmıştır. Bu kilisenin girişi de kuzeybatı cephesinde açılmış, çan kulesi ise yan tarafta ayrı bir birim olarak yapılmıştır.

Resim 27; Surp Asdvadzadzin Kilisesi - batıdan iç mekan görünüşü

Resim 28; Surp Asdvadzadzin Kilisesi - apsis ve kutsal sunak masası

Resim 29; Surp Asdvadzadzin Kilisesi - doğudan batıya iç mekan görünüşü

Resim 30; Surp Asdvadzadzin Kilisesi - güney duvarındaki pencerelerden görünüş

Narteks, silmelerle hareketlendirilmiş düz bir tavanla örtülüdür ve ahşapla kaplı olduğu gibi üzerinde galeri katı bulunur. Narteksten açılan bir kapı güney yan avluya ve galeriye bağlantı sağlar. Naos bölümü narteksten, simetrik yuvarlak kemerli ikişer açıklıkla ve demir kapı ve şebekelerle tasarlanmış bir bölme ile ayrılır. Basık tonozu diğer kiliseninkine benzer bir tasarım gösteren tek nefli ve dikdörtgen planlı kilise, güney-kuzey beden duvarlarında yüksek-yuvarlak kemerli simetrik dörder pencere ve galeri pencereleri ile aydınlanır. İç içe madalyonlarla tasarlanmış üç kanatlı dekoratif ahşap korkulukla ayrılan koro bölümünde, mermer söveli ve alınlıklı ahşap kapılarla yan şapellere geçilir. Geleneğe uygun olarak, kuzeydoğudaki vaftizhane olarak düzenlenmiş, diğeri de liturjik eşyalara ayrılmıştır. Küçük ölçekli, basık tonozlu bu şa-

pellere birer kapı ile avluya açılır.

Koro bölümünde, üçer basamakla çıkılan beyaz mermer platform üzerinde apsisin iki yanındaki niş-sunaklar, beyaz mermer ana sunakla birlikte Ermeni kiliselerinde yaygın olan üçlü apsis düzenini oluşturur. Güneydoğudaki yan sunak, İsa'nın havarilerinden Petrus ve Paulus'u, kuzeydoğudaki ise İncil yazarı İoannes'i betimleyen yağlıboya kompozisyonlarla değerlendirilmiştir. Yüksek kabartma dinsel motiflerle işlenmiş ve altın yaldızlı ışınal süsleme ile taçlanmış olan Meryem Ana'ya adanmış ana sunak, apsis yarım kubbesinin yıldızlı bantlarla bölümlenmiş, üzüm salkımı-asma yaprağı ve başak demetlerinden oluşan altın yaldızlı bezemeleriyle zengin bir görünüm kazanmıştır.

Mabedin iç dekorasyonunda, pencere açıklıklarını, küçük yan sunaklarını ve oval

Resim 31; Surp Asdvadzadzin Kilisesi - vaftiz kurnası

Resim 32; Surp Asdvadzadzin Kilisesi - güney yan avludaki mermer lahitler

vitray pencerelerini çevreleyen çiçek motifli ve melek figürlü duvar resimleri dikkati çeker. Tüm iç mekanı tonoz eteğinde dolağan taşkın silmeler, apsis kemerini taşıyan altın yaldızlı bir çift yivli sütun, kabartmalarla döneminin beğenisini yansıtan mermer vaftiz kurnası, iç mekanın çeşitli yerlerinde görülen yağlıboya dinsel tablolar, güney ve kuzey dış cephelerde pencere açıklıklarının dikdörtgen taş çerçeve ve alınlıkları bu kilisenin süsleme repertuarını oluşturur. Diğer taraftan güney yan avluda görülen mermer lahitler ve kuzey avludaki 1818 tarihli mermer çeşme sanat değeri taşıyan çizgileriyle dikkat çeker.

Nişanca Mahallesi'ndeki Surp Yeghia Kilisesi gibi, mütevazı olanaklarla ve esnaf bir cemaat için yapılmış olan Surp Asdzadzadzin Kilisesi, özellikle iç mekanında yansıttığı bezeme programı ile belli bir sanat zevkinin ürünü olarak tanımlanabilir.

Eyüp'teki bu iki Ermeni kilisesi, mimari değeri ne olursa olsun, yüzyıllarca Eyüp gibi yüksek kutsiyete ve öneme sahip bir bölgenin tarihinde varoluşun, hoşgörünün ve paylaşımın simgeleri olarak zamana direnmeye devam edecektir.

Dipnotlar

(1) Haslar Kadılığı, surların dışında, merkezinde Eyüp kasabasının yer aldığı, Avrupa yakasında Yedikule'den Ayvansaray'a, Silivri'den Çatalca'ya kadar uzanan yerleşimleri, buralardaki 700 köy ve 26 bölgeyi kapsamakta idi. Bkz. Nuray Özasan, "Eyüp'ün Kuruluşu ve Fetih Öncesindeki Durumu", Arkeoloji-Sanat Dergisi, S: 96, İst. Mayıs-Haziran 2000, s.34

(2) D. Kuban, İstanbul Bir Kent Tarihi, 2. Baskı, İst. 2000, s.190

(3) Kilikya doğumlu Arap-Hıristiyan ikiz kardeş olan Aziz Kosmas ve Damianos Diocletian döneminde, 287'de başları kesilerek öldürülmüş, hastalarına ücretsiz şifa dağıtan hekimlikleri ile ünlenmişlerdi. Hıristiyan dünyasında, kentlini koruyucu ve salgın hastalıkları önleyici güce sahip oldukları inancı yaygındı. Bkz. Nuray Özasan, a.g.m., 34, Berktaş, "Azizler, Cismani Kalıntılar, Haclar, Yatırlar: Tektanrıcılık İçinde Özümsemiş Paganizm", Eyüp: Dün / Bugün, İst. 1994, s. 45

(4) Nuray Özasan, a.g.m., s. 25-26

(5) F. Ensari Kara, "Fetih İle Kurulan Bir Semt Ve Fetihden Günümüze Ulaşan Mahalleler", VII. Eyüpsultan Sempozyumu 9-11 Mayıs 2003, s. 345

(6) F. Ensari Kara, a.g.y.

(7) Anonim, "İstanbul'un Fethi", Türk Ansiklopedisi, C. 16, İst. s. 158, Anonim, "İstanbul", İslam Ans., C. V, II. Kısım, İst. 1950, s. 1205, D. Kuban, a.g.e., s. 187-188. Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul'un Fethi), (çev. Karolidi), İst. Mayıs 1967, s. 109, 163-164. Fatih, şehrin Türkleştirilmesi için Eylül 1453 tarihine kadar, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif şehirlerinden başkente naklettirdiği öz Türk soylu 5000 aileden başka, akabinde yeni fethettiği bölgelerdeki özellikle ilim, fen, servet, sanat ve ticaret sahibi ahalinin, Rum, Ermeni ve Yahudi'nin İstanbul'a nakledilmesini emretmiş, göçleri cazip hale getirmiştir.

(8) "Millet" kavramı ve Osmanlı toplumunun yapılanması için bkz. Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK, Ank. 1989, s. 9 vd., Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İletişim yay, İst. 1985, s. 998-999

(9) Bozkurt, a.g.e., 10 ve 12, H. Millas, "Rumlar", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 6, İst. 1994, s. 362, Ormanyan, Ermeni Kilisesi, B. Aires, 1949, s. 110-111, A. Alboyacıyan, "Batı Ermeni Cemaati'nin Teşekkülü", Shoghagat, 11. Yıl, S: 2, İstanbul Ocak-Aralık 1962, s. 22.

(10) İnciçyan, XVIII. Asırda İstanbul, İst. 1976, s. 21-22'den dipnot 58, Ormanian, Azkabadam (Erm.), C. I, s. 2154-56, Pamukciyan, "Ermeniler", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 3, s. 191

(11) Bozkurt, a.g.e., s. 13, Ortaylı, a.g.m., s. 1000, Ormanyan, a.g.e., s. 111. Fatih Sultan Mehmed, dış siyasetinde ilişkilerinde dostluğu amaç edinmiş, iç siyasetinde de buna fazlasıyla önem vermiş, din, dil ve ırk ayırımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarının sevgi ve saygısını kazanmak istemiştir. Bu bağlamda Hıristiyan tebasından önce Ermeni vatandaşlarının sevgi ve güvenini kazanmak için harekete geçmiş, daha Bursa'dayken onlarla yakın temas kurmuştur. Fethin arifesinde Fatih Bursa'nın Ermeni cemaati ruhani reisi olan Episkopos Hovagim'i görmeye gitmiştir. Odasında Tevrat okumakta olan Episkopos Fatih'i görünce çok şaşırılmış, fakat O'nun samimi tavri kendisini rahatlatmıştır. Sultan "Şu sırada ne oku-

Resim 33; Hz. İsa'nın doğumu
Resim 34; Ermeni Kralı Drtad'ın Aziz Krikor Lusavoriç tarafından vaftiz edilişi

Resim 35; Aziz Petrus ve Paulus.

Resim 36; İncil yazarı Aziz İoannes

"Eyüp Ermeni Kiliseleri" konulu tebliğimi hazırlarken, kiliselerin içinde çalışma yapabilmem için gerekli izni veren ve yardımlarını esirgemeyen Episkopos Aram Ateşyan'a (Patrik Yardımcısı -Kilise törenleri) teşekkür ederim. E. Hançer.

duğunu anlayabilir miyim?" diye sorduğunda, Episkopos "Mukaddes kitaptır, padişahım" cevabını vermiştir. Sultan "Öyleyse bir sayfa aç, bakalım ne gelecek, orasını oku ve izah et" deyince, Episkopos Tevrat'tan rastgele bir sayfa açarak, peygamberler babından bir ayeti okumuş ve "Bütün dünyaya sahip olacaksın, padişahım" karşılığını vermiştir. Sultan "Bizans da dahil midir?" diye sorunca, Episkopos "Hay, hay padişahım, ona şüphemiz mi var, tek mil dünya diyor" şeklinde cevaplamıştır. Fatih "Öyle ise, benim için dua eyle, eğer İstanbul'u alacak olursam, onu payitaht edeceğim ve seni de ahalinle birlikte oraya getirip, patrik yapacağım" demiştir. Bursa-İstanbul atalarından beri söylenegelen bu olayın ne denli doğru olduğu bilinemez, fakat gerçek payının büyük olduğu da fetih sonrası gelişmelerden izlenebilir. Fatih'in çok iyi bildiği yedi lisan arasında Ermenice'yi de bildiği, hatta Episkopos Hovagim'le Ermenice konuştuğu rivayet edilir. Bkz. Y. G. Çark, Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953, İst. 1953, s. 2-3, B. Garabedian, Hinkataryan Hishadagan 1461-1935 Samatyo Surp Kevork Yegeghetsvo (Samatya Surp Kevork Kilisesi Beşyüz Yıllık Anı Kitabı 1461-1935), İst. 1935, s. 25-27. Garabedian, Episkopos Hovagim ile birlikte Bursa, Kütahya, Ankara, Karaman vd. yerlerden din adamları, sanatkar, zenaatkar, aydın ve tüccarlardan oluşan kalabalık bir grubun İstanbul'a nakledildiği ve Samatya'da Fatih Sultan Mehmed'in fermanyıyla Ermenilere verilen ve onarıldıktan sonra ilk Ermeni patrikhane kilisesi olarak kutsanan (1461-1641) Bizans'ın Peribleptos Manastırı-Sulu Manastır (11. yüzyıl), çevresine yerleştirildiğini zikreder. Bu kilise için bkz., V. Barış, İstanbul Surları İçinde Sekiz Ermeni Kilisesi (İ.Ü.Ed.Fak.San.Tar.Basılmamış Lis.Tezi), İst. 1974, I. Hançer, "İstanbul Barışnerun Meç Ut Hay Yegeghetsiner" (İstanbul Surları İçinde Sekiz Ermeni Kilisesi), Nor San, S.11, İstanbul, F. Özgümüş, "Peribleptos Manastırı (Sulu Manastır), Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 14, İstanbul, 1998, s. 22, V. Seropyan, "Kevork (Surp) Kilisesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 5, İst. 1994, s. 552-554

(12) E. H. Ayverdi, Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehir İskanı ve Nüfusu, Ankara 1958, s. 77-79. Ormanyan, a.g.e., s. 111, Kömürçiyen, a.g.e., s. 73. H. Asadur, a.g.e., s. 80-81, İnciciyan, a.g.e., s. 19-22, Pamukçiyen, a.g.m., s. 191. İnciciyan, Patriklere verilmiş fermanlarda, İstanbul Ermenileri'nin kendi çağına kadar aynı adla anıldığını, bu altı Ermeni topluluğunun artık dağılmış olduğunu ve geri kalan fakir halkın yaşadığı "Odalar" ın adlarını sıralamakta ve evvelce Müslümanlarla Ermenilerin aynı semtlerde oturduklarını belirtmektedir. 1475 yılında Kırım'ın fethinden sonra, İstanbul'daki Ermenilerin sayısı 25.000'e ulaşmış, tarihçi K.Ayva-zovski'ye göre 40.000 kadar Ermeni ve Cenovalı İstanbul'a getirilerek, Karagümruk, Balat ve Kefeliköy taraflarına yerleştirilmişlerdir, bkz. K. Ayvazovski, Osmanlı Devleti Tarihi (Erm.), Venedik, 1841, A. M. Schneider, a.g.m., s. 42, T. Khachgonts, "İstanbul Ermeni Cemaatinin Doğuşu", 1902 Yılı Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Salnamesi, İst., s.192. Celali isyanları sırasında Anadolu'dan İstanbul'a sığınan Ermenilerin büyük bir kısmı 1610 ve 1635 yıllarında, IV. Murad devrinde, zorla geldikleri yörelere geri gönderilmişlerdir, bkz. Polonya'lı Simeon, Seyahatname. 1608-1619, (çev. H. D. Andreasyan), İst., 1964, İ.Ü.Ed. Fak. yay., s. 4. İstanbul'un çeşitli yerlerine yerleştirilen Müslüman ve gayrimüslim halklar, geldikleri yörelerin adlarıyla anılan yeni mahalle ve semtler kurmuşlardır. Bkz. Ş.Tekindağ, "İstanbul Şehir İskanı", İslam Ans., C. V, İstanbul 1950, s. 1205-7, Alfons Maria Schneider, "XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", Belleten, C. 16, S: 61, Ankara Ocak 1952, s. 41-42

(13) Torkomyan, İstanbul Tarihi, C.1,Viyana, 1913, s. 45. İst. Ans., a.g.m., s. 192.

(14) F. Ensari Kara, "Bir Dünya Kenti İstanbul ve İlk Türk (Osmanlı)-İslam Yerleşmesi Eyüp Üzerine", 28-30 Mayıs 1999 Eyüp Sultan Sempozyumu III, İst. 2000, s.114-115

(15) F. Ensari Kara, "Eyüp", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 3, s. 250

(16) Kömürçiyen, a.g.e., 30.

(17) Hovhannesyen, a.g.e., s. 33

(18) Torkomyan, age, C2, s. 422-23 a.g.e.

(19) R.E.Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, C. 10, ist. 1971, s.5452-53, İnalçık, a.g.m., s.13-14

(20) İnciciyan, a.g.e., s. 92

(21) Gündegül Parlar, "Eyüp Kadılığında Yerleşim Süreci İçinde Sosyal Yaşamdan Kesitler (15.-16. Yüzyıllar), 11-13 Mayıs 2001 Eyüp Sultan Sempozyumu V, İst. Mayıs 2002, s. 41

(22) İnalçık, Eyüp kadı sicillerinden hareketle bu seramik sanayisine dair bir monografi hazırlanabileceğini belirtmiştir. Bkz. A. Yarman, Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi, İstanbul 2001, s. 32

(23) Kömürçiyen, a.g.e., s. 27

(24) Hovhannesyen, a.g.e., s. 32

(25) Hovhannesyen, a.g.e., s. 52 ve 55

(26) İnciciyan, a.g.e., s. 19-20, F. Ensari Kara, a.g.m., s. 112 (27) Baronyan, İstanbul Semtlerinde Bir Gezinti, İst. 1962, s. 286-87, Kuyumçuyan, "Baronyan, Hagop", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 2, s.65-66

(28) Baronyan, a.g.e., s. 366-67

(29) Torkomyan, age, C.2, s. 422 a.g.e.

(30) Zartaryan, "İstanbul Barışneren Turs Dası Hay Yegeghetsiner (İstanbul Surları Dışında On Ermeni Kilisesi), Jamanak (Erm. Günlük Gazete), 16 Kasım 1945, s. 2

(31) M. Gazmararyan, Surhantag, 21 Haziran 1902

(32) Kevorkian-Paboudjian, Les Arméniens Dans l'Empire Ottoman, Paris 1992, s. 96

(33) İnciciyan, a.g.e., s. 92

(34) Hovhannesyen, a.g.e., s. 34, Torkomyan, a.g.e., C.2, s. 420, Berberyan, Badmutyun Hayots (Ermeni Tarihi), İst. 1871, s.8, Anonim, "G.Bolso Hay Yegeghetsineri" (İstanbul Ermeni Kiliseleri), Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Salnamesi 1900, İstanbul, s. 161-2, Asadur, Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Salnamesi 1901, s. 166

(35) Seropyan, "Bezciyan, Artin", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, s. 223-4

(36) S. Pırgıç Erm. Hast. Salnamesi 1900, s. 161-2, Salname 1909, s. 67 ve 329, Torkomyan, age., 421 ve 819, Anonim, İst. Ans. C.8, s. 475, Tuğlacı, İstanbul Ermeni Kiliseleri, İstanbul 1991, s. 190

(37) M. Gazmararyan, Surhantag 21 Haziran 1902

(38) Tuğlacı, a.g.e., s.190, Torkomyan, a.g.e., s. 422, Salname 1905, s. 329, Salname 1909, s. 67

(39) Bu Okulun adı ve tarihi halen ayakta olan okulun arka cephesindeki bir kitabe kayıtlıdır.

(40) Torkomyan, a.g.e., s. 422

(41) M. Gazmararyan, Surhantag 21 Haziran 1902

(42) liturji : Kilise ayinlerinde kullanılan araç-gereç ve donanımına verilen genel ad

(43) Zartaryan, "İstanbul Barışneren Turs Dası Hay Yegeghetsiner (İstanbul Surları Dışında On Ermeni Kilisesi), Jamanak (Erm. Günlük Gazete), 16 Kasım 1945, s. 2, Kömürçiyen, İnciciyan ve Hovhannesyen,araştırmacının belirttiği bu bilgiyi destekleyecek bir kayıt zikretmediklerinden, ilk inşa tarihi konusu açıklığa kavuşmamıştır. Diğer bir kaynakta yapı 17. yy sonlarına tarihlenir, bkz. Kevorkian-Paboudjian, a.g.e., s. 95

(44) İnciciyan, a.g.e., 92, Hovhannesyen, a.g.e., 33,

(45) Zartaryan, a.g.m., s.2

(46) Seropyan, "Dadyan Ailesi", İst. Ans. C.2, s.541

(47) Tuğlacı, a.g.e., 116, Salname 1909, s. 64 ve 68

(48) Zartaryan, a.g.m., 2

(49) Salname 1904, s. 329, Salname 1901, s. 162, Salname 1909, s. 69, Torkomyan, a.g.e., 421, Anonim, İst. Ans. C. 8,s. 42

(50) Torkomyan, a.g.e., 421

KAYNAKÇA

- ALBOYACIYAN, Arşag, "Batı Ermeni Cemaati'nin Teşekkülü" (Ermenice), Shoghagat, 11.Yıl, S. 2, İstanbul Ocak-Aralık 1962, s. 18-34.
- ANONİM, "G.Bolso Hay Yegeghetsineri" (İstanbul Ermeni Kiliseleri), Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Salnamesi 1900, İstanbul, s. 155-174.
- ANONİM, "Nşanavor Tvaganner" (Meşhur Tarihler), Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Salnamesi 1909, İst., s. 57-73.
- ANONİM, "Yeğya Kilisesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 8., İstanbul 1995, s. 475.
- ANONİM, "Asdvadzadzin Kilisesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.8., İstanbul 1995,s. 42.
- ANONİM, "İstanbul'un Fethi", Türk Ansiklopedisi, C. XVI, İstanbul, s. 158.
- ASADUR, Hrant, "Gosdantnubolso Hayeri yev İrents Badriarkneri" (İstanbul Ermenileri ve Patrikleri), Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Salnamesi 1901, İstanbul, s. 77-258.
- AYVAZOVSKİ, K., Badmutyün Osmanyan Bedutyän (Osmanlı Devleti Tarihi), Venedik 1841.
- AYVERDİ, E. Hakkı, Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu, Ankara 1958.
- BARIŞ, Varujan, İstanbul Surları İçinde Sekiz Ermeni Kilisesi (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1974.
- BARONYAN, Hagop, Bduyd Mı Bolso Tagherun Meç (İstanbul Semtlerinde Bir Gezinti), Aramyan Okulu'ndan Yetişenler Derneği Yayını, İstanbul 1962.
- BERBERYAN, Avedis, Badmutyün Hayots, (Ermeni Tarihi), 1871.
- BERKTAY, Halil, "Azizler, Cismani Kalıntılar, Haclar, Yarıtlar: Tektanrıcılık İçinde Özümsenmiş Paganizm ", Eyüp: Dün / Bugün Sempozyumu 11-12 Aralık 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Ekim 1994, 24-49.
- BOZKURT, Gülnihal, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- ÇARK, Y. G., Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953, İstanbul 1953.
- ENSARİ KARA, Fahrinunissa, "Fetih İle Kurulan Bir Semt Ve Fetihden Günümüze Ulaşan Mahalleler", 9-11 Mayıs 2003 VII. Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul 2003, s. 340-359.
- ENSARİ KARA, Fahrinunissa, "Eyüp", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 3., s. 245- 250.
- ENSARİ KARA, Fahrinunissa, "Bir Dünya Kenti İstanbul ve İlk Türk (Osmanlı)-İslam Yerleşmesi Eyüp Üzerine", 28-30 Mayıs 1999 Eyüp Sultan Sempozyumu III, İstanbul 2000, s.102-121.
- GARABEDYAN, Bedros, Hinkataryan Hishadagaran 1461-1935 Samatyo S. Kevork Yegeghetsvo (Samatyä Surp Kevork Kilisesi Beşyüz Yıllık Anı Kitabı 1461-1935), İstanbul 1935.
- GAZMARARYAN, M., Surhantag, 21 Haziran 1902.
- HANÇER, Elmon, Galata ve Pera'daki Ermeni Kiliseleri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.
- HANÇER, Elmon, "İstanbul Barisbnerun Meç Ut Hay Yegeghetsiner" (İstanbul Surları İçinde Sekiz Ermeni Kilisesi), Nor San, S.11, İstanbul 1993.
- HOVHANNESYAN, Sarkis Sarraf, Payitaht İstanbul'un Tarihçesi, (Çev:Elmon Hançer), İstanbul 1996.
- İNALCIK, Halil, "Eyüp Projesi", Eyüp: Dün/Bugün, Sempozyum: 11-12 Aralık 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Ekim 1994, s.1-23.

- İNCİCIYAN, Ç., XVIII. Asırda İstanbul, İstanbul 1976.
- KEVORKİAN, Raymond H., Paul B. Paboudjian, Les Arméniens Dans l'Empire Ottoman, Paris 1992.
- KHACHGONTS, T., "G.Bolso Hay Kaghutın Dzakımı" (İstanbul Ermeni Cemaatinin Doğuşu), Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Salnamesi 1902, s. 185-201.
- KOÇU, R. Ekrem, "Eyyubsultanda Gayrı Müslimler", İstanbul Ansiklopedisi, C. 10., İstanbul 1971, s. 5452-5453.
- KÖMÜRÇİYAN, Eremya Çelebi, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, Eren Yayınları, İstanbul 1988.
- KRİTOVULOS, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul'un Fethi), (çev. Karoldi), İstanbul Mayıs 1967.
- KUBAN, Doğan, İstanbul Bir Kent Tarihi, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- KUYUMCUYAN, Silva, "Baronyan, Hagop", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 2., İstanbul 1994, s.65-66.
- MİLLAS, Herkül, "Rumlar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul 1994, s. 360-368.
- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. IV., İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.996-1001.
- ORMANYAN, Maghakia, Hayots Yegeghetsin (Ermeni Kilisesi), B. Aires 1949.
- ORMANYAN, Maghakia, Azkabadum, (Ermenice) C. I., Kudüs 1912.
- ÖZASLAN, Nuray, "Eyüp'ün Kuruluşu ve Fetih Öncesindeki Durumu", Arkeoloji-Sanat Dergisi, S: 96, Mayıs-Haziran 2000, İstanbul, s. 24-35.
- ÖZGÜMÜŞ, Feridun, "Peribleptos Manastırı (Sulu Manastırı), Sanat Tarihi Asraştırmaları Dergisi, S. 14, İst., 1998, s. 21-32.
- PAMUKCIYAN, Kevork, "Ermeniler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 3., İstanbul 1994, s. 190-194.
- PARLAR, Gündegül, "Eyüp Kadılığında Yerleşim Süreci İçinde Sosyal Yaşamdan Kesitler (15.-16. Yüzyıllar), 11-13 Mayıs 2001 Eyüp Sultan Sempozyumu V, İstanbul Mayıs 2002, s. 38-45.
- SCHNEIDER, Alfons Maria, "XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", Belleten, C. XVI, S: 61, Ankara Ocak 1952, s. 35-49.
- SEROPYAN, Vagharshag, "Kevork (Surp) Kilisesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul 1994, s. 552-554.
- SEROPYAN, Vagharshag, "Bezciyan, Artin", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 2., İstanbul 1994, s. 223-224.
- SEROPYAN, Vagharshag, "Dadyan Ailesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 2., İstanbul 1994, s. 541.
- SİMEON, Polonyalı, Seyahatname 1608-1619, (çev. H. D. Andreasyan), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1964.
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin, "İstanbul-Şehrin İskanı", İslam Ansiklopedisi, C. V, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1950, s.1205-1214 .
- TORKOMYAN, Vahram, Isdambola Badmutyün Eremya Çelebi Kömürçiyän (Eremya Çelebi Kömürçiyän'in İstanbul Tarihi), C. I-II., Viyana 1913-1932.
- TUĞLACI, Pars, İstanbul Ermeni Kiliseleri, İstanbul 1991.
- YARMAN, Arsen, Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi, İstanbul 2001.
- ZARTARYAN, B., "İstanbul Barisbnerun Turs Dası Hay Yegeghetsiner (İstanbul Surları Dışında On Ermeni Kilisesi), Jamanak (Ermenice Günlük Gazete), İstanbul 16 Kasım 1945, s. 2.

BİR ORAN ARAŞTIRMASI EYÜP ZAL MAHMUT PAŞA CAMİİ

Şükrü Sönmezer

1970 yılında İstanbul'da doğdu. 1989 yılında Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Akeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden "Sultan Orhan Külliyesi Camii" başlıklı bitirme tezini hazırlayarak mezun oldu. 1993 yılında, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Programı'nda başladığı yüksek lisans öğrenimini "17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri" adlı teziyle 1996 yılında tamamladı.

Aynı yıl yine Mimarlık Tarihi Programı'nda doktora öğrenimine başladı. 1998 yılında Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Aynı yıl Assos Antik Kenti Kazısı'na katıldı. Halen doktora öğrenimini sürdürmektedir. Yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

Daha önceki sempozyumlarda, Eyüp İlçesinin önemli simgelerinden biri olan Zal Mahmud Paşa Külliyesini konu alan bildirimlerde önemli bilgiler verilmiş, özellikle külliye'nin tarihçesi, banileri, mimarisi ve çevresi hakkında ayrıntılı bir biçimde durulmuştur. Bu bildirimde ise, külliye'nin ana fonksiyonel yapısı olan Zal Mahmud Paşa Camii, mimari özellikleri açısından ele alınacak ve yapının mekân ile taşıyıcı boyutları arasında tespit edilen oran ilişkileri üzerinde kısaca durulacaktır.

Eyüp ilçesi'nde, Defterdar Caddesi ile Zal Paşa Caddesi arasında yer alan Zal Mahmud Paşa Camii, iki ayrı kotta planlanmış medrese, banilerine ait türbe ve çeşmeden oluşan Külliye, Haliç kıyısında, eğimli ve zor bir topografyada inşa edilmiştir. Eyüp İlçesi'nin Haliç'ten görünen kıyı silüetinde önemli bir yeri olan Zal Mahmut Paşa Külliyesi'nin, gerek yapımı için sağlanan arsanın düzgün olmayan geometriye sahip sınırları, gerekse yapıların oturduğu zeminin bozuk ve eğimli topografyası, külliye'nin planlamasında bazı farklı düzenlemelerin yapılması zorunluluğunu doğurmuştur. Şöyle ki; Cami ile aynı şadırvanlı avluyu paylaşan medrese üst kotta yer alırken, aşağı kotta "L" planlı medresenin karşısına, cami eksenine paralel eksende türbe ve avlu duvarı dışına bir çeşme yerleştirilmiştir (Plan: 1).

Sinan camileri içinde özellikle dış yapı kütleleri açısından farklı bir yorumlamayla karşımıza çıkan Zal Mahmut Paşa Camii'nin, buna bağlı olarak iç mekân tasarımında da önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Kareye yakın enine dikdörtgen plan şemasına sahip yapıda merkezî kubbe, güneyde mihrap duvarındaki iki dikdörtgen kesitli payeye, kuzeyde ise yine iki adet daire kesitli serbest payeye, pandantiflerle geçilen dört büyük kemerle oturur. Burada Edirnekapı Mihri-mah Sultan Camii'nin tersine orta mekânı üç yönde çevreleyen yan sahnınlar, kubbenin

oturduğu kemerleri de içine alacak şekilde kubbe eteğine kadar yükselir. Bu durum dıştan, sadece payandalarla desteklenen kubbe tamburu ve kubbe ile, dört köşede yer alan ağırlık kulelerinin soğan formundaki kubbele sonlandığı kısımlarının görülebilmesine izin vermektedir (Resim: 1). Yan sahnınların üzerileri, merkezî kubbeden bağımsız olarak, içte aynalı tonozlarla örtülüdür. Alt kat revakların üzerileri ise, düz tavanlıdır. (Resim: 2).

Klasik Dönem Osmanlı camilerindeki pramidal silüeti yaratan dış kütledeki kademelenme, yapının sadece kuzey cephesinde, kısmen görülmektedir (Resim: 3). Cümle kapısının iki yanında yer alan payeler, son cemaat yerinin üzerinde kubbe eteğine kadar yükselir. Yan cephelerde ise, tuğla ve muntazam kesme taşın alması duvar örgüsü ile dört sıra pencere dizisi cepheyi hareketlendirerek, diğer Sinan camilerinde görülen cephe düzenlemesinden farklı olarak, yapıya sivil mimari cephe anlayışı kazandırmıştır (Resim: 4).

Ana kubbenin taşınmasında dolaylı rolü olan doğu ve batı ana beden duvarlarında, üstte oldukça sık aralıklarla açılan iki sıra

Resim 1: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Camii, Mihrap Cephesinden Görünüş

Resim 2: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Camii İç Mekânı, Batı Kemerleri ve Yan Sahnın

Plan 1: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Külliyesi, cami ve medrese planı (Ali Saim Ülgen'den alınmıştır).

Resim 3: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Camii Kuzey Cephesi

Resim 4: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Camii Güney ve Batı Cepheleri

Plan 2: Zâl Mahmud Paşa Külliyesi, medrese ve türbe planı (Ali Saim Ülgen'den ölçülendirilerek alınmıştır).

Şekil 1: Zâl Mahmud Paşa Camii, Kubbe Altındaki Orta Mekân Ölçüleri

daki derin mahfilleri ve mahfil altındaki revakları aydınlatarak iç mekândaki ışık dengesini sağlamaktadır (Resim: 5).

İç mekânda giriş sahnının, yan sahnlar kadar derin tutulması, mekân tasarımında yapıya özgü farklılıklardan biridir. Bu durum, cümle kapısından girildiğinde, hemen kubbenin algılanmasına izin vermez. Ancak orta mekânın vurgusunu güçlendiren bir tasarım olduğu düşünülebilir (Resim: 6).

Orta mekânı üç yönde saran yan sahnalarda yer alan mahfiller, kubbeyi taşıyan payeler arasındaki dörder sütunla desteklenmekte olup, mahfillere çıkış, cümle kapısının iki yanındaki payelerin içine yerleştirilmiş merdivenlerden sağlanır (Resim: 7).

İç mekânda, ana kubbenin altında oluşan **12.96 x 12.96 m.** ölçülerindeki kare planlı orta hacim, kubbeyi taşıyan kemerlerin kilit taşlarının üst bitimlerine kadar **12.98 m.** yüksekliğe sahiptir. Bu ölçüler bize **2 cm.** farkla bir kare küp prizma verir (Şekil: 1). Ayrıca kuzey sahnında yer alan mahfil altındaki, köşe mekânların tavan yüksekliği **4.30 m.** olup, kare planlı bu mekânlarda belirlenen kenar

pencere dizisi, a kütleinin görünüşünü hafifletirken, içte geniş yan sahnların arasında kalan orta mekânı, kubbeyi taşıyan kemerlerin altından aydınlatır. Alt, iki sıra pencere dizisi ise, daha çok yan sahnlar-

ölçüsü de **4.32 m.**'dir. Bu da bize orta hacimde olduğu gibi **2 cm.** farkla küp formunu vermektedir (Plan: 2).

Yapıda toplam iç mekân alanının kubbe altındaki orta mekân alanına oranı $432.79 / 167.96 = 2.5$; orta mekânın köşe mekân alanına oranı $167.96 / 18.66 = 9.00$; iç mekânın köşe mekâna oranı ise $432.79 / 18.66 = 23.2$ 'dir.

Burada kubbe altındaki orta hacmin alanı, köşe mekân alanının tam **9** katıdır. Mekânları üç boyutlu olarak karşılaştırdığımızda ise orta hacim köşe mekândan yine dokuzun katsayısı olan **27** kat daha büyüktür. Böylelikle Zâl Mahmud Paşa Camii'nin iç mekânında yer alan köşe hacmin, birim modül olarak, kubbe altındaki orta hacim ile üç boyutlu oran ilişkisine sahip olduğu görülür.

Yine iç mekânda, salt yükseklikleri karşılaştırdığımızda, kubbe eteğinden kilit taşına kadar olan yüksekliğin (ki bu küresel kubbenin aynı zamanda yarı çapıdır), kemer yüksekliğine oranı $6.20 / 6.56 = 0.94$; kemerin paye yüksekliğine oranı ise $6.56 / 5.80 = 1.13$ 'dür. Burada söz konusu olan salt kemer yüksekliği; kemer tabanından kilit taşı üst bitimine kadar, salt paye yüksekliği de; zemin-den paye üst bitimine kadar alınan ölçülerdir. Yukarıda verilen her iki oran değerinin, "1" katsayısına çok yakın olduğunu görmekteyiz. Sinan camileri arasında Zal Mahmud Paşa Camii, kubbe, kemer ve paye yüksekliklerinin her üçünün de birbirilerine çok yakın olduğu nadir örneklerden biridir.

Caminin son cemaat yeri revak birimlerine bakıldığında, yapılan çalışma kapsamında bütün revak sütunlarının aralıkları ölçülerek ortalama bir değer tespit edilmiş ve bu ortalama değer ile iç mekânda, kuzey sahnının köşe mekânlarına ait kenar ölçülerinin eşit olduğunu görülmüştür. Bu ölçü, **4.32 m.**'dir.

Resim 5: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Camii İç Mekânı, Yan Sahında Yer Alan Mahfil

Resim 6: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Camii İç Mekânı, Giriş Sahnında Yer Alan Mahfil

Resim 7: Eyüp Zâl Mahmud Paşa Camii, Orta Mekâna Mahfil Altından Geçiş

Ancak revak sütunlarının kuzey beden duvarına uzaklıkları **4.65 m.**, yükseklikleri de **4.20 m.** olduğuna göre, revak birimlerinin üç boyutlu ölçülerinden kareye yakın dikdörtgen prizma hacimler çıkmaktadır. (Burada verilen ölçüler, her bir revak biriminden alınan ölçülerin ortalaması olup hepsi, plan üzerinde gösterilmemiştir). Yinede bu revakların, içte köşe mekânlardaki kare prizma hacim formuna yakın ölçülerde olduğu düşünülebilir.

Revaktaki kubbe kemer ve sütun yükseklik oranlarına bakıldığında, zeminden kubbe kilit taşı yüksekliğinin kemer kilit taşı yüksekliğine oranı $8.60 / 6.04 = 1.42$; kemer kilit taşı yüksekliğinin sütun yüksekliğine oranı ise $6.04 / 3.80 = 1.58$ 'dir. bu iki oran değeri de **1.5** katsayısına çok yakındır. (Şekil: 2, 3)

Son cemaat yeri revak boyutlarında, belirleyici bazı önemli unsurların olduğu düşünülebilir. Öncelikle, caminin kuzey cephesinin genişlik ve yükseklik ölçülerinin belirleyiciliğinin yanı sıra, yine bu cephedeki orantılı kademelenme, son cemaat yeri revakının belli bir yüksekliğe ulaşmasının gerekliliğini doğurmuş olabilir. Böyle bir durumda da revakın sahip olması gereken yükseklik, doğal olarak düşey taşıyıcılarla sağlanacaktır. Bir diğer etken de, topografik zorunlulukların ve çevre sokakların belirlediği, dış konturları ile yamuk bir plana sahip avlunun boyutları olabilir. Son cemaat yeri revak genişliğinden daha dar olan şadırvanlı avlunun, cami ana kütesi ile birlikte revak ölçülerinde etkili olduğunu düşündürmektedir.

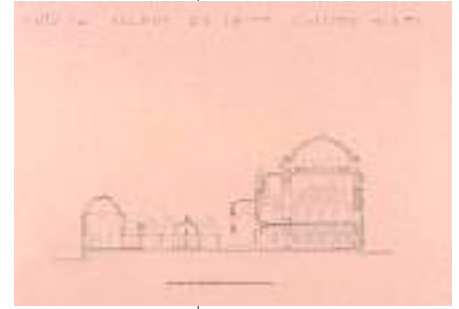
Yukarıda yapıya ait oran düzeninde karşımıza çıkan '1' ve '1.5' katsayıları, boyut, strüktür ve mekân tasarımındaki zenginliğin yanı sıra, Sinan'ın diğer dört destekli camilerinde de sıkça karşılaştığımız oran değerleridir. Ayrıca, bu yapıda iç mekan ile köşe mekan alanları arasındaki birim modül ilişkisi, yine bir dört destekli Sinan camisi olan Şehzade Camii'ndeki kadar açık bir biçimde karşımıza

çıkılmaktadır.

Yukarıda oran düzenine ait sayısal ilişkiler üzerinde, ana hatları ile kısaca değinmeye çalıştığımız Zal Mahmud Paşa Camii'nin, Mimar Sinan'ın menzil külliyelerinden Lüleburgaz'daki Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nin camii ile de çok sıkı oransal bağları olduğu, çalışma kapsamında ortaya çıkmıştır. Ancak bu başka bir çalışma konusu olarak ele alınacaktır. Sonuç olarak denilebilir ki, Mimar Sinan'ın planlayıp inşa ettiği cami yapılarından, İstanbul-Eyüp menzilineki önemli bir örnek olan Zal Mahmud Paşa Camii, Sinan'ın mimarlığı kadar mühendislik başarısının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA:

- Cantay, Gönül; **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Cantay, Gönül; "16. Yüzyıl Külliyelerinin Şehirlerin Gelişmesine Etkisi", **Sinan'ın Osmanlı Türk Şehircilik ve Belediyeciliğine Katkısı**, Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri, İstanbul 1988, s. 1-12.
- Cantay, Gönül; "İstanbul'un Tarihi Topografyası", III. **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu**, (28-30 Mayıs 1999, İstanbul), s. 86-93.
- Eyice, Semavi; "Eyüp'de Zal Mahmud Paşa Camii", V. **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu**, (11-13 Mayıs 2001, İstanbul), s. 12-21.
- Kuban, Doğan; **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, YEM Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kuban, Doğan; **Sinan'ın sanatı ve Selimiye**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Saatçi, Suphi; "Sinan'ın Eyüp'teki Cami ve Mescitleri Üzerine Gözlemler", IV. **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu**, (5-7 Mayıs 2000, İstanbul), s. 178-183.
- Sönmez, Zeki; "Sinan'ın Mimarlığında Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nin Yeri", I. **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu**, (9-11 Mayıs 1997, İstanbul) s. 90-98.
- Sönmezer, Şükrü; **İstanbul'daki Sinan Camilerinde Mekân ile Serbest Düşey Taşıyıcılar Arasında Boyut İlişkisi**, Eylül 2002, İ.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.

Şekil 2: Zâl Mahmud Paşa Camii, Doğu-Batı Doğrultusunda Düşey Kesit

Şekil 3: Zâl Mahmud Paşa Camii, Kuzey-Güney Doğrultusunda Düşey Kesit

TÜRK MEZAR GELENEĞİ
ve
ÇİFTE GELİNLER TÜRBESİ

Tülay Sezgin

1979 yılında İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Çamlıca Kız Lisesi'nde yaptı. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2000 yılında lisans eğitimini tamamlayarak, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Sanatları Anabilim dalında yüksek lisans programına başladı. Prof. Dr. Zeki SÖNMEZ danışmanlığında "İstanbul'daki Saraylı Hatun Türbeleri" konulu tez çalışmasını hazırlayarak 2003 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı. Çeşitli sempozyumlarda sunduğu yayımlanmış tebliğleri bulunmaktadır.

H. Muhammed (SAV.)'in müjdelediği kutlu kumandan olma arzusu ile İstanbul'a kadar gelerek şehid düşen sahabelerin "ekber ve ekrem"i sayılan ve 51(671) yılındaki seferde vefat eden "alem-dâr-ı nebi" Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin burada gömülü olması nedeniyle Osmanlı Dönemi'nde cazip bir gömü alanı haline gelen Eyüp, padişahlardan sıradan halk tabakasına kadar değişik sosyal statülerden çok sayıda insanı bir araya getiren uhrevî bir semttir. Öte yandan Eyüp Sultan'a yakın olma arzusunun, Eyüp'ü Osmanlı mezar mimarisinin gelişimine her anlamda referans olabilecek bir merkez haline getirdiği dikkati çekmektedir. Bununla birlikte Eyüp'teki bir yapı, İslâm öncesi inanışların şekillendirdiği tasarımı ile Osmanlı mezar mimarisinin Eyüp'te sergilediği gelişimin dışına çıkar. Eyüp Sultan Camii'nin dış avlusunda ve aynı adlı türbenin doğusunda yer alan bu yapı, literatüre "Çifte Gelinler Türbesi" olarak girmiş olmakla birlikte, gömülü olanların kimlikleri hakkındaki bilgiler henüz kesinliği kavuşturulamamıştır.⁽¹⁾

En eski tarihli mezara dayanılarak 1519-1520 (h.926) yıllarına tarihlendirilen yapı sekizgen plan üzerine iki kat halinde tasarlanmıştır. Alt katta açılan kapısının üzerinde yükselen merdivenlerle ulaşılan üst katta, alt katın örtü sistemini oluşturan sekiz kenarlı bir yükseltinin ortasında döneminin özelliklerini sergileyen sembolik bir lahit vardır. Belli bir irtifaya kadar yükselen ve sekizgenin her yüzünde ikişer tane olmak üzere toplam ondört geometrik desenli ajur şebeke ile değerlendirilmiş korkuluk duvarları ile sınırlanan bu mekana açılan kapı ise bir asma kapı şeklinde düzenlenmiştir.⁽²⁾ Alınlığı rumî ve palmet istifleri ile bezeli bir taçla değerlendirilen kapının 1957 yılında elden geçirildiği, kapının yayvan kemeri üzerindeki dikdörtgen panoda bulunan Hamid Aytaç'a ait hadisten anlaşılmaktadır.

Türbenin alt katına ulaşmayı sağlayan kapı, dar ve basık bir dehliz içine alınmış olup Bursa kemeri ile taçlandırılmıştır. Sekizgen plana sahip olan alt kat basık bir kubbe ile örtülmüş ve biri sonradan köreltilmiş dikdörtgen şekilli dört pencere ile teşkilatlandırılmıştır. Herhangi bir süsleme unsuru barındırmayan bu mekanda üç mezar bulunmaktadır.

Alt katı kesme küfeki taşı ile inşa edilen türbenin üst katı ve alt kattaki kapı ile pencere tasarımları ile lahitler mermer malzeme ile oluşturulmuştur. Üst katın kapısında da renk unsuru olarak yeşil brej kullanılmıştır.

Türbenin alt katında bulunan üç mezar, kapıdan itibaren sırasıyla Şatuh binti Hân, Sây Hân ve Mihrihân-ı Şehrâde'ye aittir. Osmanlı Kültürü'ne yabancı olan bu isimler, türbede gömülü olanların Kırım Hanedanı'na mensup kadınlar oldukla-

rı ihtimalini kuvvetli kılmaktadır. Zira, özellikle Sultan II. Bayezid döneminde Osmanlılar ile Kırım Hanlığı arasında ciddi ilişkiler kurulduğu ve hatta söz konusu sultanın oğullarını bazı Kırımlı prenseslerle evlendirdiği bilinmektedir. Ayrıca türbenin inşa edildiği yıllarda tahtta olan Yavuz Sultan Selim'in babasını tahttan indirme teşebbüsüne maddi ve manevi destek veren Kırım Hanı Mengli Giray'ın, sultanın gözündeki itibarının oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle söz konusu türbenin, Osmanlı Hanedanı ile akrabalık ilişkisi kuran Kırımlı bir prensesin çocukları için yaptırılmış olması ihtimali yüksektir. Nitekim bu ihtimal, türbenin alışlagelmişin dışında kalan tasarımının nedeni olarak kabul edilebilir.

Şatuh binti Hân'ın mezar taşında, *El-rahmetü el-mağfiretü el-muhtâcetü ilâ rahmetillahi te'alâ Şatuh binti Hân* ibaresi okunmaktadır.

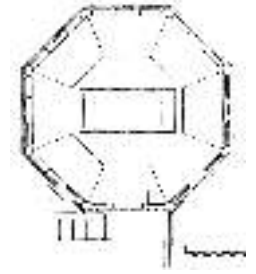
Sây Hân'ın mezar taşına, *Çünkü Sây Hân bu fânî dünyâdan eyledi meskenin cenâb-ı bi-gümân.*

Fevtine cümle melâyik sıdk ile dediler târih: "fi-hatemü'l-cinân"⁽³⁾ ibaresi işlenmiştir.

Mihrihân-ı Şehrâde'nin mezar taşında ise, *El-ured-da'im inteka'e ilâ dârü'l-fenâ el-merhûm ve mağfûr ü şehid ü sa'id ve ilâ rahmetullahi te'alâ el-dünyâ dârü'l-fenâ velahiretü dârü'l-bekâ cennet-mekân Mihrihân-ı Şehrâde kim ekâbir yeri bir ravzâ-i huldî.*

Fevtine cümle melâyik sıdk ile dediler târih: "Bir eyyâm-ı huld-926" kitabesi okunmaktadır.

Alt katta bulunan üç mezardan biri tarihsiz olup diğerleri de XVI. ve XVIII. yüzyıl gibi aralarında herhangi bir ilişki kurulamayacak iki döneme isabet etmektedir. Bununla birlikte bu mezarların aynı dönemde gömülen ve aynı aileye mensup üç kişiye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklar, Mihrihân-ı Şehrâde'nin mezar taşında okunan 926 tarihine dayanarak, türbenin 1519-1520 yıllarında Mihrihân-ı Şehrâde için yaptırıldığına, neredeyse kesin gözüyle bakmakta iken, ileride etraflıca tanıtacağımız bu yapı türünün özellikleri göz önüne alındığında, bu görüşün o kadar da kesin olarak kabul edilemeyeceği kanaatine kapılmaktayız. Nitekim, mezarı kapıya göre dip tarafta bulunan bu kişinin türbeye sonradan gömülmüş olması ve bu nedenle türbenin, mezarı üst kattaki sembolik lahdin tam altında bulunan Sây Han için yaptırılmış olması ihtimali bize daha kuvvetli görünmektedir. Öte yandan kimliği hakkında hiçbir bilgiye ulaş-

Resim 1. Çifte Gelinler Türbesi

Çizim 1. Çifte Gelinler Türbesi; Plan.(Demiriz 1989'dan)

(1)Yıldız Demiriz, *Eyüp'te Türbeler*, Ankara 1989, s.25-28, Yıldız Demiriz, "Çifte Gelinler Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1994, s.512.

(2)Aziz Doğanay, "Eyüp'teki Çardaklı Türbelerin Asma Kapıları(Hacet Kapıları), VII. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, İstanbul 2003, s.190-191.

(3) Söz konusu ibarenin ebced hesabı 1266 (m.1850) tarihini vermekte ise de, bu tarih gerek türbe ve gerekse de mezar taşı için oldukça geçtir. Bir imla hatasının sonucu ortaya çıktığı sanılan bu tarihin türbenin tarihlendirilmesine ışık tutmaktan uzak olduğunu düşünmekteyiz.

Resim 2. Çifte Gelinler Türbesi Üst Kat ve Sembolik Lahit

Resim 3. Çifte Gelinler Türbesi'nin Asma Kapısı

Resim 4. Çifte Gelinler Türbesi Kriptanın Görünümü

Resim 5. Târih-i Sultân Süleymân'dan Kanunî Sultan Süleyman'ın Defin Törenini Betimleyen Minyatür.

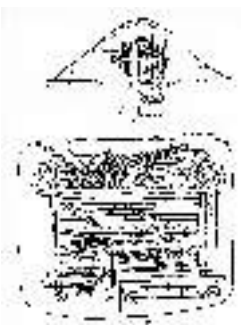
(4) William Barthold, "Türklerde ve Moğollar'da Defin Merasimi Meselesine Dair", (Çev: Abdülkadir İnan), *Belleten*, C.11, s.43, Ankara-1947, s.515-516.

(5) Yaşar Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır(Yurt)'dan Kümbet ve Türbe'ye Geçiş", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, Bildiriler*, İstanbul 1999, s.49.

(6) Yaşar Çoruhlu, agm, s.47.

(7) Yaşar Çoruhlu, agm, s.51.

Çizim 2. 5 No.lu Pazırık Kurganı; Kesit.(Tekçe 1993'ten)

lamayan Sây Han'ın ismi göz önüne alındığında, türbe ismini veren çifte gelinlerin aksine bir erkek olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kanaatimizce türbe 1519-1520 yıllarından kısa bir süre önce Sây Han için yaptırılmış, daha sonraki tarihlerde de eşi ve/veya kızı olduğu sanılan Şatuh Binti Han ve Mihrihân-ı Şehrâde de onun yanına defnedilmiştir.

Öte yandan, Türk mezar geleneklerinden başlayarak bu yapı türünün gelişiminin irdelenmesi, görüşümüzün geçerlilik kazanmasını sağlayacağı gibi, İstanbul'da gelişen Osmanlı Kültürü'ne yabancı bir geleneğin köklerini belirlemeye de yardımcı olacaktır. Toplumların ölüm karşısında geliştirdikleri inanç ve davranışlar, coğrafi uzaklıklar ve etnik köken ne olursa olsun hemen hemen ortak bir gelişim göstermiş olup bunlar soyut bir kavram olarak insan muhayyilesinde gelişen ölüm sonrasındaki hayata ilişkindir. Hemen tüm kültürlerde ölümün bir son olmadığı ve kişinin başka bir boyut ya da bedende yeni bir yaşam formu bulduğuna inanılmaktadır.⁽⁴⁾ Konumuzu oluşturan Türk mezar kültürünün temelinde de bu inancın yattığı görülmekle birlikte, bugün dahi izlerini sürebildiğimiz İslâm öncesi inanç ve geleneklerin, bu kültürün gelişimindeki etkisi yadsınamaz. Ölüm olayına karşı çeşitli yaklaşımları bulunduğu bilinen Eski Türkler'de, ölüm sonrasındaki yaşam inancının şekillendirdiği bedeninin korunması geleneği, bunlar içinde en fazla öne çıkarılabilir. Bedenin ölüm sonrasındaki yaşamda varlığını sürdürebilmesi için mumyalamanın en temel unsur olarak belirlediği bu geleneğe, kişinin günlük aktivitelerinde kullandığı elbise, kap-kacak, silah, zırh gibi şahsi eşyalar ve hatta atının dahi kendisi ile birlikte gömülmekteydi. Nitekim bu geleneğin, Türkler'in ilk mezar yapıları olan kurganların şekillenmesinde de önemli bir rolü bulunmaktadır. Proto-Türk ve Hun dönemlerinde yaygın şekilde inşa edilen kurganlar için, öncelikle bir mezar çukuru açılır, çukurun etrafı ve tabanı ağaç kütükleri ile kaplanarak, kişinin ölüm sonrasındaki yaşamının merkezi olan

mezar odası oluşturulurdu. Mumyalanan ceset mezar odasının doğusunda yer alan, halı ve keçelerle kaplı daha küçük bir odaya yerleştirilirdi. Ölüye sunulan hediyeler ve sağlığında kullandığı eşyalar mezar odasına konulduktan sonra odanın üstü yine kütüklerle kapatılırdı. Daha sonra üzerine taş ve toprak yığılarak, mezarın yerini belirlemekten başka koruma amacı da taşıyan anıtsal tepelikler oluşturulmaktaydı. Bir ev gibi tasarlanan kurganlara, ölünün sağlığında kullandığı eşyaların yanı sıra, hayatının vazgeçilmez bir parçası olan atları ve hatta yiyecek-içecek dahi konmaktaydı. Bu düzenleme, ölenin dünyadakine

benzer bir hayat sürecine inanıldığı ve kurganın aynı zamanda bir ev olarak düşünülüp tasarlandığını gösterir.⁽⁵⁾ Uzak ve farklı bir kültür çevresi olan Mısır'da, firavunların mezar yapıları olan pramitler de, benzer bir inanın abidevi ve gelişmiş örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurganların daha yakın akrabaları olan, Batı Anadolu'da hüküm süren Likya Krallığı'nın hükümdarlarının tümülüs tarzı mezarları ise, coğrafi ve etnik farklılıklara karşın, insanın ölüm karşısında geliştirdiği tavrın evrensel olduğunun en önemli işaretidir.

Eski Türkler'de cenaze töreni ise tam anlamıyla bir şölen halinde gerçekleştirilmekle, ölümün korkulacak bir olay değil, yeni bir başlangıcın, kutlanması için gereken ilk adımı olduğu fikri ileri sürülmekteydi. Burada kısaca tanımlamaya çalıştığımız bu geleneğin izlerini Osmanlı dönemine değin sürmek mümkündür. Nitekim Târih-i Sultân Süleymân'daki, Kanunî Sultan Süleyman'ın defnini betimleyen minyatürde görüldüğü gibi, sultanın mezarının bir çadırın içine kazılması, Göktürkler'in cesedi kurgana gömmeden evvel bir süre çadırda muhafaza etme geleneği ile bağlantılı olduğu açıktır.⁽⁶⁾ Bu ve bunun gibi pratik bir amacı olmayan, ancak günümüze kadar intikal eden bir çok mezar ritüelinin, İslâm öncesindeki inanışlarla bağlantılı olduğu şüphesizdir.

Geleneksel yaşam tarzlarında büyüklere saygıya önem veren Türkler'in, yerleşik hayata geçerek, mimari anlamda eserler vermeye başladıkları Uygur döneminden itibaren inşa faaliyetlerinde önemli bir yer teşkil eden mezar yapıları, İslamiyet'in kabulünden sonra da artarak devam etmiştir. Ayrıca son araştırmalar, kurgan geleneğinin Karahanlılar tarafından XII. yüzyıla kadar sürdürüldüğüne işaret etmektedir.⁽⁷⁾ Bununla birlikte İslâm dinini benimsemelerinin ardından Türkler'in mezar geleneklerinde, yeni dinin eğilimleri yönünde bir değişim olması beklenirdi. Nitekim İslâm inancında, göze çarpan mezar yapıları hoşgörülmeleyen şeylerdi. Eski çoktanrılı inanışların etkisiyle, kolaylıkla birer tapınma noktası olabile-

cek bu gibi yapıları inşa etmek ve hatta mezarın yerini belirleyecek bir tümsek ya da mezartaşı dikmek doğru bulunmayan tutumlar olarak kabul edilmişti. Mezarın etrafını duvar ile çevirerek üstüne bir yapı oturtmak, bunun duvarlarına süslemeler yapmak, bu yapı cami veya medrese fonksiyonlu dahi olsa İslâm dini açısından caiz kabul edilmeyen şeylerdi. Nitekim Hz. Muhammed(SAV.) ve halifelerinin mezarları, en azından ilk yapıldıklarında, bu kurallara uygun olarak yerden hafifçe yükseltilmiş basit toprak yığınları şeklinde düzenlenmişti.⁽⁸⁾

İslâmiyet'in ilk yıllarında belirlenen kuralara karşın Türkler, X. yüzyılda Gazneli ve Karahanlılar, XI. ve XII. yüzyıllarda ise Büyük Selçuklular ile anıtsal mezar yapıları inşasına giderek artan bir ivme kazandırmışlardı. Özellikle cihat alanında önderliği ele geçiren Büyük Selçuklular zamanında inşa edilen mezar yapıları, başlı başına anıtsal özellikler taşımaktaydı. Bununla birlikte, bu dönemde ortaya çıkan ve eski dilde "kubbe, gökyüzü" anlamına gelen "kümbet", daha sonraki tarihlerde ise "türbe" olarak adlandırılan, kurganların mimarileşmiş ardılları olarak tanımlayabileceğimiz mezar yapıları, üçyüz yılı aşkın bir süredir İslâmiyet ile tanışık olan Türkler'in henüz eski geleneklerini terketmemiş olduklarının en somut göstergesidir. Kümbetlerde toprağın altında bulunan "mumyalık-kripta" bölümü, cesedi mumyalayarak kurgandaki mezar odasına koyan eski geleneğe bağlanır. Kümbetin altında yer alan ve ayrı bir kapıdan girilen kripta bölümündeki bir setin üzerine yerleştirilmiş ahşap bir sandukaya yatırılan mumyalanmış cesedin, toprakla ilişkisi kesildiği için uzun süre bozulmadan kalabilmesi, en makbul mezarı, "en çabuk kaybolan" olarak tanımlayan İslâm öğretisine tamamen ters düşüyordu.⁽⁹⁾

Cengiz Han ve Timur'un önderlik ettiği Moğollar'ın akınlarında yerle bir edildiği bilinen İran ve Azerbaycan'da büyük bir gelişim gösterdiği anlaşılan Türk mezar yapısı geleneği, Anadolu'da gerçekleşecek asıl büyük atılımın menşeyini teşkil etmiştir. Şüphesiz boyutsal bir kıyaslama, Anadolu örneklerinin İran ve Azerbaycan'dakilere göre daha mütevazı olduğunu ortaya koyacaktır. Ancak plan ve tasarım özellikleri açısından Anadolu, diğer yapı türleri açısından olduğu gibi çok daha yaratıcı bir çevre olmuştur. Plan şemalarında görülen zenginlik, tasarımda girilen cesur denemeler, yeni arayışların yerel kaynakları kendi geleneği içinde sentezleyerek şekillendirdiği son derece zengin süsleme repertuarı ile Anadolu, XIII. yüzyılda, döneminin aykırı dinamiklerinin tüm tezatlarını barındıran, belki de dünyanın en ilgi çekici mimarisinin gelişimine tanık olmuştur. Konuyu fazlaca dağıtmadan, mezar yapıları üzerin-

de yapılacak bir değerlendirme, İslâmî geçmişi dört-yüz yılı aşan bir toplumun, kendi geleneği üzerinde ne denli tutucu ve bunları yeni anlayış ve inançlarla sentezlemede ne kadar başarılı olduklarını da gösterecektir.

1071'den sonra Anadolu'da egemenlik kurma çabası içine giren Büyük Selçuklu beyleri, çok başlı da olsa Türk egemenliğini tesis ettikleri 1150'li yıllara kadar ciddi mimari faaliyetlere girişmemişlerdi. Bu yıllardan sonra artan inşa faaliyetleri içinde, Konya'da hüküm süren Anadolu Selçuklularının sultanı II. Kılıçarslan için Alaaddin Camii yanında yaptırılan kümbet, bu coğrafya üzerinde yükselen en eski tarihli mezar yapılarından biri olarak ön plana çıkmaktadır. Sultanın 1192 yılındaki vefatından önce inşa edildiği anlaşılan yapı,⁽¹⁰⁾ sık karşılaşılmayan ongen plan üzerine, içte kubbe, dışta on kenarlı külâh ile örtülmüştür. İki hariç sağır olarak bırakılan duvar yüzeyleri içte nişlerle teşkilatlandırılmış, dışta ise kasnakta dolanan çini ayet kuşağı dışında herhangi bir unsur kullanılmamıştır. Kümbetin altında, çoğu mumyalanmış olan cesetlerin yerleştirildiği yuvarlak plan üzerine kubbe ile örtülü bir kripta katı yer alır. Üst katta ise, kripta katındaki mezarlarla aynı yerleşim düzenine sahip olan sembolik lahitler bulunmaktadır. Mezarlarla, simgesellik dışında herhangi bir ilişkisi bulunmayan bu mekan, sadece ziyaret işlevi taşır. Bu açıdan kümbetleri kurganların mimari karşılıkları olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Bir başka Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvûs için Sivas'taki medresesinde oluşturulan kümbette⁽¹¹⁾ de, bu kez kare plan üzerine olmakla birlikte aynı tasarım şeması ile karşılaşmaktayız. Cephesinde ve bazı sandukaların üzerinde görülen çini süslemeler, Anadolu çiniciliğinin ilk parlak evresinin başlangıcına tarih düşürdüğü gibi, kasnakta görülen ongen plan, bu şemanın sultanlara özgü bir kullanımı olduğunu akla getirir.

Saltuklu Beyliği'nin kurucusu Emir Saltuk'un Erzurum'daki kümbeti⁽¹²⁾ sekizgen plan üzeri-

(8) Youssef Ragheb, "İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, c.I, Ankara 1996, s.17-vd.

(9) Karşılaştırma için bakın Youssef Ragheb, agm.

(10) Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s.185-189.

(11) Hakkı Önkal, age, s.383-390.

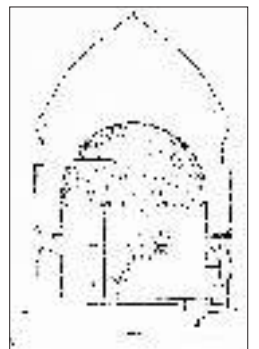
(12) Orhan C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -1- Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s.122-127.

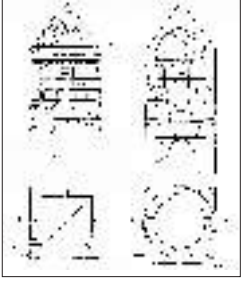
Resim 6. Konya, II. Kılıçarslan Kümbeti.

Resim 7. Erzurum, Emir Saltuk Kümbeti.

Çizim 3. Konya Kılıçarslan Kümbeti; Plan ve Kesit. (Önkal 1996'dan)

Çizim 4. Erzurum, Emir Saltuk Kümbeti; Kesit. (Tuncer 1986'den)

Resim 8. Ahlat, Emir Tekin Kümbeti.

Çizim 5. Ahlat, Emir Tekin Kümbeti; Plan Kesit ve Cephe Çizimi (Tuncer 1986'den).

(13) Orhan C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1991, s.87-91.

(14) Orhan C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -3- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1992, s.82-86.

(15) Orhan C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -1- Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s.159-163.

(16) Orhan C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1991, s.183-187.

(17) Orhan C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -3- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1992, s.210-213.

(18) Turgay Yazar, "Çadır-Bark-Türbe", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, 18-20 Aralık 1998, *Bildiriler*, İstanbul 1999, s.423-424.

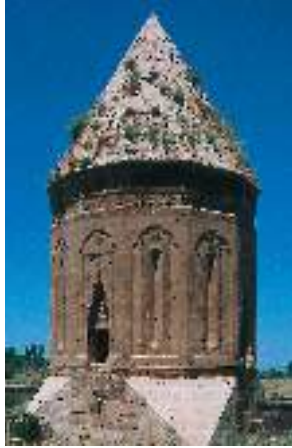
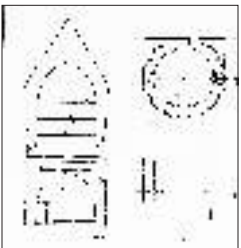
(19) Bu listede yaşanan taht kavgaları nedeniyle ilgilenilmediği için cesedi kokuşmaya yüz tutan Fatih Sultan Mehmed'i ve Zigetvar'da vefat eden Kanunî Sultan Süleyman'ı da ekleyebiliriz.

(20) Macit R. Kural, "Çelebi Mehmed'in Yeşil Türbesi ve 1941-1943 Restorasyonu", *Güzel Sanatlar*, 5, (1944), s.56-vd.

(21) Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1995, s.423.

Resim 9. Gevaş, Halime Hatun Kümbeti.

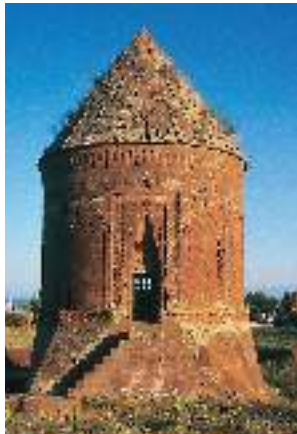
Çizim 6. Gevaş, Halime Hatun Kümbeti; Plan ve Kesit (Tuncer 1992'den).

sağlanmaktadır.

Türk mezar mimarisinin en ilgi çekici örneklerini barındıran Ahlat'taki Hüseyin Timur-Esen Tekin Kümbeti⁽¹³⁾, kripta katını barındıran kare kaide üzerinde yükselen yuvarlak planlı üst yapısı ile dikkati çekmektedir. Kaidenin üst köşelerinin kesilmesi ile oluşturulan onaltıgen planlı kuşak üzerinde yükselen gövde içte kubbe, dışta konik bir külah ile örtülüdür. Bu şekli ile kümbet, Türk mezar mimarisinin öykündüğü önemli bir kaynağa, Türkmen çadırlarına işaret etmektedir.

Beylikler dönemine gelindiğinde ise Türk mezar mimarisinin iki ayrı eğilime girdiği dikkati çeker. 1301 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Kümbeti'ni⁽¹⁴⁾ bir kenara bırakacak olursak, Batı Anadolu'da hüküm süren Aydınoğlu, Mentешеoğlu, Germiyanoglu gibi beyliklerde kripta katının pek de itibar görmediği ve tasarımlardan silindiği, bununla birlikte iç ve doğu Anadolu'da Döner Kümbet⁽¹⁵⁾, Çifte Minareli Medrese Kümbeti⁽¹⁶⁾ gibi anıtsal örneklerle varlığını sürdürdüğü dikkati çekmektedir. Karakoyunlu Beyliği zamanında Gevaş'ta yaptırılan 1358 tarihli Halime Hatun Kümbeti⁽¹⁷⁾ ise, Ahlat kümbetlerinin tipik özelliklerini sergilemektedir. Köşeleri pahlanmış kare planlı kaide üzerinde yükselen onikigen planlı üst yapısı ile, plan açısından Anadolu'da sergilenen zenginliğe önemli bir örnek teşkil etmektedir.

ne içte kubbe, dışta ise konik bir külah ile örtülüdür. Muhtemelen Ermeni kökenli yerel taş ustalarının elinden çıkan ilginç bezeme unsurları ile dikkati çeken yapının kare planlı kriptasına ulaşım, diğer iki örneğin aksine kümbetin içindeki merdivenlerden

belirmektedir. Ancak, bu yapıları inşa ettiren kişilerin sosyal statüleri göz önüne alındığında bazı ipuçları yakalamak mümkün olabilir. Zira bunların hemen tamamı sultanlar, prens ve prensesler gibi soylu kişiler ile bey, vezir, vali gibi yöneticiler için yaptırılmış olduğu düşünüldüğünde, yüzyıllardır süren devlet geleneği içinde, ölümlerinde özel bir ilgi gösterilen bu kişilerin mumyalanan cesetlerini muhafaza etmek için, özel bir bölüme haiz kümbet gibi bir yapı türünün geliştirilmiş olması şaşırtıcı olmayacaktır. Öte yandan dönemin din hayatında önemli bir yer tutan, Mevlâna Celâleddin Rumî gibi, İslâm öğretisini derinden kavramış olan bir kişinin, türbe inşası, türbe ziyareti ve türbelerde namaz kılmanın insanlara sağlayacağı dinî ve uhrevî faydalar üzerine beyan ettiği görüşler⁽¹⁸⁾, siyasi ve askeri otoritesini, Orta-asya'da şekillenen geleneksel kuralların uygulanmasına borçlu olan bir toplumun, İslâm dinine nasıl yaklaştığının en güzel örneğini oluşturmaktadır.

Gözünü batıya çeviren Osmanlılar'a gelindiğinde bu geleneğin artık çözülmeye başlaması kaçınılmazdı. Nitekim Sultan II. Murad'ın kendi defin töreni ile ilgili olarak düzenlediği vasiyet ile birlikte, Osmanlı sultanlarının gömü gelenekleri değişim gösterir. Sultanın vasiyetinde cesedinin tahnit edilmemesi ve doğrudan toprağa defnedilmesini istemesi, Osmanlı sultanlarının defin geleneğinde de mumyalamanın önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir. Ancak Kosova'da şehid düşen Murad Hüdavendigâr'ın ve Timur'un tutsağı olarak vefat eden Yıldırım Bayezid'in⁽¹⁹⁾ defnedilecekleri yere kadar nakilleri esnasında cesetlerinin kokmaması için mumyalanmaları gibi zarrurî uygulamaları bir kenara bırakacak olursak, Osmanlılar'ın üst düzey kişiler için mumyalama bir gelenek olarak benimsediklerini söyleyebilmek mümkün değildir. Nitekim, Çelebi Sultan Mehmed'in gömülü olduğu Yeşil Türbe dışında, bu döneme ait hiçbir yapıda kripta katının bulunmayışı da bunu destekler. Ayrıca söz konusu yapıda, gelişen Osmanlı mimarisinin temayüllerinin dışına çıkılarak, kripta katı ve günümüze intikal etmeyen külah kullanımı ile kümbet tarzının benimsenmiş olduğu dikkati çeker. Çini süsleme kullanımını ile de Anadolu ölçeğinin dışına taşan yapı, Osmanlılar'ın mimari anlamda sirtlarını döndüğü, Timur'un egemenliği altındaki Orta-Asya menşesine dayanmaktadır.⁽²⁰⁾ Bu açıdan Osmanlı mimarisinde öncesi ve sonrası bulunmayan bu yapı, en somut anlamıyla bir sanatsal boyölçüşme olup Osmanlı egemenliğini kısa süreli bir kesintiye uğratan Timur'a karşı girişilen bir gövde gösterisidir. Zira yapıda çalışan sanatkarların hemen tamamı bu iş için Orta-Asya'dan özel olarak getirilmişti.⁽²¹⁾

İstanbul'daki mezar yapılarında kripta katının bulunmaması, Sultan II. Murad'dan itibaren Osmanlı sultanlarının zarurî uygulamalar dışında mumyalama geleneğini talep etmedikleri ve Hz. Muhammed'in(SAV.) sünnetine ve şeriat ahkâmına uygun olarak doğrudan toprağa verilme anlayışını benimsediklerini göstermektedir. Gelenekleri artık İslâmî bir kimlik kazanmış olan sıradan halk kitlesinin ise bu uygulamaya başlangıçtan itibaren itibar etmediği söylenebilir. Öte yandan Osmanlı mezar geleneğinin ulaştığı nokta göz önüne alındığında, sıradan sayılabilecek kişiler için kripta katı barındıran böyle bir türbenin inşa edilmiş olması şaşırtıcıdır. Bunun gerçekleştirilme nedenleri arasında zikredebileceğimiz en anlamlı açıklama, gömülü olanların Kırım Hanı'nın soyundan olmaları ile ilişkili olmasıdır. Açıkça Osmanlı egemenliğini benimsemiş olmakla birlikte, soylarını Cengiz Hân'a dayandıran bir hanedanın, köklerine daha bağlı kaldıkları söylenebilir. İstanbul'un fethini takip eden dönemde Osmanlı Hanedanı'nın, İslâmî temeller üzerinde yükselen evrensel bir vizyona sahip imparatorluk olma bilinci içinde, her anlamda yeni bir yapılanma içine girdiklerini göz önüne alacak olursak, mezar geleneklerindeki değişim de daha anlamlı olacaktır. Böyle bir değişim için gereken vizyona sahip olmayan Kırım Hanedanı'nın, geleneksel uygulamaları devam ettirmiş olması da şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim 1784 tarihli Doğubeyazıt'taki İshak Paşa Sarayı Kümbeti⁽²²⁾, geleneğin salt biçimsel dahi olsa benimsenmiş kalıpların önüne geçebileceğinin en somut örneğini ortaya koymaktadır.

Çifte Gelinler Türbesi, İstanbul'da gelişen Osmanlı mezar mimarisinde ünük bir yapı olmakla birlikte, genel özellikleri ile döneminin mimari perspektifinden uzak değildir. Osmanlı mezar yapılarından ayrılan kripta katını bir kenara bırakacak olursak, herhangi bir örtü sistemi bulunmayan sekizgen planlı üst katın, bu dönemin açık türbelerinden hiç bir farkı olmadığı dikkati çeker. Nitekim söz konusu yapıyı kümbet tasarımından uzaklaştıran özellik de, ziyaret katının bambaşka şekilde tasarlanmış olmasıdır. Kümbetlerde mihrap ilavesi ile aynı zamanda bir mescit haline getirilen ziyaret katına benzeyen tek nokta, sembolik lahitlerdir. Hemen hemen aynı tarihlere ait olduğu anlaşılan Hersek'teki Hersekzade Ahmed Paşa Türbesi'nde de benzer bir tasarımı kripta katı olmaksızın değerlendiren Osmanlı mimarisi, kendi çizgisine kavuşma çabası içinde, elindeki miras değişik şekillerde ele alışının en ilgi çekici örneklerini ortaya koymuştur.

Kaynakça

Aslanapa, Oktay, **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi**, Ankara 1991.

Ayverdi, Ekrem H., **Osmanlı Mi'marisi'nde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri**, c.2, İstanbul 1972.

Balta, Muhterem, **İstanbul'da Açık Türbeler**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1981.

Barthold, William, "Türklerde ve Moğollar'da Defin Merasimi Meselesine Dair", (Çev: Abdülkadir İnan), **Belleten**, C.11, s.43, Ankara-1947, s.515-539.

Cezar, Mustafa, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimari**, İstanbul 1977.

Çoruhlu, Yaşar, "Kurgan ve Çadır(Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, Bildiriler**, İstanbul 1999, s.47-62.

Demiriz, Yıldız, **Eyüp'te Türbeler**, Ankara 1989, s.25-28,

Demiriz, Yıldız, "Çifte Gelinler Türbesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul 1994, s.512.

Doğanay, Aziz, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesinin Mezar Mi'marimize Etkisi", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, Bildiriler**, İstanbul 1999, s.99-109.

Doğanay, Aziz, "Eyüp'teki Çardaklı Türbelerin Asma Kapıları(Hacet Kapıları)", **VII. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler**, İstanbul 2003, s.190-191.

Esin, Emel, "İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş", **Türk Kültürü El Kitabı**, II, İstanbul 1978.

Gabriel, Albert, **Une Capitale Turque Brousse**, Paris 1958.

Haskan, M. Nermi, **Eyüp Tarihi**, I, İstanbul 1993.

Kural, Macit R., "Çelebi Mehmed'in Yeşil Türbesi ve 1941-1943 Restorasyonu", **Güzel Sanatlar**, 5, (1944).

Ögel, Bahaeddin; **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi**, 2. Baskı Ankara 1984.

Önkal, Hakkı, "Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi", **Türk Kültürü**, c.26, s.307, 1988, s.732(54)-741(63).

Önkal, Hakkı, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Ankara 1992.

Önkal, Hakkı, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara 1996.

Önkal, Hakkı, "Türk Türbe Mimarisinde Değişim Üzerine", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İst. 1995, s.400-425.

Ragheb, Youssef, "İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı", **İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri**, c.I, Ankara 1996, s.17-23.

Sönmez, Zeki, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara 1995.

Tekçe, E. Fuat, **Pazırık (Altaylardan Bir Halinin Öyküsü)**, Ankara 1993.

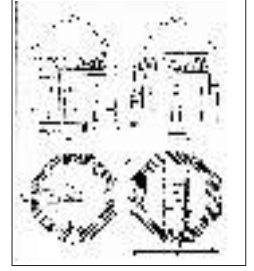
Tuncer, Orhan C., **Anadolu Kümbetleri -1- Selçuklu Dönemi**, Ankara 1986.

Tuncer, Orhan C., **Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi**, Ankara 1991.

Tuncer, Orhan C., **Anadolu Kümbetleri -3- Beylikler ve Osmanlı Dönemi**, Ankara 1992,

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi", **Vakıflar Dergisi**, IV, Ankara 1958, s.3.

Yazar, Turgay, "Çadır-Bark-Türbe", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, Bildiriler**, İstanbul 1999,

Resim 10. Bursa, Yeşil Türbe.

Çizim 7. Bursa, Yeşil Türbe; Plan ve Kesit(Gabriel 1958'den) .

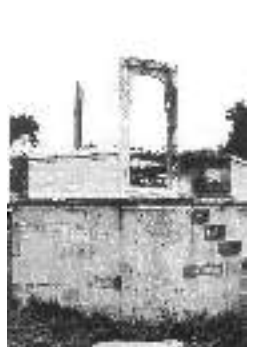

Resim 11. Doğubeyazıt, İshak Paşa Sarayı Kümbeti

Çizim 8. Doğubeyazıt, İshak Paşa Sarayı Kümbeti, Plan ve Kesit(Tuncer 1991'den)

(22) Orhan C. Tuncer, **Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi**, Ankara 1991, s.12-14.

Resim 12. Hersek, Hersekzade Ahmed Paşa Türbesi.

MENÂKİB-NÂMELERİN TÜRK KÜLTÜRÜ

VE

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

1947 yılında Konya'da dünyaya gelen Mehmet ŞEKER, ilk, orta ve yüksek öğrenimini İzmir'de yaptı. Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesine bağlı olarak sürdürdüğü doktora çalışmalarını 23.10.1978 tarihinde tamamlayarak İslâm Kurumları Tarihi dalında doktora ünvanını aldı. 1983 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Yardımcı Doçent, 02.10.1989 tarihinde İslam Tarihi, İslam Uygarlığı ve Kültürü Anabilim Dalında Doçent, 14.02.1995 tarihinde de profesör oldu. Halen Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır. 1973 yılında Irak ve 1984-1986 yılları arasında da Tunus hükümetlerinin hükümetimiz emrine tahsis ettiği burslardan yararlanarak adı geçen ülkelerde araştırmalarda bulundu. Yurt içinde ve yurt dışında alanı ile ilgili kongre, sempozyum ve panellere katıldı. Alanında yayımlanmış bir çok kitap ve makalesi bulunmaktadır. Arapçanın yanında Osmanlı Paleografyası ile de meşgul olmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Menâkıb-nâmeler, bir insanın meziyetleri ile faziletlerinden bahseden eserlerdir. Bunlar ekseriyetle; din yolunda kahramanlıkları anlatılan veya din uğrunda savaşanların hayatları, mâceraları ile fevkalâde güçlerinden söz eden destanî menâkıb-nâmelerdir. Ayrıca mutasavvıfların zühd ve takvâlarının anlatıldığı bir diğer türden eserlerdir⁽¹⁾.

Menâkıb-nâmelerin bir bölümü, halk muhayyilesinde yayılan keramet türü olağanüstü olayların değişik tip ve gruplara mâledilerek yer yer anonim birer nitelik kazanmışlardır. Bu menâkıb-nâmeler arasında bütünüyle tarihî hakikatlerle uyumlu ve uygunluk arzeden, aynı zamanda kronolojik eser mahiyetinde olanlar vardır. Konu edindikleri tarihî şahsiyetler –bunlar velîler ve ya diğer özelliklerle tanınmış kişiler olabilirler- hakkında güvenilir kaynaklar mahiyetindedir. Aynı zamanda, sıradan yazılmış menâkıb-nâmelere göre bir bölümü çok değerli kültür eseri hüviyeti arzederler. Zira ele aldıkları şahsiyeti anlattıkları gibi, ondan sonrakilerin o kimse hakkında yazdıklarını da aktardıkları için ayrıca kıymeti hâizdirler.

İşte bu bakımdan Menâkıb-nâmelerin Türk kültürü bakımından önemlerine değineceğimiz bu çalışmamızda, özellikle Türk kültürünün kaynağı olarak Menâkıb-nâmelere dayanarak yararlanılması gerektiği üzerinde duracağız. Bazı örnekler vereceğiz. Bu örnekler arasında Eyüp tarihine menâkıb-nâmelerin katkısına da burada ayrıca değineceğiz.

I- MENÂKIB-NÂMELERİN TÜRK KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

a- Destanlardan Menâkıb-nâmelere

Türkler millî tarihlerini, tarihî an'anelerini "Destan" şeklinde koruyup daha sonraki çağlara taşımışlardır. Bilindiği gibi medenî milletler de destanlarıyla yaşamışlardır. Eski Yunanlılar, İranlılar, Hindliler, Finliler, Cermenler gibi geçmiş milletlerin "Menâkıbî-tarihî" kahramanlarının anlatıldığı destanları, onların millî benliklerini de ortaya koyan millî destanlarıdır.

Yunanlıların "İlyada ve Odisa"sı, İranlıların "Şehnâme"si, Hintlilerin "Ramayana"sı, Finlilerin "Kalevala"sı tamamıyla millî ve ilgili milletlerin bünyesinden doğmuş mahsullerdir. Millî destanların doğabilmesi için, o milletin tarihinde büyük sarsıntuların yaşanmış ve pek çok büyük olaylarla karşılaşmış olması gerekir.

İşte bu olayları yaşayan milletlerin içinden yetişen halk şairi ve hikayecileri, yaşadıklarını ayrı ayrı "Parça Episode"lar hâlinde dile getirip, anlat-

mışlardır. Daha sonraları bu parçalar toplanarak bir bütün hâline gelip, milletlerin "Millî Destanları"ni oluşturmuşlardır⁽²⁾.

Destanlar, gerek tarihe, gerek fikir ve sanat hayatına kaynaklık ederler, bu bakımdan büyük değer taşırlar. Bazı milletlerin millet hâline gelmeleri tarihin çok eski çağlarında olmuştur. Onların yaşayışları ve tarihleri hakkında yeterli bilgi bulmak mümkün olamamaktadır. Bu bakımdan o milletlerin bünyesinden doğmuş olan destanlar, tarihî değer taşıyan kaynak mâhiyeti taşırlar.

Tarihleri çok eskilere uzanan milletlerin ilk çağlarını bize bir takım mitolojik menkıbeler hâlinde destanları anlatılır. Bunlar gerçek olmasalar, hatta gerçeğe uymasalar bile, milletlerin kendi millî mâzîleri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber vermek bakımından önem taşırlar.

Ancak, bu durum, destanların ilgili milletlerin tarihini ortaya koydukları söylenemez. Bununla birlikte; destanların "kökü tarihe dayanan, ilhâmını tarihten alan bir halk edebiyatı verimi" oldukları da kabul edilmektedir⁽³⁾.

Şurası tarihî bir gerçek olarak söylenebilir ki, destanlar, milletlerin büyük işler yapmak için kendilerine güven duymalarında; toplumlarıyla ilgili türlü sıkıntı ve problemlerinde; yeniden büyük millet olmak, hürriyet ve istiklallerini koruyarak kalkınmalarında rol oynamışlardır. Buna Firdevsî'nin "Şehnâme"si örnek gösterilebilir. Firdevsî, milletin destânî tarihini başlangıçtan Sâsânîler devri sonuna kadar, İran tarihinin bütün yaşayan hâtralarını, efsânelerini, unutulmaz kahramanlarını ve bütün millî an'anelerini bir araya toplayarak yazmıştır.

Bu destanda İran tarih ve mitolojisinden başka diğer ilk çağ milletlerinden, bu arada Türk, Hint, Yunan tarih ve mitolojisinden de önemli çizgiler almış bulunmaktadır⁽⁴⁾.

İşte Türk milleti de destanları tarihe kaynaklık eden sözlü mahsullere sâhiptir. Türk destanları, Türk tarihini hikâye eden söyleyişlerle oluşmuştur. Bu destanlar, ekseriyetle tarihin bilinmeyen taraflarının aydınlatılmasına

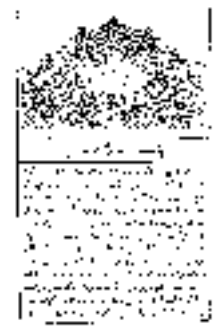
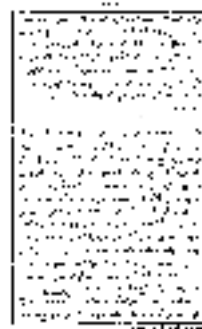

(1) Bunlar hakkında bakınız; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi olarak Menâkıb-nâmeler*, Ankara 1992, 43 v.d.; Ahmet Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 702; Mehmet Şeker, *El Yazması "Menâkıb-ı Ebû Eyyüb el-Ensârî" Adlı Eser ve Nüshaları Üzerine Bir Değerlendirme*, V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler, Mayıs 2002, s. 23

(2) Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1971, s. 2

(3) Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1971, s. 2

(4) Nihat Sami Banarlı, a.g.e., I, s.9

(5) Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıb-nâme, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1986, 254-255

(6) Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı-Menâkıbu'l-Ârifî Değerlendirmesi*, Konya 1977

(7) Fuad Köprülü, *Anadolu Beylikleri Hakkında Notlar, Türkiye Mecmuası*, II, (İstanbul) 1928, s. 1-92

(8) Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1981, s. 56-57

(9) Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyânı*, İstanbul 1980. Ayrıca bakınız; Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye* (hazırlayanlar, İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak), İstanbul 1984, XXX-XXXVI

da katkıda bulunmuşlardır.

Türk destanlarının tarihî olaylarla uygunluk arz ettikleri kabul edilmektedir. Zira bu destanlardaki hayat ve masal unsurları ayıklandığı zaman, geriye ana çizgileriyle de olsun, o dönemlerin tarihi kalır.

Gerçi bu destanlarda, tarihin siyâsî ve askerî olaylarından çok, toplumla ilgili sosyolojik ve psikolojik olaylarını aramak lazımdır.

Destan özelliği taşıyan, hatta yer yer destânî unsurları da ihtiva eden menâkıb-nâmeler, Müslüman Türkler arasında, daha çok, bir velînin hayatı etrafındaki kerâmet ve menkabeleri ihtiva eden eserlere denilmiştir.

İslâm dünyasında bu mânâda evliya menâkıb-nâmeleri ancak, XI. yüzyıldan sonra, yani, tasavvuf cereyanının yeterli bir gelişme seviyesine ulaşması sonucu tarikatler hâlinde teşkilatlanmasından sonra görülmeye başlanmıştır. Ancak sâdece bir velîye ve çevresindekilere tahsis edilen bu eserlerden önce de evliya menkabelerinin yazıya geçirildiği ve bazı eserlerde yer aldığı görülmektedir.

Destanlar için söylediğimiz gibi, menâkıb-nâmeler hakkında da sağlam sonuçlar ortaya koyabilmek için, yazılan menâkıb-nâmelerin sistemli ve mukayeseli incelenmeleri gerekir. Bu menâkıb-nâmelerin incelenmeleri sonucunda; bunların değişik tipler ve gruplar, şekil, muhtevâ, dil ve üslup bakımlarından farklı nitelikler arz ettikleri görülecektir.

Bazı menâkıb-nâmeler tıpkı bazı destanlarda olduğu gibi, tamamıyla tarihî olaylara uygunluk arz ederler; menkabe(efsane) unsurları pek azdır. Konu edindikleri velînin ve etrafındakilerin gerçeğe çok yakın biyografilerini anlatırlar⁽⁵⁾.

Bu durumda; birinci türdeki menâkıb-nâmelerin tarihî değerlerine karşılık, ikinciler folklor açısından ilgi çekici olabilirler. Tıpkı destanlarda olduğu gibi, menâkıb-nâmelerde de, sözü edilen şahsın, içinde yaşadığı toplumun hayatını yansıtır. Bunlar gerçek olmasalar, hatta gerçeğe uymasalar bile, o toplumun millî geçmişleri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber verirler. Böylece

millî hafızaları da gelişir.

Bu itibarla her iki gruptaki menâkıb-nâmeler kültür tarihi açısından önem taşıyan eserler olarak değerlendirilebilirler.

b) Menâkıb-nâmelerin Tarihî ve Kültürel Değerleri

Menâkıb-nâmelerin tarihî değerleri bakımından örnek olarak verilebilecek bir kaçını ele almak gerekirse, ilk akla gelen kuşkusuz, Ahmed Eflâkî'nin (öl. 1360) "*Menâkıbu'l-Ârifîn*" adlı eseridir. Bu eser, Mevlânâ ile onun etrafındakilerin menkabelerini anlatmaktadır.

Bilindiği gibi Menâkıbu'l-Ârifîn, XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu kültür tarihi bakımından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir⁽⁶⁾. Bu eser sâdece Mevlevîlikle ilgili bir kaynak değil, aynı zamanda, Ahîlik ile Bektâşîlik başta olmak üzere çağın ortaya çıkan olayları ve o dönemde Anadolu'da faaliyetleri görülen tarikatlerle, fikrî cereyanlar hakkında da bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemli bir kaynaktır.

Sâdece Anadolu Selçukluları hakkında değil, aynı zamanda Anadolu Beylikleri ile de ilgili bilgiler veren Menâkıbu'l-Ârifîn'in diğer tarihî vesikalarla karşılaştırılarak yapılan incelemelerde onun "*tam bir mevsihiyete malik olduğu*" belirtilmektedir⁽⁷⁾.

Kuşkusuz bu çağa ait bütün evliyâ menâkıb-nâmelerinin Eflâkî'nin eseri derecesinde önem taşıdıkları söylenemez. Fakat her ne olursa olsun, bunlar tam bir tenkîde tâbi tutularak incelenirse, toplum tarihi araştırmaları için bu tür eserlerin çok önemli bir kaynak oldukları görülecektir⁽⁸⁾.

Nitekim bu konuda verilebilecek diğer bir menâkıb-nâme de, Elvan Çelebi'nin "*Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye*"sidir. Bu eserde, Baba İlyas Horasânî ile oğullarının menkabelerle karışık hayatları hikâye edilmektedir. Bu bakımdan Babaîlik hakkında önemli bir kaynak olarak kabul edilir.

Elvan Çelebi'nin "*Menâkıbu'l-Kudsîyye*"sinin Anadolu Selçukluları'nı uğraştıran Babaî isyânı (1240) konusunda kaynak olarak kullanıldığını bilmekteyiz⁽⁹⁾. Elvân Çelebi'nin bu eserinde, atalarının, menkabelerle karışık hayat hikâyelerini ve aynı soydan gelmesi sebebiyle en yetkili biri olarak, bir menâkıb-nâme tarzında ortaya koymayı istediği söylenebilir. XIII-XIV. yüzyıllar Anadolu tarihinde vukû bulan önemli siyasi dinî olaylar içinde yer almış bir aileye mensubiyetinden dolayı Elvan Çelebi'nin yazdıkları onun eserinin diğer menâkıb-nâmelerden ayrı bir önemi hâiz olduğunu söyle-

(13) Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, III, İstanbul 1975, 64-65

(14) Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., III, 68

(15) Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., I, 448

(16) Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., III, 48

(17) Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., II, 276

(18) Aynı eser, III, 239

(19) Mehmet Şeker, a.g.m., 24-25

(20) Mehmed Emin Efendi, **el-Âsârü'l-Mecdiyye fi Menâkı'l-Hâlidîyye**, İstanbul 1314, s. 82, 84-87

(21) Aynı eser, 87-88,95

(22) Aynı eser, 89-94

lunanlardan bahsolunmakta olduğu görüldüğü gibi, bizzat yazarın kendisinin de Eyüp'te Zâl Paşa Camii avlusunda medfun olduğu bilinmektedir⁽¹³⁾.

Meşhur Osmanlı tarihçilerinden İdris-i Bitlisî'nin de Eyüp'te kendi adı ile anılan bir köşkü ile çeşmesi bulunduğu ve karısı tarafından buraya yaptırılan mescidin mezarlığına defnedildiği de yine bu biyografik eserlerde nakledilmektedir⁽¹⁴⁾.

Aslında Osmanlı tarihine dair biyografik eserler arasında vefeyât kayıtları incelenince yüzlerce kişinin Eyüp'te medfun oldukları kaydına rastlanır. Bu arada bu zatların yaptıkları işlerden ve eserlerinden de söz edildiği görülür. Mesela Reisü'l-Kurra Abdullah Eyyübî (öl.1252/1836), Nakşîlerden Raif Efendi (öl.1309/1891) Eyüp'te medfundur.

Bu arada Fâzıl Ahmed Paşa adına ithaf edilen bir Tefsîri de bulunan Müezzinzâde Eyyübî Şaban Efendi (öl. 1099/1687) de Eyyüb'a defnedilenler arasında bulunmaktadır.⁽¹⁵⁾

"*Osmanlı Müellifleri*" adlı biyografik eserinde Bursalı Mehmet Tahir "Eyyübî" mahlaslı iki ayrı şâir hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan biri Kânûnî devri tarihçi şâirlerindendir. Diğeri de "*Mürettep Divânı*" ile "*Devhatü'l-Küttâb*" adlı eserleri bulunan Necib Mustafa Efendi dir (öl.1171/1757-58).

Kânûnî'yi metheden Eyyübî'nin eserinden müellif şu mısraları eserine almıştır:

"Yine dergâh-ı irfân oldu cûşân
"Tabiat gülleri açıldı handân
"Safâ sahrâsı oldu tâze vü ter
"Perişan kâkiüli gibi mu'teber
"Ele alsun yine sâzendeler saz
"Dügâhîle safadan etsün âğâz"⁽¹⁶⁾

Diğer Eyyübî mahlaslı şâirin de şiiriyet bakımından dikkat çekici beyitlerinden biri şöyledir:

"Olsa âyîne-i nümâyende-i rûy-ı insân
"Yüzü insân olur anma özü insân olmaz"

Bu şâirin bir başka mısraı da ilginçtir:

"Meseldür, dinsizin ey dil gelir hakkından imansız"⁽¹⁷⁾

Bu zâtın mezarının Eyüp'te hamam arkasındaki yokuşun başında babasının yanında olduğu kaydedilmektedir.

XII. yüzyılda yaşamış Eyüp'lü bir tabib olan Zeynelâbidin Efendi İbn-Halil (öl.1506/1646)'in

de Kadılar zümresinden âlim ve fâzıl bir zât olduğu belirtilmektedir⁽¹⁸⁾.

Başka biyografik eserler bu gözle incelenince, benzeri daha değişik bilgilere rastlanacağı muhakkaktır. Ancak doğrudan Eyüp'le ilgili biyografik eserlere de bir iki örnek vererek konuyu tamamlamak istiyoruz.

b- Eyüp'le İlgili Biyografik Eserler ve ya Menâkıb-nâmeler

Şeyhu'l-Kurra ve Eyüp Camii birinci İmamlarından Hafız Mehmed Emin Efendi'nin kaleme aldığı "*el-Âsârü'l-Mecdiyye fi'l-Menâkıb-ı'l-Hâlidîyye*" adlı eserden bir başka makalemizde söz etmiş ve eserin muhtevası hakkında yeterli bilgi vermiştik⁽¹⁹⁾. Şimdi ise bu eserden Eyüp tarihi ve kültürüne dair bazı örnekler vereceğiz.

Bu eserin beşinci bölümünde Eyüp Camii'nin minaresinin Sultan III. Ahmed ve cami ile türbenin de Sultan III. Selim tarafından yenilediği anlatılmaktadır⁽²⁰⁾. Türbeye bir Kur'ân-ı Kerim nüshası konduğu ve Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye hürmeten III. Selim'in yaptığı vakıflar ve hayrattan da söz edilen eserde, Şifâ-i Şerif okunması ile ilgili güzel bir tedbirin de alındığı belirtilmektedir⁽²¹⁾. Ayrıca aynı bölümde, III. Selim devrinde câmi ile türbede ilk kez tamirat yapıldığı ve tamirin tamamlanması sonucunda da "*resm-i küşâd*" yapıldığının anlatılmış olması⁽²²⁾ sanat tarihimiz açısından önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Adı verilen eserin altıncı bölümünde türbenin ziyaret âdâbı anlatılmaktadır (s.97-105). Bu bölümde kabir ziyaretinin gerekliliğinden ve bunun nasıl olacağından söz edilmektedir. Bâzı mutasavvıfların kabir ziyaretini nasıl yaptıklarına dair örnekler verilmekte, özellikle Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabrinin ziyaretinin nasıl yapılması gerektiği anlatılmaktadır.

Eserin yedinci bölümünde, Eyüp Câmii ile Türbesinde görevli olanlardan meşâyih, müderris, imam ve müezzinlerin terceme-i hâllerine yer verilmektedir. Bunlar arasında Tire'li Ömer Efendi, Miftâhî-zâde, Abdürrezzak Efendi, Eyyüb Şeyhi Yahya Efendi, Nasuhî el-Halvetî, eş-Şa'bânî, Abdullah Efendi, Yahya-zâde Efendi, el-Hâc Feyzullah Efendi, el-Hâc Melek Efendi, Kasımpaşalı Ahmet Efendi ile Küçük Emir Efendi, caminin meşâyih ve müderrisleri olduğu belirtilerek onların biyografilerine yer verilmektedir (s.105-115).

Ayrıca aynı câminin imam-hatipleri sayıl-

maktadır: Hatib Ebu'l-Mevâhib, Ahmet el-Mesâri, Hatib Mustafa Efendi ve Baltacı Efendi (s. 115-123). Bu arada yazar, Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesinin türbedârlarından bazılarını da tanıtmaktadır: Baba Yusuf Bayramî, Abdülhâlık Efendi, eş-Şeyh Mehmed Efendi (Tokatlı), Na'li-zâde Efendi, Melek Hafız Efendi(s.131-134) gibi.

Bölümün sonunda da; Câmide müezzin olarak görev yapanlar hakkında bilgi verilmektedir. Abdulgâni Efendi, Rıza Efendi bu müezzinlerden bazılarıdır(s.134-136).

Eserin sonunda da, ziyaret sırasında okunacak dualardan ve ziyarette nelere dikkat edileceğinden bahsedilmektedir(s.134-136).

Görüldüğü gibi hem câmi ve türbe, hem de etrafındakiler hakkında bilgi verilen bu menâkıb-nâme, gerek yazarın kendisinden önceki, gerekse kendi zamanındaki bir çok bilgileri ihtiva etmesi yönüyle Eyüp tarihi ve kültürü bakımından önemli bir kaynak hüviyetindedir.

Eyüp tarihi ve kültürü bakımından biyografik eser yazanlardan, burada örnek olarak vereceğimiz biri de Abdürrezzak'ın kaleme aldığı "*Şerhu's-Sudur*" ile "*Tuhfetü'z-Züvvâr*" adlı iki eseridir. Yukarıda muhtevâsından söz ettiğimiz eserin Câmii meşayih ve müderrisleri arasında adı geçen Abdürrezzak (öl.1170-1756) Eyüp'te doğmuş Eyüp'te büyümüş, burada yaşamış ve Eyüp'te vefat ederek Eyüp yakınlarında gömülü olan gerçek bir Eyüplü sayılabilir.

Abdürrezzak'ın "*Şerhu's-Sudûr*" adlı eserinde , Eyüp Türbesinin yakınlarında defnedilmiş olan bilginlerle şeyhlerden otuz ikisinin biyografisi yer almaktadır. Bu eserin bir nüshası Süleymâniye Kütüphanesinin Esad Efendi bölümünde 3622/12 numarada kayıtlı bulunmaktadır⁽²³⁾.

Aynı yazarın "*Tuhfetü'z-Züvvâr*" adını verdiği bir diğer eserinde de,câmi yakınlarında gömülü olan yedi şeyhin terceme-i hâlinde bahsedilmektedir. Bu eserin bir nüshası da, bir önceki nüshanın hemen arkasında yer almaktadır⁽²⁴⁾.

Bu eserler bize Eyüp ve civarının değerinin anlatılması bakımından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadırlar. Ayrıca bu vesile ile Eyüp Câmii ile türbesinin bir çok görev ve hizmete yönelik müesseselere de sâhip olduğu anlaşılmaktadır. Sâdece müderrislik, hatiplik, imamlık ve müezzinlik ile türbedârlık görevleri değil, aynı zamanda, baş imamlık ve baş müezzinlik gibi ayrı müesseselerin var olduğu da gö-

rülmektedir. Bunu sâdece Eyüp tarihi bakımından değil, aynı zamanda hem kültür, hem de kurumlar tarihimiz açısından değerlendirmemiz mümkün olabilir.

SONUÇ

Menâkıb-nâmelerin destanlarla ilgisi birkaç yönden kurulabilir. Her ikisi de tarihin kaynaklarıdır. Aynı zamanda destanlar da menkıbeler de, tarihî şahsiyetler etrafında gelişen olayları konu edinirler. Bu olaylar bazen tarihî hakikatlere uygun olmayabilir. Onun için hem destanları, hem de menkıbeleri ciddi ve esaslı bir tenkit süzgecinden geçirerek kullanmak, tarihî kaynak olarak değerlendirmek gerekir.

Biyografik eserlerde değişik şahsiyetlerin özel hayatları anlatılırken menkıbelere de yer verilmektedir. Yine ciddi ve esaslı bir tarihî tenkide tâbi tutulmak şartı ile tarihin olduğu kadar, özellikle toplum ve kültür tarihinin de kaynağı olarak menâkıb-nâmelerden yararlanılabileceği kabul edilmektedir.

Bu açıdan her nerede yer alırlarsa alsınlar ve hangi adla anılırsa anılınsınlar, menkıbelerin Türk kültür tarihi için önemli ve vazgeçilmez birer kaynak oldukları düşünüldüğü gibi, aynı zamanda bunlar Türk-İslâm kurumlarının çeşitliliği ve işleyişi hakkında da yararlı bilgileri ihtiva eden hikayeler olarak değerlendirilebilirler.

Bu arada içinde menkıbelerin yer aldığı menâkıb-nâme türündeki eserler bölge, şehir ile câmi, medrese, türbe gibi türlü mekânların tarihlerine dair bilgileri de ihtiva ederler. İşte Eyüp tarihi için de bu tür eserlerden yararlanılabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Hatta Eyüp'le ilgili, başka tarihlerde rastlanılamayacak, kıyıda köşede kalmış, satır aralarında bulunan tarihî anekdotlar da bu tür menâkıb-nâmeler aracılığı ile gün yüzüne çıkarılabilir. Ancak, bu tür eserlerin öncelikle bulunmaları, sonra da yayına hazırlanarak, tarihî tenkide* sunulmaları için zaman geçirilmeden gereken ilginin gösterilmesi, ilme yapılacak yararlı bir hizmet olarak değerlendirilebilir.

Bunlardan Abdurrezzak'ın Eyüp'e dair kaleme aldığı yukarıda adı geçen iki eserin Menakıp-name türünde yayınlanmaları düşünülen eserler arasında yer almaları hem Eyüp tarihine, hem de Türk kültür tarihine katkıda bulunulabilecek bir hizmet olduğundan kuşku yoktur.

(23) Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., III, 25

(24) Ağâh Sırrı Levend,a.g.e., I, 418-419

* M. Şeker hocamız ve Haşim Şahin'in katkıları ile bulunabilen (mevcud) menkıbe nüshalarını karşılaştırmak "Menakıp-ı Eyüpsultan" isimli kitap olarak ciltler halinde yayın çalışmalarımız sürmekte. (yay. notu)

EYÜP'TE GENEL SEÇİMLER VE SEÇMEN DAVRANIŞI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Doç. Dr. Davut DURSUN

Araştırmacı, yazar. 1955, Borçka / Artvin doğumlu. Artvin Öğretmen Okulu (1972), Rize Lisesi (dışardan 1977), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu mezunu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyasal İlimler Enstitüsü'nde yüksek lisans öğrenimini tamamlayıp (1983), aynı üniversiteye bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Bölümü'nde doktorasını verdi (1987). 1972-84 arası ilkökul öğretmen ve yönetici olarak görev yaptı. Araştırma görevlisi olarak girdiği Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde üç yıl çalıştıktan sonra 1988'de Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne geçti. Burada telif ve redaksiyon bölümünde görev aldı. Milli Gazete, İlim ve Sanat, Dış Politika (1988), Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdare Dergisi (1985-86) ile Tarih ve Toplum dergilerinde yazıları yayımlandı. Yeni Şafak Gazetesi'nde düzenli yazan Dursun, halen Sakarya Üniversitesi'nde öğretim üyesi olup, çoğu siyaset bilimi ağırlıklı yayınlanmış eserleri bulunmakta.

Türkiye’de halkın birden çok parti arasından bir tercih yapabilme imkanı bulduğu 1946 genel seçiminden bu yana yarım asrı aşan bir süre geçmiş ve bu arada çok sayıda genel seçim yapılmıştır. Bu zaman içerisinde seçmen tercihlerinde ve genel olarak seçmen davranışlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Seçmen davranışlarındaki değişim seçimlerde ortaya çıkan sonuçlarda somutlaşmaktadır. Toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer alanlarında meydana gelen değişimler siyasi tercih ve davranışlarda da belli değişikliklerin yaşanmasında etkili olmaktadır. Neticede bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel katlardaki değişimlerin siyasi tercihleri ve davranışları belli yönde değiştirdiği görülmektedir.⁽¹⁾

Çok partili hayata geçildiğinden bu yana toplumun ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel yapısında ciddi değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimlerin seçmenlerin tercihlerinde ve davranışlarında da önemli değişimler meydana getirdiği gözlenmektedir. Seçmen tercihleri siyasi partiler arasında yer değiştirirken aynı zamanda toplumun siyasi ideoloji ve düşünce yapısında da tercih kaymaları ve davranış farklılaşmasına yol açmıştır. Belli dönemlerde sosyal demokrat söylemleri öne çıkaran partiler öncelikle tercih edilirken bir başka dönemde veya seçimde liberal veya muhafazakar kimlikli partilerin tercih edildikleri görülmektedir. Türk siyasetinde “merkez sağ” ve “merkez sol” şeklinde formüle edilen iki ana eksen egemen konumda olmakla beraber altmışlı yıllardan itibaren her iki kutbun da kendi içerisinde bölündüğü ve aşırıya doğru savrulan yeni siyasi kimliklerin daha belirgin şekilde öne çıktığı gözlenmektedir.⁽²⁾

Bu çalışmamızda 1983’ten bu yana Eyüp’teki seçmenlerin siyasi tercih ve davranışlarında ne tür bir değişimin meydana geldiğini ve Eyüp seçmenlerinin ne tür tercih haritası oluşturduklarını ortaya koymaya çalışacağız. 1983’ü başlangıç noktası olarak almamızın anlaşılabilir bir sebebi vardır. 1946’dan bu yana üç ayrı anayasa ve farklı seçim sistemleri uygulandığından siyasi bakımdan bir homojenlik söz konusu değildir. Ayrıca bu

süre içerisinde siyasi partilerde de ciddi değişiklikler ve yeniden yapılanmalar yaşanmıştır. Türk siyasetinde bir bakıma yeni bir milat olarak ortaya çıkan 12 Eylül darbesi sonrasında yapılan ve bugün de uygulanmakta olan 1982 Anayasasının temel parametrelerine göre oluşturulan siyasi yapı ve kurumlar varlığını korumaktadır. 1983’ten bu yana gerek partilerde, gerekse anayasa düzeninde önemli değişiklikler olmuştur, ancak sistem radikal bir değişmeye uğramamıştır. Bu bakımdan 1983 sonrasında tek dönem bütünlüğü içerisinde ele alınmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

1983 yılından bu yana geçen 21 sene içerisinde seçmen eğilimlerinde ve davranışlarında meydana gelen önemli değişimlerin izlenmesini ve analizini zorlaştıran bir hususa dik-

(1) Genel olarak siyasi davranışların değişmesi için bk. *Da-vut Dursun, Siyaset Bilimi*, İstanbul, Beta Yayınları, 2002, s.209-216; 236-248. Ayrıca bk. *Taner Tatar, Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1977, s.110-158; *Ersin Kalaycıoğlu, Karşılaştırmalı Siyasal Katılma/ Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1983.

(2) Türk siyasetindeki bölünmeler için bk. Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, İstanbul, Boyut Kitaplar Araştırma Dizisi, İstanbul. 1999; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945-1980)*, Türkçesi: Fethi Naci, İstanbul, Hil Yalın, 1994.

Resim 1: Eyüpsultan Camii, İmarat ve meydanın kuşbakışı görünüşü (Eyüp Belediye Arşivi)

Resim 2; Eyüp'ten kuşbakışı görünüm (Eyüp Belediye Arşivi)

kat çekmemiz gerekiyor. Bu zaman zarfında siyasi partilerde ortaya çıkan değişimler; bazı partilerin kapanması veya kapatılması, bazı partilerin siyasi hayattan çekilmeleri, diğer partilerle birleşerek varlıklarına son vermeleri, bazılarının bölünmeleri gibi gelişmeler hem partiler hem de ideolojiler temelinde değerlendirmeleri zorlaştırmaktadır. Bu sorunu aşmak için genel çerçevede aynı çizgide yer alan partileri birlikte değerlendirme yoluna gidilmesini zorunlu hale getirmiştir. Diğer yandan birbirinin devamı niteliğinde olan veya böyle bir görüntü verenleri de tek parti imiş gibi ele almak gerekmektedir. Bu cümleden olarak Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Sadet Partisi bir birinin devamı partiler olarak değerlendirilirken Halkçı Parti, Sosyal Demokrat Parti, Sosyaldemokrat Halkçı Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi de bir parti olarak ele alınmıştır.

Seçmen Sayısı ve Seçime Katılma Oranları:

1983 yılından bu yana 1983, 1987, 1991, 1995, 1999 ve 2002 olmak üzere toplam altı genel seçim yapılmıştır. Bu zaman içerisinde Eyüp ilçesinin yönetsel sınırları değişikliğe uğradığından ilçe dahilindeki seçmenlerin sayısında dengesiz bir eğilim gözlenmektedir. 1983'te kütüğe kayıtlı toplam seçmen sayısı 171 287 iken bu sayı 1987'de 215 288'e yükselmiş 1991'de ise 120 626'ya gerilemiş görülmüyor. Bu sayı 1995'te 148 560'a; 1999'da 152 475'e ve 2002'de de 173 524'e yükselmiştir.

1990'da Bayrampaşa'nın Eyüp'ten ayrılarak ilçe olması nüfusun yaklaşık yarısını kaybetmesine yol açmıştır. Bu gelişme seçmen sayısına da yansımıştır. Nitekim 1987'de 215 288 olan toplam seçmen sayısı 1991 seçimlerinde 120 626'ya gerilemiştir. Bu bakımdan Eyüp için anlamlı karşılaştırmaların yapılabilmesi 1991 tarihinin başlangıç olarak kabul edilmesiyle mümkün olabilir.

1991 tarihini başlangıç kabul edersek ortalama on yıllık dönemde (1991-2002) Eyüp'te toplam seçmen sayısında yüzde 44'e yakın bir artış gözlenmektedir. Kullanılan oy ve geçerli oy sayısında benzer bir gelişmenin olduğu söylenebilir. Ancak seçime katılma oranları seçim dönemlerinde az çok farklılık göstermektedir. 1987 genel seçiminde yüzde 93.33 ile en yüksek katılım gerçekleşirken 2002 seçimlerinde yüzde 81.32 ile en düşük oranda kalmıştır. Bu oranların Türkiye ortalaması ile paralel, ancak İstanbul ili ortalamasının üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Eyüplü seçmenler genel olarak İstanbul ili ortalamasından daha yüksek, ancak Türkiye ortalamasına ise yakın oranda sandığa gitmektedirler. Kentsel ve kırsal yerleşme yerlerine sahip olan Eyüp'ün, bu özelliği ile Türkiye ortalamasını yansıtmakta olduğu söylenebilir.

1991 yılı itibariyle İstanbul'un toplam seçmen sayısı 4 265 566 idi. Bu sayı 2002'de 7 159 151'e yükselmiştir. Buna göre on yılda yaklaşık yüzde 68'lik bir artış söz konusudur. Burada Eyüp'teki artışla İstanbul genelindeki artış arasında ciddi fark olduğu anlaşılmaktadır. Zira Eyüp'te bu zaman zarfında artış yüzde 44'te kalırken İstanbul'da yüzde 68'e çıkmaktadır. Türkiye için de benzer bir durum söz konusudur. 1991 yılında Türkiye genelinde toplam seçmen sayısı 29 979 123 iken bu sayı 2002'de 41 407 015'e çıkmıştır. Buradaki artış yüzde 38'de kalmıştır. Bu oran hem Eyüp hem de İstanbul ortalamasının gerisindedir. Buna göre Eyüp'te seçmen sayısındaki artış Türkiye ortalamasının üzerinde, İstanbul ortalamasının ise gerisinde kalmıştır diyebiliriz. Bu veri Eyüp'ün hala dışarıdan göç alan bir yerleşim yeri olduğunu, ancak İstanbul ortalamasından daha düşük düzeyde göç aldığını göstermektedir. Özellikle kentsel yerleşim yerleri-

nin giderek göç alma özelliğini yitirmeye başlaması seçmen sayısına da yansımaktadır.

Tablo:1. Eyüp'te toplam seçmen, kullanılan oy ve toplam geçerli oy miktarları.

Seçim Yılları	Toplam Seçmen	Kullanılan Oy	Toplam Geçerli Oy
1983	171.287	153.228	146.636
1987	215.288	200.918	196.643
1991	120.626	100.527	97.512
1995	148.560	126.930	117.868
1999	152.475	132.952	126.140
2002	173.524	141.112	134.907

Kaynak: Kaynak: DİE, Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Tablo: 2. Türkiye geneli, İstanbul ili ve Eyüp'te seçime katılma oranları.

Seçim Yılları	Türkiye Geneli	İstanbul ili	Eyüp
1983 %	92.30	80.64	89.46
1987 %	93.28	89.68	93.33
1991 %	83.92	77.64	83.34
1995 %	85.20	82.37	85.44
1999 %	87.09	83.85	87.3
2002 %	79.10	75.69	81.32

Kaynak: DİE, Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999, Cilt: IV, Ankara, 2000.

SEÇİM DÖNEMLERİNE GÖRE SONUÇLAR

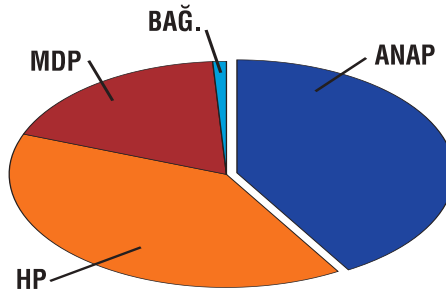
1983 Genel Seçimi

12 Eylül darbesinin başlattığı olağanüstü dönemi sona erdiren 1983 genel seçimine Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) katılmalarına izin verilmiştir. Bu üç partinin Türkiye genelinde aldıkları oy oranları sıra ile yüzde 45.14, yüzde 30.45 ve yüzde 23.27 olarak gerçekleşmiştir. Hem ulusal hem de bölgesel olmak üzere çifte barajlı seçim sisteminin uygulandığı 1983 genel seçiminde partilerin Eyüp'te aldıkları oy oranları Türkiye geneliyle farklılık göstermekte ise de sıralama de-

ğişmemiştir. ANAP yüzde 40.43; HP yüzde 39.86 ve MDP yüzde 18.73 oranında oy almıştır. ANAP ile HP Eyüp'te Türkiye ortalamasının üzerinde oy alırken MDP Türkiye ortalamasının gerisinde kalmıştır.

Tablo:3. Eyüp'te 1983 seçimlerinde partilerin oy dağılımı.

S.PARTİ	OY ORANI	TOPLAM OY
1-ANAP	40.43	59.280
2-HP	39.86	58.445
3-MDP	18.73	27.463
4-BAĞIMSIZ	0.99	1.448

1987 Genel Seçimi:

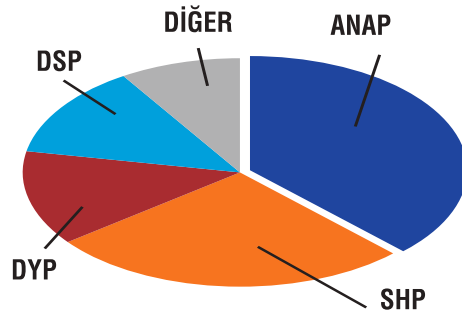
Toplam yedi partinin katıldığı 1987 genel seçiminde ANAP, SHP ve DYP yüzde onluk ulusal ve bölgesel barajı geçerek Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsil edilme hakkı kazanmışlardır. Türkiye genelinde ANAP önceki seçime göre yaklaşık yüzde onluk gerileme ile yüzde 36.31 oranındaki oyla yine birinci parti olurken HP ile Sosyal Demokrat Parti'nin (SODEP) 1985 yılında birleşmeleriyle oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) yüzde 24.74 oranında oy alarak ikinci sıraya yerleşmiş, önceki seçimlere girmesine izin verilmeyen Doğruyol Partisi (DYP) yüzde 19.14 oranındaki oy ile üçüncü parti olmuştur. Bu partilerin yanında sosyal demokrat kesimdeki diğer bir parti olan Demokratik Sol Parti (DSP) yüzde 8.53, Refah Partisi (RP) yüzde 7.16 ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) de yüzde 2.93 oranında oy almalarına rağmen yüzde onluk ulusal barajın altında kaldıklarından Meclise temsilci gönderememişlerdir.

Seçime giren partilerin Eyüp'te aldıkları oy miktarları Türkiye ortalamasıyla karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir. Sıralama değişmemekle birlikte Eyüp'te ANAP ile SHP'nin Türkiye ortalamasının üzerinde,

DYP'nin ise altında oy aldıkları gözlenmektedir. Buna göre Eyüp'te yüzde 37.48 ile ANAP birinci gelirken ikinci sırada yüzde 27.15 oranında oy alan SHP yer almıştır. Yüzde 13.37 oy alan DYP üçüncü sıraya yerleşmiştir. Ülke barajını aşmadığı için milletvekili çıkaramayan DSP Eyüp'te ülke ortalamasından daha yüksek oranda (%13.00) oy almışken RP ise Türkiye ortalaması seviyesinde bir başarı sağlamıştır.

Tablo:4. Eyüp'te 1987 seçimlerinde partilerin oy dağılımı.

S.PARTİ	OY ORANI	TOPLAM OY
1-ANAP	37.48	73.697
2-SHP	27.15	53.379
3-DYP	13.37	26.289
4-DSP	13.00	25.572
5-RP	7.61	14.973
6-MÇP	0.94	1.850
7-IDP	0.41	789
8-BAĞ	0.04	85

1991 Genel Seçimi:

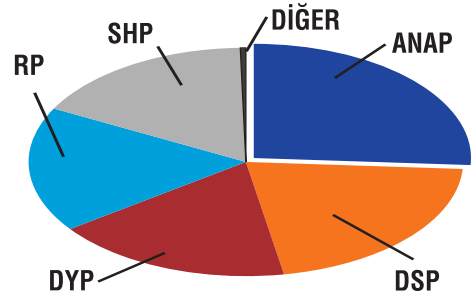
1991 genel seçimlerine toplam altı siyasi parti katılmış olup bunlardan beşi ülke ve bölge barajını aşarak TBMM'nde temsil hakkı elde etmişlerdir. Bu sefer Meclise girebilen partilerin ilk sırasına yüzde 27.03 oy oranıyla DYP yerleşirken önceki seçimlerde ilk sırada olan ANAP gerilemesini sürdürerek yüzde 24.01 oranındaki oy ile ikinci sıraya yerleşmiştir. Üçüncü sırada öncekine göre oy kaybeden ve yüzde 20.75 oy alan SHP gelirken MÇP ve İslahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yaparak seçime girmiş olan Refah Partisi yüzde 16.88'lik oy oranıyla dördüncü parti olmuştur. Barajın üzerine çıkma başarısı gösteren Demokratik Sol Parti de yüzde 10.75'lik oy oranıyla Meclise girebilen sonuncu parti ol-

muştur.

Bu partilerin Eyüp'te kazandıkları oy oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Seçimlerden önce Bayrampaşa'nın ayrılması nedeniyle toplam oy miktarının yaklaşık yarısını kaybetmiş olan Eyüp'te 1991 seçimlerinde en çok oyu yüzde 25.99'luk oy oranıyla ANAP elde etmiştir. Bu parti Türkiye genelinde ikinci sıraya gerilemişken Eyüp'te ilk sıradaki konumunu muhafaza etmiştir. İkinci sırada yüzde 21.21 oy oranıyla, ülke genelinde barajı zor geçmiş olan DSP yer almıştır. Türkiye genelinde ilk sırada gözüken DYP ise Eyüp'te ancak yüzde 17.81 oranında oy almış ve üçüncü sıraya yerleşmiştir. Bunun arkasından Refah Partisi çatısı içerisinde gerçekleştirilen ittifakla seçime giren MÇP ve İslahatçı Demokrasi Partisi ittifakı yüzde 17.74 oy alarak dördüncü sıraya yerleşmişken SHP ise yüzde 16.81 oy oranıyla Meclise girebilen sonuncu parti olmuştur. Eyüp 1991 seçimlerinde Türkiye genelindeki tablodan farklı bir görüntü vermiştir.

Tablo:5. 1991 seçimlerinde oy dağılımı.

S.PARTİ	OY ORANI	TOPLAM OY
1-ANAP	25.99	25.340
2-DSP	21.21	20.684
3-DYP	17.81	17.364
4-RP	17.74	17.294
5-SHP	16.85	16.434
6-SP	0.31	299
7-BAĞ	0.10	97

1995 Genel Seçimi:

1995 genel seçimine toplam oniki siyasi parti katılmış ve bunlardan yüzde onluk ülke barajını aşabilen dört parti Mecliste temsil edilebilme hakkı kazanmıştır. Mecliste temsil

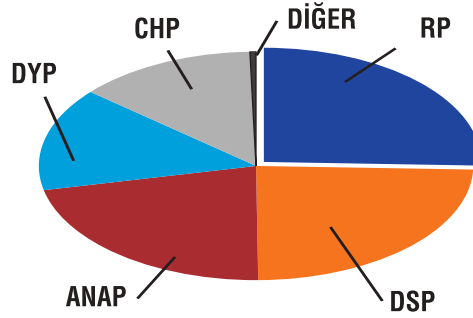
edilme hakkı kazanan partilerin ilk sırasına yüzde 21.38'lik oy oranıyla RP yerleşmiştir. RP bir önceki seçimde dördüncü sırada yer alırken bu sefer ülkenin en büyük partisi haline gelmiştir. ANAP her seçimde sürdürdüğü oy kaybını bu seçimde de devam ettirerek oyunu yüzde 19.65'e geriletmiş ve ikinci sırada yer almıştır. DYP ise oy kaybına uğrayarak yüzde 19.18 oranına gerilemiş ve üçüncü sıraya düşmüştür. Önceki seçime göre oylarını artıran DSP yüzde 14.64 oranında oy alırken CHP de barajı kıl payı geçerek yüzde 10.71 oranında oy almış ve Meclise girmeyi başarmıştır. Bunların yanında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) yüzde 8.18, HADEP yüzde 4.17 oranında oy almalarına karşın barajı aşamadıkları için Meclise girememişlerdir. Diğer partilerse yüzde bir oranında bile oy alamamışlardır.

TBMM'ne giren partilerin Eyüp'te aldıkları oy miktarları ise Türkiye ortalamasından çok farklı bir tablo göstermemiştir. Türkiye'de ilk sıraya yerleşen RP Eyüp'te de yüzde 23.32 oy oranıyla en çok oy alan parti olmuştur. İkinci sırada Türkiye ortalamasının üzerinde yüzde 22.25 oranında oy alan DSP yer almıştır. Bu partinin Eyüp'te Türkiye ortalaması üzerinde bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Arkasından yüzde 19.89 oranıyla ANAP üçüncü ve onun arkasından da yüzde 13.36 oy oranıyla DYP dördüncü sıradaki yerini almıştır. Son anda Meclise girebilen CHP yüzde 12.20 oranında Türkiye ortalamasından biraz daha yüksek oy almıştır. Buna karşılık Meclise giremeyen MHP yüzde 3.86, HADEP de yüzde 3.33 oranında oy almışlardır. Diğer partilerin aldıkları oy oranları yüzde birin de gerisinde kalmıştır.

Tablo:6. 1995 seçimlerinde oy dağılımı.

S.PARTİ	OY ORANI	TOPLAM OY
1-RP	23.32	27.481
2-DSP	22.25	26.223
3-ANAP	19.89	23.444
4-DYP	13.36	15.746
5-CHP	12.20	14.379
6-MHP	3.86	4.546
7-HADEP	3.33	3.929

8-YDH	0.46	540
9-MP	0.35	412
10-YP	0.25	296
11-YDP	0.25	294
12-BAĞ.	0.25	290
13-İP	0.24	28

1999 Genel Seçimi:

Türk siyasi hayatında seçime katılan parti sayısında rekorun kırıldığı 1999 genel seçimlerinde yüzde onluk ülke barajını aşabilen sadece beş parti olmuştur. Bunlardan ülke düzeyinde en çok oyu yüzde 22.19 oranıyla DSP alırken ikinci sırada yüzde 17.98 oy ile MHP gelmiştir. 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan RP'nin yerine kurulan Fazilet Partisi (FP) yüzde 15.41 oy oranıyla üçüncü sırada kendisine yer bulmuştur. Yüzde 13.22 oranında oy alan ANAP dördüncü sırada yer alırken yüzde 12.01 oy oranıyla DYP ancak sonuncu parti olmuştur.

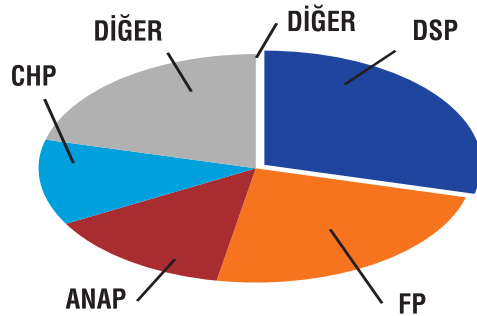
Eyüp'te ise sıralama, daha önce olduğu gibi, farklı gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde olduğu gibi Eyüp'te de DSP birinci parti olmuştur. Ancak bu partinin Eyüp'te aldığı oy (% 29.09) Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Eyüplü seçmen Türkiye ortalamasından daha yüksek oranda DSP'ye eğilim göstermektedir. DSP'den sonra en çok oyu alan FP de Eyüp'te Türkiye'de aldığından daha yüksek oranda, yüzde 23.80 oranında oy almıştır. FP'ni yüzde 14.04 oranındaki oy miktarı ile ANAP izlerken ülke genelinde barajı aşamayan CHP ise yüzde 12.11 oranında oy almış bulunmaktadır.

Buna karşılık Türkiye genelinde ikinci büyüklükte parti derecesine yükselen MHP ile DYP ise Eyüp'te barajı aşabilecek kadar oy

alamamışlardır. Barajı geçemeyen partilerden HADEP yüzde 2.71 oranında oy alırken diğer partiler yüzde birin altında kalmışlardır. 1999 genel seçimleri için Eyüp'te partilerin aldıkları oy oranlarıyla Türkiye genelinde aldıkları oy oranları arasında ciddi denebilecek bir farklılık dikkat çekmektedir.

Tablo:7. 1999 seçimlerinde oy dağılımı.

S.PARTİ	OY ORANI	TOPLAM OY
1-DSP	29.09	39.097
2-FP	23.80	31.991
3-ANAP	14.04	18.869
4-CHP	12.11	16.271
5-DYP	4.67	6.272
6-DYP	4.67	6.272
7-HADEP	2.71	3.637
8-ÖDP	0.94	1.258
9-BBP	0.90	1.206
10-DTP	0.37	503
11-EMEP	0.36	478
12-DP	0.34	462
13-LDP	0.31	415
14-BP	0.19	262
15-İP	0.18	237
16-DBP	0.13	173
17-YDP	0.13	169
18-MP	0.11	142
19-DEPAR	0.10	135
20-SİP	0.08	112
21-BAĞ.	0.02	22

2002 Genel Seçimi:

2002 genel seçimleri Türk siyasi hayatı için bir dönüm noktası olmuştur. Seçime katılan parti sayısı bir önceki genel seçimin gerisinde kalsa da rekoru korumuştur. Ancak yüzde onluk ülke barajını geçerek Mecliste

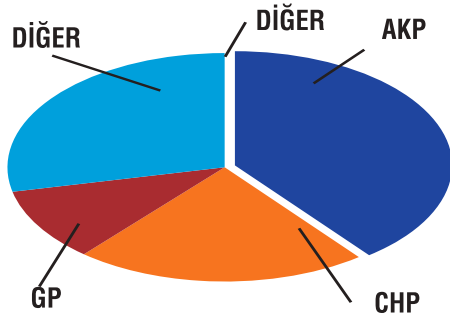
temsil hakkı elde eden parti sayısı sadece iki olarak gerçekleşmiştir. Daha da önemlisi 2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) kısa zaman içerisinde ülkenin en büyük ve birinci partisi haline gelmiş ve TBMM'nde çoğunluğu ele geçirmiştir. Buna göre toplam oyların yüzde 34.43'ünü alan Ak Parti Meclise girebilen en büyük parti olurken oyların yüzde 19.41'ini alan CHP ikinci parti olmuştur. CHP bir önceki genel seçimde Meclisin dışında kalmasına rağmen bu seçimde oylarını iki misli artırarak Meclise girmeyi başarmıştır. Bunun yanında DYP yüzde 9.54; MHP yüzde 8.35; Genç Parti yüzde 7.25; DEHAP yüzde 6.14; ANAP yüzde 5.11; Saadet Partisi (SP) yüzde 2.49 ve DSP de yüzde 1.22'lik oy oranlarıyla barajın altında kalarak Meclise girememişlerdir.

Eyüp'te elde edilen sonuçlar Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Eyüp'te yüzde onluk barajı Ak Parti, CHP ve Genç Parti geçmişlerdir. Genç Parti, ülke genelinde barajı geçememekle beraber Eyüp'te yüzde 10.34 oranıyla barajın biraz üzerine çıkmıştır. Diğer yandan hem Ak Partinin hem de CHP'nin burada aldıkları oy oranları Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. Yine ülke barajını geçemeyen Saadet Partisinin (SP) Eyüp'te aldığı oy oranı da Türkiye ortalamasının üzerindedir. Diğerlerinde ise ülke ortalamasının gerisinde olduğu görülmektedir. Özellikle önceki seçimlerde ciddi bir oy büyüklüğüne sahip olan DSP'nin yüzde birlere düşmesi ilgi çekicidir. Eyüp seçiminin sosyal demokrat eğilimden Ak Partinin muhafazakar demokrat eğilimine doğru kaydığı söylenebilir.

Tablo:8. 2002 seçimlerinde oy dağılımı.

S.PARTİ	OY ORANI	TOPLAM OY
1-AKP	39.40	53.160
2-CHP	21.82	29.438
3-GP	10.34	13.955
4-SP	4.82	6.498
5-MHP	4.59	6.198
6-DYP	3.98	5.373
7-DEHAP	3.79	5.111
8-ANAP	3.15	4.243
9-YP	2.11	2.852

10-YTP	1.26	1.698
11-DSP	1.24	1.669
12-BBP	0.89	1.194
13-İP	079	1.066
14-BTP	0.75	1.010
15-ÖDP	0.37	500
16-LDP	0.26	346
17-TKP	0.24	321
18-MP	0.14	188
19-BAĞ.	0.07	88

PARTİLER TEMELİNDEKİ DEĞİŞMELER

1983 genel seçimlerine katılabilen parti sayısı üçtü. Milli Güvenlik Konseyi sadece Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'ne seçime katılma izni vermişti. Kuruluşunu tamamladıkları halde kurucuları veto edilen Doğruyol Partisi (DYP) ile Sosyaldemokrat Parti (SODEP)'nin seçime katılmalarına izin verilmemişti. Ancak 1983 seçimlerine katılan partilerden bugün sadece ANAP varlığını sürdürebilmektedir. Diğer ikisinden SODEP 1985 yılında HP ile birleşerek Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adını alırken MDP ise dağılmıştır.

Anavatan Partisi

1983'ten bu yana bütün seçimlere giren ve bugün de varlığını sürdürmekte olan Anavatan Partisi'nin Eyüp'te genel seçimlerde aldığı oylar istikrarlı bir şekilde devamlı gerileme göstermiştir. 1983 seçimlerinde % 40.43 gibi oldukça yüksek oranda oy alırken bu oranın giderek gerilediği ve 2002 genel seçiminde yüzde 3.15'e kadar düştüğü gözlenmektedir. Bu partinin Türkiye ve İstanbul ilindeki oy

oranlarına bakıldığında bunun normal bir gelişme olduğu söylenebilir. Zira 1983'ten itibaren hem Türkiye hem de İstanbul ilinde genel seçimlerde Eyüp'tekine benzeyen bir gerilemenin gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. ANAP Eyüp'te genel olarak Türkiye ortalamasına yakın miktarda oy alırken İstanbul ili ortalamasının devamlı gerisinde kalmıştır. Bu parti açısından Eyüp Türkiye ortalamasına yakın bir tablo oluştururken İstanbul ortalamasına yaklaşmamaktadır. Daha çok şehirli partisi görünümü veren ANAP'ın İstanbul genelinde Eyüp'ten daha yüksek oranda oy alması normal görülebilir. Aşağıdaki tablodan bu sayıları ve gerileme eğilimini takip etmek mümkündür.

Tablo:9. ANAP'ın genel seçimlerdeki oy oranları.

YIL	TÜRKİYE (%)	İSTANBUL (%)	EYÜP (%)
1983	45.14	45.50	40.43
1987	36.31	39.70	37.48
1991	24.01	27.53	25.99
1995	19.65	21.98	19.89
1999	13.22	15.79	14.00
2002	5.11	4.57	3.15

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar)* 24.12.1997, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Doğruyol Partisi

1983 seçimlerine girmesine müsaade edilmeyen DYP, 1984 yılında yapılan mahalli seçimlerde Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçiminde % 4.5; il genel meclisi seçiminde % 4.9 oranında oy almıştır. Bu oranlar dikkate alındığında DYP eğer 1983 genel seçimine girmiş olsaydı Eyüp'te ortalama % 5 civarında bir oy alacağı düşünülebilir. Dikkat edilirse DYP'nin Türkiye genelinde almış olduğu oy oranı hem İstanbul ili hem de Eyüp'te aldığından daha yüksek seyretmektedir. İstanbul ili ile Eyüp'te alınan oy oranları arasında fazla bir farkın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Her üç seçim çevresinde de DYP en yüksek oya 1991 seçiminde ulaşmıştır. Bu tarihten sonra hızlı bir düşüş yaşayan bu partinin Eyüp'teki oyları 2002 seçiminde yüzde dördürlere kadar gerilemiştir. Türkiye geneli ile Eyüp ve İstanbul ili arasındaki neredeyse iki misli oy farkı DYP'nin da-

ha çok kırsal kesimin partisi olmasıyla açıklanabilir. Zira kentlilik arttıkça bu partinin oy oranlarında da bir düşme gözlenmektedir.

Tablo:10. Doğruyol Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

YIL	TÜRKİYE (%)	İSTANBUL (%)	EYÜP (%)
1983	---	---	---
1987	19.17	11.85	13.37
1991	27.03	18.82	17.81
1995	19.18	15.39	13.36
1999	12.01	5.44	4.67
2002	9.54	3.62	3.98

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablo-lar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) sadece 1995, 1999 ve 2002 genel seçimlerine katılmıştır. Bilindiği gibi 1981’de Milli Güvenlik Konseyi ülkedeki tüm siyasi partileri kapatmış ve yeni partilerin kapatılmış partilerin adlarıyla kurulmasını yasaklamıştır. Kapatılmış partilerin kendi adlarıyla yeniden açılabilmesi ancak 1994’te mümkün olmuştur. Bu tarihten önce bu kesime hitap eden Halkçı Parti ile Sosyaldemokrat Parti faaliyet göstermişlerdir. Bu iki partinin 1985 yılında birleşmeleriyle Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) doğmuştur. CHP kurulduktan sonra ise SHP bu partiye katılarak kendi varlığına son vermiştir. Bu sebeple 1983 seçiminde HP, 1987 ve 1991 seçimlerinde de SHP’ye giden oyların CHP içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Elbette ki iki partinin birleşmesiyle tüm seçmenlerin yeni partiye akacağı iddia edilemez, ancak büyük oranda ana eğilimin ve devamlılığın korunacağı söylenebilir.

Bu durumda HP+SHP+CHP çizgisinin 1983’ten 1999’e kadar ciddi bir gerileme gösterdiği, 1999 genel seçimlerinde yüzde onluk ülke barajını aşamayıp Meclise giremediği, 2002’deki seçimde ise oylarını bir misline yakın artırarak yeniden yükselişe geçtiği ve Meclise girdiği görülmektedir. Bu partinin İstanbul ili, Türkiye ve Eyüp’te aldığı toplam oylar arasında anlamlı bir ilişki gözlenmektedir. 1983, 1993 ve 1999 seçimlerinde

Eyüp’te aldığı oylar Türkiye ve İstanbul ilindekinden daha fazla iken 1987 ve 2002 seçimlerinde İstanbul ilinde alınanlar daha yüksektir. Buna karşılık 1991’de ise Türkiye genelindeki oyların diğer ikisinden daha çok olduğu gözlenmektedir. Bunda seçmenlerin sol kesimin diğer partisi olan DSP’ye yönelmelerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Genel olarak Eyüplü seçmenlerin CHP’ni Türkiye ve İstanbul ili seçmenlerine yakın oranda tercih ettikleri söylenebilir.

Tablo:11. Cumhuriyet Halk Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

YIL	TÜRKİYE (%)	İSTANBUL (%)	EYÜP (%)
1983	30.46	33.99	39.86
1987	24.74	29.84	27.15
1991	20.75	18.85	16.85
1995	10.71	11.64	12.20
1999	8.71	9.56	12.11
2002	19.41	24.06	21.82

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablo-lar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Refah/Fazilet/ Saadet Partisi

Türk siyasetine yetmişli yıllarda dahil olan ve dini hassasiyetleri önemseyen, geleneksel yapıların ve değerlerin muhafaza edilmesinin sözcülüğünü üstlenen Milli Selamet Partisi çizgisi seksenli yıllarda Refah Partisi ile devam etmiştir. Bu partinin 1998 yılı başında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması üzerine kurulan Fazilet Partisi bu çizgiyi sürdürmüştür. Fazilet Partisi’nin de, kapatılan Refah Partisinin devamı olduğu gerekçesiyle kapatılması üzerine bu çizgi ikiye ayrılmıştır. Bunlardan geleneği Saadet Partisi sürdürürken Adalet ve Kalkınma Partisi (2001) farklı bir kimlik kazanmıştır. Böylece Milli Selamet Partisi çizgisinden iki ayrı partinin çıktığı söylenebilir de bu partilerin ideolojik tercihleri, oturdukları toplumsal taban ve savdukları temel siyasalar açısından değerlendirildiğinde RP, FP çizgisinin Saadet Partisinde sürdürüldüğü söylenebilir. Ak Parti ise her ne kadar bu çizgiden doğmuş bir parti gibi gözükse de temel siyasaları, ideolojisi, oturduğu toplum kesimleri ve siyaset yapma üs-

lubu dikkate alındığında bu çizgiden uzaklaştığı ve başlı başına kendine yeni bir siyasi kulvar açtığı görülmektedir. Bu bakımdan RP, FP ve SP'nin aynı çizgide değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

1983 genel seçimlerine katılmamış olan RP, 1987, 1991 ve 1995 seçimlerine kendi adıyla, 1999 seçimlerine FP, 2002 seçimlerine de SP adıyla katılmıştır. 1984 mahalli seçimlerine katılan RP'nin aldığı oylar 1983 seçimlerine girebilseydi hangi oranda oy alacağı hususunda aşağı yukarı bir oran vermektedir. Buna göre RP 1984 mahalli seçimlerinde il genel meclisinde % 4.9 oranında oy almıştır. Buradan hareketle 1983 genel seçimlerinde RP'nin yüzde 5 civarında bir oy alabileceğini tahmin etmek mümkündür.

Bu durumda RP'nin 1983, 1987, 1991 ve 1995 genel seçimlerinde oylarını hem Türkiye, hem İstanbul ili ve hem de Eyüp'te artırdığını; 1999 ve 2002 seçimlerinde ise ciddi bir gerileme gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu partinin Türkiye, İstanbul ili ve Eyüp'te aldığı oylara bakıldığında İstanbul ili genelinde daha düşük kaldığı, Eyüp'te elde edilen oyların Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleştiği gözlenmektedir. Yani Eyüplü seçmenlerin RP+FP+SP çizgisini hem Türkiye, hem de İstanbul ili geneline göre daha çok tercih ettikleri söylenebilir. Bu partiye yönelen seçmenlerin daha dindar, gelenekçi ve İslamcı oldukları dikkate alınrsa bunun Eyüp ilçesinin dini ve tarihi kimliğine de uygun olduğu söylenebilir.

Tablo: 12. Refah+Fazilet+Saadet Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

YIL	TÜRKİYE (%)	İSTANBUL (%)	EYÜP (%)
1983	---	---	---
1987	7.16	8.86	7.61
1991	16.88	16.73	17.74
1995	21.38	23.93	23.32
1999	15.41	21.29	23.80
2002	2.49	3.79	4.82

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablo-lar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi kesime hitap eden ve kimlik siyaseti güden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) çizgisini 1983'ten 1985'e kadar Muhafazakâr Parti, arkasından 1993'e kadar da Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) temsil etmiş, eski partilerin adıyla parti kurma imkanının getirilmesinden sonra MHP MÇP'ni içine almıştır. MÇP kendi adıyla 1987 genel seçimlerine katılmış ve barajın altında oy aldığı için Meclise temsilci gönderememiştir. 1991 genel seçiminde ise MÇP, İslahatçı Demokrasi Partisi ve RP ile seçim ittifakı yaparak RP çatısı altında seçime girmiştir. Ancak RP çatısı altında alınan oyların ne kadarını bu partinin aldığını hesaplamak imkansızdır. Öncekine göre oylarını artırdığı ve 1987 ile 1995 seçimlerinde alınan oyların ortasında bir oy miktarına oturduğu söylenebilir. Buna göre bu partinin 1999 seçimlerine kadar oylarını istikrarlı bir şekilde artırdığı, son seçimde ise yaklaşık yarı yarıya oy kaybederek Meclisin dışında kaldığı gözlenmektedir.

Tablo:13. Milliyetçi Hareket Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

YIL	TÜRKİYE (%)	İSTANBUL (%)	EYÜP (%)
1983	---	---	---
1987	2.93	1.18	0.94
1991	---	---	---
1995	8.18	3.70	3.86
1999	17.98	10.09	9.44
2002	8.35	5.04	4.59

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablo-lar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Tablodan da anlaşılacağı gibi MHP'nin Eyüp'te genel seçimlerde aldığı oylar hem Türkiye genelinin hem de İstanbul ilinin gerisinde kalmıştır. Eyüp oyları Türkiye ortalamasının yaklaşık olarak yarısı civarındadır. İstanbul ili ile Eyüp arasında da fazla olmamakla beraber bir fark dikkat çekmektedir. Bu durum şehrli seçmenler tarafından MHP'nin tercih edilmediğini göstermektedir. Şehirlilikle MHP arasında bir ters orantının olduğu söylenebilir. Şehirlilik oranı arttıkça MHP'yi tercih edenlerin oranı gerilemektedir.

Demokratik Sol Parti

Demokratik Sol Parti (DSP) 1983 dışındaki tüm genel seçimlere katılmıştır. Bu partinin 1999 genel seçimlerine kadar oylarını ciddi şekilde artırdığı, 2002 seçimlerinde ise trajik denebilecek bir oranda oy kaybettiği gözlenmektedir. 1999 genel seçimleri sonunda ülkenin en büyük partisi haline gelen DSP 2002 seçimlerinde Meclisin dışında kalmanın ötesinde ülkenin en küçük ve marjinal partilerinden biri haline gelmiştir. Seçimler öncesinde partide yaşanan bölünmenin de bunda önemli olduğu söylenebilir.

DSP'nin Türkiye, İstanbul ili ve Eyüp'teki oylarına bakıldığında Eyüp'te Türkiye ve İstanbul ilinden daha yüksek oranda oy aldığı gözlenmektedir. MHP Türkiye genelinde yüksek oy alırken DSP Türkiye genelinde en düşük seviyede kalmaktadır. DSP açısından Eyüp'ün hem Türkiye geneli hem de İstanbul iline göre daha başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun Eyüp'ün sosyal yapısı ile ilgili olduğu, DSP'nin şehirlilerin partisi olarak öne çıktığını bize düşündürmektedir. Şehirleşme ile demokratik sol ideoloji taraftarlığı arasındaki yakın ilişki burada da kendisini göstermektedir.

Tablo:14. Demokratik Sol Partinin genel seçimlerdeki oy oranları.

YIL	TÜRKİYE (%)	İSTANBUL (%)	EYÜP (%)
1983	---	---	---
1987	8.54	10,07	13.00
1991	10.75	17.63	21.21
1995	14.64	18.33	22.25
1999	22.19	29.66	29.09
2002	1.22	1.15	1.24

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablo-lar)* 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları* 18.04.1999, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Adalet ve Kalkınma Partisi

2001 yılında kurulan ve 2002 genel seçimlerinde en fazla oy alarak ülkenin birinci partisi haline gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)'nin daha önceki partilerden herhangi birisinin devamı olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Zira bu partinin, yukarıda belirtildiği gibi söylemleri, temel siyasi tercihleri, oturduğu toplum kesimleri, siyasal ideolojisi ve siyaset yapma üslubu öncelikler-

den farklılık göstermekte ve partinin Türk siyasetinde farklı bir çizgi oluşturarak yeni bir kimlik oluşturmaya çalıştığı gözlenmektedir. Ak Parti 2002 genel seçiminde Türkiye genelinde %34.43; İstanbul ilinde %37.20 ve Eyüp'te de yüzde 34.43 oranında oy almıştır. Buna göre Ak Partinin Türkiye genelindeki oy oranıyla Eyüp'teki oy oranı aynı gözükmemekte, İstanbul ilinde ise daha yüksek oranda oy almış bulunmaktadır. Bu partinin Türk siyasetine kazandırdığı "muhafazakâr demokrat" kimliğinin, Eyüplüler tarafından Türkiye ortalaması ile yaklaşık oranda tercih edildiği söylenebilir.

Tablo: 15. Partilerin Eyüp'te genel seçimlerdeki oy oranları

	1983	1987	1991	1995	1999	2002
ANAP	40.43	37.48	25.99	19.89	14.00	3.15
DYP	—	13.37	17.81	13.36	4.67	3.98
CHP	39.86	27.15	16.85	12.20	12.11	21.82
RP/FP/SP—	—	7.61	17.74	23.32	23.80	4.82
MHP	—	0.94	—	3.86	9.44	4.59
DSP	—	13.00	21.21	22.25	29.09	1.24
AKP	—	—	—	—	—	34.43

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablo-lar)* 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları* 18.04.1999, Cilt: IV, Ankara, 2000.

MERKEZ SAĞ VE MEREKEZ SOL OYLAR

Günümüzde fazla anlamlı olmamakla beraber Türk siyasetinde geleneksel bir kullanım alanı olan ve siyasi eğilim ve davranışları çok genel çizgileriyle ifade etmeye imkan veren "merkez sağ" ve "merkez sol" ayırımı-na göre Eyüp'teki genel seçimler değerlendirildiğinde Eyüp seçmeninin genel itibarıyla "merkez sağ" partileri tercih eden bir seçmen profili çizildiği söylenebilir. 1983'te seçmenin yüzde 59.16'sı (% 40.43 ANAP, % 18.73 MDP) merkez sağ kulvarda yer alan partileri tercih ederken 1987 seçimlerinde yine merkez sağda yer alan ANAP, DYP, RP, MÇP ve diğer küçük partileri tercih edenlerin toplamı yüzde 60'in üzerine çıkmaktadır (ANAP % 37.48 DYP % 13.37, RP % 7.61) . 1991 seçiminde merkez sağ oylar yine yüzde altmışlarda sey-

retmiştir (ANAP %25.99, DYP % 17.81, RP % 17.74). 1995'te de bu oranda ciddi bir değişiklik olmamıştır (RP & 23.32, ANAP % 19.89, DYP % 13.36, MHP % 3.86). 1999 seçiminde ise merkez sağ partilere giden oyların toplamında önemli denebilecek bir düşme ortaya çıkmış ve oylar yüzde ellilere doğru gerilemiştir (FP % 23.80, ANAP % 14.04, MHP % 9.44, DYP % 4.67). Son genel seçimde ise merkez sağda yer alan partilere giden oyların toplamı ciddi bir artış göstererek yüzde yetmişlere çıkmıştır (Ak Parti % 39.40, Genç Parti % 10.34, SP % 4.82, MHP % 4.59, DYP % 3.98, ANAP % 3.15, Yurt Partisi % 2.11). Buna göre 1983 yılından bu yana bütün genel seçimlerde merkez sağ oyların ortalama yüzde 60'ler civarında seyrettiği söylenebilir. Bu Eyüplü seçmenlerin çoğunun sağ kimlikli partilere oy verdiklerini göstermekte olup Eyüp'te sol veya sosyal demokrat partilerin başarı şanslarının merkez sağ partilere göre daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo:16. Merkez sağ partilerin (ANAP, MDP, DYP, RP, FP, SP, MÇP, MHP, Ak Parti) toplam oy oranları.

	1983	1987	1991	1995	1999	2002
Eyüp	59.16	59.81	61.54	60.43	52.85	69.28
İstanbul	65.34	59.59	63.08	65.00	53.63	65.00
Türkiye	68.41	65.55	67.92	68.39	60.08	68.19

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar)* 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları* 18.04.1999, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Eyüp'te merkez sol partilerin genel seçimlerde aldıkları oy oranlarına gelince bu cemahta yer alan HP, SHP, CHP, DSP, Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖDP), HADEP, DEHAP ve diğer küçük partilerin oy toplamlarının genel olarak yüzde otuz ile kırk arasında seyrettiği söylenebilir. Merkez sol partiler 1983 genel seçiminde yüzde kırk civarında aldığı toplam oyu (HP %39.86) bir sonraki 1987 seçiminde çok küçük oranda artırırken (SHP % 27.15, DSP % 13.00); 1991'de az da olsa gerilemişlerdir (DSP % 21.21, SHP % 16.85). 1995 genel seçiminde önceki seçimde alınan oy oranını korurken (DSP % 22.25, CHP % 12.20, HADEP % 3.33), 1999'da yüzde ona yakın oranda artırmışlardır (DSP %29.09, CHP % 12.11, HADEP % 2.71). Buna karşılık son

genel seçim olan 2002 seçiminde ise sol partilerin toplam oylarında ciddi denebilecek bir gerileme olmuş yüzde yirmiye yakın oranda oy kaybetmişlerdir (CHP %21.82, DEHAP % 3.79, DSP % 1.24). Merkez sol partilerin aldığı toplam oy miktarı 1987 seçiminde yüzde kırk civarında iken aradan geçen yirmi yıllık zaman içerisinde en yüksek seviyeye yüzde kırk beşlerle 1999 seçiminde ulaşmıştır. 2002 genel seçiminde ise trajik bir gerileme ile bu zaman içerisindeki en düşük seviyesine inmiş ve toplam yüzde 27'lere gerilemiştir.

Tablo:17. Merkez sol partilerin (HP, SHP, CHP, DSP, ÖDP, HADEP, DEHAP) toplam oy oranları..

	1983	1987	1991	1995	1999	2002
Eyüp	39.86	40.15	38.37	37.78	44.85	27.64
İstanbul	33.99	39.91	36.48	33.61	44.44	33.69
Türkiye	30.46	33.27	31.50	29.52	36.45	27.92

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar)* 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları* 18.04.1999, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Genel olarak merkez sol partilerin Eyüp'te aldıkları toplam oy oranları Türkiye geneli ve İstanbul ilinden daha çoktur. İstanbul ili genelinde sol oylar Türkiye genelinin üzerinde seyrederken Eyüp'tekiler de hem İstanbul hem de Türkiye ortalamasının üzerindedir. Sadece son genel seçimde İstanbul ilinin Türkiye geneli ile Eyüp'ten daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

Merkez sağdaki partilerin aldıkları toplam oyların oranına gelince Eyüp'teki oranın hem Türkiye geneli, hem de İstanbul ilininkinden daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ortalaması İstanbul ili ile Eyüp'ten daha yüksektir. Eyüp ile İstanbul ili verileri arasında ihmal edilemeyecek bir büyüklüğün olduğu söylenebilir. Sadece 2002 genel seçiminde bu ilişkinin değiştiğini ve Eyüp ortalamasının İstanbul ili ve Türkiye genelinden daha yüksek çıktığını gözlemekteyiz. En son genel seçimler hem merkez sağ, hem de merkez sol partiler için önceki eğilimlerden farklı bir tablo sunmaktadır. Sonuç olarak Eyüp sağ partiler için Türkiye ve İstanbul ili ortalamasının gerisinde, merkez sol partiler içinse Türkiye ve İstanbul ili ortalamasının üzerinde bir eğilim göstermektedir.

EDEBİYATÇILARIN GÖZÜ İLE EYÜP

Mehmet Nuri Yardım

1960 siirt doğumlu, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi 1985'de bitirdi.1979'da başladığı gazetecilik hayatını Yeni Asya, Doğu, Tercüman, Türkiye, Zaman, Bizim gazete, Ortadoğu gazetelerinde devam ettirdi. Röpörtajlar yaptı, kimi sivil kuruluşların yönetiminde bulundu. Bazı yayın serilerini editörlüğünü üstlendi. Halen Kubbealtı Akademisi kültür sanat vakfının müdürlüğünü yürüten Yardım gazete ve dergilerde düzenli yayınları çıkmakta, yayınlanmış araştırma, inceleme, röpörtaj, biyografi ve çocuk alanlarında kitapları bulunmakta

Türk edebiyatında semtler ve şehirler hakkında kaleme alınan şiir ve yazılar önemli bir yer tutar. Edebiyatımızda en fazla işlenmiş şehir olan İstanbul'un mutena semtlerinden ve ilçelerinden olan Eyüp hakkında da şair ve yazarlarımız, birbirlerinden güzel şiir ve yazılar yazmışlar, inanç dünyamızın aynası olan semtin uhrevi mekânlarını, hikâye ve romanlarına konu edinmişlerdir.

Eski edebiyatımızda Eyüp, yeni edebiyatımıza göre biraz daha az yer almıştır edebiyat metinlerinde. Bunun çeşitli sebepleri üzerinde durulabilir. Her şeyden önce eski zamanlarda Eyüp'teki manevi atmosferin İstanbul'un hemen bütün semtlerinde yaşadığı hususu unutulmamalıdır. Ama Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında Eyüp daha belirgin bir şekilde öne çıkar. Çünkü batıya ilginin arttığı, milli ve öz kültür ile yaşama biçiminin küçümsendiği bir dönem başlamıştır. Dolayısıyla edebiyatçılarımız milli kimliğini ve dinî yapısını değiştirmeyen Eyüp'ü bu yönüyle hemen fark etmiş ve eserlerinde semti aslına uygun biçimde işlemişlerdir.

Klasik Türk edebiyatında **Lâtîfî'nin** (ö. 1582) "Evsâf-ı İstanbul"unda Hazret-i **Ebu Eyyüb El-Ensari'**den, türbesinden ve camiinden bahsedilir. **Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin** (ö.1514) Hevesnâme adlı İstanbul Şehrengizi'nde de aynı konunun ele alındığını görüyoruz. **Beşir Ayvazoğlu**, Divan şairlerinin niçin Eyüp'ten hiç bahsetmediklerini **Hasırcızâde Mehmet Ağa'nın** (ö.1837) "Kaside-i Teferrüciye"sindeki beytine bağladığını söyler.⁽¹⁾ Nükteleleriyle tanınan Hasırcızâde bir beyti ile Eyüp'e niçin rağbet olmadığını kısaca şöyle özetlemişti:

*Ziyâretgâhdır Eyyüb-ı Ensârî beğim amma
Halâvet bahşider bir nesnesi yok tab'-ı insâne*

Muhlis Mustafa Efendi de (ö.1728) bir şiirinde "Hazret-i Sultan Eyyüb"dan bahsederken **Şair Aşkî** ise (ö. 1574) de Eyüp'te kesilen adak kurbanlarından söz eder. Divan şiirinin son büyük temsilcisi **Şeyh Gâlib**, Sultan **III. Selim'in** annesi **Mihrişah Valide Sultan** tarafından Bostan İskelesi Caddesi'nde yaptırılan sebilin kitâbesini yazar. Gâlib burada semtin ulu ismi Ebâ Eyyüb/el Ensari'den sitayişle

bahseder. Eyüp'te yatan hanım Divan şairlerinden biri **Fıtnat Hanım** (ö.1780) diğeri ise **Sultan II. Mahmut'un** kızı **Âdile Sultan'dır** (ö.1898) Bostan İskelesi sokağının sonundaki Mehmed Ali Paşa türbesinde yatan Âdile Sultan'ın **Ebâ Eyyüb El-Ensârî'ye** büyük bir muhabbet beslediği aşağıdaki şiirinden anlaşılıyor:

*Sana bu Âdile bende
Kapunda has-ı efkende
Kerem kıl etme şermende
Ebâ Eyyub el-Ensârî.*

Eyüp Sultan semti, türbesi ve camii senenin kutsal üç aylar'ında ama en çok Ramazan'da hatırlanmıştır. Bekçi mânilerinden ozanların koşmalarına kadar Eyüp âdetâ dinî edebiyatımızın baş konularından biri olagelmıştır. "Seyreyledim ben âlemi/ Şu cihanda sürdürdüm demi/ Hazret-i Eyyübe vardım/ Yüz sürüp defettim gamı/ .../ Seyrettim Eyyübi hele/ Gezindim sağ ile sola/ Ali Bey köyüne vardım/ Bir iki yâran ile bile" diyen bekçi babayı Anadolu ozanları da destekler. **Âşık Ahmet Şeydâ**, Sultan Aziz devrinde İstanbul'u ziyaret ederken, Eyüp Sultan'a uğramayı ihmal etmez ve bu mânevî makam için bir şiir yazar:

*Çevre yanın hem kuşatmış inhisâr-ı kûh-i Kaf
Sahn-ı dünya Kâbe-veşdir kabr-i fâtih bî-hilaf
Nısf-ı Beyt didiler türbesin iden tavaf
Eyyüb-i Ensâr gibi hûb canı var İstanbul'un*

Eski edebiyatımızda bayramlar müstakil olarak işlenmiş, dinî bayramların ele alındığı bu şiirlere "İydiyye" denilmiştir. Şairler, bayramın sosyal hayata akislerini bu şiirlerde çok güzel dile getirmişlerdir. Bayramlardaki coşku bir bakıma bu tür şiirlere de aksetmiştir. İşte bayramlarda gidilen mesire yerleri ve burarlarda yapılan eğlenceler de zengin bir edebiyat ortamı meydana getirmiştir. İstanbul'un başta Eyüp, Kâğıthane, Sâdabad, Üsküdar gibi seçkin mekânlarındaki bayram eğlenceleri şiirlere bir hayli malzeme oluşturmuştur.

TANZİMAT EDEBİYATINDA EYÜP

Tanzimat'tan sonraki yazar ve şairlerimiz Eyüp Sultan'ı kalemlerine biraz daha fazla dolarlar. Bunlar arasında özellikle **Yahya Ke-**

(1) Edebiyatımızda Eyüp, Beşir Ayvazoğlu, Eyüpsultan Sempozyumu II, İstanbul 1998, s. 96.

(2) Eski İstanbul, Yayına Hazırlayan: Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

(3) Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2001.

(4) İstanbul Mektupları, Hazırlayan: Nuri Sağlam, Kitabevi, İstanbul 2001.

(5) Menâkıb-ı İslâm, Ebu Eyüp Ensârî Türbe-i Şerifesi, c.1., s. 263-264.

(6) Ramazan Karşılması, Ahmet Rasim, Arba Yayınları, 1990, s. 80.

(7) Kırk Yıl, Halit Ziya Uşaklıgil, İnkılap Yayınları. 1936, İstanbul

(8) Safahat, Mehmet Akif Ersoy, Timaş Yayınları.

mal ve Ruşen Eşref'in isimlerini anmak gerek. Ama onlardan önce de Eyüp'ün manevi iklimine vurulan edebiyatçılarımız yok değil. Edebiyatçıların yanı sıra İstanbul'u eserlerinde ele alan tarihçiler ve bazı müellifler de Eyüp'ten ayrıntılı olarak bahsetmişlerdir. **Ahmet Refik**⁽²⁾, **Balikhane Nâzırı Ali Rıza Bey**⁽³⁾ ve **Basiretçi Ali Efendi**⁽⁴⁾ gibi müelliflerin eserlerinde Eyüp'ün sosyal, ekonomik ve kültürel dokusu etraflı bir şekilde anlatılırken, özellikle oyuncakçı dükkânları son derece ilgi çekici sahneleriyle tasvir edilir.

İstanbul yazarı **Ahmet Rasim** de Eyüp'ten uzun uzadıya bahseder. "Ebu Eyub Ensârî" başlıklı yazısında bir Ramazan günü bu semte ve türbeye yaptığı ziyareti anlattıktan sonra caminin ve türbenin yapılış hikâyesini tarihî gerçeklere uygun olarak dile getirir. Tarihe karşı büyük bir ilgisi olan Ahmet Rasim, cami ve türbe hakkında uzun uzadıya tafsilat verir⁽⁵⁾. Yazar, hâtıraları arasında Eyüp'ten kısa çizgilerle de olsa bahseder. "Ramazan Karşılması" adlı hâtıratında "Bir Bayram Gecesi Rüyası" bölümü var. Ahmet Rasim şöyle bir benzetme yapar:

"Ramazan, soğuk havalar, uzun gecelerle gelip geçiyor. Ne mahya seyrine, ne teravih namazları arasında Eyüp oyuncakçı çekirgesi gibi yatıp kalkmaya, özellikle de Karagöze gidemiyordum."⁽⁶⁾

Eyüp'te doğan **Halit Ziya Uşaklıgil'in** hâtıralarında da bu semtten kayıtlar görüyoruz. Uşaklıgil, Eyüp'te Balçılar Yokuşu'ndaki bir evde doğmuştur. Babası tasavvufa meraklı bir gönül adamıdır. İstanbul'a yerleşmeye

karar verince, Eyüp'te oturan Mehmet Bey ismindeki dostunun tavsiyesiyle bu semti tercih eder. Halit Ziya doğar doğmaz, kulağına ezan işte bu maneviyatı yüksek zât olan Mehmet Bey tarafından okunur. Romancımız, hâtıratında hasretle andığı bu evi unutamadığını söyler:

Uşaklıgil, dinine çok bağlı olan babasının portresini çizdikten sonra Eyüp semtine yerleşmelerinin sebebini şu satırlarla anlatır:

"İzmir'den gelince babamı Eyüp'e sürükleyen sebebi onun iç eğilimlerinde aramak gerekir. O, daha sonraları meydana çıktı, bir iş adamı olmaktan çok bir fikir ve duygu adamı idi. Zamanında tek öğrenme esası olan Arap ve Acem dilleriyle uğraştırılmış, daha çocuk iken babasının yanında hacca gitmiş. Farsça diliyle çok uğraşmasından Mesnevi ve Hâfız Şirâzi ile fazla alışkanlığı olmuş, onların telkinleri kendisini tasavvufla uğraşmaya sürüklemişti.

Babamın Eyüp'te eski bir ahababı vardı ki Mehmed Bey adında, ağır başlı, soylu, kibar, her suretle muhterem bir zat idi. İşte Eyüp'te oturmaya sebep olan, bu kişi olacak. Ben doğunca babamın pek derin duygularla sevdiği bu ahababının kucağını verilmişim, kulağıma o ezan okumuş ve parmağını dudaklarımın bastırarak bana 'Mehmet Halit Ziyaettin' adını vermiş.

Sonraları bu adamı gördüm. O, gerçekten duygularının yükseklik ve içtenliği ilâhi bir nur ile parıldar gibi ışıklı görünen yüzünden taşan, daha ilk bakışta insana derin bir saygı duygusu veren yüksek boylu, geniş alınlı bir kişiydi. Adımı ondan almış olmaya, ilk defa ondan kulaklarıma mânevi bir sesin gelmesine her zaman mesut bir uğur olarak baktım."⁽⁷⁾

Mehmet Âkif, Safahat'ında semtin uhrevî atmosferini o çok canlı şiiriyle yâd eder:

*Geçen sabah idi Eyyûb'a doğru çıkmıştım.
Aşıp da sûrun şehrin atınca birkaç adım,
Ufuk değişti, önümden çekildi eski cihan;
Göründü karşıda füşhat-ı serâ-yı kabristan.
Fakat o bir koca deryâyı sermediyet idi,
Ki her hazîre-i sengîni mevc-i müncemîdi!*⁽⁸⁾

Eyüp'te yatan şairlerden **Ahmet Haşim** bölgeden eserlerinde bahsetmezken **İsmail Habip Sevük**, "Fatih'in İstanbul'daki ilk ese-

Resim 1; Ahmet Rasim
Resim 2; Ahmet Haşim

ri, Eyyüb Sultan Sitesi" başlıklı yazısında Ebâ Eyyüb El Ensarî'nin Medine'ye hicret eden Hazreti Peygamber'in devesinin Halid'in evinin önünde diz çökmesi kıssasını detaylarıyla anlatır.⁽⁹⁾

Ruşen Eşref Ünaydın, 17 Ramazan 1921 tarihinde kaleme aldığı "Eyüp Sultan'da Ramazan Gecesi" isimli makalesine, "Camilerin de ahreti, sokaklarında ecdadımızı hatırlatan eski ramazanın kutsiyetini dün gece Eyüp Sultan'da buldum" der. Eyüp Sultan Camii'ndeki vahdet fikrini gören ve yaşayan yazar, yazısına şöyle başlar:

"Müminlerin üstünde top kandiller damla damla titreyordu. Berrak bir ses, biz Türkler için esrar dolu Kur'an lisânına muhabbetten ve imandan kopan uhrevî bir ahenk veriyordu. Vücutlarını maneviyetin vecdine salıvermiş müminler -cami eşiğinden çıkar çıkmaz tacir, memur, oyuncakçı, kebaççı, zabıt, irad-har diye hepsi birer sınıfa bölünecek insanlar- orada yalnız aynı şeye inanır birer kuldu. Hepsi bir arada secdeye kapanıyor. Bu nurlar altında, mukaddes bir sükût içinde bir an ruhuyla yalnız kalıyordu."⁽¹⁰⁾

Ruşen Eşref aynı yazıda "Güzel sesli imam ve müezzinlerin eda ettirdiği ibadetten sonra müminler top kandillerin altından ağır ve sessiz dışarıya çıktılar!" diyor. Tabii cami cemaati ile birlikte yazar da cami avlusuna çıkar. "Vücudunun ağır ağır kaybolduğunu", ruhunun "kat kat açıldığını" hisseden Ruşen Eşref, fanilik noktasından "bekayı doya doya" seyreder. Yazar, "Ahret ve dünya kokuşunu oğuşturana bir vecd içinde kadim mezarlığa doğru yola çıktım. Bu dünyadaki nişanları yarı yıkık, soğuk yazıları karanlıkta yok olmuş birer taştan ibaret kalan ecdat ülkesinde garip bir teselli ve bir kuvvet buldum" diyerek teselli bulduğu manevi dinamiklere dikkat çeker. Serviler ve mezar taşları arasında ilerleyen Ruşen Eşref, bir ara yukarıdan Eyüp Camii'ni seyreder. Büyüleyici manzara onu sermest eder: "Bazı serviler ağır ağır kütürdü-yordu. Aralarından, altın bir sak üstünde nurdan bir gül- Eyüb'ün mahyası- o kadar güzel gözüküyordu ki..." der.

Eski İstanbul'la birlikte göz kamaştırıcı medeniyetimize ve sağlam esaslara dayalı olan kültürümüze sevdâlı olan Ruşen Eşref

Ünaydın, köküne bağlı bir aydın olarak yazısının sonunda şu değerlendirmeyi yapar:

"Kavuklu bir taşa yaslanıp İstanbul'u seyrettim; Eyüp'ten Sultan Ahmed'e kadar yüzlerce minare ve birçok mahya!... Bütün sefalet manzaralarını, içindeki bütün acıları, yabancı varlıkları örten; yalnız Türk'ün ve İslâmın şanını, zaferini karanlıklarda ışıktan birer dağ heyetinde göklere doğru ilân eden İstanbul! Türklerin bir ufuktan öbür ufka kadar kendileri için nurlarla çizdiği lâ-yemut İstanbul!... Ah o İstanbul'u kucaklayabilseydim, öpseydim, tekrar öpseydim. O kavuklu taşın dibinde bu İstanbul için birkaç gözyaşım kaldı."⁽¹¹⁾

YAHYA KEMAL'İN EYÜP SEVDASI

Yeni Türk Edebiyatı'nda Eyüp semtini, camiini, mezarlığını ve kültürünü şiir ve nesrinde en çok işleyen edebiyatçılardan biri şüphesiz "Aziz İstanbul"un büyük şairi **Yahya Kemal Beyatlı**'dır. Beyatlı, medeniyetimizin sözcüsü gibi gördüğü semtler arasında Eyüp'ü de sayar. Eserinde "Ölümü mânevî bir istirahat gibi gösteren mezarlıklar şehri'nin güzelliği hâricinde Eyüb asırlarca bir irfan kaynağı idi." der.⁽¹²⁾ İstanbul'un Türkler eliyle fethedildikten sonra büyümeye başladığına dikkat çeken Yahya Kemal, 1453'te alınan "vîrâne İstanbul'un bir asır sonra bütün Avrupa şehirlerinin hem en büyüğü hem en nüfuslusu hem de en ihtişamlısı" olduğunu hatırlatır ve bu düşüncesini şu cümle ile ispat eder:

"Türklük, 1453 de İstanbul'u fethettikten sonra geniş bir mikyasta büyümüşü de. Fetihden önce Eyüb küçük bir köydü. Üsküdar ise dar bir kasabaydı, fetihden sonra ikisi de birer şehir oldular."⁽¹³⁾

Beyatlı, küçük bir köy iken serpilip gelişen ve güzel bir belde olan Eyüp'ün fetihden sonra gösterdiği gelişmeyi eserinin başka sayfalarında da zikreder:

"Eyüb, bir sütçü köyü iken, fethin rûhânî hâtralarının etrafında, millî mîmârînin bütün güzellikleriyle bezenmiş, zamanla genişledikçe genişlemiş, ölümü güzel gösteren, nazîrsiz bir ölüm

(9) Fatih ve İstanbul dergisi, İstanbul Fethi Derneği, 29 Mayıs 1953, 1. sayı.

(10) Ruşen Eşref Ünaydın'dan Seçmeler, Hazırlayan: Necat Birinci, Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara 1982, s. 134.

(11) Ruşen Eşref Ünaydın'dan Seçmeler, Hazırlayan: Necat Birinci, Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara 1982, s. 137.

(12) Aziz İstanbul, Yahya Kemal Beyatlı, İstanbul Fethi Cemiyeti Yayınları, 6. baskı, 1997, s. 12.

(13) a.g.e., s. 137, dipnot.

Resim 3; Yahya Kemal

(14) a.g.e.s.51.

(15) a.g.e., s. 53-54.

(16) a.g.e., s. 119.

(17) a.g.e., s. 11 9.

(18) a.g.e., s. 127.

şehri mertebesine ermiştir.”⁽¹⁴⁾ Fetihden sonra ilk inşa edilen yerlerin Eyüp’te olduğuna dikkat çeken Yahya Kemal, semtin maneviyat dünyamızdaki mühim yerine şu satırlarla işaret eder:

“Fâtih’in ilk temelini attığı yapılar Eyüb Sultan türbesi ve câmii oldu. Bütün Türkiye’de, belki bütün dünyâda en uhrevî bir şehir olan Eyüb’ün başlangıcı budur. Orada ölümü güzelleştiren hava Türkiye Türklerinin verdiği bir havadır. Yüksek yaratılıştaki ecnebî zâirlerin hepsi, ziyâret ettikleri Eyüb’e hayran olmuş, onu rûhânî şehirlerin en güzeli addedmişlerdir. Şüphesiz ki, Bizans devrinde Eyüb semti, bir sütçü köyü iken, orada, bu rûhânî hava yoktu.

Daha 1453 de yapılan Eyüb türbesinin karşısında temeli atılan Eyüb Câmii 1458 de bitti. Türk İstanbul’un ilk câmii budur; fetih rûhâniyetinin toplandığı bir yer diye halkın sevgisini Devletin de ihtimâmını oraya çektiği için zaman zaman tâmir gördü. Lâkin tâmirler yüzünden ilk şeklini de kaybetti. Nihâyet, onsekizinci asır sonlarına doğru büsbütün harâb oldu. Üçüncü Selim 1798 de temelinden başlayarak, daha geniş bir plânda yeniden binâ etti. 1800 de halka açıldı; hâlâ o şekildedir. Türbeye de ikinci Mahmud esaslı bir tarzda yeni bir şekil verdi.

İlk Eyüb câmiinden ve Eyüb türbesinden bir duvar bile kalmadı, lâkin millî itikadın bu harâretli merhalesinden, yavaş yavaş, zaman zaman bir şehir doğdu. Her asrın fârikasını taşıyan türbeleriyle, câmileriyle, mezarlıklarıyla, mukaddes makamlarıyla, bu şehir hâlâ gözümüz önündedir.⁽¹⁵⁾

Yahya Kemal, **Ziya Gökalp**’le yaptığı tartışmayı anlattığı “Ezan ve Kur’an” başlıklı yazısında tek başına İstanbul’u gezmeye çıktığını anlatır. Asırlardır devir devir içinde yaşanan bu şehri, daha yakından tanımak isterken fethin mânâsını bu küçük fakat derin seyahat esnasında anladığını söyler. Tarihle iç içe geçen bu ihtişamlı yolculukta Eyüb’e de uzanır:

“Elli yedi gün süren muhâsaradan ihtiyar Ak Şemseddin’in kocamış bir kartal gibi kollarını açarak top gürültüsüne karışmış bir sesle: ‘Yâ Müfettiha’l-ebvâb!’ diye bağırıldığı tepelerden surlara baktım. İhtiyar Karaca Bey’in Rumeli askerlerini yıldırım gibi boşaltarak

kırdığı Edirnekapı ve Tekfur Sarayı burçlarının üstünde oturdum. Zağanos Paşa’nın elli yedi gün Türk hamlesiyle yıkmağa çalıştığı Eğri Kapı ve Haliç kulelerini gezindim. Yedikule’den Eyüb’e kadar Türk ordularının bir sel gibi taşıdığı uzun yolda yürüdüm. Topkapı’dan Edirnekapı’ya kadar giden büyük sûrun orta kapısından şehre girdim.”⁽¹⁶⁾

Yahya Kemal, bu muazzam seyahatin sonunda şu kanaate varır: “Gezintilerimde bir hâkikat keşfettim. Bu devletin iki mânevi temeli vardır: Fâtih’in Ayasofya minâresinden okuttuğu ezan ki hâlâ okunuyor! Selim’in Hırka-i Saâdet önünde okuttuğu Kur’an ki hâlâ okunuyor!

Eskişehir’in, Afyon Karahisar’ın, Kars’ın genç askerleri siz bu kadar güzel iki şey için döğüştinüz!”⁽¹⁷⁾

Yahya Kemal’in “Aziz İstanbul”daki Eyüp sitayişleri bitmiyor. Bir semtten ziyâde bir medeniyet olarak gördüğü Eyüp Sultan, şairin gözünde bizim medâr-ı iftiharımız olan topraklardandır. Bunu “Bir Rüyâ’da Gördüğümüz Eyüb” başlıklı yazısında şöyle izah eder:

“Eyüb, Türklerin ölüm şehri Eyüb Avrupa toprağının bittiği sâhilde İslâm cennetinin bir bahçesi gibi yeşil duruyor. Bu ölüm şehrine bir defa girenler, kendilerini bir servi ve çini rü’yâsı içinde kaybolmuş gibi hissettikleri zaman biliyorlar mı ki hakikaten bir rü’yâda bulunuyorlar? Çünkü Eyüb İstanbul’u fethetmeye gelen Türk ordularının hicretin 857’nci senesi bahârında, surlara karşı gördükleri bir rü’yâ idi. İşte o rü’yâ Haliç’in kenarında şimdi gördüğümüz yeşil şehir oldu.”⁽¹⁸⁾

Beyatlı, aynı yazısında bir Batılının Eyüp’e vuruluşunu çok canlı bir şekilde dile getirir:

“Epey seneler evvel İstanbul’u görmeğe gelen şâir Henri de Regnier, Eyüb mezarlıklarının bir yokuşunda durmuş, Türk ölümünün derin bir vecdiyle, Türk ırkından doğup, bizimle berâber yaşayıp öldükten sonra, mezarına sarıklı bir taşın dikilmeyeceğine acımış ve ‘İstanbul! Müminlerin o kadar sevdiği Eyüb servilerinin altında kendimi senin ölülelerinle kardeş hissettim’ demişti. Bir Katolik şâirini böyle söyleten Eyüb, bizi de içine aldığı zaman fazla düşündürmüyor; orada âhret

havasını teneffüs ederken müsterih oluyoruz; zihnimizi yormuyoruz.”⁽¹⁹⁾

Makalesinin devam eden sayfalarında Medine ile İstanbul arasındaki mesafeyi mukayese eden şair, “Bu toprakta Medine’de doğmuş, Muhammed’le görüşmüş ve konuşmuş olan bir sahâbe yatıyor ki ismi Ebâ Eyüb Hâlid!... Medine nerede? Bizans sarayının burçları nerede? Bunların arasında ne münâsebet var? Bu toprağa İslâmın yeşil nûru niçin böyle bol yağmış?...”⁽²⁰⁾ Ve bu soruların cevabını daha sonraki sayfalarda anlatırken büyük sahabenin yaşadığı hâdiseyi ve büyük peygamberi evinde ağırlayışını anlatır. Ardından fetih hâdisesini hatırlatır ve bu iki vak’a arasındaki münâsebeti eşeler.

Türk sanatkarının bazen kendi değerlerini fark edemediğine işaret eden Yahya Kemal, “Türk toprağı eski edebiyatta yoktur. Yeni edebiyatta ise o kadar soluk bir hâldedir ki bahse değmez. Hiçbir Türk şairi Eyüb’ü Henri de Regnier’in sonnet’lerinde gördüğümüz gibi teganni edemedi. Frenklerin müphem bir hisle anladıkları güzelliklerimizi biz anlamaya bile meyletmedik” der.⁽²¹⁾

Böylece bir Türk aydını olarak son derece haklı bir özeleştiriyi yapan Yahya Kemal, ‘vatan’ kavramını mevzu olarak seçen Abdülhak Hâmid’in Endülüs, İran ve Hindistan’a dâir eserler yazdığı halde yanbaşındaki Türk toprağını göremediğini söyler. Tevfik Fikret ve Halit Ziya Uşaklıgil gibi Servet-i Fünun neslinin ise daha çok Büyükkada, Taksim, Tepebaşı ve Fenerbahçe ile Boğaziçi gibi semtleri sevdiğini ve bu semtleri eserlerinde anlattıklarını kaydettikten sonra Eyüb gibi gerçek Türk ve İslâm semtlerinin ihmâle uğramasını affedemez. Yeni şairlerin, nâsirlerin, ressamların bir defa bile gözleri önünde duran toprağa bakmadıklarını büyük bir hicrânla söyler.

Yahya Kemal Beyatlı’nın eserinde bulunan “Saatler ve Manzaralar” yazısında geçen “Eyüb’de Namaz Saati” başlıklı bir bölüm vardır ki, şahane tasvirlerle inanç dünyamızın bu müstesna beldesi nefis bir şekilde anlatılır. Eyüb’ü: “Eyüb’ün güzide ve mütefekkir gençlerine iftara gittim. İftardan sonra gezmeye çıktık. Bu gecenin hâtrısını hiçbir zaman unutamiyacağım. Eyüb’ü sabah, öğle ve akşam saatlerinde, kandil günlerinde görmüş-

tüm. Fakat gece uhrevi bir âlemmiş” diye başladığı bu yazıda Eyüb’de yaşadığı muhteşem bir Ramazan gecesini dile getirir.⁽²²⁾

Bu bölümü büyük şairin birkaç mısrayla bitirmek münâsip olur diye düşünüyorum. “Bizler ölülerimizle varız” diyen Yahya Kemal, ahirete göçenlere sesleniyor:

*Mütesellî yatın! Mes’ûd ölüler!
Uhrevî Eyüb’de, loş Üsküdar’da
Mütesellî yatın! Mes’ûd ölüler!
Göksu’nun aktığı yeşil Hisar’da.*⁽²³⁾

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA EYÜP

Ahmet Hamdi Tanpınar da Eyüp’e ilgisiz kalamayan edebiyatçılardan. Onun Beş Şehir kitabında en fazla yeri işgal eden İstanbul bölümünde Eyüp’ten de bahsedilir. Eski mimarimizden söz ederken, “Eski damat vezirlerin oturdukları Ayvansaray ve bilhassa Eyüp taraflarında asıl güzelliklerini yapan saraylar kaybolduktan sonra bu küçük eserler kalmıştır” diye not düşer.⁽²⁴⁾

Türk şiirinde yeni bir çığır olan Beş Heceçiler arasında yer alan şair **Halit Fahri Ozansoy**, “Eyüp Sırtlarında” şiirinde bizi hem semtin hem de mezarlığın manevi ikliminde dolaştırır. Anne sevgisinin vurgulandığı bu şiirde şair, “annesizliğin” ızdırabını mükemmel mısralarla dile getirir. Ozansoy, şiirinde şöyle diyor:

*Bir servi, bir mezar, bir susuz çeşme
Akşam, gökte koyu bir mavileşme
Uzakta bir göle benziyor Haliç
Şair sen bu şiiri yazmadın mı hiç
Sen nasıl cihandan renk alırsın da
Annenin yattığı Eyüp sırtında
Görmezsin bu hüznün çerçevesini
Gel dinle bu garip kumru sesini
Kalbi yetim olan bu sesi dinler
Gözün yaşarsa da için serinler
Dinle bak: Ne hazin ne içli ‘Hu, hu’
Üstünde titrerken annenin ruhu
Bu aziz toprakta saatlerce kal,
Hatta bütün gece, bütün gece kal
Ve başın dayalı kara serviye
Ağla, için için ‘ah anne’ diye.*

Necip Fazıl Kısakürek de “İstanbul” şiirinde Eyüp’ten bahseder ama manevi bir

(19) a.g.e., s. 127.

(20) a.g.e., s. 127.

(21) a.g.e. s. 139.

(22) a.g.e., s. 157.

(23) a.g.e., s. 154.

(24) Beş Şehir, Ahmet Hamdi Tanpınar, Milli Eğitim Bakanlığı, 1972, s. 179.

Resim 4; Ahmet Hamdi Tanpınar

(25) Köşe Bucak İstanbul, Osman Cemal Kaygılı, Selis Yayınları, İstanbul 2003, s. 167.

(26) İstanbul Geceleri, Sâmîha Ayverdi, Kubbealtı Neşriyatı, 4. bs. İstanbul 2003, s. 158.

iklim taşıyan "Eyüp" semtini "öksüz" olarak vasıflandırır. Şairler Sultanı şöyle der şiirinde:

*Yedi tepe üstünde zaman bir gergef işler!
Yedi renk, yedi sesten sayısız belirişler...
Eyüp öksüz, Kadıköy süslü, Moda kurumlu,
Adada rüzgar, uçan eteklerden sorumlu.
Her şafak Hisarlarda oklar çıkar yayından
Hâlâ çılgınlık gelir Topkapı sarayından.
Ana gibi yar olmaz, İstanbul gibi diyar;
Güleni şöyle dursun, ağlayanı bahtiyar...
Gecesi sümbül kokan Türkçesi bülbül kokan,
İstanbul,
İstanbul...*

Resim 5; Necip Fazıl Kısakürek

Eski İstanbul'u çok iyi tanıyan ve anlatan yazarlarımızdan biri de **Osman Cemal Kaygılı**'dır kuşkusuz. "Köşe Bucak İstanbul" onun selis bir üslup ve akıcı bir dille kaleme aldığı yazılardan oluşuyor. Yazı ve eserlerinde âdetâ İstanbul'un fotoğrafını çıkaran Kaygılı, "Eyüp Hâlâ O Eyüp, Fakat İnsanları Değişmiş" başlıklı yazısında gelişim ve değişim içindeki semtin eski ve yeni durumunu mukayese ederken büyük bir hüznün dalgasına kapılır:

"Kaç sene var ki inmediğim, görmediğim Eyüp'ü nasıl bırakmışsam gene öyle buldum. Mübarek yer hiç değişmemiş, her şey yerli yerinde, yalnız insanlar çok değişmiş! Bildiklerimden, tanıdıklardan, ahaplardan kimi sordumsa:

- Yok dediler, o buradan taşındı!" (25) Kaygılı doğup büyüdüğü semte çok yakın olan Eyüp'ü bahçeleri bostanlarıyla, oyuncakçıları kebabçılarıyla, balıkçıları kaymakçılarıyla, mezbahası gazinosuyla kısacası bütün şehir dokusuyla anlatır bu özlü yazısında.

SÂMİHA AYVERDİ'NİN EYÜP HÂTİRALARI

Eyüp Sultan, her yazarın dilinde farklı bir özellikte, apayrı bir tatta, bir başka güzelliktedir. Her şair ve yazar bu maneviyat kokan semti kendi zaviyesinden görmüş ve okuyucularına o hâliyle aktarmıştır. Eserleriyle eski İstanbul'u anlatırken, o devirlerin unutulmaması gereken âdetlerini, geleneklerini ve inançlarını ha-

tırlatan değerli yazar **Sâmîha Ayverdi**, "İstanbul Geceleri"nde Eyüp Sultan'ı çok güzel tablolar hâlinde âdetâ gözlerimizin önünde resmeder. "Eyüp'ün sayısız, hesapsız köşklerinden ve sâhilhaneleri"nden bahsettiği gibi semtin tarihî karakterini şu satırlarla ifade eder:

"O Eyüp ki asırlar boyunca bir zevk ve safâ mahşeri olan Sâdâbâd'a akan selin yalayıp geçtiği bir semtti. Hele bahar eğlencelerinin bu şâsaalı durağından sular karardığı vakit dönen renk renk sazlı sözlü kafilelerin kayıkları, piyâdeleri, sandalları Eyüp'e kadar toplu olarak gelir, su üstünde yelpâzeleşen kayıklar, bir efsâne mahlûku gibi, sanki görünmez eller tarafından itilip, nazlı nazlı, âheste âheste sürüklenerek bu noktada her biri kendi istikâmetlerine dağılmaya başladılar." (26)

Ayverdi, Eyüp'ün ruhaniyatını aksettirenken, onun dünyevî olan tarafını da ihmal etmez. Meselâ semtin en yaygın olan mesleklerinden "oyuncakçılık" üzerinde durur, "Eser-i İstanbul" denen porselenlerini hatırlatır. Ama yazar, önce semtin dejenerasyonlara karşı tavrına ve sağlam duruşuna işaret eder:

"Eyüp denen bu durak, derdini gizlemeyi derman bellemiş kimselerin derin sükûnu içinde gün günden köhneleşmesine, içtimâî ve iktisâdî muvâzenesinden her gün biraz daha kaybedip sarsılmasına rağmen, gene de kuvvetli bir îman siperi içinde olmak imtiyâzından dolayı, şehrin umûmî hayâtından dalga dalga çarpan tereddî âfetine, hemen her semtten fazla karşı koyabiliyordu. Orada îmanla iş birliği yapan görenek ve gelenek, köksüzlüğün, ruh ve ahlâk bozgunculuğunun hücumlarına siper kazıyor, pusu kuruyor, çok defa da gâlip çıkıyordu. Amma ne yazık ki, bu ölüm kalım müdâfaasına ergeç hezîmete götürecek taassup hastalığından, kütlenin bü-tünü gibi, o da kendini kurtaramamıştı.

Eyüp, merkezden muhîte doğru yelpâze gibi açılan şehrin içinde, yarı müstakil ve karakteristik hayâtı ortasında, her şeyi kendi çatısı altında arayıp bulan kimselerin merdüm-girizliği içinde, kendi kendine yeten bir semt sayılırdı. Avlusunda, kışın bile bir total leyleği, durup dinlenmeden yağın bir güvercin sağnağı bulunan câmiinden ve memleketin dört köşesinden ziyâretçi toplayan türbesin-

Resim 6; Sâmîha Ayverdi

den, sükût işâreti veren zenci parmakları gibi, havaya kalkmış hesapsız servilerinden başka, oyuncakçıları, kebabçıları, kaymakçıları, taşçıları, bahçeli bahçesiz sıra sıra kahvehânele-riyle nam almış bir çarşısı da vardı.

İstanbul şehrinin bu katışıksız semtini, sınırları kırlara ve dağlara dayandığı için biraz da köy saymak mümkündü. Belki de kaymağının dilere destan oluşu, civar köylerin mandıralarından indirilen köpüklü ve hâlis sütler yüzündendi. Oyuncakçı ise, göbeğine ayna kırığı yerleştirip üstünü kırmızıya boyadığı minicik testileri, saksıları, komşu tuğla harmanlarının ağdalı çamurundan yoğururdu.

Hele asırlarca evvel bu semtin “Eser-i İstanbul” damgası vurulmuş porselen işleri, belki yeryüzünün en ileri san’at örneklerinden sayılırken, o zamanlar kim bilir hangi madde ve ruh terkiibinin kıvâmından faydalanarak, dünya porselen sanâyi ile boy ölçüşür olmuştu?” (27)

Sâmiha Ayverdi’nin yakın arkadaşı **Safiye Erol** da Makaleler’inde Eyüp’ten ve Eyüp Sultan’dan bahseder. “Şehirde Bir Dolaşma” başlıklı bir makalesinde, İstanbul’un asrileşirken mânevi huzur sâhalarını ve eski rehâvet köşelerini kaybetmesine gönlünün râzı olmadığını belirten Erol, bu düşüncesini şöyle açıklar:

“Ne câmi avlularından, ne şadırvanlardan sebillerden ne çardaklı kahvelerden vazgeçmek isterim: Sokak satıcılarının asırlar klişesinin çıkan seslerinin mevsimlere ve günün saatlerine göre tiryâkisiyim. Yeni zaman bozacılarımızı, gece simitçilerimizi sildi süpürdü. Mâcuncuları yeni nesil bilmez bile: Hani o kuyu fındıkları, kuzu kestâneleri? Kim bilir Tahmis taraflarında, belki Eyüpsultan’da hâlâ vardır. Biz göremiyoruz.” (28)

“Kuzu” başlıklı makalesinde Türk mutfağından bahseden Safiye Erol, bir yerde Eyüp kebabçılarının kulaklarını çınlatır ve şöyle der:

“Eski Türk mutfağında et, daha ziyâde harç gibi kullanılırdı, kıyma, küçük kuş başı tarzında. Eyüpsultan’da ve Edirne’de tanıdığım iki ihtiyar kebabçının şişe dizdikleri minnacık lokmalara dikkat ettim, et rasyonumuzun aslında küçük tutulmuş olduğunu anladım.” (29)

Romancı Erol, “Dinî Ziyaretler” başlıklı bir başka makalesinde maneviyat büyüklerinin ve Allah dostlarının kabir ve makamlarını ziyaret etmenin gerekliliğine ve insana kazandırdığı huzura dikkat çeker. Bu bölümde türbelerle dolu Eyüp’ün Müslüman kimliğine temas edilir:

“Seyahatlerimizde yolumuz, dîn ve millet ulularının kabri semtine uğrarsa, ziyârette kusur etmemeliyiz. Bu güzel kâidenin güzel tarzda uygulandığını ben Eyüb Sultan ve Fâtih’te gördüm. O semtlere uğrağı olan halk çok defa, dönemeçler yapıp yolunu uzatır. Eyüb Sultan’a ve Sultan Fâtih’e niyaz etmeden geçmez.” (30)

EYÜP’E SEVDALI EDİP: ZİYA OSMAN SABA

Eyüp Sultan’ı semtini, camiini ve özellikle mezaristanını eserlerinde en çok işleyen şair ve hikâyecimiz denilebilir ki **Ziya Osman Saba**’dır. Küçük yaşta annesini kaybeden; Eyüp kabristanına defnedilen annesini, babası ve anneannesiyile birlikte çocukluğunda sık sık ziyaret eden Ziya Osman’ın hem şiirlerinde hem de hikâyelerinde Eyüp önemli bir yer tutar.

Meselâ “İstanbul” şiirinde çocukluğundan olgunluk yaşına kadar yaşadığı şehri dönem dönem anlatırken, annesinin yattığı “Eyüp”ten bir tanış edasıyla bahseder:

*Benim de sayılmaz mı oralar?
Elimi tutar gibi iki yanımdan,
Babamın yattığı Küçükkuşu,
Anamın toprağı Eyüpsultan.*

Ziya Osman’ın Eyüp’ü anlattığı en güzel şiiri 1942 yılında henüz 32 yaşında iken kaleme aldığı “Toprağım”dır. Çünkü bu şiirde en çok sevdiklerini misafir eden semte yerleşmek arzusu duyar. Bu semtte oturup ölüleriyle birlikte olmayı diler. Bir yanda ölmüşleri, öte yanda yakınlarıyla birlikte hayatı daha da dolu yaşamak

Resim 7; Safiye Erol

(27) İstanbul Geceleri, Sâmiha Ayverdi, Kubbealtı Neşriyatı, 4. bs. İstanbul 2003, s. 151-152.

(28) Makaleler, Safiye Erol, Yayına Hazırlayan: Halil Açıkgöz, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 69.

(29) Makaleler, Safiye Erol, Yayına Hazırlayan: Halil Açıkgöz, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 129.

(30) Makaleler, Safiye Erol, Yayına Hazırlayan: Halil Açıkgöz, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 221.

Resim 8; Ziya Osman Saba

ister. Şiir bir bakıma Saba'nın şiirlerindeki temel motifi de yansıması bakımından çarpıcı bir örnek. Şöyle diyor şairimiz:

*Ne kadar istiyorum, akşamleyin, ezanda,
Eski bir evde olmak, orda, Eyüpsultan'da;
Bir yanda ölmüşlerim, bir yanda kalanlarım.*

*Duyayım: Gece, gündüz, hayat, ölüm iç içe,
Dallara konan karga, camımı vuran serçe,
Toprakta yatan annem, eli dizimde karım.*

*Ahret dolsun içime kumruların "Hu"sundan
Diyeyim, caminin geçerken avlusundan.
Şu musalla taşında bir namaz yatacağım.*

*Bir tabutun içinde sır vermeden gidenler,
Orda, beyaz taşlarla yıllardır beni bekler,
Benim de gözlerime yakın olsun toprağım.*

Ziya Osman, şiirinin yanı sıra nesirlerinde de Eyüp Sultan'dan, özellikle çocukluğunda babasıyla ve anneanesiyle birlikte vefat etmiş olan annesini ziyaretlerini anlatır. Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi'nin en güzel hikâyelerinden "Yaz Gezintileri"nde 1920'lerin Eyüb'ünden canlı sahneler görürüz. Bu hikâyeyi 1956'da çocukluğuna dönerek yazan Saba, mezarlığın dışında Eyüp'ün sosyal hayatından kesitler verir, özellikle canlı çarşılarından bahseder bu hikâyesinde.

"Rüzgârın bile âdeta rüzgârlaşmadığı iki kıyı arasındaki kül rengi su üzerinde, o bambaska vapurlarla yavaş yavaş, süzüle süzüle eriştiğimiz Eyüp'e bir kere de babamla gittiğimizi hatırlıyorum ama oraya asıl, anneannemle kaç kere gitmiştik!... Babam, annemin ölümünden sonra evlendiğine göre, oraya gidişi de bir çeşit 'formalite'nin yerine getirilişi değil miydi?.. Oysa ki anneannem, unutmadığı kocasına, kızına, geniş bir evde sereserpe ömür sürüp şimdi şurada o evin ne kadar da küçülmüşü ve basiti dört parmaklık arasında, üzerlerinde birtakım yazılı taşlarla gene bir araya gelmişlere; bir gün katılacağını bildiği, Eyüp'teki bu ikinci ailemize içinden kopan bir istekle sık sık gidiyor, yanına da beni alıyordu. Uzak misafirliklere gidişlerimizdeki gibi giyiniyor, bir eline şemsiyesini alıyor, öteki eliyle, uzaktan yollara çıkışlarımızdaki gibi, o yolların bin

türlü kaza ve belâsına karşı beni gûya daha emniyette bulundurmamak, bir tramvayın altına kaçırmamak, bir otomobile kaptırmamak için elimden daha sıkı sıkı tutuyordu. Bu ziyaretler de ölümlere -onlar iade edemeyecek olsalar bile- bir misafirlik değil miydi? Ondan, bu misafirlikleri -hem de anneannemle birlikte gildikten sonra- öbür misafirlikler arasında, şimdiye kadar anmış bulunmam lâzım gelmez miydi?.. Yazık ki, ölümleri ne kadar unutmak istemesek gene de az ve geç hatırlıyoruz!... Kulaklarımda, anneannemin galiba tafdadan çarşafının hışırtısı, gözlerim, o çarşafın uzun eteği altından, kâh sağ, kâh sol bir an görünüp kaybolan siyah iskarpın uçlarına ikide bir takılarak, Eyüp çarşısından, camisinin avlusundan geçer, Kırkmerdivenler'i tırmanırız. Orada yalnız bizim yakınlarımız mı vardı? İstanbul uğrunda şehit düşmüş Eyüp Sultan'dan başlayıp bir zamanlar, berrak mavi gözleri, süt beyaz sakalıyla, biz görmeden, yanbaşımızda, sarayında yaşamışken, demin iskeleye çıkar çıkmaz türbesi de karşımıza çıkıvermiş Sultan Reşat'a varıncaya kadar, erkek, kadın, büyük, küçük, zengin, fakir, oraya ne çok insan, ölüp getirilip gömülüp bırakılmıştı! Orada onlarla da, şimdi renkleri solmuş veya büsbütün uçmuş olsa bile kalıpları hiç bozulmamış fesli, türlü kavuklu erkekler; süslü, çiçek oymalı mezar taşlarıyla âdeta yaşamaklı, feraceli hanımlar; minik fesli küçük taşları âdeta ben yaşta, benim gibi çocuk olmuşlar; benden önce, kuşak kuşak, böyle çeşitli kıyafetlerle bürünüp yaşamışlarla da tanışıyorum. Onlar bize yol veriyorlar ve biz aralarından geçiyorduk. Ben, şaşkın, adımlarımı, kaza ile bir yerlerine basmaktan korka korka, ancak atabiliyordum. Annaennemin, Sultan Reşat'ın türbesinden beri, dudakları kıpırıyor, belli, Eyüp Sultan'inkine en uzun süren dualarını ediyordu. Onu, bildiğim kadarıyla ben de taklide uğraşıyordum. Evet, burada, Boğaz'ın bir 'başka hayat'la dolu ilerlerindeki gibi türküler mırıldanılmıyor, insanın boğazına bir şey tikanıyordu.

Aile mezarlığımızın parmaklık kapısından girip bu kadar insan arasında nihayet bizimkileri bulunca, hemen orada, sağdan birinci mezar, ölümünden sonra dünyaya gelmemle adı da bana verilen, annemin amcasıydı. Anneannem, onun, doktorlar, hastalığı-

Resim 9; Fazıl Hüsnü Dağlarca

nı anlayamadan -bunda, o zamanın bütün doktorları hesabına bir anlayışsızlık payı da çıkararak- genç yaşta ölümünü bana kaç kere anlatmıştı. Uzun, üstüvanî, mermer taşı da, fotoğraflarındaki, gene eski kadınların 'sülün gibi' diyecekleri boyunu düşündürüyordu. Onun yanında; başucunda büyükbabamın, ayakucunda annemin taşı olmak üzere, baba, kız, daha küçük, gösterişsiz taşlarla, koyun koyunaydılar. Anneannem, kızının mezar taşının başına usulca elini koymakla, onun, daha küçücük bir kızken, boyu ancak şu mezar taşı kadar var yokken kaç kere yaptığı gibi, gene saçlarını mı okşamak istiyordu? Oracığa, bir kenara ilişiyorduk. Daha doğrusu, ben kendi hesabıma, bir köşeye büzülüyordum. Anneannem, yol boyunca çarşafının pelerinin altında tuttuğu, öyle ki, o âna kadar, taşıdığı- nın bile farkında olmadığım küçük bir paketten bir şeftali çıkararak bana uzatıyordu. Bahçemizdeki şeftali ağacının, yolda susayınca, sucuların bardaklarıyla su içilemeyeceğinden, bizimle birlikte tâ buralara gelmiş iri yemişini hem tanyor, hem, böyle bir yerde, yadırgıyordum. Artık, bir şey yemek, dilim damağıma yapışsa da, topraktaki bunca insan arasında susuzluğumu gidermek mümkün müydü? Ne yapacağımı şaşırılmış, çevremdeki mezar taşlarına bakıyordum. Neden sonra, misafirlikte, ikram edileni geri çevirmenin ayıp olacağı endişesiyle elim, ister istemez, şeftaliye uzanıyordu. Sahiden de, o şeftali, herhalde içlerinden birinin dikip yetiştirdiği ağacın bu kimbilir kaç yıl sonraki yemişi gene onların bir ikramı olmuyor muydu?...” (31)

Ziya Osman bir İstanbul sevdâlisidir. Bir gün tayini Ankara'ya çıkıp da İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalınca büyük bir teessüre kapılır. "Bıraktığım İstanbul" o hislerin tercümanıdır. O İstanbul'un şatafatlı eğlence yerlerine değil, "sevdiklerinin mezarını ziyaret etmek üzere o mütevazi Eyüp vapuruna binmek" ister. Ruhunun derinliklerini yansıtan bu hikâyenin son satırlarında derin bir hasretin acılarıyla yüklü iç çekişlerini hissederiz:

"İstanbul! Senin o gazetelerde gece elbiseyle gidileceği ilan edilen yeni eğlence yerlerini, yeni gazinolarını, lidolarını istediğim yok; ben, orada bir Hukuk talebesi iken kitabımı alıp çalışmaya gittiğim Gülhane parkına

yine gidip, o eski sıraya oturmak istiyorum. Ben, senin Ada vapuruna değil, sevdiklerimin mezarlarını ziyaret etmek üzere o mütevazi Eyüp vapuruna binmek istiyorum. İstedğim, o, kalabalığı ile beraber ruhu da değişmiş Be-yoğlu'nda eğlenmek değil, ben ruhuma denk, fakat İstanbul'un sokaklarında, serin bir sonbahar gününü bir harman gibi sarınarak sadece yürümek istiyorum." (32)

Ziya Osman, ömrü tamam olup vâdesi dolunca hayatı boyunca hasretini duyduğu Eyüp mezarlığında toprağa verilir. Tarih 29 Ocak 1957. Bir kış günü dostları onu Şişli Camii'nden alıp şiirlerinde ve hikâyelerinde sevgiyle andığı Eyüp Sultan'a getirirler. Camiden geçirip mezarlığa yönelirler ve ömür boyu rüyalarına giren sevgili annesinin yanına 31 Ocak'ta defnedirler. "Ölüm şairi"nin ölümü, dostları edebiyatçıları büyük kederlere sevkeder. Behçet Necatigil Ziya Osman'ın ölümünü ve toprağa verilmesini şu duygularla tasvir eder:

"Ziya Osman, 31 Ocak'ta toprağa verildi. 'Eski Bir Evde olmak, orda Eyüpsultan'da' diyordu. Hayatla ölümü iç içe yaşamış, beyaz şiirler şairi, özlediği yerde, özlediği eve göçtü. Kar yağıyordu, temiz-beyaz. Ve serviler, kara nuranilikleri içinde bir kandil gecesine hazırlanıyorlardı. Hayatı beyaz, ümitleri beyaz, imanı beyaz, aziz şair için, böyle dini bir günde, bir kandil gününde, ötedünya çiçekleri karların altına anneciğinin yanına gömülmek, ömrü boyu özlediği en Tanrısal saadetti her halde. Tanrıdan bunu istemiş, istediği oldu." (33)

Ve ne acıdır ki Eyüpsultan'ın bu kara sevdalı şairinin bugün mezarı bilinmiyor. Dahası, mezarının kayboluşu hiçbir gazeteye, radyoya, televizyona haber konusu olmuyor. Bu hazin ve kederli bir tecelli, fakat Ziya Osman'ın eserlerinin yeniden basılması, bütün yazılarının toplanarak yayınlanması, hakkında yazılanların bir kitapta toplanması ve ona dâir önemli toplantıların yapılarak gündeme gelmesi ise bizim için bir gerçek teselli!...

ŞAİRLERİN SEVDİĞİ SEMT

Eyüp, Cumhuriyet devrinin bağımsız şairlerinden **Fazıl Hüsni Dağlarca**'nın şiirinde

(31) Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi, Ziya Osman Saba, Alkım Yayınları, 3. bs. İstanbul 2003, s. 172-174.

(32) a.g.e.

(33) Varlık dergisi, 15 şubat, 1957.

(34) Benden İçeri, Behçet Kemal Çağlar, Ajans Türk Matbaası, 1966, s. 33.

(35) Ağvan, İbrahim Minneoğlu, Hatipoğlu Yayınları, s. 82.

de yer alır. “Haliç” şiiri şairin semte ve yaşayanlarına bakışını bize göstermektedir:

*Eyübün oyuncakları, alı bebek, güllü canbaz
Halicin uzunluğunda hepsi*

....

*Haliç, ağırlığı gün artan tepsi
Eyüp'te Cuma, binlerce inanç, Tanrısına açılmış
avuçlar*

Güvercinlerle çocuklarımız bir ak suda birleşmiş

*Sonrada pazaryeri dayanmış karpuz karpuz,
balık balık ulu tapınağa dek*

*Sonra ayakkabı boyacıları, sandıkları sarıdan
pembeye, binlercesi birden*

Halicin yeni çağını yaratır hepsi

Haliç bir uzun tepsi,

*Eyübün yaşlı kadınlar parkında düşünür nurdan
nineler,*

*Sırtlarda ölümlerle birlikte, İstanbul'u görmek
Geçmişin kaçıışı duyulur, duyulur geleceğin
ayak sesleri titrersiniz*

Ağız ağız ekmek tadında bir savaşı,

Halicin güzelliğinde hepsi.

Modern Türk şiirinin ustalarından İlhan Berk de Eyüb'ü mısralarında diline dolar:

Ve Eyüp'e bakıyorum.

Eyüp'te su suya benziyor

Bir ev bir eve. Bir yaprak bir yaprağa.

Ve incecik çiziyor geceyi bir kâğıt bir ağaç

Ve eski yeşil denilen bir yeşil

Ve bir su çarkı

Cumhuriyet dönemi şairlerimizden **Su-nullah Arsoy** ve **Edip Ayel**'in “Eyüp” isimli şiirleri vardır. **Behçet Kemal Çağlar** ise “Eyüp'te Akşam” şiirini yazmıştır: “Cennet bahçesinden bugüne kaldık/Çatlayan bir narla renkli ortalık” diyerek semti tasvir eden şair, Eyüp'e hâkim olan dinî dokunun biraz da servilerden kaynaklandığına işaret eder: “Servi boylu yatmış yere upuzun/ Servi ekler başı ucunda mahzun.” Kabirler ve burada yatanlar hakkında bir hayli orijinal teşbihler yapan Behçet Kemal'e göre servilerin bir bekçi gibi beklediği “servi boylu”ların yattığı mezarlar bu semtin silüetini oluşturmuştur. Bir mezardan söz ederken “Sahibi secdede bir mermer kavuk” der. Kabrin tepesindeki ka-

vuğun sahibinin secdeye varması, ölümün Allaha bir boyun eğişi ve ona teslim oluşu demektir. Şair, bu şiirinde “Canla taş kesilmiş, taşlar dirilmiş” derken, aslında her şeyin yer değiştirdiğini vurgulamak ister. Çağlar, mezarlıktaki hareketliliği bir secde hâline hazırlık olarak görür: “Başlarında ‘Eyyüp’ görünmez önder/ Gelmişler bu akşam vecde/ Güzelin önünde etmeye secde” derken Ebâ Eyyübel Ensarî'nin öncülüğündeki bütün ölümlerin “Güzel” olarak tanımladığı Allah'ın önünde secde etmeye hazırlandığını anlatmak ister. Artık “serviler cemaat, çınarlar imam” olmuştur ve toplu bir ibadet, bir kıyam hareketi meydana gelmiştir:

Serpilince uzak minarelerden

Taş kesilmiş eller doğrulur yerden

Dik başlar sessizce toprağı bulur

Eğik taşlar yavaş yavaş doğrulur.

Şair mezarlıkta geçirdiği akşam kabirlerde yatan ölümlerin âdeta dirildiği duygusuna kapılmıştır. Çünkü, uzaklardan gelen ezan sesleri, kabristana egemen bir uhrevî hava meydana getirmiştir. Bu yeniden hareketlilik adeta bir ba'sü ba'del mevdi, ölümden sonra bir dirilişi müjdelere. (34)

İstanbul'un en eski semtlerinden Eyüp uhrevî bir âlemin derin izlerini taşıdığı için bir çok şairin yanı sıra **İbrahim Minnetoğlu**'nun da şiirine konu olur. Şairin “Eyüp Sultan” isimli şiirine göre “Her köşesinde bir kubbe,/ Her sokakta bir türbe”si olan semt, “dula, yetime” teselli dağıtmaktadır. Eyüp Camii'ne ve türbesine kimi hastalığına şifa, kimi derdine deva, kimisi ise sadece Allaha dua etmek için gelmektedir şaire göre. (35)

Tabii ki Eyüp'ü anlatan şairler adını andığımız birkaç isimden ibaret değil.. Hisar grubunun en iyi şairlerinden **Mustafa Necati Karaer** de “İstanbul Olmak” şiirinde şehrin muhtelif semtlerini dolaşır. “Değişen belki boğazın suları,/ Ben İstanbul sabahında seni buluyorum/ Nasıl söylemeli bilmem ki aşağı yukarı: Ben İstanbul'a geldim mi, İstanbul oluyorum” dedikten sonra Bebek'te, Kavaklar'da, Beyoğlu'nda ve Üsküdar'da dolaşır.

Eyüp'e uğrar şair ve şöyle der:

*Beni Eyüp'e götürür bulutlar,
Belki onların da bir bildiği var.*

Adapazarı doğumlu olmasına rağmen, çocukluğu Eyüp'te ve Haliç çevresinde geçen **Nusret Karaca** "Ben Haliç'in Çocuğuyum" şiirinde fizikî olarak ayrılrsa da kopamadığı semti son derece lirik mısralarla anar:

*Ben
Haliç'in çocuğuyum
Eyüp'te büyüdüm.
Sütlüce'den Balat'a
Sandallarla ben geçtim
Ben
Haliç'in çocuğuyum
Orada
Erken çalardı fabrika düdüklüleri
İşçiler otururdu
Sirt sırta vermiş evlerde
İnsanlar yorgun kalkardı yataklarından
Biz çocuklar
Kana kana içerdik suları
Eyüp çeşmelerinden*

Şair, şiirine daha sonra şöyle devam eder:

*Ben
Haliç'in çocuğuyum
Aklımda hep Haliç
Eyüp Sultan'da kuşlar
Aolusunda dua eden annem
Dışarıda simitçiler
Bir babam kaldı orada
Bir de mezarda annem
Aklım hâlâ Haliç'te*

Günümüz şairlerinden **İrfan Çiftçi**, "Se-sim de İncir Ağacında" şiirinde farklı bir ses verir bu beldeye:

*Hayatımdan nefesin savaşa baba
Eyüpsultan'da öldüm bir öğlenin sirtında
Gurub boğumlarında titrerken
Rumeli türkülerinde baykuş telekleri büyüdü
O kızların yüzünde keman sesi sirtto
İncir çekirdeğini ağlatır kalbimizde*

Çiftçi şiirini şu mısralarla bitirir:

*Ay tutuldu fısilıyla
Gök ve yer tanla uyandı ancak*

Bismillahirrahmanirrahim.

Şemsi Belli de şiirinde Eyüp Sultan'ı anar:

*Takvimler değişti ama
Hiçbir şey değişmedi inan.
Eyüp Sultan'da dualar ediliyor*

Bedirhan Gökçe, "Ayasofya Garipti" şiirinde Eyüp'ten sık sık söz ederken, Eyüp'ün manevi kardeşleri mâbetlerden de sevgiyle bahseder:

*Dolaştım İstanbul'u sabaha karşı
Aşıyan, Eyüp Sultan, Kapalıçarşı
İçimdeki hüznle durdum önünde,
Ayasofya garipti, ben ağlamaklı.*

*Şimdi Eyüp'teyim ben, sabah namazı
Hiçbir yerde bulamam burdaki hazzı.
İndim Sultan Ahmet'e bir hüznü sardı,
Ayasofya garipti, ben ağlamaklı.
Gözlerim kan çanağı, çıktım dışarı,
Caminin tam önünde simitçi hacı.
Kan kırmızı o çayda yine o vardı,
Ayasofya garipti, ben ağlamaklı...*

Mehmet Arslan ise "Hilâle Açılan Kent" şiirinde bizi Eyüp semtinin tarihine taşır. Fethin rüzgârının yüreklerde başlattığı heyecanı ve tutuşturduğu yangını dile getirir. Şairin şiirinde fethin sesini ve nefesini duyuyoruz:

*Bir müjde çağlar ötesinde
Kokusunu taşıyan sahabe rüzgârları
Gezindi ufkunda suların, surların*

*Aştı yüzyılları delip gelen ses
Ulaştı gönülden gönüle bir sancak yarışı
Bu diyâr Ebu Eyyüb el-Ensarilere yâr.*

Eski İstanbul'u doya doya yaşayan, eski siyah beyaz filmlerinin hüznü ve gamlı sesi sinema aktörü **Sadri Alışık** "Merhaba İstanbul"um şiirinde adım adım dolaştığı İstanbul'dan renkli sahneler meydana getirir:

(36) Eyüp, Vecdi Bürün, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 5-6.

(37) Edebiyatımızın Güler yüzü, Mehmet Nuri Yardım, Çatı Kitapları, 2. bs. İstanbul 2003, s. 456.

(38) İbnü'l-Vakt, Afet Ilgaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 86.

Bu benim dünyaya ilk gelişim

.....

Kundakla kefen arasında bir gün İstanbul İstanbul değişim

Merhaba Kızkulesi, merhaba Eyüp Sultan, Kanlıca, Şehremini merhaba!...

Bir İstanbul esiyor eski çocukluğumdan Ekşi bozalı Arnavut kaldırımları lapa lapa.

Yuşa'dan mı okunurdu o ezanlar, Hırka-i Şerif'ten mi?

Komşularımız kaptanlar Malta taşlı ikindilerden kalan

Hâlâ o beyaz gergeflerden mi?

Bir tarihi gömmüşler Karacaahmet'inde Üsküdar'ın

Ve mercan terliklerinde unutulmuş çarşafı kadımlar.

Şükri Kurgan'ın "İstanbul'un Sesleri"nde her semte bir misyon biçilir. Şişli "sarışın bir günah", Beyoğlu "çakırkeyf bir kahkaha"dır. Şairin Eyüp'e yakıştırması çok mâni-dâr: "Eyüpte güvercin dua sesidir".

NESRİMİZDE EYÜP SULTAN

Peki şairler Eyüp Sultan'ı şiirlerinde anlatır da hikâyeciler ve romancılar boş durur mu?.. Onlar da zaman zaman roman ve hikâyelerinde bu havasını sevdiklerini, uhrevî iklimine vuruldukları, âşinâsı oldukları semti bir vesile ile yâd eder, metinlerini onun renkgârenk çizgileriyle süslerler.

Bir kültür ve sanat adamı olan gazeteci yazar **Vecdi Bürün**, "Eyüp" isimli romanına bu tarihî semti anlatarak başlar. Romanın kahramanı, Eyüp mezarlığının ünlü yokuşunda büyük bir yolculuğa çıkar. Bu oldukça zorlu ve iç âlemlere yapılan bir seyahattir. Romanın üçüncü paragrafını okuyalım:

"Eyüp iskelesine yanaşınca, kayıkçıya bir yirmibeşlik uzatıp dışarıya atladı ve hızla yürümeye koyuldu. Karakolun önünden sapaarak Eyüp Camii'nin arkasına düşen dar yola girdi. Büyük türbelerin önünden geçerken, kapılarından birinin, orta kapının üzerinde tek cümlelik mermer kitabeye baktı. Karanlık mermer kabarıklığı halindeki yazıyı göremi-

yordu. Bununla beraber, yıllardır, çocukluğundan beri hemen her gün gördüğü yazı gözlerinin önünde duruyor gibiydi: "Küllü nefs'in zâikatül-mevt." (36)

Burada Vecdi Bürün'ün başrolde oynadığı ve birkaç sanatçıyla birlikte Eyüp'e yaptığı baskını hatırladım. Bir nüktenin ışığında Eyüp'e biçilen manevi değeri yansıtmaya bakımdan enteresandır. Aktarmak istiyorum:

"Vecdi Bürün, Galata Köprüsü'ndeki lokantada Eşref Şefik, Peyami Safa, Çallı, Orhan Veli, Burhan Toprak'la birlikte yemek yerler. Bürün'ün teklifi üzerine sabaha karşı Eyüp'e gitmek ve türbeyi ziyaret etmek isterler. Eyüp Camii avlusuna gelinir. Bekçi, bu saatte gelen kravatlı şık giyimli gruba yaklaşır. Vecdi Bürün, korkuyla yaklaşan bekçiye asker selamı verir. 'Ben Ruh Devlet Bakanım, teftişe geldim. Kaymakamı hemen çağır' der. Kaymakam maiyeti, polis ve bekçilerle apar topar gelir. Bürün, türbenin derhal açılmasını emreder. Türbe açılır, ziyaretler yapılır. Grup, daha sonra Kaymakam ve kolluk kuvvetlerine teşekkür edip vedalaşır, ardından Eyüp'ün karanlık sokaklarında kaybolurlar." (37)

Bir başka hikâyeci ve yazar **Afet Ilgaz** da Eyüp'e bigâne kalamayan edebiyatçılarımızdandır. "İbnü'l Vakt" isimli deneme kitabında "Yeni Ramazan" başlıklı yazısında eski ile yeni ramazanları mukayese eder. Burada kendisine sorulan "eski ramazanlar"ın yenilerinden şu farkları olduğunu belirtir:

"Bir kere ben o zamanlar çocuktum. Annem genç bir kadın, babam genç bir erkekti. Caddemizde altı katlı apartmanlar yerine iki katlı, küçük, ahşap evler sıralanırdı ve biz annemin arkadaşı, mahalleden kadınlarla birlikte, Eyüp Sultan'a yürüyerek giderdik. Annem, gene o mahalledeki kadınlarla, teravîh için semtin camilerine giderdi, hatta uzak camilere. Sabah namazları için de giderlerdi camilere. Şimdi bu günleri hasretle arıyor ve namazları mecburen evde kılıyor." (38)

Mustafa Miyasoğlu da "Yollar ve İzler"de mineli çalar saatin sesiyle kendini bulan insanların Eyüp Sultan'dan başlayan bir Anadolu seyahatini anlatır. Bayram tatilinde Mevlâna ziyareti için yollara düşen iki ailenin

serüveninde kimlik ve kişilik meseleleriyle birlikte, farklı izlerde hayatlarının mânâsını idrak etmeye çalışan insanların hikâyesidir anlatılan. (39)

Muhterem Yüceyılmaz ise “Haliç Hikâyeleri”nde yer alan “Eyüp Kassel Arası” isimli hikâyesinde uhrevî güzelliğine hayran olduğu bu semti tarihiyle, gelenekleriyle ve bugünkü durumuyla anlatır. (40)

ORHAN OKAY'IN BİR BAŞKA İSTANBUL'U

Günümüz edebiyatçıları, sadece şiir, deneme, hikâye ve romanlarında değil çoğu zaman hâtıralarında da da Eyüp'ü anarlar. Edebiyat tarihçisi Prof. Dr. **Orhan Okay**, “Bir Başka İstanbul” isimli eserinde çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği İstanbul'u anlatırken oyuncakların merkezi olan Eyüp Sultan'ı minnetle ve huzurla yâd eder. Anlattığı Eyüp 1940'ların bir kenar İstanbul semtidir:

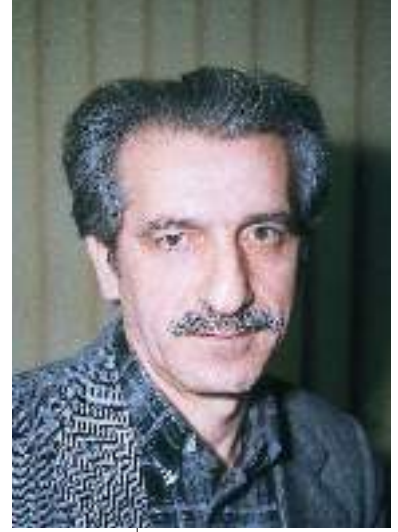
“Bizim imalât oyuncaklarımızın semti ise Eyüp'tü. Cuma günleri, hem Eyüp Sultan ziyareti için, hem de pazarı olduğundan birçok vesileyi de bir araya getirdiği için müsait bir gündü. O gün ziyareten sonra, kuşlara yem atılır, sakat olduğu için kuşları da göçemeyen ve bir ağaç kovuğunda yaşayan emektar topal leylek seyredilir, hemen caminin karşısındaki dükkânlarda paça yahut kebab yenir, yine epeyce meşhur olan Eyüp halkası alınır. Oyuncakçılar, Eyüp halka fırınının yanından başlar ve içeriye doğru uzanan dar bir sokağın iki tarafında devam ederdi. Bunların çoğu tahta oyuncaklar yapardı. Kapılarının önünde renkli beşikler, dört tekerlekli çekçek arabaları, avuç içi kadar büyüklükte atlı araba, sandal, fayton bazen bunların yine tahtadan atları, faytonların kumaştan yapılmış kapıları, kayıkların, Haliç'teki asıllarında çok sık görüldüğü gibi güneşlik tenteleri. Bu oyuncakçı dükkânlarından birinin kapısından içeri başınızı uzattığınız zaman içeride bıçak, keser, rende ve torna gibi aletlerle ağaç parçalarının nasıl şekillendiğini seyredebilirdiniz. Tahtadan yapılmış ve dönerken takırdayan rüzgâr fırıldakları, iki çubuk arasına gerilmiş ipe bağlı ve çubukları sıkıştırınca takla atan kar-

tondan hokkabaz, çubuğunu avuç içinde yuvarladığınız zaman ipe bağlı küçük tokmaklarıyla gürültü çıkaran davul biraz daha yakından dönemin geliştirilmiş oyuncaklarıydı. Bunlardan bana bir tahta tramvay alındığını senelerce kırılmadan kullandığımı biliyorum. Kalın ve muhkem tekerlekleri, pencereleri, hattâ tepesinde tel den yapılmış arşesiyle bayağı güzel bir tramvaydı.

Eyüp oyuncaklarından hatırlanmaya değer bir de düdüklü testiler vardı. Bunlar da bir karıştan küçük, üflendiği zaman su ile dolu veya boşken farklı şekilde ses çıkaran ve çok defa üzerinde Eyüp yazılı testilerdi. Bu oyuncakçıların vitrinlerinde ise deve derisinden yahut kartondan yapılmış Karagöz figürleri sıralanırdı.

Bu satırları yazarken yeni İstanbul rehberlerine baktım. Eyüp'te oyuncakçılar çıkmazı hâlâ görünüyor. Ama artık o ustalarla beraber bu gibi oyuncaklardan hoşlanacak çocuklar da kalmadı.” (41)

Eyüp edebiyatımızda en çok işlenmiş ve hakkında şiirler, yazılar kaleme alınmış semtlerdendir. İstanbul'un, hatta Türkiye'nin maneviyat kokan, uhrevi havası olan beldelerindedir. Bir eski zaman şehridir. Dolayısıyla Müslüman olan Türk şair ve yazarlarının bu semtten sıkça bahsetmesi, edebî eserlerinde, hâtıra ve mektuplarında anması normaldir. Burada sınırlı zamanımız olduğu için çok az kısmını yansıtabildiğimiz bu edebî metinlerin çoğu, mecburen tebliğin dışında kaldı. İyi bir araştırma sonucu bu metinler bütünüyle bir araya getirildiğinde “Türk Edebiyatında Eyüp Sultan” başlı başına eser olabilecek genişlikte ve zenginliktedir. Umulur ki, kültüre ve sanata çok değer veren ve bu yönüyle İstanbul Belediyeleri arasında temayüz eden Eyüp Sultan Belediyesi, böyle bir eseri hazırlatarak Türk edebiyatı tarihine ve milli kültürümüze kalıcı ve muhteşem bir armağan bırakmış olur.

Resim 10; Mustafa Miyasoğlu

(39) Yollar ve İzler, Mustafa Miyasoğlu, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002.

(40) Haliç Hikâyeleri, Muhterem Yüceyılmaz, Ötügen Neşriyat,

(41) Bir Başka İstanbul, Prof. Dr. Orhan Okay, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 106-107

Resim 11; Orhan Okay

BİRİNCİ DÖNEM TÜRKYE BÜYÜK
MİLLET MECLİSİNDE
EYÜPLÜ BİR MEBUS
YAHYA GALİP (KARGI) BEY

Doç. Dr. Sadık SARISAMAN

1961 tarihinde Uşak'ın Kabaklar Köyü'nde doğdu. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1982 tarihinde bu fakülteden mezun oldu.

Tarih Öğretmeni olarak görev yaptı. Eylül 1988'de Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi olarak istihdam edildi.

Aynı Enstitüde 1990 yılında tamamladığı "Birinci Dönem TBMM'de Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in Faaliyetleri" adlı yüksek lisans tezi ile tarih uzmanlığı unvanını aldı. Şubat 1995'de tamamladığı "Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekatı Dönemlerinde Osmanlı-İran İlişkileri" adlı çalışmasıyla doktor unvanını aldı ve aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Giresun Eğitim Fakültesi'ne Yardımcı Doçent olarak atandı. Kasım 1999'da girdiği Doçentlik Bilim Sınavını başarıyla tamamlayarak Doçent unvanını aldı. Şubat 2003'te Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne geçiş yaptı. Halen bu fakültede Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Büyük güçlükler içerisinde Milli Mücadele-yi başarıyla neticelendirmiş olan Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk tarihinde son derece önemli bir yeri vardır. Bir taraftan işgalci düşmana ve diğer taraftan iç isyanlara karşı mücadele yürüten, zaman zaman çok zor anlar geçiren bu meclis; makamı, mevkii, rahatı, huzuru bir tarafa iterek vatan ve milletin kurtuluşu için mücadeleye atılan üyelerden oluşmaktaydı. Burada her meslekten çeşitli görüşlere sahip mebuslar yer alıyordu. Buna rağmen milli meselelerde şahsi mücadelelerin bir kenara bırakılarak birlik ve beraberlik içerisinde davranıldığı görülmektedir. Öncelikle amaç düşmanı yurttan kovmak ve ülkeyi işgalden kurtarmaktı. Bu bakımdan bu meclis aynı zamanda bize Türk Milletinin zor anlarda her türlü rekabeti bir tarafa bırakarak nasıl bir araya gelebileceğini gösteren güzel bir örnek teşkil eder.

1. YAHYA GALİP BEY'İN HAYATI*

Yahya Galip Bey, 1874 (1290)'de İstanbul Eyüp'te doğdu. Ali Rıza Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Darülfeyz İptidai Mektebi ve Ayvansaray Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra 13 Haziran 1892'de Divan-ı Muhasebat Dairesi'nde kâtip olarak göreve başladı. 13 Mayıs 1903 tarihine kadar bu kalemde çalıştıktan sonra Tokat Muhasebe Kalemî Kâtipliğine atandı. 13 Nisan 1907'de Amasya Muhasebe Kalemine nakledildi. Bir yıl sonra tekrar Tokat'taki görevine getirildi. 15 Ağustos 1909'da Divan-ı Muhasebat ikinci sınıf kâtipi oldu. 24 Temmuz 1911'de Muş, 13 Kasım 1911'de Aydın muhasebecisi olarak görev yaptıktan sonra 17 Ekim 1912'de Bitlis Defterdarlığına tayin edildi. 6 Mayıs 1913'te Hicaz, 10 Haziran 1914'te Halep ve 17 Aralık 1916'da Kastamonu Defterdarlığı görevlerinde bulundu. Bu görevde iken Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın 19 Eylül 1919'da Çorum'da tutuklanarak Sivas'a götürülmesiyle Ankara Vali Vekilliğine atandı. Sivas Kongresi'ni takip eden bu nazik dönemde milli mücadeleye etkin hizmetlerde bulundu⁽¹⁾. TBMM'nin açılmasından sonra 6 Mayıs 1920 tarihinde Ankara Valiliği'ne asaleten atandı⁽²⁾.

Yahya Galip Bey, 22 gün gibi kısa bir sürede binayı hazır hale getirerek TBMM'nin açılış-

na yetiştirdiğini gurur ile anlatır⁽³⁾. O, Ankara Vilayeti'ndeki seçimleri de başarı ile neticelendirdiği düşüncesindedir. Ancak, Yahya Galip Bey'in aynı oyu alan Kırşehir sancağına ait iki mebus adayı için çektiği kura problem yarattı. Hatta, mecliste de bir kısım tartışmalara yol açtı. Zira, Vali Bey bir heyet huzurunda değil de tek başına kura çekmiş ve Bekir Ağayı mebus olarak meclise göndermişti. Bu durum diğer aday Avanos Eski Tabibi Sarım Bey'i rahatsız etmişti⁽⁴⁾.

Yozgat ayaklanması da Yahya Galip Bey'in Ankara Valiliği dönemine rastlar. Çerkez Ethem kuvvetleriyle gelerek bu ayaklanmayı bastırdı. Ancak ayaklanmanın ortaya çıkmasında Vali Galip Bey'in de ihmali olduğu düşüncesinde idi. Onun için yargılanmak üzere Valiyi Yozgat'a çağırıldı. Ancak Mustafa Kemal Paşa Yahya Galip Bey'e sahip çıkmış ve Ethem Bey'e teslim etmemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu konuya önemine binaen Büyük Nutukta da yer vermektedir. O, Yahya Galip Bey hakkında şunları yazmaktadır:

“(Ethem Bey'in) Yozgat'a izamını talep ettiği Ankara Valisi, teşebbüsünü milliyede fevkalade hizmet ve fedakârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey idi. Yahya Galip Bey'in bilhassa bizzet hizmeti takdir olunmuş ve vücudu pek lüzumlu ve nâfi bir zat olduğu mâlum idi. İşte böyle bir zattı, kendi eline, idam sehvasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesir ihraz edebileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip Bey'i veremedik ve vermedik.”⁽⁵⁾

Ancak, Kamil Erdaha Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda Ethem Bey'e göndermiş olduğu bir telgrafını tespit etmiştir. Telgraf ay-nen şöyledir:

Yozgat'da Tedip Kuşvetleri Genel Komutanlığına
Haziran 1920

Eski Vali Yahya Galip Bey konusundaki buyruk ve haberleriniz üzerine kendisinin çabukça gönderilmesi için İçişleri Bakanlığımıza gerekli buyruk verilmiştir.

BMM Başkanı

Mustafa Kemal⁽⁶⁾.

Resim 1; 1919, M. Kemal ile Yahya Galip Kargı Vali Vekili iken

(1) Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, C. III, Ankara 1995, s. 658-659.

(2) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No: 1.1.1., Fon Kodu: 30.18.1.1, Dosya: 71-1, Sayı: 1.

(3) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. VI, (2. baskı), TBMM Yay., s. 237. (Bundan sonraki dipnotlarda *Zabıt Ceridesi* şeklinde kısaltma yapılacaktır.)

(4) *Gös. yer*; Yahya Galip Bey, milletvekillerini ilgilendiren meselelere sahip çıkmakta idi. Nitekim Kırşehir Mebusu Bekir Efendi'ye ait İstida Encümeninde gönderilen mazbatanın acilen bir karara bağlanması için 2 Temmuz 1922'de ve 15 Ağustos 1922 tarihlerinde iki defa takrir verdi. Takririn bir sonraki ruznameye alınmasına karar verildi. Ancak, daha sonraki oturumlarda bu konuyla ilgili bir haber alınmadı. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. III, Türkiye İş Bankası Yay., s. 549. (Bundan sonraki dipnotlarda *Gizli Zabıt Ceridesi* şeklinde kısaltma yapılacaktır.)

(5) Kemal Atatürk, *Nutuk II*, (15. Baskı), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 470.

(6) Kamil Erdaha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 260.

* Sn Sarısanın bu çalışması, Belediyemizin katkıları ve Kargı ailesi'nin sağlayacağı desteklerle kitaplaştıracağını şimdiden söyleyebiliriz. (yay. notu)

(7) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No: 1.2.10., Fon Kodu: 30.18.1.1, Dosya: 71-5, Sayı: 28 M.

(8) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No: 2.21.19., Fon Kodu: 30.18.1.1, Dosya: 71-13, Sayı: 402.

(9) TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No: 280.

(10) Zabıt Ceridesi, C. V, s. 423.

(11) Fahri Çoker, a.g.e., s. 659.

(12) Zabıt Ceridesi, C. VII, s. 269.

(13) Zabıt Ceridesi, C. VII, s. 224.

(14) Zabıt Ceridesi, C. IX, s. 18.

(15) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No: 31.172.2., Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya: 282.

(16) Zabıt Ceridesi, C. XVII, s. 61-63.

(17) Zabıt Ceridesi, C. XXIII, s. 295.

(18) Zabıt Ceridesi, C. XXV, s. 130.

Gerçekten de 12 Haziran 1920 günü Yahya Galip Bey, Ankara Valiliğinden azledilmiştir⁽⁷⁾. Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Paşa şartların uygun olmaması nedeniyle Ethem Bey ile sürüşme yaratmak istememiştir. Ancak, Yahya Galip Bey'i de kendisine teslim etmeden meseleyi geçiştirmiştir. Daha sonraki gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın Yahya Galip Bey'e sahip çıktığını göstermekte ve bizim düşüncemizi doğrulamaktadır. Zira azline rağmen kendisinin devlet memuriyeti yapabileceğine dair 30 Kasım 1920 tarihli Hükümet kararı mevcuttur⁽⁸⁾.

Ancak, Yahya Galip Bey'in bundan sonraki hayatının tamamı mebusluk görevi ile geçmiştir. Galip Bey, Birinci Dönem TBMM'nde Ankara mebusu olarak görev yaptı. Onun siyasi hayatı 5 dönem daha devam etti. İkinci ve Üçüncü dönemlerde Kırşehir'den dördüncü, beşinci ve altıncı dönemlerde ise Ankara'dan milletvekili seçildi. Bu görevde bulunurken 14 Mayıs 1942'de Ankara'da vefat etti.

2. MEBUSLUĞA SEÇİLMESİ VE MECLİSTEKİ GÖREVLERİ

Kırşehir milletvekili seçilmiş olan Hakkı Behçet Bey Denizli mebusluğunu tercih edince Kırşehir'de tekrar seçim yapıldı. Yahya Galip Bey 35 oy ile ilk sırayı aldı. Milletvekili seçildiğine dair mazbatasını 22 Ağustos 1920 tarihini taşımaktadır. Yahya Galip Bey'in Mazbatasını beşinci şube tarafından incelenerek 21 Eylül 1920 tarihinde meclis genel kurulunda görüşüldü ve

onaylandı⁽⁹⁾.

Yahya Galip Bey'in mecliste ilk defa 18 Kasım 1920 tarihinde söz aldığını görüyoruz⁽¹⁰⁾. Galip Bey meclisin faal mebusları içerisindeydi. Birinci Dönem TBMM faaliyetleri süresince 35'i gizli oturumlarda olmak üzere 166 konuşma yaptı. Yahya Galip Bey bu dönem içerisinde ayrıca 3 soru, 1 gensoru önergesi verdi. 4 kanun teklifi hazırladı. Arkadaşlarıyla birlikte hazırladığı bir kanun teklifi 8 Nisan 1922 tarihinde 212 sayılı kanun olarak kabul edildi ve yürürlüğe girdi⁽¹¹⁾.

Encümenlerde faal bir şekilde çalıştı. Onun dört yıl içerisinde mecliste yaptığı diğer görevleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- 16 Aralık 1920 tarihinden itibaren Muvazene-i Maliye Encümeni'nde görev aldı.
- Birinci yıl dördüncü şubede görev yaptı. Hatta 9 Ocak 1921 tarihinde bu şubenin başkanlığına seçildi.⁽¹²⁾
- 8 Ocak 1921 tarihinde vekaletlerin merkezdeki ve taşradaki kadrolarına tespit için oluşturulan encümenlerden maliye ile ilgili olan encümene seçildi.⁽¹³⁾
- 2 Mart 1921 tarihli Meclis ikinci başkanlığı seçiminde sandık kurulunda yer aldı.
- 7 Nisan 1921 tarihinden itibaren Kavanin-i Maliye Encümeni'nde görev yaptı.
- (İkinci yılda) 2 Mart 1921'de Üçüncü şubeye ayrılarak bu şubede görev yaptı.⁽¹⁴⁾

-Tahkik encümeninde de görev yaptı. Bu encümen döneminde yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle eski Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey hakkında oluşturulmuştu⁽¹⁵⁾. 18 Ocak 1922 tarihinde oluşturulan encümenin başkanlığını Yahya Galip Bey yaptı. Encümen 20 Şubat tarihinde mazbatasını hazırlayarak meclise sundu. Encümen raporunun sonunda Hamdullah Suphi Bey'i mesul tutacak bir durum olmadığı sonucuna vardı⁽¹⁶⁾.

-(Üçüncü yılda) 1 Mart 1922'de İkinci şubeye ayrıldı ve 9 Mayıs 1922 tarihinde bu şubeden Muvazene-i Maliye Encümeni'ne seçildi.

-5 Ekim 1922 tarihinde İkinci Şubeden Tetkikât-ı Hesabat Encümenine seçildi⁽¹⁷⁾ ve bu encümenin başkanlığını yaptı⁽¹⁸⁾.

Resim 2; 1919, M. Kemal ile Yahya Galip dua esnasında, Ankara

-Dördüncü yılı birinci şubeye ayrıldı. 1 Mart 1923'te Birinci şubeye seçildi. 8 Mart 1923 tarihinden itibaren Birinci Şubenin başkanlığını yaptı.⁽¹⁹⁾ Meclis kâtipleri seçiminde sandık kurulunda yer aldı⁽²⁰⁾.

-Yahya Galip Bey, bu yıl aynı zamanda Posta ve Telgraf Encümeni ile Tetkikât-ı Hesabat encümenlerine de üye seçildi.⁽²¹⁾

-Yahya Galip Bey, Memâlik-i Müstahlasa'ya gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri'nin Vezâif-i İstisnaiyeleri hakkındaki kanunun hazırlanması sırasında oluşturulan "Encümen-i Mahsus"da görev aldı ve bu encümenin başkanlığını yaptı.⁽²²⁾

3.YAHYA GALİP BEY'İN BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDEKİ FAALİYETLERİ*

3.1. MECLİS

Yahya Galip Bey'e göre meclis en üst makamdır. Ona göre hükümet dahi meclise tabi olmak zorundadır. Bir konuşmasında "Heyet-i Vekile'nin nazar-ı tasvibine arz edelim" diyen Karesi Mebusu Hasan Bey'e hitaben " Meclis arz etmez, emreder." ifadesini kullanmıştır.⁽²³⁾ Bir başka konuşmasında da meclisin bakanlar kurulunun her teklifini kabul etmek mecburiyetinde olduğunu, meclisin aldığı kararlar ve çıkardığı kanunlar çerçevesinde bakanların iş görmek mecburiyetinde bulduklarına işaret etmiştir⁽²⁴⁾.

Yahya Galip Bey TBMM'nin fesih yetkisini meclisin kendi üzerine almasından yanadır. Ona göre bu yetkinin padişahın üzerinde bulunması meşruti yönetim açısından sakıncalıdır.⁽²⁵⁾

Galip Bey, meclis çalışmaları açısından encümenlerin işleyişinin ne kadar önemli olduğunu bilincindedir. Encümenlerin sağlıklı bir şekilde çalıştırılabilmesi için özel gayret sarf etmiştir. O, encümenlere 45 kişi ayrılmışken ancak, 7-8 kişi ile toplanılabildiği uyarısında bulunmuştur⁽²⁶⁾. Galip Bey, kendisinin de üye olduğu Muvazene-i Maliye Encümeninin izine ayrılanlar dolayısıyla toplanamadığı sıkıntısını dile getirmiş olup, bu encümene 8 yeni üye daha seçilmesine dair bir takrir vermiştir. Hazırlanan bütçenin encüme layıkıyla incelenebilmesi için yeni üyelerin belirlenmesinin şart olduğu

görüşünü savunmuştur⁽²⁷⁾. Görüşmeler sonunda encümenin üye sayısının 15'e çıkarılmasına karar verilmiştir. Hatta, Muvazene-i Maliye Encümeninin usulüne uygun çalışmadığı gerekçeyle meclise 21 Şubat 1921 tarihli bir takrir vermiştir. Buna göre Encümen Başkanı Ferit Bey bütçeleri encüme müzakere edilecek olan dairelere ait evrakı canının istediği birkaç üyeye göndermekte ve diğerlerinin görüşünü alma ihtiyacı duymamaktadır. Bu durum encümen kararlarının sağlıklı olmamasına yol açmaktadır.

Galip Bey encümenin çalışmaları hakkında şu önerilerde bulunmaktadır.

1- Muvazene-i Maliye Encümeni'nin her gün toplanarak üyelerinin düzenli bir şekilde toplanmasının sağlanması.

2- Encümen üyelerinden mevcut olmayanların yerine yenilerinin seçilmesi.

3- Muvazene-i Maliye Encümeni'nin bütçeye dair alacağı kararlarda çoğunluğun dikkate alınması ve karara muhalif olan üyelerin muhalefet etme sebeplerinin mazbataya yazılması.

4- Her daireye ait bütçenin incelenmesinde o daire kadro heyetinin bulundurulması.

5- Encümenin mutlaka toplanmasının sağlanması. Her hangi bir meseleyi müzakere etmeksizin elden karar yazılması yoluna hiçbir suretle gidilmemesi.⁽²⁸⁾

Yahya Galip Bey, meclisin saygınlığının korunmasına özen göstermiştir. O, Meclis Muhasebe Müdürünün maaşının diğer bakanlıklardaki muhasebe müdürlerinden az olmasına bu se-

(19) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVIII, s. 20, 41.

(20) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVIII, s. 27.

(21) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVIII, s. 41-43.

(22) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIII, s.197.

(23) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 107.

(24) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 346.

(25) *Zabıt Ceridesi*, C.VII, s.339.

(26) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. X, s. 401.

(27) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. VII, s. 61,62.

(28) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 324-325.

* Bildirinin bu bölümü Yahya Galip Bey'in sadece Birinci Dönem TBMM'deki faaliyetleri ve konuşmaları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Resim 3; Ankara'da milletvekili iken halka hitap ediyor. (Cumhuriyet Gazetesi Arşivi)

(29) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 315.

(30) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 316.

(31) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 388.

(32) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 334.

(33) 1921 Anayasasının Madde-i Münferidesi Birinci Dönem TBMM'yi süre ile değil görev ile sınırlandırmaktaydı. Buna göre Birinci Dönem TBMM ülkeyi düşman işgalinden kurtararak bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü temin eden bir barış antlaşması yapana kadar görevini sürdürecekti.

(34) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVIII, s. 283-295.

(35) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 122.

(36) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. IV, s. 218.

(37) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 220.

(38) *Zabıt Ceridesi*, C. X, s. 70-71.

(39) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. IV, s. 229.

(40) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. IV, s. 38.

(41) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. X, s. 158.

(42) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 64.

(43) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 457.

Resim 4; M. Kemal'in Y. G. Kargı'ya verdiği imzalı fotoğrafı

bepten karşı çıkmıştır. Ona göre, kadrosuyla her işe koşan bu kişinin maaşı da diğer müdürler gibi 4000 kuruş olmalıdır⁽²⁹⁾. Galip Bey, bunun için bir de takrir vermiştir.⁽³⁰⁾

Yahya Galip Bey, meclis üyelerinin de saygınlığının korunmasından yanadır. O, milletvekili olup da memuriyette bulunanların hakkında açılacak soruşturmaların görüşmelerinin gizli oturumlarda yapılması gerektiği fikrinde-dir⁽³¹⁾.

Galip Bey'e göre meclisin işleyişinde dikkat edilmesi gereken hususlardan bir tanesi de kanun tekliflerinin yılda bir defa görüşülmesi kuralının getirilmesidir. Verilen teklif reddedilirse aynı yıl içerisinde tekrar görüşülmemelidir. Nitekim 13 arkadaşı ile birlikte bu yönde bir de takrir vermiştir⁽³²⁾.

Yahya Galip Bey, meclisin demokratik yapısını muhafaza etmesi, ancak, birlik ve beraberlik içerisinde çalışması arzusundadır. Bu yüzden İkinci Grubun güçlenmeye başlamasıyla mecliste artan sıkıntılar önüne geçebilmek için madde-i münferidenin⁽³³⁾ kaldırılmasına taraftar olmuştur. Galip Bey, 1 Nisan 1923 tarihinde 120 arkadaşı ile birlikte bu konuda bir kanun teklifi vermiştir. Bu kanun teklifi TBMM seçimlerinin yenilenmesini öngörüyordu. Teklif aynı gün oylanarak kabul edilmiştir⁽³⁴⁾. Yahya Galip Bey bu teklif ile Mustafa Kemal'in meclisteki muhalefeti yeni yapılacak seçimlerle tasfiye etmesine yardımcı olmuştur.

Galip Bey, seçim kanunu konusunda ise iki dereceli seçime taraftardır. Ona göre tek dereceli seçim kültür seviyesi yüksek olan halklar için uygundur. Bizim halkımızın kültür seviyesi tek dereceli seçim için henüz yeterli değildir. Ancak, ikinci seçmen sayısının artırılması uygun olabilir. 500 birinci seçmenden bir ikinci seçmen çıkıyorsa 100 birinci seçmenden bir ikinci seçmen çıkacak şekle getirilebilir⁽³⁵⁾.

Yahya Galip Bey Birinci dönem TBMM'yi fedakâr bir meclis olarak değerlendirmektedir. Ona

göre mebuslar zor şartlarda bütün malını, mülkünü terk ederek Ankara'ya gelmişlerdir⁽³⁶⁾. O, Birinci Dönem TBMM'yi hiçbir meclisle kıyaslanamayacak derecede vatansever bulmaktadır⁽³⁷⁾.

Galip Bey, meclisin açılmasının önemine binaen 23 Nisan'ın milli bayram olarak kabul edilmesine taraftar olmuştur. O, İçel Mebusu Şevki Bey'in bu konudaki önergesi görüşülürken söz almış olup kanun teklifinin lehinde konuşmuştur. Teklifin aleyhinde bulunan Konya Mebusu Vehbi Efendi'ye cevaben "Eğer sizin fikrinizi bu millet taşımış olsaydı, bu meclis toplanamazdı. Bu öyle bir ıyd-i milli ki, bunun üzerine hiçbir bayram tasavvur edilemez... Hoca Efendi Hazretleri bu günü semadaki melekler bile tebci ediyor, siz ne için tebci etmek istemiyorsunuz?" karşılığını verdikten sonra Vehbi Efendi'yi "Sizi buraya gönderen İngilizler idi" diyerek tahkir etmiştir⁽³⁸⁾.

Yahya Galip Bey, gizli celse zabıtlarının kim tarafından istenirse istensin verilmemesi taraftardır⁽³⁹⁾. Ona göre TBMM görüşmelerinin mahremiyeti temin edilememektedir. Bu konuda tedbirli olmalıdır⁽⁴⁰⁾.

Yahya Galip Bey, dönemin özel şartları ve ulaşım problemi nedeniyle mebusların karşılaş-tıkları güçlüklerin dikkate alınmasından yana olmuştur. O, bu yüzden Gaziantep'te mahsur kalan Gaziantep Mebusu Ragıp Bey'in mazeretinin kabulüyle mebusluğunun devamından yana tavır koymuştur⁽⁴¹⁾. Yine Van mebusluğuna seçilen Tevfik Bey'in mebusluğunun onaylanması doğrultusunda oy kullanmış, Hakkari'den Ankara'ya en azından iki ayda gelinebildiğine işaret etmiştir⁽⁴²⁾.

Yahya Galip Bey 5 ay 12 gün süre ile mazeret beyan etmeksizin meclise gelmeyen Aydın mebusu Sadık Bey'in müstafi addedilmesi önerisini getiren meclis başkanlığı tezkeresine de karşı çıkmıştır. Galip Bey, izinli olarak Nazilli'ye giden, ancak bu sırada şehrin işgali gerçekleşince ailesini yerleştirecek yer bulabilmek için Eğirdir ve Isparta'ya uğrayan, nihayet Antalya'ya yerleştiren Sadık Bey'in mazeretinin geçerli kabul edilerek mebusluğa devamından yana görüş belirtmiştir. Sonuç olarak Meclis Sadık Bey'in mebusluğunun devam ettiği kararına varmıştır⁽⁴³⁾.

Öte yandan Yahya Galip Bey, mebusların hastalığı bahane ederek gereksiz yere izin kullanmalarına karşıdır. Ancak gerçekten hasta olanların ise mağdur edilmemesinden yanadır. O, meclis içerisindeki doktor mebuslardan teşkil edilecek bir heyet vasıtasıyla raporların kontrol edilmesini ve onaylanmasını önermiştir⁽⁴⁴⁾.

Yahya Galip Bey'e göre milletvekilleri her türlü şaibeden uzak durmalıydılar. Kendilerini sıkıntıya sokacak ortamlarda bulunmamalıydılar. O, bu yüzden mebusların konturatçılık etmemeleri hakkında bir kanun teklifi verdi. Teklif 8 Ocak 1921 tarihinde ilgili encümenine gönderilmiştir⁽⁴⁵⁾. Ancak kanun teklifinin encümeninden meclise intikal etmediğini görüyoruz.

Yahya Galip Bey, emval-i metruke yolsuzluklarına milletvekillerinin adlarının karıştırılmış olmasından da fevkalade rahatsızdır. O, bu tür suçlamalarla meclisin manevi şahsiyetinin rencide edildiği düşüncesindedir. Zira, bazı milletvekillerine içindeki eşyasıyla beraber ev verilmiş olduğu duyuları alınmıştır. Yahya Galip Bey "Bu harbi her bir santimi bir adam telefıyla kazandık, öyle ötekinin, berikinin keyfine feda edemeyiz." diyerek suçluların meclis üyeleri dahi olsalar cezalandırılmalarını istemiş, meclisten seçilecek 8-10 kişilik bir heyetin derhal incelemelerde bulunmak üzere bölgeye gönderilmesini önermiştir⁽⁴⁶⁾.

Yahya Galip Bey'in Türk demokrasisine hizmeti geçenlere karşı vefakar olduğu görülmektedir. Galip Bey, 67 arkadaşı ile birlikte Mebusan Meclisi Ankara eski mebusu Atif Bey'in kesilmiş olan maaşının tekrar ödenmesi konusunda bir taktir vermiştir⁽⁴⁷⁾. Yine Yahya Galip Bey ve 27 arkadaşı Atif Bey ile merhum meşrutiyet kahramanı Niyazi Bey , Yahya Kaptan ve Tevfik Sukuti Bey'in ailelerine maaş bağlanmasına dair kanunun acilen görüşülmesini meclis başkanlığından talep ettiler⁽⁴⁸⁾. Mebuslardan vefat edenlerin ailelerine verilecek tahsisata dair karar da olumlu oy vermiştir⁽⁴⁹⁾.

Yahya Galip Bey, yenilenen seçimler dolayısıyla Birinci Dönem milletvekillerinin tahsisatlarının ödettirilmesi ve mağdur edilmemelerinden yanadır. Ona göre İkinci Dönem meclis açıldığında yeni üyeler de tam tahsisat almalıydılar. Sadece meclisin açılış tarihi olan Kasım'a kadar

ki tahsisatın verilmesi doğru değildir. Zira, TBMM açılırken İstanbul'dan gelen mebuslar İstanbul'da tahsisatlarını almalarına rağmen, TBMM'den de tam tazminat almışlardır. Yeni seçimlerde seçilemeyecek olan şimdiki mebuslar dahi Mart'a kadar değil de Kasım'a kadar olan tahsisatlarını almalıydılar. Meclis kendisine fedakârlık etmiş olan üyelerini parasız olarak buradan göndermemelidir⁽⁵⁰⁾. Bu konuda yapılan görüşmeler sonunda meclis üç aylık izinlerde mebus tahsisatlarında hiçbir kesintiye gidilmemesi bu süreyi aşan izinlerde ise aşan süre kadar yevmiye kesilmesine karar verdi⁽⁵¹⁾.

Yahya Galip Bey, ikinci dönem TBMM seçimleri öncesinde izinli olan mebusların da tahsisatlarını tam almalarına taraftar olmuştur. Ona göre mebuslar isterlerse aileleri için de harcırah alabilirler. Bir lüzum üzerine Ankara'ya meclise geri dönerlerse harcırahlarını yine alırlar. Seçilemeyerek memleketlerine geri dönerlerse dönüş harcırahlarını alırlar⁽⁵²⁾.

Birinci dönem TBMM'yi fedakar bir meclis olarak gören Yahya Galip Bey milletvekili harcırahları gibi küçük meseleler yüzünden sorun çıkarılmamasından yanadır. O, bu konuda şunları söylemektedir.

"Bendeniz değil yalnız onun tahsisatını vermek, fazla para bile vermek taraftarıyım. Çünkü tekmil malını, mülkünü bırakmış, feda etmiş kalkıp buraya gelmiştir. Bu fedakarlık değil midir? Bunu tekrar müzakereye koyduğu için idare heyetine bendeniz teşekkür ediyorum"⁽⁵³⁾.

Yahya Galip Bey bu konuda bir de taktir vermiştir. 9 Nisan 1923 tarihli taktirinde şunlar istenmiştir:

1- Meclisin tatil olması dolayısıyla seçim bölgesine gidecek ve ailesini götürecek mebuslara usulen harcırah verilir.

2- Tatil bitmeden önce meclisin toplanması lazım gelirse mebus yine harcırah alır.

3- Yeni seçimlerde mebus seçilmemiş ise dönüş harcırahını alır⁽⁵⁴⁾.

Yahya Galip Bey'e göre Meclis-i Mebusan'ın mebuslar için tespit ettiği 40 lira harcırah TBMM üyeleri için uygulanamaz. TBMM, Meclis-i Mebusan değildir. TBMM'de harcırah 100 liradır. Milletvekillerine 40 lira harcırah veril-

(44) Gizli Zabıt Ceridesi, C. XIV, s. 98.

(45) Gizli Zabıt Ceridesi, C. XIV, s. 216.

(46) Gizli Zabıt Ceridesi, C. XXV, s. 67,74-75.

(47) Gizli Zabıt Ceridesi, C. XIX, s. 83.

(48) Zabıt Ceridesi, C. XX , s.446.

(49) Gizli Zabıt Ceridesi, C. X, s. 257

(50) Zabıt Ceridesi, C. XXVIII, s. 65.

(51) Zabıt Ceridesi, C. XXVIII, s. 71.

(52) Gizli Zabıt Ceridesi, C. IV, s. 218-220.

(53) Gizli Zabıt Ceridesi, C. IV, s. 218.

(54) Gizli Zabıt Ceridesi, C. IV, s. 225.

(55) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 843-847.

(56) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 950.

(57) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 882.

(58) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 879.

(59) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 88-89.

(60) *Zabıt Ceridesi*, C. VII, s. 247.

(61) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. II, s. 105-106.

(62) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 137.

(63) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 107.

(64) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 21.

(65) *Zabıt Ceridesi*, C. XI, s. 210.

(66) *Zabıt Ceridesi*, C. XXII, s. 560-561.

(67) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 463.

mişse miktarın 100 liraya tamamlanması gerekmektedir. Parayı alıp da seçim bölgelerine gitmeyen mebuslardan ise bu para geri alınmalıdır⁽⁵⁵⁾. Harcırahı fazla gelen mebuslar da iade etmelidirler. Ancak, harcırah mutlaka ödenmelidir⁽⁵⁶⁾.

Yahya Galip Bey'e göre mebuslar harcırahlarını ve ücretlerini meclis bütçesinden almaldırlar. Geçici olarak görev yaptıkları kurumlardan harcırah veya ücret almamaldırlar. Askeriyeye, dahiliyeye veya İstiklal Mahkemesine memur edilseler bile ücretlerini meclis bütçesinden almaldırlar⁽⁵⁷⁾.

3.2. MİLLİ MÜCADELE

Yahya Galip Bey, Milli Mücadele için Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu müfettişliğinden istifa etmiş olmasını tarihi bir olay olarak değerlendirmektedir. Ona göre, eğer Mustafa Kemal Paşa hazretleri ordu müfettişliğinden ayrılmayarak milletin önüne düşmemiş olsaydı, Milli Mücadele başlatılamazdı⁽⁵⁸⁾.

Galip Bey, mecliste İstiklal Marşı ile ilgili görüşmelerle de yakından ilgilenmiştir. Galip Bey İstiklal Marşı için teklif edilen şiirlerin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kitap halinde bastırılmasını önermiştir. O, ayrıca, Muhittin Bey ve Mehmet Akif Bey'in şiirlerinin kendileri tarafından mecliste okunmasına dair bir de takrir vermiştir⁽⁵⁹⁾.

Galip Bey, Milli Mücadele boyunca cephelelerdeki gelişmelerle de özellikle ilgilenmiştir. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci İnönü Savaşı hakkında meclise bilgi vermesine dair bir takrir vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 10 Ocak 1921 günü oturumda mecliste cephe cereyan eden gelişmelerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur⁽⁶⁰⁾.

Yahya Galip Bey, Sakarya Savaşı öncesinde Ankara işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı zaman bir kısım önerilerde bulundu. Ona göre, duruma göre hareket edilmelidir. Tehlike büyümediği sürece halkın maneviyatını bozmamak için meclis Ankara'da kalabilir. Ancak, ordunun geri çekilmesi durumunda meclis de çekilmek zorunda kalacaktır. Bu yüzden böyle bir tehlike anında hükümet merkezi olarak se-

çilecek şehir şimdiden mebuslara bildirilmeli ve mebus ailelerinin oraya gönderilmeleri sağlanmalıdır. Merkez olarak seçilecek şehrin mebusları milletvekili ailelerinin naklinde yardımcı olmalıdırlar.⁽⁶¹⁾

Öte yandan Yahya Galip Bey, İstiklal Madalyası verilmesi konusunda cömert davranmamaktadır. 28 Kasım 1920 tarihli İstiklal Madalyası Kanununa ret oyu vermiştir.⁽⁶²⁾ Bu kanuna göre cephe ve isyanları bastırma sırasında azami gayret gösteren askerlere ve cephe gerisinde canla başla cephedeki başarı için çalışan görevlilere ve milli meşru davamızı anlatan ve müdafaa eden TBMM üyelerine İstiklal madalyası verilecektir.⁽⁶³⁾

Yahya Galip Bey Yunan mezalimine uğrayan bölgeler halkının sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. O, Yunan mezalimi dolayısıyla Erzurul bölgesinde aç ve yaralı insanlarla ilgilenmediği iddiaları üzerine hükümetin gerekli tedbirleri almasını istemiş aksi takdirde meclisin soruşturma açacağı tehdidinde bulunmuştur.⁽⁶⁴⁾

Yunan mezalimi hakkında yaptığı bir konuşmasında da Türk milletinin sabrının zorlandığına işaret etmiş milletin galeyana gelmesi durumunda ülkede bir tek Hıristiyan bırakılmayacağı tehdidinde bulunmuştur. Ona göre Avrupa Türkler'e yapılan mezalime göz yummaktadır. Avrupa'ya kati bir nota verilerek bu olayların önüne geçilmesini teklif etmiş, aksi takdirde Hıristiyan katliamı yaşanacağı uyarısında bulunmuştur.⁽⁶⁵⁾

Galip Bey, 7 Eylül 1922 tarihinde Yunan Mezalimi hakkında bir de soru önergesi verdi. Önergede Yunanlılar'ın Trakya'da yaptıkları tahribat ve yağmalar ile ilgili bilgi isteniliyordu. Önergisi aynı gün bakanlar kuruluna havale edildi.⁽⁶⁶⁾

Ancak, O, Yunan mezalimi hakkında İtilaf Devletlerine protestoname gönderilmesine ise sıcak bakmamıştır. Bu durumda İtilaf Devletlerinin Yunan şikayetlerini de dikkate alarak, tahkik heyeti göndermek istemelerine yol açabileceği endişesini taşımaktadır.⁽⁶⁷⁾

Yahya Galip Bey 1923 yılı başlarındaki barış arayışlarının orduya olumsuz etkilerine dikkati

çekmiştir. O, "Mütareke lafını duyan tüfeğini atarak memleketine gitmektedir." demektedir.

Yahya Galip Bey, Tekalif-i Milliye uygulamasını eleştirmiştir. Ona göre mal sahipleri Tekalif-i Milliye ile ellerinden alınan malların acısını zam yapmak suretiyle fakir fukaraya, tüketiciye yüklemişlerdir.⁽⁶⁸⁾ Bu vergi yüzünden köylünün malı,mülkü, hayvanı elinden gitmiştir. O, "İstikraz ne demek fukara ahaliden alıp hükümete veriyorsun Millet, esnaf, tüccar mahvoldu." diyerek tepkisini dile getirmiştir.⁽⁶⁹⁾

Yahya Galip Bey daima milli mücadeleye katkıda bulunanlarla karşı çıkanların ayırımının yapılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Galip Bey, Antep'te Milli mücadeleye hizmet etmiş bir kişinin Fransız taraftarı olduğu iddia edilen Maraş İstinaf Mahkemesi başkanı tarafından suçlandırılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. O, "Bir vatanperver aleyhinde yapılan bu istinadı, kanunidir diye kabul mü edeceğiz ve o vatanperveri imha ve öteki herifi ihya mı edecek? Eğer böyle ise o kanuna lanet olsun." diyerek tepkisini dile getirmiştir.⁽⁷⁰⁾

Yahya Galip Bey şehit subay ailelerine bir üst rütbeden maaş ödenmesine dair kanun teklifinin lehinde bulunmuştur. O, şehitlerin fedakarlıklarına özellikle dikkati çekerek şunları söylemiştir.

"Bendeniz derim ki; vatan uğrunda düşman karşısına girip kavga ederek şehit olmak pek kolay bir şey değildir. Vatani için fedayı can eden bir zatın ailesini düşünmemek hiçbir vakit bu milletin ulüvü cenabına yakışmaz. Binaenaleyh sekiz on şehit ailesine vereceğiniz maaş bu millet üzerinde hiçbir vakit bar-ı sakil tevhit etmez.... Bu meclis-i millide şehit ailelerine tahsis edilecek maaş saatlerce müzakere edilmez. Kolaysa buyurun harp meydanına."⁽⁷¹⁾

Yahya Galip Bey, Telgraf Memurlarının Milli Mücadeleye katkıları üzerinde de durmuştur.⁽⁷²⁾ Galip Bey ve 40 arkadaşı tarafından 19 Haziran 1922 tarihinde bu memurlarla ilgili bir tahrir verilmiştir. Tahrirde telgraf memurlarının milli mücadele süresince yaptıkları fedakarlıklardan övgü ile bahsedilmekte ve mükafat olarak bütçeden tasarruf edilen 20 bin liranın 10 bin lirasının telgraf memurları maaşına zam olarak verilmesi önerilmekteydi. Meclis görüşmeler so-

nucunda önergeyi Maliye Encümeni'ne havale etti.⁽⁷³⁾

Yahya Galip Bey, düşman işgalinden kurtarılan şehirlerdeki memurlarla ilgili olarak da milli bakış içeren ayırımını ortaya koymuştur. Memalik-i müstahlasadaki memurların durumlarının ne olacağına dair bakanlar kurulu tezkeresi hakkında söz alarak Yunan hizmetine katılanlarla katılmayanlar arasında fark olması gerektiğini belirtmiştir.

Ona göre Yunan işgali döneminde görev yapmış olan bütün memurlarla, belediye başkanını ve belediye meclisi üyeleri ve idare meclisi üyeleri kesinlikle Yunan menfaatine hizmet etmişlerdir. Eğer düşmana hizmet etmeselerdi, Yunanlılar onları görevlerinde tutmazlardı.

O, Düyunu Umumiye memurları ile baytar ve Orman memurları gibi bazı memur gruplarının milli mücadele aleyhine hiçbir şey yapmadıklarını da kabul etmez. Ona göre bu memurlar etliye sütlüye karışmasalar, hiçbir şey yapmasalar dahi Yunan hükümetine hizmet etmiş sayılırlar.⁽⁷⁴⁾

Yahya Galip Bey bu konuda 27 Ocak 1923 tarihinde bir de tahrir vermiştir. Buna göre malını, mülkünü terk eden memurlarla, işgal altında çalışmayı kendisine zul görmeyen memurlar bir tutulmamalıdır. Tahrir aynen şöyledir:

"Riyaset-i Celiliye

Malını,mülkünü,evlat ve ayalini fedaya razı olarak düşman idaresinde hizmet etmek istemeyen memurlarla, düşman işgalinde çalışmayı izzet-i nefsi-millisine zul addetmeyen memurların aynı seviyede tutularak tekrar memuriyete tayini adalet ve hissi-

(68) Gizli Zabıt Ceridesi, C. II, s. 815.

(69) Gizli Zabıt Ceridesi, C. II, s. 815.

(70) Zabıt Ceridesi, C. VIII, s. 453.

(71) Zabıt Ceridesi, C. VII, s. 87.

(72) Nitekim Atatürk de Büyük Nutuk adlı eserinde telgraf memurlarından özellikle de Manastırlı Hamdi Bey'den bahsetmiştir. Kemal Atatürk, *Nutuk I*, (15. baskı), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 430

(73) Zabıt Ceridesi, C. XX, s. 527-528.

(74) Zabıt Ceridesi, C. XXVII, s. 12.

Resim 5; Y. Galip Kargı Eyiüplüler ile Eyiüp'te (1938)

(75) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 20.

(76) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 1211-1212.

(77) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 610-619.

(78) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 13.

(79) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 169.

(80) Daha sonra çekilen kura sonucunda seçilen milletvekillerinin adları ve seçim bölgeleri şu şekilde tespit edilmiştir: Doktor Abidin Bey (Lazistan), Atf Bey (Bayazid), İhsan Bey (Cebel-i Bereket), Emir Paşa (Sivas), Abdullah Efendi (Sinop), Tunali Hilmi Efendi (Bolu), Rifat Efendi (Konya), Hacı Mustafa Efendi (Ankara), Memduh Bey (Karahisar-i Şarki), Kadri Bey (Diyarbakır). *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 193-194.

(81) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 806-808.

(82) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 810-811.

yat-ı aliye-i milliye ile kabil-i tevfiğ değıldir. Bu bapta son derece ehemmiyetle tahkikat icrası için hükümetçe bir komisyon teşkiliyle işgal menatıkında şayet köşede bucakta kalmış hamiyetli memurlar mevcutsa o komisyonca tefrik edildikten sonra memuriyete tayini cihetinin esas ittihaz edilmesini arz ve teklif ederim.

27 Kanunisanı 1339

Kırşehir Mebusu Yahya Galip"

Ancak bu takrir meclis tarafından kabul edilmedi.⁽⁷⁵⁾

Yahya Galip Bey Vilayat-ı Müstahlasa'da Yunanlılara yardım etmiş ve Yunan ordusunda görev yapmış kişilerin cezalandırılması düşüncesindedir. Üstelik bunların içerisinde İstanbul'da şurada burada yapmadıkları kötülük kalmadığı halde Ankara'ya gelerek memuriyet talep edenler de bulunmaktadır. Hatta, bunlar Ankara'da ileri gelen kişilerin dahi koltukları altına girmişlerdir. Meclis üyelerinden bazıları Yunan işgali altında memuriyet yapmış kişilere TBMM hükümeti tarafından da memuriyet verilmesini istemektedirler. Yahya Galip Bey, "Bu nasıl zihniyettir?" diye sormaktadır.

Ona göre bu gidişle hainlerden hapiste bulunanlar hapisten kurtulacak, bazıları bir kısım mevkilere geçeceklerdir. Millettin menfaati için çalışmış olanlar ise mahkum edilecektir. Bununla birlikte Yunanistan'dan Müslüman adı altında bir takım "melunlar" gelmektedir. Hükümet bunlara da engel olmamaktadır. Öyle ki bunların arasında TBMM Hükümeti'ne silahlı mukavemet edenler vardır. Bu hainler mutlaka cezalarını çekmelidirler. O, "Hakimiyet milletindir. Emredin bastırınlar, hepsini gebertsinler. Seyyiatı benim boynuma olsun." diyerek tepkisini dile getirmiştir.⁽⁷⁶⁾

Yahya Galip Bey ülkenin Yunan işgalinden kurtarılmasının her şeyin bittiği anlamına gelmeyeceği düşüncesindedir. Bu yüzden Büyük Taarruz sonrasında ülkenin yeniden imarı ve TBMM Hükümeti'nin Yunan işgalinden kurtarılan bölgeleri sahiplenmesi yönünde bir takrir vermiştir. Galip Bey İzmir'in düşman işgalinden kurtarılmasından bir gün sonra 10 Eylül 1922 tarihinde 61 arkadaşı ile birlikte vermiş olduğu önergede şunları istemektedir:

1 – Düşmanla işbirliği yapmış ve onlara yardım etmiş olanların cezalandırılması.

2 – Düşmanın yaktığı, yıktığı yerlerin tamir ve imarı ile göçmenlerin iskan edilerek açların doyurulması.

3 – İşgal döneminden kalan hukuki davaların süratle çözülmesi.

4 – Emval-i Metrukeye ve düşmandan alınan ganimetlere hükümet tarafından zaman geçirilmeden el konulması.

5 – Düşman işgalinden kurtarılan yerlerde derhal mülki ve mali teşkilatımızın kurulması.

Takrire göre bütün bunları gerçekleştirmek için üç gün içerisinde bir kanun çıkarılmalıdır. TBMM, gerekli heyet, müfettiş ve mahkemelerin hazırlanması konusunda ilgili bakanlar ve meclisten oluşan kurullar meydana getirerek meseleyi çözmelidir. 11 Eylül 1922 tarihli müzakere neticesinde takririn Bakanlar Kuruluna havale edilmesine karar verilmiştir.⁽⁷⁷⁾

Yahya Galip Bey İzmir'in işgali sırasında askerlerimize Yunanlılara karşı çıkmamayı emreden İstanbul Hükümeti'ni "Namussuz ve rezil" olarak tanımlamıştır⁽⁷⁸⁾. İzmir'in işgali sırasında "Zito Venizelos" diye bağırmadığı için şehit edilen Albay Süleyman Fethi Bey için ise abide dikilmesini önermiştir. O'na göre Yunanlılara olan nefret umumileşmeli ve hiçbir zaman hafiflememlidir⁽⁷⁹⁾.

Galip Bey İzmir'in kurtuluşundan sonra ilk defa Ankara'ya gelecek olan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini uygun mesafede bir yerde karşılamak üzere meclisten 10 kişilik bir heyetin kura ile tespit edilmesini öneren bir takrir vermiştir. Galip Bey'in takriri 27 Eylül 1922 günü oturumda görüşülerek kabul edilmiştir⁽⁸⁰⁾.

Düşman işgalinden kurtulan Bursa halkının davetine icabet edilmesine dair Yahya Galip Bey ve 43 arkadaşı ayrıca bir önerge verdiler. Galip Bey en azından meclisten seçilecek iki-üç temsilcinin Bursa'ya gönderilmesini teklif etmiştir⁽⁸¹⁾. Yine Yahya Galip Bey 74 arkadaşı ile meclisin düşman işgalinden kurtarılmış şehirlerin başlıcalarında tarihi celseler toplamasına dair bir takrir verdi.⁽⁸²⁾

Galip Bey, Yunan ordusunun bozulmasını

dan sonra ülkeyi terkeden Rumların malları ile ilgili olarak emval-i metruke yerine emval-i devlet tabirini kullanmıştır. Onun anlayışına göre artık bu mallar devlet malı olmuştur. O, İzmir ve havalisinde emval-i devlet üzerinde yapılan suistimallerin önüne geçilmesini istemiştir.⁽⁸³⁾

Yahya Galip Bey, Memalik-i Müstahlasa'daki emvali metrukenin tamir ve kiraya verilmesine dair kanunun ise lehinde bulunmuştur. O, zarar görmüş olan Müslümanların bu mallardan yararlandırılmasından yanadır. Ancak, uygulamaların sonradan sıkıntı yaratmayacak sağlam hukuki temellere dayandırılmasını istemiştir. Zira, geçmişte bu uygulamalardan dolayı gayrimüslimler Müslümanların mallarına sahip çıkabilmişlerdir.⁽⁸⁴⁾

3.3. İSTANBUL HÜKÜMETİNE VE SALTANATA BAKIŞI

Yahya Galip Bey İstanbul'daki yöneticileri ve padişahı ağır bir dille eleştirmektedir. Onun bu konudaki eleştirilerine 1921 yılı Şubatından itibaren rastlıyoruz. Onun ifadelerine göre Babıalî'de toplanan paşalar hamiyeti kıt bir sürüden ibarettir. İstanbul İngiliz süngüleri altındayken susmayı tercih eden, Meclisi Mebusanı sebepsiz yere tatil edenler insan bile sayılmazlar. Kanuni Esasiye bağlı kalacağına dair yemin etmiş olan Sultan Vahideddin bir yalancı konumuna düşmüştür. Sevr anlaşması gibi bir anlaşmayı imzalayan padişahın milletle hiçbir ilgisi kalmamıştır.⁽⁸⁵⁾

3 Haziran 1922 tarihli bir konuşmasında da saltanata ümit bağlanmaması gerektiğini belirtmekte ve şunları söylemektedir. *"Padişah denilen adam ne yapıyor biliyor musunuz? Yunanlıların generalleriyle meşveret ediyor. Kimden kime şekva (şikâyet) ediyorsunuz? Efendiler sizi kurtaracak kendi silahınız, kendi azminiz, kendi idareniz, kendi dininizdir."*⁽⁸⁶⁾

Onun İstanbul'daki yönetim ile ilişkilere sıcak bakmadığını gösteren bir işaret de Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'u ziyareti olmuştur. Avrupa başkentlerinde temasta bulunmak için gönderilen Dış işleri bakanı Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a uğrayarak Vahideddin'i ziyaret etmesi mecliste soru önergeleri verilmesine yol açmıştı. Soru önergesi verenler içerisinde Yahya

Galip Bey ve 14 arkadaşı da vardı. 27 Şubat 1922 tarihli önergede bu ziyaretin hükümetin bilgisi dahilinde olup olmadığı, meclisin siyasetine uyup uymadığı, eğer Yusuf Kemal Bey bu ziyareti izinsiz gerçekleştirmiş ise hakkında ne gibi muamelede bulunulacağı soruldu⁽⁸⁷⁾. Önergeye Hariciye Vekili Mahmut Celal Bey cevap verdi. Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in padişahla görüşmesi için Heyet-i vekile tarafından yetkilendirilmiş olduğunu açıkladı⁽⁸⁸⁾. Yahya Galip Bey, Büyük Taarruz sonrası İstanbul Ticaret Mektebi Mezunları Cemiyeti'nden gelen tebrik telgrafını memnuniyetle karşılamış, ancak, "Onların içindeki habisleri temizlemeleri" gerektiğini söyleyerek İstanbul Hükümeti'ne karşı olan tepkisini dile getirmiştir⁽⁸⁹⁾.

Yahya Galip Bey, saltanatın kaldırılması görüşmeleri sırasında da söz almış ve son derece sert ifadeler kullanmıştır. Konuşmasında Sultan Vahideddin'e de hakaret içeren ifadeler sarf eden Yahya Galip Bey şunları söylemiştir:

"İstanbul'da bulunan ve ismine Halife denilen (Kahrolsun sadaları) o herifle kim temas ederse mutlaka insanlıktan tecerrüd eder. İşte Tevfik Paşa da arkadaşlarıyla beraber bu adamın, daima sohbetinde bulunan bir vücut olması itibariyle hissiyatı aliye ve insaniyesinden tecerrüd etmiştir ve bu pek tabii idi. Çünkü, kendisinde eğer zerre kadar bir hissi milliyet ve bir hissi insaniyet bulunmuş olsaydı bu telgrafi yazamazdı... Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halife namında bulunan hainin dine karşı olan ihaneti üzerine teşekkül etmiş bir Meclisi Ali olduğunu alemlî İslam tamamıyla biliyordu... Nedir İstanbul'daki o hünkarın vücudu nedir? Oradaki vükela'nın vücudu nedir? Kiminle alakadardır? (İngilizlerle, sadaları) Eğer milletle alakadar zannında isek, katiyen milletle alakaları yoktur. (İngilizlerle, sadaları) Eğer İngilizlerle alakadar ise, ben Lord Corc'un zabita memuruyum, desin ve alemlî İslamdan katiyen bahsetmesin... İstanbul'da halife denilen adam, dini İslamla alakadar değildir. O halife olsa olsa, daima nasihat aldığı Papaz Freu'nun halifesi olabi-

(83) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 1139.

(84) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 124-125.

(85) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 369-370.

(86) *Zabıt Ceridesi*, C. XX, s. 138.

(87) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 14.

(88) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 19.

(89) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIII, s. 6.

Resim 6; Yahya Galip Tokat'ta (1903)

(90) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIV, s. 277-278.

(91) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIII, s. 268.

(92) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 305.

(93) *Zabıt Ceridesi*, C. IXX, s. 69.

(94) *Zabıt Ceridesi*, C. VII, s. 363.

(95) Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul 1952, s. 537. Birinci Dönem TBMM'deki gruplar hakkında geniş bilgi için Tarık Zafer Tunaya'nın ad geçen eserine müracaat edilebilir.

(96) *Zabıt Ceridesi*, C. IXX, s. 529.

(97) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 53; Yunus Nadi Bey bu yazısında TBMM'de bir mücadele devrinin başladığını, TBMM üyesi bile olsalar milli egemenliği zedelemek isteyenlerin kendi kanları içinde boğulacağı ve kafalarının kesileceği tehdidinde bulunuyordu. Bkz. Nurettin GÜLMEZ, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara 1999, s. 350.

(98) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C.III s. 125-126.

(99) *Zabıt Ceridesi*, C. VII, s.315 Tabii ki tasarruf düşüncesiyle dışişlerini ihmal etmek doğru bir davranış olarak değerlendirilemez.

(100) *Zabıt Ceride* C. XXIV, s. 328-329

(101) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C.I, s. 370

lir... bu harbi başımıza getiren ve bu belalara giriftar eden kimdir? Başta o herif ve etrafını alan rüzeldir"⁽⁹⁰⁾.

3.4. SİYASİ

Yahya Galip Bey'in Türklük duygusunu taşıyan bir mebus olduğunu tespit etmek mümkündür. O, Albay Reşat Bey'in Çiğiltepe'yi zamanında alamaması ve intihar etmesi üzerine "Türklüğünü göstermiş" diyerek övgü ile bahsetmiştir.⁽⁹¹⁾

Galip Bey, TBMM'nin açılmasından sonra İstanbul Hükümetinin yapmış olduğu icraatları, İstanbul tarafından çıkarılmış olan kanun ve kararnameleleri geçersiz olarak değerlendirmekte ve "paçavra" nitelemesi yapmaktadır.⁽⁹²⁾

Yahya Galip Bey bütünleştiriciydi, dışlayıcı anlayışlara özellikle karşıydı. O, Elazığ mebusu Hüseyin Bey'in bir vesileyle "1331 (1915) senesinde Dersimliler isyan ettiler." sözü üzerine "Dersimlilerden bazıları deyiniz" diyerek uyarıda bulunmuştur.⁽⁹³⁾

Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey'in Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabulünden dolayı istifa etmesini eleştirmiştir. Celalettin Arif Bey Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun hazırlanması ve kabulü sırasında Kanunu Esasi'ye uyulmadığını düşünmekteydi. Yahya Galip Bey Celalettin Arif Bey'in meclis kararına saygılı olması gerektiği görüşünü dile getirmiştir⁽⁹⁴⁾. Yahya Galip Bey bu yaklaşımıyla hem muhalefeti eleştirmekte hem de yeni devletin yapılanmasına katkıda bulunmuş olmaktadır.

Meclisteki gruplardan Birinci Grup içerisinde yer alan Yahya Galip Bey⁽⁹⁵⁾, sürekli olarak M. Kemal Paşa'ya destek oldu. M. Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa getirilmesinde ve bu göreve devam etmesinde onun yanında yer aldı. Bu tutumunu mecliste yapılan oylamalarda da göstermiştir. Örneğin Başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren 3 ay daha uzatılması yönündeki kanun teklifine 6 Mayıs 1922 tarihli oylamada kabul oyu vermiş olduğunu görüyoruz⁽⁹⁶⁾.

Yahya Galip Bey, 26 Kasım 1922 tarihinde Yenigün gazetesinde yayınlanan Yunus Nadi Bey'in "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı yazısı dola-

yısıyla söz aldı. Bu yazı Mersin Mebusu Selahattin Bey ve 24 arkadaşının TBMM'nin meşruiyetine sataşıldığı gerekçesiyle Meclis Başkanlığı'na müracaat etmelerine yol açmıştı. Yahya Galip Bey Yunus Nadi Bey'den yana tavır koyarak söz konusu yazıda meclisin manevi şahsiyetine bir saldırı olmadığı görüşünü savundu. Ona göre kendisi bu yazıdan dolayı hiçbir rahatsızlık duymamıştır. Üzerine alınanlar var ise bizzat savcılığa başvurabilirler.⁽⁹⁷⁾

3.5. DIŞ İŞLERİ

Yahya Galip Bey Türk diplomasisini başarılı bulmaktadır. Savaş meydanlarında kazanılanlar barış masasında kaybedilmiştir. O, "Milletin kılınca ile, kanıyla kazandıklarını sözle kaybetmişlerdir" demektedir.

Galip Bey, dış politikada yapılan görüşmeler ve mütareke çalışmaları hakkında meclisin yeterince bilgilendirilmemesinden şikayetçidir. Bu konuda Dışişleri Bakanlığı'na üzerine düşen görevi yerine getirmemekle suçlamaktadır.⁽⁹⁸⁾

Galip Bey Tiflis ve Bakü sefaretləri maiyeti memurlarının maaşlarının ödenebilmesi için Dışişleri Bakanlığı Bütçesi'ne ilave yapılmasını öngören kanun teklifini uygun görmemiştir. Tasarruf düşüncesi ile hareket etmiştir.⁽⁹⁹⁾

Öte yandan, O, Lozan'a gidecek delegasyon heyeti için ayrılacak tahsisatın teferruatının Dışişleri Bakanlığı Bütçesi'nde yer almasını da doğru bulmamıştır. Ona göre paranın kullanım şekli delegasyon heyetine bırakılmalıdır. Aşırı müdahale heyetin kısıtlanması ve rencide edilmesi anlamına gelir.⁽¹⁰⁰⁾

Ona göre dış politikada TBMM Hükümetini temsil edecek kişilerin kariyerli ve ünlü olmalarından daha önemli olan bir şey vardır. O da milli davaya inanmış olmalarıdır. Ayrıca mutlaka meclis üyesi olmaları gerekir.⁽¹⁰¹⁾

Yahya Galip Bey, Bekir Sami Bey'in Londra'da İtalya, İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu anlaşmaların milli menfaatlerimize aykırı olduğu düşüncesindedir. Bu anlaşmalarla ilgili olarak "Mütarekemidir, muahedemidir, her ne ise benim nokta-i nazarımda, bu hiçbir kıymeti haiz olmayan bir surettir ki bu sureti gönderdiğimiz murahtahların yüzüne vurmak bizim için bir vecibe-i

zimmettir.” diyerek sert bir eleştiri getirmiştir.

Ona göre Bekir Sami Bey heyeti kendisini millete hakim bir vaziyette görmüş kendi başına meclisi dikkate almadan anlaşmalar imzalamak cesaretini gösterebilmiştir. Bekir Sami Bey ve arkadaşları Türk dış politikasındaki genel hatayı tekrar etmişler, Avrupalıların yüzlerine gülmelerine aldanmışlar, ve batıların isteklerine boyun eğmişlerdir.⁽¹⁰²⁾

Yahya Galip Bey, Ankara Anlaşması hakkında da söz almış olup, elde mevcut olan fırsatın değerlendirilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Ona göre artık uzun uzadıya kan dökmek politikası takip edilmemelidir. Anlaşmanın eksik kısımları varsa düzeltilmeye çalışılmalı, bir çırpıda reddedilmemelidir.⁽¹⁰³⁾

Galip Bey, yeni Türk devletinin tüm dünya tarafından tanınması anlamına gelen Lozan görüşmelerini de titizlikle takip etmiştir. Ona göre Lozan’da sadece Misak-ı Milli’nin istenilmesi ile yetinilmemelidir. Bizden ayrılan memleketlerin hepsinin hesabı sorulmalıdır. Ayrıca, delegasyon heyeti TBMM tarafından kendisine verilmiş olan talimatın dışına çıkmamalıdır. Heyetin içerisinde Ankara’da oluşturulan komisyonun yerine İstanbul’dan bazı kişilerin dahil edilmesi doğruluğu kabul edilebilecek bir politika değildir. İstanbul’dan katılanların mahremiyete özen gösterecekleri de şüphelidir.

Öte yandan Yahya Galip Bey, Lozan’da İngilizlerin Türk heyetinin bütün çalışmalarına vakıf oldukları düşüncesindedir. Hatta, Ona göre İngilizler Türk tarafına ait tüm şifre telgrafları açıp okuma imkanına sahiptiler.⁽¹⁰⁴⁾

Yahya Galip Bey ve 128 arkadaşı 6 Mart 1923 tarihinde Lozan görüşmeleri ile ilgili bir önerge verdiler. Buna göre;

1-İtilaf Devletleri’nin Lozan Konferansı neticesi olarak Türk delegasyon heyetine verdikleri anlaşma projesi bağımsızlığımıza zarar veren hükümleri ihtiva ettiğinden kabulü mümkün değildir. İtilaf Devletleri bu projenin bu haliyle kabulünde ısrar ederlerse reddederiz.

2-Mali, iktisadi ve idari meselelerde memleket ve milletimizin hayat hakkını ve istiklalinin kesin olarak temini esası çerçevesinde barış görüşmelerine devam edilmesi

3- İşgal altındaki topraklarımızın süratle boşaltılması şarttır.⁽¹⁰⁵⁾

Bu taktir mecliste görüşülerek oylamaya konulmuş ve kabul edilmiştir.⁽¹⁰⁶⁾ Ancak Galip Bey’in bütün bu eleştirilerine rağmen II. Dönem TBMM’de Lozan Anlaşması için yapılan oylamada olumlu oy kullandığını görmekteyiz⁽¹⁰⁷⁾.

3.6. BOLŞEVİKLİĞE BAKIŞI

Meclisin açıldığı ilk aylarda şartlar gereği Sovyetlerle olan yakın ilişkiler dolayısıyla mecliste Bolşevikliğe karşı ılımlı ve olumlu bir yaklaşım vardı. Yahya Galip Bey böyle bir havada bile Bolşevikliğin ne olduğunun bilinmediğine dikkati çekmiştir.⁽¹⁰⁸⁾

Aslında Yahya Galip Bey’in Bolşevikliğe bakışı olumsuzdur. Ona göre Bolşeviklik Hıristiyan ürünü olduğu için bizim bu fikre tabi olmamız kesinlikle doğru olmayacaktır. Bolşevikliğe yönelmek milleti sonu belli olmayan bir yola sevk etmek ve millete ihanet etmek demektir. Ülke içerisinde kendisine din adamı süsü veren ve Bolşeviklik propagandası yapanlar vardır. Bunlara kesinlikle inanılmamalıdır. Bolşevikliği İslamiyet’le kaynaştırmaya kalkmak akılsızlıktır. Bolşeviklik ve komünistlik ülkemizden çıkarılmalıdır. O der ki, “Eğer Bolşeviklik İslamlık ise onlar İslamlığı kabul etsinler... içimizden Bolşevikliğe ve Komünizme say olanlar bu işten tecerrüt etsinler ve desinler ki: Büyük Millet Meclisi’nin takip edeceği gaye gaye-i İslamiyet’tir”⁽¹⁰⁹⁾.

Ona göre meclisteki Bolşevik görüşe sahip milletvekilleri Bolşeviklerden para almışlardır ve ihanet içerisindedirler. Yahya Galip Bey meclise bu konu da bir de taktir vermiştir. Buna göre Bolşevik ve komünist kurullarda bulunan milletvekilleri derhal bu gibi heyetlerden çekilmeliler ve bu yolun yanlışlığını beyanname ile halka neşretmelidirler. Şeyh Servet Efendi’nin ise şeri yetkileri elinden alınmalı ve hakkında şiddetle cezalandırmaya gidilmelidir⁽¹¹⁰⁾.

(102) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C.II s. 5-6.

(103) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C.II, s. 341.

(104) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 1254.

(105) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. IV, s. 180.

(106) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. IV, s. 190.

(107) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, C. I, TBMM Yay., Ankara 1961, s. 291.

(108) *Zabıt Ceridesi*, C. VII, s. 304.

(109) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 337-338.

(110) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 344.

Resim 7; Y. Galip (1937) Eyüp'te Konağında Cumhuriyet'teki röportajında

(111) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 370.

(112) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 337.

(113) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. II, s. 5-6.

(114) *Zabıt Ceridesi*, C. 20, s. 137-138.

(115) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 337.

(116) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 91.

(117) *Zabıt Ceridesi*, C. 24, s. 147.

(118) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 31.

(119) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 30.

(120) *Zabıt Ceridesi*, C. 22, s. 404-405.

(121) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 379-380.

(122) *Zabıt Ceridesi*, C. 16, s. 170.

3.7. BATIYA BAKIŞI

Yahya Galip Bey'e göre Frenk adetleri ile adetlenmek bizim için zararlıdır⁽¹¹¹⁾. Hıristiyanların yaptığı her şey Müslümanların aleyhindedir⁽¹¹²⁾. Ona göre Batı hiçbir zaman bizi sevmemiştir. Parçalamak için dışlerini bileyerek hazır beklemektedir. Onlardan hiçbir zaman en küçük bir hayır gelmeyecektir. Bizi yok etmek için çalışmaktadırlar. Ancak, batı bütün bu çabalarına rağmen kendi mezarını kazmaktadır.⁽¹¹³⁾

Yahya Galip Bey Yunan mezalimi söz konusu olduğunda da Avrupa medeniyetini ve Avrupalıları hedef alan ifadeler kullanmıştır.

O, "*Avrupa denildiği vakit, benim nazarımda İslamiyet'in imhası için çalışan bir kütle tecelli ediyor. Avrupa'dan hayır beklemeyiniz. Onlardan hayır beklediğiniz gün mahvolduğunuz gündür. Alem-i medeniyet, alem-i insaniyet bizim alemimizdir.*" demektedir.⁽¹¹⁴⁾

O, batı dünyasının Osmanlı Devleti'ne ve onun Hıristiyan müttefiklerine bakışının dini bakışın dışına çıkmadığı düşüncesindedir. Ona göre itilaf devletleri bu yüzden Birinci Dünya Savaşında bizimle aynı grupta bulunan Bulgaristan ve Almanya'ya farklı muamele etmişlerdir. Bu ülkelere hiçbir şey yapmadıkları halde Müslüman olduğumuzdan dolayı bizim hayatımıza kastetmek istemişlerdir.⁽¹¹⁵⁾

Sinop'ta tersane adıyla bilinen arazinin belediyeye terki lüzumuna dair kanun teklifi görüşülürken Yahya Galip Bey belediyenin bu araziyi Hıristiyanlara satmaması şartının getirilmesini önermiştir⁽¹¹⁶⁾.

3.8. EĞİTİM

Yahya Galip Bey eğitime önem vermektedir. Ancak, onun eğitim anlayışında din eğitiminin ön planda olduğu anlaşılıyor. Eğitime verilen önemin meclis tarafından da gösterilmesine özellikle taraftardı. O, 29 arkadaşı ile birlikte vermiş olduğu bir tahrir ile meclise tazimlerini sunmak üzere temsilciler gönderen Darülfünun ve Vilayat-ı Şarkiye Darüleytam öğrencilerinin meclis tarafından iltifat ve teşvik edilmelerini öneren bir tahrir vermiştir. Bu tahrir 25 Ekim 1922 tarihli oturumda kabul edilmiş olup, gereği yapılmıştır.⁽¹¹⁷⁾

O, Darulmuallim öğretmen ve öğrencilerinin seferberlik ilanına dahil edilmeyerek silah altına alınmalarını öneren kanun teklifine karşı çıkmıştır. Galip Bey, gerekçe olarak Darulmuallimlerin hiçbir zaman tam kapasite ile çalışmadığına, 17 öğrenci yüzünden 25 hocanın beslenmek durumunda kaldığına işaret etmiştir. Ona göre Darulmuallime ayrıcalık tanımak doğru değildir. Askerlikten muafiyet uygulaması yapılacaksa sadece Darulmuallime değil diğer okullara ve de tatbik edilmelidir.⁽¹¹⁸⁾

Yahya Galip Bey'in modern okulların öğrencileri hakkında böyle düşünürken, medrese öğrencilerinin, hatta, cami imamlarının, mecit görevlilerinin ve tekke şeyhlerinin askerlikten muafiyetini teklif etmesi dikkat çekicidir. Nitekim, O, 4 arkadaşı ile birlikte bir de önerge vererek bu konudaki tavrını netleştirmiştir. Fakat, bu teklif meclis tarafından kabul edilmedi.⁽¹¹⁹⁾

Galip Bey, yeni medreseler açılmasını da istemektedir. O, 41 arkadaşı ile birlikte 28 Ağustos 1922 tarihinde verdiği bir tahrirle Gaziantep'te Artvin Şavşat'ta açılacak olan Darülhilafe medreselerine vakit geçirilmeden bütçeden para ayrılmasını önermiştir.⁽¹²⁰⁾

Yahya Galip Bey eğitimin paralı olmasına ise karşıdır. Bu yüzden ilköğretim kanununun lağvına dair bir kanun teklifi vermiştir. Onun teklifi ekonomik gerekçelere dayanıyordu. Galip Bey, köylüye ağır vergiler yükletildiğinden şikayet ederek "*Bugün kırk para vermeye imkan yoktur. Ot yiyorlar. Bunun üzerine bir de çalakaçı köylünün üzerine tedarikat-ı iptidaiye vergisi tarh ederseniz halka doğru gitmiş olmazsınız.*" demiştir. Kanun teklifi Lahiya Encümenine gönderilmiştir.⁽¹²¹⁾ 14 Mart tarihli Layiha Encümeni mazbatası 2 Nisan 1921 günü meclise geldi. Teklifin kanun şeklinde olmadığı için reddine karar verildi.

Yahya Galip Bey İlköğretim kanununun lağvedilmesini başaramayınca aynı kanunun vergi ile ilgili bölümünü değiştirmek istedi. Bunun için 17 arkadaşı ile birlikte halktan İlköğretim vergisi toplanmasını öngören kanunun 15. maddesinin değiştirilmesini isteyen bir tahrir vermiştir.⁽¹²²⁾

3.9. HUKUK

Yahya Galip Bey hukuksuzluğun her türlü kötülüğün anası olduğu düşüncesindedir. O, milli mücadele dönemi şartlarındaki olağanüstü yetkilendirilmelerin bile karşısındadır. Diyor ki;

“Emin olunuz ki, her ne fenalık çıkmış ise salahiyyet-i fevkalade sözünden çıkmıştır. Ben anlamıyorum, bir memleketi ihya edecek o memleketteki kanunlardır. İmha edecek de kanunsuzluktur. Salahiyet-i fevkalade demek mutlaka keyfen adam asmak, biladi tahrip etmek, önüne gelen evleri yıkmak, kainatı felaket içinde bırakmak demektir. Çünkü bunu emsali abidesiyle gördük.”⁽¹²³⁾

Ancak, aynı Yahya Galip Bey İstiklal mahkemesinin doğuda yeniden kurulmasına karşı çıkan Malatya Mebusu Lütfi Bey’e *“Sizin muhakemenize göre öyle olabilir”* diyerek karşı çıkmıştır.⁽¹²⁴⁾ Ona göre, İstiklal mahkemeleri dönemin şartları gereği lüzumlu mahkemelerdir. Ancak, mahkeme üyeleri görevini layıkıyla yapan ve hüsnü niyet sahibi kişiler olmalıydılar.⁽¹²⁵⁾

Yahya Galip Bey Pontus meselesi dolayısıyla Rumların tehcir edilmesine de karşı çıkmıştır. Ona göre suçluları da, masum olanları da mahkeme ayırt etmelidir.⁽¹²⁶⁾

Yahya Galip Bey İstanbul Hükümeti’nin Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonraki kararlarının dikkate alınmaması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre bu kararlar mülevves ve pistir. Eğer bunlardan uygulanabilecek olanlar varsa hükümet bir liste yapmalı ve meclise sunmalıdır. Meclisin onayından sonra uygulanabilmelidir.⁽¹²⁷⁾

Onun hukukun üstünlüğüne inanmış bir düşünce yapısına sahip olduğunu gösteren örnekler bulmak mümkündür. Altın kaçakçılığı dolayısıyla Kastamonu İstiklal Mahkemesi’nce giyaben mahkum olan Eşref ve Haşim Bey’lerin giyabi cezalarının kaldırılması için 36 arkadaşı ile birlikte bir takrir vermiştir. Zira, bu kişiler İstanbul’a altın götürmek istemişlerdi ve altınlarına el konulmuştu. Mahkemeleri de giyaben yapılmıştı. Yahya Galip Bey ve arkadaşları İstanbul’a altın naklini yasaklayan bir kanun olmadığı için altınların sahiplerine iadesini ve mahkemenin giyaben değil, yüz yüze tekrar yapılması-

nı teklif etmişlerdir. 21 ve 30 Ekim 1922 tarihli meclis görüşmeleri sonucunda bu kişilerin mahkumiyet cezaları kaldırılmış ve dava Adliye vekaletine havale edilmiştir.⁽¹²⁸⁾

Yahya Galip Bey hazineyi zarara soktuğu iddia edilen Reji müdürü Mithat Bey’in asi olduğu için mallarına el konulması gerektiğine dair görüşlere katılmadığını ifade etmiştir. *“Asilere ait olan mal tamamen hükümetin malı mı olmak lazım gelir?”* diyerek tepkisini dile getiren Yahya Galip Bey böyle bir uygulama yapılacaksa bile öncelikle kanun çıkarılması gerektiğine işaret etmiştir.⁽¹²⁹⁾

Yahya Galip Bey hukukçu olmamasına rağmen hukuki meselelerle ilgiliydi. 26 arkadaşı ile birlikte Mecelle Cemiyeti anlamına gelen Meclis-i Ahkam-ı Cezaiye teşkil edilmesine dair bir takrir verdi⁽¹³⁰⁾. Ayrıca Hakimi Münferit teşkilatı hakkında Adliye vekaletine bir sual takriri yöneltti⁽¹³¹⁾.

Yahya Galip Bey kendi soru önergesi hakkında açıklamalarda bulunurken, Hakimi münferit usulü yararlı olmuş ise Tokat’taki mahkeme niçin kaldırıldı? Hakimi Münferit sistemi köylünün mahkeme kapılarında beklemekten süratle işini gördüğü bir sistem midir? Hakimi münferit uygulamasında da üç kişi görev yapacaksa ne değişmiştir? Şeklinde sorular sormuştur.⁽¹³²⁾ O, her şeye rağmen ülke şartlarının hakimi münferit uygulamasını gerekli kılabileceğini, ancak, meclis tarafından onaylanmadan böyle bir uygulamaya gidilmemesi gerektiği görüşündedir.⁽¹³³⁾

Yahya Galip Bey, Şura-yı devlet kurulması için kanun teklifi veren Ertuğrul Mebusu Mustafa Kemal Bey’in takririnin görüşülmesi sırasında bir takrir vererek *“Şura-yı Devlet”* terimine karşı çıkmıştır. Ona göre milli ve meşruti bir hükümetle yönetildiğimiz için Şura-yı Devlet değil Şura-yı Hükümet tabiri kullanılmalıdır.⁽¹³⁴⁾

İstiklal Mahkemelerine üye seçimi sırasında nisab-ı ekseriyetin 86 olması gerekirken 76 kişinin katılımıyla seçim yapıldığı için bu seçimin geçersiz sayılarak yeniden seçim yapılmasını isteyen bir önerge vermiştir. Ancak, önergesi mecliste kabul edilmemiştir⁽¹³⁵⁾.

(123) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 720.

(124) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 1202.

(125) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 1207.

(126) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 721.

(127) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 771.

(128) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIV, s. 64-68, s. 258.

(129) *Zabıt Ceridesi*, C. XXV, s. 137-138.

(130) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 282.

(131) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 133.

(132) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 236-238.

(133) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 82.

(134) *Zabıt Ceridesi*, C. 11, s. 112.

(135) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 286.

- (136) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 505-506.
 (137) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 175.
 (138) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 386.
 (139) *Zabıt Ceridesi*, C. XXV, s. 467.
 (140) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 885,887.
 (141) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 242.
 (142) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 15.
 (143) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 16.
 (144) *Zabıt Ceridesi*, C. XIII, s. 98-99.
 (145) *Zabıt Ceridesi*, C. XIII, s. 113-114.
 (146) *Zabıt Ceridesi*, C. XIII, s. 120.
 (147) *Zabıt Ceridesi*, C. VII, s. 75-80.
 (148) *Zabıt Ceridesi*, C. XVIII, s. 385

Resim 8; Y. Galip Kargı Askeri selamlıyor. Eyüp'teki Düşmeciler Konağı (1940'lı yıllar)

3.10. EKONOMİK VE MALİ PROBLEMLER

3.10.1 Bütçe

Yahya Galip Bey, bir devlet için bütçenin ne demek olduğunu farkındadır. Bu yüzden bütçe görüşmelerine büyük önem verilmiştir. Ona göre bütçe hazırlamak meclisin en temel görevlerindedir. Meclis gerekirse geceleri dahi çalışarak bütçeyi zamanında hazırlamalıdır⁽¹³⁶⁾. Galip Bey Avans kanunları ile sık sık meclise müracaat edilmesinden rahatsızdır. O, "Avans bir kere olur, iki kere olur, böyle her vakit olmaz." demektedir⁽¹³⁷⁾. Ona göre Avans kanunları bütçedeki açığın kapatılamamasına yol açmaktadır⁽¹³⁸⁾.

Galip Bey, devlet harcamalarının bütçe çerçevesinde yapılmasından yanadır. Nitekim bu konuda Usulü Muhasebat-ı Umumiye Kanunu hükümlerine riayet edilmesi ve bu husustaki uygulamalardan meclisin haberdar edilmesine dair bir takrir vermiştir. Meclis söz konusu takriri hükümete havale etti⁽¹³⁹⁾. Yahya Galip Bey meclisin üç senelik bütçesinin gelir ve giderlerinin kontrol edilmesi için de bir önerge vermiştir. Galip Bey'in önergesi kabul edilmiş olup Divan-ı Muhasebat tarafından kontrolün yapılması kararlaştırılmıştır⁽¹⁴⁰⁾.

Yahya Galip Bey, silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanması için mali imkanların zorlanmasından yanadır. Ancak, Ona göre bu işlemin de bütçe kuralları çerçevesinde yapılması gerekir. 1920 yılı itibariyle 21 milyon lira olarak düşünülen Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi bütçe kanunu yapılmadığı için farklı tarihlerdeki ek bütçelerle 22 milyon liraya çıkarılmıştır⁽¹⁴¹⁾.

Galip Bey devlet harcamalarının meclis adına seçilecek bir mütehasıs üye tarafından kontrol edilmesini uygun bulmaz. Ona göre meclisin bir kişiye yetkilerini devretmesi doğru değildir⁽¹⁴²⁾. O bu konuda meclis tarafından bir Divan-i Muhasebat teş-

kil edilmesi gerektiğine dair bir de kanun teklifi vermiştir⁽¹⁴³⁾.

3.10.2 Rus Altınları Meselesi

Yahya Galip Bey Rus altınlarının hükümet tarafından ülke içerisinde tedavüle tutulmasını eleştirmektedir. Ona göre bu uygulama bağımsızlığımızı zedelemektedir. Ayrıca, bir Rus altınının yedi buçuk lira değerindeki Osmanlı banknotuna karşılık gösterilmesi ekonomik açıdan da sakıncalar yaratmaktadır. Galip Bey Rus altınlarının piyasada deveren etmesinin olumsuz etkilerini konu alan bir de soru önergesi vermiştir⁽¹⁴⁴⁾.

Yahya Galip Bey, Maliye Bakanının önergeye cevap verdiği 8 Ekim 1921 tarihinde de yaptığı bir konuşmayla konuya tekrar açıklık getirmiştir. Ona göre Maliye Bakanlığının 5 rublelik Rus altınlarını 375 kuruş, 10 rublelik Rus altınlarını ise 750 kuruş kıymetinde değerlendirerek sarf edeceğini belirtmesi ve hazinenin de bu surette işlem yapması doğru değildir. Bir devletin yönetimi altındaki bölgelerde yabancı paranın tedavül etmesi için çaba göstermek yanlıştır⁽¹⁴⁵⁾.

Yahya Galip Bey, Maliye Bakanının Rus parasını tedavüle koymak yetkisinin olmadığı düşüncesindedir. Rus parasının değeri bankalar tarafından serbest piyasa koşullarına göre belirlenmelidir. Bakanlık fiyat tespit etmemelidir. O, bakanlığın ülke içerisinde altın tutmak için böyle bir yola başvurmasını da doğru bulmaz. Rus altınını ülke içerisinde tutabilmek için Osmanlı altınının değerini düşürmek uygun bir politika değildir⁽¹⁴⁶⁾.

3.10.3 Tasarruf

Yahya Galip Bey, devlet bütçesinde tasarruفا önem veren bir anlayışa sahiptir. O, bütçe kanunları dolayısıyla yapmış olduğu konuşmalarda bu görüşünü dile getirmiştir. Hatta bu yönde takrirler de vermiştir. Bu takrirlerinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından verilmekte olan makam maaşının Ocak 1920 tarihinden itibaren kesilmesini önermiştir⁽¹⁴⁷⁾. Yine tasarruf gereğiyle subaylardan Kıdemli Yüzbaşı ve muadillerine elbise ve teçhizat bedeli ödenmesi hakkındaki kanun teklifine ret oyu vermiştir⁽¹⁴⁸⁾.

Yahya Galip Bey, devlet dairelerindeki bürokrasi çokluğundan ve kırtasiye masraflarından da rahatsızdır. O, kırtasiye masrafları ile muazzam bir kâğıt fabrikasının açılabilceği düşüncesindedir⁽¹⁴⁹⁾.

Yahya Galip Bey, uygulamada bütün ihtiyaçları köylü tarafından karşılanan Askerlik şubesi başkanlıklarına harcırah verilmesini doğru bulmamaktadır⁽¹⁵⁰⁾. Harcırahlar verilsin köylüye yük olmasınlar denilse bile köylümüzün misafirperverliği dolayısıyla dahi bunun uygulanmasının mümkün olamayacağı düşüncesindedir⁽¹⁵¹⁾.

Yahya Galip Bey bazı gazetelere devlet tarafından yardım edilmek suretiyle köylere gönderilmesini ekonomik gerekçelerle eleştirir. Ona göre bu gazetelerden köylünün yararlanması mümkün olmamıştır. Boş yere devletin parası heba edilmektedir. Köylünün bilgilendirilmesi isteniliyorsa Matbuat Umum Müdürlüğü sadece köylünün problemlerinin çözümüne ve aydınlatılmasına yönelik bir gazete çıkarılmalıdır. Galip Bey bu konuda 16 Eylül 1922 tarihinde bir de tahrir vermiştir. 7 Ekim tarihli oturumda onun tahriri kabul edilmiş ve Matbuat müdüriyeti bütçesine gazetelere yardım için konulmuş olan 30.000 liralık fasıl kaldırılmıştır⁽¹⁵²⁾.

Galip Bey, Ziraat Bankası memurlarına altın akçe ile maaş ödenmesine son verilmesini isteyen bir tahrir de vermiştir. Tahrir 29 Ocak 1921 tarihli toplantıda görüşüldü. Tahrirde yılda dört maaşı altın olarak alan Ziraat Bankası memurlarına niçin ayrıcalık gösterildiği soruluyordu. Görüşmeler sonunda meclis bütün ödemelerin kâğıt para ile yapılmasına dair İktisat Vekâletine tebliğde bulunma kararı aldı⁽¹⁵³⁾.

3.10.4 Tarım

Yahya Galip Bey, Ziraat Bankasının yurt dışından tarım aletleri ithâl ederek ülke tarımının gelişmesine katkıda bulunmasını olumlu karşılamıştır⁽¹⁵⁴⁾. Hatta Ziraat makinelerinde kullanılan yakıt ile damızlık hayvanlar ve kimyevi gübreden gümrük vergisi alınmaması görüşünü savunmuştur. Zira, bu mallar Türk tarım ve hayvancılığının gelişmesi için gereklidir. Galip Bey, 14 Ekim 1922 tarihinde söz konusu kanun tekli-

finin acilen görüşülmesi için 42 arkadaşıyla birlikte bir de tahrir vermiştir⁽¹⁵⁵⁾.

Ancak Yahya Galip Bey, yurt dışından ithâl edilecek esterler ve öküzler, çift hayvanı, damızlık hayvanlar ve ziraat makinelerinde kullanılacak benzin, petrol, mazot, maden kömürü vb. ürünlerin gümrük vergisinden muafiyetine dair kanun teklifini zenginleri korumaya yönelik bir uygulama olarak değerlendirmiştir. O, öküzü olmadığı için boyunduruğun bir tarafına eşeğini diğer tarafına kendisini koşan fakir köylüden gelirinin büyük bölümü vergi olarak alınırken bu tür vergi muafiyetinin adaletsizlik olduğu görüşünü savunmuştur. Ona göre aynı şekilde odunculuk ve kerestecilik ile uğraşan köylü gelirinin önemli bir kısmını vergi olarak ödemektedir. Yurt dışından çift hayvanı ve ester ithâl eden kişi köylü değil tüccar olacaktır. Dolayısıyla bu kanunla köylü korunmayacak, tüccarın para kazanmasına imkân verilmiş olacaktır.

Yahya Galip Bey, ülke dışından gümrük muafiyeti ile makine kayışı getirilmesini de anlayamadığını ifade etmiştir. Zira Birinci Dünya Savaşı sırasında ülke içerisinde üretilen bez kayışlarla bu iş pekala götürülmüştür. Gümrük vergisi genelin hakkıdır. Genelin hakkı özele gasp ettirilmemelidir.

Yahya Galip Bey kendisini suret-i haktan görünerek yararlı işleri engellemeye çalışan, medeniyet karşıtı bir kişi olarak yansıtanlara da son derece tepkilidir. O, konuşmasını köylünün mağduriyetin anlatan örneklerle süsleyerek şunları söylemiştir:

“Paçavraları birbirine dikmiş, içersine ot doldurmuş, yattığı kulübelerde yapraklar yatak olarak konmuş,başını taşa dayar yatar. Bilir misiniz bu adam meşe tomruğunu toplar ve nebatat yemekle geçirir. Efendiler hiçbir garazla arz etmiyorum. Yalnız beni intihab eden o köylerden utandığımndan dolayı arz ediyorum. Bunlar öküzlerini, atlarını fedakârlık suretiyle orduya verdiler, mahvoldu.

(149) *Zabit Ceridesi*, C. XXVII, s. 514.

(150) *Zabit Ceridesi*, C. VIII, s. 95.

(151) *Zabit Ceridesi*, C. VIII, s. 98.

(152) *Zabit Ceridesi*, C. XXIII, s. 297-298.

(153) *Zabit Ceridesi*, C. VII, s. 416.

(154) *Zabit Ceridesi*, C. IX, s. 56.

(155) *Zabit Ceridesi*, C. XXIII, s. 403.

Resim 9; Eyüp'te Dügmeçiler'deki Konağı (yıkılmadan önceki son hali) 1985'li yıllar

(156) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVI, s. 480 Ancak, biz Yahya Galip Bey'in kanun teklifine olumlu oy verdiğini görüyoruz.

(157) *Zabıt Ceridesi*, C. XI, s. 249-250.

(158) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIII, s. 378-379.

(159) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 207.

(160) *Zabıt Ceridesi*, C. XVII, s. 34-37.

(161) *Zabıt Ceridesi*, C. XVIII, s. 241.

(162) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 41.

(163) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 72.

(164) *Zabıt Ceridesi*, C. XV, s. 285-286.

En evvel bunun öküzlerini mi düşünmek lazım gelirdi. Yoksa 2000 liraya, 5000 liraya, 10000 liraya makine alan efendilerin -ki bunlar 200 ve 500 lira benzin parasını da verebilirlerdi- gümrüklerini affetmek için bu kanunu mu düşünmek lazım gelirdi? Bunu vicdan-ı alinize arz ediyorum. Biz, memleketimizin her surette mamur ve âbâdan olmasını arzu ederiz, bunu görmekle müftehîrîz. Fakat, zenginlere muavenet etmek en sonraya kalacak mesâildendir. En evvel düşüneneğimiz şey, biçare öküzünü kaybetmiş öküzlerini kaybetmiş köylülerdir....

..... Efendiler siz, Bolu köylerini mahvettiniz, rica ederim bunlar orman içerisinde oturduğu halde üç, beş kereste yapıp iskeleye götürüp satamıyorlar. Çünkü bir kanun var ona manidir. Bu destededir (bekletiliyor) Bu kanun hala çıkmamıştır, ya ne çıkmıştır. Makineler için gelen benzinlerin gümrük resminden istisnası hakkında kanun. Bakınız efendim garip bir haleti ruhiye karşısında kalıyoruz"⁽¹⁵⁶⁾

Diğer taraftan Yahya Galip Bey, konuşmalarında aşar usulündeki sıkıntılara da dikkati çekmiştir. Onun ifadesine göre aşar vergisi ile ilgili olarak sağlıklı bir sistem tespit edilememiştir. Tahmin usulünün de takyil usulünün de iltizam usulünün de sakıncaları bulunmaktadır. Cepheye yakın olan yerlerde askeri tahmin usulünde işin içine karıştırmak son derece sakıncalıdır. Vatandaşların mağduriyetine yol açılabilir. Bütün bu sakıncaları bertaraf edecek bir sistem bulunmalıdır⁽¹⁵⁷⁾.

Bütün bunlara rağmen Yahya Galip Bey'in mültezimlere düşman bir kişi olmadığını görüyoruz. O, borçlarını zamanında ödeyemeyen mültezimlerden işlemiş faiz alınmaması görüşündedir. Bu konuda verilmiş olan kanun teklifinin de lehinde bulunmuştur⁽¹⁵⁸⁾.

Yahya Galip Bey'e göre sosyal gruplar içerisinde en çok ezileni köylülerdir. O, 16 Nisan 1922 tarihli bir konuşmasında şöyle diyor:

"Tekâlif-i Emiriye'nin en yükseğini en müthişini zavallı köylüler çeker. Arazi vergisi diye bir vergi verir. Ağnam diye bir vergi verir. Halbuki bir tüccarın 1000 lira bir sermayesi varsa bu sermayesine mukabil verdiği vergi, ticaretine ve sermayesine nispetle yüzde onu bile tecavüz etmez. Bazen yüzde ona çıkar, yirmiyeye çıkar. Fakat, efendiler, çiftçinin sermaye-i asliyesi yüz kile buğdaydır. Bunun sekizde birini o se-

ne verir. Ertesi sene verir. Elhasıl sekiz sene zarfında bunun sermaye-i asliyesi hiçe iner. Çünkü tohumu hariçte bırakmazlar. Öşrünü tohumuyla beraber alırlar."⁽¹⁵⁹⁾

Yahya Galip Bey, köylüyü korumaya yönelik olarak 13 Şubat 1921 tarihinde bir de takrir vermiştir. Bu takrir 18 Şubat tarihli oturumda mecliste görüşülmüştür. Galip Bey, bu takririnde İstanbul Hükümeti'nin aşar vergisi konusundaki kararının hala Anadolu'da tatbik edilmesinden şikayet ediyordu. Buna göre köylünün Birinci Dünya Savaşı dönemindeki yıllara ait aşar borcu aynı olarak değil de o yıllardaki rayıcı üzerinden ödettiriliyordu. Ancak, halk bu parayı ödeyemediği için mallarına ve çift hayvanlarına haciz konulmaya başlanmıştır. Zira, hükümet bugün 60 kuruşa satın aldığı zahire için köylüden 300 kuruş almaktadır. Devlet alacağını aynı olarak tahsil etmeli veya bugünkü rayıcı üzerinden ödettirmelidir. Durumu iyi olmayan köylüden de hasat zamanı tahsilat yapılmalıdır.

Maliye Bakanı Hasan Bey ise verdiği cevapta bu konudaki yetkinin bakanlığına ait olmadığını söyleyerek bir kanun çıkarılması gerektiği görüşünü savundu. Görüşmeler sonunda takririn Kavanin-i Maliye Encümeni'ne gönderilmesine karar verildi⁽¹⁶⁰⁾.

Yahya Galip Bey, 16 Mart 1922 tarihinde gündem dışı söz alarak aynı meseleyi tekrar dile getirmiş ve kanun teklifinin ruznameye alınmasını kabul ettirmiştir⁽¹⁶¹⁾. 8 Nisan tarihinde de aciliyetle görüşülmesini teklif etmiş ve bu teklifi de kabul edilmiştir⁽¹⁶²⁾. Teklifin aynı gün oylanarak kanunlaştığını görüyoruz⁽¹⁶³⁾.

Galip Bey, ambarlara hububat teslim eden köylünün teslim ettiği hububatın eksik kaydedilerek köylünün borçlu gösterilmesi gibi suiistimallerle de karşılaşıldığını işaret etmiş, nakliye sırasında pahalı mahallerde hububat satarak para kazanma, ucuz olan yerlerde de mahsup yapma gibi yolsuzluklara dikkati çekmiş ve bu yolsuzlukların önlenmesini istemiştir⁽¹⁶⁴⁾.

Galip Bey, Isparta Mebusu İsmail Remzi Efendi'nin Aşar vergisinin toplanmasında mültezimlerin kullandığı ölçülere dair takriri üzerine de söz almıştır. Ona göre maliye Aşarı hangi ölçek türünde satmışsa bu ölçek türünün iltizam

belgesinde yer alması gerekmektedir. Böyle bir uygulama meseleyi çözecektir. Aslında köylü de mültezim de birbirlerini kandırmaya çalışmaktadırlar. Her iki tarafı da mağdur etmemek için Maliye memurları sıkı bir kontrol uygulamalıdır⁽¹⁶⁵⁾.

3.10.5 Vergi

Yahya Galip Bey, tüketim vergisini konu alan İstihlak Resmi Kanunu görüşmelerinde söz alarak Maliye Bakanlığı'nın memur yetersizliği nedeniyle ülke içerisinde tüccarın elinde bulunan malları tespit etmekte sıkıntı çekeceği görüşünü savunmuştur. Ona göre ayrıca bu kanunun işleyebilmesi için mal kaçırıcıların cezalandırılmasına dair bir hüküm daha ilave edilmelidir⁽¹⁶⁶⁾.

Yahya Galip Bey, bu konuda bir de takrir vererek esnafın fırsattan istifade ile ihtikara yönelmesini engellemeye çalıştı⁽¹⁶⁷⁾. Bu takririn Heyet-i Vekileye havale edilmesi meclis genel kurulu tarafından kabul edilmiştir⁽¹⁶⁸⁾.

Yahya Galip Bey, stok mallarına 5 misli gümrük vergisi uygulanmasını öneren Kayseri Mebusu Osman Zeki Bey'in takririne karşı çıkmıştır. O "Bir defa tarife ile tayin edildikten sonra tekrar gümrük almak doğru değildir. Memleketin itibarı ticarisi sıfıra iner." diyerek tepkisini dile getirmiştir⁽¹⁶⁹⁾.

Yahya Galip Bey, küçük esnaftan Ticaret Vergisi adıyla vergi alınmasına da karşı çıkmıştır. O, bu verginin büyük tüccardan alınabileceği, ancak küçük tüccara tatbik edilmemesi gerektiği görüşündedir. Yine defter tutma zorunluluğunun da küçük tüccara tatbik edilmemesinden yanadır.

Yahya Galip Bey, Tüccardan alınacak Temettü Vergisinin ve köylüden alınacak Ağnam Vergisinin bütçe açıklarını kapatabilmek için ilk akla gelen tedbirlerden olarak düşünülmeye özellikle karşıdır. Kendisine "Pekala başka gelir bul" diye cevap veren Tokat Mebusu Mustafa Bey'e cevaben "Nereden bulunacaksa bulunsun" karşılığını vermiştir⁽¹⁷⁰⁾.

Yahya Galip Bey aynı zamanda yük otomobilleri ve kamyonlarından gümrük vergisi alınmamasından yanadır. Böylece otomobiller ülkeye girebilir ve hazine gelir vergisi alabilir. Aksi takdirde hazine gelir vergisinden mahrum ola-

caktır⁽¹⁷¹⁾.

Galip Bey Gümrük Vergisi hakkındaki bir başka konuşmasında da gümrükten giren kibritlere basılan bandrollerin taklit edilemez özellikte olması gerektiğini, aksi takdirde vergi kaçırılmasının önüne geçilemeyeceğini belirtmiştir. Onun ifadelerine göre halihazırda piyasalarda sahte damgalı kibritten geçilmemektedir⁽¹⁷²⁾.

Galip Bey bütçenin yoluna konulabilmesi için Musakkafat Vergisi Kanunu'nun tatbik edilmesini ister. Bu verginin uygulanmaması yüzünden binlerce lira kira parası alan kişilerden tek kuruş vergi alınmamaktadır⁽¹⁷³⁾. Ancak O, kira vergisinin arttırılmasının tüccarı sattığı mallara zam yapmaya iteceği tehlikesine de dikkati çeker⁽¹⁷⁴⁾.

Öte yandan Yahya Galip Bey, ev kiralarının aşırı artışının önüne geçilmesi gerektiği düşüncesindedir. Ona göre kiraların makul bir seviyede tutulabilmesi için ev sahiplerinden kira oranında vergi almak yoluna gidilmelidir. Böyle yapırsa gayrimenkul sahipleri, daha fazla vergi ödeyecekleri için aşırı kira artırımını yoluna gitmeyeceklerdir⁽¹⁷⁵⁾.

Yahya Galip Bey, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu hakkında görüşlerini belirtirken kanunun üçüncü maddesi gereğince oluşturulması düşünülen komisyona karşı çıkmıştır. Ona göre belediye meclisi ile vilayet meclisi üyelerinden oluşturulacak olan komisyonlar sağlıklı çalışmayacaktır. Bu komisyonlar meclislerden gelecek iki kişi ile mal memurundan oluşacaktır. Suiistimal ihtimali yüksektir. Ko-

(165) *Zabıt Ceridesi*, C. XX, s. 578.

(166) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 159-160.

(167) "Riyaseti Celileye

Dün meclisten çıkan istihlak resmi hakkındaki konunun henüz tatbikatına başlanmaksızın esnaf tarafından şeker ve sair havayice derhal zamaim icra edildiği anlaşılmaktadır. Bu hâl sarih bir ihtikâr demek olduğundan bu babda tedabiri seria icrasıyla bir gün evvel eşya fiyatlarına bilâsebep zamaim icra edenlerin tatbikatı kanunîyeye tâbi tutularak şedit cezalara duçar edilmesi esbâbın istikmâli hususunda Dahiliye Vekâleti Celilesine tebligat-ı müessire icrasını teklif ederim.

16 Nisan 1336 Kırşehir Mebusu Yahya Galip"

(168) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 235.

(169) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 541.

(170) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 545.

(171) *Zabıt Ceridesi*, C. X, s. 390.

(172) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 171.

(173) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 322.

(174) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 207.

(175) *Zabıt Ceridesi*, C. XIII, s. 131.

Resim 10; T.B.M.M.'nde konuşma yaparken (1932'li yıllar), Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

(176) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 253-255.

(177) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 260.

(178) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 259-260.

(179) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 261-262.

(180) *Zabıt Ceridesi*, C. XXII, s. 464-494.

(181) *Zabıt Ceridesi*, C. XXII, s. 231-232.

(182) *Zabıt Ceridesi*, C. XIV, s. 376.

(183) *Zabıt Ceridesi*, C. XIV, s. 376-377.

(184) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. II, s. 340.

misyon bazı kişilere fazla, bazılarına az vergi yazabilir.

Bu yüzden Yahya Galip Bey üçüncü maddenin kaldırılmasını teklif eden bir de takrir vermiştir⁽¹⁷⁶⁾. Galip Bey bu kanundan 60 yaşından büyük olanların istisna tutulmasına da olumlu bakmaz⁽¹⁷⁷⁾. O, bu vergiden kadınların istisna edilmesini öngören Antalya Mebusu Halil İbrahim Bey'e karşı çıkmış, kadınların da vergiye tabi tutulmasını ısrarla savunmuştur⁽¹⁷⁸⁾. Ancak, Ona göre bu vergi askerlerden alınmamalıdır⁽¹⁷⁹⁾.

Yahya Galip Bey kaçakçılıkla mücadele edilmesinden yana olmuştur. O, gümrüklerde el konulan eşya ve hayvanların müsaderesinden vazgeçilerek iki misli vergi alınması mukabili sahiplerine iadesini öngören kanun teklifine karşı çıkmıştır. Ona göre böyle bir uygulama kaçakçılığı teşvik niteliği taşıyacaktır⁽¹⁸⁰⁾.

Yahya Galip Bey Amasya Sancağı'nda ve özellikle de Merzifon Kasabasında Harp Kazançları Vergisinin aşırı şekilde tahakkuk ettirildiği düşüncesindedir. Bu adaletsizliğin giderilmesi için 28 arkadaşı ile birlikte bir takrir vermiştir. Bu takrire göre kendisine tahakkuk ettirilen Harp kazançları vergisine itiraz edenlerin ödemeleri temyiz sonuçlandıktan sonra yapılacaktır. Bekleme süresi için ceza tahakkuk ettirilmeyecektir⁽¹⁸¹⁾.

3. 11. HÜKÜMET

Yahya Galip Bey, "hükümet etmek" tabirinden millet egemenliğini anlamaktadır. O, Heyet-i Vekile'nin salahiyet ve vazifesine dair kanun teklifinin görüşülmesi sırasında yaptığı bir konuşmada millet egemenliğinin önemine işaret etmiştir. Galip Bey bugüne kadar ki yönetim anlayışlarından şikayetçidir. O diyor ki:

"Efendiler, millet, hükümet, hükümdar, hep dillerde bu üç kelime dolaşıyor. Maatteessüf bu millet-i muazzama-i islamiye hiçbir zaman hükümetinden, hükümdarından fayda görmemiştir. Meşrutiyetin ilanından evvel ve ilanından sonra, gerek hükümdar ve gerek hükümet daimi surette, kaldırdık dedikleri istibdadı vaz ile evkatgüzar olmuşlardır...

Bizde bir millet var, bir de hilafet var. Teşrii ve icra-i vazifemiz doğrudan doğruya millete taalluk ediyor. Hilafetin vaziyetini, vazifesini şeriat-ı mu-

tahhara-i islamiye tayin ve tasrih etmiştir. Efendiler onun için bizim şimdi düşüneneceğimiz mesele, halifenin vezaifi değil, girdiğimiz davayı halletmek için lazım gelen umur-i idaredir.

Bendeniz milletin bir hükümete bahşetmediği bir salahiyeti alıp da doğrudan doğruya bir kabine reisi tarafından intihab edilmiş olan Heyeti Vekileye vermesine taraftar olamayacağım"⁽¹⁸²⁾.

Yahya Galip Bey, Heyet-i Vekile'nin salahiyet ve vazifesine dair kanun hazırlanmasına meclisin yetkilerini zedeleyeceği gerekçesiyle karşıdır. Ona göre böyle bir kanun yapmaya lüzum yoktur. Bunun için bir nizamname kaleme almak yeterlidir. Eğer bir kanuna ihtiyaç varsa mevcut eksiklikler giderilerek yeniden hazırlanmalıdır. O diyor ki: "Maliye vekili şu vazifeyi icra eder. Şu dereceye kadar vazifesini ifa edebilecektir. Bundan öteye geçtiğinde meclise arz edecek, demek lazım gelir. Bu kadar mühim gavailli on sekiz madde içerisinde toplamak bilmiyorum ki Heyet-i Vekile'ye layık olduğu veçhile bir veçhe tayinine muvaffak olunabiliyor mu?

Şimdi birinci maddeden yedinci maddeye kadar olan mevat doğrudan doğruya makamı hilafetin hukukuna aittir. Bugün efendiler bunu itiraf etmeliyiz. Bu bir hakikattir. Hükümdar olan zat bunun üzerinde ırmak gibi kan akıttı ve hala da akıyor. Biz bu vadeden değil doğrudan doğruya bir tarik takip ederek Heyet-i Vekileye veçhe tayin etmek icap ediyorsa düşünerek ona dair bir kanun tanzim etmeliğimiz lazım gelir. Binaenaleyh bu kanunu bendeniz nakıs addederim. Hiçbir vakit bu kanuna mükemmel bir kanun diyemem"⁽¹⁸³⁾.

Yahya Galip Bey TBMM Hükümeti'nin meclis hükümeti olduğunun bilincindedir. O, hükümetin meclisin istek ve kararlarını yapmak zorunda olduğunu vurgulamaktan çekinmemiştir. "Meclisin emri altında bulunan bir Heyet-i Vekile" tabirini kullanmıştır.⁽¹⁸⁴⁾ Meclisin kuvvetler birliği anlayışına sıkı sıkıya sahip çıkmıştır. Ona göre hükümetin meclisin müdahaleleri ve talimatlarından incinmemesi gerekir. Hükümeti o mevkie getiren meclistir. En ücra bir mahalde bir fakire yapılan ufacak bir hakaretin sorumlusu meclistir, Hükümetin de amiri odur. Ordunun da hakimi odur. Ona göre bu yetki ayırımına inanmayan bakanlar varsa hükümetten istifa etmelidir.

Yahya Galip Bey'e göre hükümet Pontus meselesi ile ilgili uygulamalarında son derece beceriksizce davranmıştır. Nurettin Paşa meselesi ortaya çıkıncaya kadar Pontus meselesinden dolayı meclisi haberdar etme ihtiyacını dahi duymamıştır. hükümet aczini göstermiştir. Olaylar gelişerek önü alınmaz bir hale geldikten sonra meclisi bilgilendirmiştir. Bu durumda meclisin doğrudan doğruya duruma el koyması son derece haklı ve yerinde bir davranıştır.⁽¹⁸⁵⁾

Galip Bey merkez ordusu tarafından Pontuscuların takibinde yanlış uygulamalar yapıldığı görüşündedir. Burada tehcir yapılmakta, evler yakılmaktadır. Evleri yakanlar delil bırakmamak, çaldıkları eşyaların hesabını vermemek için bu yola başvurmaktadırlar. Sadece Rum köyleri değil, yanlarındaki Müslüman köyleri de yağmalanmaktadır. Burada İstiklal mahkemesi devreye sokulmamakla hata yapılmıştır. Meclisten 4 kişilik bir heyet oluşturularak derhal olay mahalline gönderilmelidir.⁽¹⁸⁶⁾

Yahya Galip Bey Men-i Müskirat Kanunu'nun uygulanamamasından da hükümeti sorumlu tutmuştur. O, "Müskirat men edildi, ama bunu imal ettiler yine sattılar. Bunda kim kabahatlidir? Ne vazifesi vardır hükümetin, o elleri niçin kesmedi, niçin kafasını kırmadı? Mallarını müsadere etmedi." demektedir. Ona göre ziynet eşyalarını yasaklayan kanun da uygulanamamıştır. Dükkanlar hangi gümrükten ve nasıl geçirildiği belli olmayan süs eşyaları ile doludur.⁽¹⁸⁷⁾

Diğer taraftan Yahya Galip Bey, Büyük Tarruzdan sonra hükümeti cepheye yanına çağıran Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini uygun bulmamıştır. Ona göre hükümetin gidip gelmesi 12 günlük bir süreyi gerektirmektedir. En uygun yol telgraf haberleşmesiyle Başkumandanla muhabere yapılması olacaktır.⁽¹⁸⁸⁾

3.12. BAŞKENT MESELESİ

Yahya Galip Bey, Ankara'yı hiçbir zaman devlet merkezi olarak düşünmemiştir. Önceleri İstanbul'u daha sonra da Anadolu'da büyük bir şehri başkent olarak önermiştir. O, 4 Şubat 1921 tarihli bir konuşmasında TBMM'nin bir gün mutlaka İstanbul'a taşınacağına olan inancını belirtmiş, fakat, İstanbul'daki mevcut padişah

ve paşalarla gene de işbirliğine girilmeyeceğini söylemiştir.⁽¹⁸⁹⁾

Yahya Galip Bey ve 107 arkadaşı 18 Ekim 1922 tarihinde meclisin Bursa, Konya veya İzmir'e nakledilmesi ve bu yeni merkezin başkent olmasını öneren bir takrir verdiler. Takrir aynen şöyledir:

"Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Anadolu topraklarında Yunan Ordusu mevcut olduğu sırada Meclis-i Ali'nin Ankara'da ikameti bir zaruret idi. Fakat, bugün lehülhamd mezkur mani kahir ve izale edildiğinden ve Ankara'nın gerek ev bulup aile iskan etmek ve gerek fevkaleda gala-yı esar sebebiyle geçinebilmek hususlarında mebus ile memurine ve rical-i askeriye ve zabıtana irae ettiği müşkülât ve ıstırabatın devamına artık mahal ve lüzum kalmadığından daha iyi ve müsait şerait-i maişet arz eden Bursa veyahut Konya veyahut İzmir şehirlerinden birine Meclis-i Ali'nin naklini müstaceliyetle teklif ederiz.

18 Teşrinievvel 1338 (1922)'

Bu takrir 19 Ekim tarihli oturumda ele alınmış olup Başkumandanlık Vekaleti'nin de görüşüne başvurularak uygun vakit geldiğinde görüşülmesine karar verilmiştir.⁽¹⁹⁰⁾

3.13. SOSYAL YARDIM

Yahya Galip Bey sosyal yardım sistem ve müesseselerinin işletilmesine taraftardır. Ancak, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin iyi çalışmadığı, muhacirleri mağdur ettiği düşüncesindedir. Ona göre bu müdüriyete ayrılan bütçenin önemli bir kısmı memur maaşlarına gitmektedir. Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi kaldırılmalı, ayrılan tahsisat vilayetlere dağıtılarak, yardımlar vilayetlerce dengeli bir şekilde halka ulaştırılmalıdır.

O, bu kurumun bugüne kadar uyguladıklarını gayri ciddi olarak değerlendirmekte ve şunları söylemektedir:

"Göz boyama nevinden birer kulübe verip, git dağın tepesinde

(185) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 720-721.

(186) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 720-721.

(187) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 221.

(188) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 788-789.

(189) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 370.

(190) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIV, s. 25-31.

Resim 11; Y. Galip Kargı (yıl belirsiz)

(191) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 509.

(192) *Zabıt Ceridesi*, C. XX, s. 468-469.

(193) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIV, s. 491-492.

(194) *Zabıt Ceridesi*, C. XV, s. 78.

(195) *Zabıt Ceridesi*, C. X, s. 149.

(196) Galip Kemali Bey eleştirisini şu cümlelerle sürdürmüştür:

"Efendiler, bu kadar parayı vermenin bizim için imkanı yoktur.,velev ki yirmi bin lira kadar cüzi bir para bile bizim bu zavallı Anadolu halkından alıp da boş oturacak olan, iş görmeyecek bu insanlara bir ay için bile olsun, para vermemize imkan yoktur. Onların hamiyeti bizim bu parayı vermemizden müteessir olmamalarını icap ettirir. Çünkü, Anadolu tahammülünün fevkinde külfetlere katlanarak gayesine doğru yürüdü.

Anadolu, ilmen fikren, hamiyeten yüksek olan bu efendilere topsuz, tüfeksiz, cephanesiz, silahsız kaldığı zaman gibi muhtaç olarak inledi durdu. O vakit, o efendiler buraya gelmediler ve ekserisi buranın davetini kabul etmediler. Bir kısmı da çoluk çocuğunu bahane ederek kendilerini Anadolu'nun kucacağına atmadılar. Binaenaleyh bunlara katıyen para vermek Anadolu'nun namına doğru değildir." *Zabıt Ceridesi*, C. XXV, s. 228-229.

(197) Dursun Bey konusmasını şöyle sürdürdü:

"Efendiler, öteden beri tâ kuvvetli zamanımızda bile Anadolu'nun ve Rumeli'nin müessasat-ı irfanını ve müessasat-ı hayriyesini mahvettik. İstanbul'da temerküz ettirdik. Taşradaki vakıflarımızı, taşralardaki müessasat-ı hayriyemizi, esbabı hayrat tarafından verilen evkafı zabt ve müsadere ederek İstanbul'da topladık.....

Anadolu'nun köylülerine bakınız, orada yüzlerce aç kalmış insanlar var. Çıplak, sefil, elinde bir karış arazisi yok, başını sokacak bir damı yok, elinde beş parası yoktur, rica ederim". *Zabıt Ceridesi*, C. XXV, s. 229-230.

(198) *Zabıt Ceridesi*, C. XXV, s. 234-235

otur diyoruz. Tabii orada aç, biilaç durmuyor. İki öküz vermişiz, bununla ziraat yapınız demişiz. O ziraatı yapmazdan evvel, ziraatın mahsulünü almazdan evvel yemek ister, içmek ister, yakmak ister. Nereden yiyecek, nereden yakacak? O halde yaptığımız evleri yıkmışlar, yakmışlar, verdiğimiz öküzleri de kesmişler yemişler. Oradan diğer bir yere gitmişler, seni filan yerde iskan ettik diye orada da para vermişler. Sefilane ölmüşler gitmişler".⁽¹⁹¹⁾

Yahya Galip Bey istila, yangın ve selde haneleri zarar görenlerin evlerini tamir ve inşa edebilmeleri için ücretsiz olarak kereste alabilmelerine dair kanunu ise eleştirmiştir. Ona göre bu kanunun sınırsız bir şekilde uygulanması doğru değildir. Köylü için böyle bir kanun çıkarmaya gerek yoktur. Çünkü, zaten uygulamada köylü ücretsiz olarak kereste alabilmektedir.

İhtiyaç sahipleri için ise sadece kereste verilmesi ev yapmak için yeterli olmayacaktır. Ödemesi gereken kereste ücretinin on katı parası olmayan kişilere kereste verseniz de binalarını inşa edemeyeceklerdir. Çünkü, bina yapabilmek her şeyden önce belli bir ekonomik güç ile mümkündür. Ona göre kereste yardımında mutlaka belirli bir üst limit tespit edilmelidir. Aksi takdirde devlet büyük zararlara uğrayacaktır.⁽¹⁹²⁾

Yahya Galip Bey, Memalik-i Müstahlasa muhtacine tohumluk, erzak vs. için 500.000 lira verilmesine dair bakanlar kurulunun kanun teklifini de eleştirmiştir. O, hükümetin bir plan dahilinde hareket etmediği düşüncesindedir. Ona göre hükümet kanun teklifini hazırlarken nereye, ne kadar tohum ve hayvan vereceğinin hesabını yapmamıştır.⁽¹⁹³⁾

Onun sosyal yardımlara önem verdiğini gösteren iki uygulamasını daha tespit ettik. İlki Gaziantep halkına yardım yapılmasına dair olan kanuna⁽¹⁹⁴⁾; ikincisi ise, Zonguldak ve Ereğli kömür madenleri tozlarının çalışan amelelere yardım olmak üzere satılmasına dair kanuna kabul oyu vermesidir.⁽¹⁹⁵⁾

3.14. İSTANBUL

Yahya Galip Bey bir İstanbullu olarak Milli Mücadele süresince eleştirilere karşı İstanbul'u savunmaya devam etti. Zira, bu tarihlerde İstanbul ihanet ile özdeşleştirilmiş durumdaydı. Mil-

letvekilleri İstanbul'a yapılacak yardımlara karşı çıkıyorlar, İstanbul'u Anadolu'nun sırtında bir yükümüş gibi telakki ediyorlardı.

Bu konudaki eleştiriler özellikle İstanbul Avans Kanunu dolayısıyla gündeme geldi. Bu kanuna göre İstanbul'un yönetiminin TBMM'ye devredilmesinden itibaren tahakkuk eden memur maaşları ve çeşitli masrafları karşılamak üzere 3 milyon lira avans verilmesi öngörülmekteydi. Kastamonu mebusu Galip Kemali Bey kanun teklifinin aleyhinde söz aldı. Ona göre bu paranın ödenmesi İstanbul'daki "mütefekkirleri" geçindirmek ve saltanatı devam ettirmek anlamına gelecektir. Bu paranın İstanbul'un memurlarına verilmesi yerine askerde ölenlerin evlatlarını okutmak üzere sarf edilmesi daha uygun olacaktır⁽¹⁹⁶⁾.

Çorum mebusu Dursun Bey de kanun aleyhinde söz alanlardandı. Dursun Bey, maaş ödenecek İstanbullular arasında damatlar ve güzidelilerinin de bulunup bulunmadığını sordu. O, İstanbul'un Anadolu'yu sürekli ezdiği görüşünü savundu.⁽¹⁹⁷⁾

Yahya Galip Bey ise bir İstanbullu olarak kanunu savunma ihtiyacı hissetti. O, İstanbul'un dışlanmasına karşı çıkarak İstanbul, Anadolu ayrımını eleştirmiş ve şunları söylemiştir:

"Efendiler, İstanbul ahalisi denildiği zaman semadan zembil ile innmiş, yerden mantar gibi çıkmış ahali değildir. İstanbul Umum Anadolu'nun camiasıdır. Umum Anadolu evlatlarıyla bir İstanbul vücuda getirilmiştir.... Fatih İstanbul'da temerküz eden Müslümanları, aileleri Anadolu'dan toplamış getirmiştir. Bugün İstanbul demek Anadolu'nun camiası demektir.

Anadolu İstanbul'u beslemiş deniyor. İstanbul'u beslemiş ama kimi beslemiş efendiler? Memurlarını beslemiş, askerlerini beslemiş. Memurlar, askerler keddî yemin ile çalışmışlar, onlara ücret vermişsin. Bir ameleji tuttuğun vakit ücret vermeye mecbur değil misin? İşte onlara da öylece ücret vermeye mecburdun."⁽¹⁹⁸⁾

Yahya Galip Bey hain damgası vurularak memurların bir çırpıda görevden atılmalarını doğru bulmaz. Ona göre hain olduğu düşünülen memurlara dahi en azından şimdilik yarım

maaş ödenmeli ve mahallinde inceleme yapılmalıdır. Yahya Galip Bey Tıbbiye, Darülfünun, Ziraat Okulu gibi bir kısım müesseselerin Anadolu'ya alınmasına ise taraftar görünmüştür (199).

Yahya Galip Bey, diğer bir İstanbul Avans Kanunun hakkındaki müzakerede de kanun lehinde bulunmuştur. O, İstanbul'a sadaka verildiği şeklindeki ifadelerle sinirlenmiş, "Kim kime sadaka veriyor. İstanbul ile Anadolu'nun farkı nedir?" diyerek tepkisini dile getirmiştir. Galip Bey, avans kanunu içerisinde emekli aylıklarının bulunmasına da taraftar olmuş "Çalışırken maaşından kesilen kişiye parasını vermeyecek misiniz?" diye sormuştur(200).

Ona göre memurların maaşlarının ödenmesi için azledilmiş olmaları gerekmektedir. Azledilmeleri için ise sağlam delillerle itham edilmeleri ve kanunen suç işlediklerinin ispat edilmesi gerekmektedir. İstanbul'daki memurlar oradaki bakanlıklar kaldırıldığı için oraya müracaat edemiyorlar. Ankara'daki bakanlıklara müracaat ettiklerinde ise dosyaları İstanbul'da olduğu için bir işlem yapılamıyor. Dosyaların Ankara'ya düzenli bir şekilde nakli ise beş altı ayı alacaktır. Bu kişilerin hakkı olan parayı vermeli ve memurları mağdur etmemelidir (201).

Yahya Galip Bey açıkta kalan memurlarla ilgili olarak da bir takrir vermiştir. Buna göre bu memurlardan emekliliği hak edenlere yarım, mazuliyeti hak edenlere üçte bir, hizmeti 15 nedenden az olanlara ise dörtte bir maaş verilir. Bu suretle verilecek paralar sonradan mazuliyet ve emeklilik maaşlarından kesileceği gibi memuriyete tayin edileceklerin de maaşlarından kesilebilir(202).

Yahya Galip Bey, İstanbul memurları ile ilgili olarak gizli celse de 16 imzalı bir de takrir vermiştir. Takrir İstanbul'da bulunan memur, emekli, yetim ve eramil maaşlarının ne şekilde ödeneceği hakkındadır(203).

O, 16 Nisan 1923 tarihli bir başka konuşmasında da İstanbul'un Sükna Kanunu dolayısıyla çektiği mağduriyeti hatırlatmıştır. Ona göre bu kanun sadece İstanbul'da uygulanmaktadır. TBMM'nin İstanbul'dan 5-6 misli vergi alın-

masına dair kanunu kabulü ile uygulama adeta zulüm haline gelmiştir. Onun ifadelerine göre İstanbul'da ufak bir meskeni olup da kiraya veren fukara binalarını yıkmaya başlamıştır(204). Aynı gün oylan kanun teklifi mecliste kabul edilerek kanunlaşmıştır (205).

Yahya Galip Bey İstanbul'dan Anadolu'ya gelen eşyadan ikinci defa gümrük alınması uygulamasını doğru bulmamakta ve haksızlık olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu uygulama tarife kanununa da uymamaktadır. Zira, bu kanuna göre her yerde gümrük eşit şekilde alınmak zorundadır.(206)

Yahya Galip Bey İstanbul'la ilgili olarak 28 Mart 1923 tarihinde İstanbul Hamal, Kahya ve Kesedarlığı seçimlerine dair bir de takrir vermiştir(207).

3.15. DİNİ MESELELER

Yahya Galip Bey Kadiri Tarikatına mensuptu. Dindar bir insandı. Biz onun dindarlık boyutunu Birinci dönem TBMM'deki pek çok konuşmasında da tespit edebiliyoruz. Galip Bey Bahriye bütçesinde gemilerde Buhari Şerif Hocaları ve tekkeler için 200 lira ayrılmasını desteklemiştir. "Gemilerde tekke mi açılmış?" eleştirisini getirenlere " Bu dini bir şeydir. Donanma-yı Hümayun ve Asakiri İslamiye'nin selameti için daima Buhari Şerif" okunur cevabını vermiştir.(208)

Yahya Galip Bey yolsuzluk yaptığı suçlamasıyla görevinden alınan Hacı Bektaş Veli Dergahı Nakşibendi Şeyhi Hasan Efendi'yi de savunmuştur. Galip Bey, şeyhi valiliği döneminden tanıdığını açıklayarak meselenin yolsuzluk meselesi değil Bektaşî babalarının şeyh ile uyuşamamaları meselesi olduğunu belirtmiştir. O, konuşmasında itham edici ifadeler de yer vererek "Sorarım size; Bektaşî babalarıyla Nakşi şeyhleri ne suretle ahenk icra eder? Birisi sofı, (diğeri) dem çeker" demektedir.

(199) *Zabıt Ceridesi*, C. XXV, s. 2235.

(200) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 299.

(201) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVI, s. 257-258.

(202) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVI, s. 257-287.

(203) *Gizli Zabıt Ceridesi*, C. III, s. 1022.

(204) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIX, s. 221-222.

(205) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIX, s. 226

(206) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVIII, s. 163

(207) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVIII, s. 196.

(208) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 442.

Resim 12; Adada eşiyile birlikte, Refia Hanım (1936'lı yıllar)

(209) *Zabıt Ceridesi*, C. XIX, s. 374.

(210) *Zabıt Ceridesi*, C. XXII, s. 395-396.

(211) *Zabıt Ceridesi*, C. XXII, s. 391.

(212) *Zabıt Ceridesi*, C. XXII, s. 391.

(213) *Zabıt Ceridesi*, C. XXIX, s. 66.

(214) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 122.

(215) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 211.

(216) *Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 523.

(217) *Zabıt Ceridesi*, C. VII, s. 378.

(218) *Zabıt Ceridesi*, C. IX, s. 452-453.

(219) *Zabıt Ceridesi*, C. XXVII, s. 393.

O'na göre anlaşmazlık konusu olan türbedarlık meselesinde ise şeyh haksızdır. Türbedarlığı babalar yapmalı, şeyh türbedarlık meselesine karışmamalıdır.⁽²⁰⁹⁾

Yahya Galip Bey'in düşüncesine göre üç üye ve bir fetva emminden oluşan fetva Emaneti'nin üye sayısı artırılmalıdır. Bu kurulun üye sayısı bir fetva emini ve on üyeye çıkarılmalıdır. Çünkü burada alınacak olan kararlar şüpheye mahal bırakmayacak şekilde sağlıklı ve bilimsel olmalıdır. Bu daire bütün islam aleminin mercidir. Diğer devletlerin ve hatta gayrimüslim unsurların da müracaat ettikleri bir kurumdur. Takrir 28 Ağustos 1922 günü mecliste kabul edilmiştir.⁽²¹⁰⁾

Galip Bey Tetkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyeti kurulmasını da özellikle gerekli görmüştür. O, bu heyeti islamiyeti halka anlatacak bir kuruluş olarak değerlendirmekte ve bu ihtiyacın aciliyetini kabul etmektedir. Galip Bey diyor ki:

"Bugün bizim içimizde muamelatı şeriyeye taalluk eden o kadar hususat vardır ki, bunlar ahali-i İslamiyece mesduttur. Bunu yalnız ulema kısmı bilir. Şer-i şerife taalluk eden her hususatı münevverana bildirmelidir, onlar da anlamalıdır. Şer-i şerif nasıl şeydir? Şer-i şerif denildiği zaman yalnız teklifattan ibaret değildir. Bunun ukubatı da vardır. Buraya taalluk eden hususat nedir? Ne gibi şeylerdir? Bunları millet anlamalı, bilmelidir. Onunla Avrupa muamelatına ait hususatı yek diğerleriyle kıyas etmeli, hangisinin dine muvafık ve hangisinin mutabık olduğunu anlamalı ve bu suretle cehalet dolayısıyla hasil olan bir takım lüzumsuz şeylere nihayet verilmelidir."⁽²¹¹⁾

Yahya Galip Bey Şeriye Vekaleti Müsteşarlığı'nın vakıf işlerini de yürütmesine ise karşı çıkmıştır. Ona göre evkafın yönetimi ayrı olmalıdır. Resmi devlet kurumu olan Şeriye Vekaleti ile birleştirilmemelidir⁽²¹²⁾.

3.16. MEMURLAR

Yahya Galip Bey, kendisi de memuriyetten geldiği için memurları sürekli olarak savunmuştur⁽²¹³⁾. O, bir konuşmasında şunları söyler: *"Bu meşru davamız içinde en ziyade faaliyet gösterenler memurlardır. Bugün hüdumât-ı hasenesiyle millete en büyük hizmet etmiş olanlar yine memurlardır. Bunları hiçbir zaman rencide etmemek muvafıktır"*⁽²¹⁴⁾.

Yahya Galip Bey, memur maaşlarını da yetersiz bulan konuşmalar yapmıştır⁽²¹⁵⁾. O, Zonguldak memurlarının maaşlarına zam yapılmasına dair kanun teklifine de kabul oyu vermiştir⁽²¹⁶⁾.

Galip Bey tayini çıkan memurlara harcırah verilmesini eleştirenlere karşı çıkmıştır. O, *"Hangi memur vardır ki tahvilden (yer değiştirme) memnun olsun, efendim. O memuru buradan kaldırıp diğer bilmem nereye atın, sonra harcırahı veremeyin, daha ziyade sefil olmaz mı? Yazık değil midir, ne kabahati vardır?"*⁽²¹⁷⁾.

Ona göre memur tayin olduğunda görev yerine ailesiyle beraber giderse, ailesine ait olan harcırahı alır. Ailesi sonradan gelirse aile harcırahı alamaz. Galip Bey, Milli Mücadele şartları içerisinde İstanbul'dan Anadolu'ya tayin yapılamayacağı ve bu yüzden İstanbul-Ankara arası harcırah ödenemeyeceği görüşündedir. İstanbul'daki bir memurun tayini yapılacaksa bile memur Ankara'ya gelir, Ankara'dan tayini yapılır düşüncesindedir⁽²¹⁸⁾.

Yahya Galip Bey'in memurların emeklilik hakları konusunda da titizlik gösterdiğini görüyoruz. O, Memurun-i Mülkiye Emeklilik Kanunu ile ilgili bir maddelik kanun teklifinin Ocak ayından beri bekletilmesinden rahatsız olmuş, kanun teklifinin 7 Nisan 1923 tarihinde gündeme alınmasını önermiştir. Ancak meclis bu öneriyi kabul etmemiştir.⁽²¹⁹⁾

Yahya Galip Bey, devlette yeni teşkilatlar kurularak memur istihdam edilmesine ise bütçeye yük getireceği gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. O, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti bütçesi görüşülürken kurumun çalışmalarını eleştiren konuşmalar yapmıştır. Galip Bey diyor ki;

"İstihbarat ne yapmış? Düşmanlarımızın bizim hakkımızda tedvir ettikleri dolapları anlayacaklar, milleti tenvir edeceklermiş. Şimdiye kadar kim tenevvür etmiştir...İstihbaratın hangi gazetesi, hangi ajansı köylere gitmiş? Mürşitler göndereceğiz, halkımızı irşad edeceğiz, ne ile? Bakınız bir iki Fransızca kelime öğrenmiş, bıyığını tâ şuraya kadar kesmiş, eline bir baston almış, mürşitlerin bundan başka bir meziyeti yok... Binaenaleyh köylünün katiyen ruhu-na, muamelatına vakıf olmayanlar köylüyü irşad edemez. Binaenaleyh bu paralar fuzulidir, yazıktır"⁽²²⁰⁾.

O, Matbuat bütçesinin 88.000 liraya indirilmesine dair de bir takrir vermiştir. Ancak önerisi kabul edilmemiş ve Matbuat bütçesi 110.145 lira olarak kabul edilmiştir⁽²²¹⁾.

SONUÇ

Yahya Galip Bey, Birinci Dönem TBMM'nin faal mebuslarından. 166 konuşma yapmıştır. Muvazene-i Maliye Encümeni, Kavanin-i Maliye Encümeni, Tetkikat-ı Hesabat Encümeni, Posta ve Telgraf Encümeni ile bazı Encümeni Mahsuslarda görev yaptı. üç soru, bir gensoru önergesi verdi. Dört de kanun teklifi hazırladı. Bunların dışında onun da imzasının bulunduğu pek çok takrir mevcuttur.

Galip Bey, meclisi bütün kurumların üzerinde kabul ediyor, kuvvetler birliği ilkesini benimsiyordu. Meclisin yetkileri konusunda titiz davranmış, bu yetkilerin hükümete yada kişilere devredilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre hükümet meclisin emri altında bulunmalı ve bu yüce kurumun istek ve kararlarını uygulamalıdır. O, Mustafa Kemal Paşa'yı daima desteklemiş, Milli Mücadelenin onun vücudu ile kaim olduğu inanmıştır.

İki dereceli seçime taraftardı. Tek dereceli seçimler için Türk halkının kültür seviyesinin yeterli olmadığını düşünüyordu. Encümenlerin verimle bir şekilde çalıştırılmasının meclisin sağlıklı işleyişinin temeli olduğunu düşünüyordu.

Birinci Dönem TBMM üyelerini vatansaver ve fedakâr kişiler olarak kabul ediyor, meclisin ve üyelerinin saygınlığının korunmasına titizlikle riayet ediyordu. Onların gereksiz yere maaş ve harcırahlarından kesinti yapılmasını haksızlık olarak değerlendiriyordu.

Milli Mücadeleye karşı çıkanlarla destek olanların ayırımının mutlaka yapılması gerektiği görüşündeydi. Düşman işgalinden kurtarılan bölgelere gerekli yardım yapılması için çaba harcadı. Diğer taraftan özellikle İstanbul'a sahip çıktı. İstanbul'u dışlayıcı tutumlara karşı koydu.

Onun 1921 yılı Şubatından itibaren İstanbul Hükümeti'ni ve Padişahı ağır bir dille eleştirdiğini görüyoruz. Milli Egemenliği ön planda

tutan bir yaklaşımı vardı. TBMM'nin açılmasından sonra İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu icraatları İstanbul tarafından çıkarılmış olan kanun ve kararnameleri geçersiz olarak görmekteydi.

Milli Mücadele döneminde Sovyetlerle olan yakın ilişkiler dolayısıyla Bolşevikliğe olan ılımlı yaklaşıma rağmen Yahya Galip Bey temkinli davranmıştır. Ona göre öncelikle Bolşevikliğin ne olduğunun bilinmesi gerekir. Bolşeviklikle İslamı kaynaştırmak isteyenler yanlış yoldadır. Bolşeviklik ve Komünistlik kesinlikle ülkemizden çıkarılmalıdır.

Galip Bey, dindar bir kişiliğe sahiptir. Onun dindarlık boyutunu Birinci Dönem TBMM'deki pek çok konuşmasında da tespit etmek mümkündür. O, Batıyı İslam ve Türk düşmanı Hıristiyan dünya olarak değerlendirmektedir. Ona göre batının amacı İslamı yok etmektir.

Eğitime önem vermektedir. Ancak, dini eğitimi ön planda tutmaktadır. Paralı eğitime ise karşıdır. Hukukun üstünlüğüne inanmış bir düşünce yapısına sahiptir. Öyle ki Pontus Ayaklanması dolayısıyla mağdur edildiğini düşündüğü Rumların haklarını dahi savunmaktan çekinmemiştir.

Yahya Galip Bey, ekonomik alanda ise bütçe çerçevesinde harcamalar yapılması ve mümkün olduğu kadar tasarruf edilmesi görüşlerini ısrarla savunmuştur. Devletin kadrosunu genişletilmesine ekonomik gerekçelerle karşı çıkmıştır. Diğer sosyal gruplara nazaran köylünün mağdur edildiği düşüncesindedir. Bu haksızlığın giderilmesini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Ona göre Emval-i Metruke yerine Emval-i Devlet tabiri kullanılmalıdır. Zira, bu mallar artık devletin malı olmuştur.

Yahya Galip Bey, İstanbul'u devlet merkezi olarak düşünen bir kişiydi. İstanbul olmazsa Anadolu'da büyük bir şehri başkent olarak görmek istiyordu. O, devrin Ankara'sını hiçbir zaman başkentliğe layık bulmadı. Yahya Galip Bey, bir İstanbullu olarak İstanbul'un ihanetle özdeşleştirilmiş olmasına özellikle karşı çıkmıştır. Mecliste İstanbul ve İstanbulluların haklarını şiddetle savunmuştur.

(220) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 514.

(221) *Zabıt Ceridesi*, C. VIII, s. 531.

SULTAN V. MEHMED REŞAD'IN
EYÜP'TEKİ TÜRBESİ'NİN
KALEM İŞİ BEZEMELERİ

Dr. Candan NEMLIOĞLU

1947 Trabzon doğumlu. Liseyi İstanbul'da (1970) Üniversiteyi, A. Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünü 1978'de tamamladı. Doktorasını İ. Üniversitesi E.F. Sanat Tarihinde (1978) bitirdi. 1990 (Roma) ve 1998 'de burslu olarak Yurt dışında bilimsel çalışmalar yaptı.

Çeşitli Vakıflarda yöneticilik yaptı (1990-1996). Mimar Sinan Üniversitesi ve Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümlerinde görev yaptı (1996-2000). Kurslarda ders verdi. Kazılarda bulundu. Sergiler açtı. Ulusal ve Uluslararası toplantılarda bildiri sundu.

Yayınlanmış iki eseri de bulunan Nemlioğlu, İngilizce, Arapça ve (biraz) İtalyanca bilmektedir.

Yapıdaki kalem işi bezemeler, yüzyıllar içinde gelişen ve klasik dönemde doruk noktasına ulaşan bezeme sanatının tüm özelliklerini 20. Yüzyıl yorumu ile yansıtan son Osmanlı Sultan Türbesi'dir. İnceleme Tarihi: 28-31 Mart 2004

I. YAPI İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER VE MİMARİ ÖZELLİĞİ

A- GENEL BİLGİLER

1. Bulunduğu Yer: İlçe: Eyüp, Boyacı sok.118 ada 19 parsel⁽¹⁾. Ebusuud ilk öğretim okulu bitişiğinde⁽²⁾, genişçe dikdörtgen bir bahçenin güneydoğu köşesinde yer alır. Türbenin bahçe kapısı sahil yoluna açılır.

2. Yapıran: Sultan V. Mehmed Reşad

"Ebedi uykumu su ve çocuk sesleri yanında uyumak isterim" sözleriyle açıklayan Sultan, türbenin yapımı sırasında yapıyı incelemeye geldiği bilinir.⁽³⁾

3. Yapım Yılı: Hattat Ömer Vasfi Efendi'nin taç kapı nişinin üzerinde hakettiği "Besmele"nin altında 1332/1913-4 yılı belirtilmiştir.⁽⁴⁾ Yapıyı içte çevreleyen çini yazı kuşağında hattat imzasının altında 1332/1913-4 tarihi eserin yapım yılını ikinci kez belgeler.⁽⁵⁾

4. Mimarı: Mimar Kemalettin Bey. Mimar Kemalettin Bey'in çizdiği plan ve cephe resmi altında imzası vardır.⁽⁶⁾

B- MİMARİ ÖZELLİĞİ:

Neo klasik üslup özelliği taşıyan tek Osmanlı türbesidir.⁽⁷⁾

1.Kullanılan Malzeme:

Duvarları düzgün kesme küfeki taşından örülmüş türbede, zemin kaplaması, taç kapı görünümündeki giriş kapısı, pencere söveleri, merdiven ve sahanlığın korkulukları ak mermerdendir. Girişteki sivri kemerde ardışık olarak iki renkli mermer kullanılmıştır.

Türbenin içi, üst pencerelerin alt sınırındaki yazı kuşağı ile tüm duvar yüzeyleri ve üst pencerelerin araları ve kemerlerin iç yüzeyleri Kütahya çinileri ile kaplıdır.⁽⁸⁾

Alçı pencereler klasik dönem pencerelerle aynı teknik özellikte olup uygulanan desenler klasik dönemdeki örneklerle daha sadedir.

2. Plan özelliği:

Zeminden 1.35 m yükseklikteki sekizgen planlı yapıyı, on basamaklı anıtsal merdivenle çıkılan 1.05 m genişlikteki sahanlık çevreler.

Yapıya kuzeyden taç kapıyı andıran, geniş silmeli dikdörtgen çerçeve içinde mukarnas dizileri ve palmet ile rumilerin şekillendirdiği tepelikle sonlanan görkemli bir kapıdan girilir.

Girişin doğu ve batı köşelerinde yapının ana kitlesinden dışarı taşan bölümleri üzerleri dışardan eksedra içten ise 8.65 m çapındaki bir kubbe örter.⁽⁹⁾

Yapı altta, giriş ve odaların bulunduğu kenarların dışında, her kenarda sivri kemerli birer pencere – beş pencere- üstte ise her kenarda çift –ondört pencere- olmak üzere ondokuz pencere ile aydınlanır. (Resim 1)

II.YAPININ KALEM İŞİ BEZEMELERİ VE NAKKAŞI

A- NAKKAŞI:

Kalem işi bezemelerde nakkaş ismi ya da imzasına rastlanılmadı.⁽¹⁰⁾

1914 yılında İstanbul'da açılan "Medresetü'l Hattatin" (Hattatlar Okulu)' in kadrosunda tezhip hocalığını Nuri Bey (Yeni-köylü) isimli kişi tarafından yürütüldüğü kayıtlıdır.⁽¹¹⁾ 1913/4 yılında tamamlandığı bilinen yapının kalem işi bezemeleri ekip çalışmasının ürünü olduğu dikkate alındığında, ekibi yöneten hocanın Nuri Bey olabileceği düşünülür.

Resim 1; Sultan (V. Mehmet) Reşad Türbesi

(1) Ada, parsel bilgileri; Teksarı, 1997,185.

(2) Okul, Sultan Reşad tarafından yaptırıldı. Koçu, Tarih? 436; Yavuz, 1981, 136.

(3) Yavuz, 1981, 36; Önkal, 1992, 282-284.

(4) Teksarı, 1997, 186.

(5) Önkal, 1992, 284.

(6) Yavuz, 1981, 136.

(7) Arseven, 1959, 467, Eyiçe, 1981, 175; Aslanapa, 1989, 291; Önkal, 1992, 46.

(8) Yapının çinilerini tanıtan ayrıntılı son çalışma Levent Kum, Sultan Reşad Türbesinde Çini Tasarımı, Eyüp Sultan Semp. VIII. de sunuldu; Öney 1976, 105; Önkal, 1992, 283.

(9) Önkal'ın eserindeki plan ve ölçülerden yararlanıldı. Önkal, 1992, 282.

(10) Girişin doğu ve batısında yer alan odalardaki kalem işlerinde yapılan incelemede nakkaş imzasına rastlanılmadı. Ana mekanın kalem işleri kubbenin yüksek oluşu nedeniyle imza ayırımı yapabilecek kadar yakına ulaşılmadı. Ancak yapının onarımı sırasında yakın inceleme yapılabilir.

(11) Ergin, 1977, 193; Özer, 2003, 247.

Resim 2; Kuzeydoğu odasındaki kalem işi bezemelerin genel görünüşü

(12) Kalem işi bezemeler ince işçilik gerektirdiği ve altın varaklı bezemelere de yer verildiği için kuru sıva üzerine uygulanır. Teknik özellik için bkz. Thompson, 1956, 71-72; Nemlioğlu, 1997, 164.

(13) "Mural Painting Conservation Course 1990" ICCROM'da; kireç, tuğla tozu, kenevir, yumurta akı karışımı hazırladığım "Horasan Harcı" hazırlanan sıva örnekleri içinde en güçlü sıva örneği idi.

(14) Akok-Gökoğlu, 1946, 8-9;

(15) Pozitif çizim; örgelerin birbirleriyle bağlantılı çizimine verilen addır. (Ord. Prof. Dr. Süheyl A. Ünver Hocamızın ders notlarından)

Resim 3; Kuzeydoğu odasının pencere tavanında çinilerle aynı özellikteki kalem işleri

B- KALEM İŞİ BEZEMELER

Türbedeki kalem işi bezemeler özgün örneklerdir.

1. Bulunduğu Yerler:

Yapının kuzeydoğu ve kuzey batı köşelerinde yer alan altıgen küçük odalar (hücre) da yanlara açılan basık kemerli pencerelerin pencere tavanından, dışa ve içe açılan kapıların üst seviyesinden başlayan kalem işleri bingilerin, duvarların ve sekizgen kemerin üzerleri ile kubbenin iç yüzeyini tümüyle kaplar.

Türbenin ana mekanında ise, duvarları kaplayan çinilerden kalem işi bezemelere geçişte, çini ve kalem işleri arasında uyum sağlandığı izlenir.

Üst pencerelerin alt seviyesinde sekizgen yapıyı çevreleyen çini yazı kuşağını alta ve üstte ince kalem işi bezemeli kuşak sınırlar. Üstteki kalem işi kuşağını ikinci daha geniş bir kuşak izler. Sivri kemerli pencerelerin çevresi, kubbeye geçişi sağlayan mukarnasların üzerleri ve kubbenin iç yüzeyi kalem işi bezemelerle kaplıdır.

2. Kullanılan Malzeme Ve Uygulanan Teknik:

Osmanlı kalem işi bezemeler kuru sıva üzerine, daha pürüzsüz olması için sürülen 0,1-0,2 mm kalınlıktaki astar tabakası üzerine uygulanmıştır. Kuru sıva (secco)⁽¹²⁾ katkılı horasan harcıdır.⁽¹³⁾ Üzerine uygulanan astar tabakası üstübeç (istifaç) (ZnO çinko üstübeci) ya da kireç (CaO) Osmanlı tutkalı, Osmanlı beziri ya da İngiliz beziri karışımıdır.⁽¹⁴⁾

Bezemelemler renklendirilmesinde, sarı ve kırmızı altın (varak) ve gümüş ile bir-

likte doğal malzemeden elde edilen aşı boyası (kırmızı-demir oksit Fe₂O₃), kırmızı (kurşun Pb₃O₄) ve tonları, açık-koyu mavi, lacivert (indigo), turkuaz, yeşil ve tonları, siyah ve beyaz ve gri renkler kullanılmıştır.

Kubbelerde desenler 1/9 ya da 1/8 diğer desenlerde ise 1/2 düzeninde hazırlanmış olup kömür tozu yardımıyla yüzeye geçirildikten sonra önce altın varaklı bölümler tamamlanır.

Tek kalın bir tabaka halinde desenin özelliğine göre renklendirilen pozitif⁽¹⁵⁾ tarzındaki örgelerin hemen hepsi belirginlik kazanması amacıyla tahrirlenmiştir. Tahrirler desen özelliğine göre siyah ya da altınla yapılmış, altın tahrirler siyahlara göre daha kalın çekilmiştir.

Edirnekari tekniği olarak da adlandırılan altın varak üzerine boyalarla desen uygulama örneği, kuzey-doğu odasının kubbe göbeği ile ana mekanı örten kubbenin göbeğinde uygulanmıştır.

3. Bezemelerde Uygulanan Desen Ve Kullanılan Örgeler:

Kuzey-doğu ve kuzey-batı odaları ile ana mekandaki kalem işi bezemelerin hemen hepsinde çeşitli rumi şekilleri asıl örneği oluşturur.

Rumi ve pençlerin klasik dönem özelliği taşıyan çizimi yalnız kuzey-doğu ve kuzey-batı odalarında pencere tarzlarındaki dönemlerde uygulanmıştır.(Resim 2)

Bezemelemler örge ve desen çizimlerinde rumiler ve pençler 17. Yüzyıl ikinci yarısında batı etkisiyle uygulanan değişim özelliklerini taşır. Rumilerin boyları uzun ve şekillerinde bazı değişimler görülür.

Ana kubbede dilimli yuvarlak kartuşların içinde realist tarzda çizilmiş çiçekler (güller) yer alır.

a) Kuzey-Doğu Köşesinde Yer Alan Odanın Kalem İşi Bezemeleri:

Odanın pencere tavanı ile pencerenin üst tarafındaki köşe dolguları ve kenar suyu bezemeleri çini desenlerinin, kalem işi

uygulamalarıdır. Bu bezemelerde örgeler ve düzenleme 16. yüzyılın en başarılı çizimlerindenidir.

Pencere tavanında ilk sırada hurde rumiler ve iki ayrı tarzda çizili pençler S kıvrım yapan dallar üzerinde ardışık olarak sıralanırken, rumiler bir aşağı bir yukarı doğru dönüşümlü (ulama)⁽¹⁶⁾ kenar suyunu doldurur. İkinci sırada, yine S kıvrım yapan bezemeli geniş dallar üzerinde kenarlarda yarım hatayiler sıralanır. Hatayiler bulunduğu sıraya göre değişkenlik gösterir. Köşe dolguları aynı desenle tamamlanır. Pencere üstündeki kenarsuyu, pencere tavanındaki ilk sıra ile aynı desen özelliği taşır.

Duvar yüzeylerinde üst tarafı basık kemer tarzındaki dikdörtgen kartuşları, en dışta alçı kabartmalı palmet dizili kuşağı, geometrik şekilli ikinci kuşak izler. Kartuşların içi dilimli mihrap şekliyle iki bölüme ayrılır. İç kısımda alttan başlayarak iki tarafta eşit şekiller oluşturan kıvrımlar desen özelliğine göre ortalarda agrafla birleşir ve tekrar ayrılırlar. Kıvrımlar üzerindeki sade ve kenarları sivri dilimli rumiler kıvrımlara göre şekillenir. Düzenleme bir arma görünümüyle boşluğu doldurur. (Resim 3) (Çizim 1)

Dilimli mihrap şeklinin çevresi çeşitli şekillerdeki ayrılma rumilerin oluşturduğu biri üst tarafa diğeri alt tarafa doğru ters dönüşümlü çizili yarım tepelikler iki ayrı bölüm görüntüsü verir. Zemin kıvrım dallar üzerindeki rumilerle dolguludur.

Köşelerde yer alan üçgenlerin ortalarında dilimli geçmeli düzenleme gül bezek görüntüsü verir.(Çizim 2) Gül beziğin ortasındaki boşlukta palmet ve lotüslerin karşılıklı çizimleri bulunur, çevresi ise sarmal (helezoni) şekiller üzerindeki rumilerle iki üst köşe olguları tamamlanarak çevrenir. Alt köşe dolgusu tepelik deseni ile sağlanır.

Köşe üçgenlerinin alt boşlukları, dik kenarda yarım tepelik şekli ile bu tepelikten çıkan dallar üzerinde rumilerle zemin dolgulanır.(Resim 4)

Üçgenin üst tarafındaki bu kartuşun bezemeleri duvar yüzeyindeki kartuşun bezemeleri ile aynıdır. Buradaki kartuşun daha geniş ve kısa oluşu bezemelerde de örgelerin daha yakın ve yan taraflara doğru genişlediği izlenir. Dilimli mihrap şeklinin dış çevresindeki uygulamada daha sade olduğu görülür. Köşelerde yine ortada gülbezek ve onu çevreleyen rumi şekiller boşluğu doldurur.

Kubbeye geçişte odayı çevreleyen geniş kuşağın içinde tepelik ve palmet dizileri sıralanır. İkinci ince kuşakta ise köşeli hat eteği çevreler.

Kubbenin içini dolgulayan bezemeler dokuzlu düzenleme üzerine kuruludur.

Dokuzlu düzene göre göbekte, ortada geçmeli hatlarla birbirine bağlanan dokuz tepelik bulunur.(Çizim 4) Kubbe eteğinden merkeze doğru dilimli mihrap şekli oluşturan kalın şeritler, mihrap şeklinin bitiminde geçme yaparak dilimli bademi şeklin üst kısmındaki palmetle sonlanır

Mihrap şekillerinin iç yüzeyini dolduran bezemeler duvardaki kartuşların içini dolgulayan bezemelerle aynı özellikleri taşır. Mihrap şekillerini çevreleyen boşluklarda alt kısımda ortada içinde geçme ile birbirine bağlanan rumilerin yer aldığı dilimli şemşeler bulunur.

Altta ortada kökten çıkan dallar iki yandan üzerindeki sade ve dilimli rumilerle şemseyi çevreleyerek üstte ortadaki agraftan geçer ve tekrar yanlara doğru uzanarak boşlukları dolgularken ortada birleşen rumiler arma şekilleri oluşturur.

Bu armalardan çıkan dallar bademi şekillerle de bağlantı kurarak boşlukları doldururken desendeki bütünlük sağlanır. (Resim 5)

b) Kuzey-Batı Köşesinde Yer Alan Odanın Kalem İşi Bezemeleri:

Kuzey-doğu köşesindeki odanın kalem işi bezemeleri bazı eksik bölümler ve sadeleştirilmelerle bu odada tekrarlanmıştır.

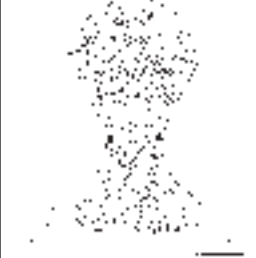
Duvarlarda basık kemerli dikdörtgen

Resim 4; Kuzeydoğu odasının duvarındaki kalem işleri. 18. yy özelliğini yansıtır.

(16) Keskiner, 2000, 34-35; Derman 2002, C.12, 294.

Çizim 1

Çizim 2

Çizim 3

Resim 5; Kuzeydoğu odasındaki köşe üçgenlerinde geçmeli düzenlemeleli kalen işleri

Resim 6; Kuzeydoğu odasının kubbesindeki kalemîşi bezemelerden ayrıntı

(17) Demiröz, 1989, 77; Önkal, 1992, 283.

Resim 7; Kuzeybatı odasının kubbesindeki kalemîşi bezemeler.

kartuşlar ile üçgen bölümleri çevreleyen kenarsularında alçı kabartmalar yoktur. Kuşaklardaki desenler astar üzerine yapılmıştır.

Kuzey-batı odasının uygulanan desenleri kuzey-doğu odasının desenlerinde kullanılan renklerde farklılık gösterir.

Kubbenin bezemelerinde, dilimli mihrap şekli ve şemseler ve kubbe göbeği düz renk yeşille boyalı olup içlerinde desen yoktur. Mihrap şeklini ve şemseleri çevreleyen desen dolgusu kuzey-doğu kubbesinin deseni ile aynıdır.

Duvarlarda bazı bölümlerin krem renkli yağlı boya ile boyanarak özgün kalem işi bezemelerin kapatıldığı boyanın altındaki desen izlerinden anlaşılır.(Resim 6).

c) Ana Mekanın Kalem İşi Bezemeleri:

Ana mekanın kalem işi bezemelerinde klasik dönem örgeleri ile birlikte barok-rokoko tarzı örgelerde kullanılmıştır.

Duvar çinilerini üstte sonlandıran ve yapıyı çevreleyen yazı kuşağını (çini kitabe) alt ve üstte barok-rokoko tarzı bezemeli kalem işi kenar suları çevreler.

Alt kuşağdaki bezemelerde boynuzu andıran iki tarafa kıvrım yapan şeklin sol taraftaki kıvrımının ucu rumi ile sonlanır. Üst kuşakta ise palmetlerle sonlanan geçmeli hatlar zemini dolgular.

Üst kuşağı içinde uçları aşağı doğru sıralanan tepelik şekillerinin aralarındaki boşlukların lotus tarzı şekillerle bezeli olduğu geniş bir kuşak izler.

Alçı pencerelerin iki tarafında burmalı sütunlu desenler yer alırken, pencere altlarında ve sivri kemerlerin üzerlerinde ortadaki dilimli kartuşlarda salbeldi

şemseler, yanlardaki boşluklarda kıvrımdallar üzerinde rumiler bulunur. İki pencere ile ortadaki çini panoyu çevreleyen üstte sivri kemerin kalem işi bezemelerinde, uçları dilimli dikdörtgen kartuşlar ile dilimli yuvarlak şemseler ardışık olarak sıralanır. Şemselerin içlerindeki çiçekler gerçek görünümüyle resmedilmiştir. Aralardaki boşluklar yine rumilerle bezelidir.

Kubbeye geçişi sağlayan mukarnas dizilerini iki sıra geniş kuşak çevreler. İlk kuşaktaki dilimli dikdörtgen kartuşlar diğer kuşaklardaki bezeme örneğini yansıtır.

İkinci kuşaktaki ulama tarzındaki dilimli şekillerin içleri yine rumilerle bezelidir.

Kubbe göbeğindeki dairevi şekille köşeleri birleşen onsekiz köşeli yıldızın birbirinden geçme yaparak uzanan hatları iki yerde kesişmekte bir ucu sivri eşkenar dörtgen daha sonra kubbe eteğine doğru birleşerek ikinci bir geometrik şekli oluşturmaktadır.

Kubbe göbeğinde ve eşkenar dörtgenlerin içleri ve aralarda kalan boşluklar çift kollu rumilerin oluşturduğu çeşitli şekillerle bezelidir. Kubbe eteğine doğru uzanan geometrik bölümün içlerinde dilimli şemse ile yelpazeyi andıran kartuşlar yer alır. Şemselerin içleri gerçekçi tarzda resmedilmiş çiçeklerle bezeli olup, kartuşların içleri ve dış zemin kıvrım ve sarmal (helezoni) dallar üzerinde rumi ile dolgulanmıştır. Kubbe eteğinde yıldız şekli oluşturan hatların aralarındaki boşluklarda çevreleri rumilerle bezeli geçmeli şemseler sıralanır.

4- Kalem İşi Bezemelerin Türk-İslam Bezeme San'atındaki Yeri:

Yapının, genellikle çinilerinin tanıtıldığı kaynaklarda, çinilerle birlikte kalem işlerinde 16. yüzyıl klasik dönem özelliği yansıttığı belirtilir.⁽¹⁷⁾

Bezemelerde uygulanan geçmeli düzenlemelerin ve rumi örgelerin Anadolu'da Selçuklu eserlerinde kullanılmaya başlandığı ve Osmanlı döneminde de 20.yüzyıla kadar zaman içinde değişkenlik göstererek kulla-

nıldığı izlenir. Rumi örgelerin 16.yüzyıl klasik dönem özelliği yansıtması yanı sıra 17.yüzyıl ikinci yarısında bazı değişimlerle çizilen örnekleriyle de eserde karşılaşılır.

Geçmeli düzenlemeler, şemse (güneş) diye de adlandırılan şekiller, kainatı ve sonsuzluğu yansıtırlar.

Rumilerin, kökü hayvan figürleri ya da bitki şekilleri olarak değerlendirilse de zengin çeşitlerinin uygulandığı bezemeler dini yapı olan türbeye daha da mistik bir ortam kazandırır.

Gerçekçi tarzda işlenen çiçek örgeleri "Lale Devrini" yaşayan Osmanlı'nın adeta bir yansımasıdır.

Zengin örgelerle bezeli eserde boyama teknikleri de çeşitlilik gösterir. Gölgesiz tek renk akıtma tekniğiyle boyanan örgelerin, örge özelliğine göre ince ve kalın tahrirlerle belirginleştirilmesi klasik dönem boyama özelliğidir. Gerçekçi tarzda boyanan çiçekler 17.yüzyıl ikinci yarısından sonra uygulanan tarz olması, yapıda yüzyıllar içinde kullanılan örge ve boyama tekniklerinin tümünün işlendiği görülür.

Kuzey-doğu köşesindeki odanın bezemesi ile ana kubbenin bezemesi, bezeme sanatında tek olma özelliğini taşır.

Yüzyılların Türk-İslam bezeme sanatını bünyesinde yaşatan eser tek olma özelliği ile müze değerindedir.

ÖNERİLER

-Türbeler Müzesi Müdürü Dr. Erman Güven yapının altında su tabakası bulunması nedeniyle nem miktarının çok yüksek olduğu ve bunu tümüyle yok edebilmenin zor olduğunu belirtti.

-Bu durumda nem oranını en aza indirmeye zeminde uygulanması gereken akacamlarla (drenaj) sağlanmalıdır.

-Kalem işi bezemelerde bozulmaların düzgün görünüm sağlanması için üzerleri düz bir renk boya ya da alçı ile kapatılmalıdır.

-Onarım çalışmaları uzman kişilerden oluşan bir heyet tarafından yapılmalıdır.

-Desenlerin 1/1 ölçekli çizimleri yapılarak arşivlenmeli.

-Kullanılan malzemenin tesbiti yapılmalı –özellikle iki renk altın varacağın kullanıldığı tek eser olması dikkate alınmalı-

-Onarım çalışmalarında doğal malzeme (boyalar-altın varak) kullanılmalı

-Osmanlı bezeme sanatında asırlar içinde bazı değişiklikler gösteren örgelerin pek çoğunun yer aldığı yapıdaki kalem işi bezemeler yapının halka açılımla tanıtımı sağlanmalı.

KAYNAKLAR

- AKOK, Mahmut Gökoğlu, Ahmet (1946) Ankara Evleri, Ankara
- ARSEVEN, Celal Esat (1955) Türk Sanatı, İstanbul
- ASLANAPA, OKTAY (1989) Türk Sanatı, İstanbul
- DEMİRİZ, Yıldız (1989) Eyüp'te Türbeler, Ankara
- DERMAN, Çiçek (2002) Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi, Ankara
- ERGİN, Osman (1977) Türk Maarif Tarihi, I,II., İstanbul
- EYİCE, Semavi (1981) XVIII.yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa-Neo Klasik Üslubu, Sanat Tar.Yıl.,IX-X. 1979-80
- HASKAN, Mehmet Mermi (1993) Eyüp Tarihi I-II, İstanbul
- KESKİNER, Cahide (2000) Türk Süsleme Sanatında Stiliz Çiçekler-Hatai, Ankara
- KOÇU, Reşad Ekrem (?) Osmanlı Padişahları, İstanbul
- LEVENT, Kum (2004) Sultan Reşat Türbesinde Çini Tasarımı, VIII. Eyüp Sultan Semp. 7-9 Mayıs, İstanbul
- NEMLİOĞLU, Candan (1997) Yerinde Korunamayan Taşınmaz Eserlerin Müzelerde Teşhiri İçin Gerekli Uygulama, Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Semp. III. Bildiriler (24-26 Eylül 1996 İstanbul) Ankara, Türk Çini Sanatı, İstanbul
- ÖNEY, Gönül (1976) Türk Çini Sanatı, İst.
- ÖNKAL, Hakkı (1992) Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara
- ÖZER, Nermin Özcan (2003) F e t h i n 500.yılında İstanbul Nakışhaneleri, Eyüp Sultan Semp.VII. Tebliğler 9-11 Mayıs, İstanbul
- TEKSARI, Serhat (1997) İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne Bağlı Türbeler, İstanbul
- THOMPSON, V. Daniel (1976) The Materials and Techniques of Medieval Painting, London
- YAVUZ, Yıldırım (1981) Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, Ankara.

Resim 8; Ana mekanı örten kubbe geçişi sağlayan kasnak üzerindeki kalem işleri

Resim 9; Ana mekanı örten kubbenin kalem iş bezemeleri.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE
VE SEVY AHLARA GÖRE EYÜPTE
SOSYO-EKONOMİK
YAPJ ÖZELLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Naci ŞAHİN-Uzm. Meral ŞAHİN

1965 yılında Yozgat Sarıkaya'da doğdu. Ortağrenimini burada tamamladı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü 1986 yılında bitirdi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1995 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde Atatürk İnkılapları ve İnkılap Tarihi Okutmanı olarak göreve başladı. Genel Türk Tarihi Bölümünde yüksek Lisans eğitimi tamamladı. 1998 yılında Ankara Üniversitesi Tarih bölümünde Doktora programını tamamladı. Halen Afyon Kocatepe Üniversitesinde görev yapmaktadır.

1968 yılında Yozgat Sarıkaya Selimli Köyü'nde doğdu. Ortağrenimini Sarıkaya'da tamamladı. Gazi Üniversitesi Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalından mezun oldu (1992) Çeşitli okullarda öğretmen olarak görev yaptı. 1997 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde okutman olarak görev aldı. Yüksek Lisans öğrenimini bu kurumda tamamladı. Halen tarih uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Tarihi süreç içerisinde Türk-Osmanlı şehirleri, planlı olarak gelişen ve dinî, yönetim ve ticaret merkezlerini bünyesinde barındıran merkezî bir hüviyete sahiptirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı düzenli ve planlı iskân politikası şehir yerleşimlerinin intizamlı olarak ortaya çıkmasında çok önemli rollere sahip olmuşlardır.

Bu teşkilatlı yapılanma ve örgütlenme başkentteki yönetsel yapının ortaya çıkmasında, hem eski İstanbul ve hem de Haliç'in her iki yakasındaki fizik mekâna yansımış bulunmaktadır. Bu çerçevede Eyüp'ün rolü, fetih sırasında büyük İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sahâbelerinden Ebu Eyyüb'a ait olduğuna inanılan mezarın İstanbul'un fethedilmesinden sonraki süreçte bulunmasıyla başlar. Bu mezar üzerine Fatih tarafından yaptırılan türbenin, yanında İstanbul'un ilk sultan camii ve külliyesi inşâ edilerek tamamlanmış bulunmaktadır.

Bu temel yerleşim birimi bugünkü bildiğimiz Eyüp yerleşmesinin çekirdeğini oluşturmuş ve bunun çevresinde Anadolu'dan İstanbul'un bu kısmına gelen yoğun iskân ile tamamlanan çok çeşitli tarımsal ürün ihtiyaçlarının karşılanmasında son derece önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir.

İstanbul'un kuşatılması esnasında İstanbul ve onun yakın çevresindeki çok geniş bir alanda yer alan yerleşim birimlerinin nüfuslarının azalmasından dolayı buraların şenlendirilmesi ihtiyacı hâsıl olmuş bulunmaktadır. Bu bakımlardan Eyüp ve onun yakın çevresine kadar uzanan bölgede yüz altmış kadar köy nüfusunu kaybetmiş olduğundan ve o tarihlerdeki şartlarda bu köylerdeki üretim, kentin beslenmesi bakımından, önem taşıdığından bu köylerin nüfuslandırılması önemli bir yerleşme siyâseti olarak karşımıza çıkmaktadır. Eyüp yerleşim birimi hüviyeti ile ve doğal olarak Eyüp Sultan ile başlayan manevî sembolizmi Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanlarının halife olarak İslâm dünyasının dini temsilcisi sıfatına erişmesi, bunun gereği olarak İslâm Peygamberine ait kutsal emanetlerin de Eyüp'e taşınması ile yükselecektir. Bu dönemde Eyüp, Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra en kutsal dördüncü İslâm ziyaretgâhı haline gelecek, tarikatlara ait tekkeleri, ileri gelen bilgin ve saray mensubuna ait türbeler

ve kabristanlarla gelişip serpilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu ve bu devletin sultanlarının Eyüp dini mekanına yükledikleri anlam ile bir çok törenlerin bu kutsal mekanda yapılması geleneği şehrin gelişme sebeplerinin en önemlileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında çeşitli tarımsal ürün üretimi bir yana zanâatin diğer alt kollarının burada gelişme göstermesiyle birlikte bu tarihsel mekanın büyümesinin diğer sac ayakları kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Eyüp'ün İstanbul'un yerel yönetimlerindeki dört önemli kadılık merkezinden birisi hüviyetinde olması onun kendi içerisindeki önemini göstermesi açısından son derece ilginçtir.

Osmanlı toplum yapısı bilindiği gibi 18. yüzyıldan sonra hızlı bir değişim süreci içerisine girmiştir. Ve bu bağlamda ticari, sosyal, ekonomik vb. alanlarda köklü değişimler yaşama süreci ortaya çıkmıştır. Toplumsal yaşamdaki etkilenme ve değişim süreci bu bağlamda toplumsal yapıyı da hızlı bir değişim süreci içerisine girdirmiş bulunmaktadır. Çok çeşitli ve değişik değişim süreçleri toplumsal yapının çok çeşitli boyutlarını etki alanı içerisine almıştır. Bu bağlamda Anadolu'nun bütününde görülen Osmanlı devletinin gerileme sürecinde yaşanan olumsuzlukların, İstanbul'un tarihi mekanlarından olan Eyüp'te de yaşandığını tespit etmekteyiz. Savaşlar ve ardı arkasına tükenmek bilmeyen problemler bu sosyal olgunun yaşanmasından doğan sıkıntılar bütün mekanları etkilediği gibi Eyüp'ü de etkilemiş bulunmaktaydı.

Bilindiği gibi toplumsal yapının en önem-

Resim 1; Eyüp gravürü, Mellin

(1) Biz bu araştırmamız kapsamında şu şer'iyeye sicillerini kullandık.; İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi Eyüp Mahkemesi, Eyüp Şer'iyeye Sicilleri=E Ş S-3480-1, 2, 3; E Ş S-3481-5, 6, 7; E Ş S-3482-15, 16, 17; E Ş S-3483-9,10,11.

li unsurlarından birisi sosyo-ekonomik yapı özellikleridir. Toplumsal yapının nitelikleri ve bunlara ilişkin verileri ortaya koyabilmek şehir tarihlerinin alt yapılarının sağlam bilimsel zemin etüdlerinin inşa edilerek diğer unsurların bunların üzerine oturtulması bakımından dikkate değerdir.

Başta arşiv vesikaları gibi ana kaynaklara dayanarak, dönem içerisinde bu yöreye gelmiş görüş ve değerlendirmelerini ortaya koymuş yerli ve yabancı gezginlerin görüşleri olmak üzere ve gerekse birinci ve ikinci elden eserleri kullanmak suretiyle ortaya koymaya çalıştığımız bu incelemenin Eyüp'ün sosyo-ekonomik özelliklerinin aydınlatılmasında önemli olacağı inancındayız.

Tarihten gelen süreç içerisinde Eyüp evlerinin kendi iç dünyasına kapalı bir yapılanma içerisinde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. İstanbul şer'iyeye sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Eyüp'ün belli bir kesitini aydınlatacak bilgilere sahip olmuş bulunuyoruz. Mahalli tarih açısından son derece önemli bilgiler ihtiva eden şer'iyeye sicilleri üzerindeki araştırmalar son yıllarda artarak devam etmektedir. Yerel tarihin belli bir dönemini aydınlatan sicillerden yola çıkarak genel tarihe önemli ölçüde katkıda bulunmuş olacaktır⁽¹⁾.

Defterlerdeki belgelerin tasnif edilerek değerlendirilmesinden sonra satılan evlerin özellikleri sıralandığında ev ile birlikte beraberinde avlu ve sokak kapısı kavramları da geçmektedir. Bu yapılanma içerisinde klasik Türk evi tipinin yapılanma biçimini ve bunun sosyal hayata yansımaları görmek mümkün olabilmektedir.

Bu türden bir yapılanma karşılıklı olarak komşuluk ilişkilerini geliştirdiği gibi Türk-İslam yapısından gelen kaynaklanmayla mahremiyeti de içerisinde barındırmış bulunmaktadır. Avlu adeta Türk evinin dışarıya açılımlarında önemli bir engel teşkil ettiği gibi hane-yi yabancı gözlerden korumuş bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak İstanbul'a gelmiş ve Eyüp'e de uğrayarak gözlemlerini anlatmış bulunan gezginlerin ifadelerinden kolayca anlamak mümkün görünmektedir.

Kendi içerisine kapalı bir yapılanmayı beraberinde getiren bu tür komşuluk bağlarının

oluşturduğu çevrenin en büyük sakıncası şuyduki, toplu halde çıkan yangınlar sonrasında meskenlerin önemli bir kısmı hasar görmekte ve yanmaktaydı.

Sokakların dar oluşu veya bazan çıkmaz sokak şeklinde düzenlenmesi yeterli itfaiye teşkilatı olmayan İstanbul için her an büyük felaketleri beraberinde getirecek kadar önemli olmaktadır.

Eyüp ailesinde klasik Osmanlı ailesinde görülen yapılanma biçimine rastlanmaktadır. Ve bu yapılanma sonrasında ortaya çıkarak mahkemeye intikal eden hukuksal olaylardan ve bunların mahkemeye intikal eden davalarından anlaşıldığına göre sadece müslim aileler değil aynı zamanda gayr-i müslim ailelerde hukuksal sorunların çözümünde Osmanlı aile hukukunu ve şer'i mahkemeyi tercih etmektedirler. Esasında bu durum sadece İstanbul mahkemeleriyle ilgili sınırlı olmayıp bütünüyle Anadolu'daki diğer şehirlerde de çok yaygın olarak karşılaşılan hukûki bir süreçtir. Eyüp'ün zaten Osmanlı idari teşkilatında önem atfedilen bir merkez hüviyetinde olması onun bu durumunu oldukça önemli kılmaktaydı.

Sicillerden anlaşıldığına göre diğer Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi İstanbul ve Eyüp'te gayr-i müslimler ayrı mahalleler halinde yaşamaktaydılar. Osmanlı merkezi yönetimi zaten böylesine bir birlikteliğe yani gerek müslim ve gerekse gayr-i müslimlerin bir arada yaşamalarına imkan tanımamaktaydı. Bu amaçla ortaya çıkacak muhtemel birliktelikleri önlemek için gerekli bütün tedbirlerinde aynı zamanda alındığı görülmektedir. Eyüp, Osmanlı Türk şehrinde bu toplum mensupları Eyüp'ün en etkili ve güzel yerlerinde ikâmet ettikleri gibi bu konularını Osmanlı devleti çöküntü sürecine girene kadar korumuş bulunmaktaydılar. Gayri-müslimlerin mal varlıklarının müslimlerin varlıklarından daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

İstanbul'a gezi düzenleyen pek çok gezgin İstanbul'la ilgili gözlemlerini kaleme alırken Eyüp'le ilgili düşüncelerini de ifade etmişlerdir.

Bunlardan birisi XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelerek gözlemlerini aktarı-

ran Hollandalı gezgin Cornelis de Bruyn “Voyage au Levant” isimli eserinde İstanbul’un genel bir panoramasını çizmiş bulunmaktadır. Sadece Eyüp’ü betimlememiş bunun yanı sıra Sarayburnu ve Galata’yı da bunun içerisinde almış bulunmaktadır. Bruyn’un verdiği bilgiler, sadece bu tür betimleme eserler olmayıp İstanbul’u bir bütün olarak ele almış bulunmaktadır⁽²⁾.

Ünlü gezginlerden Melling, çizdiği İstanbul haritaları ve kentin panoramik görünümü ile ünlenmiştir. Melling’in “Galata Kulesinden İstanbul Görünümü” adlı yapıtında servi ağaçlarının hareketlendirdiği yoğun bir yerleşim dokusunu Tophane limanındaki yelkenli tekneleri, Kızkulesi’ni ve Eyüp kıyıları betimlemiştir. Melling eserlerinde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Eyüp tarihi dokusuyla ilgili önemli bilgiler vermiştir⁽³⁾.

Dönemin Eyüp’ünün konumuyla ilgili yorum ve gözlemlerde bulunanlardan birisinde Wolfgang Müller Wiener’dir. “Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul” isimli eserinde “...Gemiler türlerine, büyüklüklerine ve yüklerine göre belli yerlere demirleyebiliyorlardı. Uzak mesafelerden gelen gemiler Galata önündeki kıyı kesiminde demirlerlerdi. Ayrıca Haliç’te tersanenin önündeki bölge dışında da demirleme imkanı vardı.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde 1835 tarihinde İstanbul’a gelen Miss Pardoe üslubu ve ifade tarzının güzelliği ile dikkati çekmektedir⁽⁴⁾. “...Kalabalık tepelerinin üstündeki tahına kurulmuş olan ayaklarının dibinde kıyıları saraylarla bezeli boğazın gümüşsü suları akan “şehirlerin melikesi” önümdeydi işte!...” sözleriyle Eyüp’le ilgili gözlemlerini anlatır. Miss Pardoe ifadelerinin ilerleyen cümlelerinde daha da bir duygusal yaklaşım içerisine girer⁽⁵⁾.

Doğu’nun gizemli dünyasına kendi hayal dünyası ile farklı bir bakış açısı getirerek bu konudaki gözlemlerini kaleme alan bir diğer gezgin ise Gerard de Neval’dır. Neval yaptığı gezi gözlemlerini kaleme almıştır. Doğuya geldiğini bildiğimiz diğer gezginlerden farklı bir yöntem ve metod izleyen Neval sıradışı bir gezgindir. Daha küçük yaşlardan itibaren aile baskısından kurtularak kendi başına kendi hayal dünyası içerisinde gezmek isteyen bu

farklı bakış açısı ile İstanbul’a gelmiş ve doğunun bu eşsiz gizemli şehrini görme imkanı bulmuştur. Bazan sürekli bir kaçıp kurtulma çoğu zamanda kendi edebi dünyasının duyurduğu bir ihtiyaç ile gezginci bir hayat geçirmiştir. Bu yorulmak bilmez yolcu Belçika, Hollanda, İsviçre, Avusturya, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerinden başka, Türkiye’yi, Mısır’ı ve Suriye’yi de görmüş bulunmaktadır.

Eyüp’le ilgili gözlemlerini “Voyage en Orient” ismiyle orijinal olan ve Türkçeye Doğuya Seyahat adıyla çevrilen eserde, anlatan Neval belkide Eyüp’le ilgili pek çok ayrıntıya yer veren ender gözlemci ve gezginlerden birisi hüviyetinde bulunmaktadır. “Osmanlı sarayının içinden görüp kapabildiklerim bunlar. Burada her şey biz ahlaki bozulmuş Avrupalıların hayallerinde yarattıklarından umumiyetle çok daha başka ve basit. Türklerin birden fazla kadın almaları nüfus artışını temin

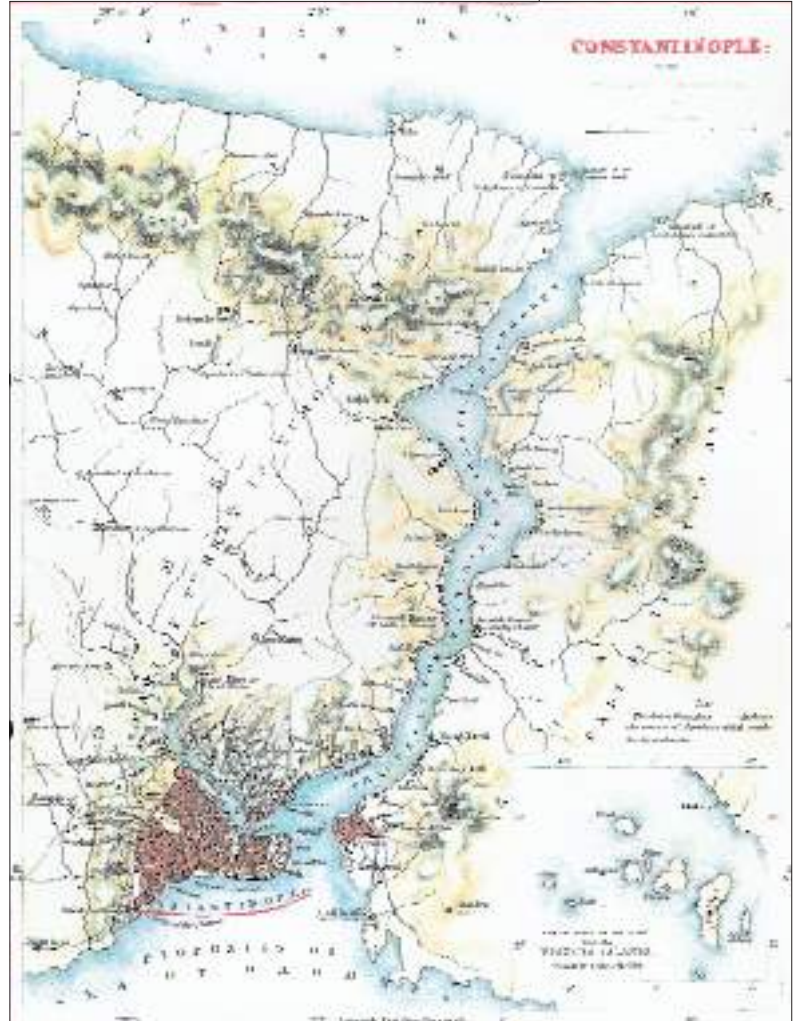
(2) Cornelis de Bruyn, *Reisen Van Cornelis de Bruyn*, Henrik van Krooneveld 1896, s. 112.

(3) Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Costantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, s. 76-77.

(4) Julia Pardoe, *Miss Pardoe’nin Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı*, Boyner Yayınları, İstanbul 1999, s. 86.

(5) Pardoe, a.g.e., s. 50.

Resim 2; İstanbul Haritası, 1930’lu yıllar

(6) Semavi Eyice, "İstanbul Halkının ve Padişahlarının Ünlü Mesiresi Kağıthane", **İstanbul Armağanı (Günderlik Hayatın Renkleri)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, c. III, İstanbul 1997, s. 75.

(7) Halil İnalık, **Eyüp Projesi-(Eyüp-Dün-Bugün)**, İstanbul, 1993, s. 7.

etmekten başka hiç bir şeye bağlı değil. Çok güzel ve güçlü Kafkas ırkı, izah edilmesi güç fizyolojik vasıfları sayesinde nüfus eksikliğini hayli azaltmış. Geçen asrın savaşları, Türk nüfusunu zayıf düşürmüştü. Ortaçağdaki Frenk ırklarının başına geldiği gibi bu insanların çok cesur oluşları onların savaşlarda kırılıp geçmesine sebep olmuştur.

Eyüp kadılık sıralamasında önemli bir konuma sahip bulunmaktaydı. İstanbul, Mekte, Edirne, Bursa, Kahire, Medine, Şam, Kudüs, Halep, Selanik, Galata, Eyüp, Üsküdar, İzmir kadılıkları... Eyüp aynı zamanda Üsküdar, İstanbul Eyüp ve Galata ile dört mevleviyet kadılığı oluşturmaktaydı.

Eyüb'de özellikle XVII ve XVIII. Yüzyıllarda sosyal anlamda zabıta vak'aları eksik olmamıştır. Osmanlı devletinin yeterli güvenlik önlemleri almadığı bir ortamda yol kesme olaylarına da çok sık olarak rastlanılmaktadır.

Bütün tarihi yapılanması boyunca Eyüp'ün bir anlamda sosyal hayatın bütün canlılığıyla geçtiği mesire yeri olduğu dikkati çekmektedir. İstanbul'un günlük yaşantısı dikkate alındığında bunun bir zorunluluktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İnsanların daha rahat yaşam mekanları arama zorunluluğu böyle bir doğal sonucu ortaya çıkartmıştır. Eyüp'te Fulya tarlası bu anlamda sosyal mekan hareketliliğinin yaşandığı yerlerin başında gelmektedir. Eyüp, bu anlamda şehrin ana merkezinin dışında gelişmiş bir yöre olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eyüp'ün bazı mekanları ise kıskanç ailelerin tercih ettikleri mesire yerleri olarak kar-

şımıza çıkmaktadır⁽⁶⁾.

İstanbul'da 1894 depremi tüm yerleşim birimlerinde büyük bir yıkıma neden olduğu gibi Eyüp'te de bu anlamda yıkımla sonuçlanan neticeler ortaya çıkarttığını görmekteyiz. Eyüp'ün bu anlamda şehir statüsünde kutsal mekan olarak taşıdığı önem muvacehesinde Eyüp sultan camininin 1894 depremi sonrasında zarar gördüğü ve bundan sonra temellerine kadar yıktırılmış ve 1894 yılında yeniden inşa edilmiş bulunmaktadır.

Eyüp'ün sosyal hayatının çok renkli olarak geçtiği ve şahsı nev'ine münhasır bir yapılanma içerisinde yeşillikler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Önemli günlerde tıpkı bugünde olduğu gibi Eyüp Sultan'ın önemli bir ziyaretgâh olmanın ötesinde toplumun değer verdiği inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Bütün sosyal etkinliklerin bu dini merkez çevresindeki yapılanma ile bağdaşır şekilde cereyan edildiği görülmektedir. Türk toplumsal hayatının bütün zengin içeriğinin Eyüp'te yaşandığı dik-kate değer bir diğer husustur.

Eyüp'ün bu anlamda sosyal hayır kurumlarıyla da donatılmış olduğu görülmektedir. İstanbul'un fethedilmesinden sonra kurulan Eyüp semtinde Fatih Sultan Mehmed döneminde sekiz mahalle bulunmaktaydı. Bunlar Cami-i Kebir, Ülice Baba, Fethi Çelebi, Kasım Çavuş, Mehmed Bey, Abdülvedüd, Sofular ve Otakçıbaşı mahalleleridir⁽⁷⁾.

İstanbul'a gelip Eyüb'e uğrayan gezginlerden birisi olan, Edmondo De Amicis şu satırları yazmaktadır; "Eyüp mezarlığı nasıl unutulur. Oraya bir akşam grup vaktinde gittik ve hafızamda hep o gün gördüğüm gibi güneşin son ışıklarıyla aydınlanmış olarak kaldı. Hafif bir kayık bizi Haliç'in nihâyetine götürdü. Ve Osmanlıların mukaddes toprağına, yani iki yanı kâbirlerle çevrilmiş pek meylli bu yoldan çıktık. Bu saatte bütün gün mezarlarda çalışan ve büyük kabristanı çekiş sesiyle dolduran taş yontucuları bırakıp gitmişlerdi. Ortalık sessizdi. Bu fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş, aristokratik bir mahalle gibi uhrevî bir hüznle beraber dünyevî bir hürmet hissini ilhâm eden bembeyaz gölgeli ve şahâne güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler

Resim 2; Eyüpsultan Flan-din,L'orient

ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin ağacı dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerini yaldızlı demir dantellerin arasından tatlı bir ziyaret içinde ağaçların yeşil gölgeleriyle boyanmış mermer lahitleri görüyoruz.

İstanbul'un başka hiçbir yerinde ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren müslüman sanatı bu kadar zerâfetle gözler önüne serilmez. Dudaklarda hem dua, hem tebessüm uyandıran hüznün ve zerâfet dolu bir kabristan, bir saray bir bahçe bir mâbeddir bu. Her tarafta asırlık selvilerin gölgelediği içerisinden yılankâvi yolların geçtiği sulara dalmak için yol boyunca toplanıyormuş gibi gelen mezar taşlarıyla beyazlaşmış mezarlıklar uzanır. Bir çok köşeden çalılı aralayınca sağ kolda birbirinden ayrı bir sıra mavimsi şehir gibi görünen uzaklardaki İstanbul, aşağıda güneşin son ışığının parladığı Altınboynuz, karşıda Sütlüce Halıcioğlu, Piri Paşa ve Hasköy semtleri ve daha uzakta bu dünyanın renklerine benzemeyen belirsiz ve ölgün sonsuz bir renk tatlılığı içerisinde kaybolmuş büyük Kasımpaşa ve hayâl meyâl Galata görünür.

Anadolu'dan gelen süreli göç olgusu ile Eyüp bu anlamda yerleşim açısından en fazla nüfus cazibesi çeken mekan hüviyetini kazanmış bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ilerleyen yüzyıllarda Anadolu'dan koparak gelen yoğun nüfus yerleşimine engel olmaya çalışmışsa da Anadolu'nun içerisinde bulunduğu olumsuz koşullardan etkilenecek İstanbul'a ve özel olarak Eyüp'e yerleşen göçerlerin sayısında belirgin artışlar gözlenmiş bulunmaktadır. Bu bölgelerin tercih edilmesinde muhtemelen anadolu'daki tarımsal ürün üretimi yapılabilecek bölgeler olarak Eyüp ve benzeri yerleşme birimlerinin gözükmemesi son derece önemli olmuş olmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde yaşamsal alanın en önemli merkezleri olarak görülen ve dini hareketlenmenin etkin olduğu Eyüp ve çevresi aynı zamanda mesire yeri olarak sosyal katmanların özel önem vererek değerlendirdikleri bir mekan hüviyetindedir.

Eyüp semti ile ilgili olarak gözlemlerini kaleme alan seyyahların ise sonraki yüzyıllar

da gözlemlerini kaleme aldıkları gözlenmekte ve Eyüp'teki sosyo-ekonomik yaşam ile ilgili bilgiler vermektedirler. Eyüp'ün kendisine has bir muhtevası olduğu ve yaşam biçimini doğrudan doğruya etkilediği ortak kanı olarak yaygın bir görüş halinde süregelmiştir.

Esasında dikkatle bakıldığında Eyüp'ün Osmanlı siyasi tarihinde çok önemli bir mevki olduğu ve şehrinde buna paralel olarak bir gelişme çizgisi gösterdiği kendiliğinden anlaşılacaktır. Siyasi anlamda Osmanlı sultanlarının bu yerleşim birimine verdikleri önem kendi siyasal gelecekleri açısından da büyük önem taşımaktaydı. Kılıç kuşanma merasimlerinin Eyüp Sultan türbesi çevresindeki dini eksende icra edilmesi burasının kutsallığını ve şehrin büyümesindeki rolünü kendiliğinden ortaya koymaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında Eyüp Sultanın tarihi yerleşim dokusunun ortaya çıkmasının nedeninde kendiliğinden aydınlanmış olmaktadır. Osmanlı sultanlarının kendi iktidar mücadelelerini sağlamlaştırmak ve dini otoriteyi buradan aldıkları manevî güçle betimlemeleri bu yerleşim biriminin bu ve bundan sonraki yaşantısında etkin biçimde ortaya koyacak ve değiştirecektir. Sosyo-ekonomik yaşam bu bağlamda kendiliğinden ortaya çıkan gelişme çizgisini takip ederek uygun bir seyir takip edecektir.

Ünlü Fransız Alphonse Marie Louis Lamartine 1833 tarihinde Eyüp'ü ziyaret etmiştir⁽⁸⁾. Lamartin İstanbul'la ilgili gözlemlerine bir başka açıdan bakmaktadır⁽⁹⁾.

Sosyal yaşamı tüm ayrıntılarıyla betimleyen Lamartine, Eyüp'ün kendisine has muhtevasını tüm sadeliği içerisinde ortaya koyar. Haliç'in kıyısında sultanların sarayları vardır. Ertesi gün İstanbul'dan ayrılmak üzere yola çıkan Lamartine, Eyüp koyunun tepeye çıkan sessiz ve dolambaçlı yollarını, çıplak tepelerini aşarak kent duvarlarına ulaşır. XIX. Yüzyıla ilişkin gözlemlerini kaleme alan yazar böylece şehirdeki sosyal yapılanmanın boyutunu ortaya koyar. Kendisine ya da başka bir deyimle nevî şahsına münhâsır bir yapılanma içerisinde olan şehirde doğal doku tipik bir Türk yerleşmesinin ipuçlarını kendiliğinden ortaya koyar.

Dini bir merkez etrafındaki yapılanmanın gerek dini karakterli ve gereksede sosyal ka-

(8) Bu kılıç kuşanma merasimleri ile ilgili bir gezginin gözlemleri için bkz., A. M., LAMARTINE, **Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları**, (Çev. N. Berk), İstanbul 1971, s. 130

(9) "Tanrı ve insan, tabiat ve sanat burada, insan gözünün dünya yüzünde görebileceği en harika görünüşünü beraberce oturtmuş ve yaratmışlardır... Bu haşmetli ve zarif topluluğu başka bir görünüm ile kıyaslamak istemek evren yaratılışına küfür etmek olur." Bkz., Lamartine, **a.g.e.**, s. 69.

(10) Pardoe, **a.g.e.**, s. 9 vd.

(11) T. Allom Walsh, *Constantinople the Seven Churches of Asia Minor*, London 1839, s. 1.

(12) Walsh ayrıca başka bir ifadesinde bülbüllerin en güzel sesleriyle öttükleri bu kasabaya sanki Allah doğanın bütün zenginliklerini bahşetmiştir. Bütün bu güzelliklerin içinden Eyüp Câmisi ve türbesi yükselir ve diğer vakif eserleri ile birlikte sokakları oluşturur demektir. Bkz., Walsh, *a.g.e.*, s. 50.

(13) "Bu, fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi, uhrevi bir hüznle beraber dünyevi bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve sahane bir güzelliğe sahip mezar, şehridir... İstanbul'un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilemez" Amicis, *a.g.e.*, s. 447.

(14) Pek çok önemli kişi bu İslam büyüğünün yanına gömülmeyi arzu ettiği için türbelerini buraya yaptırmışlar ve onunla daha yakın olmayı arzulamışlardır. Dwight, *a.g.e.*, s. 139.

(15) Türbeler, Eyüp Camisi ve Haliç kıyıları arasında öyle yoğun bir şekilde yer alırlar ki kentin merkezi neredeyse yalnızca bu yapılar, mezar taşları, ulu ağaçlar ve aralarındaki yürüme yollarından oluşmuştur. Selvi ağaçları bu sessiz ve sakin bölgenin ardındaki tepede çoğunluktadır. Dwight, *a.g.e.*, s. 140.

(16) Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul-Kurumsal İktisadi Toplumsal Tarih Denemesi*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), c. I, Ankara 1986, s. 27.

rakterli hayatı etkilediği açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şehirdeki Türk-İslam yapılaşmasının bu çizgi dahilinde ortaya çıktığı karşımıza çıkmaktadır.

1838 yılında bölgeyi ziyaret eden gezginlerden Miss Pardoe, Eyüp'ün Türkler'in en kutsal yeri olduğunu açıklamakta sakınca görmez. Kentteki mimari yapının gereği olarak yapıların belli bir kata varan yükseklikleri ve sanki insanlarla ya da başka bir ifadeyle yaşayan insanlarla birlikte devam eden mezarlık yaşamı ve mezarlıkların insan yaşamıyla iç içe girmesi Miss Pardoe'yi oldukça fazla etkilemiş bulunmaktadır⁽¹⁰⁾.

Esasında başka bir bağlamda Eyüp'ün kimliğini oluşturan unsurların başında feshane'nin bu bölgede yer alması önemli bir husustur. Çünkü ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş bu merkez zaten sınırlı sayıda olan Osmanlı fabrikalarının ve sanayi'nin durumunu Eyüp bağlamında göstermesi açısından ilginç ve dikkat çekici görünmektedir.

İstanbul'da bulunması dolayısıyla diğer pek çok gezgin gibi Eyüp'le ilgili gözlemlerini de bizlere aktaran bir başka gezgin ise Robert Walsh'tır. 1839'Eyüp'e uğrayan yazar ve gezgin Eyüp'ün dini merkez olma yolundaki kimliğinin üzerine basarak durur⁽¹¹⁾. Ancak bunun yanında diğer temel özelliklerini de dikkate alır. Ve doğal güzelliği karşısında bu yerleşim biriminin hayranlığını ifade etmekten geri kalmaz⁽¹²⁾.

Amicis'in diğer seyyahlar gibi Oryantalist ifadelerle yaptığı betimlemeler bize Eyüp'ün nesnel durumunu anlatmaktan uzak gözükür. Ancak Batılı bir gözlemcinin hem kendi hem de ötekine dair düşüncelerini de görürüz⁽¹³⁾.

Seyyahın bu tasvirleri gerçek yaşama dair ipuçları vermez ama Eyüp'ün önemli bir dinsel odak olması nedeniyle oluşan kimliğinin kentsel imgesini nasıl etkilediğini vurgular. Türbeler, mezar taşları ve yeşillikler ile biçimlenmiş mezarlıkların özellikle kentin silüetini nasıl etkilediği anlatılır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen Dwight Eyüp camisi çevresinde gelişen kasabanın kendisine has üslubundan ve cazibe merkezi olarak değerlendirilmesinden bahseder. Dwight, ağaçların

ve türbelerin insanların yaşam biçimleriyle benzerliklerini ön plana çıkartarak konuyu başka bir yönden inceler⁽¹⁴⁾. Başka ifade biçimlerine de dikkat eden Dwight⁽¹⁵⁾ bu konuyla ilgili ilginç ayrıntılar verir.

İstanbul'da Haliç'in son kısmında aynı adla anılan semtte, VII. Yüzyılda Arapların ordusuyla İstanbul'u kuşatmak amacıyla gelen İslam Peygamberi Hz.Muhammed(s.a.v.)'in sancaktarı Ebu Eyyub El Ensari Halid Bin Zeyd'in İstanbul surlarının yakınında kaybolduğu rivayet edilen mezarı Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te kenti ele geçirmesiyle verdiği emirle aranarak Akşemseddin tarafından bulunmuştur. Mezarın olduğu yerde önce türbe, fetihten 5 yıl sonra 1458 yılında da türbenin karşısında bir cami inşa edilerek Eyüp sultan külliyesi çeşitli dönemlerdeki eklemeleriyle türbe, medrese, sebül, aşhane, imaret ve hamamdan ibarettir.

Şehir ve şehir kültürü ile o şehirdeki sosyal ve ekonomik yaşam kent kimliğinin en önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Doğal olarak bu temel özelliklerinin yanında şehirler birde dini silüete bürünmüşlerse bu daha da başka bir anlamlı kılmaktadır kent yaşamlarını. Eyüp'ün bu bağlamda tamamen bir Türk-İslâm kenti olarak ortaya çıkması büyük önem arz etmektedir.

İstanbul fethedildiğinde bütün bir şehrin işlerini görmek üzere tek kadı tayin edilmiş bulunmaktaydı. Bütün bir şehrin işlerinin bu kadılar eliyle yürütülmesi doğal olarak pek çok sorunu beraberinde getirmekteydi. Eyüp ise daha sonraki yıllarda yoğunlaşan iş hacminin merkezi otorite tarafından kadılıklar arasında bölünmesine neden olacağı görülecektir. Bu bağlamda İstanbul'daki kadılıkların kendi aralarında dört kadılığa bölündüğü ve merkezi otoriteyi kendi aralarında paylaştıkları görülecektir. İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları bu bağlamda ortaya çıkacak kadılıklar hüviyetinde olacaklardır. Bu kadılıklar aynı zamanda şehrin idari işlerinin görüşülerek karara bağlandığı merkezde vezir-i azamla birlikte alınan kararlara iştirak etmekteydiler⁽¹⁶⁾.

Lale devrinin yaşandığı dönemde Eyüp'ün kentin mesire yeri olarak ünlenmesi bir yana çeşitli eğlencelerin ve sosyal etkinlik-

lerin gerçekleştirildiği bir mekan olduğu karışımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Eyüp Halic boyunca güneye doğru, bugün Halic ile Eyüp Sultan arasında yer alan bölgede, genişlemiştir. Eyüp Sultan Camii Mahallesi'nin güneyinde Halic boyunca yapılan Cezri Kasım Paşa ve Zal Mahmut Paşa camilerinin merkezi yapılanması etrafında mahalleler oluşmuştur. 1630'larda Evliya Çelebi, Halic üzerinde Defterdar Camii'ne kadar olan bölgeyi tasvir ile düzlükteki Çömlekçiler Mahallesi'nde bağlı bahçeli kat kat hoş manzaralı 1000 kadar evden, birçok konak ve bostanın varlığından söz etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre bu mahallede üç yüz dükkanlı çarşıdan başka iki yüz elli çanak çömlekçi dükkanı vardır. Evliya Çelebi ve Kömürçüyan'ın verdikleri bilgiye göre, çömlek fırınları ve atölyelerinde çanak-çömlek, testi, tabak, yağ, bal, şarap ve su kapları, her türlü oyuncak imalatı söz konusudur. Kömürçüyan, Eyüp'ü tasvir ederken, bahçe ve bostanları, şehzade ve sultan hanımlarına ait konakları, saraya kar sağlayan kar kuyularını özellikle belirtmiştir.

SONUÇ

Tarihi konumu itibariyle önemli bir mevkide yer alan Eyüp tarihi süreç içerisinde çok önemli fonksiyonları icra edegelmiştir. Tarihi kimliği sosyal yapılanması, sahip olduğu ekonomik statüsü ile İstanbul'da sonradan ortaya çıkan ve en faal biçimde sosyal hareketlenmeye sahip bir merkez hüviyetindedir. Eyüp'ün bu tarihi kimliğiyle birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik hareketlenmesini Eyüp'e gelen seyyahlarda gezi gözlemlerinde açıkça ifade etmiş bulunmaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

A-ARŞİV BELGELERİ

B O A D H.EUM.AYS, D-31/G-67; B O A D H.EUM.AYS, D-33/G-4 ; B O A D H.EUM.AYS, D-33/G-41; B O A D H.EUM.AYS, D-33/G-47; B O A D H.EUM.AYS, D-34/G-42; B O A D H.EUM.MH, D-206/G-35; B O A D H.EUM.ECB, D-35/G-51; B O A D H.EUM.MH, D-209/G-95; B O A D H.EUM.AYS, D-53/G-68;

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi Eyüp Mahkemesi, *Eyüp Şer'iyye Sicilleri*=E Ş S-3480-1, 2, 3; E Ş S-3481-5, 6, 7; E Ş S-3482-15, 16, 17; E Ş S-3483-9,10,11.

B-DİĞER KAYNAKLAR

- Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, İstanbul 1932.
- AKSEL, Malik, "Eski İstanbul'da Eski Panoramacılar ve Fotoğrafçılar", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 14, S. 273, ss. 6328-6331.
- ALBAYRAK, Sadık, *Osmanlı'da Sosyal Yapı ve İstanbul*, İst.2000
- ALİ SEYDİ-ALİ REŞAT, *Tarih-i Umûmi(Resimli ve haritalı)*, c. I, İstanbul 1330
- ALİ SEYDİ-ALİ REŞAT, *Tarih-i Umûmi(Resimli ve haritalı)*, c. II, İstanbul 1327.

- AMICIS, Edmondo de, *İstanbul*, (Çev. B. Akyava), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- AND, Metin, *16. yüzyılda İstanbul Kent, Saray ve Günlük Yaşam*, Ak Yayınları, İstanbul, 1993
- ANDERSON, M.S., *The Eastern Question-1774-1923*, London 1966.
- Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819.
- ARTAN, Tülay, *Eyüp'te Sosyal Yaşam (18. yüzyılda Kadı Sicilleri İşığında)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- ASLANOĞLU, Gönül, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayınları, Ankara 1976, s. 335-363.
- BAYINDIR, Abdülaziz, *Eyüp Mahkemesi, Eyüp: Dün Bugün*, İstanbul 1993.
- BAYRI, M. Halit, *İstanbul Folkloru*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.
- BELEN, Hakem, *Fatih ve İstanbul'un Fethi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1964.
- BİLGEÇİL, M. K. "Lamartine'e Göre İstanbul", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c. I, S. 1, İstanbul 1955.
- ÇELİK, Z. *The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Londra 1982.
- DWIGHT, H. G., *Constantinople*, London 1915.
- ELDEM, Sedat, *Köşkler ve Kasırlar-II*, İstanbul 1974, s. 223-226.
- ELDEM, Sedat, *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Türk sanat Eserleri Dizisi, İstanbul 1977.
- ERBİLEK, İsmail Nami, "İstanbul Türküleri, *Türk Folklor Araştırmaları*, c. VI, S. 143, 6/1961, ss. 2425-2427.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "İstanbul'da Çadırılık", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. V, S. 97, 8-1957, ss. 1542.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "İstanbul'da Mühürçülük", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. V, S. 104, 3/1958, ss. 1650-1652.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "İstanbul'da Taşçılık", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. IV, S. 85, 8/1956, ss. 1349-1350.
- EREMYA ÇELEBİ, *Histoire d'İstanbul au XVIIe siecle*, Türkçesi: Hrand Andreasyan, İstanbul 1952.
- EYİCE, Semavi, "İlk Kuruluştan Türk Devrinin Başlarına İstanbul", *İstanbul Armağanı*, c. I, İstanbul 1995.
- FAROQHI, Suraiya, "EYÜP (Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle)" *Büyük İstanbul'una Göç, Eyüp'te Sosyal Yaşam*, (Editör Tülay Artan), İstanbul, 1998.
- GAUTIER, T., *İstanbul*, (Çev. N. Berk), İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1971
- Gerard de Neval, *Voyage en Orient-Doğuya Seyahat(Ramazan Geceleri)*, (Çev: Muharrem Taşçıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Julia Pardoe, *Miss Pardoe'nin Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı*, Boyner Yayınları, İstanbul 1999.
- KARPAT, Kemal, *Ottoman Population(1830-1914)-Demographic and Social Characteristics*, Madison 1985.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *İstanbul Meyhaneleri ve Meyhane Köçekleri*, Tan Basımevi, İstanbul 1947.
- KÖMÜRÇÜYAN, EREMYA ÇELEBİ, *İstanbul Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.
- LAMARTINE, A. M., *Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları*, (Çev. N. Berk), İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1971.
- MANTRAN, Robert Mantran, *Histoire d'İstanbul- İstanbul Tarihi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- MICHAELIS, Ruth, *Lieder Der Welt: Türki(Lieder Aus Der Türki)*, Christian Wegner Verlag Hamburg 1960.
- Miss PARDOE, *Beauties of the Bosphorus*, Virtue and Co., London 1838.
- MUSAHİPZADE CELAL, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
- Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers Livres des Navigations et Peregrinations Orientales de Nicolas de Nicolay. Avec les figures au naturel tant d'hommes que de femmes selon la diversité des nations et de leur port, maintien et habits*, Lyons 1567.
- WALSH, R. *Constantinople the Seven Churches of Asia Minor*, London 1839.
- Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

EYÜP'TE MEDFUN BİR HANJM MÜSTENSİH'İN KABRİ VE BİR KİTABI

Dr. Zehra Öztürk

Polatlı 1954 doğumlu. 1975 yılında Kandilli Kız Lisesi'ni bitirdi. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde 1980'de lisansını, 1982'de yüksek lisansını, 1983'de doktorasını tamamladı. Resmi ve özel kurumlarda öğretmenlik yaptı. IRCICA'da çalıştı. Ansiklopedik konu maddeleri, bilimsel periyodiklerde yazıları yayımlandı. Osmanlıca ve bu dilde evraklar üzerinde uzmanlaştı. Halen çalışmalarını bu alanlarda yürütmekte.

1. 'İstinsah' ve 'Müstensih' kavramlarının açıklanması.

Matbaanın icadı şüphesiz ki yazılı bilginin insanlığa ulaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Fakat yazma kitapların kültür ve medeniyet tarihimizdeki yeri ve önemi gözlerden uzak tutulamaz. İslam aleminde yüzyıllarca kitaplar elle yazılarak çoğaltılmış ve zaman içinde bu saha ile ilgili gelenekler ve kurallar ortaya çıkmış, bir kültür oluşmuştur. Kitap yazmaya 'telif etme', kitap yazana 'müellif' denir. Bir kitabı elle yazarak kopya etmeye 'istinsah etme' ve bu işi yapana da 'müstensih' denir. Geçmişte kitap istinsah etmek önemli bir iş, bir meslek kabul edilirdi⁽¹⁾. Müstensihlik yapan pek çok ilim adamı ve hattat yetişmiştir.

2. Müstensih hanımlar.

Osmanlı Tarihinde kitap istinsah eden hanımlar hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu sahada Yazıcıoğlu Mehmed'in 'Muhammediye' isimli eserini istinsah eden iki hanım müstensih biliyoruz: Biri, 959 / 1552 yılında yazdığı kitap Süleymaniye Ktp. Serez Kitapları No. 1541'de bulunan Ahmed kızı Ümmi Hatun; diğeri de yine Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar No. 1395'te mevcut 1265 / 1848-1849 istinsah tarihli kitabın yazıcısı Baharzade kızı Nesibe Feride Hanım⁽²⁾.

3. Şerife Aliye Molla Hanım ve istinsah ettiği kitap.

Tarihimizde kitap istinsah eden hanım hattatlarımızdan üçüncüsü de bu tebliğde sözkonusu edeceğimiz Şerife Aliye Molla Hanım'dır. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Kitapları No. 408'de bulunan, Gevrekzade Hafız Hasan Efendi'nin Gazali'den tercüme ettiği 'İlm-i Ledünni Risalesi Tercümesi' isimli yazma nüshayı istinsah etmiştir (İstinsah tarihi 17 Zilhicce 1212 / 2 Haziran 1797).

3.1. Aliye Molla Hanım kimdir?

Kitabın istinsah kaydında adı *Aliye Molla Hanım binti Şerif-zade Mehmed Molla Efendi Şeyhu'l-İslam-ı esbak* olarak, Eyüpsultan'daki mezartaşında ise *Şerifzade Mehmed Molla Efendi'nin kerimesi Şerife Aliye Hanım* şeklinde geçmektedir. Soylu ve okumuş bir aileden geliyor, buna ilaveten kültürlü bir çevrede yetişmiş. Babası ve büyük dedesi şeyhülislamdı. Ailesinde kadılık, kazaskerlik, nakibüleşraflik gibi makamlarda bulunmuş kişiler mevcut. Babasının adı çeşitli kaynaklarda Şerifzade Es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi⁽³⁾, Şerifzade Mehmed Molla Efendi⁽⁴⁾ veya Mehmed Efendi Şerifzade⁽⁵⁾ olarak geçmektedir. Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid devirlerinde toplam altı buçuk ay kadar şeyhülislamlık görevinde bulunmuştur. Şerifzade Mehmed Molla Efendi, şeyhülislam olmadan önce 1165 / 1752'de Bursa, sonra Mekke Mollası, 1183 Şaban / 1769 Aralık'ta Rumeli Kazaskeri ve nakibüleşraf, 1186 / 1772'de ikinci defa nakibüleşraf olmuştur⁽⁶⁾. Aliye Molla Hanım'ın annesi Kevakibzade Veliyüddin Efendi'nin kızıdır⁽⁷⁾. Babası ve erkek kardeşlerinin 'Şerif', kendisi ve kızkardeşlerinin 'Şerife' ismini taşımaları, Babasının -meşihat makamına gelmeden önce- ve erkek kardeşinin nakibüleşraf olmaları ilgi çekicidir. Çünkü 'Şerif' Hz. Hasan soyundan gelenlere, 'Seyyid' de Hz. Hüseyin soyundan gelenlere unvan olarak verilmekteydi; aynı zamanda 'nakibüleşraflık' görevi de sadece *ehl-i beyt* soyundan gelenlere tevdi edilirdi⁽⁸⁾. Yani Aliye Molla Hanım'ın ailesi ilim ve kültür seviyesinin yüksekliği yanında, kökü peygamber soyuna dayanan bir ailedir.

Sicill-i Osmani' de Şerifzade Mehmed Efendi'nin üç oğlu olduğu, isimlerinin de Mustafa Edib Efendi, Ebü'l-hayr Efendi ve Şerif Efendi olduğu yazmaktadır. Bir kaç da kızı olmuştur, diye geçiştirerek bu konuda bilgi vermemiştir. Aliye Hanım'ın erkek kardeşi Ebü'l-Hayr Mehmed Efendi 1231 / 1816'da Medine-i Münevvere Mollası, 1235 / 1819-20'de İstanbul Kadısı ve 10 Rebi-

(1) Çetin,1979-1981 ; Bozkurt-Kaya, 2001

(2) Öztürk, 2000

(3) Altunsu,1972, 147 İlmiye Salnamesi, 1998, 436

(4) Suyolcuzade,1942,71

(5) Mehmed Süreyya, 1996, III,1021

(6) Uzunçarşılı, 1959,IV / 2, 494 ; Mehmed Süreyya, 1996, III, 1021; Sancık, 2003, 129,135

(7) Uzunçarşılı,1959, IV / 2, 495

(8) Sancık,2003, 1-5, 126-128

Resim 1; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Kitapları No. 408'de bulunan Aliye Molla Hanım'ın istinsah ettiği 'İlm-i Ledünni Risalesi Tercümesi' isimli yazmanın kapağı

Fotoğraflar: Aytaş KALYONCU

(9) Mehmed Süreyya, 1996, II, 438; Sarıçık, 2003, 131

(10) Ünver,1950,57

Resim 2; Aliye Molla Hanım'ın istinsah ettiği 'İlm-i Ledünni Risalesi Tercümesi' isimli yazmanın ilk sayfası

Resim 3; Aliye Molla Hanım'ın istinsah ettiği 'İlm-i Ledünni Risalesi Tercümesi' isimli yazmanın son sayfası

ülevvel 1237 / 5 Aralık 1821'de de nakibülşraf olmuştur⁽⁹⁾. Şerife Aliye Hanım'ın kızkardeşlerinin isimlerini aile kabristanlarındaki mezartaşlarından öğreniyoruz. Doğrudan doğruya Aliye Hanım'ın hayatından bahseden bir kaynağa da rastlanılmamıştır. Geçmişte hanımlardan bahsetmemek bir ediplilik sayıldığı için böyle nice hanımlar unutulup gitmiş veya yok sayılmıştır. Bu konudaki bilgiyi nice alim ve fazıl kişilerin yetiştiği bu ailenin erkek fertlerinden bahseden kaynaklara bakarak dolaylı yoldan öğrenmek mecburiyetindeyiz.

3.2. İstinsah edilen kitabın adı, konusu ve tavsifi.

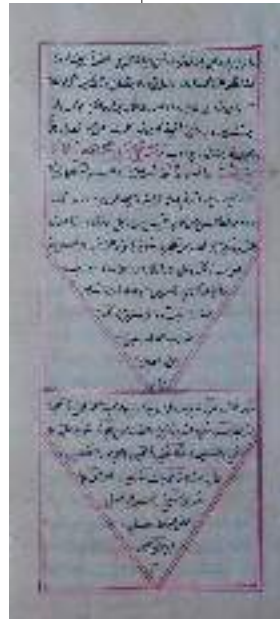
Gevrekzade Hafız Hasan Efendi'nin Gazali'den tercüme ettiği 'İlm-i Ledünni Risalesi Tercümesi' isimli bu kitabın konusu tasavvuttur. Aliye Hanım bu kitabı istinsah ettiğine göre kendisi de tasavvufa ilgi duyan bir hanım olmalıdır.

Kapakları ebru kaplı cihar kuşe kahverengi deri cilt içinde bulunan bu yazma [Resim 1] 225x130, 170x70 mm. Boyutlarında ve 29 yapraktır. Her bir sayfada, kırmızı mürekkeple çizilmiş çift çizgili cetvel içinde 23 satır bulunmaktadır. Kitabın metni, krem rengi kağıt üzerine siyah mürekkeple Talik yazıyla yazılmıştır. Başlık ve metnin

içindeki önemli kelime ve kelime grupları kırmızı mürekkeple yazılmıştır [Resim 2]. Kitabın sonunda Aliye Molla Hanım binti Şerifzade Mehmed Molla'ya ait istinsah kaydı mevcuttur: "Ve kad etmemtehu ve har-rertehu bi-Risaleti Ledü'n-niyye min yevmi seb'ate aşer 'an Zi'l-Hicreti's- Şerife sene isna ve aşer ve mi'eteyn ve elf mine'l-hicretihi'l-ne-beviyyetihi aleyhi't-tahiyyatü ve't-teslime ve ene'l-fakire el-hakire bi'l-aceze ve't-taksira Aliye Molla Hanım binti Şerif-zade Mehmed Molla Efendi Şeyhu'l-İslam-ı esbak 'afa anhüma el-aleyye amin ya Mu'in".

Elyazması kitaplarda müellif ve müstensihin adlarının bulunduğu son sayfaya 'ketebe sayfası' denir. Müellif ve müstensihin adları birbiriyle karıştırılmasın diye, müstensihe ait 'ketebe yazısı' ayrı olarak sayfa sonunda geniş tarafı yukarıda olup aşağıya doğru daralan üçgen biçiminde düzenlenmiş bir çerçeve içinde bulunur ve genellikle Arapça olarak yazılırdı. Bu kitabın son sayfasında da aynı görüntü ile karşılaşmaktayız. Bu kısımda müstensih, sözkonusu kitabı yazıp tamam ettiğini bildirir; kendi ismini ve künyesini açıklar. Müstensihlerin kendilerinden el-fakir, el-hakir gibi sıfatlarla bahsederek tevazu göstermeleri adettendir. Çerçevenin daralmakta olduğu kısma tarih yazılır. Tarih gün, ay, yıl şeklinde gider; yıl Arapçada küçük sayıdan büyük sayıya doğru söylenir. Genellikle üçgenin en ucuna mim harfi konur [Resim 3].

Kitabın yazı çeşidi *Talik*'tir. Osmanlı Tarihinde *Talik*, ilmiye sınıfının yazısı olarak gelişmişti⁽¹⁰⁾. Şerifzade Mehmed Efendi ve Gevrekzade Hafız Hasan Efendi de bu yazıyı öğrenmiştir; hatta Hekimbaşı Refi Efendi Onların hocası durumundadır. Ayrıca tasavvufi eserleri yazmada da *Talik* tercih edilmiştir. Aliye Molla Hanım yazı sanatına

kabiliyetli bir aileden geliyordu; dedesi Şeyhulislam Çatalcalı Ali⁽¹¹⁾ ve babası Şeyhulislam Şerifzade Mehmed Efendi de tanınmış birer hattat idiler⁽¹²⁾. Özellikle babası Talik tarzında kendini kabul ettirmişti. Kendi elyazısıyla yazdığı bir fetva kitabı mevcuttur (Fetava-yı Şerifzade). Aliye Hanım, Gevrekzade'nin bu kitabını istinsah ettiği zaman babası şeyhulislamıktan azledilmiş, hatta vefat etmişti. Bu yüzden kitabın ketebe kaydında babasından eski şeyhulislam diye bahsediyor.

Aliye Hanım'ın babası Şerifzade Mehmed Şerif Efendi 1115 / 1703'te İstanbul'da doğmuş ve 1193 / 1774'te yine İstanbul'da vefat etmiştir. Şeyhulislamların 79. sudur ve 1187 / 1773 - 1188 / 1779 yılları arasında şeyhulislamlık yapmıştır. Yenişehirli kadı Şerif Efendi'nin oğlu⁽¹³⁾ ve Kazasker, yazar, hattat Şeyhulislam Çatalcalı Ali Efendi'nin kızından torunudur⁽¹⁴⁾.

4. Gevrekzade Hafız Hasan Efendi, kimliği, eserleri ve tercüme ettiği bu kitabın özelliği ve önemi.

Gevrekzade Hasan Efendi, III. Mustafa döneminde 1180/ 1766'da ordu hekimbaşısı oldu. I.Abdülhamid döneminde 10 Rebi-ülahir 1200 / 10 Şubat 1786'da sertabib oldu. Beş ay sonra III. Selim tarafından azledilerek kendisine Halep mevleviyeti verildi⁽¹⁵⁾. 1213 / 1898'de Edirne Mollalığına, ardından Mekke-i Mükerrreme payesine yükseltildi⁽¹⁶⁾. 1216 / 1801'de 73 yaşında vefat etti. Tıp sahasında pek çok eser yazmış (Risale-i Nikris, Risale-i Tıbbiyye, Risale fi Marazu'l-İskorbüt, Durretü'l-Mensuriyye fi Tercümetü'l-Mansuriyye, Neticetü'l-Fikriyye fi Tedbiri Veladeti'l-Bikriyye...gibi), bu arada tasavvufi konularda da bazı eserleri kaleme almıştır (Vekayiname, Terceme-i Menakibü'l-Arifin, Risale-i Kıyafetname...gibi)⁽¹⁷⁾. Gazalî'den tercüme ettiği İlm-i Ledün Risalesi de onun tasavvufa gösterdiği ilgiyi belirtir. Hem dünya hem ahiret ilmiyle ilgilenmesi ve bu sahalarda eserler vermesi Gevrekzade Hafız Hasan Efendi'nin çok

yönlülüğünü eskilerin tabiriyle *zü'l-cenaheyn* (iki kanatlı) olduğunu gösterir.

Aliye Molla Hanım ile Gevrekzade'nin aynı dönemde ve aynı ortamda yaşamış olmaları kesin denilebilir. Bununla beraber elimizde görüştüklerine dair bir kayıt yoktur. Fakat İlm-i Ledün Tercümesi'nin yazılışından hemen bir yıl sonra Aliye Hanım tarafından istinsah edilmesi dikkat çekicidir⁽¹⁸⁾.

5. Aliye Hanım'ın Eyüpsultan'daki kabri ve çevresinde bulunan yakınlarının kabirleri.

Aliye Molla Hanım'ın kabri, eski adı Boyacı Sokağı olan şimdiki Sultan Reşad Caddesi üzerindeki kendi aile kabristanları diyebileceğimiz Şerifzade Mehmed Molla Haziresi'ndedir. "*Huve'l-Hallaku'l-Baki Şeyhulislam-ı esbak Şerifzade Mehmed Molla Efendi'nin kerimesi merhume ve mağfurun leha Şerife Aliye Hanım ruhiyçün Allah rızasıyçün el-Fatiha fi's-sene 1221 / 1806*" [Resim 4] Aliye Molla Hanım'ın ve babası, ağabeyi, kardeşleri ile Gevrekzade'nin, hatta onun küçük yaşta vefat eden kızının da aynı hazirede yatmaları aralarında bir akrabalık bağının olup olmadığını düşündürmektedir. Caddeden bakıldığında hazirenin bir bölümünde, Kaptanpaşa diye meşhur olan Hasan Hüsnü Paşa'nın türbesinin yanında Şerifzade Mehmed Efendi ile Gevrekzade Hasan Efendi'nin mezartaşlarının önlü arkalı olarak yer aldığı görülmektedir. Cadde tarafındaki duvar üzerine şu kitabe yerleştirilmiştir:

Şeyhü'l-islam-ı esbak Şerif-zade

Mehmed Molla Efendi ruhiyçün el Fatiha
1193 / 1779 [Resim 5]

Hasan Hüsnü Paşa'nın türbe duvarı ile yandaki başka bir hazirenin duvarı arasında adeta sıkışmış bir vaziyette duran bu iki kabirden Gevrekzade'ye ait olanın mezar taşı silindirik biçiminde ve üzerinde Talik yazıyla:

"Huve'l-Baki Sabika Reisü'l-Etba-i Sultani ba paye-i Mekke-i Mükerrreme Edirne'den ma'zulen

Resim 4; Aliye Molla Hanım'ın mezar taşı

(11) Bayrak, 1979, 74

(12) Mustakimzade, 1928, 705 ; Suyolcuzaade, 1942, 71 ; Uzuncharşılı, 1959, 495 ; Altunusu, 1972, ; Mehmed Süreyya, 1996, III, 1021

(13) Oğuz, 1963,57

(14) Altunusu,1972

(15) Uslu,1997

(16) Uslu, 1997, 317

(17) Geniş bilgi için bakınız: Karatay, 1961, I, 69-70,338-339, 382,585,587,590; Bütün, 1981; Sarı, 1981 ; Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe ve Farsça) Kataloğu, 1984,335-337; Nil Sarı, 1999 ; Bayat, 1999,127-129

(18) Recep Uslu, TDV İslam Ansiklopedisi'nde yayınlanan 'Hasan Efendi, Gevrekzade' isimli makalesinde (Uslu, 1997, 318) Gevrekzade'nin bu tercümesinin Ataullah Mehmed Efendi'nin kızı Aliye Molla Hanım tarafından istinsah edildiğini ve bu nüshanın İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. K508'de bulunduğunu beyan etmektedir. Gerçekte bu eser aynı kütüphanenin aynı bölümünde olup nr. K508'de değil, nr. 408'dedir. Yazmanın müstensihisi olan Aliye Molla Hanım'ın da Ataullah Mehmed Efendi'nin değil, Şerifzade Mehmed Molla Efendi'nin kızı olduğu kitabın istinsah kaydında açıkça görülmektedir.

Resim 5; Sultan Reşat Caddesi üstündeki Şerifzade Mehmed Efendi'ye ve onun aile mezarlığına ait kitabe

Resim 6; Aliye Molla Hanım'ın istinsah ettiği 'İlm-i Ledünni Risalesi Tercümesi' isimli kkitabın yazarı Gevrekzade Hafız Hasan Efendi'nin mezar taşı

Resim 7; Aliye Hanım'ın babası Şerifzade Mehmed Molla Efendi'nin mezar taşı

(19) Haskan,1993, 307

(20) Bacque-Grammont (1994), 62

(21) Uzunçarşılı, 1959, 494-495; Oğuz, 1963, 57; Altun-su,1972, 147 ; Mehmed Süreyya, 1996, III, 1021

(22) Haskan,1993, 169-170, 199

Resim 8; Aliye Hanım'ın erkek kardeşi Mehmed Ebulhayr Efendi'nin mezar taşı

Resim 9; Aliye Hanım'ın erkek kardeşi Mehmed Ebulhayr Efendi'nin mezar taşından bir başka görünüm

veda-ı alem-i fani eden merhum ve mağfurun leh Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ruhiyçün el-Fatiha 1216 / 1801" ibaresi var [Resim 6].

Vefat tarihinin 1193 / 1779 olarak gösterildiği diğer

mezartaşında da bu kabrin Şerifzade Es-Seyyid El-Hac Mehmed Molla Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir:

Huve'l-Baki Sabıka Şeyhü'l-islam ve müfti'l-enam zü'l-kadri'l-bahir ve'n-nesebi'z-zahir merhum ve mağfurun leh Şerifzade E's-Seyyid El-Hac Mehmed Molla Efendi ruhiyçün Allah rızasıyçün el-Fatiha fi's-sene1193 / 1779 [Resim 7]

Bu da aynı hazirede yer alan, Aliye Hanım'ın 1238 / 1822'de vefat eden erkek kardeşine ait bir mezar taşı: *Huve'l-Baki Şeyhü'l-islam-ı esbak Şerif-zade Mehmed Molla Efendi merhumun mahdumu sabıka İslambol Kadısı bi'l-fi'l nakibü'l-eşraf iken irtihal-i dar-ı baka iden merhum ve mağfurun lehEl-Hac Mehmed Ebu'l-Hayr el Hüsni Efendi ruhiyçün el-Fatiha Sene 1238 / 1822.*⁽¹⁹⁾ [Resim 8 ve Resim 9]

Hazirenin içinde o ailenin diğer hanım fertlerine ait mezar taşları da mevcuttur: 1198 / 1784 yılında vefat eden Şeyhülislam Mehmed Molla Efendi'nin kızı Şerife Fatımatü'z-Zehra Hanım'a [Resim 10] ve 1221 / 1806'de vefat eden Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Molla Efendi'nin kızı Şerife Abide Hanım'a ait mezar taşları.

Eyüpsultandaki mezarların tek tek incelenmesi yanında böyle aile kabristanı konumunda olan hazirelerin bir bütün olarak ele alınması, araştırmacılara daha geniş ufuklar açabilir ve kitaplarda yazılı olmayan kimi bilgilere ulaşmakta önemli ipuçları verebi-

lir⁽²⁰⁾. Burada Aliye Hanım'ın ve onunla aynı mekanı paylaşan aile fertlerinin kabirleri yanında Gevrekzade Hafız Hasan Efendi'nin de kabrinin bulunması bir tesadüf olabilir mi?

Diğer taraftan, mezar yerlerinin tarihesinin tam olarak bilinmemesi bazı yanlış anlamalara da yol açabilmektedir. Eski kaynaklarda Şeyhülislam Şerifzade Esseyyid Mehmed Şerif Efendi'nin Eyüp'te Çivizade Atullah Efendi'nin kabristanında medfun bulunduğu ifadesi geçmekte, daha sonraki kaynaklarda da bu bilgiler aynen nakledilmektedir⁽²¹⁾. Halbuki bu gün orada Çivizade'nin değil, 1325/1907 tarihini taşıyan Kaptanpaşa diye meşhur Bahriye Nazırı Hasan Hüsni Paşa'nın kabri vardır; kabrin sağ tarafında Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Efendi'nin, solunda ise Hasan Hüsni Paşa'nın gelini Canan Hanım'ın türbesi bulunmaktadır⁽²²⁾. Açıkçası Çivizade'nin aile kabristanı ve Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Molla aile kabristanının bir kısmı daha sonraki dönemlerde tahrip edilerek yerine Hasan Hüsni Paşa ve aile fertlerine ait olan türbeler yapılmıştır.

6. Değerlendirme ve sonuç:

Aliye Molla Hanım, şeyhülislam kızı olmak yanında iyi bir tahsil görmüş, güzel yazı yazan, tasavvufa meyilli bir hanımdır. Tarihimize baktığımızda yazı ile meşgul olan kadınların az olduğunu görüyoruz; olanlar da fazla tanınıp bilinmemiştir. Geçmiş dönemlerde aileler kızlarının eğitim ve öğretimlerini evde özel ders aldirmek suretiyle tamamlarlardı; onlar için kurulmuş bir medresenin bulunduğu dair bir belge henüz ele geçmemiştir. Batılılaşmaya yönelikten sonra Avrupalı tarzda kız mektepleri kurulmuştur.

Osmanlı terbiyesi yaptığı ile övünmeyi, tevazuu esas almıştır. Dolayısıyla Osmanlı aydını çekingendir, ortaya çıkmayı sevmez. Harabelerdeki gizli hazineler gibi araştırılıp keşfedilmeyi bekler. Genelde böyle bir anlayış hakim olunca kadınlar daha da çekingen davranmışlardır. Geçmiş-

mizde yetişmiş bilgili insanlardan –özellikle okumuş hanımlardan- haberdar olmak bizleri yanlış anlamalara götürebilir. İnsanlar arasında İslamiyetin, hanımların okumasını yasak ettiğine, hatta peygamberimizin ‘Kızlarınıza sadece okumayı öğretin, yazmayı öğretmeyin. Şayet öğrenirlerse sevgililerine mektup yazarlar,’ dediğine dair bir rivayet yayılmıştır. Gerçekte hiçbir yazılı kaynakta böyle bir hadise rastlanmamıştır.

Elyazması eserlerin araştırılıp günyüzüne çıkarılmasıyla bu şekil yanlış bilgilerin ve anlamaların ortadan kalkacağı umulur. Elyazması kitaplarla birlikte şahısların mezartaşlarının da araştırılmaları, bunun yanında yıl ve devir olarak birbirleriyle mukayese edilmeleri yeni bilgilere ulaşmada önemli bir etken olacaktır. Ayrıca bu araştırmalarda elde edilen sonuçların kaynaklarla karşılaştırılarak onlardaki bilgilerin de kontrol edilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- AHMED Rıfat (1998). *Devhatü'n-Nukaba Osmanlı toplumunda sadat-ı kiram ve nakibüleşraflar* (hazr. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal). Sivas.
- ALTUNSU, Abdülkadir (1972). *Osmanlı Şeyhülislamı*. Ankara.
- BACQUE-GRAMMONT, JEAN LOUIS (1994). Eyüp Mezarlıklarının İncelenmesi Üzerine Düşünceler. *Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993*. (s. 62-105). (Hazr. Tülay Artan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BAYAT, Ali Haydar (1999). *Osmanlı devletinde hekimbaşılık kurumu ve hekimbaşılar*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- BAYRAK, M. Orhan (1979). *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*. İstanbul.
- BİLGİN, Orhan (1995). Ferağ kaydı. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c.XII, s.354-356). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BOZKURT, Nebi- KAYA, Nevzat (2001). İstinsah. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c.CXXIII, s.369-371). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BURSALI Mehmed Tahir Bey (1975). *Osmanlı Müellifleri* (c.III, s.211-212). (hazr. İsmail Özen). İstanbul: Meral Yayınevi.
- BÜTÜN, Rengin (1981). Hekimbaşı Gevrek-zade Hafız Hasan(?-1801) Efendinin 'Nikris Risalesinin' tanıtılması. *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ 14-18 Eylül 1981 Bildirileri* (c.II, s.93-106). İstanbul.
- ÇETİN, M. Nihad (1979-1981). *Usul dersi notları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Filolojisi Kürsüsü basılmamış ders notları.
- ERTUĞ, Necdet (1999). Osmanlı mezartaşları. *Osmanlı Kültür ve Sanat*, s.223-229) (Editör: Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- HASKAN, Mehmet Nermi (1993). *Eyüp Tarihi*. (c.I) İstanbul: Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları.

- İPŞİRLİ, Mehmet (1994). Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi.(c.I) (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul: IRCICA.
- İŞLİ, Necdet (1988). Tıp tarihimize ilgili birkaç mezar kitabesi II. *Tıp Tarihi Araştırmaları History of Medicine Studies (Süheyl Ünver hatıra sayısı)* içinde (c.2, s.119-123).
- *İlmiyye Salnamesi (Osmanlı ilmiyye teşkilatı ve şeyhülislamı)* (1998). (hazr. Seyit Ali Kahraman-Ahmed Nezih Galitekin-Cevdet Dadaş). İstanbul: İşaret Yayınları.
- KARATAY, Fehmi Edhem (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu*. C.I. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- MEHMED Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*. (c.I-V) (çev. Seyit Ali Kahraman, hazr. Nuri Akbayar). İstanbul.
- MÜSTAKİMZADE Süleyman Sa'deddin Efendi (1928). *Tuhfe-i Hattatin*. İstanbul.
- MÜSTAKİMZADE Süleyman Sa'deddin Efendi (1978). *Devhatü'l-Meşayih Osmanlı şeyhülislamlarının biyografileri*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- OĞUZ, Hamdiye (1963). *XVIII. Asır Osmanlı şeyhülislamı*. Yayınlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. Tez 3623.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1996). *Devletler ve hanedanlar Türkiye (1074-1990)*. c.II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZTÜRK, Zehra (2000). Muhammediyye'nin iki yazma nüshası ve iki kadın müstensih. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1 (1), 333-338.
- SARI, Nil (1981). Gevrek-zade Hafız Hasan Efendi ve kafa travmaları hakkındaki bilgisi. *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ 14-18 Eylül 1981 Bildirileri* (c.II, s.47-57). İstanbul.
- SARI, Nil- AYDIN, M. Bedizel Zülfikar- YILDIRIM, Mehmed (1999). Gevrekzade Hafız Hasan ve 'Zübdetü'l-Kuhliyye fi teşrihi'l-basariyye'. *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul: 20-23 Eylül 1993) Kongreye Sunulan Bildiriler* (s.249-256). Ankara: TTK Basımevi.
- SARICIK, Murat (2003). *Osmanlı İmparatorluğunda Nakibü'l-Eşrafiyye Müessesesi*. Ankara: TTK Basımevi.
- SUYOLCUZADE, Mehmed Necib (1942). *Devhatü'l-Küttab* (tertip ve tashih eden: Kılıslı Muallim Rıfat). İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı.
- *Türkiye kütüphaneleri İslami tıp yazmaları (Arapça, Türkçe ve Farsça) kataloğu* (1984). (editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, hazr. Ramazan Şeşen- Cemil Akpınar- Cevad İzgi). İstanbul: İslami Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi
- UNAT, Faik Reşit (1974). *Hicri tarihleri miladi tarihe çevirme kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- USLU, Recep (1997). Hasan Efendi, Gevrekzade. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c.XVI, s.316-318). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1959). *Osmanlı tarihi*. (c. II, 2.kısım) Ankara: TTK Basımevi.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1961). Gazali'nin bazı eserlerinin Türkçe tercümelemi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (c.IX, s.59-69). Ankara: TTK Basımevi.
- ÜNVER, A. Süheyl (1943). *Tıp tarihi*. İstanbul: İÜ Yayınları.
- ÜNVER, A. Süheyl (1950). *Hekimbaşı ve Talik ustası Katıpzade Mehmed Ref Efendi Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İÜ Tıp Tarihi Enstitüsü.
- YAVUZ, Hulusi (2000). Eyüpsultan'da Medfun Osmanlı Şeyhu'l-İslamları. *IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 5-7 Mayıs 2004* (s.408-419). (Yayın sorumlusu: İrfan Çalıhan). İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.

Resim 10; Muhtemelen Aliye Hanım'ın kızkardeşi Şerife Fatımatü'z-Zehra Hanım'a ait mezartaşı (Şeyhu'l-islam E's-Seyyid Mehmed Molla Efendi merhumun kerime-i mükerreremeleri Şerife Fatımatü'z-Zehra Hanım 1198)

Resim 11; Aile mezarlığı

18. YÜZYILIN SONUNDA EYÜP KAHVEHANELERİ

Ahmet YAŞAR

Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih ve Sosyoloji bölümlerinden 2000 yılında mezun oldu. Daha sonra Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nden "Erken Modern İstanbul'da Kahvehaneler: Kamusal Mekan, Toplumsallık ve Gözetim" konulu tez çalışmasıyla Yüksek Lisans diploması aldı. Halen Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Bu yazı 18. yüzyılın sonu Eyüp Kahvehaneleri ve kahvehane sahipleri üzerinedir. Yazının ilk bölümünde kahvehanelerin Osmanlı şehir yaşamındaki önemine değinilmekte, ikinci bölümünde ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan iki esnaf yoklama defteri üzerinden 18. yüzyılın sonlarında *Eyüp sınırları içerisindeki kahvehanelerin mekansal örgütlenmesi ve kahvehane sahiplerinin toplumsal konumları irdelenmektedir.

Osmanlı İstanbul'unda Kahvehaneler

Kahvehane tipi mekanların ilk örneklerinin 16. yüzyılın başlarında Ortadoğu'nun büyük kentlerinden Mekke, Kahire ve Şam'da ortaya çıktığı, yüzyılın ortalarında ise İstanbul'a geldiği kabul edilir.⁽¹⁾ Ancak, kahvenin geniş tabanda rağbet görmesi ve evrensel bir toplumsal kurum olarak yaygınlaşması İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşir. Tarihçi Peçevi'ye göre, ilk kahvehaneyi Halep'li *Hakem* adında bir tüccar ile Şam'lı *Şems* adında bir efendi, İstanbul Tahtakale'de, 1554 tarihinde açarlar.⁽²⁾ Buradan bütün dünyaya yayılan sosyal bir kurum olan kahvehane, kahve tüketilen bir yer olarak kurulur, ancak kısa zaman içerisinde bir tüketim mekanından ziyade gündelik hayatın tecrübe edildiği bir mekan haline gelir.

Kısa zaman içerisinde kahvehane sayısı hızla artar, kahve içmek ve yarenlik etmek amacıyla buralarda toplanan muhtelif zümrelerden ve değişik kültür seviyelerinden insanlar, çok hızlı gelişen bir kültürel birikim ortamı, sosyalleşme mekanı, siyasi iktidar karşısında seslerini duyurabildikleri bir kamusal alan meydana getirirler. Diğer bir ifadeyle, sivil bir kamusal mekan olarak kahvehaneler yeni sosyalleşme mekanları oluşturur ve iktidar sahipleri ile yönetilenler arasında bir karşılaşma alanı teşkil ederler.⁽³⁾

Osmanlı geleneksel toplum kültürünü şekillendiren, saray, medrese, cami dışında, "sivil" bir anlayışla ortaya çıkan kahvehane, 16. ve 17. yüzyılların İstanbul'unda, pek sık rastlanmayan bir tepkiyle karşılaşır. "Uykunun ve aşkın kara düşmanı" olarak adlandırılan kahve ile "miskinlerin buluşma mekanı ve fitne yuvası" olarak görülen kahvehane, başta iktidar olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin tepkisini çeker. 1567 yılında başta Suriçi İstanbul'dakiler olmak üzere Eyüp'teki kahvehaneler de kapatılır.⁽⁴⁾ Hatta IV. Murat bu gerekçelerle kahvehaneleri top yekun kapatmaya yönelik şiddetli ve kapsamlı girişimlerde bulunur. Ve Eyüp'ün de içerisinde bulunduğu sadece Haslar Kazası'nda 120 kahvehane kapatılır.⁽⁵⁾ 16. yüzyılın ikinci yarısında ve 17. yüzyılın ilk yarısında 'tehlikeli yerler' olarak görülen kahvehaneler 'külliye' kapatılır.⁽⁶⁾ Ancak 17. yüzyılın ortalarından itibaren otorite 'tehlikeyi' önlemek için toptan kapatmak ve yıkmak yerine, yek diğerlerine 'ibret olsun' bânında tek tek bazı kahvehaneleri kapatarak bir tür yıldırma siyaseti takip eder.⁽⁷⁾

Ancak kahvehanelerin sayısı günden güne artmaya devam eder. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son dönemlerinde İstanbul'da elli kahvehane bulunduğu belirtilirken, bu sayı, 16. yüzyılın sonunda altı yüze ula-

Resim 1; Bostan İskelesinde kahvehaneler (Eyüp Belediye arşivinden)

* Gravür ve Kartpostallarda resm olunan âsüde bir Belde Eyüpsultan'a ayrı bir güzellik katan kır ve sahil kahvelerinin birebir örneklerinin aslına aykırı olamayacak şekilde Haliç kıyılarına yapılmasının 2004-2005 projelerimiz içinde olduğunu haber verelim. Ehl-i keyfin bu habere kulak kabartacağını umuyoruz. (yay. notu)

(1) Ralph S. Hattox, *Coffee and Coffeehouses, The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*. (Seattle and London: University of Washington Press, 1996).

(2) Tarihçi İbrahim Peçevi bu bilgileri ilk kahvehanelerin İstanbul'da açılmasından yaklaşık bir yüzyıl sonra kaydetmektedir. Devrinin bakışıyla dile getirdiği bu anlatıyı tarihi gerçek olarak kabul edebilmek zor görünmektedir. Nitekim Hafız Hüseyin Ayvansarayi'nin ilk kahvehanelere ilişkin tarih düştürdüğü msraa ("*Kahvehâne mahall-i eğlence*") göre ilk kahvehaneler 1551 tarihinde açılmıştır. (Hafız Hüseyin Ayvansarayi, *Mecmûâ-yı Tevârih*, ed. F. Ç. Derin - V. Çabuk (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1985), s. 429.) Tarihçi Mustafa Ali'ye göre ise ilk kahvehaneler 1553 tarihidir. (Mustafa Ali bin Ahmet, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaidün-nefis fi kavâidil-mecalis*, ed. Mehmet Şeker, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), s. 363.) İlk kahvehanelerin tam olarak ne zaman ve nerede açıldığı müphem olmasına rağmen, ilk kahvehanelerin 1550'lerin başlarında İstanbul'un şehir yaşamına dahil olduğu muhakkaktır.

(3) Detaylı bilgi için, Ahmet Yaşar, "The Coffeehouses in Early Modern Istanbul: Public Space, Sociability and Surveillance" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).

(4) Mühimme Defterleri 7/155, 975 / 1567.

(5) BOA, Bab-ı Asafı, A.DVN. 25/47, 1043 / 1633.

(6) "...kahvehaneleri ref' idüp min-ba'd kahvehane itdürmeyüp..." Mühimme Defterleri 7/155, 975/1567

(7) "ibreten li'l-ğayr", BOA, Cevdet Zaptiye 774, 1207 / 1794; "Merkumun te'dili ve emsalinin terhibi lazime olmakdan", BOA, Cevdet Zaptiye 698, 1218 / 1804.

Resim 2; Bir kahvehanelenin içini gösteren 16. yüzyılın ikinci yarısına ait bir minyatür. (Yazma 439, Folyo 9, Chester Beatty Kütüphanesi)

Resim 3; Eyüp İskelesi (Eugene Flandin)

Resim 4; Bostan İskelesinde kahvehaneler (Eyüp Belediye arşivinden)

şır.⁽⁸⁾ 19. yüzyılın başlarında ise 2500'lere kadar çıkar.⁽⁹⁾ Hem sayı olarak hem de itibar olarak kahvehanelerin önemi artar. Kahvehane zaman içerisinde mevcut kültürel ve toplumsal hayatın içerisinde dahil olmayı başarır, kültürü üreten ve tüketen bir konuma geçer, birçok değişikliklere uğrayarak hayatiyetini devam ettirir. Özellikle dinen "meşru" kabul edilen bir içecek etrafında oluşmuş olması ve meyhaneye göre girip çıkmanın ayıp karşılanmayacağı bir mekan olması, kahvehanelerin toplum tarafından çok hızlı benimsenmesini sağlar.

18. Yüzyıl Sonu Eyüp Kahvehaneleri

18. yüzyılın ikinci yarısındaki Eyüp kahvehanelerinin mekansal ve toplumsal topografyası iki esnaf defteri üzerinden incelenecektir. Bu belgelerden ilki Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başmuhasebe Defterleri arasında kayıtlı 1794 tarihli bir esnaf yoklama defteridir.⁽¹⁰⁾ Defterin ilk sayfasında kaydın Haslar, Boğaziçi iki yakası ve Suriçi İstanbul'daki esnafları ihtiva edeceği zikredilmiş olmasına rağmen, sadece Eyüp'te faaliyetlerini sürdüren 287 esnafın kayıtlarını içermektedir. Muhtemelen kayıt tamamlanmamıştır. Bu deftere göre Eyüp'te yer alan 287 esnaftan 36 tanesi kahveci esnafıdır. İkinci defter ise yine Başmuhasebe Defterleri arasında yer alan tarihsiz bir esnaf yoklama defteridir.⁽¹¹⁾ Ancak içeriğinden 1800'lerin başına ait olduğu anlaşılmaktadır.⁽¹²⁾ Bu defter Eyüp, Hasköy, Galata, Beyoğlu, Boğaziçi'nin iki yakası, Üsküdar ve Kadıköy'de faaliyet gösteren esnaflara ait bilgileri içermektedir. Bu deftere göre de Eyüp'te faaliyet gösteren yaklaşık 550 esnaftan 74'ü kahveci esnafıdır.

Bu iki esnaf yoklama defterleri mevcut kah-

vehanelerin nerelerde yer aldığına ve çalışanların kimler olduğuna dair önemli bilgiler sunmaktadırlar. Her iki defterde mezkur bölgelerde faaliyette bulunan dükkanların isimlerini (kahveci dükkanı, çömlekçi dükkanı gibi), sahibinin ve çalışanların isimlerini (Süleyman bin Mahmut gibi) ve varsa unvanlarını (beşe, bostani, seyyid gibi) ve memleketlerini (sivasi gibi), dükkan işletmecisinin nerede ikamet ettiğini (Takyeci Mahallesi'nde Hanesine gider) ve işletmeciyeye kimin kefil olduğuna (komşusu berber Mehmet Ağa kefildir) dair bilgiler içermektedir.

İki defterdeki kayıtlar aynı sistematik içerisinde olmadığı için bir mahallede ya da semtteki kahvehane sayısını net olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Hatta kayıta mekansal birim olarak neyin öncelendiği belli değildir. Tablo 1 ve Tablo 2'de Eyüp'ün farklı mahalle, semt ve bölgelerinde yer alan kahvehanelerin dağılımı görülmektedir. Bu bilgilere göre, mezkur bölgede her mahallede ve her semtte birden fazla kahvehane bulunmaktadır.

Eyüp İskelesi	23
Otakçılar	9
Defterdar İskelesi	7
Eyüp Yeni Hamam	7
Yeni Çeşme	7
Zal Paşa	6
Çamur İskelesi Sokağı	4
Nişancılar	3
Çınaraltı Mahallesi	3
Kuru Kavak	3
Müzevver Mahallesi	2
Toplam	74

Tablo 1. Eyüp'te Semt ve Mahallelere Göre Kahvehanelerin Dağılımı

(Kaynak:BOA, Başmuhasebe DBŞM 42648)

Defterdar İskelesi	10
Çömlekçiler Yeni Mah.	8
Tabaklar	7
Ya Vedud İskelesi	6
Eyüp İskelesi	2
Sarıkcı Başı	2
Kızıl Mescit	1
Toplam	36

Tablo 2. Eyüp'te Semt ve Mahallelere Göre Kahvehanelerin Dağılımı

(Kaynak:BOA DBŞM 41581 1209/1794)

Bu iki defterdeki yer alan bilgiler ışığında kahvehanelerin büyüklükleri hakkında tahminlerde bulunmak mümkündür. Kahvehanelerin büyük bir çoğunluğundaki faaliyetler yalnızca

(8) Mouradgea d'Ohsson, *Tableau General de l'empire Ottoman*, vol. 4, (Paris, 1788), p. 76.

(9) Cengiz Kırılı, "The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", Yayınlanmamış Doktora Tezi, (The State University of New York at Binghamton, 2000) ve Charles White, *Three Years in Constantinople*, Vol 1. (London: 1845), s. 282.

(10) BOA, Başmuhasebe DBŞM 41581, 1209 / 1794.

(11) BOA, Başmuhasebe DBŞM 42648, tarihsiz. Bu arşiv belgesi ilk kez Cengiz Kırılı tarafından kullanılmıştır.

(12) Mehmet Genç'de aynı kamaatte olduğunu belirtmektedir (kişisel görüşme).

sahibi tarafından sürdürülmektedir. Tablo 3’de görüldüğü üzere, birinci defterdeki 36 kahvehaneden sadece 11’inde bir çalışan var iken ikinci belgedeki 74 kahvehaneden sadece 18 tanesinde sahibi haricinde bir çalışan bulunmaktadır. Bu rakamlar, bu dönem Eyüp’ündeki kahvehanelerin küçük çaplı mahalle kahvehaneleri olduğunu gösterir. Flandin’in Eyüp İskelesi ile ilgili gravüründe yer alan kahvehane görüntüleri bu belgelerdeki bilgilerle benzerlik göstermektedir. Nitekim o gravürdeki kahvehaneler de bir ya da iki kişinin çalıştığı küçük çaplı mahalle kahvehaneleri hüviyetinde gözükmektedirler.

Belge	Tek kişi	Çift kişi
BOA,DBŞM 41581 (1794)	25	11
BOA,DBŞM 42648 (1800)	56	18

Tablo 3: Kahvehane Çalışanları

Kaynak: BOA, DBŞM 41581 (1794) ve BOA, DBŞM 42648 (1800)

Kahvehane sahiplerinin isimleri üzerinden dini dağılımlarını da tespit etmek mümkündür. Nitekim 1794 tarihli defterde yer alan 36 kahvehane sahibinden sadece 1’i gayrimüslimdir, geriye kalan 35 kahvehane sahibi Müslüman’dır. İkinci belgedeki 74 kahvehane sahibinin tamamı Müslüman’dır. Aynı zamanda birinci belgede yer alan 11 yardımcıdan 10’u Müslüman, sadece 1’i gayrimüslimdir. Ayrıca bu Müslüman kahvehane sahiplerinin toplumsal statüleri hakkında da bilgi edinebilmekteyiz. Nitekim ikinci belgeye yansıdığı şekliyle 74 kahvehane sahibinden 17 tanesi dini unvanlar taşımaktadırlar

Dini Unvanı	Sayı
Seyyid	11
Molla	2
Derviş	2
Hafız	1
Hacı	1
Toplam	17

Tablo 4: Kahvehane sahiplerinin dini unvanları

Kaynak: BOA, DBŞM 42648 (1800)

Yine Tablo 5’de görüldüğü üzere, bazı kahvehane sahiplerinin bostani, beşe, odabaşı, vb. askeri unvanları taşıdığı görülmektedir. Bu askeri unvanlar 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik⁽¹³⁾ ve sosyal hayatın⁽¹⁴⁾ içerisinde girmeye başlayan Yeniçerileri temsil etmektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren hazinenin nakit para sıkıntısını gidermek amacıyla uygula-

nan ‘hazine mande’ politikasının bir parçası olarak, alt seviye askerler maaşları karşılığı ekonomik hayatın farklı alanlarında *katip*, *dellal*, *bekçi*, *gözcü* olarak istihdam edilmeye başlandılar.⁽¹⁵⁾ ‘Ekonominin askerileşmesi’⁽¹⁶⁾ adı verilen bu süreç içerisinde çok sayıda Yeniçeri, ekonomik çevrelerde yöneticilik görevleri aldı ve zaman içerisinde siyasi güçlerini de kullanarak çok etkin bir konuma geldiler. Esnaf yeniçeriler çoğunlukla kahveci esnafı arasında yer aldılar. Nitekim Eyüp’te her 5 kahvehane sahibinden birisi yeniçeridir. Böylece 18. yüzyılda kahvehanelerin neden toplu olarak kapatılmadığı ve mevcut siyasi iktidarın kahvehane karşısındaki uzlaşmacı tutumu da anlaşılabilir.

Unvanı	BOA,DBŞM 41581	BOA,DBŞM 42648
Bostani	1	5
Odabaşı	1	3
Beşe		3
Alemdar		1
Saka		1
Bölükbaşı		1
Cizyedar		1
Basmacı	1	1
Çavuş	1	
Usta	1	
Toplam	5	16

Tablo 5: Kahvehane Sahiplerinin Askeri Unvanları

Kaynak: BOA, DBŞM 41581 (1794)

Sonuç olarak, 16. yüzyılın ortalarında İstanbul’un kamu yaşamına dahil olan kahvehane zaman içerisinde yeni bir sivil kamusal alan meydana getirerek şehir yaşamının en önemli sosyal kurumlarından birisi haline gelmiştir. 18. yüzyılın sonunda Eyüp mahallelerinde yaklaşık 287 ve 550 dükkanklık iki esnaf yoklama defterinden öğrenildiğine göre, o dönemde ortalama her 7 dükkandan 1’i kahvehanedir. Çok büyük bir bölümü Müslüman olan kahvehane sahiplerinin unvanlarına bakıldığında her dört kahvehane sahibinden 1’inin dini unvanlar taşıdığı görülmektedir. Aynı zamanda her 5 kahvehane sahibinden 1’inin bostani, beşe, odabaşı, vb. yeniçeri unvanları taşıdığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, zaman içerisinde sayılarını artıran kahvehaneler İstanbul şehir hayatının cereyan ettiği bir mahal ve sosyal, ekonomik ve politik hayatı etkilen bir kamusal mekan haline gelmiştir.

Resim 5; Bir mahalle kahvehanesi öntü.

(13) Donald Quataert, “Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline, 1730–1826,” içinde *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730–1914*, ed., Donald Quataert (İstanbul: Isis Press, 1993), ss. 197–203

(14) Robert Olson, “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20, (1976), ss. 329–44.

(15) Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii,” *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötügen, 2000), ss. 229–230.

(16) Age. s. 230

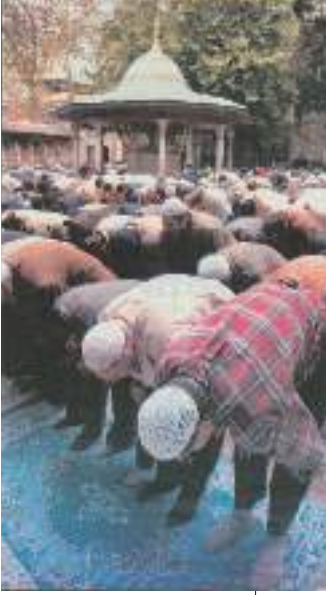
EYÜP SULTAN HAZRETLERİ
KİSACA HAYATI
VE MENKİBELERİNDEN BİR DEMET

Ramazan IŞIK

1947 yılında Mardin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladı. 1973 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. 1975'te Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Din Bölümü'nde misafir araştırma görevlisi olarak lisansüstü eğitimi gördü. Eyüp İ.H.Lisesinde müdür yardımcısı olarak 4 yıl görev yaptı. Mekke'de 5 yıl Arapça, Tefsir, Hadis ve İngilizce konularında özel çalışmalar yaptı. Ayrıca Cidde Konsoloslukunda yeminli tercüman olarak görev yaptı. Türkiye'ye dönüşünde tekrar öğretmenlik görevi yapmaya başladı. 2001 yılında emekli oldu. Halen Eyüp camilerinde fahri vaizlik yapmakta olan Işık'ın Hadis kitapları tercümesi, Tefsir ve Kur'an meali çalışmaları vardır. Yayınlanmış çeşitli kitapları bulunan Işık evli ve dört çocuk babasıdır.

Resim 3; Eyüpsultan'da
Cuma Namazı

Hz. Ebû Eyyûb el-Ensari (r.a.)'ın Evindeki büyük Sevinç ve Heyecan

Medineliler, Resûlullah (s.a.v.)'ın Mekke'den Medine'ye hicret haberini alınca, onları büyük bir sevinç ve heyecan sardı. Bu sevindirici haberi aldıkları andan itibaren Resûlullah (s.a.v.)'a bir an önce kavuşmak için Medine dışına çıkıp yolunu gözetlemeye koyuldular. Kendisine peygamberlik vazifesinin tebliği üzerinden hemen hemen on üç yıl gibi bir zaman geçmişti, bu uzun süre boyunca bu ümmetin son peygamberini herkes merak ediyor ve aralarına katılmalarını dört gözle bekliyodu.

Günler geçiyor, Ensar ise hergün sabahın erken saatlerinden itibaren güneşin batışına kadar sabırsızlıkla bekledikleri halde Resûlullah (s.a.v.)'ı bir türlü karşılarında göremiyorlardı. Yine günlerden bir gün, Medineliler mutad olduğu üzere büyük bir heyecan ve azimle sabahın erken saatlerinden akşama kadar heyecan içinde Resûlullah (s.a.v.)'ın yolunu gözetledikten sonra tekrar ümitsiz bir şekilde evlerine dönmüşlerdi ki, ansızın bir müjdecî Resûlullah (s.a.v.), sadık dostu ve arkadaşı Hz. Ebubekir (r.a.) ile birlikte uzakta görüldüklerine dair haberi getirdi. Bu müjdeli haberi duyan Ensar, sür'atle büyük bir sevinç ve coşku içinde Resûlullah (s.a.v.)'mi Medine'nin dışında karşıladılar. O'nu özlemiş olan gözler, büyük bir aşk ve vecd içinde Resûlullah (s.a.v.)'mi heyecan içinde temaşa etmeye koyuldular.

Hz. Ebû Eyyûb el-Ensari (r.a.) ise, Resûlullah (s.a.v.)'ın devesinin yanına büyük bir sevinç içinde yaklaştı.

Ebû Eyyûb el-Ensari (r.a.) bilindiği gibi akabe'de on iki kişilik grupla (2. Akabe biatında) İslamla müşerref olmuştu. Bu mübarek sahabe, Resûlullah (s.a.v.)'mi samimi ve can-ı gönülden çok seviyordu.

Resûlullah (s.a.v.) ve sadık dostu Ebubekir (r.a.) yollarına devam ederlerken halk etraflarını kuşatıp, her uğradıkları mahalle ve sokakta toplanmış bulunan kadın ve çocuklar hep bir ağızdan "Allahu Ekbar, Resûlullah

geldi" nidaları gökyüzüne yükseliyordu. Hemen hemen bütün Medineliler, çoluk çocuk, genç ihtiyar Resûlullah (s.a.v.)'mi karşılamaya çıkmışlardı.

Nihayet Resûlullah (s.a.v.), Medine'ye iki mil uzaklıkta bulunan kuba kasabasına gelince, burada dört gün (pazartesi, salı, çarşamba, perşembe) ikamet ettiler. Cuma günü ise Medine'de ilk hutbesini Ensar'a (burada) yaptı ve onlarla da ilk cuma namazını kıldı. Cuma'yı kıldırıldığı mescid "Cuma Mescidi" diye anılmıştır.

Resûlullah (s.a.v.) Cuma namazından sonra devesine binince, başta Utban bin Malik ve bir çok Medineli devesinin önüne geçerek: Ey Allah'ın Resulü! Buyur bizde kalınız, bize misafir olunuz nidalarıyla yolunu kesmeye çalıştılar.

Resûlullah (s.a.v.) ise onlara : "Onu (deveyi) serbest (kendi haline) bırakınız, çünkü o, bizi Allah'ın dilediği yere götürecektir" diye sesleniyordu.

Ensar hepsi, Resûlullah (s.a.v.)'ı bağrılarına basmak istiyorlardı ve yine hepsi O'nu kendi evlerinde misafir etmek istiyorlardı.

Resûlullah (s.a.v.)'in ikazlarına rağmen yine geçtiği yerden kendisine seslenerek ve devenin yularına yapışarak insanlar evlerine, misafirlğe davet etmeye devam ediyorlardı. Öyle ki, bazıları da: "Ey Allah'ın Resulü! Ne olur bize misafir ol, canı gönülden hizmetine hazır ve amadeyiz" diye sesleniyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) ise, daha önce kendilerine yaptığı şu hitabı tekrarlıyordu: "Onu (deveyi) kendi haline bırakınız. Çünkü o bizi, Allah'ın dilediği yere götürecektir."

Bir müddet sonra deve adımlarını yavaşlattı. Resûlullah (s.a.v.) ise onun sırtında, Ensar ise etrafında, heyecan ve büyük bir dikkat içinde nereye çökeceğini sabırsızlıkla merak ediyorlardı. Hatta kendi aralarında, kim bilir Medine'nin hangi eşrafı veya hangi zengininin evi önüne çökeceğini münakaşa ediyorlardı. Deve bile durumu hissetmişçesine ve kendi insiyatifi ile hareket ettiğinin farkında imiş gibi etrafı süzüp yoluna devam ediyordu. Nihayet beni Neccar'dan Sehl ve Süheyl isimli iki yetim çocuğa ait boş (hurmaların kurutul-

duğu) bir alana -arsaya- çöktü. Ne var ki Resûlullah (s.a.v.) onun sırtından inmedi. Biraz sonra deve çöktüğü yerden kalktı. Resûlullah (s.a.v.) de onun yularını gevşetip serbest bıraktı. Deve biraz daha yürüdükten sonra arkasına bakınıp tekrar eski yerine yöneldi. Bir müddet dolandıktan sonra yakındaki küçük bir eve bakınmaya başladı. Sonra ona doğru yaklaştı ve sonra evin önüne çökuverdi. İşte önüne çöktüğü ev; Ebû Eyyûb (r.a.)'ın mütevazi evi idi. Resûlullah (s.a.v.)'ı Medine'ye girişinden beri takip eden Ebû Eyyûb (r.a.) bu manzara karşısında büyük kalabalığı süratle yararlanarak Resûlullah (s.a.v.)'in yanına vardı ve onu eve girmeye buyur etti. Resûlullah (s.a.v.) onun davetine icabet edince, Ebû Eyyûb (r.a.) devenin sırtındaki eşyaların ipini çözdükten sonra onları süratle bir bir içeri aldı. Arkasından da hanımına seslenerek Resûlullah (s.a.v.)'e evi hazırlamasını söyledi.

Ebu Eyyub (r.a.)'ın hanımı bu haberi alınca dehşete düştü. Bir müddet cansız heykel gibi hareketsiz kaldı. Az sonra heyecan ve şaşkınlığı üzerinden atınca süratle evlerinin ikinci katındaki odayı Resûlullah (s.a.v.) için hazır hale getirdi.

Resûlullah (s.a.v.) devesinin ilk çöktüğü arsanın kime ait olduğunu sordu. Orada hazır bulunanlar, Beni Malik bin en-Neccar'dan olan Sehl ve Süheyl isimli şahıslara ait olduğunu söylediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) bu iki kişinin huzuruna çağırılmasını emretti. Resûlullah (s.a.v.)'in yanına gelen bu gençlerden, kendilerine ait arsalarını mescidin inşası için para karşılığında tahsis etmelerini talep etti. Onlar da bu talebi, hibe şeklinde seve seve yerine getireceklerini söylediler. Ne var ki Resûlullah (s.a.v.) razı olmadı. Bunun karşılığında Ebu Bekir (r.a.)'a ödettirmek suretiyle on dinar paraya kendilerine teslim edildi. Daha sonra Resûlullah (s.a.v.) mescidin bu arsa üzerine inşa edilmesini emretti.

Nihayet uzun ve çok meşakkatli bir yolculuktan sonra Medine'ye ulaşan Resûlullah (s.a.v.) istirahat etmek için kendisine Ebu Eyyub (r.a.)'ın evinde tahsis edilen odaya teşrif buyurdu.

Resûlullah (s.a.v.), kendisi için üst kattaki odaya yerleşmek istemedi. O, girişte kalmayı

arzu ediyordu. Bunun üzerine Ebu Eyyub (r.a.) Resûlullah (s.a.v.)'e dedi ki: Anam babam hakkı için, senin alt katta, benim de üst katta olmayı kesinlikle arzu etmem ve buna da razı olmam. Resûlullah (s.a.v.) ise şöyle buyurdu: Ey Ebu Eyyub! Şüphesiz benim alt katta kalmam, hem benim açımdan, hem bize gelecek olanlar açısından daha uygun ve daha hayırlıdır.

Resûlullah (s.a.v.)'in bu sözlerini dinleyen Ebu Eyyub (r.a.) susmak mecburiyetinde kaldı. Zira Resûlullah (s.a.v.)'i fazla üzüp sıkıntıya sokmak istemiyordu.

Ne var ki, o bu durumu bir türlü içine sindiremiyordu. Öyle ya, o ile hanımı üst katta, Resûlullah (s.a.v.) ise alt katta yer almaları ona göre aykırı bir durumdu. Ama buna rağmen o kendi kendine: Resûlullah (s.a.v.) öyle arzu ettiler, deyip kendini bu şekilde teselli etmeye çalışıyordu.

Gece vakti o ile hanımı üst kata çıktılar. Resûlullah (s.a.v.) de alt kattaki odasına yerleşti.

Gecenin ilerlemesine rağmen Hz. Ebu Eyyub (r.a.)'ın gözlerine bir türlü uyku girmiyordu. Ve bu durumu sabaha kadar sürdürdü. Resûlullah (s.a.v.)'in kahvaltısını hazırlamak için aşağıya inen Ebu Eyyub (r.a.)'e Resûlullah (s.a.v.) sordu: Ey Ebu Eyyub! Gece rahat edebildin mi? Ebu Eyyub (r.a.) şu enteresan cevabıyla karşılık verdi: Resûlullah (s.a.v.)'in kaldığı odanın üstündeki odada kalan ve Allah'ın da onun fevkinde olan kulun hali nasıl olsun! (Evet, Hz. Ebu Eyyub (r.a.) sıkılarak ve sanki bir kabahat işlemiş gibi ve meskenet içinde bu cevabı vermişti.) Resûlullah (s.a.v.) ile bu ksa konuşmadan sonra Ebu Eyyub (r.a.) hazırladığı kahvaltayı mümtaz ve kamil insan Resûlullah (s.a.v.)'e ikram etti.

Nihayet ikinci gece vakti gelmişti. Ebu Eyyub (r.a.)'ı yine aynı heyecan ve endişe sarmıştı. Yine gözleri uyku tutmuyordu. Nihayet bir saat kadar uyumuştı ki, tekrar endişe ve korku içinde yatağından fırladı. Hanımını da uyandırdıktan sonra dedi ki: Resûlullah (s.a.v.)'in yattığı mekan üstünde, onun başı üstünde yatıp kalkıyoruz, bu olacak şey değil! Dah sonra buldukları odanın en tenha kö-

şesine sinip geceyi orada geçirmeye çalışırken birden su testisine çarparak testiyi kırıverdi. Suyun Resûlullah (s.a.v.)'in üzerine damlayıp rahatsız etmemesi için hemen evin tek yorganıyla kurutmaya koyuldular. Ebû Eyyûb (r.a.)'e göre gecenin bu saatinde Resûlullah (s.a.v.)'ı rahatsız etmek onun için ölümden beterdi.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte geçirdikleri bu ikinci gece, hayatında belki en zor karşılaştığı anlardan biriydi.

Ebû Eyyûb (r.a.) güneşin doğmasını iple çekiyordu. Evet, beklediği an geldi. Bu sefer kafasına koyduğu düşünceyi mutlaka yapacaktı. Ve işte Ebû Eyyûb (r.a.) derin bir düşünce ve heyecan içinde, sabahın erken saatinde Resûlullah (s.a.v.)'in huzurunda göründü. Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlullah (s.a.v.)'e maruzatını yine şöyle dile getirdi: Ey Allah'ın Resulü! (Ne olur beni anlayınız!) Kesinlikle siz aşağıda iken ben yukarıda kalamam, bu imkansız bir şey!

Resûlullah (s.a.v.) yine o mükemmel sözleri ve yumuşak tavrıyla Ebû Eyyûb (r.a.)'e şöyle buyurdu: Aşağı kat benim için hem uygun hem de daha rahattır, bu hususta sakın endişelenme!

Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlullah (s.a.v.)'in bu ifadesi üzerine, kendini tutamayarak ve büyük bir heyecan içinde şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki, ikamet ettiğin yerin üstünde kesinlikle duramam, ikamet edemem!

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın bu ısrarı karşısında Resûlullah (s.a.v.) mecburen üst kattaki odaya yerleşmeye karar verdi.

Hız. Ebû Eyyûb (r.a.) da böylece alt kata geçmiş oldu. Ebû Eyyûb (r.a.)'in edindiği bir adet de şu idi: Resûlullah (s.a.v.)'a yemek ikramında bulunurken, mutlaka onun artıklarını -tabakta artanını- hanımı ile birlikte yemeydi. Onun bu davranışı; Resûlullah (s.a.v.)'e olan sevgisi, hürmeti ve berekete nail olma isteği ve arzusunun bir belirtisi idi. Onun Resûlullah (s.a.v.)'a karşı aşırı sevgi ve hürmeti, Resûlullah (s.a.v.)'in Allah'ın izni ve sonsuz kudretiyle evine misafir olarak seçilmesi asla bir tesadüf eseri olamaz. Bu olsa olsa, onun başta Allah'a sonra da Resûlullah (s.a.v.)'e

olan bağlılığının ve sevgisinin bir semeresi bir mükafatıdır.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın hanımı bir gün soğanlı ve sarımsaklı bir yemek pişirir. Ebû Eyyûb (r.a.) da pişirilen bu yemeği Resûlullah (s.a.v.)'e ikram eder. Daha sonra işinden dönen Ebû Eyyûb (r.a.) hanımına Resûlullah (s.a.v.)'in yemekten bir şeyi artırıp artırmadığını sorduğunda, hanımı ona, Resûlullah (s.a.v.)'in yemeği yemediğini söyler. Bunun üzerine telaşa kapılan Ebû Eyyûb (r.a.) hemen soluğu Resûlullah (s.a.v.)'in yanında alır. Resûlullah (s.a.v.)'e bunun sebebinin sıkıla sıkıla ve üzüntü içinde sorunca, Resûlullah (s.a.v.) şu cevabı verir: "Yemeğin içindeki soğan ve sarımsaktan dolayı yemedim." Bunun üzerine derin bir nefes alan Ebû Eyyûb (r.a.) sordu: Ey Allah'ın Resulü! Bunları yemek yoksa haram mı? Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Hayır! Yalnız, ne var ki ben herkesle muhatab oluyorum. Aynı zamanda ister istemez Cebrail (a.s.) Allah'tan bana vahiy getiriyor (kerih kokan bir ağızla bunların karşısına çıkmak istemem.) Size gelince, (kimseyi rahatsız etmeyecek bir şekilde) bunları yiyebilirsiniz!"

Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlullah (s.a.v.)'in bu açıklamasını dinledikten sonra dedi ki: Ey Allah'ın Resulü! Muhakkak ki senin hoşlanmadığın şeyden ben de hoşlanmam diyerek bir daha ömründe soğan ve sarımsak yememeye özen göstermiştir.

İşte Ebû Eyyûb (r.a.), ilk muallimi olan Resûlullah (s.a.v.)'den öğrendiklerini mutlaka yaşamaya büyük bir özen gösterirdi. Resûlullah (s.a.v.)'in onun evinde bulunuşu, büyük bir saadet ve büyük bir rahmetti. Ebû Eyyûb (r.a.) bu sonsuz nimet ve fırsatı değerlendirmeye çalışıyordu.

Arasına aklına gelen ve kafasına takılan bir çok soruyu Resûlullah (s.a.v.)'e yönelterek ondan gereken cevabı ve açıklamaları alıyordu.

Resûlullah (s.a.v.) bir gün sakal-ı şerifini taradıktan sonra, yanında oturmakta olan Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlullah (s.a.v.)'in sakal-ı şerifinden düşen bir kaçıni hemen yerden kapıvermiş. Resûlullah (s.a.v.) onun yüzüne tebessüm ederek ona şöyle dua buyurmuştu: Ey Ebû Eyyûb! Allah'ın izniyle sana asla kötülük

dokunamayacak! Allah seni her türlü kötülük ve sıkıntıdan muhafaza eylesin!

Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlullah (s.a.v.)'in bu çok hayırlı ve bereketli dua ve bir bakıma büyük müjdesini aldıktan sonra, mutlu ve sevinçli olarak yerinden kalktı ve oradan ayrıldı.

Aradan çok zaman geçmemişti ki Resûlullah (s.a.v.) ashabın yanına çıkarak Ensar ve Muhacirleri topladı. Onları (her bir Mekkeli muhacir ile Medineli Ensarı) birbirleriyle kardeş ilan etti. Evet, bu öyle bir kardeşlik ki, kan bağından, hısım akrabalıktan daha öte ve başlangıcı dünyada, sonu ise ahirette de devam eden bir iman kardeşliği!

Resûlullah (s.a.v.) Mus'ab bin Ümeyr'i yanına çağırarak onu Ebû Eyyûb (r.a.) ile kardeş ilan etti. Resûlullah (s.a.v.)'in tavsiye ve emirlerine harfiyyen uymaya çalışan Ebû Eyyûb (r.a.), hemen kardeşliğin icaplarına riayet maksadıyla, yeni edindiği kardeşi Mus'ab bin Ümeyr'ı alıp evine buyur etti. O'na izzet ve ikramda bulundu. Medine'de buldukları süre boyunca Ebû Eyyûb (r.a.) başta Mus'ab bin Ümeyr olmak üzere diğer bütün muhacir kardeşlerine maddi ve manevi yönden onlara daima destek olmuştur. Çoğu zaman evindeki yiyeceği, başta komşularına olmak üzere gönderip kendisi aç sabahladığı çok olmuştur.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın bu sahavet ve cömertliği şüphesiz Resûlullah (s.a.v.)'den yansıyan güzel ahlakından kazanmıştır. Ayrıca Mekte'ye gidişinde Akabe'de Resûlullah (s.a.v.)'e verdiği sözde de bir bakıma sadakatini ortaya koymuş oluyordu. Resûlullah (s.a.v.) mümini tarif ederken: "Mümin=menfaattir!" diye buyurmuştur. İşte Ebû Eyyûb ve binlerce emsali mümin, kendilerini Resûlullah (s.a.v.)'in tarif buyurduğu bu şablona göre, ruhlarını Allah'a teslim edinceye kadar hayatlarını sürdürmüşlerdir. Böylece Resûlullah (s.a.v.)'in tarif buyurdıkları mümin şahsiyetlerin temayüz etmeleri kıyamete kadar devam edecektir.

Resûlullah (s.a.v.) mescidi inşa ederken Ebû Eyyûb (r.a.)'ın burada da ön saflarda hem manen hem de maddeten yer aldığı görülmüştür.

Resim 4: İftar vakti Eyüp (A.Geçer)

Mescidin inşası esnasında buraya bitişik olarak Resûlullah (s.a.v.)'in hane-i saadetleri de yapılmış oldu. Yedi ay gibi bir süreyi Ebû Eyyûb (r.a.)'ın evinde geçiren Resûlullah (s.a.v.) daha sonra kendisi için yapılan yere geçmiştir. Resûlullah (s.a.v.) Ebû Eyyûb (r.a.)'ın evinden taşınmasına rağmen, o yine fırsat buldukça Resûlullah (s.a.v.)'e pişirdiği yemeklerden ikramda bulunarak sık sık onun ziyaretine gidip geliyordu.

Resûlullah (s.a.v.) bir gün Ebu Bekir (r.a.)'ı yanına alarak Ebû Eyyûb (r.a.)'ın ziyaretine gittiler. Ebû Eyyûb (r.a.) onları büyük bir sevgi ve coşkuyla karşıladıktan sonra, hanımına onlar için yemek pişirmesini söyledi. Yemek pişip sofraya kurulduktan sonra Ebû Eyyûb (r.a.) iki sevgili misafirini sofraya buyur etti. Resûlullah (s.a.v.) sofraya baktıktan sonra mübarek başını Ebû Eyyûb (r.a.)'a çevirdi ve şöyle dedi: Ey Ebû Eyyûb! Hemen git ve bana Ensarın eşrafından otuz kişiyi davet et.

Resûlullah (s.a.v.)'in sözlerini duyan Ebû Eyyûb (r.a.) kulaklarına inanamadı. Onu bir telaş sardı ve ne yapacağını bir türlü kestiremedi. En son titrek dudaklarıyla: "Ey Allah'ın Resülü! Size ikramda bulunduğum sofradaki yemek iki kişiliktir. Onun dışında da evde bir yiyecek yoktur" diyerek maruzatını Resûlullah (s.a.v.)'e ilettiler. Resûlullah (s.a.v.) ise tekrar ona: Git ve bana Ensarın eşrafından otuz kişiyi davet et, buyurdu.

Resûlullah (s.a.v.)'in bu ısrarı üzerine Ebû Eyyûb (r.a.) süratle evden çıkıp Ensarın evleri önüne geldi ve Resûlullah (s.a.v.)'in istediği otuz kişiyi Resûlullah (s.a.v.)'in yanına davet etti. Gelenler Resûlullah (s.a.v.)'in yanına sofraya kurulup yemeklerini doyasıya yediler. Sonra Resûlullah (s.a.v.) onlarla biat ettikten

sonra oradan ayrıldılar. Ebû Eyyûb (r.a.) ise, korku ve ürkek bir tavırla sofradaki yemeğe göz attığında bir de ne görsün! Sofradaki yemekte herhangi bir azalma veya herhangi bir artma gözüküyordu. Olduğu gibi duruyordu. Bu manzara karşısında dili adeta tutulan Ebû Eyyûb (r.a.) bir şeyler söylemek istedi ama Resûlullah (s.a.v.) buna fırsat vermeden ona tekrar şöyle buyurdu: Ey Eba Eyyub! Hemen git ve bana Ensarın eşrafından altmış kişiyi davet et!

Ebû Eyyûb (r.a.) bu sefer itiraz etmeden süratle gidip Ensarın eşrafından atmış kişiyi daha davet etti. Onlar da gelip yemeklerini yiyip sofradan çekilince, Resûlullah (s.a.v.) bunlarla da biat ettikten sonra oradan çıkıp gittiler.

Resûlullah (s.a.v.) üçüncü defa tekrar Ebû Eyyûb (r.a.)'a seslenerek bu sefer de, Ensarın eşrafından doksan kişiyi davet etmesini talep etti. Ebû Eyyûb (r.a.) tekrar süratle gidip Resûlullah (s.a.v.)'in talep buyurdıkları doksan Ensarlıyı alıp geldi. Bunlar da aynı yemekten yedikten sonra Resûlullah (s.a.v.) bunlarla da biat edip onları uğurladı.

Ebû Eyyûb (r.a.) son gelen misafirlerini uğurladıktan sonra geri dönüp sofradaki yemeğe uzun uzun baktı. Ama sofraya koyduğu tabaktaki yemek hala olduğu gibi duruyordu. Evet, yemek, bu kadar insanın doyasıya yemelerine rağmen eksilmemişti. Resûlullah (s.a.v.)'in bu mucizesi, Ebû Eyyûb (r.a.)'ın gözleri önünde ve mütevazi evinde cereyan etmişti. Resûlullah (s.a.v.) insanları yemek yedirmeye teşvik ederken şöyle buyuruyor: "En hayırlı, bereketli, sağlıklı yemek, ellerin üzerinde çoğalıp arttığı yemektir." İşte Resûlullah (s.a.v.)'in, kıyamete kadar gelecek nesillere verdiği sağlıklı, bereketli, cömertlik ve tok gözlülük ve bütün bunlardan öte sosyal adalet ve sonuçta Cennetteki sonsuz yaşam ve tükenmek bilmeyen nimetlere kavuşmaya yönelik mesaj!

Ebû Eyyûb (r.a.), Resûlullah (s.a.v.)'e her halukarda hizmet etme hususunda kusur etmiyordu. Bilhassa sabahleyin hayvanlarından sağdığı taze süttten ikram etmeyi hiç ihmal etmiyordu. Resûlullah (s.a.v.), bir gün Ebû Eyyûb (r.a.)'ın kendisi için hazırladığı sütü bir sabah gidip içmedi. Bunun üzerine Ebû Ey-

yûb (r.a.) bu kap sütü hanımına takdim etti.

O gün öğlen vaktiydi. Öğlen namazından sonra cemaat aşırı sıcaktan dolayı evlerine - gölgeliklere- sığınmışlardı. Bir ara Ömer (r.a.) ortalıkta görüldü. Mescide doğru ilerliyordu. Mescide girince Ebu Bekir (r.a.) ile karşılaştı. Ömer (r.a.) sordu: Ey Ebu Bekir! Hayırdır, bu saatte mescitte ne yapıyorsun? Ebu Bekir (r.a.) dedi ki: Açlık, evet açlıktan dolayı buradayım! Ömer (r.a.) bunun üzerine gülmeye başladı ve şöyle dedi: Allah'a yemin olsun, benim de evden çıkıp buraya gelmemin sebebi açlıktan başka bir şey değildir.

Ebu Bekir (r.a.) ile Ömer (r.a.) birbirleriyle konuşurlarken Resûlullah (s.a.v.) de o anda mescidin kapısından görüldü. Onları görünce sordu: Hayırdır, bu saatte burada ne yapıyorsunuz? Dediler ki: Açlıktan dolayı ey Allah'ın resulü! Allah'a yemin olsun ki, açlıktan karınlarımızdan mutazarrır bir duruma düştük. Bu sözü duyan Resûlullah (s.a.v.) gülmeye başladı ve ekledi: Sizleri mutazarrır (rahatsız) eden açlık beni de mutazarrır edip bu saatte yanınıza gelmeme sebep olmuştur. Daha sonra Resûlullah (s.a.v.) önde olmak üzere Ebû Eyyûb (r.a.)'ın evine doğru yürümeye başladılar. Resûlullah (s.a.v.), her sabah Ebû Eyyûb (r.a.)'ın evine uğradığını amma velakin bugün uğramadığını Ebu Bekir (r.a.) ile Ömer (r.a.)'a anlatıverdi. Biraz sonra Ebû Eyyûb (r.a.) evine vardılar. Resûlullah (s.a.v.) hafifçe kapıyı çaldıktan sonra, kapının arkasından: Ey Ebu Eyyûb! Biz geldik, diye seslendi. Ebû Eyyûb (r.a.)'ın hanımı, Resûlullah (s.a.v.)'in sesini tanıdı. Hemen kapıyı açtı ve : Buyur ey Allah'ın Resulü! Sen ve beraberindekiler hoş geldiniz, bizlere şeref verdiniz, diyerek onları içeriye buyur etti. O sırada Ebû Eyyûb (r.a.) evde yoktu. Bahçesinde hurma ağaçlarıyla meşguldü. Az sonra o da çıkageldi. Misafirlere hoş geldiniz, dedikten sonra Resûlullah (s.a.v.)'e dönerek: Ey Allah'ın Resulü! Sizler bu saatlerde bize pek teşrif edip uğramadınız! Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: Ey Ebû Eyyûb! Doğru söylüyorsun!

Daha sonra Ebû Eyyûb (r.a.) bahçesindeki bir hurma ağacına çıkarak yarı olgunlaşmış bir hurma salkımını kestikten sonra misafirlerine ikramda bulundu.

Resûlüllah (s.a.v.) hurma salkımını görünce Ebû Eyyûb (r.a.)'a : Bu salkımı (bu şekilde yarı olgunlaşmış) koparmanı istememiştin deyince Ebû Eyyûb (r.a.) şu karşılığı verdi: Ey Allah'ın Resülü! Bunu ben istedim, ayrıca şuracıkta gördüğünüz hayvancağızı da kesip sizlere ikram edeceğim.

Resûlüllah (s.a.v.) Ebû Eyyûb'un sözlerini dinledikten sonra şu mübarek sözlerle dikkatini çekti: Şayet bir şey keseceksen, sütsüz olanını kesmeye çalış!

Sonra Ebû Eyyûb (r.a.) evin dışına çıkıp misafirlerine bir hayvanı boğazladı. Hanımına da: Haydi hamuru yoğur ve ekmeği pişir, dedi.

Aradan bir saat geçtikten sonra Ebû Eyyûb (r.a.), pişirip kızarttığı etin bir kısmını misafirlerin önüne getirdi. Resûlüllah (s.a.v.) sofradaki etten bir miktar koparıp ekmeğin içine koydu ve Ebû Eyyûb (r.a.)'e dönerek: "Al şunu Fatma'ya götür. O da günlerdir açlıktan muzdariptir, açlığını gidersin! Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlüllah (s.a.v.)'in dediğini hemen yerine getirdi.

Berberce yemek yendikten sonra Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Evet, ekme, et ve taze hurma! Bunlardan ve benzeri bütün nimetlerden kıyamet gününde sorgulanacaksınız.

Ebu Bekir (r.a.), Resûlüllah (s.a.v.)'in bu çok çarpıcı hatırlatması ve nasihatini karşısında Ömer (r.a.)'e dönerek bir kabahat işlemiş gibi ve üzüntü içinde bakınmaya başladı. Resûlüllah (s.a.v.) onların bu anlattıklarına üzüldüklerini fark edince buyurdu ki: Bu ve benzeri yiyecekleri yemeye başlarken "Bismillahirrahmanirrahim" deyiniz. Sofradan kalkınca da "El-hamdu lillahillezi eşbe'ana ve ename aleyna ve efdale..." (Türkçesi: Hamd, bizleri doyuran ve bizlere sonsuz nimetler bahşeden ve her türlü ihtiyacımızı gideren yalnız Allah'a mahsustur) deyiniz. Böylece bu nimetlerin sahibi yüce Allah'I tanımış olursunuz. O'nu tanıyınca da yasakladığı şeylerden sakınıp onun emirlerine uyarınız. Bu durum, nimetlere şükürdür.

Resûlüllah (s.a.v.) Ebû Eyyûb (r.a.)'ın evinden ayrılacağı zaman buyurdu ki: Ey Eba

Eyyub! (Allah (c.c.) izin verirse) yarın bize uğrayıver!

Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlüllah (s.a.v.)'in emri üzerine hane-i saadetlerine uğrayınca Resûlüllah (s.a.v.) ona bir kadın cariye hediye etti ve ona şu tavsiyede bulundu: Bununla ilgilen ve ona iyiliğini esirgeme! Zira bu kadıncağız yanımızda kaldığı süre içerisinde ondan hayırdan başka birşey göremedik.

Daha sonra Ebû Eyyûb (r.a.) Resûlüllah (s.a.v.) tarafından kendisine hediye-hibe olarak verilen cariye yanına uzun süre tutmadı. Resûlüllah (s.a.v.)'in kendisine bu cariye verirken ona: Bu cariye, kadıncağıza iyi davran (ve hakkını gözet!) demişti. O da kendi kendine Resûlüllah (s.a.v.)'in bu güzel tavsiye ve nasihatini ancak bu kadıncağızı azad etmekle yerine getiririm, diyerek bu cariye serbest bırakıp hürriyetine kavuşturdu. İşte Resûlüllah (s.a.v.)'in yanında yetişen ve hatalarını, herkesin bir aynası hükmünde olan o ahlak timsali Resûlüllah (s.a.v.)'a bakarak düzeltmeye çalışan büyük şahsiyet sahibî Hz. Ebû Eyyûb el-Ensari (r.a.)!

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın Resûlüllah (s.a.v.)'a karşı olan sevgi ve bağlılığı, iman ve büyük azmi, Hz. Aişe validemize ifk hadisesinde, ona iftira edildiğinde o yine doğru olan duruş ve haklılığı sergilemiştir. Şöyleki: Hz. Aişe hakkında ifk hadisesi ile ilgili dedikodular yayılınca, Ebû Eyyûb (r.a.)'ın hanımı kocasına sorar: İnsanların Aişe (r.anha) hakkında konuştuklarını duymuyor musun? Bunun üzerine Ebû Eyyûb (r.a.)'ın hanımına verdiği cevap çok anlamlı ve çarpıcıydı. Ona şöyle dedi: Ey Eyyub'ün annesi! sen, Aişe (r.anha) hakkında (münafıkların yaptıkları iftiraları) ki iddiaları (söylediklerini) işledinmi veya işleyebilir misin? Bunun üzerine hanımı hiddet ve öfke içinde: Hayır vallahi, asla ve kat'a ben ne böyle bir şey yaptım vede asla yapmam. Bunun üzerine Ebû Eyyûb (r.a.) tarihe geçecek şu sözlerini haykırdı: Allah'a yemin ederim ki o (Aişe r.anha) ahlakça, dürüstlükçe, namusça ve masumiyet yönünden senden daha iyi ve daha öndedir! demiştir. Nitekim aradan çok zaman geçmemişti ki, münafıklar tarafından uydurulan iftira kampanyalarını Allah (c.c.) ayetlerini inzal buyurarak Aişe (r.anha)'nın

masum olduğunu bildirmiştir.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın başta Allah'a ve Resûlullah'a olan bağlılığını ve sevgisini simgeleyen diğer bir alameti farikası ise şöyledir:

Resûlullah (s.a.v) Hayber fethinden sonra islam ordusu Hayberi terketmezden önce, esirler arasında Hayberin Reisi Huyey'in kızı Zeyneb de vardı. Resûlullah (s.a.v)'e Huyey kızı Zeyneb'in bir suikast yapabileceği endişesine kapılmış ve sabaha kadar Resûlullah (s.a.v)'in çadırı etrafında gizlice nöbet tutmuştur. Gecenin ilerleyen bir saattinde dışarıda dolaşan birinin ayak seslerini farkederek Resûlullah (s.a.v) dışarı çıkmış ve Ebû Eyyûb (r.a.)'ın, çadırın etrafında yalın kılıçla dolaşır görmüştür. Sebebini sorunca: Ey Allah'ın Resulü! Çadırınıza aldığınız Zeyneb'in İslam'a ve müslümanlarma karşı duyacağı kin sebebiyle hayatınıza kastedebileceğinden endişe duydum, uyuyamadım, onun için burada bekliyorum, cevabını verdi. Ebû Eyyûb (r.a.)'ın verdiği bu cevaptan son derece memnun olan Resûlullah (s.a.v), iki mübürek elini göğe kaldırarak şu duada bulunmuştur: Allahım! Sabahlara kadar uykusuz kalarak nöbet bekleyer Ebû Eyyûb'u sen de koru muhafaza eyle!

Resûlullah (s.a.v)'in terbiye ve eğitmeden geçen, onun ilim halkasından büyük feyz alan Ebû Eyyûb (r.a), müstesna bir şahsiyete sahiptir. İslamı Resûlullah (s.a.v)'in öğrettiği tarzda aynen öğrenmiş, onu bütünüyle hayatına tatbik etmiştir. Aynı zamanda Resûlullah (s.a.v)'in hayır dualarına mazhar olmuş, sahabeler arasında müstesna bir mevkiye yükselmiştir.

Ebû Eyyûb (r.a) sekseni aşkın bir yaşta İstanbul'un muhasarasına katılmış yaşlı bir insandı. Daha önceleri de Resûlullah (s.a.v)'in yaptığı bütün savaflara katılmış bir şahsiyettir. İslamı kabul ettiği günden itibaren kendini dine adanmış ve hayatı boyunca Resûlullah (s.a.v)'in yanınd an hiç ayrılmamıştır.

Resûlullah (s.a.v)'in vefatından sonra da dört halife döneminde yapılan bütün askeri hareketlere de bilfiil katılmıştır. Ebu Bekir (r.a.)'ın hilafeti döneminde başgösteren irtidat hareketlerinde halifenin yanında yer almıştır.

Ömer (r.a.) hilafeti döneminde cihadla ilgili yapmış olduğu bütün faaliyetlerde onu desteklemiştir. Osman (r.a.)'ın döneminde zuhur eden fitne ve fesat hareketlerine asla bulaşmamıştır. Ali (r.a.)'ın döneminde haricilere karşı yapılan mücadelelere de fiilen katılarak onu bütün gücüyle desteklemiştir.

Ebû Eyyûb (r.a.) vahiy katipleri arasında yer alan ve Kur'an-ı Kerim'i tamamen hafızdenlendirdir. Resûlullah (s.a.v.)'den dörtüye yakın hadis rivayet etmiştir.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın tek çabası, hiç şüphe yok ki Allah'ın rızasını kazanmaktır. Yoksa onun amacı, bir dünya çıkarı veya menfaati için olmamıştır. Öyle bir endişesi de yoktu.

Daha önce de zikredildiği gibi bilhassa Osman (r.a.)'ın şehadetiyle müslümanların fitnelerle buluşup imtihan olunmaları ve sonra da bunu takibeden diğer olayların zuhuru, Ebû Eyyûb (r.a.) Allah'a sığınarak evine kapanıp ibadetiyle meşgul olmuştur.

Yine Ali (r.a.) hayatta iken haricilerle bir sulh (anlaşma) için görevlendirilmiş, o da bu vazifeyi layıkıyla yerine getirmiştir. Ebû Eyyûb (r.a.) olgunluğunu ve zeka kabiliyetini burada da ortaya koymuştur. Bu görevi esnasında Haricilere seslenerek: "Şu barış sancağı altına sığınan herkes emniyettedir, Kufe'ye giden veyahut Medain'e gidip bu topluluktan ayrılanlar da emniyet içindedirler, onlara da dokunulmayacaktır. Ne olur, Allah rızası için ayrılığa düşüp birbirinizin kanına kıymayınız. Hiç şüphesiz hepiniz kardeşiniz." şeklindeki insanları barışa ve kardeşliğe davet etmesi büyük bir maharetin ve cesaretin eseridir. Nitekim Ebû Eyyûb (r.a.)'ın bu müessir ve etkili haykırışı ses getirerek haricilerden bir çoğu kötü emellerinden vazgeçip ona icabet etmişlerdir. İşte Ebû Eyyûb (r.a.)'ın o büyük fitne dönemindeki büyük çaba ve gayreti, barış elçisi hüviyetini ortaya koyması, o dönemde idareci pozisyonunda olanlara da güzel bir örnek teşkil etmiştir.

KOSTANTİNİYYE ŞEHİDİ

Hariciler hezimete uğradıktan sonra Ebû Eyyûb (r.a.) Kufe'ye döndü, sonra da bir eve kapanarak inzivaya çekildi. Kavga ve karga-

şalardan uzak bir şekilde kendini ibadete verdi.

Günler, aylar geçti. Resûlullah (s.a.v.) ile beraber geçen günleri ve şu andaki yaşadığı günleri kıyaslamaya çalıştı, evet müslümanların başına gelen büyük sıkıntıları düşündü ve bu sıkıntı ve büyük imtihandan Allah (c.c.)'a sığınarak ondan yardım diledi. Sonra aklına dostlarından Abdullah bin Abbas (r.a.)'ı ziyaret etme fikri geldi. İbni Abbas (r.a.) o dönemde Basra'da vali olarak görev yapıyordu. Nihayet Ebû Eyyûb (r.a.) yolculuk için hazırlığını tamamlayıp Basra'ya İbni Abbas (r.a.)'ın bulunduğu şehre gitti.

İbni Abbas (r.a.) bir gün evinde istirahat ederken evinin kapısı çalındı. Kim o, diye selenince kapının arkasından: Ben Halid bin Zeyd (Ebû Eyyûb el-Ensari) diye bir ses işitir. İbni Abbas (r.a.) heyecanla kapıyı açar ve iki sevgili dost hemen kucaklaşır. Daha sonra İbni Abbas (r.a.) sıcak bir karşılayışla ve samimi bir hava içerisinde aziz dostunu içeriye buyur etti.

İbni Abbas (r.a.), Ebû Eyyûb (r.a.)'ın Resûlullah (s.a.v.)'i evinde nasıl misafir ettiğini ve ona nasıl büyük ikramda bulunduğunu o anda hatırlayıverdi. Şimdi sıranın onda olduğunu düşündü ve Resûlullah (s.a.v.)'e vekaleten Ebû Eyyûb (r.a.)'a bu misafirperverliği göstereceğini aynı zamanda bu fırsatın bir daha eline geçemeyeceğini tefekkür etti. Evet yapılan iyiliğe karşılık, mutlaka iyilik yapmak yararışır.

İbni Abbas (r.a.) hoş beşten sonra Ebû Eyyûb (r.a.)'a :Ey Ebû Eyyûb! Resullullah (s.a.v.) Medine'ye hicretinde evini ona tahsis ettin, aylarca izzet-i ikramda bulundun. Ona canla başla hizmet etmeye çalıştın. İşte evim, içindeki eşyalarıyla birlikte sana devrediyorum. İstedığın gibi tasarrufta bulunabilirsin, işte evin anahtarı. Ben çıkıyorum, rahatına bak diyerek içindeki eşyalarla birlikte evini Ebû Eyyûb (r.a.)'a terkedip oradan ayrıldı.

Ebû Eyyûb (r.a.) Basra'da bir müddet kaldıktan sonra medine'ye dönmeye karar verir. Bunun üzerine İbni Abbas (r.a.) ona yirmi bin dirhem para ve kırk köleyi hediye olarak verir. Ebû Eyyûb (r.a.) kendisine takdim edilen bu hediyeler karşısında yine cömertliğini or-

taya koyarak; yirmi bin dirhem parayı fakirlerle dağıttıktan sonra kırk köleyi de azad edip hürriyetlerine kavuşturur. Evet, nimetin bedeli şükür olunca, Ebû Eyyûb (r.a.) da bu şükürü bu şekilde ifa etmiştir..

Aradan hayli zaman geçmiş, Muaviye (r.a.) hilafet makamına oturmuştu. Bu dönemde az çok fitne ve kargaşalar dinmeye başlamıştı. Muaviye (r.a.) bunu fırsat bilerek Kostantiniyye'nin fethi için planlar kurmaya başlar. Daha önceleri, bilhassa Osman (r.a.) döneminde bu işe teşebbüs edilmişti. Ne var ki fitnenin zuhur etmesi bunu engellemişti. Şimdi ise tam zamanıydı, yani Kostantiniyye üzerine sefer yapmayı başlatmalıydı. Nitekim Muaviye (r.a.) kısa bir zaman içinde güçlü bir orduyu techiz ettikten sonra başına Süfyan bin Avf'ı kumandan olarak görevlendirip Kostantiniyye fethine yola çıkardı. Ne var ki, aradan çok zaman geçmemişti ki; ordudaki askerlerin açlık ve sefaletten hastalığa yakalanarak bir kısmının öldüğü haberleri gelmeye başladı. Bu durumu duyan Muaviye (r.a.) sıkıntıda olan orduyu desteklemek maksadıyla yeni bir ordu techiz eder.

Ebû Eyyûb (r.a.) bu sıralarda seksenin üzerinde bulunuyordu. Muaviye (r.a.) tarafından yeni bir ordunun Kostantiniyye seferine çıkacağı haberini alınca yerinden kalktı ve kılıcını kuşandı. Arkasından sefer hazırlığını da tamamlayarak soluğu Muaviye (r.a.)'ın yanında aldı. Ve nihayet kısa bir süre içinde Muaviye (r.a.) oğlu Yezid'i ordunun başına kumandan tayin ederek onları Kostantiniyye'ye doğru uğurladı. Yezid genç bir delikanlıydı. Adamın biri Ebû Eyyûb (r.a.)'ın yanına yaklaşıyor: Görmüyor musun, Muaviye başımıza gencecik bir delikanlıyı komutan olarak görevlendirdi! Ebû Eyyûb (r.a.) adamın bu dedikodu kokan sözlerine karşılık yine ona has şu üslubuyla karşılık verir: Bundan banane! Bugün bir genç delikanlı bize reis (başkan) olarak görevlendirilmiştir. Bize gelince; bizler Allah yolunda, onun rızası için savaşa çıkmış birer neferiz. Bizim asıl görevimiz her hal-

Resim 5; Minare ve Hilal

ukârda ona itaat etmektir.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın bu sözü, adamın üzerinde anında etki yaptı ve Allah rızası için bir daha söz konusu mevzuyu konuşmadı- susmayı tercih etti!

Nihayet Ebû Eyyûb (r.a.)'ın iştirak ettiği destek birliği, Kostantiniyye surları önüne geldi. Büyük ve yorucu bir yolculuktan sonra diğer birliğe yetişerek ona katılmış oldu.

Kısa zamanda Müslümanlarla Rumlar arasındaki meydan muharebesi surların önünde şiddetli bir şekilde başladı. Her iki taraf da büyük zayıatlar verdi. Ebû Eyyûb (r.a.) bu muhasarada kahramanca savaştı ve hiç yılmadan, usanmadan ön saflara atılarak ordudaki diğer erlere büyük moral verdi ve onları cesaretlendirdi.

Bir gün, savaş meydanında ordu kahramanca düşmana karşı çarpışırken, genç bir asker, bile bile -göz göre göre- düşman askerleri arasına dalıverdi. Onu görenler büyük hayrete düştüler. Orada bulunanlardan biri de: Bile bile kendini tehlikeye attı, dedikten sonra şu ayeti okudu: "Bile bile kendinizi tehlikeye atmayınız..."

Durumu yakından müşahade eden Ebû Eyyûb (r.a.) adama şöyle itirazda bulundu:

"Hayır! Gördüğün olayla okuduğun bu ayetin bir ilgisi yoktur. Yoksa siz bu ayeti bu şekilde mi yorumluyorsunuz? Şüphesiz ki bu

(Bakara Suresi 195. Ayet) ayet, biz Ensar topluluğu hakkında nazil olmuştur. Allah (c.c.) İslam'ı aziz kılıp onun yardımcılarını çoğaltınca bizler, Resûlullah'ın bulunmadığı bir yerde birbirimizle gizli olarak şöyle konuştuk: "Biz mallarımızı kaybettik. Şüphesiz ki Allah (c.c.), İslam'ı aziz kıldı (güçlendirdi) ve onun yardımcılarını artırdı. Biz artık mallarımızın başında durup da kaybettiklerimizi tekrar elde etmeye çalışsak nasıl olur?" Bunun üzerine Allah (c.c.) bizleri ikaz etmek üzere Resûlullah (s.a.v.): "Malları-

nızı Allah yolunda harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" ayetini indirdi. Böylece asıl tehlikenin malların başından ayrılmamak, onları çoğaltarak Allah yolunda cihadı terketmek olduğu ortaya çıktı.

Ebû Eyyûb (r.a.) yine bir gün -sabahtan akşama kadar durmadan usanmadan rumlara karşı- Kostantiniyye surları yakınında çarpışmış ve çok halsiz ve yorgun düşmüştü. Daha sonra durumu ağırlaşınca arkadaşları onun etrafını sardı ve onun hastalığıyla yakından ilgilenmeye başladılar. Aralarından bir arkadaş: Allahım! Ona afiyet ve şifa ihsan eyle! diye dua edince, Ebû Eyyûb (r.a.) başını ona çevirerek dedi ki: "Öyle deme, bana dua edecek sen şöyle dua et: Allahım! Şayet bu kulunun eceli yakınsa (yakında ölecekse) ona mağfiret eyle, rahmetini ondan esirgeme! Şayet eceli -ölüm anı- gelmemişse, ona şifalar ihsan eyle!

Ordu komutanı Yezid, Ebû Eyyûb (r.a.)'ın fenalaştığını haber alınca hemen yanına, geçmiş olsuna gelir. Onu teselli ettikten ve ona şifa diledikten sonra yanından ayrılır. Yezid, Ebû Eyyûb (r.a.)'ı çok seviyordu. Her zaman hal-hatırını sorar ve saygı hürmette bulunurdu. O mübarek sahabe, Resûlullah (s.a.v.)'in hayırlı dualarına mazhar olunca elbette ki böyle bir insan herkesçe sevilecek ve dost düşman herkesin kalbinde that kuracaktır ve nitekim öyle oldu.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın durumu günden güne ağırlaşıyordu. Bunun üzerine Yezid tekrar onun ziyaretine gelir. Yezid onun bu durumunu görünce çok üzüldü ve müteessir oldu. Ona sordu: Benden bir isteğin var mı? Ebû Eyyûb (r.a.) vasiyetini soran Yezid'e cevaben: "Sizler için önem arzeden hususların artık benim için hiçbir değeri yoktur. Ne var ki; Resûlullah (s.a.v.)'den Kostantiniyye (İstanbul)'nin surlarının yakınına salih bir kimsenin defnolunacağını işitmiştim; umarım ki, o salih kimse (belki) ben olayım; bu sebeple öldükten sonra beni yıkayınız; naaşımı da İslam ordusunun ilerleyebileceği en ileri noktaya götürüp defnediniz." Ebû Eyyûb (r.a.) bu vasiyetini yaptıktan sonra bir müddet sustu, sonra dedi ki: Resûlullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu işittim: "Kim La İlahe İllallah der ve Allah'a şirk koşmadan ölürse cennete girer."

Resim 5; Kabe

Ve sabaha karşı Ebû Eyyûb (r.a.) ruhunu Allah'a teslim etti. Yezid onun vasiyetini aynen yerine getirmiş, gasledildikten sonra naaşı, bugün kendi ismiyle yad edilen türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Defnedilişini uzaktan izleyen rumlardan birkaçı meraktan gelip müslümanların ne yaptıklarını öğrenmek isteyince müslümanlar onlara: Bizden, Resûlüllah (s.a.v.)'ın yakın arkadaşı, herkesin sevip hürmet ettiği ve çok yaşlı dostumuzu kaybedince onu buraya defnettik. Umarız onun mezarına bir zarar vermeye kalkışmazsınız. Aksi takdirde İslam memleketlerindeki kiliselerde bir çanın çalınmasına izin verilmeyecektir.

İslam Ordularının Kostantiniye surları önündeki muhasaralarının tarihçesi, Hicretin 48. veya 49. yıllarına rastladığı gelen rivayetler arasındadır.

Müslümanlar, Kostantiniye surlarını uzun bir zaman kuşatmasına rağmen fetih gerçekleşmeyince Medine'ye döndüler.

Rumlar ise, Ebû Eyyûb (r.a.)'ın iyi ve herkes tarafından sevilip sayılan biri olduğunu öğrenince, onun kabrini korumayı, muhafaza etmeyi üzerlerine alırlar. Böylece mezarın üstüne dört sütun üzerine açık bir kubbe inşa ederler. Geceleri de burayı aydınlatmak için kandil yaktırırlar. Aynı zamanda senelerce -Latinlerin İstanbul'u istila edip tahrip edişlerine kadar- Ebû Eyyûb (r.a.)'ın türbe-mezarı Rumlarca korunmuş, ziyaret mahalli olarak kullanılmış, kılık ve darlık zamanlarında iltica edilen kutsal bir mekan olmuştur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Latinler, İstanbul'u istila edince, Hristiyanlara ait birçok kilise ve benzeri yerleri yıktıkları gibi Ebû Eyyûb (r.a.)'ın mezarını ve türbesini de muhtemelen tahrip edip iz ve işaretlerini ortadan kaldırmışlardır.

Ebû Eyyûb (r.a.)'ın vefatından sonra Kostantiniye Müslümanlar tarafından birçok ke-re muhasara altına alınmasına rağmen bir türlü fethedilmesi müyesser olamamıştır.

En son, Sultan 2. Murad'ın oğlu olan Fatih Sultan Muhammed Han 5 Nisan 1453 tarihinde İstanbul'u -Kostantiniye- Bizansı kuşatmak üzere bilfiil muhasaraya başlamıştır.

En az ikiyüz elli bin kadar, sayıca kala-

balık olan Osmanlı ordusu içinde büyük veliler, alimler ve büyük bilginler de yerlerini almışlardı.

İstanbul elli üç gün muhasara edildikten sonra surlar, Fatih Sultan Muhammed Han'ın döktürdüğü topların gücüne dayanamadı. Ve nihayet İstanbul fetholundu.

Fatih Sultan Mehmed Han İstanbul'a girince Ayasofya kilisesine gidip orada Allah rızası için şükür namazı kılar ve burasını camiyeye çevirir. Fatih Sultan Mehmed bir ara hocası Akşemseddin'i yanına çağırarak kendisine Ebû Eyyûb el-Ensari (r.a.)'ın kabrini göstermesini istedi. Hocası dedi ki: Kıymetli Sultanım! Bir yerde -geceleyin- bir nur müşahade ettim. Umarım o mübarek sahabenin mezarı orada olabilir. Nihayet malum yere gidilir. Akşemseddin Hazretlerinin tahmin ettiği yerde mezar tesbit edilir. Bunun üzerine acele olarak Fatih Sultan Mehmed'e müjdeyi verir ve der ki: Saadetli Padişahım! Mezarı keşfettik, onun temiz ve pak ruhu da bizleri fetihle müjdeledi ve şöyle dedi: "Bu gayretinizden dolayı Allah'a sonsuz şükürler olsun ki, bizi küfrün karanlığından kurtardınız."

Fatih Sultan hocasına: Beni bu hususta tatmin edecek, içimdeki şüpheyi giderecek bir delil, işaret gösterebilir misin? Akşemseddin hemen yanında bulunanlara "Şurayı kazınız" dedi. Ve Akşemseddin'in işaret ettiği yer bir metre derinliğinde kazılmıştı ki, Kufi harflerle yazılmış bir mermer taşına rastlanıldı. Mermer taşın üstündeki kitabede şu ibare yer alıyordu.

"Burası Ebû Eyyûb (r.a.)'ın kabridir."

Fatih Sultan Mehmed Han gördüğü bu manzara karşısında büyük bir heyecana kapılır ve ağlamaya başlar.

Merhum padişah ilgililere, bu mübarek sahabenin kabri üstüne bir kubbe inşa edilmesini emreder. Sonra da buraya ilaveten bir cami ve caminin yakınına, Tefsir, Hadis, Fıkıh, İslam tarihi ve diğer dini ilimlerin ve derslerin içinde okutulacağı bir de medresenin inşası için yetkililere talimat verir.

Yüce Allah bizleri, bu mübarek sahabenin izlediği sırat-ı müstakim'de gitmeyi ve onun şefaatine nail olmayı nasib eylesin.

XVJJ. YÜZYILDA
EYÜP SAKİNİ BİR HALVATİ ŞEYHİ:
ABDULMECİD SİVASİ
(HAYATI, HİZMET VE MİSYONU)

Yrd.Doç.Dr. Cengiz Gündoğdu

1965 yılında Erzurum doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1989 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1992 yılında A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Tasavvufta Velâyet Kavramı" adlı Yüksek Lisans tezini tamamladı. 1989-1994 yılları arasında Erzurum Müftülüğü'nde görev yaptı. 1994 yılında A.Ü İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1997 yılında yine aynı enstitüde hazırladığı "Abdülmeçîd-i Sivâsi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" adlı çalışmasıyla İlahiyat Doktoru unvanını aldı. 1998 yılında Yardımcı Doçentlik kadrosuna atandı. Hâlen aynı fakültede Tasavvuf Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Alanıyla ilgili olarak muhtelif dergilerde yayınlanmış bir çok makalesi ulunmaktadır. Eoli ve üç çocuk babasıdır.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar olan devre, Osmanlı Devleti'nin hemen her sâhada zirvede olduğu yıllardır. XVII. yüzyılın başları ise bünyesinde bir çok içtimaî afetin yayıldığı; ilmî, siyasî, askerî, iktisâdî cihetlerden muhtelif sıkıntılarla yüz yüze gelindiği, devletin bütün müesseselerinde gözle görülür bir tıkanmanın kendini hissettirdiği yıllardır.

III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmet (1603-1617), II. Osman (1618-1622), I. Mustafa (1622-1623) dönemleri böyle geçmiş, IV. Murat'ın (1622-1640) güçlkle sağlamaya çalıştığı nisbi rahatlık dönemi sadece mevcûd problemlerin tahribâtını geciktirebilmiş, bu buhranlar Sultân İbrahim (1640-1648) ve IV. Mehmet (1646-1687) devirlerinde de devam etmiştir.⁽¹⁾

Daha önceleri olduğu gibi bu tarihlerde de bozulmuş düzenin ıslâhı adına gerek medrese ulemâsı, gerekse tasavvufî çevreler kayıtsız kalmamış, hazırladıkları lâyihalarla idareye tavsiyelerde bulunmuşlarsa da kendileri de aynı atmosferi teneffüs etmeleri ve vâki bozulmaların odak noktasında bulunmaları sebebiyle, kurtarıcı çıkışlar göstere memişlerdir.

Hatta bu dönemdeki ıslâhat fikirleri bazen yön değiştirerek tekke ve medrese ehlinin birbirlerini vaki gerilemeden sorumlu tutup, idâreye şikayet etmeleri ve değişik mahfillerde birbirlerini suçlamaları şeklinde kendini göstermiştir. Bu karşılıklı şikayetler bazen ahlâkî ve içtimaî çizgiyi aşmış, sonuçta her iki taraf arasında zaman zaman ciddi tartışmalar olmuştur.

Daha önceki dönemlerde her iki müessesese mensûbları arasında ufak bâzı fikrî tartışmalar olsa bile, bunlar meslek ve meşreb ayrılığına dayanan fikrî ayrılıklar durumunda olup, kitlelere yansımış değildir. Ancak bu dönemde artık iki müessesese mensûbları arasında çıkan ayrılıkların fikrî alandan çıkıp hissiyata dökülmesiyle birlikte toplumsal bir problem haline dönüşmüştür. Neticede toplumda yüz gösteren bu soğuma sürecinde her iki ocağın bazı mensûblarının bir-

Resim 1; Ahmet Genç ve Gülbaba, Sivâsi Tekkesi'ni onarımından sonra ziyaret ederlerken (1977)

birlerine bakışlarında değişme ve sertleşmeler görülmeye başlamış, daha önceki asırlarda da görülen "ehl-i kâl" ve "ehl-i hâl" tartışması belli seviyelerde konuşulurken, bu dönemden itibaren toplumsal kavgaya dönüşme istidâdı kazanmıştır.

İşte bu değişim vetiresinin bir sonucu olarak XVII. yüzyılda IV. Murâd devrinin (1623-1640) ortalarından (1630) IV. Mehmed'in saltanat döneminin (1648-1687) yedinci yılına kadar olan müddet içinde, tekke ve medrese ayrılığını körükleyen bir ayrılık hareketi ortaya çıkmıştır ki, bu harekete İstanbul'da Kadı-zâde Mehmed⁽²⁾ adında bir vâizin önyak olması dolayısıyla⁽³⁾ "Kadı-zâdeliler" veya halk arasında "Fakih" den bozma "Fakılar" hareketi denilmiştir⁽⁴⁾.

Târihçi Mehmed Murad'ın ifâdesine göre; "Batınî ilimlerin esrârına vakıf olanlar (mutasavıflar) bu çevrelerden uzak durmuş, onlara techil ve istihfâfla mukabele etmişlerdir"⁽⁵⁾. Ancak Halvetiler ve Mevleviler gibi bazı tarikat mensupları bu duruma kayıtsız kalmamış, olaylara doğrudan müdahil olmuşlardır. Nitekim Kadı-zâde Mehmed tarafından başlatılan ve bir anlamda tekke ve medrese ayrılığını körükleyen bu harekete karşı en etkili muhalefet Halvetî Şeyhi Abdülmecîd Sivâsî tarafından yapıldığından dolayı, onun yanında yer alanlar *Sivâsîler* diye anılmış, neticede oluşan bu tarafgirlik ve karşıtlık târihe, *Kadı-zâdeliler-Sivâsîler* mücadelesi olarak geçmiştir. Böylece, devletin bekası adına öteden beri uzlaştırılmasında

Resim 2; Sivasi Türbesi (Eyüp Belediye Arşivinden)

maslahat görülen medrese-tekke çekişmesi çok nâzik ve hassas bir dönemde yeniden çatışma hâline dönüşmüştür.

Kadı-zâde ile Abdülmecîd Sivâsî arasında geçen münâkaşalarda devlet erkânı ve özellikle IV. Murat oldukça siyâsî davranmıştır. Nitekim o, iki taraf arasında vukû bulan münâkaşalara müdâhale etmediği gibi kendi icrââtına uygun va'zlar yapıp fetvâlar veren Kadı-zâdeyi himâye etmiş⁽⁶⁾, diğer taraftan Abdülmecîd Sivâsî'ye de iltifatlarda bulunmuştur⁽⁷⁾. Bunun sebebi ise açıktır. Çünkü Pâdişah muhtemelen yakın adamlarının da telkîniyle, iki taraf arasında dengeyi muhâfaza etmenin hem devlet hem de toplum nizâmı açısından daha iyi sonuç vereceğini hesap ediyordu. Aksi halde Kadı-zâde'nin açıkça ve fiilen desteklenmesi karşı tarafın ezilmesiyle sonuçlanacağından ve bunun hâsıl edeceği tehlikeli olaylardan korkulurdu⁽⁸⁾.

Her hâlükârda Kadı-zâde -Sivâsî münâkaşası IV. Murad'ın uyguladığı siyâset sâyesinde sözlü ve yazılı safhada kalmış, fiilî bir harekete dönüşmemiştir. Ancak Kadı-zâde'nin 1635'de Abdülmecîd Sivâsî'nin de bundan dört yıl sonra ölümünü müteâkip, Kadı-zâde'nin yolundan giden mutaassıp zümre ile Sivâsî taraftarları arasında aynı münâkaşalar müsâmahasız ve hoşgörüsüz bir tarzda büyüyüp gelişmeye, hattâ fiili mücâdele hâlini almaya başlamıştı.

XVII. yüzyılın ilk yarısında özellikle tekke ile medreseden yetişme vaizler arasında cereyân eden bu tartışmalara rağmen inhitat ve inhilâl dönemlerinde en son çözülen müessesese unvânıyla yine tarikatların canlılıklarını kaybetmedikleri, tasavvuf anlayışlarını yaymayı sürdürdükleri görülmektedir. Osmanlı idâresinin hangi mülâhaza ile olursa olsun bu kesimlere karşı yakın duruşunun ve müsâmahasının bu canlılıkta katkısı büyüktür.

Ancak bu müsâmahanın zaman zaman istismâr edildiği de görülmüştür. Bu istismâr sünî anlayışın temsilcisi olan tarikatlarda görülmekle birlikte daha ziyade sünî olmayan unsûrlar tarafından yapılmıştır. Nitekim devletin gösterdiği müsâmahadan istifâde ile kimi zaman Şii-Bâtîni düşünceler siyasî bir görünüm arz ederek taşkınlık göstermiş, bu taşkınlıklar bazen tasavvufî cereyânlara da ulaşmıştır. Neticede Osmanlı'nın te'sîs etmeye çalıştığı devlet kontrolündeki dînî ve siyasî güce karşı muhalif siyasî, fikrî ve bâzı tasavvufî hareketler şeriat'ın örselemesine, toplumun efkârının dağılmasına ve devletin emniyetine, yönelik tavırlar olarak görülmüş ve sert tepki ile karşılanmıştır.

Umûmiyetle esas dînî akîdelerin muhafaza edilmesiyle kendilerini vâzifeli adde den âlimler, zaman zaman böyle fikirler ileri süren tarikat ehlinin idâmı yahut da hapsedilmesi şeklinde beliren olaylarda önyak olmuşlardır⁽⁹⁾.

Bilhassa Melâmîlerin cezbe halinde söyledikleri ve yaptıkları, âlimler ve bâzı sûflerle tepki ile karşılanmış, genç ve mübtedi melâmîlerin ya da cezbe halindeki melâmî ihvânının zahir şeraite tutunanlar tarafından tekfir edilmesine horlanması diğer melâmî erbabını da isyân ettirmiş ve arkadaşlarını koruma yolunu tutmuşlardır. Bu yüzden erbab-ı şeriat ile melâmîlerin arası gitkiçe açılmış, Melâmî çevreler sık sık hükümdarın takibine ve mahkemeye sevk edilme ve şikayete muhâtab olma talihsizliğini tatmışlardır⁽¹⁰⁾.

Aslında Osmanlı Devleti, tarikat şeyhle-

rinden “şeriat” “liyakat” ve “emniyet” ilkelere muhafaza edenleri daima kollamış, haklarında bir isnâd söz konusu ise bunlar en ince noktasına kadar tetkik edildikten sonra hüküm verilmiş, suçsuz olanlardan özür dilenip gönülleri alınmaya çalışılmıştır⁽¹¹⁾. Hatta idâre sünni akîdeyi yerleştirmek politikasının bir gereği olarak tarikat erbabını bu yola tevcih etmeye gayret etmiş, onları himâye ederek Anadolu’nun vahdetini temine gayret sarf etmiştir⁽¹²⁾.

Hülasa edecek olursak bazı olumsuzluklara rağmen Abdülmecîd Sivâsî’nin yaşadığı dönemde devletin de katkısıyla Osmanlı beldelerinde muhtelif tarikat zümreleri tarafından muhtelif kanâat ve inançlar hâlinde tasavvuf cereyanlarının ilerlediği görülmektedir. Bu dönemde tarikat zümreleri arasında faaliyetlerinin yaygınlığı bakımından başta gelen tarikat Halvetiyyedir. Türk insan ve cemiyetine en fazla müessir olan oluşumlardan biri olan bu tarikatın keyfiyet planında taşıdığı özellik kemiyet planında da kendini göstermiş, İstanbul başta olmak üzere pek çok beldede Halvetî tekkeleri ekseriyeti oluşturmuştur. Bu tarikat aynı zamanda siyasi ve içtimai alanda da doğrudan yer alarak önemli işlevler görmüştür. Özellikle Halvetiyye’nin Şemsiye kolunun Abdülmecîd Sivâsî tarafından İstanbul’a taşınmasıyla birlikte taşra kökenli bir şeyh ailesinin XVII. Yüzyıl şehir hayatına katılımı gerçekleşmiş⁽¹³⁾, aşağıda da görüleceği gibi gerek Abdülmecîd Sivâsî gerekse Abdulahad Nuri ile birlikte halveti örgütlenmesi toplumsal bir zemine de oturarak merkezi bir misyon üslenmiştir. Şimdi bu misyonun önemli siması olan Abdülmecîd Sivâsî’yi kısaca tanımaya çalışalım.

Hayatı, Tekke ve Kürsü Hizmetleri

Abdülmecîd Sivâsî 971/1563’de Zile⁽¹⁴⁾’de doğmuştur⁽¹⁵⁾. “Sivâsî” nisbesiyle meşhûr olmuştur⁽¹⁶⁾. Babası, Muharrem ez-Zilî’dir⁽¹⁷⁾. Abdülmecîd Sivâsî otuz yaşına kadar hem zahiri ilimlerde ders aldığı hem de sohbetlerine iştirâk ederek feyz aldığı amcası Halvetiyye Tarikatı Şemsiye Kolu müessi-

si Şemseddîn Sivâsî (926/1519-1006/1597)⁽¹⁸⁾’de gördüğü kemâlâta ulaşmak ve gönlündeki arayışa cevap bulmak için tasavvufa yönelmiştir⁽¹⁹⁾. Sıkı riyâzet ve mücâhedeler sonucu kısa zamanda sülûkünü tamamlamıştır. Bu yoldaki samimiyetinden ve gayretinden dolayı Şems ona; “*Bizi bi’t-temam yağmaladın ve nasb-ı ayınım oldun.*” demek sûretiye taltifte bulunmuştur⁽²⁰⁾. Recep Sivâsî de onu; “*Abdülmecîd cümle hulefânın esah ve a’lâ ve cümle akrabâmızın ekmel ve efdalidir ve âdetâ Şemseddîn Sivâsî’nin nüsha-i sâniyesidir*”⁽²¹⁾ diye tanıtmaktadır.

Abdülmecîd Sivâsî tekâmül-i tarikat ettikten sonra Şemseddîn Sivâsî kendisine icâzet-nâme vererek Merzifon ve civârındaki şehirli, kasaba ve göçerleri irşâd için görevlendirmiş⁽²²⁾. bilahare 1005/1596 târihinde Pîr-zâde Şeyh Velîyyüddin’in yerine Zile’deki Halvetî Dergâhı’na (Velîyyüddin Dergâhı) halîfe olarak tâyin etmiştir⁽²³⁾.

Şemseddîn Sivâsî’nin 1006/1597’de ölümünden sonra Sivas’daki Şemsiyye Dergâhı postnişinliğine oğlu Pîr Mehmed Efendi geçmiştir⁽²⁴⁾. Bu zâtın iki yıl sonra vefâtı üzerine Dergâhın postnişinliğine Şemseddîn Sivâsî’nin dâmâdı Recep Sivâsî (ö.1008/1599)⁽²⁵⁾ oturmuş ancak kısa bir süre sonra o da vefat etmiştir⁽²⁶⁾. Bunun üzerine hulefa ve dervişler Zile’de irşâd hizmetini yürüten Abdülmecîd Sivâsî’nin Sivas’da Şemsiyye Dergâ-

Resim 2; Sivasi Türbesi ve haziresi (Eyüp Belediye Arşivinden)

hı'nda irşâd için ikametleri husûsunda ittîfâk etmişler, o da dâvete icâbet ederek Sivas'a gelmiş⁽²⁷⁾ ve Şemsiyye Dergâhı'nda⁽²⁸⁾ meşihât makâmına oturmuştur.

Sivas ve yöresinde ilim ve irfân yolunda kazandığı şöhreti⁽²⁹⁾ dönemin padişahı III. Mehmed'e ulaşmış ve çıkarılan bir hatt-ı hü-mâyün'la İstanbul'a davet edilmiştir⁽³⁰⁾. Pâdişah, kendi el yazısıyla yazdığı ve Kapıcıbaşı'yla gönderdiği hatt-ı hü-mâyünde ona şunları yazmış:

"Faziletli ve kerâmetli Abdülmecîd Efendi, merhum 'ammin Şems Efendi'nin Eğri Seferi'nde refâkatından, zâhiren ve bâtînen çok menâfi'ler müşâhede itmişizdir. Ba'de'r-rücu' Dâru's-Saltana'da (İstanbul) ikâmetlerin murâd etmiş idim. Pîrliği özr-i kavî olmağın izin vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fi'len ve vasfen, ona müşâbehet-i tâmmе ile müşâbehetin olduğu mesmu'um olmağın, derunumuzdan meyl-i tâm etmişizdir. Hatt-ı şerîfim vusûlunde, Dâru's-Saltana'ya hicret itmen emrim olmuştur. İhmâl olunmaya."⁽³¹⁾

Kaynakların ifâdesine göre, Abdülmecîd Sivâsî hatt-ı hemâyün'ü alır almaz; birkaç gün içinde İstanbul'a hareket etmiştir⁽³²⁾.

Abdülmecîd Sivâsî'nin İstanbul'a naklolmasıyla birlikte Halvetiyye'nin Şemsiye kolu taşradan merkeze taşınmış ve bir süre bu isimle temsil edilmiştir. Bu arada Şemsiye Abdülmecîd Sivâsî'den sonra da Sivas'ta-

Resim 3; Abdülmecîd Efendi'nin oğlu Şeyh Abdülbaki Efendi'nin sandukası (Eyüp Belediye Arşivinden)

ki Şemsiyye Dergâhı'nda sürdürülmüşse de bu tekkenin etkinliği ikinci planda kalmıştır.

Davet üzerine İstanbul'a gelen Abdülmecîd Sivâsî, Ayasofya yakınında bir eve yerleşmiş⁽³³⁾ ve yine pâdişahın isteği üzerine Ayasofya Câmii'nde va'z ve nasihatte bulunup, hadîs nakli ve tefsîr dersleri vermeye başlamıştır⁽³⁴⁾.

Bir süre sonra kendisine bî'at eden Resû'l-Küttâb La'li Efendi (ö.1009/1600)'nin hediye ettiği Eyüp Nişanca'da bahçe içinde bulunan bir eve yerleşmiştir⁽³⁵⁾. Dâru's-saâde ağalarından el-Hac Mehmed Ağa (ö.999/1590) tarafından inşa olunan Çarşamba Pazarı yakınındaki Mehmed Ağa Tekkesi⁽³⁶⁾ 1010/1601 târihinde boş kalınca kendilerine tevcih olunmuştur⁽³⁷⁾. Daha sonra Abdülmecîd Sivâsî'ye karşı muhabbeti olan Rûmeli Kazaskeri Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi (ö.1016/1607), Sun'ullâh Efendi Câmii olarak da bilinen Atpazarı yakınındaki Hüsâm Bey Mescidi'ni câmi yapıp, vâizliğini Abdülmecîd Sivâsî'ye teklif etmiş, O da bu teklifi kabul edip cum'a vâizi olarak burada göreve başlamıştı. Bu câmide bir kaç ay va'z ve nasihatte bulunduktan sonra Şehzâde Câmii vâizliği boşalınca oraya atanmış⁽³⁸⁾, ancak Sun'ullâh Efendi'nin hâtırına riâyet ederek Hüsâm Bey Mescidi'ndeki va'zını kesmemiş cumaertesi gününe almıştı⁽³⁹⁾. Mehmed Ağa Tekkesi meşihâtında üç sene kadar kaldıktan sonra Sultan Selim Câmii yanındaki daha sonra kendi adıyla anılacak olan Şeyh Yavûsî Tekkesi'ne⁽⁴⁰⁾ şeyh olmuşlardır⁽⁴¹⁾. Bu arada Şehzâde Câmii'nde iki yıl kadar görev yaptıktan sonra Sultan Selim Câmii vâizliği boşalınca oraya geçmiş ve 1026/1617 senesine kadar orada vâizlik yapmıştı⁽⁴²⁾. Naîmâ, Târih'inde Abdülmecîd Sivâsî'nin Süleymâniye Câmii'nde tefsîr dersleri verdiğini belirtir⁽⁴³⁾. Hüseyin Vassâf ise "pâdişah'ın arzusuyla Fatih Câmii'ne vâiz olarak ta'yin oldu" şeklinde bir rivâyet nakletmektedir⁽⁴⁴⁾.

Abdülmecîd Sivâsî'nin görev yaptığı bir diğer önemli cami Sultan Ahmet Camii'dir. Bu camide görevlendirilmesiyle ilgili Mu-

hammed Nazmin'nin *Hediyetü'l-İhvân* adlı eserinin Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Ef., nr. 2413 ve İÜ Ktp. nr. 1604 numaralarındaki nüshâların sayfa kenarında kime ait olduğu belli olmayan şu ibâre mevcûdudur;

"Sikattan menkûl olan budur ki, Sultan Ahmed merhum Câmîi Şerîf binasına şuru' etdikte, evvelâ bi'z-zât cuma va'ziyesi'ni Üsküdârî Mahmûd Efendi'ye teklif ederler. "Beğim, kırk sene dir kendi câmimizde va'z u nasihat ederiz zâviyemizde. Nihâyet haftada bir gün hâtırınız için varalım." deyince, Sultan merhûm; "Ayda bir gün de varılsa memnun olurum azîzim." demiş. Ba'dehu merhûm Cerrâh Şeyhi İbrahîm Efendi'ye teklif ederler. Anlar dahi kabûl etmezler ve derler ki; "Pâdişahum merhûm Cerrâh Paşa ile muahede olundu. Ahde hilâf mümkin değildir." Ba'dehu Sivâsî Efendi'ye teklif ederler, anlar kabûl iderler. Nakl-i sahîh la gayru." (45)

Abdülmeccid Sivâsî Pâdişah'ın hâtırına binâen Sultan Selim Câmîi'ndeki vâizliğini bırakarak, burada cuma vâizliği yapmaya başlamış⁽⁴⁶⁾, ölünceye kadar bu câmideki görevini sürdürmüştür⁽⁴⁷⁾.

Gerek hâtiblik, gerekse vâizlik hizmetlerinin, hem dinî hem de resmî yönüyle ehemmiyetli ve toplum içinde etkin bir görev olduğu ve pek çok ilim adamı ve vâizler zümresinin bulunduğu bir dönemde Abdülmeccid Sivâsî'nin İstanbul'un bu merkezî ve önemli câmilerine vâiz olarak ta'yin edilmesi, hatta Sultan Ahmed Câmîi'ne temel atıldığı gün pâdişah tarafından cum'a vâizi olarak atanıp, ölünceye kadar bu câmideki görevini sürdürmüş olması, yaptığı va'zlara karşı gösterilen büyük teveccüh, onun zâhirî ve bâtnî ilimlere olan vukufiyeti yanında, hatipliğini de gerek devlet erkânı, gerek ilmî çevreler, gerekse halka kabul ettirmiş birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum onun içinde yaşadığı toplumla bütünleşebildiğini de göstermektedir. Abdülmeccid Sivâsî'nin hem resmî, hem de dinî yönden önemli görevlerde istihdam edilmesi ve kendisine değişik çevrelerce gösterilen teveccüh dikkate alındığında Pâdişah tarafından İstanbul'a çağrılmasının bir gerekçesi de ortaya

çıkmuş oluyordu.

2. Olumsuz tavırlara muhalefeti ve siyasi otoriteyi uyarıcılık misyonu: Abdülmecit Sivasi'nin tekke şeyhliği ve kürsü vaizliği yanında onu yaşadığı dönemdeki sûfilerden ayrıcalıklı kılan bir özelliğini Muhammet Nazimi şu ifadeyle dile getirir. *"Şeriat ve tarikat yoluna gayrette zerre kadar kusûr ve ihmâlleri olmazdı. Hatta ehl-i sünnet ulemâsının büyükleri olan sûfiyyenin seyyidlerini dalâlet ve bid'ate nisbet edenlerle, fıkıh kitâblarından, tefsîr ve hadîslerden deliller getirmek sûretiyle gerçeği ortaya çıkarmak için mücâdele ve muârazaya giriyor, bunu emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker olarak kabul ediyordu.*(48) Bu tavrı ile ke edilen Sivasi Şeriat ve Tarikat yolundaki gayretleri sebebiyle döneminde yaşanan tartışmalara doğrudan müdahil olmuş, gerek yazdığı eserlerde gerek kürsülerde ve ilmi mahfillerde savunduğu hususları dile getirmekten çakinmemiştir. Onun bu minvalde karşı çıktığı iki zümre vardır. Bunlardan birisi kürsü vaizlerinden oluşan tarikat karşıtı Kadızadeler zümresi, diğeri ise zahir şeriate muhalif davranışlarına fitneye sebep olduklarını düşündüğü İdirisiler. Şimdi kısaca bu iki zümreye karşı takındığı tavrı görmeye çalışalım.

a) Tarikat karşıtı zümrelere ve İdirisilere karşı mücadele misyonu:

Abdülmeccid Sivâsî bir taraftan tekkesinde diğeri taraftan da cami kürsülerinde halkı irşad etmeye devam ederken döneminde ortaya çıkan taşkın fikirli vaizlerle özellikle de bid'atler, tarikat faaliyetleri ve bâzı tasavvufî meseleleri kendine göre tartışma mevzûu yapıp bu yolda gidenlere aşırı hücumlarda bulunan Kadı-zâde'ye ve taraftarlarına karşı sessiz kalmamış, câmî kürsülerinde ve değişik mahfillerde tartışmalara doğrudan katılarak iddiâlara cevâplar vermiştir. Hatta o, bu iddiâlara cevap vermekle kalmayıp, Kadı-zâde'yi, "Ermişleri ve tarikatı tanımıyor, zındıktır." diye ağır bir dille itham da etmiştir⁽⁴⁹⁾.

Kâtip Çelebi iki taraf arasındaki yaşanan

münâkaşalardan dolayı; “Bu iki şeyh zamânında birbirlerinin tam zıddı olup, meşreplerinin başka başka oluşu yüzünden aralarında Besûs savaşı vardı”⁽⁵⁰⁾ demek sûretiyle hadisenin boyutuna dikkat çekmektedir. Kadı-zâde ve Abdülmecîd Sivâsî arasında tartışma konusu olan ve biraz da o günkü fikrî ortamı yansıtan husûsları kaleme alan Kâtip Çelebi, “bu yazdığım konuların çoğunda Kadı-zâde bir tarafı, Abdülmecîd Sivâsî de öbür tarafı tutup, ifrat ve tefrit tarafına giderler, iki şeyhin tarafını tutanlar da birbirleriyle tartışıp kavga ederlerdi.”⁽⁵¹⁾ demektir.

İlk defa Kadı-zâde Mehmed Efendi tarafından tartışma konusu olarak ortaya atılan⁽⁵²⁾ meselelerde⁽⁵³⁾ Kadı-zâde müsbet ilimlerin tahsilinin gerekli olmadığı, Hızır (as)’ın hayâtta olmadığı, ezan ve na’t-ı nebevî, mevlüt, Kur’ân ve sâir şeyleri makamla ve güzel sesle okumanın câiz olmadığı, tarikat erbâbının “devrân” ve “semâ” yapmalarının meşrû’ olmadığı, sigara, kahve ve keyif verici şeylerin harâm olduğu, cemaatle nâfile Regâib, Berat ve Kadir gecesi namazı kılmanın câiz olmadığı, eşânın tesbihinin kâl ile değil, hâl ile olduğu, denizde avlanan hayvanın yenilebileceği gibi husûsları dile getirmiş, örf, adet ve gelenekleri dikkate almayıp, hissiyatı da işe karıştırarak itidalden uzak, müfrit bir tavır takınmıştır. Kâtip Çelebi’nin ifâdesiyle, “ihtilâflı soruları ahmakların ayağını bağlayacak köstekler gibi kullanmıştır”⁽⁵⁴⁾.

Aslında bu tartışmaları, içtimâî hayâtın bütününde meydana gelen sarsıntının bu müesseselerdeki tezâhürü şeklinde yorumlamak mümkündür ve burada dikkat çekici ve vahim olan söz konusu meselelere Kadı-zâde’nin veya Abdülmecîd Sivâsî’nin ne şekilde cevâp verdiklerinden ziyade, meselelerin bizzat kendileri, yâni mâhiyetleridir⁽⁵⁵⁾.

Bir başka vahamet de bu sıradan meseleler bahane edilerek Kadı-zâde ‘nin XVII. yüzyılda devletin türlü alanlarda geri kalışını, Birgivî gibi, bid’atlere bağlaması, câhil halkı okşayan konuşmaları ile onları kendi

taraflarına çekip, bidatlerin kaynağı olarak gördüğü ve gerilemeden sorumlu saydığı mutasavvıflara karşı düşmanca tavır takınmış olmasıdır⁽⁵⁶⁾. Katip Çelebi’nin de ifade ettiği üzere Kadı-zâde’nin ilk bakışta bidat ve hurafelerle mücadele ediyor görünmesine rağmen asıl hedef kitle olarak mutasavvıfları seçmiş⁽⁵⁷⁾, neticede bu karşı duruş, kendine yakın çevreler tarafından idâreye ve tarikatlara karşı yozlaştırılmış bir tasfiyecilik hareketine dönüşmüştür.

Neticede Kadı-zâde’nin bu tavır ve özellikle Halvetîler’e ve Mevlevîler’e yaptığı ağır hücumlar, hem öteki tarikat çevrelerinde, hem de tabîatıyla daha çok Halvetîler ve Mevlevîler arasında bir tepki ve mukâvemet cephesi oluşturmuştu⁽⁵⁸⁾.

Bütün bu zikrettiğimiz husûslarda her iki tarafın da farklı değerlendirmeye gitmeleri onların mizaçlarını aksettirmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Abdülmecîd Sivâsî’nin medrese tahsili yanında meşreb îtibâriyle tasavvuf ehli olması, Kadı-zâde’nin ise medreseden yetişme birisi olması ve tasavvufa uzak durmasına rağmen, Abdülmecîd Sivâsî’nin yaklaşımının Kadı-zâde’ye göre daha mâkul ve mantıkî olduğu dikkate değer. Bu tavır, Kadı-zâde’nin böylesi konuları diline dolayıp, karşı çıkanlara aşırı muhalefetinin arkasındaki niyetin ne olduğunu haklı olarak sorgulamaya götürmektedir.

Kendisini şerâatin müdâffî olarak gören ve bundan dolayı teveccühe mazhar olan Kadı-zâde’nin şöhreti zamânla yayılmaya başlamış, bu şöhret IV. Murat’a kadar ulaşmış ve onun husûsî iltifatına mazhar olmuştur. Kadı-zâde’nin bu durumu söz konusu tartışma konularını ileri sürmesinde ve tartıştığı zümrelere karşı cesaretinde bir dayanak olduğu gibi özellikle padişahın icraatına uygun fetvalar verip (tütün haram sayılması şeklinde verdiği fetva gibi) Pâdişaha yakın olduktan sonra kürsülerde bu iltifattan istifâde ile gerek tarikat erbabını gerekse devlet büyüklerini eleştirmekten çekinmemesinde⁽⁵⁹⁾ de aynı dayanağın rolü olduğu söyle-

nebilir.

Ulaştığı boyutlar dikkate alındığında Kadızadelilerin müfrit tavırları karşısında Sivâsî'nin karşı duruşunun hiç olmasa daha sonraları olduğu gibi tartışmaların fiili sahaya intikalini önleme gibi önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Diğer taraftan bu olayların yaşandığı dönemde İstanbul'da bir çok mutasavvıf ve âlim bulunmasına rağmen, Sivâsî'nin öne çıkıp, düşüncelerini çekinmeden söyleyebilmesi, cesâret sâhibi bir kişiliğe sâhib olduğunu da göstermektedir. Bu cesaretinde Kadızâde'de olduğu gibi idarenin yaklaşımının rolünü de dikkate alınmalıdır.

Abdülmeccid Sivâsî bu dönemde bir taraftan tarikatlere karşı yürütülen bu taassub ile mücâdele ederken, diğer taraftan da, faaliyetlerini gizlice sürdüren Melâmîler ve özellikle İdris-i Muhtefî'nin şerîate muhâlif gözüken, avam tarafından anlaşılması güç olan görüş ve davranışlarını yaymalarına ve bir mani olmadığı halde faaliyetlerini de gizlice sürdürmelerine fiteneye sebebiyet verdiği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmış, herkesin havsalasına sığmayacak taşkın fikirlerin yayılmasına mâni olmaya çalışmıştır. Onun bu tavrını şerîate bağlılıktaki hassâsiyetine ve kişisel mizâcına bağlamak mümkündür. Ayrıca bu durum onun yaklaşımının devletin bu tür hareketlere bakışıyla paralellik arz ettiğini de göstermektedir. Kanaatimize göre gerek Sivâsî'nin gerekse idarî çevrelerin bu guruplara karşı takınmış olduğu tavrın iki gerekçesi vardır: Bunlardan biri, şerîatin hamisi olma sıfatıyla dînî ve siyâsî gücünü koruma çabası, diğeri ise bâzı tarikat ehlinin veya bu kisveye bürünen çevrelerin şerîate muhalif sözlerinin avam tarafından yanlış anlaşılabilceği, dolayısıyla onları şaşkırtıp, dalâlete sevk edebileceği endişesidir ki, her iki halde de gaye toplumun birlik ve beraberliğinin temini ve sosyal zemini sağlam tutma çabasıdır.

Sivâsî'nin en mümeyyiz vasfı belki de Ehl-i Sünnet'in sıkı bir bağlısı ve savunucusu olmasıdır. Onun eserlerinde de sıkça vur-

guladığı ve dikkat çektiği hususların başında şeraite bağlılık ve Sünni çizgiyi koruma gelmektedir.

Muhammed Nazmî, onun bu tavrı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Pîrimiz Hz. Sivâsî, gayet gayret-i Şerî'at ve tarikat çektiğinden, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker itmekte ifrât-ı mübâlağa iderlerdi. Zira nâsın İdris'e nisbet etdikleri kelimât-ı küfür ve illhâd ve zındıkayı istima' itdikde, mü'min ve muvahlidden kizb ve bühtân ve iftirâ sâdir olmaz itikâdında idiler.”⁽⁶⁰⁾ İşte bundan dolayı Kadızâde ve İdrisîler taifesine tâbi olanlar ve kendi tarafından olup, câhil olan kimseler, düşmanlıkta aşırıya gidiyor, “adı çıkan zarara uğrar” sözünde olduğu gibi nice sade gönüllerin gönlü dağılıyor, zâhiren ve bâtinen yüce rütbesine muhabet kademiyle yükselemeyip, kalb nûrları inkâr perdesiyle örtülüyor, hakikat güneşini müşâhededen gafil kalıyorlardı. Eğer Sivâsî Efendi'nin meczûblar ile muâmeleleri, Kadızâde ve İdrisîler'le muârazaları olmasaydı, bütün bu insanlar arasında yüce kadrleri güneş gibi gözüküp, “Ebû'n-Necîb-i zamân”⁽⁶¹⁾ ve “Cüneyd-i Devrân” oldukları ortaya çıkacaktı.”⁽⁶²⁾ Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki aslında Sivâsî'nin bu zümrelere karşı tavrı lehinde değil aleyhinde tecelli etmiştir.

Sivâsî'nin bir başka dikkat çekici vizyonu da idareyle ve padişahlarla olan münasebetlerinde takındığı tavır ve tutumudur.

b) Pâdişahlarla Münâsebetleri ve Uyarıcılık Misyonu

Osmanlı tarihi boyunca genelde pâdişahlarının hürmetini kazanmış olan tarikat şeyhleri onlardan gördükleri desteğe mukâbil devleti her fırsatta desteklemiş, devletin muhafazası ve devamı yolunda gayret sarf etmişler, dini konularda zafiyet yaşandığı, ihmal ve istismar gözlemlediklerinde de onları uyarmaktan çekinmemişlerdir.

Abdülmeccid Sivâsî de, devrin idârecileriyle, özellikle pâdişahlarla iyi münâsebetler içinde olmuş, zamân zamân toplumdaki bozulmalara dikkat çekmiş, bunun düzeltilmesi husûsundaki fikirlerini devlet adamlarına

gerek yazılı gerekse sözlü olarak söylemekten çekinmemiştir. Diğer taraftan devlete hizmet ve sadakati benimsemiş, pâdişahları ulü'l-emr görüp onları yeri geldiğinde övmekten de geri durmamıştır.

III. Murat (982/1574-1003/1595), III. Mehmed (1003/1595-1012/1603), I. Ahmed (1012/1603-1026/1617), I. Mustafa (Üç ay), II. Osman (1027/1618-1031/1622) ve IV. Murat (1032/1623-1049/1640) dönemlerinde ilim ve irfânı, fazîlet ve kemâliyle büyük bir nüfuz ve hürmete mazhar olan Abdülmecîd Sivâsî'yi, pâdişah ve devlet erkânı tarafından da fikir ve re'yine başvuru, duâsına mürâcaat olunan bir şahsiyet olarak görüyoruz⁽⁶³⁾.

Muhammed Nazmî'nin naklettiğine göre, IV. Murat Bağdat seferine çıkarken kılıç kuşanma ve duâ için Abdülmecîd Sivâsî, İsmâil Efendi⁽⁶⁴⁾ ve Kadızâde'yi huzûrlarına dâvet etmiş, âdet olduğu üzere pâdişahın beline Hz. Ömer'in kılıcını Abdülmecîd Sivâsî bağlamış⁽⁶⁵⁾, ordu hareket ettiğinde de pâdişahın önünde yürüyerek onu uğurlamışlardır⁽⁶⁶⁾.

Mesela I. Ahmed ile, karşılıklı îfîmad esasına dayanan samîmî ve sıcak bir münâsebet içinde olduğu ve hatta pâdişahın kendisine, "Pederim" diye hitab ettiği rivâyet edilir⁽⁶⁷⁾. Abdülmecîd Sivâsî'nin pâdişahın zâtına karşı tavrı ise hep sevgi, ta'zimkâr ifâde ve duâ hissiyle doludur. Nitekim onun hakkında: "*Pâdişahımız ehl-i Hak'dır. Niyeti hâlis ve murâdı hakdır. Mercûdur ki, nûr-ı Hakla derûnu pür nûr olup, dâimâ kalb-i Şerîfi i'lâ-i şer'le mesrûr ve a'dâsı makhûr ola*"⁽⁶⁸⁾ diye temennide bulunurken, eserlerinde bu temennisini zamân zamân dile getirmekte, halka ve muhiblerine ulu'l-emre itâati sık sık telkîn etmektedir.

Buna rağmen dini hassasiyetin ihmal edildiği hususlarda idârecileri yönetim ihlalden dolayı uyarmaktan çekinmediğini de tesbit ediyoruz. Nitekim *Letâifü'l-Ezhâr* adlı eserinde pâdişaha şu ikaz ve tavsiyelerde bulunmaktadır:

"*Halkı men sâdedinde olan hükkâm şeriatin hudûduna tecâvüz edip, harâmdan kaçmayınca, avâm-ı nâsdan şeriat hudûdunun dahilinde kimse kalmaz. Şu hâlde bu insanlar üzerine nazîr olan halîfetullâh hazretlerine kulların hizmetini bunlara ısmarladıktan sonra ihmâl etmeyip, onların ne hâlde olduklarını, şeriatın emirlerini uygulayıp uygulamadıklarını, dîni ve ırz-ı saltanatı ve halîfetullâh hazretlerinin devletini himâye üzereler mi, yoksa evvelâ kendileri bu hudûdu çiğneyip de avâm-ı nas dahi bilküllüye bu hudutları çiğneyip, âlemi fesâda vermişler midir bilmesi gerektir. Zîra kullar içinde garazsız kimse eksik değildir. Onlardan bunu sormaya ise himmet ve fesâdı def edecek hâlis niyet gereklidir. Yoksa haşîr gününde sual ve azab, Resûl'u incitmekten korku vardır.*"⁽⁶⁹⁾

Sivâsî aslında "...dört yüz kadar ipek tüccarının idamına yöneldiğinde Zembilli Ali Efendi'nin Yavuz'u uyarması Onun da: "Tedabir-i mülkiyeye karışmak vazifeniz değildir." demesi üzerine Zembilli'nin: "Umur-ı ahiretinizdendir ve bizim hakk-ı müdahalemiz vardır. Bu adamları ikaz ederseniz fi'hâ ve illa ikab-ı azim vardır"⁽⁷⁰⁾ şeklindeki ikazında olduğu gibi idari yükümlülükte ahiret sorumluluğunun ihmal edilmesine vurgu yapmakta ve kendisinde müdahale hakkı bulunmaktadır.

Mesela içkinin İslâm'da değer taşımadığı için mâl sayılamayacağı husûsuna işâretle kendi döneminde onun mâl-ı mütekavvim sayılmasını tenkid eden Abdülmecîd Sivâsî, bu husûsta da aynı vurguda bulunmakta ve pâdişahı uyarak şunları söylemektedir:

"*Pâdişah-ı İslâm'a bu konuda lâıyk olan âyet ve hadîsde harâmlığı sâbit olan şeyden hâsil olan mâldan vazgeçip, kötülüklerin anası olan pisliği kaldırmaktır. Zîra "Ey inananlar! Doğrusu müşrikler pistirler..."⁽⁷¹⁾ âyeti üzere bu murdar şey murdar olan kâfirlerin iken, İslâm yurduna girip, kulların hizmetine sarf edilmesi lâıyk görülmemekte ve insanlardan olan şeytân tabiatlılar tarafından "hazîneye sa'y ediyoruz" diye hak sûretinde gözüküp, İslâm pâdişahını gururlandırma yoluna gitmekte ve bu hareketleri hazînenin bereketini götürmeye sebebiyet vermektedir. Ka-*

semle söylüyorum ki, onların bu tutumları samî-mî olmayıp, bu necis şeyin bir akçesini dahi hazîne neye koymak sa'y değildir. Belki tahribdir. Şâyet pâdişahımız bunu kaldırıp yerine hazîne için gaybdan onun daha azını dilese hazîne bereketlenirdi. Bu konuda varid olan âyât ve hadîslere ta'zîmen bütün fesâdların kökü olan bu kapıyı kapayınız. Belki de Allâh'ın gazabına mazhar olup, etrafta fesâd ve mezâlimin şuyu'una ve düşmanların hücumuna sebep, bu necisin İslâm beldelerinde alınıp satılmasıdır. Kaldığı bu necis olan şeyin alınıp satılmasından hâsil olan kazancın mevcûd fesâdın def'i için harcanması, Allâh'ın gazabı ve fesâdın artmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması ilâhi lâtifelere sebep olup, pek çok zahmet ve mihnet ile def olacak fesâdlar ve zulümler Allâh'ın kudret eliyle ref olurdu." (72)

Muhammed Nazmî, Abdülmecîd Sivâsî ile IV. Murat arasında geçen bir hadîseyi de şöyle naklediyor:

"Sahîh bir nakille anlatıldığı üzere; Sultan Murat Bağdat'ı feth etmeğe niyet ettiğinde Sivâsî Efendi'yi dâvet edip; "Bağdat'ı feth etmeğe niyet ettiğimi duymuşsundur. Fetih müyesser olur mu? Bize haber ver." dediğinde, Sivâsî Efendi; "Evet pâdişahım, "...Siz Allah' (ın dînine, peygamberine) yardım ederseniz, o da (düşmanınıza karşı) size yardım eder..."(73) âyeti ile sâbittir ki, eğer reâyâyâ adâlet eder ve üzerlerinden zulmu def ve gadaba uğrayanlardan afv, fukarâyâ in'âm ve ihsân ile Allah'a nusret edersen, Allah da sâdece Bağdat'ın fethi ile değil daha nice beldelerin fethiyle nusret eder." demiştir.(74) Taraflar arasında bu ve benzeri pek çok sual ve cevaptan sonra, Sultan Murat; "Ben senin müşâhedenden sual ediyorum. Bana müşâhadenden haber ver. Zîrâ kâmil şeyhler Levh-i Mahfûz'a bakıp hakîkate muttali olabilirlermiş. Ben seni tecrübe ediyorum. Eğer sen onlardansan elbette müşâhadenden söylemelisin" der.(75) Sivâsî Efendi de bu ısrâr üzerine "Evet pâdişahım, otuz dokuz gün muhâsara edip, kırkıncı gün fetih müyesser olur." diye müşâhededesini belirtir. Pâdişah; "ya vezîrlerden kimse şehid olur mu?" diye

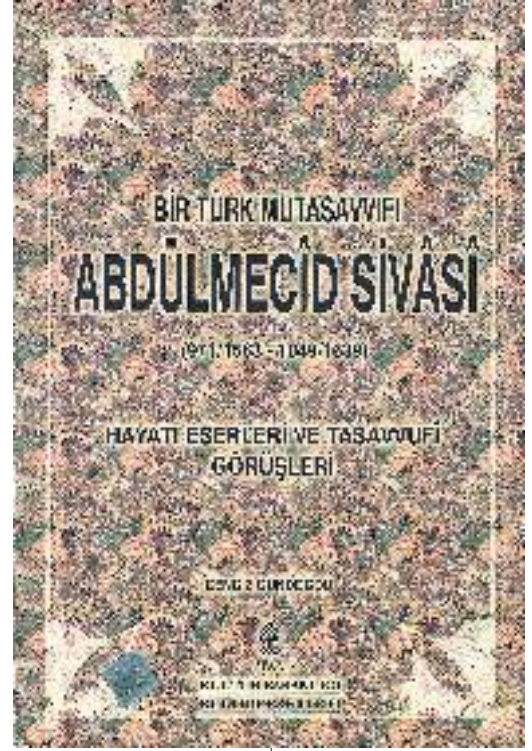
sorduğunda da; "Ve-zîr-i âzam'ın(76) şehid olur Pâdişahım. Lutfedip başka sual sormayın" demiştir."(77)

Bu arada yönetime ahirete taalluk eden meseleler söz konusu olduğunda muhakkik kimselerle meşveretin lüzûmunu ısrârla savunan Abdülmecîd Sivâsî, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

"Pâdişah hazretleri, devletin ömrünün uzun olmasını, dünyâ ve âhîret saâdetini istiyorsa ehl-i Hak kimseleri arayıp bulmalı ve vâki hâli onlardan sormalıdır." (78)

Yine, I. Ahmed'e sunduğu manzum şikâyetnâmede, bu genç hükümdâra memleketin ahvâl ve idâresinin bozukluğunu acı ve sert bir dille anlatmış, muvaffakiyet için kendisine adâlet ve meşveret tavsiye etmişti. Aşağıdaki satırlar bu manzûmeden alınmış beyitlerdir:

Dinle ey pâdişehim nâfi' olan sözlerimi
Habl-i Kur'ân ile sâbit kadem ol bi'l-ikrâm
Bed düâ-yı fukarâdan seni az var sakunur
Habl-i Kur'ân ile sâbit kadem ol bi'l-ikrâm
Şahsa mansıb mu gerek, mansıba âdem mi gerek
Dîn ü devlete layik nedir ey fahr-i kirâm.
Cevr u zulmün sebebi Rûm u Arap içre bu kim
Câhili zâlimi vâli kılarak tutdu zalâm
Biri bu câhile hiç maslahat ısmarlama kim
Geçe ashâb-ı maârif önüne ola imâm
Ulemâ zeyyine girdi cühelâ at saldı
Bu düürür sâha-yi dîni bozan ey fahr-i izâm
Küfr ile mülk durub zulmle durmasa gerek
Sakın ey şâh-ı cihâniyân ü cihândâr müdâm
Tîşe-i hikmetile mezra'a-i ma'delet
Meşveret tohumunu saç sula dimâğ ile müdâm(79)

Netice olarak diyebiliriz ki, Sivâsî, tarîkat şeyhi ve devrin önemli vaizlerinden biri olarak, halk arasında kazandığı nüfuzunu devlet ricâline kabûl ettirmiş, ahirete taalluk eden işlerde bu nüfuzunu kullanarak yöneticileri uyarmaktan kaçınmamıştır.

3. Sivâsîyye Şûbesi'ni İstanbul'da Temsil ve Tesisi

Sivâsîyye, Halvetiyye tarîkatının dört ana kolundan biri olan Şemsiyye'den doğmuş olup⁽⁸⁰⁾, onun tek ve son şûbesidir. Bu şûbe ilk dönemlerde Şemsiyye'nin İstanbul'daki temsilcisi konumunda iken bilâhare müstakil bir şûbe olarak teessüs etmiştir.

Harîrî-zâde ve Sâdık Vicdânî, Şemsiyye-yi Halvetiyyenin dört ana kolundan biri olarak değerlendirip, Sivâsîyyeyi de Şemsiyye'nin bir şûbesi olarak gösterirken⁽⁸¹⁾, *Sefîne* yazarı Şemsiyye'yi ve Sivâsîyye'yi "Sivâsîyye" bölüm başlığı altında ele almakta ve Sivâsîyye'nin Abdülehad Nûrî⁽⁸²⁾ vâsıtasıyla İstanbul'da intişar ederek Şemsiyye adıyla bir Halvetî şûbesinin doğduğunu, bilâhare Şemsiyye'den de Sivâsîyye şûbesinin ortaya çıktığını belirtmektedir⁽⁸³⁾.

Farklı gibi gözükse de bu rivâyetleri birlikte değerlendirdiğimizde, Şemseddîn Sivâsî'nin kurmuş olduğu bu kolun hem Şemsiyye hem de Sivâsîyye olarak isimlendirildiğini de söyleyebiliriz. Öyle ki her iki şekilde isimlendirme yanında, gerek Vicdânî gerekse Vassâf, Şemsiyye'nin Abdülehad Nûrî tarafından İstanbul'da yayıldığı ve orada da bir kolun teşekkül ettiği hususunda birleşirler⁽⁸⁴⁾. Aslında bu şûbe ilk önceleri müstakil bir şûbe olmaktan ziyâde Şemsiyye'nin İstanbul'daki bir temsilcisi konumundadır. Ancak bilâhare gerek Abdülmecîd Sivâsî gerekse Abdülehad Nûrî ve onların halife ve muhibleri tarafından İstanbul ve dışında geniş bir yayılma imkânı bulmuş, neticede Sivâsîyye adı altında müstakil bir şûbe olarak anılmıştır. Her iki şeyh de Şemsiyye kolu içinde bir içtihad ve tecdide gitmemişlerdir⁽⁸⁵⁾. Bu durumda Şemsiyye'nin kolunun Sivâsîyye adıyla anılması her iki şeyhin aynı âileye

mensûb olması ve bu âilenin de Sivâsîler diye tanınmasından kaynaklandığı da söylenebilir. Nitekim Abdülmecîd Sivâsî'nin Yav-sî Tekkesi'nin Sivâsî Tekkesi olarak da anılması, Abdülehad Nûrî'nin ise bu tekke görev yapmamış olması bu hususu teyid etmektedir.

Sivâsîyye şûbesi Abdülmecîd Sivâsî ve Abdülehad Nûrî dönemlerinde İstanbul'da ve sair bölgelerde kısa zamanda yayılmış olmasına rağmen, bu yaygınlığı ve şöhreti, onlardan sonra devam edememiştir.

Muhammed Nazmî bu husûsu dile getirirken şöyle demektedir: " *Fî zemâninâ bu tâife-i âli-şân ve bu zümre-i ârifân-ı kerâmet-ünvân ve bu câmi'-i kemâlât-ı insâniyye-i ilâhiyye olan mahbûb-ı cenâb-ı Rahmân, ekall-i kalîl, belki inkırâz mertebesine varmıştır*"⁽⁸⁶⁾. Muhammed Nazmî bu inkırâzın gerekçesini ise şöyle açıklamaktadır; " *Hak budur ki, mürşidler ümmî olub, evlâd-ı meşâyih seccâde nişân-i peder olalı, ekserî dervîşan, tağyirü's-şekli li-eclî'l-ekl etmişlerdir.*"⁽⁸⁷⁾

Hüseyin Vassâf Bey *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'*ye dayanarak, İstanbul'da zamanla bu şûbeye mensûb kırk kadar zâviyenin teşekkül ettiğini haber verdikten sonra, bunların hayli şöhret kazanmalarına ve Abdülehad Nûrî'nin zamanının müceddidi olmasına rağmen, tarîkatın devamını sağlayacak kudretli hâlefler yetiştirilememiş olmasından dolayı, daha fazla yayılmadığı gibi, mevcûd zâviyelerinin de zamanla diğer kollara mensûb meşâyihin idaresine verildiğini ifade eder.⁽⁸⁸⁾

4. Eyüp'te Bir Sivâsî Ocağı: Sivâsî Tekkesi

Eyüp Nişanca semti, Dügmeçiler mahallesi, Nişanca caddesi üzerinde⁽⁸⁹⁾ türbesinin de bulunduğu bahçede 120 ada 34 parsel üzerine inşa edilen Abdülmecîd Sivâsî'nin evi⁽⁹⁰⁾ o henüz hayatta iken vezîrler, ulemâ, devlet erkânı, tarîkat şeyhleri, fukarâ ve dervîşlerden, her gün kırk-elli, belki daha fazla kimsenin toplandığı ve sabah akşam beşer altışar sofraya yemek verilen, sohbet ve zikir

halkaları oluşturulan bir mekân olarak hizmet vermiştir⁽⁹¹⁾.

Nazmi Efendi Sivâsî'nin hânesinde dört hanımı ve onbeş-yirmi kadar hizmetçisinin bulunduğunu ve hiç bir maddi sıkıntı çekmediği gibi onlara oldukça rahat bir hayât temin ettiğini, eline geçenleri evlâtlarına paylaştığını, meselâ türbesi civârındaki bahçeyi oğlu Abdülbâki Efendi için, aynı civârda küçük kızı Râziye için çok odalı bir hâne, büyük kızı Âlime ve ortanca kızı Safiye için birer hâne satın aldığını, her birini tezyin ve tefriş ettiklerini naklediyor ki bu rivayet Sivâsî ailesinin bu bahçe ve etrafında kümelenildiğini ve buranın adeta bir Sivâsî ocağı şeklinde hizmet verdiğini göstermektedir⁽⁹²⁾.

Bu ev Sivâsî henüz hayatta iken resmen tekke niteliğine kavuşmamış olsa da, çok sayıda müridinin uğrağı olduğu ve fiilen bir tekke gibi çalıştığı söylenebilir. Baha Tanman'ın tesbit ettiğine göre Vakıflar İstanbul Baş Müdürlüğü Arşivi'ndeki Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri'nde Abdülmecîd Sivâsî'nin Eyüp'te bir tekke vakfetmiş olduğunu belirten, târihsiz bir kayıt⁽⁹³⁾ buranın daha sonraları tekke olarak hizmet verdiğini te'yîd etmektedir.

Tanmanın tespitine göre, Batıda Eyüp-Nişanca caddesi, diğer yönlerde komşu parsellerle çevrili olan tekke arsasının batı kesimi türbelere ve hazîreye, doğu kesimi tekkenin diğer bölümlerine tahsis edilmiştir. Geçen yüzyılda yenilenmiş olması gereken, hepsinin ahşap olduğu bilinen tevhîdhâne, harem, selâmlık ve diğer birimler Cumhûriyet döneminde ortadan kalkmış, arsanın bir kesimine Nişancı Ortaokulu inşâ edilmiştir⁽⁹⁴⁾.

Aslında Sivâsî Tekkesi'nin postuna geçen şeyhlerin dökümünün ele geçirilememiş olması, diğer taraftan mecmûa kayıtlarında bu semtte Sivâsî Tekkesi diye bir tekkenin yer almamış olması buranın resmî bir hüviyet kazanmamış olduğunu da düşündürmektedir.

Tanman, bâzı kaynaklarda(kaynak belirtmiyor) Eyüp'teki Sivâsî Tekkesi'nin Abdülehad Nûrî'nin adıyla anıldığını söylemektedir. Diğer taraftan tekkenin hazîresinde bir çok başka tekkenin (Mehmet Ağa, Ferrûh Kethüdâ, Zıbın-ı Şerîf, Yahyâ-zâde) postnişinlerine âit mezarların bulunduğunu, bunların dışında hazîrede mezarları tesbit edilen Şeyh Abdussamed Efendi (ö.1067/1656), Şeyh Abdülmecîd Efendi (ö.1130/1717), Yahyâ oğlu Şeyh Mehmed Efendi (ö.1165/1751) ile Şeyh Seyyid Ahmed Bey'in (ö.1245/1829) de burada postnişin olmalarının ihtimâl dâhilinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca II. Mahmûd'un kızı Sâliha Sultan'ın 1249/1834'teki düğününe dâvet edilen Halvetî şeyhleri arasında "Eyüb Ensârî'de Abdülehad Nûrî Tekkesi(?) şeyhi Seyyid İbrâhîm Efendi'nin" şeklinde bir ibarenin bulunduğunu, Bandırmalı-zâde A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90 târîhli *Mecmûa-i Tekâyâ*'sında da Şeyh Tefvik Efendi'nin ismi geçtiğini, son postnişin de Şeyh Salâhî Bey olduğunun bilindiğini, Dâhiliye Nezâreti'nin R. 1301/1885-86 târîhli istatistik cetvelinde de tekkede 5 erkek ile 5 kadının barındığı şeklindeki bilgilerden hareketle, bu tekkede meşîhâtın Sivâsîlik'ten Sünbülîk'e intikal ettiğini; ancak *Mecmûa-i Tekâyâ*'daki kayıta Eyüp'teki Sivâsî tekkesinde Sivâsîliğin yaşatıldığı, bayram haftalarında Sünbülî âyînine yer verildiğini belirtmektedir⁽⁹⁵⁾. Tanman'ın tespit ettiği "Eyüb Ensârî'de Abdülehad Nûrî Tekkesi" şeklindeki kayıta söz konusu edilen tekke müstakil bir tekke değil muhtemelen yine Sivâsî'nin bir tekke vazifesi de gören evi olmalıdır.

Tanman'ın Sivâsî'nin evi için, resmen tekke niteliğine kavuşmamışsa bile fiilen bir tekke gibi çalıştığı şeklindeki değerlendirmelerine katılmak mümkündür. Ancak buranın müstakil bir tekke olarak zikredilmesi hele hazîresinde medfûn bulunanların bu tekkenin postnişini oldukları kanâati tetkike muhtaçtır.

Nitekim Nişancı Mehmed Paşa Tekkesi şeyhi Şemsiyye büyüklerinden Şeyh Abdül-

bâki Efendi'nin (ö.1166) Rûmeli Hisârı'ndayken vefât etmesi üzerine, kışın şidetli olmasından dolayı naklinin mümkün olmamasından, babası ve dedesinin bulunduğu hazîreye değil de Rûmeli Hisârı yakınındaki "şehidlik" kabristanına gömüldüğüne dâir rivâyet⁽⁹⁶⁾ Şemsî-Sivâsî âilesine mensûb meşâyih ve müridânın bu türbenin bulunduğu bahçenin hazîresinde gömülmesi gibi bir geleneğin olduğunu düşündürmektedir.

5. Vefâtı ve Türbesi

Abdülmeccid Sivâsî yetmiş sekiz yıllık hareketli ve bereketli bir ömürden sonra, hicrî 1049 Cemâziyelâhir, Milâdî 1639 Ekiminde İstanbul'da vefât etmiştir. Vefâtından sonra Eyüp Nişanca'da Mustafa Paşa Caddesindeki Nişanca Câmii (Nişancı Mustafa Paşa Camii) civârında, kendisine âit evin bahçesinde defnedilmiştir⁽⁹⁷⁾.

IV. Mehmed'in annesi Mahpeyker Vâlide Sultan (ö.1062/1651), Abdülmeccid Sivâsî'nin vefâtından iki yıl sonra gördüğü bir rüyâ üzerine kâhyası Behrâm Ağa nezâretiyile kabrinin üzerine bir türbe yaptırmıştır⁽⁹⁸⁾. Muhammed Nazmî, Abdülmeccid Sivâsî'nin kabri üzerine türbe yapılmasını Mustafa Dede'nin⁽⁹⁹⁾ şöyle naklettiğini kaydetmiştir.

"Azîzim Sivâsî Efendi vefât ettikten sonra perîşan bir hâlde dolanırken, kalbime "Hz. Azîz'in hayâtında kırk yıldan fazla hizmetlerinde bulundun, vefâtlarından sonra da ömrünün sonuna kadar ayakları ucunda ikâmet ve rahat eyle." diye ilhâm geldi. Ben de mübârek ayakları ucuna bir hasır döşeyip, gece-gündüz orada kaldım. Sonra Hz. Azîz bana tevessül buyurup; "Nedir hâlin Mustafa Dede? Ne işlersin? Çok zamândır gece-gündüz demeden zahmet çektin, bizden ayrılmadın. Yarın üzerime türbe inşâ edilir, müsterih olursun." buyurdular. Sabah Kösem Vâlide Sultan, Kethüdâları olan Behrâm Ağa'ya; "Mîmâr Ağa'yı alıp, kutb-ı evliyâ Sivâsî Efendi'nin kabrine varıp, sağlam ve güzel bir türbe inşâ edin." diye emir verdiler. Türbe tamâm olduğunda, Sivâsî Efendi'nin halîfe, mürid ve sevenleri bir araya gelip, Kur'ân okuyup, tev-

hîd, zikir ve duâlar ettiler. Meğer Vâlide Sultan Sivâsî Efendi'yi rüyâlarında görüp; "Hâtûn siz bizimle Resûlullâh'ın yanında ru'yetullâh'a mazhar olacaksınız." demeleri üzerine bu türbe-yi inşâ ettirmişler."⁽¹⁰⁰⁾

Türbe tamam olduktan sonra, Mustafa Dede otuz yıldan fazla türbedârlik hizmetine devâm etmiş, vefât edince Sivâsî Efendi'nin kabrinin baş uçuna defnedilmiştir⁽¹⁰¹⁾. Türbede bulunan ikinci kabir Abdülmeccid Sivâsî'nin oğlu Şeyh Abdülbâki Efendi'ye aittir⁽¹⁰²⁾.

Hüseyin Vassâf bu türbede her iki bayramın son günlerinde meşâyih ve Hak âşıklarının toplanıp, sandükalarını ortaya alarak etrâfında devrân ve zikir ettiklerinden bahsetmektedir⁽¹⁰³⁾.

R. Ekrem Koçu türbe hakkında bilgi verirken kendi döneminde buranın çok harap bir hâlde olduğunu, tavanının çökmüş, içinin taş, toprak dolduğu ve duvarlarının da çökmek üzere olduğundan bahsetmekte, semt halkınca Abdülmeccid Sivâsî'nin türbesinin, "Büyük Türbe", Abdülehad Nûrî'nin türbesinin de "Küçük Türbe" diye meşhûr olduğunu söylemektedir⁽¹⁰⁴⁾.

Koçu'nun bu yazısının yayınladığı yıllarda (1946) harap hâlde olduğunu öğrendiğimiz bu mekân, Vakıflar idâresi tarafından 1970'te aslına uygun olarak inşâ olunmuştur⁽¹⁰⁵⁾. Türbe günümüzde hâla ma'mur bir hâlde olup Şirin Baba diye tanınan rahmetli İskender Korkmaz Bey'in nezaretinde bu hâlde getirilmiştir. Aynı zâtın nezaretinde türbe hazîresinde toprak altında gömülü kalan mezar taşlarının ve kabirlerin ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Fındıklılı Abdülmeccid Sivâsî'nin türbesinin bulunduğu bahçenin hazîresinde Halvetî tarikatının büyüklerinden ve bu âileye mensûb seksen kadar zevâtın mezarlarının bulunduğu bahsetmektedir⁽¹⁰⁶⁾.

Kare planlı Türbe kârgir duvarlı tuğla hatıllı olarak kesme taştan yapılmıştır. Ahşap geniş saçaklı ve kırma çatılı olup, 8,50x8,50m plan üzerine inşâ edilmiştir. Tür-

bede Abdülmecîd Sivâsî'nin sandukasıyla berâber, oğlu Abdülbâki Efendi'nin sandukası da yer almaktadır⁽¹⁰⁷⁾.

Sonuç

Abdülmecîd Sivâsî XVII.yüzyıl Osmanlı döneminin gerek siyasî, gerek iktisadî, gerekse idarî açıdan problemlerin doruğa çıktığı, bunun yanında dinî ve fikrî yönden ayrılıkların ve kavgaların giderek arttığı bir ortamda yaşamıştır. O bu ortamda ayrılık sebebi sayılan tartışmalara doğrudan katılmış, bir taraftan idâreyle yakın münasebetler içinde problemlerin çözümüne dair katkıda bulunmaya çalışırken, diğer taraftan da hem tarikatlere karşı sürdürülen taassub ile mücâdele etmiş, hem de, tarikat ve tasavvuf yolundan herkesin havsalasına sığmayacak taşkın fikirlerin yayılmasına mâni olmaya çalışmıştır. Onun bu tavrını Ehl-i Sünnet'in sıkı bir bağlısı ve savunucusu olmasına bağlamak mümkündür.

Sivâsî sadece vaizlik ve tasavvuf kültürüne vakıf vasfıyla değil aynı zamanda tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimlerle, Arapça ve Farsça gramer ilimleri yanında, yazdığı şiirler ve oluşturduğu *Dîvan*'ıyla da üzerinde durulmaya değer edebî bir kişiliğe sâhiptir. Netice olarak tetkiklerimiz göstermiştir ki, Abdülmecîd Sivâsî Osmanlı'nın tasavvuf ve tefekkür târihi açısından dikkate alınması gereken önemli bir şahsiyettir.

(1) A. Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Puritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış", *Kadıızâdeliler Hareketi*", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XIX, Sayı: 1-2, Ank. 1979-1983, s. 208.

(2) Kadı-zâde Mehmed Efendi ilk tahsilini Balıkesir'de Birgivi Mehmed Efendi'nin talebelerinden almıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek tahsilini orada tamamlamıştır. Dursun-zâde Abdullah Efendi'nin yardımcılığını da yapan Kadı-zâde, daha sonra Tercüman Yunus Tekkesi Şeyhi Ömer Efendi'nin teşvikiyle önceleri süflîliğe heves etmiş, fakat meşreb ve anlayışına uygun bulmadığından bu yolu bırakıp, kürsülerde nasihat etmeyi seçmiştir. 1044/1634 yılında Pâdişah ile Revan Seferi'ne giderken yolda hastalanıp, Konya'dan geri döndükten sonra 1045/1635 târihinde vefât etmiştir. Topkapı hâricindeki İki Kapı civarında meffundur. Daha geniş bilgi için bk. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ahâk*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), MEB Yay., nr. 2122, İst. 1993, s. 108; a. mlf., *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, Ceride-i Havâdis Matbaası, İst. 1310, II, 182-183; Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, (Ravzâtü'l-Hüseyn fi Hülasâti Ahbarî'l-Hafikîn, (çev. Zuhûri Danışman), Zuhûri Danışman Yay., İst. 1967, VI, 2717, 2718; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, (Neşre haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989, I, 59; Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Târihi*, TTK Basımevi, Ank. 1973, III, 355; Yurdaydın, H. Gazi, *İslâm Tâ-*

rihi Dersleri, AÜF Yay., nr. 182, Ank. 1988, s. 125; Gölpinarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İnkılab ve Aka Yay., İst. 1983, s. 158; Gündoğdu Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 85 vd.

(3) Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", s. 208.

(4) Ocak, a.g.m., s. 220.

(5) Bk. Mehmed Murad (Mizancı), *Târih-i Ebu'l-Fârûk*, Matbaa-i Amidi, İst. 1329, V, 301.

(6) Mehmed Murad, VII, 57.

(7) Naîmâ, VI, 2720, III, 1222. IV. Murat'ın Abdülmecîd Sivâsî'ye karşı tavrı için bk. Muhammed Nazmî, *Hedîyyetü'l-Ihvan*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) (haz. Osman Türer), (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank. 1982, s. 142 vd.

(8) Ocak, a.g.m., s. 219.

(9) Yurdaydın, *İslâm Târihi Dersleri*, s. 109; a. mlf., "Türkiye'nin Dinî Târihine Umumi Bir Bakış", *AÜİFD*, Ank.1961, IX/109, s. 116.

(10) Yusuf Ziya İnan, *İslâm'da Melâmîliğin Târihi Gelişimi*, Bayramşık Yayınevi, İst. 1976, s.117.

(11) Bkz. Öngören, Reşat, "Şeriatin Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleymân Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Aziz Mahmut Hüdâyi Vakfı İlim Araştırmalar Merkezi Yay., İst. c. I, sy. 1, Ocak-Hazîrân 1996, s. 136-137.

(12) Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, Seha Neşriyât, İst. ts., s. 66.

(13) Işın, Ekrem, "Abdülmecîd Sivâsî" md., *DBİA (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi)*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İst. 1994, I, 21.

(14) "Zile" o dönemlerde Sivas ilinin Tokat sancağına bağlı bir kasaba idi. Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihrân Matb. İst. 1311/1893, II, 2444. Zile şimdi Tokat'ın bir ilçesi durumundadır.

(15) Nazmî, s.120; Müstakim-zâde Süleyman Saadeddîn, *Hülasâtü'l-Hedîyye*, Millet Ktp., Ali Emiri, Şeriyye, nr.1082, vr. 23b; Hulvî, Cemâleddîn, *Lemezât-ı Hulvîyye ez-Lemezât-ı Ulvîyye*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmûd Efendi, nr. 4546; Millet Ktp., Şeriyye, nr. 1100, vr. 202; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-ı Ebrâr ve Şerh-i Esmâ-ı Esrâr*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2306-2309, vr. 302; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcîmi Musannifî'l-Kütübî'l-Arabiyye*, (Yayına haz. Rifat Rıza Kehhâle), Dimeşk, 1352/1958, VI, 170; Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, I, 62; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-Arifin Esmâ'ü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1945-1947, I, 620; Hoca-zâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye, İst. 1317/1899, s. 84; Mehmet Süreyya, *Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye (Sicill-i Osmâni)*, Matbaa-i Amire, İst. 1311/1893, III, 400; Uzunçarşılı, III, 350.

(16) Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 107; Vassâf, III, 302; Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000. Ömrünün çoğunu İstanbul'da geçirmiş olmasından dolayı olsa gerek, ismine "İstanbulî" nisbesini de eklemiştir. Bk. Müstakim-zâde, *H. Hedîyye*, vr. 2a.

(17) Horasan'dan gelip Zile'ye yerleşen Ebu'l-Berekât Muhammed b. Hacı İlyas'ın dört oğlundan en büyüğü olan bu zât, Halvetî büyüklerinden Abdülmecîd Şirvânî (ö.971/1563)'nin talebesi ve halifesidir. 1000/1591 târihinde Zile'de vefât etmiştir. Receb Sivâsî, a.g.e., vr.40a ; Nazmî, s. 118; Şeyhî, I, 52; Mehmet Tâhir, II, 21.

(18) "Kara Şems" olarak şöhret bulan bu zât "Şems-i Aziz" ve "Sivâsî-zâde" olarak da anılmıştır. Günümüze yakın kaynaklarda daha ziyâde "Şemseddîn Sivâsî" ismiyle zikredilmektedir. 926/1519 târihinde Zile'de dünyâya gelmiştir. Abdülmecîd Sivâsî'nin amcasıdır. Abdülmecîd Şirvânî'nin terbiyesinde kısa sürede seyr ü sülûkunu tamamlamış ve ona onbir yıl hizmet edip hilâfet almıştır. Zile'ye yerleştikten sonra elli yıl kadar seccâde-i irşâdda bulunmuş, 1006/1597 târihinde Sivas'da vefât etmiştir. Anadolu'nun muhtelif yerlerine yayılmış pek çok halîfesi vardır. Halifeleri içinde en meşhûru ise Abdülmecîd Sivâsî'dir. Geniş bilgi için bkz. Receb Sivâsî, *Necmü'l-Hüddâ fî Menakibi-ş-Şeyh Şemseddîn Ebû's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâil Kitablığı, nr. 694/2; Nazmî, s. 108; Müstakim-zâde, *H. Hedîyye*, vr. 22b; Şemseddîn Sivâsî hakkında ayrıca bk. Hulvî, vr. 202; Sâdık Vıcdanî, Ebû Rıdvân, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye*, Evkâf-ı İslâmiyye Matb., İst. 1919-1922, s. 114-115; Hoca-zâde, s. 90-94; Mehmet Süreyya, *Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye (Sicill-i Osmâni)*, Mat-

baa-i Amire, İst. 1311/1893, III, 165; *Meşâyih-i Osmâniye'den Sekiz Zâtın Terâcîm-i Ahoâlî*, Kütüphâne-i İslâm, İst. 1318/1908, s. 7-13; Ayvansarâyî, Hüseyin b. İsmâil, *Tercümetü'l-Meşâyih*, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi, nr. 1375, vr. 5a-5b.; *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matb., İst. 1311/1893, IV, 2799.

(19) Abdülmecid Sivâsi biat etmek istediğinde amcası; "*Abdülmecid sen zâhir-bînsin ve ilm-i zâhirde ferid olduğundan, ilim sana gâyet vücut vermiştir. İrşâd ve tecellî sana geç vâki olur. Ama gâyetli olursan cümle ihvânını sebk edip, cümleden âli olursun.*" şeklinde bir çekinge ortaya koysa da bilahare onun ısrarını kıramayıp intisabını kabul etmiştir. Receb Sivâsi, *Necmü'l-Hüddâ fi Menakibi's-Şeyh Şemseddin Ebû's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâil Kitablığı, nr. 694/2, vr. 33a; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24a; Vassâf, III, 302.

(20) Nazmî, s. 123.

(21) Receb Sivâsi, vr. 32b; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24a.

(22) Görev yaptığı beldelerde ona karşı oldukça fazla teveccüh olmuş, binlerce insan onun va'z, nasihat ve devrânlarına iştirak etmiştir. Receb Sivâsi, vr. 32b; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24a; Vassâf, III, 256.

(23) Receb Sivâsi, vr. 33b; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24a; Şeyhî, III, 62; Vassâf, III, 256; Mehmet Süreyya, III, 400; Hoca-zâde, s. 85; R. Ekrem Koçu, "Abdülmeccid Efendi" md. *İstanbul Ansk.*, İstanbul Yayınevi, İst. 1946, I, 100.

(24) Receb Sivâsi, vr. 38a; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, vr. 23a.

(25) Receb Sivâsi, Şemseddin Sivâsi'nin kardeşinin oğlu, damadı ve halifesidir. Sivas'ta Şemseddin Sivâsi dergâhında medfundur. Bk. Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 120.

(26) Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 23a.

(27) Nazmî, s. 123; Şeyhî, III, 63; Hoca-zâde, s. 85-86; Koçu, "Abdülmeccid Efendi", I, 100.

(28) Bu dergâhın ismi *Seyhatnâme*'de "Sivâsi Efendi Dergâhu" olarak geçmektedir. Vakfiye târihi, 1004/1596 dır. Bk. Saim Savaş, *Bir Tekke'nin Dini ve Sosyal Târîhi*, Dergâh Yay., İst. 1991, s. 31.

(29) Nazmî, s. 124; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24a; Şeyhî, III, 63; Vassâf, III, 256.

(30) Bk. Nazmî, a.y.; Şeyhî, ay.; Mehmet Süreyyâ, III, 400; Hoca-zâde, s. 85; Vicdânî, *Halvetiyye*, s. 116; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 120; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Târîhi (Tabakatü'l-müfessirin)*, Bilmen Yay. İst. 1974, II, 693; *Türk Ansiklopedisi*, "Abdülmeccid" md., Milli Eğitim Basımevi, İst. 1968, I, 63; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Abdülmeccid Sivâsi" md. Gelişim Yay., İst. 1986, I, 33; Uzunçarşılı, III, 350; Koçu, "Abdülmeccid Efendi", I, 100.

(31) Bk. Nazmî, s. 124; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24a; Şeyhî, III, 63, III, 400; Mehmed Süreyyâ, III, 400.

(32) Bk. Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y.; Şeyhî, a.y.; Mehmet Süreyyâ, a.y. Abdülmeccid Sivâsi'nin İstanbul'a gidiş târihi 1599 veya 1600 târihlerinde olmalıdır.

(33) Bk. Nazmî, s. 125; Şeyhî, III, 63; Mehmet Süreyyâ, III, 400; Hoca-zâde, s. 86; Vassâf, III, 256.

(34) Bk. Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y. vr. 24b; Şeyhî, a.y.; Hoca-zâde, a.y. Muhammed Nazmî Abdülmeccid Sivâsi'nin burada yapmış olduğu va'zlara pâdişah da dahil pek çok insanın teveccüh gösterdiği, va'z ve derslerinde câminin tamamen dolduğu, halkın namazda birbirinin sırtına secde ettiğini nakletmektedir. Bk. Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y.

(35) La'li Efendi, gerek Abdülmeccid Sivâsi'nin gerekse buraya gelip giden fukarânın ihtiyaçlarını da karşılıyormuş. Bk. Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24b. Bu arada Baha Tanman Bey'in tesbitine göre Sivâsi'nin bu eve yerleşmesi III. Mehmed'in cülûsu ile La'li Efendi'nin vefâtı arasında (1595-1598) gerçekleşmiş olmalıdır. Bk. M. Baha Tanman, "Sivâsi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İst. 1994, I, 16. Bizim tesbitlerimize göre Abdülmeccid Sivâsi'nin İstanbul'a gelmesi 1599'dan sonra olduğu için bu eve yerleşme tarihi de 1599'dan sonra olmalıdır.

(36) Mehmed Ağa Dergâhu olarak bilinen bu zâviye, Beyceğiz Mehmed Câmii caddesi Çulhacı sokağı üzerinde inşa edilmiştir. Cami, tekke, hamam, çeşme ve türbeden oluşan bir külliye birimidir. Burası "Bayram Velî Tekkesi" olarak da zikredilmektedir. Bu tekkenin ilk postnişini Şeyh Hızır Efendi olduğu için bazı kaynaklarda "Hızır İlyas" adı ile de anılır. Mehmed Ağa Külliyesi içinde câmiden bağımsız bir kitle meydana getirmiş olan bu

tekkenin hâlen Amca-zâde Hüseyin Paşa Medresesi'nde (eski Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde) bulunan, manzum metni Bahâî'ye âit ta'lik hatlı kitâbe, câmi dışında kalan tekke bölümlerinin 1312/1894'te II. Abdülhamid tarafından yenilendiğini belgelemektedir. Sadece Cami ve hamamın ayakta olduğu bu külliyeinin diğer kısımları yıkılarak bugün tarihe karışmıştır. Ayvansarâyî, Hüseyin, *Vefeyât-ı Hadikatü'l-Cevâmi'*, İÜ Ktp., TY, nr. 2464, I, 197-199; Koçu, *İst. Ans.* VIII, 4483; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Süfîler Devlet ve Ulema*, OSAV Yay. İst. 2001, s. 199; Tarkan Okçuoğlu, "Mehmed Ağa Külliyesi" *DBİA*, V, 355-356.

(37) Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y.; Şeyhî, III, 63; Mehmet Süreyyâ, III, 400.; Vassâf, III, 256; Hoca-zâde, s. 86; Ayvansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, vr. 10a.

(38) Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y.; Şeyhî, a.y.; Mehmet Süreyyâ, a.y.; Hoca-zâde, a.y.

(39) Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y.; Şeyhî, a.y.

(40) Bu Tekke, Sivâsi Halvetî Tekkesi olarak da bilinmektedir. Fâtih ilçesinde, Sultan Selim Külliyesi yakınındaki Aspar Su Haznesi'nin güneybatı köşesinde, bugünkü Dâruşşafaka Lisesi sınırları içerisinde Şeyh Resmî mahallesi, Yavuz Selim caddesi, Alınaki Sokağında inşa edilmiştir. Kurucusu Muhyiddin Mehmed İskilibi (ö.920/1514)'nin lakabından ötürü "Yavsi Baba Tekkesi" diye anılmıştır. Bayramiğin İstanbul'daki ilk büyük örgütlenme merkezi sayılan ve XV. yüzyılın sonlarında şehir hayatına giren bu tarikatın Tennürî kolu tarafından kurulmuş, daha sonra Halvetîliğe bağlı Sivâsi ve Sümbülî Meşihâtına sahne olmuştur. Bu tekke-deki Bayramî meşihâti 1566'ya kadar Muhyieddin Mehmed Efendi'nin hâlifeleri tarafından yürütülmüştür. 1576'ya kadar teberükken Bayramî icâzeti almış Halvetî şeyhleri tarafından idare edilen tekkeye Abdülmeccid Sivâsi'nin 1604'de postnişin olmasıyla Bayramî Şemsî meşihâti son bulmuş ve bu târihten itibaren 1798'e kadar tekke, Halvetîğin Sivâsi koluna mensub şeyhler tarafından yönetilmiştir. Sultan Selim Çukurbostanı'nın güneybatı köşesini işgal eden tekkeden günümüze herhangi bir yapı gelmemiştir. Ancak burada yer alan küçük bir Bizans sarnıcı, tekkenin kiliseden dönüştürülmüş bir yapı olduğunu bildiren târihsel kayıtları doğrulamaktadır. R. Ekrem Koçu kendi döneminde yıkılmış olan bu dergâhtan, duvarı yan çökmüş bir mezarlık kaldığından bahsetmektedir. Günümüzde ise yalnızca türbe haziresinin şebekeli ön duvarı, yol genişletilmesi sonucu Yavuz Selim caddesi'nin ortasında kalmış olup, ardındaki sette yer alan birkaç kırık mezar taşından başka tekke târihine ışık tutacak herhangi bir emâre yoktur. Bk. Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Hadikatü'l-Cevâmi'*, I, 121-122; Koçu, *İst. Ans.*, VIII, 4484; Ekrem İşin, "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİA*, VII, 445-446; Özdamar, s. 303; Koçu, *İst. Ans.*, I, 100. Bu tekkede görev alan meşâyih için bkz. Zakir Şükri, *Mecmû'a-i Tekâyâ*, Eserin Klaus Kreiser tarafından yapılan neşri, İst. 1980, 60-61. İşin Sivâsi'nin bu tekkeye 1576 târihinde postnişin olduğunu söylüyorsa da bizim tesbitlerimize göre bu doğru değildir.

(41) Nazmî, a.y.; Şeyhî, I, 63; Vassâf, III, 256-257; Hoca-zâde, a.y.; Ayvansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, vr. 10a. Abdülmeccid Sivâsi'nin Mehmed Ağa Tekkesi'nden Yavsi Tekkesi'ne naklolma târihini Tefvik, 1013/1604 olarak vermektedir. Bk. Tefvik, *Mecmû'atü'l-Terâcîm*, İÜ Ktp., TY, 192, vr. 24a. Abdülmeccid Sivâsi'den boşalan Mehmed Ağa Zâviyesi ise Bezci-zâde Muhyiddin Seyyid Mehmed Efendi (ö.1020/1611)'ye verilmiştir. Nazmî, s. 125, 126; Müstakîm-zâde, *H. Hediyye*, vr. 24b; Şeyhî, I, 63.

(42) Nazmî, s. 125; Şeyhî, I, 63.; Mehmet Süreyyâ, III, 400; Hoca-zâde, s. 86. A. Sivâsi'den boşalan Şehzâde Câmii va'ziyesi Fâzil Musallî Efendi'ye tevcih olunmuştur. Nazmî, s. 125.

(43) Bk. Naîmâ, II, 705.

(44) Bk. Vassâf, III, 256.

(45) Nazmî, s. 126-127(1 numaralı dipnottan den naklen).

(46) Nazmî, a.y.; Şeyhî, III, 63; Mehmet Süreyyâ, III, 400; Hoca-zâde, s. 86.

(47) Koçu, *İst. Ans.* I, 100.

(48) Bk. Abdülmeccid Sivâsi, *Miskâlu'l-Kulûb*, İÜ Ktp., TY., nr. 2311, vr. 9b-10a.

(49) Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s.112.

(50) Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 108. Besûs iki Arap kabilesinin kırk yıl savaşmasına sebep olan bir kadının adıdır. Uzun süre giden ve başarıya sonuçlanmayan savaşlar için kullanılan bir tabir olmuştur.

- (51) Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 120. Ayrıca bk. Naîmâ, VI, 2718.
- (52) Bk. Naima, VI, 2716; Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", s. 217.
- (53) Bk. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 183; Naîmâ, a.y.; Mehmed Murad, VII, 58-59; Uzunçarşılı, III, 357; Yurdaydın, *a.g.e.*, s. 126-127; Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", s. 217; Arslan, *İmam Birgivi, Hayatı Eserleri*, s. 72-73; Türer, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 23; Mustafa Kara, *Niyazi-i Mısrî*, TDV Yay., Ank. 1994, s. 5-6. Bu konuların daha geniş değerlendirmesi ve mahiyetleri hakkında bk. Kâtip Çelebi, *Mizânî'l-Hak*, s. 5-109.
- (54) Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 112.
- (55) Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", s. 218.
- (56) Bk. Yurdaydın, s. 125.
- (57) Kâtip Çelebi, *Mizânî'l-Hak*, s. 112; a. mlf., *Fezleke*, II, 183; Uzunçarşılı, III, 356.
- (58) Mevlevîlerden bu harekete tepki gösterenlerin başında İsmâil Ankaravî (ö.1041/1631) geliyordu. Ankaravî'nin karşı tavır Aziz Mahmûd Hüdâyî tarafından da takdir ve tebtil ediliyordu. Mehmed Tâhir, *Meşâyih-i Osmâniye*, s. 22.
- (59) Yazdığı bir kasidede Pâdişaha, İstanbul halkının zevke, sefâya daldığını, fakat taşrada ahtan, feryattan başka bir ses duyulmadığını, tumar sâhiblerinin zulmettiklerini, halkın kâfire esir olmaya bile razı olduğunu bildiriyor, kadınların söylediklerini tutmadıklarını, rüşvetin alıp yürüdüğünü, oğlanlığın, şarabın, afyonun, tütünün bir salgın gibi her tarafı sardığını, kahvehânelelerin birer fesâd ocağı olduğunu belirtmiş, ayak dîvânı yapılmasını istemiştir. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 159.
- (60) Nazmî, s. 174.
- (61) Ebû'n-Necib, "Avârifü'l- Maârifü'l-Maarif" adlı eserin sahibi Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Suhreverdî (ö.632/1234)'nin amcası Abdülkâhir es-Suhreverdî (ö.563/1167)'nin künyesidir.
- (62) Nazmî, s. 155-156.
- (63) Bk. İsmâil Hakkı Danişmend, *İzahlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İst. 1961, III, 269; Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, III, 127.
- (64) IV. Murad'ın Bağdat Seferine de iştirak eden bu zat için bk. Şeyhî, *a.g.e.*, I, 145.
- (65) Koçu, *İst.Ans.*, I, 100.
- (66) Nazmî, s. 143; Koçu, a.y.
- (67) Bk. Nazmî, s. 141.
- (68) Abdülmecid Sivâsi, *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l Esmâr*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 255, vr. 174a.
- (69) Abdülmecid Sivâsi, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr., 28a-28b.
- (70) Nurettin Topçu, *Büyük Fetih*, Ahmet Sait Matbaası, İst., 1962, s.20.
- (71) Tevbe, 9/28.
- (72) Abdülmecid Sivâsi, *a.g.e.*, vr., 28b-29a.
- (73) Muhammed, 47/7.
- (74) Nazmî, s. 142-143.
- (75) Nazmî, s. 142-143.
- (76) Bk. Uzunçarşılı'ya göre bu zât, Vezîr-i âzam Tayyar Paşa'dır. Savaş esnâsında şehid olmuştur. Muhâsara otuzdokuz gün sürmüş, Kırkıncı günü cuma vakti Bağdat alınmıştır. Uzunçarşılı, III, 203-204.
- (77) Nazmî, s. 142-143.
- (78) Abdülmecid Sivâsi, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr., 159a.
- (79) Koçu, *İst.Ans.*, I, 100.
- (80) Vicdânî, *Halvetilik*, s. 116.
- (81) Bk. Harîrî-zâde, Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü Vesâilü'l-Hakâyik fi Beyânî Selâsilü't-Tarâik*, Süleymâniye Ktp., Yazma Başışlar, nr. 2305-94, vr. 209b; Vicdânî, *a.g.e.*, s. 114.
- (82) Abdülehad Nûrî 1003/1594-95 târihinde Sivas'da doğmuştur. Babası, Abdülmecid Sivâsi'nin amcası İsmâil Efendi'nin oğlu Kadı Muslihiddin Mustafa Sâfâyî, annesi de yine Abdülmecid Sivâsi'nin kız kardeşi Safâ Hatun'dur. Küçük yaşta babasını kaybeden Abdülehad Nûrî, Sultan III. Mehmed tarafından İstanbul'da ikamet etmek üzere davet edilen dayısı Sivâsi Efendi'nin himâyesinde annesi ve kardeşleriyle birlikte İstanbul'a hicret etmiştir. Abdülehad Nûrî İstanbul'a geldikten sonra 1033/1623 târihinde şeyhine dâmâd olmuştur. Bu sırada amcasına bağlılığını ona intisâb ederek tarikat yoluyla da sürdürmüş, kısa zamanda onun

- telkîn ve teslikiyle "usûl" ve "fûrû" dan oluşan on iki ismi tek-mil etmiştir. Mehmed Ağa zâviyesinde tam yirmi sekiz yıl şeyhlik yapmıştır. 1045/1635 târihinden itibaren de İstanbul'un en büyük ve meşhûr câmilerinden olan Sultan Mehmed, Bâyezid, ve Ayasofya Câmilerinde vâizlik yapmıştır. 1 Ocak 1061/1650 cuma günü vefât etmiştir. Mezarının üzerine daha sonra Yûsuf Ağa-zâde Mustafa Ağa (ö.1070/1659) tarafından bir türbe yaptırılmıştır. Nazmî, *a.g.e.*, s. 266; Şeyhî, *a.g.e.*, I, 547; Vassâf, *a.g.e.*, III, 262; Hoca-zâde, *a.g.e.*, s. 89; Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 121; a.gmlf., *Meşâyih-i Osmâniye*, s. 46; Mehmed Sâmî' Sünbülî, *Esmâr-ı Esvâr*, Cemâl Efendi Matb., İst. 1316, s. 51. Abdülehad Nûrî hakkında daha geniş bilgi için bk. Necdet Yılmaz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsi ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü's-Sühûd Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- (83) Bk. Vassâf, III, 256.
- (84) Krş. Vassâf, III, 255; Vicdânî, *a.g.e.*, s. 115.
- (85) Vicdânî, Abdülehad Nûrî'nin içtihad ve tecdüine dair malumat elde edemediğini ifade eder. Bk. Vicdânî, *a.g.e.*, s. 115.
- (86) Nazmî, s. 72.
- (87) *A.g.e.*, s. 73.
- (88) Krş. Vicdânî, *Halvetilik*, s. 117; Vassâf, III, 276.
- (89) Tanman, M. Baha, "Sivâsi Tekkesi", md. *DBIA*, İst. 1994, I, 16; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İst. 1994, s. 39.
- (90) Özdamar, s. 39.
- (91) Nazmî, s. 242.
- (92) Nazmî, s. 242.
- (93) Tanman, a.y.
- (94) A.y.
- (95) Tanman, a.y.
- (96) Bk. Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şekaik fi Hakkı Ehli'l-Hakaik*, (nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989, s. 496.
- (97) Nazmî, s. 120; Kâtip Çelebi, *Mizân*, s. 107; Müstakimzâde, *Mecelletü'l-Ensâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi, nr. 628, vr. 267a; Vassâf, s. 257; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübü'l- Arabiyye*, (Yayına haz. Rifat Rıza Kehhâle), Dimeşk, 1352/1958, VI, 170; Şeyhî, I, 62; İsmâil Paşa, I, 620; Hoca-zâde, s. 86; Mehmet Süreyyâ, III, 400; Ayvansarayî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, vr. 10b; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 120; Uzunçarşılı, III, 350.
- (98) Nazmî, s. 188; Vassâf, III, 257; Koçu, *İst.Ans.*, I, 100-101; Ekrem Işın, "Abdülmecid Sivâsi" md., *DBIA*, İst. 1994, I, 53.
- (99) Mustafa Dede, Abdülmecid Sivâsi'yle birlikte İstanbul'a gelmiş, ömrünün sonuna kadar onun türbedarlığını yapmıştır. Bk. Nazmî, s. 164.
- (100) Nazmî, s. 187-188.
- (101) Nazmî, s. 189. Muhammed Nazmî'nin nakline göre Mustafa Dede'nin kabrinin türbenin içinde olması gerekir. Oysa türbenin içinde böyle bir kabir bulunmamaktadır. Bu durumda türbe yapıldıktan sonra kabrin türbenin dışında kaldığını söyleyebiliriz.
- (102) 1023/1614 de doğmuştur. "Sivâsi-zâde" diye meşhûrdur. İbtidâ ilimleri babasından ve döneminin muhakkik ve müdakkik üstâdlarından tahsil etmiş, bilâhare Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'ye mülâzım (stajyer) olmuştur. Kırk akçe medreseleri'den mezun olduktan sonra resmî olarak haric medreselerinden birinde hocalık yapmıştır. Daha sonra babasına biat ederek tasavvuf yoluna intisâb etmiştir. Babasının ölümü üzerine zâviyeleri ve Sultan Ahmet Câmii ile Fâtih Câmii dördüncü gün vâizliği (çarşamba) kendilerine tevcih olunmuştur. Yetmiş üç yıl ser halka-i Tevhid ve tezkîrde bulunmuş, kürsülerde hadis ve tefsîr dersleri vermiştir. 1122/1710 senesi Rebiülevvel ayının 15. çarşamba gecesi vefât etmiştir. Nazmî, s. 189,190; Şeyhî, II, 419; Vassâf, III, 260; Hoca-zâde, s. 87.
- (103) Vassâf, III, 257.
- (104) Koçu, *İst.Ans.*, I, 101.
- (105) Tanman, "Sivâsi Tekkesi", I, 17.
- (106) Fındıklılı, s. 489; İsmet Efendi bir başka yerde de bunların sayısının yirmi olduğunu söylüyor. bk. Fındıklılı, s. 381.
- (107) Tanman, "Sivâsi Tekkesi", I, 17.

KAŞGARI TEKKESİ

Nuran ÇETİN

1975 Çanlırı / Ilgaz doğumlu. İlköğrenimini Eyüp-Merkez ilkokulu'nda, orta ve lise öğrenimi Küçükköy İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2000 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2004 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Eyüp Kaşgari Dergâhı ve Kültür Tarihindeki Yeri" konulu tezi ile yüksek lisansını tamamladı.

Tekkeler genelde İslâm, özelde tasavvuf düşüncesinin; anlayış ve terbiyesinin hem teorik hem pratik bakımdan işlendiği, halka da sunulduğu mekanlardır. Gündelik hayatın sıkıntıları içinde bunalan insanlar, buralara gönül dünyâlarını, rûhlarını dinlendirmek için gelirler, aradıkları huzur ve rahatı bularak mânevî doyuma erişirlerdi. Böylece tekkelerde buldukları süre içinde insanlar, hem boş zamanlarını en güzel şekilde değerlendirirler; hem de sıkıntılarını atarak ferahlamış olurlardı.⁽¹⁾

Her tarikat kendi anlayışını halka ulaştırmak için tekkesini kurmuş⁽²⁾ böylece, tarikatlarla birlikte İslâm dünyasının hemen her tarafında tekkeler daha yoğun bir şekilde görülmüştür. Hatta aynı mahallede birbirlerine yakın mesafelerde onlarca tekke inşâ edilmiştir. Kâşgarî, Hatûniye, Karyağdı tekkeleri Eyüp'te aynı mahallede kurulmuş olan tekkelerin sadece birkaç tanesidir.

Tekkenin Kurucusu Murtazâ Efendi: Devletteki görevinin yanı sıra, başta Kâşgarî Tekkesi olmak üzere, bir çok hayır kurumunun kurulmasında katkıları olan önemli bir şahsiyettir. Bu hayır işlerine başta kızı ve hanımı olmak üzere yakınları da iştirak etmiş ve güçlü bir vakıf müessesesi oluşturmuşlardır. Kurdukları Kâşgarî Tekkesi iki asrı aşkın bir zamandır hâlâ varlığını korumaktadır.

Murtazâ Efendi'nin Tersâne-i âmire emîni, cizye muhasebecisi olarak görev yaptığını, İstanbul'da Mahmutpaşa'da Veli Câmii yakınında ikamet ettiğini bizim için birinci elden kaynak olan vakfiyeden öğrenmiş oluyoruz.⁽³⁾ Murtazâ Efendi ilmiyeden yetişmiş, muhasebecilik gibi hesap işleri alanında yüksek görevlere getirilmiştir. Murtazâ Efendi Tersâne emîni olarak görev yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde böyle bir vazifede bulunan kişiye tersâne veznesinden çıkan paranın yüzde onu maaş olarak ödeniyordu.⁽⁴⁾

1146/1733'te Tophane nâzırı,

Resim 1; Kaşgari tekkesi'nin girişi. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Negatif arşivi Encümen 1942)

1147/1734'te Tersâne emîni 1153/1740'ta Anadolu muhasebecisi, 1158/1745'te Cizye muhasebecisi, 1159/1746'da Rûznâme-i evvel olarak görevine devam etmiştir.⁽⁵⁾ 1160/1747'de Ramazan ayının on altıncı günü vefat etmiştir.⁽⁶⁾ Kâşgarî Dergâhı'nın Haliç'e bakan ana kapısından girince sağdaki parmaklık içinde ortalarda yer alan, kitâbesi sülüs ile (*Hüve'r Rezzâku'l Bâki / Sâhibu'l- hayrât / ve'l- hasenât sâbikan / Ruznamçe-i evvel merhum/ el- Hac Murtazâ Efendi/ ruhuna Fatiha 1160/1747*) yazılı olan mezar Murtazâ Efendi'ye âiddir.

Murtazâ Efendi, hesap işleri alanındaki uzmanlığının yanı sıra tasavvufu da ilgilennmiştir. Anladığımız kadarıyla Murtazâ Efendi'nin hayat çizgisi hacda Şeyh Ahmed Yekdest Cüryânî ile tanışmasından sonra değişmiştir.⁽⁷⁾ Nakşbendîliğin Müceddidiyye koluna intisap eden Murtazâ Efendi, Ahmed Yekdest'in dördüncü halifesidir.⁽⁸⁾ Tasavvuftaki silsilesi Ahmed Yekdest, Muhammed Ma'sûm, Ahmed Farûk Sirhindî yoluyla Nakşbendîliğin Müceddidiyye koluna dayanır. Her ne kadar kendisi Müceddidî olsa da, vakfetmiş olduğu tekkenin başına aynı tarikatın kollarından Kâsânî şeyhlerinden Abdullah Kâşgarî'yi getirmiştir.

XVIII. yüzyılda kurulan Kâşgarî Dergâhı ile ilgili en önemli kaynaklardan biri, bu tekkenin kurucusu Murtazâ Efendi'ye

(1) Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Tekkeler" *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, c.V, sayı: 4. (Ekim 1982), s. 29.

(2) Mustafa Kara, "Medeniyet Tarihimizde Tekkeler", *Türk Yurdu* 7. Devre, c.18 (50) sayı:127-128 (488-489), 1998, s.110.

(3) İMMA, (İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi) nr. 1702 el-Hac Murtazâ Efendi Vakfiyesi, vr. 6a, 6b, 26b, 27a, 69b.

(4) M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, III,466.

(5) Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308, IV,361.

(6) Süreyyâ, IV,361.

(7) Süreyyâ, IV,361.

(8) Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Sül Ktp. Yazma Başışlar, nr. 2306, II,46.

Resim 2; Kaşgarî Camii'nin dış görünüşü. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Negatif arşivi Encümen 1942)

âid vakfiyedir. Vakfiyenin tamamında Murtaşâ Efendi, eşi Behri Hatun, kızı Selime Hanım'ın vakfettiği mülkler sıralanmıştır. Söz konusu vakfiyenin kısa bir bölümünde Kaşgarî Dergâhı'na yer verilmiştir.

Tekkenin yapımına 1157/1744'de başlanmış, 1158/1745'te bir sene içerisinde tevhidhâne ve şeyhin evinden ibâret olan kısmı tamamlanmıştır.⁽⁹⁾ Bu iki bölüm günümüzde mevcuttur. 1159/1746'da Tekkenin bânisi Murtaşâ Efendi tarafından tekke vakfedilmiştir.⁽¹⁰⁾ Gördüğü bir rüyâ üzerine, tekkeyi ve yanındaki câmiyi Nakşbendiyye tarîkatı müntesiplerine verilmesini şart koşmuştur.⁽¹¹⁾

Vakfiyeden edindiğimiz bilgilere göre kuruluşu itibâriyle tekkede beş oda, tekkeye âid bir mescid, fakirlerin yemek yiyebileceği büyük bir oda ve helâ bulunmaktaydı.⁽¹²⁾ Bir odanın şeyhe, dört odanın da tekkenin dervişlerine tahsis edilmesi şart koşulmuştur. Vakfiyede dört odanın dervişlere tahsis edilmesi istendiğinden tekkede şeyhin hâricinde dervişlerin de barındıkları anlaşılmaktadır. İlgili bir arşiv belgesinde, XIX. yüzyılın ortalarında tekkede kalan şeyh ve dervişlerin isimleri açıklanmıştır.⁽¹³⁾

Vakfiyede ifade edildiği gibi tekkede kalan bu dervişlerin yemek ve barınma ihtiyaçları tekkenin vakfından karşılanıyor-

du. Çünkü vakfiyede sırf yemek masrafları için günlük otuz akçe ayrılması istenmektedir. Barınma ihtiyacının da temin edilmesine yönelik olarak, vakfedilen beş odadan dördü, dervişlerin ikamet etmeleri için tahsis edilmişti. Bunun yanında şeyhin, imâmın, müezzinin, aşcının, hademenin vb. tekkede görev alan vazifelilerin günlük ücretleri de yine tekke vakfından karşılanıyordu. Bütün bu giderlerin temin edilmesi için Murtaşâ Efendi, İstanbul'un ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mülkler vakfetmişti. Vakfedilen akârlar kiraya verilmekte ve kira gelirleriyle, Kaşgarî Tekkesi ve Rûmelî'de Silistre kasabasına bağlı Baylar Köyü'nde yaptırdığı câmi ve mektebin ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Murtaşâ Efendi'den sonra kızı Selime Hanım ve eşi Behri Hatun da çeşitli akarlar vakfetmişler. Kendilerine âid vakfı Murtaşâ Efendi'nin vakfına dâhil etmişlerdir.

Kısaca Murtaşâ Efendi'nin vakfı, eşi ve kızının vakıflarının da buraya ilhak edilmesiyle daha da güçlenmiştir. Murtaşâ Efendi'ye âid vakfiye⁽¹⁴⁾ 105 varaktan ibârettir. Eşi Behri Hatun, kızı Selime Hanım'ın vakfiyesi de buna dâhildir. Türkçe, sâde bir dille yazılmıştır. Vakfiyede üzerinde durulan hususlardan biri vakfın nesilden nesile intikali ile devâmının sağlanmasıdır. Tekkenin girişindeki kitâbeden de anlaşıldığı gibi, Kaşgarî Tekkesi, kuruluşundan tekkelere kapatıldığı tarihe kadar Nakşbendiyye tarîkatına bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüştür. Vakfiyede tekkenin, Nakşbendiyye müntesiplerine âid olduğu şu ifadelerle vurgulanmıştır. "...Medîne-i Eyyüb el- Ensârî'de binâ ve ihyâ eylediğim zâviye-i latife-i Nakşbendiyye fukarâsına meşrûta..." (Vakfiye, vr. 13b)

Tekkede, câmide ve mektepte imâmet, hitâbet ve hoca olarak görevini ifâ edenler vefat ettiğinde, bu vazifelere tâyin edilen kişilerin, vakfın mütevellisinin de uygun bulunduğu Kur'ân tilâvetine ve İslâmî ilimlere vâkıf kişilerden seçilmesini istenmiştir.

(9) Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l- Cevâmî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281, I,260,261.

(10) İMMA, nr. 1780 *Tekayâ ve Zevâyâ Vakfiyeler Defteri*, s.21.

(11) Ayvansarâyî, I,260.

(12) İMMA, nr., 1702 *el-Hac Murtaşâ Efendi Vakfiyesi*, vr.11a-b.

(13) BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Kamil Kepeci Tasnifi, 6290/I, 6/I, s.300.

(14) İMMA, 1702 nr. *el-Hac Murtaşâ Efendi vakfı ile ilgili defter*.

Yani işin ehli olan kimselere vazife verilmesi istenmiştir. İlgili vakfiye kaydı: "...İmâmet ve hitâbete ve hocalığa mutasarrıflar fevt oldukta mücevoid ve tilâvete kâdir ve şerâât-i İslâmiyeye ârif müstahik ve muhtâr cemâat evlâdları bulunur ise mütevellî arzı ile evlâdına tevcih oluna. Müstahik olmayan evlâdına verilmeyip müstehik olan kimselere verile...." (Vakfiye, vr. 19b,20a)

Murtazâ Efendi hayatta olduğu sürece vakfın tevliyetinin kendisinde, vefatından sonra ise neslinden gelen kişilere âid olmasını şart koşturmuştur. (Vakfiye, vr. 17b-19b)

Vakfiyede ev, tarla, arsa gibi gayr-i menkullerin satılmamak şartıyla kendisinden sonra gelen mirasçılara bırakılması "*evlâd-ı evlâd-ı ..batnen ba'de batnin meşrûta ola*" diyerek vakfın devamlı olarak kuşaktan kuşağa intikal etmesi istenmiştir. Bahsi geçen şartlarda azaltma, çoğaltma, değiştirme vs. bütün bunların hepsinin kendi üzerinde olduğu, ifade edilmiştir. (Vakfiye, vr. 20a-b,21a)

Vakfiyenin ikinci bölümünde Murtazâ Efendi'nin İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki vakıf ve akârâtına yer verilmiştir. Murtazâ Efendi, ayrıca Silistre kasabasına bağlı Baylar denilen yerde bir câmi, bir mektep vakfetmiştir. (Vakfiye, vr. 27a)

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Murtazâ Efendi 51 ev, 1 yalı, 5 yahudihâne, 1 mescid, 1 câmi, 1 tekke, 1 mektep, 2 hamam, 22 oda, 480 akçe kira geliri, 10 bin kuruş, 1 gümrükhâne, 1 bakkal dükkanı, 1 berber dükkanı, 1 hallaç dükkanı, 1 manav dükkanı, 1 dükkan, 1 ticârethâne, tatlı su gelirleri, balıkçı mahzenleri vakfetmiştir.

Kızı Selime Hanım ise, 2150 kuruş vakfetmiş ve bununla İstanbul'un çeşitli yerlerinde 7 ev, 4 dükkan alınmıştır. Eşi Behri Hatun ise, 6000 kuruş vakfetmiş bunun 5550 kuruşu ile günlük 30 akçe kira getiren 23 ev alınmıştır. Vakfedilen evlerde genelde altı üstlü odalar, sofa, kiler, mutfak, hamam, helâ, su kuyusu, ahır, avlu, ambar,

ocak, mahzen, bahçe, köşk, odunluk, hol, geniş salon, mağsel, meyveli meyvesiz ağaçlar, su kuyuları gibi unsurlar bulunuyordu. Vakfedilen mülkler genelde Eyüp olmak üzere İstanbul'un çeşitli semtlerinde yer almaktadır.

Vakfiyedeki bilgiler ışığında Murtazâ Efendi'nin vakfettiği mülkleri ve yapılacak harcamaları tablo halinde topluca verelim.

Tablo 1

Murtazâ Efendi'nin Vakfettiği Mülkler

Mülkler	aded	Mülkler	aded
Mescid	1	Ticarethane	1
Câmi	1	Hallaç dükkanı	1
Tekke	1	Manav dükkanı	1
Mekteb	1	Nakit	on bin kuruş
Ev	51	Bahçe	
Yalı	1	Bi'r-i mâ (su kuyuları)	
Yahudihane	5	Kanevât (su kanalları)	
Hamam	2	Mâi lezîz (tatlı su gelirleri)	
Oda	16	Balıkçı mahzenleri	
Gümrükhane	1	Kayık Limanı	
Bakkal dükkanı	1	Meyveli meyvesiz ağaçlar	
Dükkan	1	Külhan (Hamam ocağı)	
Berber dükkanı	1	Mukataa 480 akçelik bahçenin geliri	

Tablo 2

Murtazâ Efendi Vakfı'ndan Yapılacak

Harcamalar

Yevmî akçe	Yevmî akçe
İmâm - Hatip 7	Hademe 5
Müezzin- Kayyım 4	Revgan-ı zeyt (zeytin yağı)
Muallim-i sibyan 4	Mum
Mekteb-i halife 1	Kandil bu son üçü için 6
Senevî akçe	Senevî akçe
Mefrûşât 600	Mum-ı asel (balmumu) 600

Vakfiyede yer alan Kâşgarî Tekkesi ile

Resim 3; Meclisi Meşayih Vakfiye Sicili sayfaları

Resim 4; Kaşgari Tekkesi haziresi (Eyüp Belediyesi Arşivi)

(15) Eyüp Tapu Sicil Müdürlüğü Kütük Sayfa No: 322; Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Hayır İşleri Dosyası 41-1957, 15.01.1951 tarihli T.C. Tapu Senedi'nde yer alan bilgiler.

(16) Thierry Zarcone, "Histoire Et Croyances Des Derviches Türkestanais Et Indiens Istanbul" *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, c. II, Paris-1991, s. 164.

Resim 5; Kaşgari Tekkesi haziresinden detay (Eyüp Belediyesi Arşivi)

ilgili bölümde de tekke de imâm, müezzin, kayyım, hademe aşçı vs. olarak görev üstlenen kişilere ne kadar yevmiye verileceği, bilhassa vefât eden şeyhin yerine tâyinini nasıl yapılacağı, tekkenin masrafları için ne kadar meblağ ayrılacağı, vakfedilen akâr ve mülklerin neler olduğu, tek tek açıklanmıştır.

Vakfiyeye göre tekke de görev alan kişilere ve tekkenin masraflarına ödenmesi gereken meblağlar:

Tablo 3

Murtazâ Efendi Vakfı'ndan Tekkenin Personeline Ödenecek Meblağ

Görevli	Yevmî akçe
Şeyh	10
İmâm- Hatip	4
Müezzin-Kayyım	4
Aşçı	3
Hademe	2
Vakıf Mütevelli	4
Katip	2
Câbî	3
Râh-î âbî (su yolcusu)	2
Toplam 9 kişi	34 Akçe

Tablo 4

Murtazâ Efendi Vakfı'ndan Tekkenin İhtiyaçları İçin Ödenecek Meblağ

Tekkenin İhtiyaçları	Yevmî akçe
Yemek Masrafları	30
Revgan-ı Zeyt, Mum	3
Toplam günlük	67
Tekkenin İhtiyaçları	Senevî akçe
Mefruşat meblağı	1000
6 Okka Mum-ı asel
Toplam senelik	1000

Kaşgarî Tekkesinin Fizikî Durumu:

XVIII. yüzyılda kurulan Kaşgarî Dergâhı adını, tekkenin ilk şeyhi Abdullah Ni-

dâî'nin memleketi olan, bugün Çin idaresinde bulunan Doğu Türkistan'ın merkezi Kâşgar'dan almaktadır. Dergâh, Eyüp semtinde, İdris Köşkü mevkiinde Hüsam Efendi Sokağı ile Karyağdı Sokağı'nın arasında bulunmaktadır. Dergâhın her iki sokak yoluna açılan avlu kapıları bulunmaktadır. Tekke, târihî, mânevî özelliğinin yanında, Haliç'e bakan yamaçta yer alması bakımından doğal güzelliği ile de dikkat çekmektedir. Tapu kayıtlarındaki bilgilere göre, 43 pafta, 35 ada, 2 parsel üzerinde 2001 m² alanı kaplar.⁽¹⁵⁾ Tekkenin faal olarak kullanılan alanı fazla büyük değildir. Tekkede iki katlı mescid, herem-selâmlık binası, iki türbe, iç ve dış hazire, iki çeşme, bir kuyu, bir kitâbeli sarnıç, bir şadırvan yer alır. Fotoğraflarda gördüğümüz ve tekkeyi tanıyanlardan edindiğimiz izlenimlere göre, tekke de ahşap derviş hücreleri ve köşk olarak tâbir edilen bir bölüm varmış, bu iki bölüm maalesef bugün mevcut değildir.

Tekke ahşaptan yapıldığı için zamanla çürüme ve yıkılmalar olmuş, varlığını koruması için birtakım onarımlar olmuş; fakat tâmiratlarla tekkedeki müştemilâtın kendine özgü hâli kaybolmuştur. Bu yapılan onarımlarla orijinal hâli korunamamış olsa bile, on beş, yirmi yıl öncesine nazaran daha bakımlıdır. Tekkenin avlusunda yer alan derviş hücreleri ve ahşap misafirhâne haricinde tekke de yer alan diğer ek yapılar bugün mevcuttur.

Vakfiye kayıtlarına göre Nakşbendî tarikatı müntesiplerine tahsis edilen tekke, kurucusuna nispetle "Murtazâ Efendi Tekkesi" ve ilk şeyhine nispetle de "Kâşgarî Abdullah Tekkesi" olarak tanınmaktadır.

Tekkenin kurucusunun ve şeyhlerinin Nakşbendî tarikatına intisablı olması hasebiyle, Kaşgarî Tekkesi'nin İstanbul'da Nakşbendîliğin yayılmasında⁽¹⁶⁾ önemli bir görev üstlendiğini söyleyebiliriz. Tekkenin ilk şeyhi olan Abdullah Kâşgarî, yıllarca sü-

ren uzun yolculukların ardından memleketi Doğu Türkistan'dan İstanbul'a geldi. Önce Eyüp'teki Kalenderhâne sonra da Murtazâ Efendi Tekkesi'ne şeyh oldu. Şeyh olmasının yanında onun Orta Asya Türk kültürünü yansıtan bir kimliği vardır. Dolayısıyla Kâşgarî Tekkesi, Orta Asya Türk kültürünün Nakşbendîlik yoluyla İstanbul'da temsil edildiği önemli tarikat merkezlerinden biridir.⁽¹⁷⁾

Tekkenin kurucusu Murtazâ Efendi Nakşbendî tarikatının Müceddidiye koluna intisablı iken, tekkenin ilk şeyhi Abdullah Kâşgarî Kâsâniyye koluna, tekkenin son şeyhi Abdülhakim Arvâsî ise Hâlidîyye koluna bağlıdır. Dolayısıyla değişik zamanlarda Kâşgarî Dergâhı'nda aynı tarikatın farklı kolları etkili olmuştur. Kuruluşundan tekkelerin kapatıldığı 1925 tarihine kadar Nakşbendîyye tarikatına bağlı olarak faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Kâşgarî Dergâhı'nda yürütülen faaliyetlerin içeriği hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz Ancak Nakşbendîyye tarikatı hafif zikri esas aldığı için, tekkede sesli zikir gibi faaliyetlerin olmadığını söyleyebiliriz. Vakfiye şartlarına göre tekkede Kur'ân-ı Kerîm hatmi yapıldığını, muayyen günlerde mukabele okunduğunu, hatm-i hâcegân yapıldığını, Mirâc-ı nebî okunduğunu, gelen misafirlere yemek verildiğini, Muhtemelen İsa Geylânî. Abdullah Nidâî, Abdülhakim Arvâsî gibi ilmiyle ön planda olan şeyhlerin döneminde tekkede dersler okutulduğunu ifade edebiliriz.

Tekkelerin kapatıldığı 1925 tarihinden sonra tekkedeki bu faaliyetler durmuş, sadece câmi kullanıma açılmıştır. Günümüzde hâlen câmisi kullanıldığı için, halk nazarında daha çok "Kâşgarî Câmii" olarak bilinir.

Câmi-tevhidhâne tek katlı, bitişikte yer alan harem-selâmlık bölümü iki katlıdır.

Resim 6; Kaşgari Tekkesi Haziresi ve tekkenin genel görünüşü.

Tekkenin asıl öğelerinden biri harem-selâmlık kısmıdır. Dış görünüm olarak normal bir ev gibidir. Fakat asıl fonksiyonları bakımından normal bir evden farklı unsurlardan oluşur. Kâşgarî Tekkesi'nde ahşaptan önü revaklı odaların sıralanmasıyla meydana gelen derviş hücreleri vardı.⁽¹⁸⁾ Tekkenin avlusunda yer alan ve 1925'ten sonra, uzun süre kullanılmadığı için harâbe olan bu derviş hücreleri 1962'de çökmüştür.⁽¹⁹⁾ Daha sonrasında ise tamamen yıkılan derviş hücrelerinin yerinde, bugün câmi derneğinin kullandığı sonradan yapılan bir oda ve ağaçlık bir alan bulunmaktadır. Kâşgarî Tekkesi'nde muhtemelen tekkeye gelen misafirlerin ağırlandığı iki katlı misafirhâne (köşk) bugün mevcut değildir.

Tekkenin dışındaki kişilerin veya mahalle sakinlerinin faydalanabilmesi için ha-

(17) Ekrem Işın "Nakşbendîlik", DBİA, VI, 35,36,38.

(18) Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), YTÜFBE, 1998, s.187.

(19) H.Fahrunnisa (Ensâri) Kara, İstanbul Metropoliter Alan Gelişme Sürecinde Bir Dinî Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp, İstanbul: İTÜFBE, (Doktora tezi), 1994, s. 107.

Resim 7; Kaşgari Cami iç görünüşü (İstanbul Arkeoloji Müzesi Negatif arşivi Encümen 1942)

Resim 8; Tekkinin Kuyusu Sürre emîni Hacı Ahmed Bican Paşa tarafından 1873'te vakfedilmiştir

yır amaçlı olarak yapılan Kâşgarî Tekkesi'nin doğu ve batı giriş yönlerindeki duvarlarında iki çeşme yer alır. Üzerinde herhangi bir kitâbesi olmadığı için çeşmelerin

ne zaman kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Bazı tekkelerde abdest almak için yapılmış şadırvanlar vardır. Kâşgarî Tekkesi'nin ilk inşâ edildiği dönemde yapıldığı tahmin edilen şadırvan mevcuttur. Fotoğraflarda görülen şadırvanın dış kısmını örten ceme-kânın yerine beton atılmıştır. Şadırvan, eski halinden bugün oldukça farklıdır.

Tekkelerde su ihtiyacı sadece çeşmelerden karşılanmıyordu; suyun her zaman rahatlıkla temin edilmesi için açılmış kuyular da vardı. Kâşgarî Tekkesi'nde günümüzde kullanılan kuyu vardır. Bu kuyu tekke mensuplarından Sürre emîni Hacı Ahmed Bican Paşa tarafından 1873'te vakfedilmiştir.⁽²⁰⁾ Üzerinde talik hatla şu ifadeleri içeren bir kitâbe bulunmaktadır: “*Sürre-i Hümayûn Emîni sâbık es- Seyyid Hacı Ahmet Bican Paşa'nın ruhu için fatiha fi sene 1290 13 Sefer (1873).*”

Ayrıca, Ahmed Bican Paşa 22109 kuruş vakfetmiş ve tekkede her yıl Recep ayında “*Mirâc-ı Nebî*” okunmasını istemiş, Bu iş için tekkenin şeyhine 500 kuruş verilmesini istemiştir.⁽²¹⁾

Tekkede Ahmed Bican Paşanın lahdi-nin yanında merdivenlerle çıkılan Abdullah Kâşgarî'nin türbesine göre biraz daha yüksek konumda yer alan İsâ Geylânî'nin türbesi vardır. Bu türbenin *Hadîkatü'l-Cevâmî*, *Sefîne-i Evliyâ*,⁽²²⁾ gibi klasik kaynaklar

da Osmanlı padişahlarından III. Selim tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Türbede İsâ Geylânî'ye âid olan tek bir ahşap sanduka bulunmaktadır. Tekkenin diğer türbesinde Abdullah Kâşgarî ile oğlu Ubeydullah Efendi'ye âid iki lahit bulunmaktadır. Merdivenlerden inilerek ulaşılan bu türbenin, eski hali bugünkünden oldukça farklıdır. Sonraki yıllarda tâmir edilen türbe, her onarımdan sonra orijinalliğini kaybetmiştir.

Kâşgarî Tekkesi'nin Şeyhler Silsilesi:

1-Abdullah Nidâî Kâşgarî Efendi(Ö. 1174/1760): Kâşgarî Dergâhı'nın ilk şeyhi Abdullah Nidâî, XVIII. yüzyılda Orta Asya kökenli Nakşîliğin İstanbul'daki en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁽²³⁾ Nidâî *Risâle-i Hakkıyye* adlı eserinde hayatına dâir bazı bilgilere yer vermiştir. Nakşbendiyye tarikatına intisap etmesi dolayısıyla “Nakşbendî”, uzun yıllar İstanbul'un Eyüp semtinde ikamet etmiş olması ile “Eyyübî” unvânıyla tanınır.⁽²⁴⁾ Mahlası Nidâî'dir⁽²⁵⁾

Eserinden edindiğimiz bilgiye göre Abdullah Nidâî, hayatının ilk yıllarını memleketinde geçirdi. On yedi yaşında iken kendisinde mânevî haller zuhûr etmeye başladı. Bu sebeple Nakşbendî tarikatı müridlerinden olan Mevlânâ Azhar Kâşgarî'ye muhabbeti arttı. Bir süre şeyhinin hizmetinde bulundu. Bu yıllarda on sekiz yaşlarında olan Nidâî, şeyhinin de kendisine tavsiye etmesi üzerine bir çok seyahat yaptı. Böylece seyahat yoluyla mânevî eğitimine devam etti. Evliyâdan olan yaklaşık yetmiş sekiz velînin kabrini ve diğer mü'minîn ve mü'minâtın kabrini ziyaret ettikten sonra Nidâî Hücend'e gitti. Muslihüddîn Hücendî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Hâce Ubeydullah Ahrâr gibi bazı zâtların kabirlerini ziyaret etti. Buradan Buhârâ'ya giden Nidâî, Abdülhâlik Guçduvânî ve Şâh-ı

(20) Kara, s. 107.

(21) VGMA, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi) **Ahmet Bican Paşa Vakfiyesi**, Defter no: 605, sıra no:76, belge no:1317; s. 56,57.

(22) Ayvansarâyî, I,262; Vasâf, II,59.

(23) Güller Nuhoğlu, “Abdullah Nidâî ve Hakkıyye Risâlesi”, **Nüşa**, Yıl, 1, Sayı: 3, Güz, 2001, s. 145.

(24) Müstakimzâde Süleyman Sâdedîn, **Mecelletü'n-nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkâb**, Sül Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 421a.

(25) Bağdatlı İsmail Paşa, **He-diyyetü'l-ârifin**, Tahran, 1387, I, 484.

Nakşbend'in kabirlerini ziyaret etti. Buhârâ'dan Belh'e gitti. Burada bazı zâtların kabrini ziyâret ettikten sonra Horasan'a ulaştı. Ferîdüddîn-i Attar, Bâyezîd-i Bistâmî gibi meşhur mutasavvıfların kabrini ziyâret etti. Horasan'dan Irak'a geçen Nidâî, İsfahan'da Sâib'in, Şiraz'da Hâfız'ın, Şeyh Sa'dî'nin kabirlerini ziyâret ettikten sonra Bağdat'a gitti. İmâm-ı A'zam'ın kabrinin bulunduğu çevrede bir müddet ikamet etti. Bu esnada Cüneyd-i Bağdâdî, Ma'rûf-ı Kerhî, Abdülkadir-i Geylânî, Şiblî, Hallâc-ı Mansur gibi bu mahalde tanınmış şahsiyetlerin kabrini ziyâret etti. Nidâî, Kerkük, Musul, Halep'ten geçerek Şam'a gitti. Burada bir süre Hâce Muhammed Belhî'nin hizmetinde bulunduktan sonra Kudüs'e oradan da Mekke-i Mükerrreme ve Ravza-i Mutahhara'ya ulaştı. Üç defa hac farızasını ifâ etti. Nidâî, eserinde ifâde ettiği gibi şehir şehir, iklim iklim dolaşarak kırk beş yıl uzun seyahatlerde bulundu. Bütün bu yolculuklardaki maksadının ise, ehlullâhı aramak olduğunu söyler.

Nidâî, gerçekleştirdiği uzun seyahatlerinin ardından İstanbul'a geldi. Eyüp'e yerleşti. Kendisi Doğu Türkistan kökenli olduğu için aynı etnik kökenli dervişlerin kaldığı Eyüp'teki Kalenderhâne Tekkesi ile irtibat kurdu.⁽²⁶⁾ Onun zâhirî ve bâtinî ilimlerindeki otoritesini gören Lâ'lîzâde Abdülbâkî (ö.1159/1746) Kalenderhâne Tekkesi'ne onu şeyh olarak görevlendirdi.

Nidâî'nin hayatında etkisi olan şahsiyetlerden biri Lâ'lîzâde Abdülbâkî, diğeri Murtazâ Efendi'dir. Her ikisi de Osmanlı döneminde önemli mevkilerde olan kişilerdir.⁽²⁷⁾

Nidâî adı geçen tekkede bir süre şeyh olarak görev yaptı. Fakat vakfiyede tekkenin şeyhliğinin bekarlara verilmesi şart koşulduğu için, Nidâî de evlenmeyi arzu edince Kalenderhâne şeyhliğini bıraktı.⁽²⁸⁾ Nidâî'nin Kalenderhâne Tekkesi'nden ay-

Resim 9; Abdullah Kaşgari ve oğlu Ubeydullah Efendi'nin kabirleri

rıldığı günlerde Murtazâ Efendi gördüğü rüya üzere bir câmi ve yanında bir tekke inşa ettirip buranın Nakşbendiyye tarîkatı müntesiplerine verilmesini istedi. Böylece Nidâî, Murtazâ Efendi'nin yaptırmış olduğu bu tekkenin ilk post-nişini olmuştur.⁽²⁹⁾ 7 Sefer 1174/19 Eylül 1760 tarihindeki vefâtına kadar bu tekkede şeyhlik yaptı.

Nidâî, kalender hayat tarzının katı kurallarına alışamadığı için, mücerredlik erkânına uymak istemediğinden Kalenderhâne'deki şeyhlik vazifesinden ayrılmıştır. Bu yönüyle her iki tekkede de Türkistan kökenli dervişlerin bulunmasına rağmen birbirinden oldukça farklı tasavvufî anlayışların olduğu görülmektedir. Kalenderhâne Tekkesi, Nakşbendîliğin Kalenderîlik-

(26) Thierry Zarcone, "Kaşgari Tekkesi", DBIA, IV, 485.

(27) Klaus Kreiser, "Kaşgari Tekyesi-Ein Istanbul Nakşbandi-Konvent Und Sein Stifter", Naqshbandis, Varia Turcica XVIII, 1990, s.334.

(28) Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmûa-i Tevârih, Hazırlayanlar: Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 269; Vassaf, II,58.

(29) Ayvansarâyî, I,260.

Resim 10; Abdullah Kaşgari'nin Türbesi

Resim 11: İsa Geylânî'nin Türbesi (İstanbul Arkeoloji Müzesi Negatif arşivi Entümen 1942)

le karışmış biçimini temsil ederken, Kâşgarî Tekkesi Nakşîliğün kurallarına birebir uyulan şeklini temsil etmektedir.⁽³⁰⁾ Bütün bunların sonucunda da Nidâî'nin, Kâşgarî Tekkesi'nde şeyhlik yaptığı dönemde Nakşîliğün Kalenderî geleneklerinden uzaklaşmış olması ve toplumsal örgütlenmesini ailevî temeller üzerine dayandırmış olması ile tarikat anlayışında farklı bir versiyonun ortaya çıktığı görülmektedir.⁽³¹⁾

Abdulah Nidâî hem Nakşî- Kâsânî, hem de Kalenderî'dir. *Risâle-i Hakkıyye* adlı eserinde Hz. Peygamber'den itibaren kendisine kadar gelen Nakşîbendî silsilesini vermiştir.

Nidâî'nin kütüphanelerde tespit edilen Farsça iki eseri vardır. Bunlardan biri mensur nitelikte olan *Risâle-i Hakkıyye* diğeri manzum nitelikte olan *Dîvân'*ıdır. Bu iki eserin de bir çok nüshaları mevcuttur. *Risâle-i Hakkıyye*'nin Osmanlıca tercümelemi vardır. Abdulah Nidâî vefât edince, yerine oğlu Ubeydullah Efendi geçti.

2-Ubeydullah Efendi (Ö.1184/1770): Ubeydullah Efendi, Abdulah Kâşgarî'nin oğludur. Kâşgarî Dergâhında babasından sonra ikinci postnişîn olarak şeyhlik yapmıştır. Ubeydullah Efendi on sene bu görevde kalmış, 1184/1770'te kırk beş yaşında vefât etmiştir. Dergâhun içinde babası

için yaptırılan türbede onun yanına defnedilmiştir.⁽³²⁾

3-İsâ Efendi (Ö.1206/1791): İsâ Efendi, tekkenin câmi imâmı iken, Ubeydullah Efendi'nin âhirete intikâlinden sonra Kâşgarî Dergâhı'nda şeyh olmuştur.⁽³³⁾ Kur'ân-ı Kerîm, tecvîd ve kırate dâir ilimlerde de mâhir bir zât idi. 90 yaşında 1206/1791'de vefat etti.⁽³⁴⁾ Sultan III.Selim Kâşgarî Dergâhı avlusuna İsâ Efendi için özel türbe yaptırdı.⁽³⁵⁾

4-Mehmed Efendi (Ö.1208/1793): Mehmed Efendi, İsâ Geylânî'nin vefâtından sonra, dördüncü postnişîn olarak Kâşgarî Dergâhı şeyhi olmuş, iki sene bu vazîfede kalmıştır. Çelebi Efendi olarak da bilinen Mehmed Efendi altmış üç yaşında 1208/1793'te vefat etti.⁽³⁶⁾

5-İsmâil Efendi (Ö. 1212/ 1797): Abdullâh Efendi zamânında kahvecilik hizmetiyle meşgûl iken onun halîfesi oldu. İsmâil Efendi, Kâşgarî Tekkesi'nde Mehmed Efendi'den sonra beşinci postnişîn olarak dört yıl şeyhlik makâmında bulundu. 1212/1797'de vefât etti.⁽³⁷⁾ Tekkenin haziresine defnedildi.

6-Nidâî Abdullah Efendi (Ö.1213/1798): Abdullâh Kâşgarî'nin torunudur. Kâşgarî Tekkesi'nde altıncı postnişîn olarak on dört ay şeyhlik görevini üstlenmiştir. Yirmi iki yaşında 7 Rabi'ül-evvel 1213/1798'de dâr-ı bekâyâ irtihâl etti.⁽³⁸⁾

7- Hâce Lütfullah Efendi (Ö.1220/1805): Kendisi önceleri Eyüpsultan'ın türbedarlığı görevi ile iştiğal ediyordu. Kâşgarî Tekkesi'ne şeyh oldu. 1220/1805'de vefât etti.⁽³⁹⁾

8-Hâce Mehmed Eşref Efendi (Ö.1257/1841): Abdullâh Kâşgarî'nin torunudur. On dört yaşında iken Kâşgarî Tekkesi'nde şeyh oldu. Yaşı küçük olduğundan görevinin ilk yıllarında bu dergâha Hüdâverdi Efendi vekil hoca olarak tâyin

(30) Thierry Zarcone "Kâşgarî Tekkesi", *DBİA*, IV,485.

(31) Ekrem Işın, "Nakşîbendîlik", *DBİA*, VI, 36.

(32) Vassâf, II,58; Ayvansarâyî, I,261; Süreyyâ, III, 382; Zâkir Şükrî Efendi, *İstanbul'daki Tekyelerin Tarihleri, Bânileri ve Semtleri*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı K.75, vr.32.

(33) Süreyyâ, III,382; Vassâf, II,58; Ayvansarâyî, I,261; Zâkir Şükrî Efendi, vr. 32.

(34) CSRA, (Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi), Dosya no: 89; Vassâf, II,58.

(35) Ayvansarâyî, I,262; Vassâf, II,59.

(36) Ayvansarâyî, I,262; Vassâf, II,59; Süreyyâ, III, 415; Zâkir Şükrî Efendi, vr.32.

(37) Ayvansarâyî, I,262; Vassâf, II,59; Süreyyâ, III, 382; Zâkir Şükrî Efendi, vr.32.

(38) Ayvansarâyî, I,262; Vassâf, II,59; Süreyyâ, III,382; Zâkir Şükrî Efendi, vr.32.

(39) Ayvansarâyî, I,262; Süreyyâ, III, 382; Zâkir Şükrî Efendi, vr.32.

edilmiştir. 1257/1841'de vefat etti.⁽⁴⁰⁾

9-Mehmed Âşir Efendi (Ö. 1320/1902): Mehmed Âşir Efendi, Kâşgarî Tekkesi'nde şeyh olmasının yanında aynı zamanda Meclis-i meşâyih'in üyelerindedir.⁽⁴¹⁾ Mehmed Âşir Efendi'nin Meclis-i meşâyih'in itibarlı üyesi olması hasebiyle⁽⁴²⁾ tekkenin tanınmasında etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

10- Mehmed Bahâeddin Efendi (Ö.1337/1918): Tekkenin son şeyhlerinden biridir. 1337/1918'de vefât etti.⁽⁴³⁾ Bahâeddin Efendi ve ailesi hakkında bilgilere yer verilen 1332 tarihli arşiv belgesinde⁽⁴⁴⁾ onun Sinop'ta sürgün kaldığından bahsedilmektedir.

11-Abdülhakim Arvâsî (1865-1943): Kâşgarî Dergâhı'nın son şeyhi olan Abdülhakim Arvâsî 1281/1864 yılında vaktiyle Hakkari'ye, şimdi Van'a bağlı Başkale kazasında doğdu.⁽⁴⁵⁾ Arvâsî, ilk dinî tahsilini babasından da aldı. İbtidâî ve Rüşdiye'yi memleketi olan Başkale'de okudu. Daha sonra Van civârında zamânının tanınmış âlimlerinden dinî ve fen ilimlerinde icâzet aldı.⁽⁴⁶⁾ Tahsilini tamamlamasının ardından memleketi Başkale'ye döndü. Kendisine kalan mirasla burada bir medrese yaptırdı. Ayrıca mevcut kitaplara ilâvelerle zengin bir kütüphane kurdu yirmi dokuz yıl bu medresede ders okuttu. Hem zâhirî hem batinî ilimlerde pek çok insanın yetişmesinde katkıda bulundu.

I.Dünya Savaşının olduğu yıllara gelindiğinde Arvâsî'nin kurduğu bu, çoğu el yazmalardan müteşekkil 3000 kadar esere sahip olan kütüphane yakıldı, yaptırdığı medrese yıkıldı. Yine bu savaşta Arvâsî, talebe ve yakınlarından pek çoğunu kaybetti.⁽⁴⁷⁾

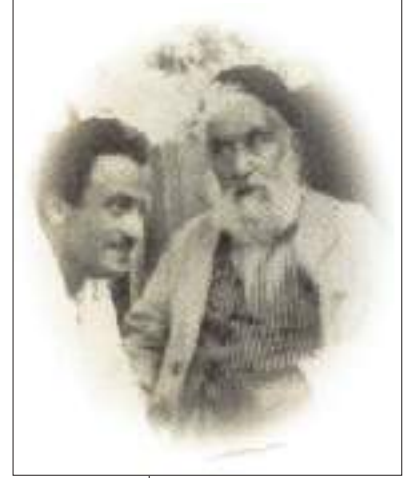
1332/1913 yılında Ruslar ve Ermeni birlikleri tekrar Doğu bölgelerini işgal etmeye başladı. Bunun üzerine Arvâsî, yüz

elli kişilik akraba ve ailesiyle birlikte daha emin bir yere göç etmek zorunda kaldı. Musul, Adana, Halep, Eskişehir'e gittiler. Yoruca yolculuğun ardından İstanbul'a ulaştılar.⁽⁴⁸⁾ Bir süre Eyüp'teki Yazılı medresede ikamet ettiler.⁽⁴⁹⁾ O günlerde Kâşgarî Tekkesi şeyhi Behâeddin Efendi daha önce vefat ettiği için onun vefatından sonra buradaki makam boşalmış vekâleten Eyüp'teki Hâtûnîye Dergâhı şeyhlerinden Sâadettin Ceylân Efendi Kâşgarî Tekkesi'nde imamlık vazifesi yapmıştır.⁽⁵⁰⁾

Arvâsî, Kâşgarî Dergâhı şeyhliğine tâyin edilince dergâhın aslî vazifesi belli olmuş oldu. Dergâhtaki şeyhlik göreviyle beraber, Kâşgarî Câmii'ndeki imam-hatiplik vazifesi kendisine verildi.⁽⁵¹⁾ Kâşgarî Tekkesi'ndeki görevinin yanı sıra Medresetü'l mütehsisîn'e tasavvuf müderrisi olarak görevlendirildi.⁽⁵²⁾ Vefa Lisesi'nde bir süre öğretmenlik yaptı.⁽⁵³⁾ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tekkelerin kapatılması ile ilgili kanun gereğince müderrislik ve şeyhlik görevi sona erdi. Bu dönemden sonra Beyoğlu Ağa Câmii, Beyazıt, Fatih, Eyüpsultan gibi İstanbul'un çeşitli câmilerinde vaazlarına devam etti.⁽⁵⁴⁾

Menemen hadisesinde kendisinin de ilgisiz olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Ancak bu olayla herhangi bir ilgisinin olmadığı anlaşılınca 12 Şubat 1931 tarihinde berat etti.⁽⁵⁵⁾ 18.09.1943'te alınan karar gereği İzmir'e gönderildi. Bir süre burada kaldı, daha sonra Ankara'ya gitmesine izin verildi. 27.11.1943'te Ankara'da vefât etti.⁽⁵⁶⁾ Ankara'daki Bağlum mezarlığına defnedildi.

Arvâsî, kendisinden sonra yerine şeyh olabilecek kişiyi belirledi. Muhammed Sıddîk Efendi'ye hilâfet verdi.⁽⁵⁷⁾ Aynı zamanda Van Müftüsü olan bu kişi, I. Dünya sa-

Resim 12; Abdülhakim Arvasi ve Necip Fazıl Kısakürek

(40) Ayvansarâyî, I,262; Süreyyâ, III, 382; Zâkir Şükri Efendi, vr.32.

(41) Sâlnâme-i Devlet-i Âliye-i Osmâniye, 56. sene, yıl. 1318, s. 172.

(42) Kreiser, s. 334.

(43) Zarccone, Thierry, a.g.m., *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, c, II, 164,165.

(44) BOA, DH.EUM.MH. sıra nr. 467, dosya nr. 84, gömlek nr. 106.

(45) Vassâf, II,59.

(46) Abdullatif Uyan *Menkibelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, I,38.

(47) Uyan, I,38,39.

(48) Vassâf, II,60.

(49) Uyan, I,45; Nihat Azamat, "Abdülhakim Arvâsî", *DİA*, I,211.

(50) Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler*, İstanbul: Sebül Yay.,1967,s. 293.

(51) Vassâf, II, 60; Uyan, I,46.

(52) Vassâf, II,60.

(53) Hüseyin Hilmi Işık *Eshâb-ı Kirâm*, İstanbul, 1988, s. 291

(54) Uyan, I,51.

(55) Azamat, a.g.m., *DİA*, I,211.

(56) H.Hilmi Işık *Eshâb-ı Kirâm*, s. 165,166; Necip Fazıl, *O ve Ben*, 20. Baskı, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2002,, s. 215,216.

(57) Vassâf, II,60; Uyan, I,50.

vaşında Ermeniler tarafından şehid edildi. Adı geçen kişi haricinde bazı kimselere hatm-i hâcegân yaptırma izni vermiştir, ama hilâfet vermemiştir. Dolayısıyla kendisinden sonra tarikat silsilesi inkırâza uğramıştır.⁽⁵⁸⁾

Necip Fazıl, Hilmi Işık gibi pek çok sanat, edebiyat ve fikir adamı üzerinde derin tesirler uyandırmış mutasavvıflardan biridir.⁽⁵⁹⁾ Cumhuriyet döneminin önemli ilim, fikir ve sanat adamlarından biri olan Necip Fazıl'ın kendisiyle tanışması, ondan etkilenmesi, sohbetlerinde bulunması Arvâsî'nin geniş bir kitle tarafından tanınmasına da vesile oldu.⁽⁶⁰⁾

Tarikat silsilesi mürşidi Seyyid Fehîm, Seyyid Muhammed Sâlih ve Seyyid Tâhâ vasıtasıyla Nakşbendiyye tarikatının Hâli-diyye kolunun kurucusu olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye kadar ulaşır.⁽⁶¹⁾

Râbita-i Şerîfe, er-Riyâzû't- Tasavvufiyye, Mevlid'in Meşrûiyeti ve zuhûru, Zikrin Âdâbı, Eshâb-ı Kirâm, Ecdâd-ı Nebî, Sefer-i Âhiret, Keşkül, İslâm Hukuku, Tesbih Kullanmanın Meşrûiyeti ve zuhûru, Küfr ve Kebâir, Namaz Risâlesi, Sevânihu'l- Efkâr ve Sevâmihu'l- Enzâr adında risâle ve eserleri vardır.

Kâşgarî Tekkesi'nde Temsil Edilen Tarikat Kolları:

Tekke, kurucu Murtazâ Efendi tarafından Nakşbendiyye tarikatı mensuplarına tahsis edildiği için, kuruluşundan tekkelere kapatıldığı 1925'e kadar Nakşbendiyye tarikatının kolları tekkede faaliyetlerini yürütmüştür. Tekenin bir de câmisinin olması hasebiyle özelde Nakşbendiyye tarikatı müntesiplerine tahsis edilse de genelde bütün Müslümanların kullanımına açık tutulmuştur. Kâşgar'dan gelen Nidâî'nin, Gılan'dan gelen İsâ Geylânî'nin, Van'dan gelen Arvâsî'nin tekkede şeyh olmaları ile, aslında birbirinden farklı coğrafî alandaki kültürel unsurların da tekkede etkili oldu-

ğunu söyleyebiliriz.

Tekkenin ilk şeyhi olan Abdullah Kâşgarî'nin Kâsânîliğe bağlı olması ile Kâsâniyye, tekkenin son şeyhi Abdülhakim Arvâsî'nin Hâlidî olması ile de Hâli-diyye kolları Kâşgarî Dergâhı'nda temsil edilmiştir. Tekkenin kurucusu Murtazâ Efendi, Nakşbendiyye tarikatının Müceddidiyye koluna intisablıdır; fakat onun tekkede herhangi bir tarikat faaliyeti olmadığı için Müceddidiyye kolunun tekkede temsil edildiğini söyleyemeyiz.

1- Kâsâniyye: Nakşbendiliğin Kâsâniyye kolu, Mahdûm-ı A'zam olarak bilinen Ahmed el-Kâsânî'nin (ö.949/1542) vasıtasıyla Buhârâ, Fergana, Semerkand gibi şehirlerde temsil edilen bir tarıktır. Ahmed Kâsânî'nin vefatından sonra, onun halîfelelerinin faaliyetleri neticesinde Orta Asya, Doğu Türkistan, Kuzey Hindistan, Belh, Şam, ve İstanbul'da yayılmıştır.⁽⁶²⁾ Kâşgarî Tekkesi ile birlikte İstanbul gibi muhtelif şehirlerde bulunan Kalenderhânelerde barınan dervişler genellikle Nakşbendiliğin Kâsâniyye koluna müntesiptirler⁽⁶³⁾

2- Hâli-diyye: Kuzey Kafkasya, Irak, İran, Suriye, Arap ülkeleri, Türkiye'de ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yayılan Nakşbendiliğin Hâli-diyye⁽⁶⁷⁾ kolu, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî(1242/1826)'ye nisbet edilmiştir.⁽⁶⁵⁾ Silsilesi, tarikat anlayışı sebebiyle Nakşbendiyye tarikatının bir devamı niteliğindedir.⁽⁶⁶⁾ Fıkıh ve hadis temeline dayalı tasavvuf anlayışı nedeniyle Osmanlı ilmiyye sınıfı içinde rağbet gören bir tarikat olmuştur.⁽⁶⁷⁾

XVIII. yüzyılda kurulan Kâşgarî Dergâhı iki asrı geçkin bir geçmişinin olması hasebiyle târihî bir özelliğe sahiptir. Kuruluşu itibâriyle Nakşbendiyye tarikatı müntesiplerine tahsis edilen tekke, İstanbul'da Nakşbendiliğin yayılmasında etkili olan tarikat merkezlerinden biridir. Tekkenin ilk

(58) Uyan, I,50,51; Necip Fazıl, *O ve Ben*, s. 211.

(59) Ahmet Güner, *Tarikatlar*, İstanbul: Milliyet Yay. 1986, s. 177.

(60) Azamat, a.g.m, I, 211, Necip Fazıl, Abdülhakim Arvâsî ile ilk görüşmesini *O ve Ben* adlı eserinde dile getirmiştir. bkz. Necip Fazıl, *O ve Ben*, s. 91-97.

(61) Vassâf, II,60.

(62) Kâsâniyye hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend, Hayatı, Görüşleri Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yay. 2002, s.180-184; a.mlf. "Kâsâniyye" *DİA*, XXIV,532-534.

(63) Kasım Kufraî, *Nakşbendiliğin Kuruluşu Ve Yayılışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Türkiyat Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi, No:337, s. 176.

(64) Hamid Algar "Halidiyye" *DİA*, XV, 295,296; Süleyman Uludağ, "Anadolu'da Hâlidilik" *DİA*, XV, 296- 299.

(65) Hamid Algar, "Nakşbendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar" trc: İrfan Gündüz, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, c.V, sayı. 3, İstanbul, 1982, c. V, sayı. 3, İstanbul, 1982, s. 42,43.

(66) İrfan Gündüz, *Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddin (K.S.) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâli-diyye Tarikatı*, İstanbul: Seha Neşriyat,1984, s. 231.

(67) Ekrem Işın, "Nakşbendilik", *DBİA*, VI,36.

şeyhi Nidaî'nin Doğu Türkistan kökenli olması dolayısıyla, tekkede Orta Asya'ya ait Türk kültür ve geleneklerin burada yaşatılmış olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. İlim ehli yaşadığı dönemlerde hürmet edilen, eser veren, Abdullah Nidâî, Abdülhakim Arvâsî'nin, Osmanlı padişahlarının hürmet ettiği İsa Geylânî'nin Meclisi Meşâyih üyelerinden olan Mehmed Âşir Efendi'nin tekkede şeyh olmaları ile tekkenin ünü artmıştır. Bunun yanında son dönemde Arvâsî'nin müridlerinden Necip Fazıl ve Hilmi Işık'ın günümüzde tekkenin tanınmasında etkili oldukları söylenebilir.

Birçok tekke yangın, bakımsızlık gibi nedenlerle harâbe bir halde iken, Kâşgarî Tekkesi kurulduğu târihten beri varlığını koruyabilmiştir. Orijinal hâliyle olmasa bile, bugün harâbe olan birçok tekkeye nazaran daha bakımlı durumdadır. İslâm âleminin sayılı mânevî mekanlarından biri olan Eyüp Camii ve yabancılar tarafından değer verilen, sıkça ziyâret edilen Piyerloti arasında olması bakımından tekke, yerli yabancı pek çok kişinin dikkatini çekmektedir. Özellikle bazı yabancı araştırmacılar, bu tekkeyle ilgili müstakil makaleler yazmışlardır. Bu ve buna benzer hususlar dolayısıyla, kurulduğu târihten itibaren Kâşgarî Dergâhı geniş halk kitlelerinin ilgi gösterdiği bir kuruluş olmuştur.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid. "Nakşebendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar" trc: İrfan Gündüz, **İslâm Medeniyeti Mecmuası**, c. V sayı: 3, İstanbul, 1982, s. 37-44.
- Algar, Hamid. "Halidîyye" **DİA**, XV. İstanbul, 1997.
- Ayvansarâyî, Hüseyin. **Hadîkatü'l- Cevâmî**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- Ayvansarâyî, Hüseyin. **Mecmûa-i Tevârih**, hzr: Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.
- Azamat, Nihat. "Abdülhakim Arvâsî" **DİA**, c.I, İstanbul, 1988.
- Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-ârifin**, c.I, Tahran, 1387.
- BOA, DH.EUM.MH. sıra nr. 467, dosya nr. 84, gömlek nr. 106.
- BOA, Kamil Kepeci Tasnifi, 6290/I, 6/1 s.300.
- CSRA, Dosya no: 89.
- Eyüp Tapu Sicil Müdürlüğü Kütük Sayfa No: 322.

- Gündüz, İrfan. **Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (K.S.) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı**, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.

- Güner, Ahmet. **Tarikatlar**, İstanbul: Milliyet Yay., 1986.

- Işık, Hüseyin Hilmi. **Eshâb- Kirâm**, İstanbul, 1988.

- Işın, Ekrem. "Nakşibendilik", **DBİA**, c.VI, İstanbul, 1994.

- İMMA, nr. 1780 Tekayâ ve Zevâyâ Vakfiyeler Defteri.

- İMMA, nr.1702 el-Hac Murtazâ Efendi Vakfiyesi.

- İşli, Esin Demirel. **İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri Ve Restorasyonu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), YÜFBE, 1998.7

- Kara, (Ensari) Fahrinnisa. **İstanbul Metropoliter Alan Gelişme Sürecinde Bir Dinî Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp**, İstanbul: İTÜFBE, (Yayınlanmamış Doktora tezi), 1994.

- Kara, Mustafa. "Medeniyet Tarihimizde Tekkeler", **Türk Yurdu** 7. Devre, c.18 (50) sayı:127-128 (488-489), 1998, s. 108-115.

- Kazıcı, Ziya. "Osmanlılarda Tekkeler" **İslâm Medeniyeti Mecmuası**, c.V, sayı: 4. (Ekim 1982) s. 29-34.

- Kısakürek, Necip Fazıl. **O ve Ben**, 20. Baskı, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2002.

- Kreiser, Klaus "Kâşgarî Tekyesi-Ein Istanbuler Nakşbandî-Konvent Und Sein Stifter", **Naqshbandis, Varia Turcica**, XVIII, İstanbul- Paris, 1990, s.331-335.

- Kufrah, Kasım. **Nakşbendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Türkiyat Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi, No:337. İstanbul, 1949.

- Mısıroğlu, Kadir. **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler**, İstanbul: Sebil Yay.,1967.

- Müstakimzâde Süleyman Sâdedîn, **Mecelletü'n-nisâb fi'n-Nisab ve'l-Künâ ve'l-Elkâb**, Sül Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628.

- Nuhoğlu, Güller. "Abdullah Nidâî ve Hakkıyye Risâlesi", **Nüsha**, Yıl, 1, Sayı: 3, (Güz, 2001) s. 145-152.

- Pakalın, M. Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

- **Sâlnâme-i Devlet-i Âliye-i Osmâniye**, 56. sene, s.172. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası. 1318.

- Süreyyâ, Mehmed. **Sicill-i Osmanî**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308

- Tosun, Necdet. "Kâşaniyye" **DİA**, c. XXIV, İstanbul, 2001.

- Tosun, Necdet. **Bahâeddîn Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı**, İstanbul: İnsan Yay. 2002.

- Uludağ, Süleyman. "Anadolu'da Hâlidîlik" **DİA**, c. XV, İstanbul, 1997

- Uyan, Abdullatif. **Menkibelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi**, c.I, İstanbul:Berekât Yay., 1983.

- Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Hayır İşleri Dosyası İ-98.

- Vassâf, Hüseyin. **Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-i Esrâr**, Sül Ktp.Yazma Bağışlar, nr. 2306.

- VGMA, Ahmet Bican Paşa Vakfiyesi, Defter no: 605, sıra no:76, belge no:1317.

- Zâkir Şükrî Efendi, **İstanbul'daki Tekkelerin Tarihleri, Bânileri ve Semtleri**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı K.75.

- Zarcone, Thierry. "Kâşgarî Tekkesi", **DBİA**, IV. İst.1994.

- Zarcone, Thierry. "Histoire Et Croyances Des Derviches Turkestanais Et Indiens, Istanbul" **Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)**, II, Paris- 1991. s. 160-165.

Resim 13; Murtaza Efendi Tekkesi'nin banisi Murtaza Efendi'nin Şahidesi

FATİH'İN MEŞK HOCASI EVLİCE BABA

A. Hami HATMAN

1929 Samsun doğumlu. 1930'dan itibaren Alibeyköy'de yaşadı. 1947'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. Çeşitli işlerde çalıştı. Hukuk okudu. Tamamlayamadı. Terkos, arçelik Tubişi, Demirdöküm ve Evyap dahil olmak üzere farklı işlerde çalıştı. Evyap'tan emekli oldu. Yerel tarihle ilgileniyor. "Alibeyköy Spor Anısal Tarihi" yayınlanmış eseri. "Alebeyköy Tarihi" ise Eyüp Belediyesi'nce basılacak diğer eseri. Hatman çalışmalarını Alibeyköy'de yerel tarih ağırlıklı olarak sürdürmekte.

Fatih Sultan Mehmet II. Han'ın ricalinden ve meşk hocası olan Veliyyüddin Efendi Hazretleri, İstanbul'un fethini takiben, maiyetten ayrılarak Eyüp Sultan'da Bülbül deresi semtinde, sonradan Evlice Baba Tekke sokağı adını alan mahalde, bir zaviye teşkil etmiş ve bir mescit inşa ettirmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul zaferinden dolayı, hizmeti geçenlere geniş araziler hibe ederek, sevdiklerinin vakıflar kurmak suretiyle isimlerini yaşatmaları yanında, İstanbul ve çevresinin bu vakıflar eli ile imarını ve üretimleri ile şehir ihtiyacının karşılanmasını murat etmiştir.

Alibeyköyü'nün tüm topraklarını akıncı beylerinden Ali Beğ'e vererek çiftlik kurdurması ve Alibeyköyü yaylalarını Akşemsettin hazretlerinin tavsiyesi ile Çoban Baba'ya tahsis ederek yılda 15.000 koyun üretecek kapasitede hayvan yetiştirtilmesi, Veliyyüddin Efendi'ye de beğendiği, bülbüllerin ve bir çok ötücü kuşların yuvalandığı, bir kısım sayıbanı kendisine vererek bu bölgeyi ihya ettirmesi, ve bunları daha ilk günden gerçekleştirmesi, İstanbul ve civarının iskân ve ihya düşüncelerinin başlangıcı idi.

Eba Eyyübe'l el-Ensari Cami ve külliyesine de bütün Eyüp bölgesini, arazi ve mazraa'larını vakfeylemişti.

Hazretin bugün Bülbülderesi denilen vadiye birleşen hafif yokuşlu bayırdaki evi ve mescidi arasında zamanla teşekkül eden yol, iki yapıyı birbirinden ayırmış, daha sonraki hafriyatlarla ev ve kabir bölümü yoldan çok yukarıda kalmıştı.

Veliyyüddin Efendi 1453 sonuna dek süren hayatında, bu safa mahallinde bir çok ahşap ev'in yapılmasını, kiralanmasını ve toplanacak gelirler ile Vakfının yaşamasını ve yeni yapılar üretecek sistemini kurmuş idi. Hatta Ali Beğ'in Alibeyköydeki çiftlik adamlarının iskânı için de burada meskenler inşa ettirecekti.

Böylece birçok evin sahibi olabilen Veli Hazretlerinin, sahip anlamındaki Ulice Baba lakabı, zamanla Evlice Baba olarak gelişmiş olabilir.

Evlice Baba, vefatında evinin bahçesine defnedildi. Tekke sokağı teşekkül edip diğer sokaklar ile birleşince yüksekte kalan ev ve kabri önüne bir duvar çekildi. Bu duvarın ön yüzüne de kitabesi konulmuştu.

Kabrinin ve evinin korunduğu ihata duvarında şu kitabe bulunmaktadır:

*Ebû'l feth el-magâzî Hân Mehemmed nâm zî-şânın
Kıla Râhu cü bülbül-i gülîstân cenneti me'va*

*Anın ta'limde meşk hâcesi nâm-ı Veliyyüddin
Makar-gâh itmiş idi zâtına bu mevzi'i ammâ*

*Mürûr-ı rûziğâr ile olub bir günde bünyadı
İdüb ta'mirine himmet bu kabri itdi nev ihya*

*Cenâb-ı Dervîş Ahmet nâm velî-haslet hemân der-hin
Duâ-yı hayr için bir ehl-i hayra oldu sûk-pirâ*

*İdüb ta'mir nakş-ı meşhedin Nakşî didi târîh
Ola rûh-ı Veliyyüddin'e dâ'im rahmet-i Mevlâ*

Hicri 1173 (Milâdi 1759) senesi (Tamir yılı).

Kitabe hattat Mustafa Nakşî Efendi tarafından yazılmıştır. Mustafa Nakşî Efendi, sülüs ve nesih yazıyı Yedikuleli-zade Seyyid Abdülhalim Efendi'den öğrenmiş ve sonra da tâlik'a çalışmıştır.

Hattat olduğu kadar şiir ve musikî sahasında da üstat idi.

1764 senesinde vefat etmiştir.

2004 yılı Ağustos ayında bu orjinal kitabenin yanına yeni türkçe yazı ile okunuşu hak edilmiş bir beyaz mermer levha yerleştirdiler.

Evlice Baba Camii

Evlice Baba Tekke sokağının ortasına yakın yerde, yolun sağında, ve evinden biraz aşağıda, Cami'ye dönüşmüş mescidi namaza açıktır. Hocası Diyanet tarafından tayin edilmektedir.

Bugünkü Caminin orjinali ile bir ilgisi kalmamıştır. Sadece aynı arsa üzerindedir. Mabet duvarları taştandır. 1967 de harap halde iken, ciddi tamir görmüş ve tamirat aralık ayına kadar bitirilerek Ramazan'ın ilk günü ibadete açılmıştır.

Cami baştanbaşa değerli çini'lerle kaplıdır.

Resim 1; Evlice Baba evi ve kabrinin bulunduğu köşe. Duvarında kitabesi ve mermer üzerinde okunuşu var.

Resim 2-3; Evinin küçük bahçesindeki kabri. Kabrindeki şahidesinde şu ibare yer almaktadır: "Ebû'l feth ve'l magâzî Sultân Mehmek Gâzî Hazretlerinin Meşk Hâcesi Sâhibü'l Hayrât Ve'l Hasenât Veli Baba'nın Rûh-u Şerifine el-Fatiha. Sene 857 (Milâdi 1453)

Resim 4; Evlice Baba Camii'nin 2004 görünümü.

Minaresi tuğladan yapılmış olup çevresindeki evlerden dolayı kısa gözükmetedir. Minare kapısı cümle kapısı yanında ve içeridedir.

Güney tarafındaki küçük bir boşlukta birkaç kabir taşı dikili olarak durmaktadır.

Mescit yoldan üç basamak aşağıdadır. Son

tamiratta 3,5 metrelik bir son cemaat yeri ilâve edilmiştir. Buradan, kadınlara tahsis edilmiş balkona çıkılır.

Caminin bütün zemini aynı desende yün halı ile kaplı olup duvarları kıymetli çinilerle bezenmiştir.

Caminin şadırvanı ev bölümünün altındadır. Bunun bitişiğinde bir de imam ve cemaat oturma / okuma odası bulunmaktadır.

Caminin tam karşısında küçük meydanlığın sol tarafında Çorlulu Sadrazam Ali Paşa'nın hayratı bir çeşme vardır. Evlice Baba Tekke sokağı ile Büyük Fıstıklı caddesinin birleştiği yerdedir. Gayet geniş ve büyük bir depo görünümündeki çeşme'de gerçekten cami şadırvanı için su depo edilmekte ve şehir suyu kesilince buradan motor gücü ile, merhumun evi altındaki şadırvana su basılmaktadır.

Evlice Baba Tekkesi

Evlice Camiinin tam karşısına isabet eden kısmında bir harem ve bir selâmlık ile bir semahaneden oluşan ahşaptan Tekke binası vardı. Sokakta sağlam solları ahşap tek veya iki katlı bahçeli meskenler bulunuyordu.

Bunların Evlice Baba vakfiyesinden olduğu, Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasından sonra bu binalara sahip çıkacak kimse kalmadığı için mahallenin muhtarı olan emekli bir polis tarafından içinde oturanlara veya taliplerine Vakıflar idaresinden sattırıldığı ifade edilmiştir.

Halbuki Evlice Baba Vakfiyesinin temel prensibi mülkleri satmak değil kullanma hakkını kiralamak suretiyle vakfa gelir sağlamak idi. Bu hususu teyid eden bir belge yazı sonuna ilâve edilmiştir.

2004 de Cami hocasının ikamet ettiği ve Hazret'in kabrinin bulunduğu iki parseldeki meskenler ve cami arsasından başka yeri kalmadığı anlaşılmaktadır. Sokaktaki çökmekte olan bazı ahşap binalar resimlendirildi.

Tekke, Bandırmazade Ahmet Münip Efendinin 1307 hicri tarihli mecmua-i Tekâyâ'sında (M. 1889-1890) ayın günü Cuma gecesi olan bir Kadiri tekkesi olarak kayıtlıdır. O tarihteki Şeyh'in adı Nuri Efendi imiş.

Son şeyh ise Tekel'den emekli memur, Bay Hafız Hüseyin Nazmi Geylânî'nin 1968 de verdiği bilgilere göre Tekkenin banisi Şeyh Haki Baba adında bir zattır. Haziredeki kitabeden Tekke'nin 1216 (M.1801-1802) yıllarında III.Selim Han devrinde yapıldığı, kitabe üzerindeki tuğradan ve H. 1216 tarihinden anlaşılmaktadır. Kitabede şunlar yazılıdır:

*Kutbül Rabbani ve Avnî's Semadani
Kandil'ül Vizani Mahbub-i Sultani
Hazreti Şeyh Seyyid Sultani,
Abdülkadir Geylani
Haza zaviyetül Maruf
El -Kadiri el-Haki Alâbabillâh.*

Tekke, Şeyh Hafız Hüseyin Nazmî'nin babası Mehmet Sadettin Efendi zamanında, 1310 (1892-1893) tarihinde yanmış ve temelden Harem, Selâmlık ve Semahane olarak ve ahşaptan yenilenecek ihya edilmiştir

Hafız Hüseyin Nazmi Efendi 1968 yılında Tekke'de ikamet etmekte idi.Bu zat-ı muhterem, Es Seyid, eş Şerif, el Hac Hafız Hüseyin Nazmi Geylani el-Kadiri, 1887 de doğmuş ve 24.11.1990 da tekkede vefat etmiş ve bitişiikteki Eş Şeyh Abdülhakî Nuri Baba el-Kadiri dergâhına defnedilmiştir.

Resim 5-6; Abdülhakî Nuri Baba Dergâhına bitişik Tekke binası

Resim 7; Türbenin III. Selim tuğralı kitabesi

Evlice Baba Vakfı

Alibeyköyü Sosyal Tarihi kitabımızda aşağıdaki bilgiler bulunmaktadır.

“ Fatih Sultan Mehmed Han’ın meşk hocası olan Veliiüddin Hazretleri, İstanbul fethinden sonra 1453 sonlarında vefat etmiştir. Mezar taşında adı Ulice Baba olarak da okunabildiğinden Evlice kelimesinin Ulice’den türemiş olması mümkündür. Veya pek çok ev yaptırıp kiraya verdiği için “evi çok-“ anlamında Evlice Baba denmiş olabilir.

Uli; sahip, mal sahibi demektir..”

Fatih bu büyük hocasına Eyüpte Bülbülderesinde ve Alibeyköyünde güzel araziler vererek bir vakıf kurmasını sağlamıştır. Şimdiki adresi ile, Eyüp’te Bülbülderesi, Bülbül yuvası caddesinin Evlice Baba Tekke sokağında kabri ve camii bulunmaktadır. Mezar taşında ölüm tarihi Sene 857 yazılıdır.

Evlice Baba, verilen araziler üzerine güzel meskenler yaptırıp kiraya vermek suretiyle Vakfına gelir sağladığı gibi Belde’nin mesken ihtiyacına da katkıda bulunmuştur. Esasen Osmanlı’da bu tip Vakıflar sadece mesken değil büyük iş hanları da inşa ederek şehirlerin yapı ihtiyacını karşılamışlardır.

Son kısma koyduğumuz 1899 tarihli, Alibeyköy 1 ve 2. Muhtarı ile Köy İmamı’nın onayladığı ferağ senedi Hazret’in Vakfına verilmek üzere hazırlanmıştır. Böylece Vakfın 1453 de kurulduğu ve 1899 da faal olduğu anlaşılmaktadır.

Bu vakıf sayesinde Alibeyköyü’nde bir çok ev yapıldığı ve bunların kullanma haklarının kiraya verildiği ve bu hakların ciro edilebildiği görülmektedir.

Alibeyköydeki ahşap evlerin aynı plânda ve görünüşte olmasının da sebebi anlaşılmıştır.

Diğer yandan, Evlice Baba Vakfının Bülbül deresinde, Eyüp tapusuna kayıtlı

62 pafta 216 ve 26 ada’da kayıtlı gayrimenkulleri bulunmaktadır.

Evlice Baba Vakfından bir Örnek

1899 tarihinde, Alibeyköyü Tekke sokağında oturan Osmanlı tebaasından Fatma Hanım, Evlice Baba vakfına ait olup ikamet ettiği hane üzerindeki bütün haklarını, özel idare kâtiplerinden Hacı Tevfik Kırvan’a, 1500 kuruş karşılığında devretmiştir.

Bu ferağ muamelesi, Alibeyköyü 1. ve 2. ci Muhtarları ile İmam efendinin huzurunda ve

onların da tasdiki ile gerçekleşiyor. Tanzim edilen senet “Her nev’i emlak ve arazi muamelâtı için İstanbul ve Taşrada kullanılan İlmuhaber varakası” isimli matbu ve resmi bir belge ile yapılıyor.

Bu belgede devreden Fatma hanım’ın iki muhtar ve bir imam huzurunda 7 numaralı kısımdaki “İsteyene ferağ edeceğim” ifadesini mühürlere kabul ettikten sonra, yandaki bölümde “Memur huzurunda takrir vermiş olduğu” beyan ile yeniden mühürlemek suretiyle gayri kabili rücu bir işlem yapılmış ve gereği için ilgili Vakfa verilmiştir.

İbret alıncak husus; köy senedindeki kesinlik ve geçerlilik olup iki Muhtar ve Baş aza İmam’ın mühürleri ile tasdiki noter ve Tapu hükmünü taşıyor.

Bu gibi işlemlerde emlak vergi borcu olmasına dikkat ediyorlar ve varsa muamele yapılmayıp Şehiremanetine (Belediyeye) bilgi veriliyor.

Olayda adı geçen Fatma hanım, Hacı Tevfik Kıran’ın kız kardeşidir. Giritli Fatma olarak bilinir. Karakaş Mehmet Karakaş ailesinin dedesi olup 1877 de Alibeyköyüne gelmişlerdi. Ayşe hanım (Ayşe Nine), Karakaşların komşusu ve Sabiha hanımın annesidir. Muhammet Hilmi, Alibeyköyü Çırcır mevkiindeki Şazeli Camii’nin imamı ve tekkenin son şeyhi ve Müderris Emin Efendinin babası idi. Adı geçen ahşap ev de Şimdiki Namık Kemal caddesi sağ tarafında 24 kapı no.lu ve Kâzım Keskinin yemci Muzaffer’e sattığı, onun da yenileyip Bosch mağazası olarak kiraya verdiği binadan bir önceki parsel olup Küçük Ali Ağa veresesinden büyük kızına onunda kardeşine satması sonucu Ensel ailesine intikal eden üç katlı ahşap bina idi. Küçük Ali Ağa aynı sistemle evi devralmış ve ailesi bu evde ikamet etmişlerdi.

Semiha ve Selâhattin Ensel çok eskimemiş bu ahşap evi yıkarak yerine altı işyeri olan bir apartman yapmışlardı. Şimdi çocukları ikamet ediyor.

Faydalanılan eserler:

- Eyüp Tarihi : M.Nermi Haskan.
- İstanbul Ansiklopedisi: Reşat Ekrem Koçu.
- Türkler : Türk Tarih Kurumu.
- İstanbul Camileri : Tahsin Öz
- Haliç Dergisi. Haliç Belediyeler Birliği.
- Fatih Sultan Mehmet Vakfiyeleri: Ank.1938

Resim 8; Çorlulu Sadrazam Ali Paşa çeşme kalıntısı.

Çeşme H.1119 (M.1707)de yapılmış olup kitabesinde şu ibare yazılıdır: “Sâhibü’l Hayrât ve’l Hasenât Çorlulu Vezîr-i âzam Ali Paşa. 1119 / 1707.

Resim 9; 1899 tarihli, Alibeyköy 1 ve 2. Muhtarı ile Köy İmamı’nın onayladığı ferağ senedi. (Bu belge Sayın Seyfettin Ünlü’nün Haliç mecmuasında neşredilen suretinden alınmıştır.)

EYÜP TÜRBE HAMAMI

Gülnur KADAYIFÇI

1963 yılında Ankara'da doğdu. 1980'de İTÜ Mimarlık Fakültesi'ne girdi ve 1984'te mezun oldu. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Şehircilik ve Bölge Planlama Bölümü'nü 1987'de bitirdi. Halen Eyüp İlçe Belediyesi Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü'nde Planlama Müdürü olarak görev yapmaktadır.

Daha bundan 20-30 yıl öncesine kadar İstanbul'un sosyal hayatının vazgeçilmez bir parçası olan hamamların bir kısmı özellikle 1950'lerden itibaren yıkıldı. 1952'de faaliyette olan 73 hamamdan bugün sadece 40'ı ayakta. Bu 40 hamamdan büyük bir bölümü ise artık eski işlevini tamamen kaybetti.

Dünyanın her yerinde Türk adıyla anılan hamamlar tarih sahnesinden birer birer çekiliyor. Minyatürleri, gravürleri, resimleri süsleyen, seyyahların kitaplarının baş köşesindeki egzotik ve sisli atmosferiyle zihinlerde yer eden, filmlere, romanlara, hikayelere konu olan İstanbul hamamları, artık tarih oluyor.

İstanbul hamamlarının geçmişi Roma ve Bizans dönemine kadar uzanıyor ama o dönemden günümüze tek bir eserin kalmadığı da biliniyor. Eski kaynaklarda çok sayıda Bizans hamamının ismi geçiyor. Anastasius, Arkarios, Ayio Amantasio, Dagisteos, Constantinus hamamları bunlardan birkaçı. Roma İmparatoru Septimus Severus'un 210 yılında Sultanahmet Meydanı çevresinde yaptırdığı Zeusippos Hamamı'nın yerinde şimdi çirkin işhanları yükseliyor.

Evliya Çelebi, İstanbul'da ilk inşa edilen hamamın Fatih tarafından yaptırılan Irgat Hamamı olduğunu, bunu Azepler Hamamı'nın izlediğini bildiriyor. İlk hamamlar "kefere tarzı" yani Roma-Bizans stili. Evliya Çelebi de kendi çağında İstanbul'da 151 hamam bulunduğunu, kendisi Mısır ve Sudan'ı gezdiği sırada, 17 hamam daha inşa edildiğini kaydediyor. Bu envanteri esas aldığımızda Çelebi'den bu yana 168 hamamdan 128'inin yok edildiğini görüyoruz.

Hamamlar en büyük kaybı 1950-1960 yıllarında yani Menderes'in iktidarda olduğu dönemde verdi. "I. Dalan Çağı" adı verebileceğimiz bu dönemde özellikle Tarihi Yarımada, Karaköy, Beyoğlu, Eyüp gibi eski kent parçalarında büyük yıkımlar gerçekleştirildi. Bu bölgelerdeki meydanların vazgeçilmez süsleri olan hamamlar da kazmaların uçlarında ve dozerlerin kepeçlerinde un ufak edildi. Bu dönem yok olan hamamları şöyle sıralayabiliriz:

Sultanahmet Camii arkasındaki Arasta, Aksaray (Vatan Caddesi yapılıırken), Cerrah-

paşa, Fatih Çukur, Horhor Çelebi Mehmet Ağa ve Unkapanı'nda Azepler (Atatürk Bulvarı'nın altında kaldılar), Haseki Sultan ve Çapa (Millet caddesi inşaatı sırasında), Koska'da Kızlarağası (Laleli Yolu'na kurban oldu), Sirkeci'deki Küçükağa (Sahil Yolu yapımı esnasında).

Teknolojinin ilerlemesi ve kentsel yerleşim tarzının değişmesiyle birlikte hamamlara pek de ihtiyaç kalmadı. Suyun kıymetinin artması ve enerjinin pahalalanmasıyla mevcut hamamlar da kapılarına kilit vurmaya başladı. Böyle olunca işlev değişikliği şart oldu. Turizm alanlarında bulunanların bir kısmı, örneğin Tarihi Cağaloğlu Hamamı ile Galatasaray Hamamı tadilattan geçirilerek turistlere hizmet vermeye devam etti. Ortaköy ve Çemberlitaş gibi yine turizm ve eğlence alanlarında bulunan bazı hamamlar turistik eşya mağazalarına dönüştü.

Hamamlar halkın yıkanma ihtiyacını karşılayan yapılardır. Genellikle hayır kurumlarına ve camilere gelir sağlamak amacıyla yapılmışlardır. Bir kısmı külliyelerin içinde yer alan hamamların bazıları ise bağımsız yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Erkekler ve kadınlar için ayrı bölümleri olanlara "çifte hamam", sadece erkekler veya kadınlar için olanlara ise "tek hamam" adı verilir.

"Hamamda türkü söylemek ile gurbette yalan söylemek kolay" demiş atalarımız. Zorlukların altından kolay kalkılamayacağını yine "Hamama giren terler" sözüyle dile getirmişler. Hamam kültürünün görkemini ve kültürümüzde ne derece yer kapladığını sadece atasözlerine bakarak tespit edebilir insan. Temelinde "temizlik imanın yarısıdır" hadisinin düsturu yatan, popüler kültürün yıkamadığı gelenek abidesi hamamlar.

Hemen her semtinde kimi suyu, kimi temizliği ve ferahlığı, kimi tellaklarıyla ün salmış bir çok hamam vardı. Osmanlı

Resim 1; Hamama buyur edilen bir aile Zanaro'dan

Resim 2; XVIII.YY'da bir hamam safası. Hubarname Zenannâme

Resim 3; Hamamcı kadın ve elinde kına tası ile yardımcısı. J.E. Litotard

Resim 4; Soğuklukta çubuk tütüren kadın. C. Rogier

devr-i saadetinde ülkemizi gezen Fransız bir gezgin hamamlarımızı görür ve ülkesine döndüğünde tespitlerini ve hayretlerini şu şekilde aktarır; “Osmanlılar temizliğe o kadar aşına olmuşlar ki, artık onu hamamlarda özellikle hanımlar eğlence haline getirmişler.” Gerçekten de 16. yüzyılda kadınlar yirmi kişilik gruplar halinde hamama giderlerdi. Topluca sabahın erken saatinde gidilen hamamdan, akşam yemeğine dönülürdü.

Saraylarda, konaklarda ve evlerdeki özel hamamlar dışında herkese açık ‘halk hamamı’, ‘çarşı hamamı’ gibi mekanlar vardı eski İstanbul’da. Hamam kültürünün gelişmesine ön ayak olan yerler de buralardı zaten. Hamamların çoğu, kadın ve erkeklere ait olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Kadınlar kısmının kapısı erkekler kısmının kapısından görülmeyecek şekilde ve yan sokağa açılırdı. Tek hamamlarda da kapıya asılan renkli havludan kadın veya erkek saati olduğu anlaşılırdı. Erkekler hamamda soyunduktan sonra üstlerinden çıkardıklarını katlayarak üzerine sarık ya da başlıklarını koyar, bunlara bakıcı tutarlardı. Hamamda peştemalsiz dolaşılmazdı. Yıkanma tamamlandıktan sonra günümüzde olduğu gibi kesecilere bahşiş verilirdi.

HAMAM BEREKETİ

İstanbul’da, Osmanlı döneminde çok sayıda hamam inşa edilmesinin iki sebebi var. Bunlardan biri hamamların iyi gelir getirmesi nedeniyle hayır amacıyla yapılmış binalara gelir kaynağı olarak vakfedilmeleridir. Di-

ğer sebep ise hamamların ait oldukları yapı manzumesinin merkezi konumundaki camiyeye cemaat çekme bakımından da faydalı olmalarıdır. Birçok büyük külliyenin, kendilerine ait birer hamamları olduğu (Fatih, Süleymaniye, Bayezid, Yeni Cami) gibi, bazı daha küçük manzumelerinin de hamamları vardır (Mahmud Paşa, Murad Paşa, Küçük Ayasofya). Diğer taraftan birçok vakıf sahibi kurdukları hayır eserlerine gelir sağlamak amacıyla, şehrin başka yerlerinde hatta başka şehir ve kasabalarda da hamam yaptırmışlardır. (Barbaros Hayreddin Paşa’nın Zeyrek’teki Çinili Hamam’ı, Haseki Hürrem Sultan’ın Ayasofya önündeki hamamı gibi). Hamamın bereketini belirtmek için olsa gerek, “hamamın suyu, hamamcının parası boldur” demiş eskiler.

“Osmanlı döneminde hamamlar çok karlı kuruluşlar oldukları için sayıları şehrin her yerinde büyük bir hızla artmış ve bu da büyük ölçüde su harcanmasına, özellikle de çok miktarlarda odun tüketilmesine yol açmış. Daha 18. yy’da hamam sayısının artışı sınırlandırılmak için çeşitli önlemler getirilmiş. Evliya Çelebi, kendi çağında, İstanbul’da 151 hamam bulunduğunu, kendisi Mısır-Sudan seyahatini yaparken, 17 hamam daha inşa edildiğini belirtmektedir. Evliya Çelebi İstanbul’da ilk inşa edilen hamamın Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Irgat Hamamı olduğunu, bunu “kefere tarz-ı mimarisinden tahvil ile, İslam adabı üzere yapılan Azebler Hamamı’nın” izlediğini, üçüncü olarak Vefa Hamamı’nın, Eyüp Hamamı’nın ve nihayet Çukur Hamam’ın yapıldığını bil-

Resim 5; İstanbul Haritası.(1920-23 yılları arasında İstanbul keşfiyat A.Ş. tarafından hazırlanmıştır.)

Resim 6; Haritada Eyüp

Resim 7; Alman mavilerinde Eyüp Hamamı

dirir. İstanbul'un mimari bir kimliği olarak son büyük hamamı, 1. Mahmud tarafından Ayasofya bitişiğinde kurulan kütüphaneye gelir sağlama amacıyla, Yerebatan civarında 1741'de yaptırılan Cağaloğlu Hamamı'dır.

HAMAMCININ YASASI

1680 yılına ait IV. Mehmet Kanunnâmesinin 25. maddesinden...

- Natırlar çevik ve atik olsunlar, usturaları iyice bilenmiş ve tıraşta usta olsunlar.
- Tasları kalaylı ve havlular iyi durumda olsun.
- Hamam sıcak ve su ılık olsun.
- Hizmetçiler havluları temiz tutsunlar ve bunlar adam başına bir tane kullanılsın.
- (1591 yılında İstanbul'a gelen Baron Wratisslaw anılarında İstanbullu bir hamamcıya, kirli peştamal bulundurduğu için İstanbul kadısı tarafından bin değnek cezası verildiğini gözleriyle gördüğünü anlatıyor: "Bu bin sopadan iki yüzü arkaya, üç yüzü ayak tabanlarına, iki yüzü baldırlarına ve üç yüzü de karnına vurulmuştu. Bu ceza böylece uygulanınca, adamcağız yumurtadan çıkmış bir güvercin yavrusu gibi şişmişti.")

Yine aynı Kanunnâmenin bir başka bölümünden...

- Kâfirlerin ve uyuzların kafalarının tıraş edildiği usturalar Müslümanların kafalarını tıraş etmek için kullanılmasın.
- Adam başına bir peştamal verilsin, delik veya çok kısa peştamal olmasın.

HAMAMLARIN MİMARİ YAPISI: Osmanlı hamamları iç düzenlemeleri bakımından dörde ayrılır.

Soyunma Yeri: Farsça "elbise soyunulan yer" anlamına gelen camegah sözcüğünden bozma "camekan" olarak ta ad-

landırılır. Osmanlı hamam mimarisinin en büyük hacimli bölmesi olan soyunma yeri, geniş bir alandan ve bunun çevresindeki bir-üç katlı soyunma hücrelerinden müteşekkildir. Aslında hamam mimarisinin ilk örneklerinde kapalı soyunma hücreleri yoktur. Eskiden alanı çepeçevre saran sedirlerin üzerinde açıkta soyunulur, üzerlerine oturulur, kıyafetler de bu bölümdeki çivilere asılırdı. Soyunma hücreleri hamamlara daha sonraki dönemlerde eklenmiştir.

Hangi türde inşa edilmiş olursa olsun, Osmanlı hamamlarının soyunma yerinin ortasında genellikle fiskiyeli bir havuz bulunur. Ahşap soyunma yerlerinin yıllar içinde özgünlüklerini koruyamaması ya da tamamen tahrip olması, zaman zaman hamamların yıkılması için gerçekçi olmayan bir gerekçe. Ayrıca bu bölümde mutlaka mermer işlemeli bir çay ocağı bulunurdu. Taş işçiliğinin güzel örnekleri olan mermer çay ocaklarını bazı hamamlarda hâlâ görmek mümkündür. Soyunma yeri kargir ve kubbeli inşa edilmiş tüm hamamlarda "çatı feneri" veya "aydınlık feneri" denilen açıklıktan aydınlanmaktadır.

Ilıklık: Ilıklık adından da anlaşılacağı üzere ısıtılan, ancak sıcaklık kadar yüksek derecede ısıtılmamış kısımdır. Ilıklığın da sıcaklık gibi duvarları ve zemini mermer kaplıdır. Genellikle kullanılmayan bu bölümde aşırı sıcaktan rahatsız olanlar ve hastalar yıkanır. Burada ısıya

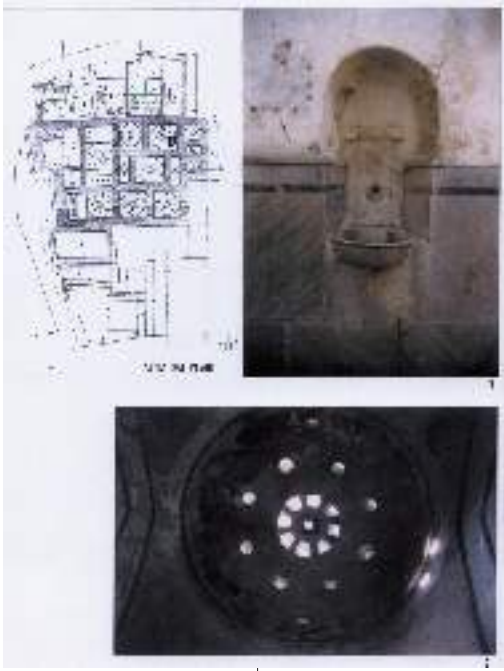
Resim 8; Türbe Hamamı basit tadilatın geçemzden önceki hali (Eyüp Belediye arşivinden)

Resim 9; Eyüp Hamamı Sokağı (Eyüp Belediye arşivinden)

Resim 10; Çömlekçiler Hamamı (Eyüp Belediye arşivinden)

Resim 11; Eyüp Türbe Hamamı içinden detaylar

Resim 12; Hamamın kubbesi ve kurası

alıştıktan sonra sıcaklığa geçenler de vardır. Bu bölümde yıkanmak için halvetler, dinlenmek ya da masaj için mermer sedirler, istenmeyen kılları temizlemek için ayrılmış mekanlar (traşlık veya usturalık) yer alır.

Sıcaklık: Isının korunması amacıyla ılıklıkla dar ve alçak bir kapıyla ayrılmış sıcaklık kısmı, hamamın yıkanılan bölümüdür. 35-45 °C arasında

bir sıcaklığa sahip olan bu bölümün sıcak ve buharlı olmasında, dökülen sıcak sular kadar sıcak su deposundan bu bölmeye açılan bir pencerenin de etkisi vardır. Bu bölümün ortasında bulunan, mermer zeminden 45-50 cm yükseltilerek yine mermerle kaplanmış göbek taşı hamamın en fazla ısınan zeminidir. Çoğunlukla sekizgen veya dikdörtgen olan göbekteşi, üzerine yatıp terlemek ya da masaj yaptırmak için kullanılır.

Göbekteşinin çevresinde duvar boyunca uzanan 15-20 cm yüksekliğinde, 70-100 cm genişliğinde mermerden setlerin üstüne aralıklarla yerleştirilmiş sıcak ve soğuk kurnalarla, mermer kurna taşları bulunur. Bu bölüme küçük ve daha sıcak yıkanma yerleri olan "halvetler" açılır. Halvet, Arapça ıssız, yalnız kalınan yer anlamına gelir. Tekkelerde dervişlerin yalnız ibadet ettikleri odalara da halvethane denir.

Halvetler genellikle ortadaki geniş hacme göre daha sıcaktır ve özel yıkanmak isteyenler tarafından tercih edilirler. Halvetlerde bir-üç arası kurna bulunur. Sıcak su deposuna bitişik halvetler her zaman daha sıcaktır. Osmanlı hamam mimarisinin sıcaklık kısmında bölümler arasında kapı yoktur. İsteyen halvet kapılarını peştamal ile kapatabilir.

Resim 13; Külhanbeyi

Hamamların sıcaklık bölümlerinin kubbelerinde neredeyse günün her saati mekanın ışık almasını sağlayan yuvarlak ve yıldız şekilli küçük pencereler bulunur. Bu pencereler, "fil gözü" denilen, dışa eğimli, çana benzeyen, 15-40 cm çapında camlarla kaplıdır.

Eskiden hamamlarda kullanılan musluklar genellikle pirinç ve tunçtan yapılırdı. Hamamlardaki önemli bir diğer öge de, muslukların altında yıkanılacak kadar su biriktirmeye yarayan mermer musluk taşlarıdır. Bazı hamamlarda halen orijinalleri mevcut olan musluk taşları, mermer işleme ustalığının inceliğine ve güzelliğine şahitlik etmektedirler.

Prof.Dr.Semavi EYİCE tarafından yapılan Osmanlı hamam tipoloji çalışmasında, hamamlar altı tipe ayrılmıştır.

A Tipi: Dört eyvanlı ve köşelerde halvetler olan tip. Bu tipte halvet sayısı dörtle iki arasındadır. Osmanlı hamam mimarisinde en çok rastlanan plandır.

B Tipi: Göbekteşi mekanı çepeçevre halvetlerle yıldızvari şeklinde açılır. A tipiyle beraber sık rastlanır.

C Tipi: Ortadaki kare formulu göbekteşi mekanını üç taraftan kubbeli halvetler sarar.

D Tipi: Dikdörtgen sıcaklığın çok kubbeli kemerli bir yapıya sahip olduğu plandır.

E Tipi: Küçük kubbeli sıcaklığa açılan yan yana iki halvetli plandır.

F Tipi: Ilıklık, sıcaklık ve halvetlerin eş odalar halinde, üzerleri küçük kubbelerle örtülü şekilde sıralandığı biçimdir.

HAMAMIN KÜLHANI

Hamamlarda bir ocağın içinde ateş yakılan, sıcak ve soğuk su kazanlarının bulunduğu bölüme külhan denir. Külhan hamamın girişinin ters yönündedir. Giriş seviyesinin altında kalan bölümünde, fırın şeklinde ızgaralı bir ocak, bunun üstünde bakır ya da demirden yapılmış sıcak su kazanı bulunur. Bu kazana açılan ve adına "cehennemlik" denilen kanallar hamamın sıcaklık ve ılıklik kısımlarının altlarını dolaşır. Kanallarda dolaşan ateş ve du-

man, ısıtma görevini yaptıktan sonra "tüteklik" denilen bacalardan dışarıya çıkar. Künklerden yapılarak duvarın içine gömülen tütekliklerin bacaları kubbe seviyesine yükseltilmişlerdir.

Eski İstanbul'da hamamların suyunun ısıtıldığı ocak şimdiki kalorifer dairesi olan külhanlarda odun, talaş yakılarak çıkarılan ısıdan sadece hamamcılar faydalanmıyordu. Genelde hamamın arka-izbe kısımlarında olan külhanların sıcak ortamından evsiz barksız insanlar da nasibini alıyordu. Buraları bir tür sığınma yeri olarak kullanıyorlardı. Bu evsiz-barksız takımının içinde palazlanmış bitirim kişilere külhanbeyi sıfatı uygun görülmüş o devrin insanları tarafından. Ayakkabısının topuğuna basarak ceketi omuzunda yürüyen, elinde tespihi, yana düşmüş fesi ile çizdiği şekil itibarıyla o devrin bir ayrıntısını oluşturmuş külhanbeyleri.

Hamamlar temizliğin bizler için ne demek olduğunun açık göstergesi. Her ne kadar tuvalet kültürümüz sarsılrsa da hamamlar dimdik ayakta duruyor ve daha "çok tas eskiteceğ" benziyorlar.

Fazla süslü olmayan Osmanlı hamamlarından önce Anadolu'da yapılan Selçuklu hamamlarında çini bir süsleme aracı olarak kullanılmış, bu tarz yaygın olmasa da Osmanlı hamamlarında da devam etmiştir. Muslukların çevresindeki mermer kol dayama taşlarında süslemelere rastlamak mümkündür. Hamamda sütun varsa başlıkları ilk dönemlerde baklava desenli ya da mukarnaslı, daha geç dönemlerde ise barok üslupludur. Osmanlı hamamının kadınlar kısmında genellikle "gelin kurnası" denilen süslemeli, işlemeli bir kurna bulunması adettir.

HAMAMLARIN SOSYAL YAŞAM-DAKİ YERİ:

Hamamların bugünkü durumlarıyla kıyaslanmayacak kadar çok olduğu ve gündelik hayatta çok yer tuttuğu Osmanlı döneminde hamam özellikle kadınlar açısından bir sosyallik ve dışarıya çıkma gereksesidir. Özellikle eski İstanbul'da kadınlar hamamı bir eğlence yeri idi. Kadınların yaz-kış bütün eğlenceleri haftada veya iki

haftada bir gittikleri hamamdı.

GELİN HAMAMI

Analar oğullarına söyledikleri kızı alıp hamama götürürdü. Tabii ki zamanla bu tip olaylar Anadolu'da bir kaç yer hariç ortadan kalktı. Gelin hamamı o devirde oldukça önemli, renkli kültürümüzün bir ayrıntısıdır. Gelin hamamı düğünden iki gün önce yapılırdı. Damat tarafının bütün kadın akrabası ve hatırı sayılır tanıdıkları davet edilirdi. Kız, hamama davetlilerden önce gider, gelenleri karşılar, ikramda bulunurdu. Gelecekler tamamlanınca, içeriye sıcaklığa girmeden önce dış avluda soğuklukta toplanılır, kızın başına bir çarşaf tutulmak suretiyle avlu dolaştırıldıktan sonra birlikte içeriye girilirdi. Burada türküler eşliğinde gelin yıkanır.

KIRK HAMAMI (Loğusa Hamamı)

Lohusa kadın ve bebeğin sağlıklarının kontrol edilmesi, temizlenmesi, çocuk sağlığı, bakımı ve kadın sağlığı konularında bilgi aktarılması amacıyla, doğumdan kırk gün sonra düzenlenirdi ve en az gelin hamamı kadar önemliydi. Eskiden bebeğin evden ilk çıkışı kırk hamamı nedeniyle olurdu.

SÜNNET HAMAMI

Çocuğun bebeklikten erkeklığe adımı diye kabul edilen bu hadise, evlilik törenine benzer düğünlerle kutlanırdı. Erkek çocuklarının sünnet hamamı, erkekler hamamında ailenin erkekleri ve çocuğun arkadaşları davet edilerek kutlanırdı. Sünnet olacak çocuğun sağ eline kına yakılır, camekan (soğukluk) kısmında yemek yenir, karagöz seyredilip türlü eğlenceler yapılırdı. Dualar okunarak "asker ve damat hamamlarını da" görelim dilekleriyle yıkanan çocuğa abdest aldırılır, camekana çıkınca subay veya şehzade elbisesi giydirilirdi.

Resim 14; Hamam asmakat görünüşü (Eyüp Belediyesi Planlama Arşivi)

Resim 15; Hamam'dan detay

Resim 16; Hamamın planı

ASKER HAMAMI

Asker ocağı delikanlılıktan erkeklığe geçiş kapısı olarak görülür ve askere gidişler de şölenlerle kutlanır. Askere gidecek delikanlı, erkek akrabaları ve arkadaşlarıyla hamama gidip yıkanır, yolculuğa hazırlanırdı. Daha önce askerlik yapanlardan bilgi alınırdı. Yıkanma faslı bittikten sonra abdest alıp, dualar edilerek delikanlının iyilikle geri gelmesi temenni edilirdi.

DAMAT HAMAMI

Evlilikten önce güvey, erkek arkadaşları ve akrabaları ile hamamda topluca yıkanır ve düğüne hazırlanırdı. İkramlar yapılan damat hamamında gelin hamamından farklı olarak müzik ve oyun yoktur. Daha çok, damada evlilik ve aile hayatı ile ilgili bilgiler aktarılması amaçlanırdı.

BAYRAM HAMAMI

Erkekler arasında özellikle Perşembe geceleri, Cuma sabahları, Ramazan ve bayram arifelerinde namazdan önce hamama gitmek adetti. Bayram hamamı aynı zamanda insanların iletişim kurmaları ve gerekirse yardımlaşmaları için imkan sağlardı.

TULUMBACILAR HAMAMI

Yangın dönüşünde hamama giden tulumbacıardan hamam sahibi ücret talep etmezdi. Yangın dönüşü gece ise, hamam tulumbacılar tarafından kapatılır, sabaha

Resim 17; Tarihi Türbe hamamı (Eyüp Belediyesi Arşivi)

kadar çeşitli eğlenceler yapılırdı. Bu hamam eğlencelerinde edebe aykırı tek laf edilmezdi. İstanbul'un büyük hamamlarının sahipleri ve kiracıları, Ramazan ayında otuz günü aralarında taksim eder, her gün bir hamamda olmak üzere tulumbacı reisleri ve ileri gelenleri iftara davet edilirdi. İftar sofrası camekanda kurulur, iftardan sonra kahveler, şerbetler içilir ve civardaki bir camide topluca teravih namazı kılınırdı.

Hamamlar hakkındaki genel bilgilerden sonra asıl konumuz olan Eyüp Türbe hamamının tanıtımına geçebiliriz:

Eyüp Camii yakınında yer alan hamam, Hazreti Halid vakfındandır. Eyüp Sultan Camii Kebir Hamamı ve Fatih Sultan Mehmet Hamamı isimleri ile de tanınan hamam için Evliya Çelebi; "Fatih Sultan Mehmed binasıdır, suyu gayet latiftir; erkek ve kadınlar için çiftae hamamdır, hastalar girse, Fatih Sultan Mehmed'in nefesi eseri şifa bulurmuş" diyor.

İstanbul Ansiklopedisinin Eyyubsultan Türbe Hamamı maddesinde, hamam hakkında şu bilgilere rastlamaktayız: "Hicri 1147 (M.1734) de tanzim edilmiş olan hamam müstahdemleri sicil defterinde bu hamamın erkekler kısmında 12 dellak, 7 natır ve 1 külhancının çalıştığı, külhanında barınır 8 hammal bulunduğu kayıtlıdır. Dellak ve natır 19 nefer hamam uşağının çalıştığı bir hamam büyük ve çok işlek çarşı hamamı demektir."

Fatih tarafından Eyüp Türbe hamamı, Tezkiret'ül-ebniyede yer alan bilgilere göre, daha sonra Mimar Sinan tarafından şimdiki haliyle yeniden yapılmıştır. Hamam büyük bir ihtimalle 1510 yılında meydana gelen ve Küçük Kıyamet adıyla tarihe geçen, depremde yıkılmış olmalıdır.

Eyüp Sultan Camii Hamamı ve Fatih Sultan Mehmed Hamamı isimleri ile de anılan hamamın kendine özgü bir planı vardır. Eyüp Sultan Külliyesi'nin bir parçası olan hamam 1950'li yıllarda yapılan yıkımlardan nasibini alarak cami ile hamam arasındaki yol genişletilirken, ön cephesi kesilmiştir. Hamama dar bir kapıdan girilir. Geniş olan camekan kısmı da-

ha sonra sağ ve soluna yapılan dükkanlarla küçültülmüş ve yakın zamanda bu dükkanlarda yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. Dışarıdan bakıldığında bir evi andırır.

Ilıklık üzerinde büyük bir kubbe bulunmaktadır. Kapının sağ tarafında, duvar boyunca uzanan, L şeklinde mermer bir peyke, sol tarafta kapıları ayrı iki göz tuvalet ve iki göz traşlık hücreleri yer almaktadır. Tuvaletlerin üst örtüsü beşik tonoz, traşlıkların ise birinin üstü tonozla örtülü iken diğerinin üzeri kubbelidir. Sıcaklık kısmının kapısının solunda da bir çeşmecik bulunmaktadır.

Sıcaklık dikdörtgen şeklindedir. Sağ ve solda birer kurnalı, birbirinden duvarla ayrılmış üçer sofacık mevcuttur. Bunların üzeri birer tonozla örtülmüştür. Tonozun göbekaşı tarafı büyük bir kemere oturtulmuştur. Orta yerde dikdörtgen göbekaşı vardır. Bunun üzerindeki kubbe, ana duvarlara ve iki yandaki bu kemerlere bindirilmiştir. Sağdaki sofacıkların yanındaki bir kapıdan, üzeri kubbeli ve dört kurnalı bir halvete girilir. Burası soğuk halvetir. Sol tarafta da yine aynı şekilde bir halvet yer alır.

Kadınlar kısmının kapısı, Eyüp Hamamı sokağı üzerindedir. Camekandan girilen ılıkık çok büyük olup üzeri tonoz çatı ile örtülmüştür. Kapının sağ tarafında dipte, bir göz tuvalet vardır. Ayrıca ılıkık kapısının karşısında üzeri kubbeli ve tek kurnalı bir soğuk halvet mevcuttur.

Sıcaklık Dikdörtgen şeklindedir. Ortadaki kubbe iki yan kemere oturtulmuştur. Bu ayvan kemerlerin altında, beşik tonozlu ve ikişer kurnalı, iki sofa vardır. Sıcaklığın sağ tarafında ise kubbeli ve üç kurnalı bir soğuk halvet vardır.

1147 (M.1734) yılına ait hamamcı esnafının sicil defterine göre, Eyüp Hamamının erkekler kısmında 12 dellek (Hamama gelen müşterileri yıkayan kimse), 7 natır (kadın yıkayıcılar) ve bir külhancı vardı. Ayrıca külhanda barınan ve külhanbeyi denilen 8 hammal bulunuyordu. Buna bakarak hamamın ne kadar büyük ve işlek olduğu anlaşılmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı ve Eyüp Sultan vakfiyesinin bir parçası olan bu hamam bir çok vakıf mülkü ile aynı kaderi paylaşarak satılmış ve dolayısıyla şahıs eline geçmiştir. Uzun yıllar hamam olarak kullanılan, ancak hamamın önüne yapılan ilave dükkanlar nedeniyle orijinal yapısı bozulmuş olan hamamın aslına uygun olarak restore edilmesi için yapılan girişimler sonucunda Eyüp Belediyesi tarafından hamam satın alınmıştır.

Hamam fonksiyonu bozulmadan restore edilmesi amaçlanan hamamın rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri, Prof. Nezih ELDEM danışmanlığında Y.Mimar Halil ONUR tarafından hazırlanmış olup, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca onaylanmıştır.

BİBLİOGRAFYA

- ALTINAY, Ahmet Refik. İstanbul Hamamları, Akşam Gazetesi, 29.7.1936.
- ALUS, Sermet, Muhtar. İstanbul Yazıları. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1994.
- AKAKUŞ, Recep. Eyyüb Sultan ve Mukaddes Emanetler, İstanbul,1973
- AKYAR, Yurdağül. Tarihten Günümüze Hamamlar ve Hamam Kültürümüz, Golden Horn Haliç Dergisi, Haliç Belediyeler Birliği Yayın Organı, İstanbul, Aralık 2003, sayı: 5,s :22-35
- ALP, Münevver. Eski İstanbul Gezmeleri ve Hamamları, TFK, Haziran 1964,No:179, s:3423-3425.
- AND, Metin. Türk Hamamının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri ve Önemi, Ulusal Kültür, 5 - Temmuz 1979, s:54-77.
- ATAMAN, Sadi Yaver. Türk İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1977.
- EYİCE, Semavi. İznik Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme, Tarih Dergisi, Eylül 1960, sayı:12.
- HASKAN, Mehmet Nermi. İstanbul Hamamları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayın İşletmesi, İstanbul, 1995, s: 138-141.
- HASKAN, Mehmet Nermi. Eyüp Tarihi, İstanbul, 1993.
- KAYAOĞLU, İ. Günday, PEKİN, ERSU. Eski İstanbul'da Gündelik Hayat, İstanbul, 1992. s:44-61.
- KOÇU, Reşat Ekrem. İstanbul Ansiklopedisi, Eyüp Maddesi. Cilt 9-10.
- SARI, Dr. Nil "Türkçe Tıp Yazmalarında Hamam Konusuna Verilen Önem" V. Milli Tıbbi Kongresi, [Eylül 1983, İstanbul]
- TALU, Ercüment Ekrem. Eskiİstanbul'da Kadın Hamamları, Resimli Tarih Mecm.,1(5). 5.1950,s:65-67.
- TAŞÇIOĞLU, Tülay. Türk Hamamı, İst.1998.

Resim 18; Hamamın kubbesi

Resim 1; Eyüp Hamamı relövesi

EYÜP'TE BAHÇE-BOSTAN KÜLTÜRÜ VE ÇİÇEKÇİLİK

Semra ŞİMŞEK

1969 yılında İstanbul'da doğdu. İlk orta ve liseyi Boyabat'ta tamamladı. 1990 yılında İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nde lisans eğitimini, 1993'te İ.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Halen Eyüp Belediyesi'nde peyzaj mimarı olarak çalışmaktadır.

Eski ve yeni bütün medeni milletlerde ilk girişimin bir bahçe vücuda getirmekle başladığı kabul edildiğine göre, Türk bahçeciliğinin de uzak eski devirlere kadar uzanıp giden bir geçmişi olduğunu kabul etmek gerekecektir. Savaş meydanlarında bile çadır ve karargahlarının etrafını bahçeye çeviren Türk kumandanları eksik olmamıştır. Orta Asya'daki eski Türk bahçeleri için olduğu gibi Selçuklu, Karamanlı, Germiyanlı ve Osmanlı devrindekiler için bu konuda bizi tatmin edecek kayıt ve örneklerden oldukça uzak bulunmaktayız. En eski tarihlerden itibaren imparatorluğun askeri ve siyasi durum ve seyir tarzına dair gayet bol ve zengin sayfa ve satırlar bulunduğu halde medeni durum ve cephesini aydınlatabilecek bilgi ve belgeleri göstermekten sakınmalarının veya ihmal etmelerinin sonucu değeri yeterince bilinemeyen Osmanlı Bahçeciliği hakkında bize ışık tutacak kaynak sıkıntısı yaşanmaktadır. Diğer taraftan ortada o dönemlere ait bahçe örneklerinin kalmamış olması işimizi biraz daha zorlaştırmaktadır. Eski Osmanlı devri bahçeleri ne yazık ki ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bunlara ancak başta eski minyatürler olduğu halde divanlar ile çiçek ve bahçelere dair yazılmış eserler ve arşiv belgelerinde rastlanmaktadır. Bütün bunlar bize klasik devirdeki Osmanlı Bahçelerinin özellikleri hakkında aşağı yukarı bir fikir verebilmektedir. Bu bahçelerde genellikle dört köşe büyük mermer havuzların, gölge veren ve meyve veren ağaçların, sarmaşıklı ve salkımlı çardakların, set ve merdivenlerin, fıskiye ve selsebillerin, laleazar ve çemenzarların bulunduğu kuvvetle tahmin edilebilir. Bundan başka Osmanlı devri bahçelerinin bir tabiat taklidi olmadığını da kabul etmek gerekir. Bu itibarla Osmanlı devri bahçesini Osmanlı mimarisi gibi sırf milli bir zevk ve duygunun ürünü olarak düşünmek gerekir. Süsten çok mantık ve faydaya önem veren bu zevk ve duygu, yarattığı bahçesinde de kendini göstermiş ve bu sebeple çiçek kadar yemişe ve ağaca da değer vermiştir. Osmanlı devrinde Türk bahçesini, yukarıda açıklanan belli başlı unsurları gibi; bir ev veya konağın, köşk veya bir sarayın en gerekli bölümü olarak göz önüne almak gerekir. Aralarında yerin konumuna ve topografyasına göre değişik şekillerde düzenlenmiş ol-

ması gibi ayrılıklarına rağmen içerik ve karakter olarak aşağı yukarı birbirine benzemektedir. Topoğrafik yapıya uyumlu olarak mimari yapıyla da bir bütünlük oluşturarak şekillenen bahçeler evlerin iç dünyasının ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Her ev bir bahçeye sahiptir. Çeşit çeşit meyveli ve gölgeli ağaçlar, renk renk çiçekler ve şırıldayan su, ev bahçelerinin dışında cami avlularında, çevrelerinde, şehir merkezi alanlarında ve mesire yerlerinde de ana unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren imparatorluğa beş asır boyunca merkezlik yapan İstanbul'un bütün bahçeleri ne yazık ki bugün bizce aynı derecede bilinmemektedir. Bu nedenle bu araştırma sırasında ancak padişahlara mahsus olan Hasbahçeler hakkında kayıtlara ulaşılabilmektedir. Osmanlı devrinde İstanbul'da her ev veya konakta olduğu gibi padişahlara ait saray, kasır ve köşklar de birer bahçesi olduğu kesindir. Zira gerek Osmanlı tarihlerinde gerekse arşiv belgelerinde bu tür yapıların bahçe ismi ile anıldığı gözlenmektedir. Evvelce şahıs elinde iken sonra ölüm, terk gibi daha birçok nedenlerden dolayı padişahlara intikal eden bahçeler bile böyle bir durumu genellikle korumuş bulunmaktadır.

İstanbul'da Topkapı Sarayındaki hasbahçe içindeki binaların bir çoğu bilim ve sanat öğretilen bir yuva idi. O zamana göre bir bilim ve sanat akademisi sayılan bu yere Hasbahçe denirdi. Hatta Mimar Koca Sinan ile Mimar Memed Ağa'nın hep bu hasbahçedeki çalışma yerlerinden ilham alarak yetiştikleri bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun Fransa ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamasıyla birlikte, Fransız yaşam ve düşünce tarzı yaşamı etkilemeye başlar. 18. yy Avrupası'nda değişim rüzgarları esmektedir. Fransa'da ihtilal olmuş etkileri komşularına da yayılmıştır. Avrupa'daki

Resim 1; Surname-i Vehbi'de Bahçeci Geçişi, 1720 (Galeri Alfa Diatek Arşivi)

Resim 2; Mesire Yeri, Warwick Goble tarafından çizilmiş, A Van Millingen'in Constantinapole adlı yapıtında yayımlanmış heliobaskı gravür, Londra 1906. (Galeri Alfa Diatek Arşivi)

gösterişli, özentili bahçeler, yerini basit geometri, dekoratif ve tarhlı bitkilere bırakır. İç bahçeler değer kazanmaya başlar. Havuzlar, küçük şelaleler, heykeller bahçeleri süsler. Doğadan kopuk, dekoratif, sembolik güven duygusunu tatmin eden, evcimen bir bahçe anlayışı ile doğadan soyutlanma düşüncesi mikro mekanlara yansır. Bu dönemde batıdan en fazla etkilenen Eyüp olmuştur.

18. yy. Lale Devri olarak da bilinen saray eğlencelerinin Kağıthane Deresi'nin iki yakası boyunca taşıdığı, Haliç kıyılarının irili-ufaklı yalılar, konaklar, köşkler ve sahil saraylarla dolduğu, Hollanda'dan soğan getirilerek nefis Lale Bahçelerinin düzenlendiği bir dönemdir. Çinilerden her türlü süsleme öğesine kadar kullanılan motif "lale"dir ve devre de adını verecektir. Lale devrinde çeşmeler, sebiller, saraylar, külliyeleler, tekkeler yapılır. III. Ahmet'in, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sarayları, Eyüp'te Mihrişah Sultan, Zal Mahmut Paşa Külliyeleleri, II. Mahmut'un eşlerinden Saliha Sultan Çeşmeleri bunlar arasındadır.

İnsanlarda yeni bir yaşam standardı olarak sayfiye=yazlık kavramı ortaya çıkmıştır. Padişahlar Haliç yoluyla Eyüp sahiline gelmekte, Hüsrevpaşa Külliyesi ile Adile Sultan Türbesi arasındaki iskeleden (Bostan İskelesi) Eyüp Camii'ne törenlere gitmekte kılıç kuşanmaktadırlar.

Sultan kızları, kız kardeşleri ve kardeş kızları, Sultan efendiler evlenince Haliç'te Eyüp ve boğaz kıyılarındaki sahil saraylara yerleşmektedirler. Karaağaç, Esmâ Sultan, Beyhan Sultan, Fatma Sultan sarayları gibi 30 civarında saray ve bahçesi Haliç kıyılarını süsler.

Kışın Topkapı Sarayı'nda oturan III. Ah-

med, yazın Tersane Bahçesine, Beşiktaş ve Eyüp'e göçer ve buralarda uzun süre kalırdı. Eyüp'te Valide Sultan Sarayı, Alibeyköyü'nde Hüsrevabad III. Ahmed için yapılmış eğlence ve zevk yerlerinden sadece birkaçıydı.

Kişisel gelirlerinin ve zevklerinin bir bölümünü temin ve tatmin etmek endişe ve düşüncesiyle Osmanlı padişahlarının İstanbul'un muhtelif yerlerinde bahçeler tesis ve işletmeleri çok eski bir yöntemdi ve bu iş sarayın bostancılar sınıfı tarafından yapılıyordu. Kuruluşu Yeniçeri Ocağı kadar eski olan, efradını devşirme oğlanlarından sağlayan Bostancı Ocağı'nın asıl görevi bağ-bahçelerde çalışmak, hanedana ait sarayların muhafızlığını yapmaktı.

Fatih'in teşrifat kanunnamesinde görevi: "Bahçeye bir bostancıbaşı konulmuştur. Kayağa girildikte, bostancılar kürek çekip ol dümen duta" şeklinde belirtilen bostancıbaşı, Topkapı Sarayı'nın Yalı Köşkü tarafındaki dairelerinde ikamet ederdi. Padişahın başka sakal bırakma hakkına sahip tek kişi olan bostancıbaşı padişahla aracısız görüşme hakkına sahipti. Ayrıca İstanbul'un önemli bir kısmının asayişinden de sorumluydu. Aynı zamanda belediye işleri ile de ilgileniyordu.

Bostancı ocağına ayrılan efrad ya sarayın hasbahçesinde ya da saray dışındaki diğer bahçe ve bostanlarda hizmet ederlerdi. 18. yüzyılda İstanbul'da 6000, Edirne'de 3100 kadar bostancı olduğu bildirilmektedir. Bunlar dokuz dereceli bir sınıf idi. Ocak kendi içinde bölük ve cemaatlara ayrılmıştı. Bahçe ve bostan işleriyle uğraşan bostancılar, Hasbahçe ve hassa bostancıları olmak üzere iki kısımdı. Birinciler yirmi bölüktü ve saraydaki Hasbahçeye bakarlardı. Saray dışındaki bahçe ve bostanlarda çalışan bostancılar ise "üstad" denilen başlarının nezaretinde ayrı ayrı gruplar halinde idiler. İstanbul bostancıbaşısı her sene idaresi altındaki bütün bu bahçelerde yetişerek satılan ürünlerin defterini zamanında padişaha takdim etmekle yükümlü idi.

Dışarıda sebzelelerin 200, çiçeklerin ise yaklaşık 17 dükkanda satışa sunulduğu, bütün hasbahçelere dikilen çınar, dişbudak, ıhlamur, karaağaç, çitlenbik, meşe, defne, erguvan ve

ahlat ağaçlarının fidanlarının İzmit, Karamürsel ve Yalova'dan getirildiği anlatılmaktadır.

Bahçecilik ve çiçekçilik alanında vaktiyle yetişen Türk ve özellikle Osmanlı uzmanların sayıca bolluğu ve her bakımdan diğer milletlerden meslektaşlarıyla boy ölçüebilecek durumda oldukları da bir gerçektir. Osmanlı Döneminde bahçeciliğin bir bilim ve sanat dalı olarak algılanması çok yakın bir devrin ürünü değildir. Bu eskiliğin H.900(1495) tarihlerinden daha eski zamanlara doğru uzayıp gittiğini gösterir içerikte "Tezkire-i şüküfeciyan", "Şükufename" "Ferahname", "Garsname" gibi bir takım tarihi kaynaklara rastlanmaktadır. Hicri 1100 (M.1689) yıllarında Şehremini Camii'nin hatibi Übeydullah Efendi'nin yazdığı Netayicü'l-ezhar adlı çiçekçi tezkiresinde çiçekperverliğe gayret edip zamanında mevcut olan çiçeklerin kimler tarafından husul bulunduğunu bize anlatılmaktadır. Alfabetik bir sıra ile çiçekçilikle uğraşan kişilerin adları bu kitapta sıralanmıştır ki bunlar arasında Ebusuud Efendi gibi önemli kimseler bulunmaktadır. Zamanının en önemli hukukçusu ve din bilgili olan, üç padişah devrinde şeyhülislamlık yapmış, Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisine "Halda yoldaşım, sinde kardaşım, ahiret karındaşım" şeklinde hitap ettiği ve türbesinin Eyüp'te bulunduğu Şeyhülislam Ebusuud Efendi; İstanbul'da ilk kültür lalelerinden birini yetiştirmiş ve leleciliğe öncülük etmiştir. Günümüzde bol miktarda ithal edilen "Lale-i Rumi denilen kültür lalesinin ve türlerinin ana vatanı İstanbul'dur.

Ayrıca Avcı Sultan Mehmet devrinde yani yaklaşık 1667 yıllarında Şükufename-i musavver adlı bir eser yazan Ali Çelebi ile bir çok isim ile birlikte Eyüblü Veli Çelebi bunlar arasında anılmaktadır.

Tabib Mehmed Aşki'nin "Lale İsimleri" adındaki eseri, XVIII. Yüzyılda 1350 adet lale adının varlığından bahsetmekte, yalnız Tabak Ata isminde bir lale meraklısının 401 adet lale elde ettiğini, devrin ünlü lelecileri olarak başta Şeyhülislam Veli Efendi olmak üzere Eyüplü Feyzullah Ağanın da içinde bulunduğu 124 kişinin ismini belirtmektedir.

Hicri 991-1146 yılları arasında yirmiye ya-

kın müvacic defterinde adlarına rastladığımız bazı İstanbul bahçeleri arasında Eyüp'teki Bağçe-i Yusuf Paşa, Bağçe-i Şah-ı huban ile Hüseyin bey çiftliği, Alibeyköy'ndeki Mustafa Paşa çiftliği, Eyüp'teki, Topçular'daki Valide Sultan bahçeleri yer almaktadır. Bağçe-i Yusuf Paşa'da (Bazı kaynaklarda aynı isimde Eyüp'ün karşısında bir bahçeden de bahsedilmektedir.) 1067 senesi seferinde Acem şahı tarafından barış teklifi ile İstanbul'a gönderilen İran elçisi Kelb Ali Han'a Köprülü Mehmet Paşa ziyafet vermiştir. (Silahtar Tarihi, I, 63-64). Eyüp'te bundan başka bahçelerin bulunduğu muhakkaktır. Örneğin; veziri azamlardan Hüseyin Paşa'nın bahçesi bu şekilde anılır. Hüseyin Paşa'nın bahçesiyle sair emlakına ait iki tarihi belgeye rastlanmıştır. (Bk. Ky. Ahk. Bv. Evm. Şr. Df, Ml. Df. T. 2945, s.196 ve 197, Başvekalet Arşivi). Reis'ül Küttap, Kıbrıs Valisi ve Sadrazam Rami Mehmet Paşa'nın çiftliğinin yanına ise ordugahlar kurulurdu giderek burada askeri kışla inşa edilmiştir.

Türk Çiçekçiliği'nin I. Mahmut zamanında kaleme alınmış diğer değerli eserlerinden biri olan Ahmet Kamil'in "Lale Risalesi"nde, Hüdayi Aziz Mahmut Efendi'nin bir müridinin lale meraklısı olduğu ve bu müridin etkisiyle Mahmut Efendi'nin de laleye merak saldığı, nihayet bu merakın bütün İstanbul'a sirayet ettiği belirtilmektedir, 558 lale meraklısının adı verilmektedir. Böylece lale merakı Lale Devri'nden bir asır önce başlamıştır. 1730 İhtilali, III. Ahmet'in saltanatının yıkıldığı, Sadabat Kasırları yerle bir edildiği halde lale merakı devam etmiştir.

16. yy'dan 20. yy'a kadar İstanbul'da gelişen çiçekçilik sağlık, zevk ve sanat ağırlıklı üretim koluydu. Osmanlı bahçe kültürü içinde önemli yeri olan İstanbul çiçekçiliği II. Mehmet'in (Fatih. Hd.1451-1481) yaptırdığı sarayların bahçelerindeki cennet misali düzenlemelerle başladı. 16. yy'ın ikinci yarısında tarihinin en görkemli dönemini yaşayan kentte çiçekçilik başlı başına bir sektör durumundaydı. Ar-

Resim 3; Bostancı Neferi, G. Brindesi. Elbice-i Atika, Renkli taş baskı (Galeri Alfa Diatak Arşivi)

Resim 4; Düğmecilerde bir bostan (Eyüp Belediye arşivinden)

şiv belgeleri bu dönemde saray için getirtilen çiçekler konusunda bilgi vermektedir. 1587'de Kırım'dan 300.000 Kefe lale soğanı, 1579'da Halep'ten İstanbul'daki hasbahçeler için 500.000 adet sümbül soğanı, 1587'de Edirne'den Eski saray için gül fidanları getirtilmesi için fermanlar çıkarılmıştır. I Ahmet (hd 1603-1617) Haliç kıyısında düzenlenen hasbahçelerde vezirleriyle birlikte çiçekler, süs bitkileri dikmişti. Bu dönemde lale, sümbül, zerrin, gibi soğanlılarla gül, menekşe ve şakayık rağbet görüyordu. Çeşitli yerlerden getirtilen yabancı çiçek soğanları ve tohumları İstanbul'da çiçek pazarlarında satılıyordu. Lale yetiştiricileri de fulyacılar gibi, Eyüp, Kasımpaşa, Beşiktaş'ta bahçelere sahiptiler. İstanbul'da 16. yy'dan 18. yy'ın sonlarına kadar süren lale kültürüne hizmet edenlerden bazıları özgeçmişleriyle, bazıları ise isimleriyle unutulmamıştır. Eyüplü Salih Ağa, Eyüplü Yusuf Efendi, Eyüplü Hacı İmam Veli Efendi, Eyüplü Paştırmacı, Eyüplü Berber Abdullah Çelebi, bunların arasından birkaç tanesidir. Kendi yetiştirdikleri laleye isim veren Eyüplü lale meraklılarından Esseyid Feyzullah Ağa: Ebül Feyz, Salih Ağa: Aludei Naz, Dühanzade : Bala turuncu, Arifzade: Benamı Şevk, Osman Efendi Türbedarı Eyyübi Ensari: Camı Aşk, Berber Mehmed Çelebi: Dilcu, Ahmet Paşa Tabii Salih Ağa: Suzeni Yakut gibi değişik meslek gruplarından isimler vermişlerdir.

Çiçekçilik 18. yy'a kadar altın devrini yaşadığı ise de Lale Devri'nde (1718-1730) doruğa ulaştı. Dünyanın her tarafından İstanbul'a lale soğanı getirtiliyordu. Laleye ve olasılıkla diğer çiçeklere narh uygulaması da bu dönemdedir. Şükufeciyan denen çiçekçi esnafı ilk kez

yasal denetime alındı. Mezada çıkan, alınıp satılan tüm çiçekleri defterleri hazırlanarak narhları belirlendi. İstanbul'da çiçek alım satımının normal fiyatlarla olmasına karşın sağlanan barış ve refah sonucu rağbetin arttığı ve karaborsanın başladığı bu nedenle de bir narh defteri düzenleyip Şükufeciyan Şeyh Mehmet Efendi'nin, çiçekleri toplayarak her bir lale ve çiçek türüne narh koyacakları, bunun üstünde fiyatla satanların sürgüne gönderileceği vb. açıklanmıştı. Kaynaklardaki bilgiler bu sırada yalnızca lalenin 2000'e yakın türünün bilindiğini göstermektedir. Eyüp, Kasımpaşa, Haliç kıyıları, Edirnekapı ve Topkapı dışındaki geniş alanlar, Beşiktaş, Üsküdar, çiçek bahçelerinin bulunduğu yerlerdi. Çevre köylerden çiçek ve gül pazarlarına her türlü çiçek, tohum ve soğan getirildiği gibi dışarıdan da tohum ve soğan getirilmekte, İstanbul'dan da soğan ve tohum ihraç edilmekteydi.

Çiçek ve çiçekçilik başta padişahlar olmak üzere vezirlerin ve ilmiye ileri gelenlerinin zevkleri arasındaydı. Örneğin III. Selim (hd 1789-1807) sık sık bahçe köşklerini ziyaret eder çiçek ve lale tarhlarını seyrederek dinlenirdi.

Bir kır çiçeği olan lalenin kültür çiçeğine dönüşümü, bununla da yetinilmeyip yüzlerce türünün yetiştirilmesi, İstanbul çiçekçiliğinin bir başarısı sayılır. İstanbul'a geliş erken zamanlarda olan lale için, Eyüp ve Kağıthane vadinin toprağı çok uygun düşmüş, olasılıkla da ilk yetiştirme çabaları bu semtlerde başlamıştır. Eyüp ve Bahariye caddelerinde menekşe, lale, sümbül, Bahariye sırtlarında fulya yetiştiriliyordu. Fulyayı, tatlı ve şurup kaynatmak üzere kentin şekerçi esnafı almaktaydı. Gül, hüsnüyusuf, karanfil, karagöz, yasemin, leylak, anberbu, şakayık, nemnem, reyhan, menekşe, zambak, hünkar beğendi, nergis, süsen, erguvan, kadife, hatmiye, şebboy İstanbul çiçekçiliğinin başlıca ürünleriydi. Çok meraklıları, bir sümbül soğanına ya da reyhan tohumuna yüksek bedeller ödeyerek yeni türler yetiştirmek için yarışmaktaydılar.

Eyüp'ün yalnız köylerinde değil, mahalleleri arasında da "bahçevan", "bostani", "bahçeci" denilen küçük bahçe işletmecilerine sıkça rastlanmaktadır. Bütün dini önemine rağ-

men Eyüp, gayrimüslimlerin de oturduğu bir semtti.Bulgarlar, Ermeniler de yaşamış, özellikle Bulgarlar bahçecilik ve mandıracılık yapmışlardır.Olasılıkla kendi özel becerilerini kullanabildikleri için Eyüp'e gelen göçmenler arasında en popüler meslek bahçıvanlık idi. Örneğin; Eyüp siciline geçen Arnavut Belgrad'lı üç göçmenden birisi bahçıvan idi.Premedi'den gelen altı kişiden üçü hatta olasılıkla dördü bahçıvandı.

İstanbul'a özgü bir çiçekçilik geleneği de her yıl düzenlenen çiçek sergileriydi.Bu sergilerde en iyi çiçek yetiştiricileri ödüllendirildi.İstanbul toplumunun ortak tutkusu olan çiçekçilik yaygın bir sanat ve işkolu konumunu aldıktan sonra IV.Mehmet döneminde (1648-1687) "Çiçek Encümen-i Danişi" ya da "Mecelis-i Şükufe" denen bir tür çiçek enstitüsü kuruldu.Çiçekçi başkanı Eyüplü Veli Efendi gibi Eyüplü çiçekseverlerin de içinde yer aldığı devrin ünlü çiçek uzmanları ve meraklılarının katıldığı bir kurul üretilen yeni türlerin kokuları, biçimleri hatta vazodaki görünüşlerini inceden inceye tetkik etmekte, buna göre yeni çiçeklere değer biçilmekte, isim verilmekte, bu münasebetle çiçek sohbetleri, tartışmaları yapılmaktaydı. Bu kurulun zamanında henüz Avrupa'da bile benzeri olmayan bir bahçe ve çiçek enstitüsü gibi hizmet ettiği anlatılmaktadır.

Saray ve çevresi dışında normal halkın bahçe-bostan yaşamına baktığımızda, bunun sosyal yaşama ve özellikle komşuluk ilişkilerine nasıl yansıdığını da görüyoruz.Eski İstanbul'da başta Eyüp Sultan olmak üzere bütün semtlerde komşuluk ilişkileri çok güçlü idi.Kadınlar kadınları, erkekler erkekleri, hepsi birbirini tanır, tanışır, görüşür, selamlaşır, evlerine gider gelirlerdi. Ramazan ayı dışında aylık ve haftalık toplantılar yaparlardı."Helva sohbetleri" denilen aylık toplantılara hanımlar ve çocuklar katılmazdı.Bu yemekli aylık toplantılar yaz aylarında mesire mevsimi olduğu için yapılmaz, genellikle kış aylarında yapılırdı. Komşular birleşip yazın mesire yerlerine giderlerdi.Ayrıca can ciğer komşular arasında Ramazan'dan başka yaz ve kış aylarında her hafta yemekten sonra yapılan gece oturmaları vardı ki kadınlar bir evde, erkekler bir evde

toplanır ve mevsimin yemişleri ikram edilirdi.Komşu ve dostların hal ve vakitlerine, kazanç durumlarına göre ikram edilen yemişler, meyveler de değişirdi.İlkbaharda Eyüp Sultan bahçelerinin ünlü can erikleri, yazın Alibeyköy'ün mısırları ikram edilen yiyeceklerin başında geliyordu. Her Cuma bilhassa arabi aylarının ilk Cuma günleri Eyüp Sultan camii bir mahşer yeri idi.Bütün İstanbul halkının Eyüp'e dökülmüş olduğu sanılırdı.

Halk Cuma namazını Eyüp Camii'nde kılmak için en uzak semtlerinden atlarla, arabalarla deniz aşırı olan Üsküdar, Boğaziçinden Pazar kayıklarıyla sel gibi akardı.

O zamanlar İstanbullularca Eyüp'ün ünlü sayılan pek çok matahları vardı; Eyüp kebabı, Eyüp kaymağı, yoğurdu, Eyüp oyuncağı, Eyüp kuş lokumu, Eyüp Hacı lokumu, el işlemeli eldivenleri, Eyüp Sultan balçığı ile yapılan desti ve çömler, mezar taşı ustaları vb. yanında reçellik gülleri, Eyüp Türbe eriği, can erikleriyle ünlü eyüp bostanları, fulya tarlaları, lale ve sümbül bahçeleri, hanımların içinde ferace ve yaşmaklarını çıkararak kebab ve kaymak yedikleri ünlü türbe bahçesi ile çayır ve mesire yerleri vardı. İlk defa 17. yüzyılda Eba Eyyüb El Ensari'nin türbesi civarında yetiştirildiği için "Türbe Eriği" adı verilmiş olan "Eyüp Sultan Türbe Eriği" ise iri, durdukça kendiliğinden kızaran ve pek latif kokusu ile Eyüp'ün ünlüleri arasında idi. Eğer mevsim ilkbaharsa, yol kenarlarında koskoca sepetlerde ortalarına kırmızı laleler konmuş bilek kalınlığındaki fulya ve sümbül demetleri satılırdı.Sokakları dolduran fulya kokularına dayanamayanlar bir demet fulya, bir demet sümbül almadan geçemezlerdi.Eskiden çiçekçiliğin merkezi olarak bilinen Eyüp'te Gümüşsuyu'nun bulunduğu vadi etrafındaki tepeler tarlalar halinde çiçek bahçeleri idi.Gül, sümbül, lale, zerrin ve fulya yetiştirilir, Cuma günleri Eyüp'ün Oyuncakçılar Çarşısında büyük bir çiçek pazarı kurulurdu.

Şu anda yerinde olmayan Yavedüt Mahallesinde eskiden çiçekçilik yaygın olarak yapı-

Resim 5; Karyağdı Bayırından Haliç, Allom, Thomas tarafından çizilmiş, R. Walsh'ın "Constantinople..." adlı eserinde yayımlanmış çelikkaskı gravür.(Galeri Alfa Diatek Arşivi)

Resim 6; Sebzeci, Anonim
c.1850 (Galeri Alfa Diatek Ar-
şivi)

lırdı.Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza Bey, Eyüp bostanlarında okka gülü yetiştirildiğini, gül mevsiminde Eyüp'te Yavedüt Semtinde şafakla başlayan gül pazarı kurulduğunu, bu pazarın mevsim boyunca sürdüğünü yazmaktadır.

Eyüp bir zamanlar Türkiye'nin en mamur yerlerinden biri idi.Eski Eyüp'te güzel saraylar, konaklar, her birisi Türk mimarisinin şaheseri olan evler, yalılar vardı. Eyüp'te nice büyük sanatkarlar yetişti.Bunlardan İtri Mustafa Efendi çok güzel bir bahçe yapmış ve bu bahçeye Ferahfeza ismini vermiştir.

Eskiden ilkbahar gelince padişahların Eyüp, Haliç ve Boğaziçi saraylarına giderek çiçek bahçelerinde ve köşklerinde dinlenmesi bir gelenektir.Eyüp'teki sosyal ve kültürel yaşantının zengin olmasında Osmanlı Sultanlarının, hanedanının, devlet ricali ve varlıklı kişilerin ziyaretin ötesinde burada ikameti tercih etmeleri de etkili olmuştur. Eyüp aynı zamanda, Haliç kıyısı ve gerisindeki zengin doğal bitki örtüsü, serin ve tatlı suları, lezzetli balık ve yabani ördek avlanan adaları ve İstanbul'un derinliklerine doğru son derece güzel geniş panoramik manzara veren coğrafi konumu ile sultanlar kadar İstanbul halkının da gününbirlik dinlenmek üzere geldiği önemli mesire yerleri olan bir semtti. Eskiden Eyüp'te hayat vardı. İstanbul'un hayı huyundan sıkılanlar; eğlenmek, dinlenmek ve serinlemek için Eyüp'ün mesirelerine gelirlerdi.Örneğin; Ayazma, Küplüce, Deniz hamamı, Can Kuyusu, İdris köşkü, Kırk selviler, Ağa Kırığı,Kalamış, Bülbül Deresi,Harp Meydanı, Topçular, Türbe mesireleri önemli uğrak ve dinlence-eğlence yerlerindendi. UYKUCU, Alibeyköyü'nün tarihi bir mesire yeri olduğuna değinir. IV. Mehmet tarafından yaptırılan av köşkü harap olunca III. Ahmet tarafından onarılmış, Kağıthane gezilerinde uğranan Çınaraltı düzenlenmiş ve 3 adet havuz eklenmiştir. Alibeyköy ayrıca sütlek veya Alibeyköy Mısıri diye anılan mısıryla ünlenmiştir.

Bülbül Deresi Mesiresi; İdris Köşkü Tepesi ile İslambey Tepesi arasındaki vadide ve Ev-

lice Baba Tekke Sokağı ile Eyüp Gümüşsuyu Sokağı arasında idi.Bu derenin etrafı evvelce bağlık, bahçelik ve ağaçlarla örtülü idi.Arka sırtları, Bülbül Deresi üstlerine doğru fulya, zerrin tarhları ile kaplı, bülbüller öten bir mesire yeri idi.Evliya Çelebi, "Bu dereye sesi güzel bir çok bülbüllerin ötüşmelerinden gönüllere sevinç ve safa husule gelir" diyor.

Can Kuyusu Mesiresi; İdris Köşkü Mevkii'nde, Karyagdı ve İdris köşkü Sokakları ile çevrili geniş alanı kaplayan tepe üzerinde idi. Burası Eyüp'ün en yüksek yeridir.Manzarası nefistir.Asırlık çınar ve diğer ağaçların gölgelediği bu yerde ayrıca bir de niyet kuyusu veya kısmet kuyusu bulunmaktadır. Bu kuyunun yanında bir kuyu daha vardır.Bir eşyasını kaybedenler, bir hasretinden uzun zaman haber alamayanlar, bu arzularının olup olmayacağını merak edenler niyet kuyusuna giderlerdi. Evlerinden niyetli ve abdestli çıkarlar, Eyüp Sultan'a ayak basar basmaz doğru türbeyi ziyaret ederler, Hacet penceresi önünde gözlerine, kalplerine basiret dilerler, sonra iki tarafı mezarlık olan dar ve dik bir yokuştan çıkarak niyet kuyusuna ulaşırlardı.Niyet kuyusunun olduğu yere çıkıldığında dünyada başka bir eşi olmayan bir manzarayla karşılaşırldı.Kağıthane'den, Silahtarağa'dan Üsküdar önlerine, Çengelköy sırtlarına kadar bütün Haliç, Marmara, Boğaz ayaklarının altına serilmiş eşsiz bir halı gibi seyredilirdi. Bu baş döndüren, insanı kendinden geçiren nefis manzarayı doya doya seyredeler, yorgunluklarını alınca kuyu yakınındaki evlerden ücret karşılığı abdest tazeleyerek niyetlerini görürlerdi.

Fulya Tarlası önemli bir mesire yeridir. Fulya tarlaları, lale, gül, zerrin, sümbül bahçeleri ünlüdür. Tümüne Fulya Tarlası adı verilmiştir. Bu çiçekler Cuma pazarında satılır.Geceleri sabahlara kadar süren havuzbaşı sohbetleri yapıldı. Eyüp'ü çok iyi bilenlerden Osman Cemal Kaygılı şöyle bahsediyor: "Fulya Tarlası veya Fulya Bağı denilen mesire ise yar ve ağyar gözlerinden gizli buluşma yeri olarak bilhassa tercih edilirdi. Bir Bulgar çiçekçi bahçıvan tarla bahçesine büyük bir havuz yaptırmıştı.Yazın gençler gelir, soyunur devrin adetince bellerine peştamal sararak

türlü cümbüşlerle yüzerlerdi.”

Şifa Tepesinde Şifa Hazuvu adıyla bilinen bir havuz vardı.Yeri yüksek olduğundan da-ima rüzgarlıdır. Bu özelliğinden dolayı yaz günleri çok geleni olurdu. Suyunun her derde şifa olduğu söylenir.Havuzun çevresindeki bahçe ve bağlarda kokulu yapıncağ üzümü yetiştirilirdi. Bahçe sahipleri meyve üzümleri gelenlere satarlardı.

Topçular mesiresi;incir, kiraz ve üzüm bağlarıyla ünlü idi.Cuma günleri gelenlerle dolardı.

Türbe-i Şerifi ziyarete gelen hanımlar da sokakları kaplayan kebab dumanları arasından geçerlerdi. Ama canları çekmiş olsa, hatta içlerinde hamile olanlar bile erkekler gibi kebabçı dükkanına girip kebab yiyemezlerdi. O zamanlarda bunun çaresini düşünen bir ihtiyar türbedar kaymakçı dükkanlarının sırasında demir kapılı, içine dört beş ayak merdivenle inilir, içinde açık kapalı birçok aile mezarı bulunan, ulu servi ve çınar ağaçlarıyla gölgeleşmiş, dört tarafı kale duvarları gibi kapalı, çukur ve kasvetli bir mezarlığı “TÜRBE BAHÇESİ” ismi ile hanımlara açmıştı. Bu zengin bir aileye mahsus olan kabristanın türbedarı buraya getirdiği bir yaşlı, iki genç hanıma görev vermiş, yaşlı hanımı kapının arkasına bir kulübe yaparak içine oturtmuştu. Duvar dibine yaptırdığı koca bir salaşın duvarlarına koca koca temel çivileri çaktırmış, içine boy boy kaba hasırlar yığmıştı. Genç hanımlardan birisini salaşın kapısına dikmiş, hanımların sırtından aldığı feraceleri çivilere asmaya, diğer genç hanımı da türbe bahçesinde gelen hanımların altına hasır vermeye memur etmişti.Çınar ağaçlarına kalın iplerle salıncak kurmuştu. Hanımlar kapıyı çalınca yaşlı hanım kapıyı açar, gelen hanımlardan hanım başına 10 para, çocuklardan 5 para hesabı giriş ücreti alırdı. Giriş ücretini ödeyen hanımlar 4-5 ayak merdivenden inince görevli hanım onları salaşa getirir. Hanımlar yaşmaklarını açar, feracelerini çıkarır, görevli hanım onları salaşın çivisine asardı. Koruma ücreti olarak 20 para verilirdi. Diğer genç hanım da misafirlere hasır verirdi.Kalabalık ailelere verilen hasırlar 40 para, orta boylar 30 para, 3-4 kişilik küçük hasırlara da 20 para kira alınırdı.Mezarlar arasına yayı-

lan bu hasırlar, üzerine başları yaşmaksız, sırtları feracesiz, serbestçe, düğünde imişler gibi rahat ve mutlu otururlardı. Genç hanımlar, genç kızlar salıncakta kolan vururlardı.Kızlarını, gelinlerini, torunlarını bahçeye sokup giriş ücretlerini verdikten sonra büyük anneler tekrar sokağa çıkar, kaç kişi iseler o kadar kebab, kaymak ısmarlar, kebabçı ve kaymakçı çıraklarını çıraklarının ellerindeki tepsile riyle türbe bahçesine gelirlerdi.Böylece her aile hasırın üstünde toplanır, kebab ve kaymaklarını yerlerdi.Bu türbe bahçesine İstanbul’un her semtinden Türbe-i Şerifi ziyarete gelen hanımlar kebab ve kaymak yemek için girerler, fakat yaşmaksız, feracesiz oldukları için birbirlerinin elbiselerini,hotozlarını, elmaslarının doya doya seyrederler.Salıncakta sallanır, gülüşür eğlenirlerdi.Yaban kerevizleri ile dolu bu kasvetli türbe bahçesi onlara çiçekler arasında hasbahçede ya da deniz kenarında imişler gibi bir hava yaratırdı.Bazı günler türbe bahçesinin kapısı önüne bir veya iki saray arabası gelirdi. Türbe-i Şerifi ziyarete gelmiş sultan efendilerle hanım sultanların içeri girdiği görülürdü. Harem ağaları, sultan efendileri ve hanım sultanları içeri sokarlar, fakat kendileri içeri alınmazlardı. Sultanlar iki kişi de üç kişi de olsalar onlara kırklık hasır serilirdi. Gelen kebab ve kaymak tepsisini harem ağasının elinden cariyeler alır, sultan efendilerin önüne getirir, onlar yiyinceye kadar elpençe divan dururlardı.Sultanların türbe bahçesine gelişleri bahçeyi daha renklendirirdi. İstanbul’un karışık semt ve sınıflarından gelen hanımları pek eğlendirirdi.

O zamanlar İstanbul bir bahçeler ve bostanlar memleketi idi. Her evin büyük bahçeleri, bu bahçelerde türlü türlü çiçekler, her çeşitten meyve ağaçları olduğu gibi İstanbul’un her semtinde Yedikule, Çukurbostan gibi meşhurları bir tarafa her mahalle arasında taze sebzesini yetiştiren küçük mahalle bostanlarından başka sur dışındaki Bayrampaşa, Ni-

Resim 7; Fidancı, J. Hedenborg, Turkiska,1839.Stockholm'da basılmış renkli taş baskı. (Galeri Alfa Diataek Arşivi)

Resim 8; Alibeyköy'de apartmanların arasına sıkışıp kalmış günümüzde bir bostan

zam, Merkezefendi bostanları da ünlü idi. Bu bostanların en çok ve sık olduğu kadar ünlü olanları da Eyüp Sultan bostanları idi. Bu bostanlarda her türlü sebze yetişirdi. Şöhretlerinin sebebi, ilkbaharda can erikleri ile reçellik gülleri, yazın türbe erikleri, sonbaharda nefis Sultanselim incirlerinin yetişmesi idi. Cinslerinin en iyisi olan bu meyveler başka yerde bulunmazdı. Bazı konak bahçelerinde yetiştirilir ise de manavlara geçemezdi. Bu meyvelere meraklı hanımlar mevsiminde bostana bir kere olsun gitmeyi büyük bir gezme sayarlardı. Bostana gitmeyi kararlaştıran yakın birkaç komşu önce erkeklerinden izin isterdi. Çünkü bazı erkekler kadınlarını bostana gidip bahçıvanlara görünmesine razı olmazdı. Fakat küçükken anneleri ile bostana giden erkekler bostanların ne olduğunu, bostana giden hanımlara bahçıvan ve çırağlarının değil, bahçıvanlarını hanımları, kızları ve gelinlerinin hizmet ettiğini bildikleri için izin verirlerdi. Böyle hoşgörülü erkeklerin hanımları da bu fırsatı kaçırmazlar, meyvelerin mevsimlerinde birkaç kere bostan sefası yaparlardı. Bostanlarda dikili reçellik gül, meyve ağaçları bostanların sebze kısmından uzakta, bostan kuyusunun bulunduğu yere yakın olurdu. Bostan kuyularının su dolaplarını gözleri bağlı bir at çevirirdi. Genişçe bir çevre etrafında beygir döndükçe su dolabı da döner, tahta dolaptan bir inilti ve gıcırta duyulur, dolabın etrafına asılı kovalardan şarıl şarıl sular, açık bir oluk şeklindeki çinkoya dökülürdü. Çinkodan dere haline konmuş su yoluna akardı. Bu derecik şırıl şırıl akarak oldukça uzar, sonunda bostanların sebze kısmına ulaşırdı. Orada bahçıvanlar da ellerindeki küreklerle suyu sebze evleklerine verirler, sulanan evleği kapar, sulanacak evleği açar, böylece bostanı sulamış olurdu. Bosta-

na sulama işi ikinci üstü başladığı için hanımlar da bostana ikinci üstü giderlerdi. Gerek Eyüp Sultan'ın yerli gerek kayıkla, araba ile gelen başka semt hanımları, bostana gitmeden önce fırınlara uğrar, ünlü kuş lokumlarından, halkalarından alırlardı. Bostanda hanımları bahçıvanın aileleri bir müşteri karşılar gibi değil, bir misafir gibi karşılardı. Çünkü bu bostanda yetişen meyveleri hanımlara manava satacağı fiyattan daha fazlaya satacağı için bahçıvan bu işten hoşnut kalırdı. Hanımlara satılan meyvelerin parası bahçıvanın ailesine harçlık kaldığı için bahçıvan ailesi de bostana gelen müşteri hanımları memnun etmek için çalışırlar, koşuşturulardı. Müşteri hanımlar da meyvelerin yanında aldıkları rekreasyonel hizmet için bu durumdan çok memnun olurlardı. Bostan kuyusuna yakın şırıl şırıl akan dere kenarı ile gül ağaçları arasına, gölgeli bir yere hasırlar yayılır, hasırların üstüne içleri kırpıntı doldurulmuş yer minderleri konuldu. Hanımlar yaşmaklarını çözüp, başlarına içmelerdi. Feracelerinin yakasını kaldırıp, yer minderine otururlardı. Bahçıvanın hanımı hangi meyve zamanı ise, kaç okka arzu edildiğini sorar, ısmarlanan meyvelerle dolu kaseler önlerine gelirdi. Dolabın değişmeyen iniltisi, derenin şırıltısı, cıvıldaşan kuş sesleri çok hoş bir uyum yaratırdı. Bu tatlı uyum içinde hele ilkbaharda, bülbül sesleri, mis gibi gül kokuları arasında o nefis ince kabuklu can eriklerini yemek, İstanbul hanımlarının en baş safasını oluştururdu.

Mesirelerde halk topluca eğlenir, çayırdaki türlü eğlenceler düzenlenirdi. Pehlivan güreşleri, davul-zurna eşliğinde yapılan gösteriler, çeşitli cambaz oyunları geleneksel eğlencelerdendi. Özellikle hıdrellez günü mesireleri dolduran halk, içinde gümüş kuruşlar, çeyrekler bulunan keseleri ağaçlara asarak, Hızır İlyas'ın kendilerine bereket getirmesini dilerdi. Büyük bahçeleri olanlar bu geleneksel törenleri kendi bahçelerinde, olmayanlar da mesirelerde yapmaktaydılar. İstanbul mesireleri yıllar boyunca çeşitli tarihi olaylara sahne olmuştur. Bunların arasında özellikle Lale ve II. Mahmut dönemlerinde Kağıthane mesiresi başta gelmekteydi. Veliahtların sünnet düğünleri, çeşitli ülkelerin elçilerine verilen büyük

ziyafetler ve esnaf loncalarının yıllık geleneksel törenleri mesirelerde yapılırdı.

Bazı hafifmeşreb kadınlar yüzünden 1751 yılında İstanbul'lu kadınlar için mesire yasağı konulmuştu. İstanbul'un o devirde şehirden uzak sayılabilecek bazı mesirelerinde bazı kadınlar aşkılarıyla buluşuyorlardı. Özellikle Çamlıca, Akbaba, Yuşa, Bentler bunlara sahne oluyordu. Bununla ilgili şikayetlerin çoğalmasından dolayı Hicri 1164 (I. Mahmut Devri) kadınların bazı mesirelere gitmeleri yasaklandı. Bir fermanla adları sayılan mesirelere kadın yolcu götüren arabacılara ağır cezalar verileceği belirtildi.

Görüldüğü gibi Eyüp Sultan, kadınlara birçok şeyin yasak olduğu o dönemde türbe bahçesi ve bostan bahçeleri ile gerek doğası gerekse işletmeciliği ile kadınlara bir ayrıcalık sunmuş, kadınların kendi aralarında ve doğayla baş başa güzel zamanlar geçireceği, gidenlerin kendilerini mutlu ve özgür hissedeceği bir ortamın yarattığı mekanlara ev sahipliği yapmıştır. Böylece bostanların o dönemlerde aynı zamanda rekreasyonel amaçlı olarak ne şekilde kullanıldığını görmüş oluyoruz.

Eyüp'te bahçe- bostandan bahsederken nefis Haliç manzarasına sahip, erguvan ve servilerle Eyüp sırtlarını kaplayan tarihi Eyüp mezarlığını anmamak mümkün değil. İstanbul'un başka hiçbir yerinde ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren, dudaklarda hem dua hem de tebessüm uyandıran, hüznün ve zerafet dolu kabristan bir bahçedir.

1730 İsyanı'ndan sonra Kağıthane civarındaki kasırlar, yalı saraylar ile birlikte Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Kasrı da tahrip edilir. 1794 de II. Selim kasrı yeniden inşa ettirir ve mesire eğlenceleri yeniden başlar. XX. yy'a kadar da devam eder. Kentsel ve endüstriyel faaliyetler geliştikçe rekreasyon (gezi/mesire) alanları önemini yitirmeye ve beşeri kimliğini değiştirmeye başlar. Haliç'in taşımacılık ve besleyen dereleri dolayısıyla imalata olan çekiciliği sonucu, sahil saraylar 19. yüzyılda yerini imalathane ve depolara terk etmeye başlar.

KAYNAKÇA

- 1- Abdülkadir Özcan, "Bostancıbaşların Beledi Hizmetleri ve Bostancıbaşı Defterlerinin İstanbul'un Toponomisi Bakımından Değeri", Tarih Boyunca İstanbul Semineri Bildirileri (29 Mayıs-1 Haziran 1988), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayını (1989).
- 2- Neziha BAŞGELEN, "Kartpostallarda Yaşayan Eski İstanbul: Eyüp " İstanbul Armağanı 3; Gündelik Hayatın Renkleri, İBŞB, Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1997, yayın no:47.
- 3- Turgut CANSEVER, "İstanbul'da Bahçe Kültürü", Bahçe Kültürü Dergisi, 1995, sayı:58, Yapı Kredi Yayınları.
- 4- Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri, Vakıflar Dergisi, 1958, Ankara.
- 5- Selma Mine ERSES; "Kuruluşundan Günümüze Eyüp Sultan'da Kimlik Arayışı" 8-10 Mayıs 1998, II. Eyüp Sultan Sempozyumu, Eyüp Belediyesi Yayını.
- 6- Ertan ÜNAL; "İstanbul'un Mesireleri:2", Hayat Tarih Mecmuası, cilt:2, sayı:11, İstanbul, 1969.
- 7- Münevver ALP; "Eski İstanbul'da Komşu ve Komşuluk", İstanbul Folkloru:2, Türk Folklor Araştırmaları, 8(171), 10.1963, 3194-3196.s.
- 8- Süheyl ÜNVER; "Türk Halkı ve Lale", Türk Folklor Araştırmaları, Yıl:11, cilt:6, no:129, Nisan-1960, İstanbul.
- 9- Münevver ALP; "Eski Eyüp Sultan", İstanbul Folkloru:3, Türk Folklor Araştırmaları, 8(172), 11.1963, 3231-3234.s.
- 10- Mehmed CEMİL; "III. Ahmet Devrinde Lale Eğlenceleri ve Ziyaretler", Hayat Tarih Mecmuası
- 11- "Çiçekçilik", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt:2, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını, İstanbul.
- 12- "Lale", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt:5, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını, İstanbul.
- 13- "Eyüp", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt:3, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını, İstanbul.
- 14- Reşad Ekrem KOÇU; "Eski İstanbul'un Hayatında Çiçek ve Çiçekçiler", Hayat Tarih Mecmuası, 7(10), 11.1971, 8-12 s.
- 15- Evliya ÇELEBİ, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi: İstanbul, 1. cilt-1. ve 2. kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003
- 16- Tülay ARTAN, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998

Resim 9; Akarçeşmede bir bostan (Eyüp Belediye arşivinden)

EYÜP'TE CELLAT MEZARLIĞI

ve

Cellat Mezarlığı'nın celladı olmak

Önder KAYA

1974 tarihinde İstanbul'da doğdu. Pertevniyal Lisesini(1993), Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirdi(1997). Aynı yıl girdiği Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Bilim dalı yüksek lisans programını "Eyyubi Devleti Hükümdarlarından I. El-Eşref Muzaffereddin Musa Döneminin Siyasi Tarihi (1200-1237)" isimli tezle tamamladı.(2000) Şehir Kültürü ve Mezarlıklar, Türk Spor Tarihi, İstanbul'da gayrimüslim cemaatler ve Fuat Köprülü gibi konular ilgi alanını oluşturmakta. Hürriyet Tarih, Toplumsal Tarih, Radikal gibi gazete ve dergilerde yazıları yayınlandı.1999 yılından buyana çeşitli özel okullarda tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Tarih boyunca bazı meslek erbabı işlerinin saygınlığı ile ön plana çıkarken, bazı meslek mensupları da hakir görülmüş, hem sağlıklarında hem de öldükten sonra toplum hayatından dışlanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde padişahın ve diğer yüksek rütbeli kişilerin verdiği idam cezasını yerine getiren cellatlar da bu ikinci meslek zümresine dahildir. Yaşadıkları sürece hem korkulan hem de tiksilen insanlar konumundaki cellatlar, öldükten sonra da diğer insanlardan ayrı tutulur ve Eyüp'te Karyağdı Bayırındaki cellat mezarlığına gömülürlerdi. Gelin mezarlığa geçmeden önce bu ilginç mesleğe şöyle bir göz atalım.

Cellat kelimesi Arapça bir kelimedir. "Kırbaçlayan, eziyet eden" anlamına gelen bu kelime, daha çok idam cezalarını infaz eden görevlileri nitelemek amacıyla kullanılırdı. Romalılarda idam cezaları ilk zamanlar halktan kişiler tarafından yerine getirilirken sonradan bu görev için özel kişiler vazifelendirilmişti. İslam dünyasında da daha Hz. Peygamber zamanında verilen idam cezalarının, aralarında Hz. Ali'nin de bulunduğu pek çok sahabe tarafından uygulandığı bilinmektedir. Osmanlı ülkesindeki cellatların piri olarak Hz. Muhammed zamanında bir katilin başını gövdesinden ayıran Eyüb Basri kabul edilirdi. Eyüb Basri, idamını gerçekleştirdiği kişiye gayet nazik davranır, gönlünü alır, idamdan önce yıkanmasını temin eder, başını kibleye çevirir ve kılıçla infazı yerine getirirdi.

Türk-İslam dünyasında pek çok kurumda zirveyi yakalayan Osmanlı Devleti zamanında cellatlık kurumu da profesyonelleşti. Cellatların genel olarak soy bakımından Hırvat dönmesi ya da çingeneler arasında seçildiği malumumuzdur. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı sarayında cellatlar kullanılmaya başlanmıştı. 16. yüzyılda ise padişahın özel koruma görevini üstlenen dilsizler, aynı zamanda bu uğursuz işi de üstlenmişlerdi. Yükseliş Döneminde ise sarayın hizmeti görevini yerine getiren Bostancı Ocağı'nın bünyesinde bir cellat ocağı

kuruldu. 17. yüzyılda bu ocağa bağlı cellat sayısı 5 iken bu sayı giderek artmış ve bir yüzyıl sonra 70'e ulaşmıştı. Cellatların başında yer alan "Cellatbaşı" Bostancı Ocağı'nın lideri konumundaki Bostancıbaşına bağlıydı. Ocağa giren cellat adayları, ilk zamanlar usta bir celladın yanında "yamak" olarak görev alırlar, ardından da cellatlığa geçerlerdi.

Bununla beraber her yamağın bu işte mahir olup cellatlık makamına eriştiğini de düşünmemek lazım. Tarihte bazen yamakların kazara masum kişileri idam etmeye yeltendiklerini anlatan şu latifeyi de yer gelmişken nakledelim; 1653 senesinde IV. Mehmet, sadrazamı İbşir Mustafa Paşayı idam etmeye karar verir. Bostancıbaşı da, katibi Koca Mahmut Ağa ile bu durumu İbşir Paşaya haber vererek abdest alıp cellat gelene kadar tövbe istiğfar ile meşgul olmasını tavsiye eder. Bunun üzerine İbşir ve Koca Mahmut Ağa beraberce namaza dururlar. Namazın bitmesiyle cellat, kemendini İbşir Paşanın boynuna mahirane bir şekilde dolayıp paşayı soluksuz bırakır. Celladın yanındaki yamak ise İbşir Paşa ile beraber namaz kılan Mahmut Paşanın da idamına

Resim 1; Osmanlı dönemi Cellatlar

Resim 2; Eyüp'te Cellat Mezarlığı, yıkılıp yok edilmezden önceki hali (Eyüp Belediye arşivinden)

Resim 3; Eyüp'te Cellat Mezar taşı

ferman olduğunu zannedip gayrete gelir ve o da kemendini Mahmut Paşanın boynuna dolar. Mahmut Paşa boynunu yamağın elinden zor kurtarır ve "Bre mel'un Allah belanı versin, sormadan ne halt edersin" diyerek yamağı azarlar. Cellat yamağı, gü-rültüye yetişen adamlar tarafından apar topar odadan kovulurken Mahmut Paşa da kendi kendine "Allah Allah... Ölü veya diri bu heriflere yaklaşmak ne kadar tehlikeliymiş" diye söylenir.

OSMANLIDA CELLATLIK MESLEĞİNİN ZİRVESİ: CELLAT KARA ALİ

Osmanlı Tarihi ile ilgili günümüze kadar ulaşan eserler içinde ismi ön plana çıkan birkaç cellat vardır. Bunların en ünlüsü ise Sultan İbrahim'in de celladı olarak bilinen Cellat Kara Ali idi. Kara Ali, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan olaylar sırasında ilk olarak, ayaklanan yeniçerilerin fellik fellik aradığı Sadrazam Ahmet Paşayı boğmuştu. Ahmet Paşanın cesedi sürüklenerek At meydanına (bugünkü Sultanahmet meydanı) getirildi ve burada küçük parçalara bölündü. Bundan dolayı da tarihe Hezarpare (Bin parça) Ahmet Paşa adıyla geçti. Kara Ali tarafından gerçekleştirilen ikinci ve asıl önemli idam ise Sultan İbrahim'in boğulması hadisesiydi. Osmanlı tarihinde cellatların en mahiri ve soğukkanlısı olarak bilinen Kara Ali, Sadrazam Sofu Mehmet Paşanın emri ile Sultan İbrahim'i boğmak amacıyla bulunduğu hücreye girmiş, ancak eski velinimetinin haykırılarına dayanamadığı için odadan kaçmıştı. Sadrazam Sofu Mehmet Paşanın değnek vurarak içeriye soktuğu Kara Ali, göz yaşları içinde ve yamaklarının

Resim 4; Eyüp'te yeni mezarlar arasında kalmış Cellat Mezar taşı

da yardımıyla infazı gerçekleştirecektir.

MAKAMA GÖRE İDAM

Osmanlı Devletinde idam cezalarının tatbik edilmesinde de bir hiyerarşi söz konusuydu. Herşeyden önce cellatbaşı, sıradan idamların infazı ile ilgilenmez, bu işi diğer cellatlara bırakırdı. Cellatbaşının görev alanı ise daha çok üst düzey devlet görevlileri idi. Bu tür idamlarda cellatların bağlı bulunduğu Bostancı Ocağının yöneticisi konumundaki Bostancıbaşı ya da çavuş denilen yüksek rütbeli memurlar da hazır bulunur ve idam emrini ilgili kişiye okuyarak tesselli telkin eden sözler söylerlerdi. Sonrasında da iş, cellatbaşına havale edilirdi. Cellatlarla kurbanları arasında ilginç diyaloglar da gerçekleşmekteydi. Sözgelimi İkinci Viyana Kuşatmasında bozguna uğradığı için Sultan IV. Mehmet tarafından hakkında idam fermanı çıkarılan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, idamından biraz önce namazını kılmış, vücudunun toprağa düşmesi için odasının içinde bulunan kilimleri toplamış ve sonrada cellada dönerek "işini maharetle ve çabucak" yapmasını tembihlemişti.

Eğer idam edilen kişi İstanbul dışındaysa genelde başı cellat tarafından itina ile kesilir ve yolda bozulmaması ve emrin yerine getirildiğinin ispatı amacıyla içi bal dolu bir torba içine konarak başkente ulaştırılırdı

Sıradan insanlar ise adi bir suçtan dolayı idama mahkum edilmişlerse genelde halka ibret olması amacıyla suçu işledikleri yerde ya da Fatih'te, Yavuz Selim camisinin alt tarafında Haliç'e yakın bir bölgede yani Parmakkapı'da asılarak idam olunurlardı.

Osmanlı ordusunun en itibarlı birimi olan Yeniçeri Ocağının neferleri ise idam cezasına çarptırıldıklarında sıradan cellatlar tarafından değil, ocak içinden yetişen cellatlarca ve başları cellat satırı ile vurularak idam olunurlardı. Burada yeri gelmişken Yeniçerilere uygulanan bu ayrıcalık ile ilgili ilginç bir de hikaye nakledeyim. Sultan İbrahim, Edirne'de bulunduğu bir sırada yaka-

lattığı birkaç hırsızın hemen cellada teslim eder. Ancak bunlardan biri öne çıkarak “Ben Yeniçeriyim” der. Bu kişi böylelikle hakkında sıradan insanlara reva görülen muamelenin yapılamayacağını belirtmek ister. Fakat padişahın cevabı da bu çıkıştan aşağı kalır nitelikte değildir. “Ben de padişahım” diyen sultan bu kişinin el ve ayak kemiklerini kırdırttıktan sonra bir et yığına dönen vücudunu şehrin çarşı meydanına attırır.

ÇEŞMELERİN EN KANLISI: CELLAT ÇEŞMESİ

Siyasi bir suçtan dolayı idam edilen kişinin kellesi ayrıca Topkapı Sarayı içerisinde yer alan, Bab-ı Hümayun ve Babüselam arasında Birinci Avlu olarak adlandırılan yerdeki çeşmenin önünde, bir taşın üstünde sergilenirdi. Bu çeşmenin önüne kesik kelleyi getiren cellat önce kelleyi bir güzel temizler ardından da çeşmenin önünde yer alan ve “İbret Taşı” olarak adlandırılan sütunun üzerinde sergilerdi. Başın sergilendiği yerin adından da anlaşılacağı gibi bundan amaç gelen geçenlerin ibret almasıydı. İşini bitiren cellat kullandığı malzemedeki kanı, yine bu çeşmede temizlerdi. Bundan dolayı da çeşme “Cellat çeşmesi” adı ile anılırdı. Cellatlar da bu çeşmenin hemen arkasında yer alan koğuşlarında ikamet ederlerdi. Çeşme bugün de ayaktadır. Fakat lülesi koparılmış olup harapça bir haldedir. O kadar mahzun bir hali vardır ki insanın bu çeşmenin bir dönem nice kanlı sahnelerin biricik şahidi olduğuna inanası gelmez.

CELLAT MEZADI

Cellatlık mesleğinden bahsedip de uğursuz olarak kabul gören bir geleneği anlamamak olmaz. Adetlere göre bir kimse cellada teslim edildi mi infaz sonrası maktulün üzerinden çıkan her türlü malın celladın hakkı olduğu varsayıldı. Bundan dolayı cezaların gerçekleşmesinden kısa bir süre önce idama mahkum edilen kişi üzerindeki değerli kürk, yüzük, kese ve diğer eşyaları

Resim 5; Tahrip olmuş tarihi mezarlar arasında kalmış cellat mezarlığı

celladın eline geçmemesi için çıkarır ve çevresindekilere “Beni anıp bir Fatıha okursunuz” diyerek hediye ederdi. Buna rağmen cellatlar açısından son derece kârlı idamların da olduğu bir gerçek. Cellatlar, öldürdükleri kişilerin üzerinden çıkan bu gibi malları biriktirir ve yılda bir ya da iki kez “cellat mezadı” adı altında satarlardı. Doğal olarak, uğursuzluğuna inanılan bu eşyalar gerçek fiyatının çok altında giderlerdi.

Bu mezatlarda satılan değerli eşyaların laneti ile ilgili gayet ilginç hikayeler de tarihi kaynaklarda yerini alır. Ünlü Osmanlı tarihçisi Peçevi İbrahim Efendinin anlattığı Gazanfer Ağanın saatinin hikayesi bu anlamda kayda değer. Peçevi’nin anlattıklarına göre 16. yüzyılda Kapı Ağası Gazanfer Ağa (ki bu zat bugün Fatihteki tarihi su kemerlerinin hemen altında yer alan ve Karikatür müzesi olarak kullanılan Gazanfer Ağa medresesini yaptıran kişidir) kendisi için, içi değerli taşlarla süslü çok kıymetli bir saat yaptırır. Fakat İstanbul’da çıkan bir isyan sonrasında Gazanfer Ağa, cellat elinde can verir. Koynundan çıkan saati cellat mezadından satın alan Tırnakçı Hasan Paşa da bir müddet sonra idam olunur. Saat bu sefer de onun koynundan çıkar. Saatin

Resim 5; Yeni mezarlık içerisinde kalmış cellat mezar-taşı

Resim 6-7; Yeni mezarlık ve mezarlar arasında kalmış cellat mezar taşları

Resim 8; Yeni mezar taşları ve cellat mezar taşı

üçüncü sahibi Kasım Paşa da cellat elinde can verir. Saat son olarak Sadrazam Derviş Paşa'ya geçer. O da saati Peçevi'nin Civan Bey adını verdiği kardeşine hediye eder. Eğriboz sancakbeyi olan Civan Bey, saati taşıyanların başına gelenleri öğrenince saati kendi elleriyle parçalar. Saati parçaladıktan yaklaşık yarım saat sonra İstanbul'dan gelen atlı, Civan Beye görevinden azledildiğini tebliğ eder. Civan Bey azledilme nedenini sorunca da "Beyim, ağabeyiniz Derviş Paşa idam olundu. Sizin dahi idamınız için ferman çıktı. Lakin dostlarınızın yardımıyla karar geri alındı. Ben cellattan yarım saat önce gelebildim de bu sayede idamdan kurtuldunuz" şeklinde bir cevapla karşılaşır.

CELLATLARIN MEZARLIĞI

Eyüp Sultanı kuşbakışı en güzel göreceğiniz yer hiç şüphe yok ki Pier Loti'dir. Kahveye çıkarken yürüdüğünüz mezarlık yolu, o müt-hiş manzara ile birleşince insanda tuhaf duygular uyandırır. Pier Loti'ye geldiğinizde durmayıp yolunuza devam ederseniz Karyağdı Baba tekkesine ve türbesine ulaşırsınız. Bu türbenin yaklaşık 100 metre ilerisi ise sizi Osmanlı tarihinin en ilginç mezarlık alanlarından birine götürür. Burası "Cellat Mezarlığı"dır.

Belki de yaptıkları işten dolayı cellatlar, eski İstanbul'un en uç noktaların-

dan biri olarak kabul edilen Karyağdı tepesindeki bu ıssız mezarlığa gömülür böylece ebedi uykularını uyuyacakları mekan diğer fanilerin mezarları ile karıştırılmazlardı. Yine Eyüp mezarlığında-

ki mezar taşlarında ölen kişinin künyesi hakkında yazılı bilginin yanı sıra mezar taşının üzerindeki işaretlerden mevtanın mesleği ya da mensup olduğu tarikat hakkında da bilgi edinebilirsiniz. Sözelimi Mevlevi külâhı ölünün Mevleviliğine, savaş topu işlemesi Topçu Ocağına mensubiyetine ya da açık bir kitap ilim ehlinde oluşuna işaretlerdir. Fakat cellatların mezar taşlarında mesleklerine ya da yaşamlarına dair en ufak bilgi bulmak imkansızdır. Zira bu mezar taşları son derece kaba ve dayanıklı, yontulmamış taşlardan ibaretti. Bu taşlardan tespit edebildiğim kadarıyla cellat mezarlığında sadece dört tane kalmıştır ve onlar da bugün diğer mezar taşlarının arasında kaybolup gitmek üzeredir. Cumhuriyet ile beraber cellatlara mahsus bu mevkiye de cenaze gömülmeye başlanmasıyla bir zamanlar toplum tarafından dışlanan bu uğursuz sınıfın memurlarının mezarları, diğer fanilerin mezarları arasında kaybolup gitmiştir. Dolayısıyla cellat ile kurban birbirine karışmıştır.

Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisinde bu mezar taşlarının boyunu 1.70-1.90 cm. arası olarak verir ki günümüzde bu ebata uyan mezar taşı sadece bir tanedir. Diğer taşlar kırılmış ya da toprağa gömülmüştür. Yine Koçu aynı maddede Cellat mezarlığına 1950'den beri gidemediğini ve akıbetini merak ettiğini de kaydeder.

Tanzimat Devri padişahı Sultan Abdülmecit zamanında sarayda cellat bulundurulması geleneğine son verilmiş ve böylece Cellatlar Ocağı da sessiz sedasız ortadan kalkmıştır.

HALA KORUYACAK BİR CELLAT MEZARLIĞIMIZ VARKEN

Günümüzde İstanbul'un özellikle şu dört belediyesine kültürel alanda büyük işler düştüğü bir gerçek ki bunlar Eminönü, Fatih, Üsküdar ve Eyüp belediyeleridir. Geçmişimize ve kültürel değerlerimize sahip çıkma anlamında faaliyetleri ile kanımca Eyüp ve Üsküdar belediyeleri başı çekmekte. Bu mekanları güzide kılan mekanların çokluğu tabii ki beraberinde daha fazla maddi ve manevi fedakarlığı getirmekte. Ancak bu göreve soyunan adaylarımız, işin bu yönünü de etraflıca düşünmek zorundadır. Eyüp Belediyesi son dönemlerde değişik hazirelerde yatan bazı mühim zevatın Osmanlıca mezar taşının hemen ön tarafına Latin harflerine çevrilmiş şık bir levha iliş-tirmekte ve böylelikle de o mezarın yeniden göz önüne çıkmasına zemin hazırlanmakta. Yazık ki buna benzer bir uygulama Cellat mezarlığı için geçerli değildir.* Cellat mezarlığında yer alan pek çok mezar taşı için geç kalındığı doğrudur. Ancak geri kalan taşların korunması ve vatandaşlarımızın bilinçlendirilmesi amacıyla bu mezar alanının girişine muhakkak açıklayıcı bilgi verir nitelikte bir levha konmalı ve mezar taşlarının çevresi de demir halkalarla çevrilerek koruma altına alınmalıdır.

Mezarlık kültürü konusunda batıya örnek olan ve belli bir geleneğe sahip bir toplumuz. 18. yüzyılın sonlarına kadar Batıda ölümler, şehrin içinde kilise bahçelerine gömülmeyleyken Türk mezarlıkları şehrin dışında (o zamanlar şehrin dışı olan fakat bugün semt merkezi içinde yer alan Taksim, Karacaahmet) gibi belli merkezlerde yoğunlaşmıştı. Avrupalı pek çok seyyah, memleketlerine dönüşlerinde kendi ülkelerinde sağlık açısından son derece mahsurlu olan bu uygulama yerine Türk başkentindeki uygulamayı ilgililere salık vermişlerdi. Batıların imrendiği bir diğer hususiyetimiz de mezarlıklarımızı bir hiçlik mekanı olarak görmeyip bir eğlence mekanı haline getirmemizdir. Pek çok seyyah Türk mezarların-

da oynayan çocuklardan, çubuk keyfi yapan, kahve yudumlayarak sohbet eden zevattan imrenerek bahseder. Yazık ki bu seyyahların anlatıları sanki günümüz Türk toplumunun atalarını değil de bu diyarlardan göçüp gitmiş bir başka toplumun atalarını betimler niteliktedir. Onlar mezarlıkları ile ne kadar barışıkta biz de o kadar kavgalıyız.

Satırlarıma Yahya Kemal'in İstanbul ve mezar kültürü üzerine şu hoş anekdotu ile son vermek istiyorum. İstanbul'un nüfusunun daha birkaç yüz bin olduğu dönemlerde, Paris'te yaşadığı günlerde büyük şairimize İstanbul'un nüfusu sorulduğunda ünlü şair "sekiz milyon" diye cevap vermişti. Soran kişinin cevaba şaşırması ve "Nasıl olur, yanlışınız olmasın?" diye itiraz etmesi üzerine Yahya Kemal'de, "Yanlışlık yok mösyö. Biz ölülerimizle yaşarız" demişti.

Semavi Eyice Hocamızın sözü ile "adeta bir açık hava müzesi" görünümündeki mezarlıklarımıza sahip çıkmak boynumuzun borcudur. Hal böyleyken yazık ki Cellat mezarlığındaki bazı mezar taşlarının inşaat işçileri tarafından hazır inşaat kolonu olarak görülüp bazı yapılarda kullanıldığını şifahen duymuş bulunmaktayım. Hala kurtarılabilecek mezar taşlarımız varken cellat mezarlığının celladı olmayalım.

KAYNAKÇA

- Edmondo DE AMICIS; *İstanbul* (çev: Beynun Akyavaş), Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1981.
- Semavi EYİCE; "Tarihi Mezarlar ve Mezarlıklara Dair Notlar, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu (18-20 Aralık 1998), İBB. Mezarlıklar Vakfı yay., s. 495-541.
- Mehmet İPŞİRLİ; "Cellat", *DİA*, VII, İstanbul 1993s. 270-271.
- Brian JOHNSON; "Batılıların Gözüyle Büyük Mezarlık" (çev: Handan Cingi), *Tarih ve Toplum*, XXXIX, sayı: 233, Mayıs 2003, s. 34-41.
- Önder KAYA; "Celladın Çeşmesi Kanlı, Mezartaş Kırık Olur" *Hürriyet Gazetesi Tarih Eki*, 24 Mart 2004, s. 20-22
- Reşat Ekrem KOÇU; "Cellat" ve "Cellat Ocağı" mad. İstanbul Ansiklopedisi, VI, s. 3426-2428.
- Reşat Ekrem KOÇU; "Cellatlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, II, sayı: 6, Temmuz 1971, s. 20-23.
- Kadircan KAFLI; *Osmanlı Devrinden Tarihi Fıkralar*, Yeni Mecmua Neşriyatı, İst. 1943, s. 58-59 ve 67-68.
- Ahmet MUMCU; *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963.
- Muhammet PAMUK; *Cellat, Ölümün Soğuk Elçisi*, Yeditepe yay., İstanbul 2003.

*Sayın Kaya'nın yazısını ek bölüme Eyüp'ün bir bilinmeyenini daha günyüzüne çıkınsın için aldık. Cellat Mezarlığı bizim medeniyet algımızın bir tezahürü. Bunu farklı yorumlamak yanlış olur. Tanıtıcı levhalara evet ama yapanın zaten bilinmesini istemediği mezar ve taş uygulamasına sonradan bir ilave işgüzarlık olacağı kanaatindeyiz. (Yay. notu)

EYÜPTE BİR YENİÇERİ
MEZARTAŞI VE
YENİÇERİ MEZARTAŞLARI

Oğuz ERTEN

1980 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğretimini yine aynı şehirde tamamlayarak 1998 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nde yüksek öğrenimine başladı. 2003 yılında yine aynı Üniversitenin Türk-İslam Sanatları anabilim dalında yüksek lisansa başladı. Halen aynı anabilim dalında yüksek lisans tezini hazırlamakta.

Türk'lerde tarih öncesinden beri var olan mezarlara taş koyma geleneği, zaman içerisinde ve yaşadıkları coğrafyalara göre değişmiştir. Bunlardan birini oluşturan yeniçeri mezartaşları da tarihin getirdikleri ile yok edilmekten kurtulamamıştır.

Bilebile yok edilen bu mezartaşları ender bulunur olmuş ve özel koruma altına alınmışlardır. Bu çalışmamızda bu ender bulunan mezartaşlarından birini konu ile ilgili bilim camiasına sunmaktan mutluluk duyuyoruz.

Bu çalışmada; her türlü problemi benimle paylaşan ve yönlendiren hocam sayın Yard. Doç. Dr. Nuri Seçgin'e destek ve yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Türk kültüründe mezartaşı geleneği Okunev kültürüne kadar inmektedir. Zamanla değişerek ve gelişerek Göktürk döneminde Orta Asya'da en üst düzeyine ulaşmıştır. Heykele yaklaşan bu gelişme İslamiyet'le birlikte sekteye uğrasa bile bazı Türk devletlerinde devam etmiştir (Akkoynlular, Karakoyunlular). Osmanlı döneminde bu gelenek kendini soyutheykel olarak değerlendirilen mezartaşlarında yeniden ortaya çıkmıştır. Başı sembolize eden kavuklar ve vücudu sembolize eden kitabe bölümü bir çok mezartaşında da görülür. Bazen armalar, hançerler, gemi yelkenleri gibi unsurlar da bu taşlara oyulmuştur.

Yeniçeri mezartaşları da başlık ve armaları ile bu mezartaşlarından bir bölümünü oluşturmaktadır. Fakat Vaka-i Hayriye (1826) olayı ile birlikte yeniçeri ocağı kaldırılmış ve yeniçerilere ait unsurlarda yok edilmiştir. Bu unsurlardan biri olan mezartaşları da yok edilmiştir. Türkiye'de yeniçerilere ait mezartaşlarına İstanbul ve Edirne'de ender olarak rastlanmaktadır. İstanbul'dakiler çeşitli mezarlıklardan toplatılarak müzelerde koruma altına alınmışlardır.

Bu çalışmada sunacağımız Ahmedi Can'a ait mezartaşı bu mezartaşlarından farklı olarak ilk kez tanıtılmaktadır.

Resim 1; Osmanlı Dönemi Kadın Mezar taşlarından bir örnek

I- TÜRKLERDE MEZARTAŞI GELENEĞİNİN DOĞUŞU

Türklerin yaşayış tarzları, inanışları ve sanatını oluşturan temel unsurlar M.Ö. 4000 yılında Aral Gölü çevresinde kurulan Anav kültürü ile başlar.⁽¹⁾ Bu kültür M.Ö 1000 yılına kadar devam eder. Atı ve koyunu ilk defa evcilleştiren topluluk Türklerdir. Bu kültür batıda Altay kültürleriyle ilişkiye girmiştir ve hayvancılığın orda gelişmesini sağlamıştır. Altay kültürlerinden ilki olan Afanasyevo kültürü (M.Ö 3000-1700)'nde Türk sanat tarihinin özellikleri yerleşir. Özellikle kurganlar ve dikili taşlara veya mezar taşlarına bu dönemde ilk defa rastlanmıştır.⁽²⁾ Mezarlar kurgan şeklinde yapılmış ve üstü ise bir taş yığını ile örtülmüştü. Bu durum Altayların kuzeydoğusundaki Minusinsk bölgesi, içinde geçerlidir. Afenasyevo kültüründen sonra gelen Andronovo kültürü (M.Ö 1700-1200) içinde mezarlar kurgan şeklinde ve üstü taş parçacıkları ile kaplanmıştır. Daha sonra

(1) Salim Koca, "Türklerin Soy Kültürü", Türkler Ansiklopedisi, C.1, S.160

(2) Yaşar Çoruhlu; Erken devir Türk sanatının ABC 'si, İstanbul 1998, S.29

Resim 2; Osmanlı Dönemi Erkek Mezar taşlarından bir örnek

Resim 3; Osmanlı Dönemi Çocuk Mezar taşlarından bir örnek

gelen Karasuk kültürü (M.Ö 1200-700)'nden kaldığı düşünülen mezar heykelleri bulunmuştur fakat son zamanlarda bu mezar heykellerinin Afanasyevodan sonra doğudan gelmiş farklı bir kültür oluşturan Okunev kültürüne ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu steller üzerine yarı insan yarı hayvan biçimli mask kabartmaları bulunur. İki örnekte, stelin tepesine bir koç başı heykeli yontulmuştur. Bu unsur islamiyetten sonra Ak ve Karakoyunlu devletlerinin mezar taşarına kadar devam edecektir. Okunev kültüründe görülen mezar taşları bir işaret niteliği taşımaktadır. Mezarların yeri belli eden bu taşlar Türk inaçlarından en önemlisi atalar kültüründe oluştuğunu göstermektedir. Karasuk kültüründe Okunev kültüründen devam eden bir usul doğdu. M.Ö. 700-100 arasına tarihlenen Güney Sibirya kültürlerinden Tagar Kültüründe kurganların yakınında gayet büyük taşlar dikilmişti⁽³⁾. Bu taşların üzerine geyik figürleri çiziliyordu. Geyik figürleri ölümsüzlüğü temsil ediyor ve mezarda yatanı cennete ulaştıracak taşıt olarak ta görülüyordu⁽⁴⁾. Geyik figürleri genelde soğuk bölgeler için geçerliydi. Bu bölgeler de ulaşım sadece geyikle yapıyordu. Güney bölgelerde ise bu görevi at üstlenmişti. Pazırık kurganlarından çıkarılan geyik masklı atlarda bu konu ile ilişkilidir.

M.Ö. 3. yy dan itibaren Asya'da devlet kurarak gelişen Hunlar (M.Ö. 244 – M.S. 216) devrinde mezarlara balbal dikme geleneği çıkmış olmalı kuvvetle muhtemeldir. Hun Devrine ait Noin –ula kurganları

(M.Ö. 1. yy başı) Pazırık kurganları⁽⁵⁾ ve Esik kurganı gibi büyük kurganlarda mezar taşı veya Türevleri gibi objelerinin bulunmamasının iki sebebi olabilir. Birincisi Türklerde önemli kişilerin mezarlarının üzerinden atlarla geçilerek mezarlarının yerlerinin belli olmamasını sağlamaya çalışma geleneği, ikincisi ise bu mezarlara taş dikilmiş olup sonradan kaybolma olasılığıdır.

Heykel sanatında ilk önemli gelişme Göktürk döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle Türk ikonografisinin özelliklerinin taşıyan gerçekçi anlayışa yakın tarzda heykeller dikkat çekicidir.⁽⁶⁾ Bu dönemde hayvan biçiminde tözlerin yerini artık insan şeklinde töz putlar almıştı.⁽⁷⁾

Göktürk devri sanatı mezar mimarisi açısından büyük değişikliklere sahne olmuş, kurganlar en önemli mezar kuruluşu olmaksızın çıkıp, mezar külliyesi önemli bir kişinin hatırasını yad etmek için yapılmaya başlanmıştır.⁽⁸⁾ Bu külliyelerin en önemli örnekleri ise Kültigin (732), Bilge Kağan (735) ve Tonyukuk (725)'un külliyeleridir. Yapılan araştırmalar sonucunda daha birçok bu tarzda yazıtlara rastlanmıştır.⁽⁹⁾

Mezar heykellerin çoğu Göktürk ve Uygur devrine ait olmakla birlikte bütün bozkır kuşağında çeşitli Türk devirlerinde karşımıza çıkmaktadırlar. En çok Orhun nehri kıyısında, Altaylarda, Kuray ortasında, Tanrı dağları bölgesinde ve Kırgızların yaşadıkları bölgelerde bu taşlara rastlanmaktadır.⁽¹⁰⁾ Bu bölgelerden başka Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Macaristan'a ve Bulgar Türklerine ait bu tarzda taşlara çok olmamakla birlikte rastlanmıştır.⁽¹¹⁾ Bu tarzda heykellere en son Karadeniz'in kuzeyinde yerleşmiş olan Kıpçaklarda XIII. yy da rastlanmıştır ve bu tarihten sonra bu gelenek bırakılmıştır.⁽¹²⁾

Mezar külliyelerinde karşılaşılan mezar heykellerinin yakınına yazıtlar dikilmeye başlamıştır. Zamanla bu iki unsur birleşmiş ve Osmanlı sanatında görülen soyut heykel tarzında mezar taşlarına dönüşeceklerdir.

(3) Bahaettin Ögel; *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1991, s.31

(4) Dimtry Dubrovsky; 'Cuci Ulusunun Cenaze Törenlerinde, *Türkler Ansiklopedisi*, C.III, s.80

(5) Abdülkadir İnan; *Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları*, TTK, *Bellekten* C. II. Sayı 43, 1947

(6) Yaşar Çoruhlu; *a.g.e.*, s.96

(7) Nejat Diyarbekirli; *İslamiyetten Önce Türk Sanatı*, Ankara 1977, s. 119

(8) Yaşar Çoruhlu; *a.g.e.*, s.95

(9) Ayşe Hür; *Tarihi Aydınlatan Bengü Taşlar*, *Toplumsal Tarih*, s.110, Şubat 2003, s.10 – 19

(10) Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.166

(11) Geza Feher; *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK; Ankara 1999, s.74

(12) W. Barthold; *Türklerde ve Moğollarda Defin Merasiminde Dair " Abdülkadir İnan Makaleler ve İncelemeler*, TTK, Ankara 1987

I. a. İSLAMİYETTEN SONRA TÜRKLERDE MEZARTAŞI GELENEĞİ

Karahanlıların X. Yüzyılda Saltuk Buğra Han'ın Müslümanlığı kabulü ile Türk toplum yapısında değişmeler meydana gelmiştir. Fakat Türkler, Müslüman – Türk sentezi içinde mezar unsurunu tamamiyle unutmamışlardır.

Mezartaşı sanatı 1071 yılında Selçuklularla birlikte Anadolu'ya girmiştir. Türkiye'deki en eski mezarlar Erzurum civarında Saltuklulara, Ahlat civarında Selçuklulara, Ak ve Karakoyunlulara, Konya ve Akşehirde Selçuklulara ait mezarlardır. Doğudan batıya gelindikçe hayvan Üslubü yerini nebati süslemelere bırakmaktadır.⁽¹³⁾

Selçuklular süslemelerinde genellikle rumi ve hendesi bezemeleri kullanmıştır, nebati süsleme unsurları arka planda kalmıştır.

Selçuklu eserlerinde başka Doğu Anadolu'da Ak ve Kara koyunlu mezar taşları da bulunmaktadır. Bu mezartaşları Selçuklu tarzından çok farklı olarak figüratif ve genellikle koç, koyun ve az olmakla birlikte at figürlü mezartaşlarıdır.⁽¹⁴⁾ Bu figürlü mezartaşlarının sembolik alt yapıları mevcuttur ve tamamiyle Orta Asya geleneği arz etmektedirler.

Selçuklu devletinden sonra bir süre Anadolu'ya hakim olan İlhanlı egemenliğinden sonra Anadolu'dan çekilmiş ve küçük beyliklere bölünmüştü. Bu beylikler yerel özelliklerle kendi üsluplarını oluşturmuşlardır.

Selçuklu devrinden sonra Selçuklu sanatının mirasçısı olan Karamanoğulları Beyliği de Selçuklu mezar taşı sanatını devam ettirmiştir. Mezar taşlarının dili Arapçadır, yani süs motifleri çıkmıştır.⁽¹⁵⁾

I. b. OSMANLI MEZARTAŞI GELENEĞİ

Erken dönem Bursa Osmanlı mezar taşları da aynı özellikleri göstermekle birlikte birbirinden ayrı unsurlara da sahiptir. Hen-

Resim 4; Osmanlı Dönemi Mezar taşlarından genel bir görünüş

desi özellikleri, zaman zaman küfi yazı kullanımı, bu benzerlikleri göstermekle birlikte, figüratif unsurlara girilmeyişi diğer mezar taşlarından onları ayırır.

Klasik üslup mezar taşları, Bursa üslubundan taban tabana zıt olmayıp, sadece bir olgunluğa eriştiğinin göstergesidir. Formlar daha hafif ve özenli bir düzeye çıkmıştır. Biçimler sadeleşmiş, sanatçılar bir iki motif kullanarak bir birinin benzeri birçok değişik motifler yaratmışlar. Gereksiz karmaşaya yol açacak bezemelere gidilmemiştir.

Lale devri mezar taşlarında Lale baskın motif haline gelmekle birlikte, çiçek sayısında artış görülmüştür. Ayrıca mimari ile yakınlık göstermesi açısından III. Ahmed ve Tophane Çeşmelerindeki bitkisel bezemeler, mezartaşları ile çok yakın benzerlik göstermektedir. Yine aynı döneme ait olan Topkapı Sarayındaki yemiş odası meyve ve bitki bezeli duvarlar, mezar taşları ile doğru orantı gösterir.⁽¹⁶⁾

Mezar taşları kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. En belirgin özellik olarak kadın ve erkek mezar taşlarıdır. ⁽¹⁷⁾ Kadın mezar taşları daha çok kavuksuz yapılırken erkek mezar taşları kavuklu yer almaktadır. Kadın mezar taşları daha süslü, bol çiçekli olarak ele alınırken erkek mezar taşları sade bırakılmaktadır. Erkek mezar taşlarında birçok kavuk

Resim 5; Osmanlı Dönemi batı Anadolu cami tasvirli mezar taşlarından bir örnek

(13) Necibe Saraçoğlu; *Türk Mezarlarına Dair Bir Araştırma*, 1950, s.36

(14) Metin Haseki; *Plastik Açından Türk Mezartaşları*, 1977, s.16

(15) Seyfi Başkan; *Karamanoğulları Dönemli Konya Mezartaşları*; Ankara 1996, s.2

(16) Oğuz Erten; *Zeynep Sultan Camii ve Haziresi*, (Yayınlanmamış M.S.Ü. Lisans Tezi) İst. 2003, s.15

(17) Ekrem Işın; "Mezar Taşları" *Dünden bugüne İstanbul Ansk.* İstanbul 1994, c. 5, s.438

(18) Hans Peter Leceuer; *Hüvel baki*, İstanbul 1997, s.139

(19) Hikmet Turhan Dağlıoğlu; "Mezarlarımız ve mezar taşlarımız", *Tarihten sesler*, s.31, 1943, s.18

(20) Orhan Bayrak; "Eski mezar taşları", *Tarih ve Toplum*, s.19 1985, s.24

(21) Bkz. Tülin - Yaşar Çoruhlu; "İstanbul'da Bulunan Gemici , Denizci Mezar taşlarına Dair Bir Değerlendirme, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul 2000

(22) Aksel Tibet; "Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, TTK, Ankara 1996

(23) Örcün Barışta; "Eyüp Sultan'dan Bazı Çocuk Mezar taşları", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul, 1999

(24) Nuri Seçgin "Eyüp Sultan Haziresindeki Mimari Düzenlemeli Lahitler" *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu*, 5-7 Mayıs 2000

(25) Bkz. Ayla Ersoy; "Eyüp'teki Mezar taşlarında Servi Ağacı Kültü," *V. Eyüp Sultan Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2001

(26) Hüsrev Subaşı; "Eyüp Sultan ve Civarındaki Mezar taşları Kitabelerinin Hat Sanatı ve Tarihi Açısından Önemi" *I. Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul 1999

(27) Abdülhamit Tüfekçioğlu; "Türk-İslam Dönemi Türbe ve Mezar taşları Kitabelerinde Tarih İbareleri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu I*, 18-20 Aralık 1998, İstanbul

(28) İsmail Yakıt; "Vefat Tarihlerinde Ebced ve Anlam Sanatı" *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu I*, 18-20 Aralık 1998, İstanbul

(29) Anonim; "Yeniçeri", *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, c.20,s.327

(30) Cemal Kafadar; "Yeniçeriler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İst. 1994, c.7, s.472

(31) Ersin Öcal; "İstanbul Müzelerinde Börklü Mezar taşları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c.2, s.11, Nisan 1981, s.54

Resim 6; Siliörikapı Mezarlığından Askeri Müze'ye getirilen Yeniçeri Mezar taşları

çeşidi görülmektedir.⁽¹⁸⁾ Önceleri kavuk çeşitlerinin mezarda yatanın mesleği ile ilişkili olduğu düşünülürken,⁽¹⁹⁾ son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda mezarda yatanın mesleği ile kavuğunun uyuşmadığı çokça örnekte gösterilerek kanıtlanmış ve bu düşünce kalkmıştır.⁽²⁰⁾

Mezar taşları sadece kadın erkek olarak ayrılmayıp, (bu sadece en genel ayrımıdır) meslek gruplarına göre de ayrılır.⁽²¹⁾ Ayrıca Tarikat mensuplarına göre de başlık şekilleri ayrılmaktadır.⁽²²⁾ Bu mezar taşları ile en çabuk ayırt edilenler boyutları itibariyle çocuk mezar taşlarıdır.⁽²³⁾

Mezar taşları üzerinde birçok bezeme ve oransal süslemede bulunmaktadır. Ayrıca mimari unsurlarında bezemeye girmesi Türk mezar mimarisi açısından geniş bir perspektif sunmaktadır.⁽²⁴⁾ Bezemesel olarak çiçek motifleri önde gelmektedir. Ağaç motifleri⁽²⁵⁾ geometrik şekiller, arnasal şekiller ve yazı sanatı başta gelir. Mezar taşları ayrıca Hat sanatı kronolojisi ve hattatlar tarihi içinde en önemli kaynaklar arasındadır.⁽²⁶⁾

Tarih ibarelerinde Türk İslam tarihi açısından bulunmaz kaynaktır⁽²⁷⁾. Bu tarih ibarelerinde dahi tarih düşürme sanatı olarak ebced hesabı ayrı bir önem arz etmektedir.⁽²⁸⁾

İstanbul içinde bulunan mezarlık ve hazireler de açık hava müzesini andıran çokça mezar taşı vardır. Çoğu araştırılmamış olan bu mezar taşları Türk – İslam sanat tarihi açısından büyük bir potansiyeli barındırmaktadır. Yukarıda verilen düşünceler içerisinde incelendiğinde Türk – İslam sanatına yeni boyutlar getirecektir.

I. c. YENİÇERİLER VE YENİÇERİ MEZARTAŞLARI

Kapıkulu askerlerinin en önemli ve en imtiyazlı sınıfıydı. Yeniçeri ocağından önce Osmanlı ordusunun askeri teşkilatı yaya ve müsellemlerden oluşmaktaydı. Zamanla yaya ve müsellemler ocağı yetmemeye başlayınca paralı bir ordu fikri doğdu. Bu yeni ocağa asker bulma işi ise acemi ocağına aitti.⁽²⁹⁾ Yeniçeri ocağının tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber 1362-1380 tarihleri arasında kurulduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır.⁽³⁰⁾ Başlangıçta alınan esirlerin 5/1 acemi oğlanlar ocağına alındı. Daha sonra bunlar Türk köylü ailelerinin hizmetine verilip Türk-İslam kültürü ile iyice yoğrulduktan sonra acemi ocağına alınması kanun olmuştur.

Yeniçeriler genelde Bektaşî tarikatına mensupturlar ve Hacı Bektaşî Veli'ye büyük bir saygı duyarlar. Hatta yeniçeri ocağının kurulması Hacı Bektaşî Veli ile ilişkilendirilir. Bu rivayetlerden biri; "Orhan Gazi bir gün devşiren çocuklardan bir kaçını yanına alarak Amasya civarında Hacı Bektaşî Veli'ye gidip, kendisinden bu yeni askerlere hayır dua etmesini ve sancak vermesini ister. Hazreti Veli'de bu çocuklardan birinin başına elini koyar, o sırada abasının kol yeni çocuğun sırtına kadar uzanır. Bu parçayı kolundan kesip kuruluşu kutlamak amacı ile onlara verir. Sonra o parça külaha eklenerek yeniçeri borkü ortaya çıkmış olur"⁽³¹⁾.

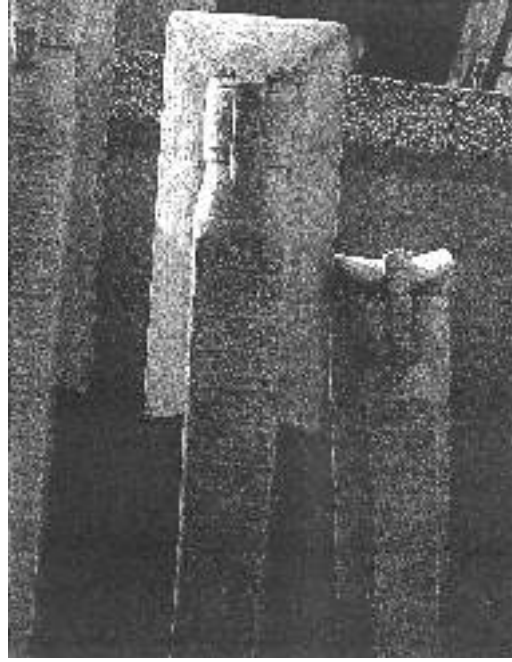
Son yapılan araştırmalar neticesinde, yeniçeri ocağının kurulmasında Hacı Bektaşî Veli'ye atıf olunan rivayetlerin tamamen asılsız olduğu anlaşılmıştır. Yeniçeri ocağının kuruluş yılları ile Hacı Bektaşî Veli'nin yaşadığı zaman içinde kesin bir anakronizm ortaya çıkmıştır.

Yeniçeri ocağı üç kısımdan oluşmaktaydı. 1.cemaat ortaları; önceleri her bir yüz kişilik orta iken sonraları artarak yüz bir ortaya kadar çıkmıştır. Teşkilatı ise 1-5. ortalar deveçiler, 40. tekye ortası, 52. orta katrancılar, 28. orta imam ortası, 14, 49, 66, 67.

ortalar haseki ortalarıydı. 60, 61, 62, 63. ortalar solaklar, 64. orta zağarçılar, 68.orta turnacılar, 71.orta seksoncular, 82. orta zemberekçiler, 43. ve bazen 92. ortalar tüfekçiler, 17. orta çerbeciler, 94. orta hükeşan, 101. orta ise ocak beytümalcilerini oluştururdu. 2. sekbanlar; I. Murad devrinde padişahın av teşkilatı için kuruldu. Giderek büyüdü ve savaflara da katılmaya başladılar. 3. ağa bölükleri; II. Bayezid devrinde sekbanların itaatsizliklerinden dolayı sadece devşirmelerden kurulan yeni çeri ağasına bağlı bölüktü⁽³²⁾.

Yeniçeri odaları önceleri şuan ki Şehzadebaşı Camiinin orada bulunurken bu külliye yapımı sırasında Aksaray-Horhor arasında Etmeydanına taşınmıştır. Fakat Şehzade başında da çok az olmakla beraber birkaç bölük oturmaya devam etmiştir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla oluşan büyük tahribat sonucu, bu binalardan Şehzadebaşı'ndaki gösterişsiz Acemioğlanları(Acemoğlu) hamamı hariç eser kalmamıştır. Yeni odalar ise topa tutularak yıkılmış, eski odalar yıktırılmıştır. Ağa kapısı ise seyhülislamlığa verilmiştir⁽³³⁾.

18.yüzyılda yapısı tamamen bozulan ve disiplinden yoksun bir zorba örgütü durumuna gelen yeniçerilik, sağladığı ulufe olanığı sayesinde "esame" denen belgeleri alım satım yoluyla sık sık el değiştiren bir ticaret aracı olmuştu. İstanbul'da kabadayılık yapmak, güçsüzleri haraca bağlamak, ırgat başıym diyerek inşaatlardan haraç almak, kahvecilik, meyhanecilik yapmak, işyerlerine, limana gelen gemilere balta asmak, arada kazan kaldırıp yağmada bulunmak, ulufe günlerinde rezalet çıkarmak, kadınlara sarkıntılık etmek, sarhoş gezmek, kundakçılık etmek ve söndürme bahanesiyle hem ücret alıp hem soygun yapmak, hatta yangının genişlemesi için amacıyla ateşe su sıkmak yerine yağ dökmek yeniçerilere özgü davranışlardı.İstanbul 10-15 bin dolayında aylık şehir eşkıyasının tehdidi altındaydı⁽³⁴⁾.

Resim 7; Askeri Müze'de Yeniçeri Mezar taşları

Yeniçeri ocağını Alemdar olayından sonra kaldırmayı kafasına koyan II.Mahmud 1826 yılında tekrar kazan kaldıran yeniçerilere karşı hareket başlatarak onları halk ve medreselilerle birlikte önce Etmeydanı'ndan yeni ve eski odalara geri çekilmeye mecbur etti ve daha sonra top atışları ile imha ettiler veya tutuklanarak infaz ettirdi. Bir buçuk ay içinde 6-10 bin yeniçeri öldürüldü. Bu olaylarla birlikte halk ta dahil olmak üzere yeniçerilere ait ne kadar yapı, kahve, mezartaşı dahi⁽³⁵⁾ tahrip edilmiştir. Bektaşilik kaldırılmıştır. Bektaşilerin farklı tarikatlara geçmesi sağlanmıştır geçmeyenler ise idam edilmişlerdir. Yeniçerilerle beraber şehirdeki zorbalar, kabadayılar, genelevler, bataklıklar da temizlenmiştir. Bazı tarihçiler Vaka-i Hayriye'yi İstanbul'un ikinci fethi olarak değerlendirmişlerdir⁽³⁶⁾.

Yeniçerilerin tüm ortalarının giysileri sıkı bir nizama bağlı idi. Yeniçerilerin başlığı genelde börk olarak adlandırılmaktadır. Beyaz keçeden imal edilen bu serpuş aslında ahilere ait olup, Orhan Gazi zamanından beri Osmanlı ordusunda kullanılmaktadır⁽³⁷⁾. Yüksekliği 45 cm olup bundan sonra arkaya devrilen kısmına yatırma denir. Arkadan omuzlara kadar iner ve enseyi ta-

(32) Anonim; a.g.m, s.326

(33) Cemal Kafadar; a.g.m, s.473

(34) Necdet Sakaoğlu; "Vaka-i Hayriye", *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İst. 1994, c.7, s.357

(35) Semavi Eyice; "Tarihi Mezarlar ve Mezarlıklara Dair Notlar", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu I*, İst. 18-20 Aralık 1998, S.520

(36) Necdet Sakaoğlu; a.g.m, s.358

(37) Ersin Öcal; a.g.m, s.358

Resim 8; Askeri Müze'de Yeniçeri Mezar taşlarından bir örnek

mamen örterdi. Başa geçen kısmında ipek veya sırma işlemeli süs vardır. Ön kısmında ise kaşıklık veya tüylük olarak adlandırılan kısım bulunurdu⁽³⁸⁾. Börkün diğer bir çeşidi üsküf de yeniçerilerin giydiği başlıklardandır. Yunanca *skufos* (içki kabı), *skufya*, *skufyon* (tas) kelimelerine dayanmaktadır. Bu yatırması olmayan börke verilen adır⁽³⁹⁾. İzzet Kumbaracılar ise; "sarı çuhadan yen biçiminde yarısı arkaya sarkmış baş tarafına işaret eden kısmı kırmızı bunun üstüde yeşil çuhadandır" der⁽⁴⁰⁾. Reşat Ekrem Koçu ise; "yeniçeri börkünün sırma işlemeli bir çeşididir" der⁽⁴¹⁾. Tacüt Tevarih'te ise üsküf için şöyle denmektedir; Ele geçen Apolonya kalesindeki birçok ganimetler arasında bulunan bir altın tas bir yeniçerinin eline geçmiş ve yeniçeri taşı saklamanın biriçik yolunu, onu başına geçirmek olduğuna hükmederek o surette başına giydikten sonra üzerine sarığını sarmıştı. Yeniçerinin başındaki serpuş dikkat çekmekle sorularak iş anlaşılmış ve lütuf eseri olarak tas, sultan Murad tarafından kendisine bırakılmakla birlikte şekli hoşuna gittiğinden resmi serpuş şekli olmasını emretmiştir⁽⁴²⁾.

Yeniçeri mezartaşlarında da bu başlık tipi gerçekçi bir şekilde uygulanmış, börkün yatırmalık kısmı arkadan gözüksün

diye kitabe kısımları dar tutulmuştur. Önde başlık kısmı açıkça tüm örneklerde gösterilmiştir. Bu kısma genelde yeniçerinin bağlı bulunduğu ortanın işareti yapılmakta idi. II. Mahmud'un gerçekleştirdiği Vaka-i Hayriye olayından sonra mezartaşlarında tahrip edilmiş olup çok ender görülen bu mezartaşları İstanbul'da çeşitli müzelerde koruma altına alınmıştır⁽⁴³⁾. Sayıları on dokuz olan bu ender mezartaşlarına bir yenisi daha eklenmek üzeredir.

II.Mahmud'un giriştiği bu temizleme operasyonundan sonra çok az kalan yeniçeri mezartaşlarından birine İhsan Hamamioğlu tarafından Şile yolu kenarında görülerek 1938'de resmi çizilmiş kitabesinin kopyası alınmıştı. Bu mezar taşı Şile yolu genişletilirken yok edilmiştir. Taş elli altıncı orta yeniçerilerinden Demir adında bir gencin in kömür almak için gittiği bu yerde kefere eşkıyalar tarafından öldürülmesi üzerine can verdiği yerde dikilmişti. Başlığın altında elli altıncı ortanın alameti olan kadirge resmi işlenmişti⁽⁴⁴⁾.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra İstanbul mezarlıklarında tespit edilen on dokuz yeniçeri mezar taşı vardır. Bu mezartaşları müzeler tarafından 1979-1981 yılları arasında İstanbul mezarlıklar müdürlüğüne bağlı Eyüp, Doymazdere, Cerrahpaşa, Kulaksız, Kazlıçeşme, Ayaşpaşa mezarlıklarından toplatılarak müzelerde sergilenmeye başlamıştır⁽⁴⁵⁾. Toplanan bu mezartaşları ile 1981'de Ersin Öcal, 1993'te ise Tülin Çoruhlu olmak üzere iki makale yayımlanmıştır⁽⁴⁶⁾. Ersin Öcal'ın makalesi TİEM, Deniz ve Askeri müzelerindeki yeniçeri mezartaşları incelenirken, Tülin Çoruhlu'nun makalesinde Askeri ve Deniz müzelerindeki yeniçeri mezartaşları incelenmiştir. Ersin Öcal TİEM'de beş, Askeri müzede beş ve Deniz müzesinde dört yeniçeri mezar taşı tespit etmiştir. Askeri Müze'deki dört mezar taşı Silivrikapı Mezarlığı'ndan getirilmiştir⁽⁴⁷⁾. Diğerleri ise Doymazdere Mezarlığı'ndan getirilmiştir. Diğer mezartaşlarının nereden getirildiği bilin-

(38) Reşat Ekrem Koçu; *Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İst. 1969, s.45

(39) Ersin Öcal; *a.g.m.*, s.56

(40) İzzet Kumbaracılar; *Serpüşlar*, TTOK, s.24

(41) Reşat Ekrem Koçu; *a.g.e.*, s.236

(42) Ersin Öcal; *a.g.m.*, s.57

(43) Bu mezartaşları İstanbul Deniz Müzesi, İstanbul Askeri Müze ve İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde toplanmıştır.

(44) Semavi Eyice; *a.g.m.*, s.520

(45) Tülin Çoruhlu; "Askeri Müze'deki Yeniçeri Mezartaşları", *İlgi Dergisi*, İlkbahar 1993, sayı 73, s.25

(46) Bkz. Kaynakça

(47) Hans Peter Lequer; *a.g.e.*, s.177

memekle beraber, yukarıda sayılan mezarlıklardan toplandıkları bilinmektedir.

Tülin Çoruhlu'nun Makalesinde ise Deniz Müzesinde dört⁽⁴⁸⁾, Askeri Müzede ise on adet olduğu görülmektedir. Bu on mezartaşından beşi Ersin Öcal'ın ki ile aynı olup diğer beş tanesinin Ersin Öcal'ın makalesi yayımlandıktan sonra toplandığı düşünülmektedir.

İstanbul müzelerinde bulunan bu yeniçeri mezartaşlarının tepelikleri gerçek görünüşüne uygun olarak yeniçeri borkü şeklinde biçimlendirilmiştir. Borkülerin tüylük kısımları bazen dekoratif bazen sembolik motiflerle süslenmiştir. Nesih yazı ile yazılmış kitabelerin hepsinde de isim ve tarih belirtilmiştir. Biri hariç hepsi beyaz mermerden yapılmıştır. Mezartaşlarının boyutları birbirlerinden farklıdır ve üzerindeki yazı ve süslemeler kabartma tekniği ile yapılmıştır.

II. DAHA ÖNCE YAYINLANMAMIŞ BİR YENİÇERİ MEZARTAŞI

İstanbul'da Eyüp Sultan Mezarlığı'nda* Kaşgari Tekkesi yakınlarında bulunan bir mezarın başındaki mezartaşı İstanbul müzelerinde bulunan on dokuz yeniçeri mezartaşına bir yenisini daha eklememize sebep olmuştur. Mezartaşı otlarla bürünmüştür. Taşın borkü kısmının sağ üstü kırılmış bir durumdadır. Mezartaşının kitabesinde;

- 1..... kalan
2. Ahmedî can
3. Ruhuna
4. El-Fatiha

yazmaktadır. Üzerinde tarih ibaresi bulunmamaktadır. Yüksekliği 46cm genişliği ise 20cm'dir. Nesih yazı ile yazılmış dört satır kitabesi bulunmaktadır. İstanbul müzelerinde bulunan yeniçeri mezartaşlarının en küçüğü 62cm olup, ondan daha küçük boyutlu-

dur. Böylelikle İstanbul'daki en küçük boyutlu mezartaşıdır. Borkün başa giyilecek kısmı dar bir şerit halinde başlamaktadır ve hafif bir bombe ile yükselmektedir. Borkün üstüne doğru birde şerit çizilmiştir. Borkün önündeki kaşıklık kısmı altta beş bölümlü yatay çizgilere ayrılmış ve dikine iki çizgi ile bu çizgiler kesilmiştir. Kaşıklık bölümünün üstü borkün sağ yanı ile kırıldığı için genelde yeniçeri ortalarının işaretlerinin koyulduğu üst kısım görülememektedir. Bu yeniçeri mezartaşı betonla mezarına yapıştırılmıştır.

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İstanbul müzelerinde bulunan on dokuz yeniçeri mezartaşına benzer özellikler gösteren bu yeniçeri mezartaşı, yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra mezarlıklarda bulunan mezartaşlarının da yok edilmesi ile İstanbul'da bulunan ender örneklerden biridir. 1979-1981 yılları arası müzeler müdürlüğü tarafından yapılan toplanma işlemi sırasında gözden kaçmış olması muhtemel bu nadir taşında müzelere nakledilmesi taşın koruna bilmesi için muhakkaktır.

Yaptığımız araştırma sonucunda İstanbul'da bu mezartaşı ile birlikte yirminci yeniçeri mezartaşı ilk defa tanıtılmış olmaktadır.

(48) Ersin Öcal'ın makalesinde belirtilen mezartaşları ile tutmaktadır.

* Genç araştırmacı Sn Ertekin'in hassasiyet vedikkatlerine bigane kalamadık. Hem yazıyı ek bölüme aldık ve hem de ilgilerin dikkatine sunduk. (Yay. notu)

Resim 9; Ahmedî Can'a ait Yeniçeri mezar taşı

Resim 10; Ahmedî Can'ın mezar taşının genel görünüşü

ARŞİV BELGELERİNDE
EYÜPSULTAN'DA
BİR SEYRU CEVELAN

A. Nezh GALİTEKİN

1945 Değirmendere /Gölcük doğumlu. Lisede okudu. 28 buçuk yıl işçilik yaptı. 15.000 cilt kitabı oldu. 21 tane yayınlanmış kitabı var. Hayatının çoğu arşivlerde geçti. "Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul'u ", " Hadikatü'l Cevamiyi" neşre hazırladı. Yerel tarihe binlerce sayfalık katkılarda bulundu. Halen arşivin tozlu raflarında belge ve bilgi devşirmeye devam ediyor.

BOA. EV.HMH.EEYB- Dosya No: 1, Gömlek No: 74*

- 1) Devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerinin hâk-i pâ-yı devletlerine inhâ-i bendeleridir ki
- 2) Nezâret-i aliyyelerinde âsûde evkâfdan medîne-i hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî radiyallahuanhü'l-Bârî mahallâtından Arakiyyeci Ca'fer Çelebi 3) mahallesinde kâ'in merhûme Gülşirin Dâye Hâtûn mekteb-i şerîfi müstegallâtından Havass-i Refî'a kazâsına muzâfe Terkos nâhiyesinde 4) vâkî' Hudâverdigâr-ı esbâk cennetmekân huld-âşiyân merhûm ve mağfûrûn leh Ebû'l-Feth Sultân Mehmed Hân Gâzî tâbe serâh hazretlerinin evkâfi 5) kurâsından diğere Dâye Hâtûn karyesi demekle arîf karye hudûdu dâhilinde vâkî' vâkıfe-i mezbûrenin ismiyle müsemmâ çiftlik 6) hudûd ve sınırını ve derûnunda mevcûd demirbaş ta'bîr olunur hayvanât ve çiftlik-i mezkûre teeb'iyet zirâ'at ve hurâset 7) olunur tarlahâ-i merkûmenin hududlarını mübeyyen Haremeyn-i şerîfeyn müfettişi fazîletlü es-Seyyid Alî Remzî Efendi imzâsıyla mûmzî bir kıt'a 8) tahrîr defteri bi-ibaretihâ Haremeyn Muhâsebesi Kalemî'ne kayd ve taraf-ı vakfa i'tâsiçün bir kıt'a mektûb emr-i üslûbları sudûru niyâziyla inhâya 9) cür'et kılındı ol bâbda emr ü fermân devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerindir.

*Binlerce arşiv belgesini günyüzüne çıkartıp ehli irfanın nazar-ı dikkatine arzeden Galitekin'e şükran borçluyuz. Teberrüken Eyüp'le alakalı olanlarından bir buket sunuyoruz. (yay. notu)

BOA. EV.HMH.EEYB- Dosya No: 1, Gömlek No: 74

سلطانم

دولتو عاينلو مرچولو اخدم
 نظارن عاينلو اسوره او قاقوره مدينه عثمان ابي الوب انصارن رمني عن الباري اولموندن عرقيني حيد حيدى
 كونهن كانه مرچوم كونهن رايه خانومه مكتب شرفي قضي سفلو مننه فولس رشيد و شيشه معناه شردن نايمينه
 واقع هر دو نكاه اسبه بنهكانه قلدن شيبانه مرچوم و مقلودر ابد القلق سلطان محمد خانه عاينى كتاب نراه و قنر نيك او قن
 كرسنده ديكه رايه خانومه قريش و بلكه عريمه قريه هر دورى راضيه واقع واقعه مقبوله نك اسيمه سوره جفتين
 حدود دسورين دور دسنت لوجو: بورد رايه كعبه اولمور حيدر نك دسختات دسختات نكوره بعبينه نواخت و جرات
 اولمور شولها و چايه و قريه: مكدور حيدر نك قورين مديونه و بارو خيمر اولمور يقنده حيدر نك نكوره نك حدود
 روضي و نونها: مرچوم نك حدود رايه بييمه حريمه شرفيه معشني عقيدته اسهكلو و قريه قريه و معشوم قريه نك
 خور دقري بعبه انبا حريمه كلكين قله قيد و قريه دقه اعطاكونه برقطه مكنوب اراسلورن حدودى نيازيم انبا
 جرات قندى او بيارج امو و ناله دولتو عاينلو مرچولا ادم سلطانم عرقينيكور

Haremeyn-i şerîfeyn müfettişi ve Haslar kâdîsi faziletli efendi nâzır-ı vakf-ı müşârün-ileyh hazretlerinin huzûrunda şer'ile rü'yet eylesüz deyü buyruldu Fî 19 Ca sene 44 (27.11.1828)

1) Ma'rûz-ı dâ'î-i devlet-i aliyeleridir ki
2) Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen bu dâ'ileri Beşiktaş'da kâ'in sâhilsarây-ı sultânî dâme mahfûza bi'l-avnî'r-Rabbânîde yazıcı efendilere mahsûs 3) odaya varub efendi-i mumâ-ileyh ile sâ'ir müslimîn huzûrlarında mahfil-i meclis-i şer'-i münîr olundukda medîne-i hazret-i Ebâ Eyyûb Ensârî radiyallahu anhû Rabbihî'l-Bârî'de 4) Zeyneb Hâtûn mahallesinde kâ'in Hasan Bâlî Zâviyesi'nin şeyhi olan Hâfız es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi ibn-i es-Seyyid Mehmed tarafından ber-vech-i âtî vekîl-i .. 5) şer'îsi Mehmed Efendi ibn-i Abdurrahman meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda Dârü's-Şerîfe Ağası hazretlerinin nezâret-i aliyelerinde olan evkâfdan 6) hazret-i Ebî Eyyûb Hâlid bin Zeydû'l-Ensârî radiyallahu anhû'l-Bârî câmi'-i şerîf ve türbe-i münîfi vakfının bi'l-fi'l kâimmakâm-ı mütevellisi sâhib-i arz-ı hâl 7) İsmâ'îl Nûrî Efendi bi'l-vekâle takrîr-i kelâm edüb işbu arz-ı hâl hâmişinde mestûr derkenârlar nâtik olduğu üzere müşârün-ileyh hazret-i Hâlid 8) efendimizin câmi'-i şerîf ve türbe-i münîfi kurb ve civârında ve bi'l-cümle vakf-ı müşârün-ileyhin hudûd ve sınırı dâhilinde vâkî' merâkid-i müslimîn haffârcılığı 9) senevî altı yüz akçe ücret-i maktû' ile haffârcılık-ı mezkûre merbût yine türbe-i şerîf-i mezkûr kurbünde vâkî' şehriyye yigirmi akçe mü'ecceleli bir bâb oda 10) ve bir mahzen el-Hâcc Eyyûb ferâğundan es-Seyyid Mehmed bin Hüseyin'in ber-müceb-i temessük bi'l-icâreteyn tasarrufunda iken bu esnâda bilâ veled fevt oldukda kâimmakâm-ı 11) mütevellî mumâ-ileyh İsmâ'îl Nûrî Efendi mahzen ve oda-yı mezkûru müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden âhara îcâr murâd eyledikde müvekkilim mumâ-ileyh Hâfız 12) es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi oda ve mahzen-i mezkûrdan mâ'da türbe-i şerîf ve câmi'-i şerîfin civârında ve bi'l-cümle vakf-ı müşârün-ileyhin hudûd ve sınırı 13) dâhilinde vâkî' merâkid-i müslimîn haffârcılığı mârû'z-zikr Hasan Bâlî Zâviyesi'nin şeyhi olanlara meşrûtdur deyü kâimmakâm-ı mumâ-ileyhin ber-vech-i muharrer icârına 14) müdâhale birle nizâ'a tasaddî etmişdi el-hâletü hâzihi mahall-i mezkûrenin haffârcılığı müşârün-ileyh Eyyûb vakfına mülhak olub Hasan Bâlî Zâviyesi 15) şeyhlerine meşrûta olmadığuna ilm-i lâhuk olduğu eclden ber-vech-i muharrer müdâhaleden keff-i yed eyleyüb oda ve mahzen-i mezkûru müteveffâ-yı mezbûrun 16) mahlûlünden isticâre tâlib olmağla kâimmakâm-ı mumâ-ileyhe dahi haffârcılık-ı merkûmu senevî altı yüz akçe maktû' ile zikirleri mürûr eden oda 17) ve mahzene merbût olmak üzere oda ve mahzen-i mezkûru cânib-i vakfdan müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden şehriyye yigirmi akçe müeccele ve yedi yüz gurus 18) mu'accele ile müvekkilim mumâ-ileyh Hâfız eş-Şeyh Mehmed Emîn Efendi'ye bi't-tevliye îcâr ve tefvîz eyledikde ben dahi müvekkil-i mumâ-ileyh için bi'l-vekâle isticâr 19) ve tefvîz ve kabûl eyledikten sonra mu'accele-i merkûme yedi yüz gurus müvekkil-i mumâ-ileyhin malı olmak üzere vakf-ı şerîf için kâimmakâm-ı mumâ-ileyhe bi'l-vekâle 20) ref' ve teslim ve umûr-ı vakfa sarfla istihlâk emr ve tevkil eyledikde ol dahi yedimden ahz ve kabz ve emrimle umûr-ı vakfa sarfla istihlâk edüb 21) yedinde bir akçe bâkî kalmamağla ben ber-vech-i muharrer medfû'um olan mu'accele-i merkûmenin adem-i istifâsına müte'allika â'id da'vâdan taraf-ı vakf-ı ve kâimmakâm-ı 22) mumâ-ileyhin zimmetini ibrâ ve iskat eyledikde ol dahi ibrâ-yı mezkûrumu ba'de'l-kabûl vech-i meşrûh üzere vakf-ı müşârün-ileyhin bi'l-cümle hudûdu dâhilinde 23) olan merâkid-i müslimîn haffârcılığı senevî altı yüz akçe ücret-i maktû' ile merbût olmak üzere oda ve mahzen-i merkûmu şehriyye yigirmi akçe mü'eccele ile 24) müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden müvekkil-i mezbûr Hâfız es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed 25) Emîn Efendi'nin vakf-ı müşârün-ileyhden olmak üzere zabt 26) ve tasarrufuna izni müş'ir yedine müceddeden memhûr temessük i'tâsına 27) bi't-tevliye ta'ahhüdve iltizâm eylemişdir dedikde kâimmakâm-ı mumâ-ileyh 29) İsmâ'îl Nûrî Efendi dahi mukurr vekîl-i mezbûr Mehmed Efendi'yi 30) cemî' kelimât-i meşrûhasında ba'de't-tasdik ve müşârün-ileyhin 31) hudûd ve sınırı dâhilinde vâkî' bi'l-cümle merâkid-i müslimîn 32) haffârcılığı senevî altı yüz akçe ücret-i maktû' ile merbût 33) olmak üzere mârû'z-zikr oda ve mahzen şehriyye yigirmi akçe mü'eccele 34) ile vakf-ı müşârün-ileyhden olmak üzere zabt ve tasarrufuna 35) izni müş'ir müvekkil-i mumâ-ileyh Hâfız es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi'nin 36) yedine taraf-ı vakfdan müceddeden memhûr temessük i'tâsına kâimmakâm 37) mumâ-ileyh İsmâ'îl Nûrî Efendi'ye kibel-i şer'den tenbîh olunduğu 38) huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu deyü bin iki yüz on 39) sekiz senesi cümâde'l-evvelsinin üçüncü günü târihiyle 40) müverreha bir kıt'a i'lâm-ı şer'î kaydı Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi 41) esbâk merhûm Mehmed Atâullah Efendi'nin sicill-i mahfûzlarında 42) mestûr ve mukayyed bulunmağın bu def'a sâdır olan fermân-ı 43) âlîlerine imtisâlen huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu bâkî 44) emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir fî 27 Za sene 244 (31.05.1829)

1) Devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretleri devlet ve ikbâl-i ebedî ile sâğ ve vâr olsun
2) Arz-ı hâl-i câriyeleridir ki Haremeyn-i muhteremeyn'e tâbî evkâfdan hazret-i Ebû Eyyûb Ensârî radiyallahü anhû'l-Bârî evkâf-ı şerîfleri hudûdu dâhilinde vâkî' mezâristân haffârcılıkları
3) taraf-ı vakf-ı müşârün-ileyhden bâ-temessükât mutasarrıf olunageldiği şurût-ı vakfdan olduğuna binâen türbe-i lâtif ve câmi'-i şerîfleri civârında olan mezâristân haffârcılığı senevî altı yüz 4) akçe mukâta'a ile ve haffârcılığa merbût oda şehriyye yigirmi akçe icâre ile bâ-temessük-i vakf bu câriyeleri uhdesinde olub bir vechle müdâhale îcâb etmez iken ismi 5) mevcûd cismi nâ-mevcûd Hasan Bâlî zâviyedârî Şeyh Hasan nâm kimesne zuhûr edüb taraf-ı câriyelerinden ta'yîn olunan vekîlim kullarına bivech müdâhale ve bu câriyelerine gadre 6) tasaddî etmekle haffârcılık ve oda-yı mezkûre on sekiz târihinde mahlûl oldukda yine zâviye-i mezkûre mutasarrıf müdâhale etmekden nâşî târih-i mezkûrda nâzır-ı vakf huzûrunda 7) tedafü' ve zâviyedâr-ı mezkûr yedinde taraf-ı vakfdan bir sened olmadığundan gayri haffârcılık-ı mezkûr zâviyedârlara merbût olduğuna dâ'ir bir kayd bulunmadığı Haremeyn Muhâsebesi 8) Kalemî'nden derkenâr birle da'vâ-yı mezkûresi bivech idüğü lede'z-zâhir haffârcılık ve oda-yı mezkûre mahlûlünden yedi yüz gurus mu'accele ile ol târihde Mehmed Emîn'e îcâr 9) ve bâ-i'lâm-ı şer'î yedi yüz gurus şurût-ı hatt-ı hümâyûn mücebince teslim -i Hazîne-i Haremeyn-i şerîfeyn olunub kaleminden verilen sûret mücebince taraf-ı vakfdan temessükü i'tâ ve tedâvül-i eyâdî ile 10) yigirmi altı seneden berü bilâ nizâ' bu câriyeleri mutasarrıf olmağla târih-i mezkûrede verilen i'lâm-ı şer'î kaydı müfettiş efendi sicillâtından ve mu'accele-i mezkûre teslim-i Hazîne-i Haremeyn 11) olduğunun mübeyyen verilen sûret kaydı Haremeyn Muhâsebesi Kalemî'nden derkenâr olunub ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda merkûm ile nâzır-ı vakf hazretleri huzûrunda şer'ile mürâfa'a 12) ve ihkâk-ı hakk olunmak için Haremeyn Müfettişi faziletli efendi dâ'îlerine havâle fermân-ı âlîleri tasdik ve olvechle merkûmenin bivech vâkî' olan müdâhalesi men' ve ref' 13) buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü merhametlü efendi sultânım hazretlerindir.

Bende-i Bende-i
Şerife Şerife
Nesibe Azîme

MÜHÜR
Ahmed
es-Seyyid
Haydar

Sûret kaydı Haremeyn Muhâsebesi'nden

Zahrda derkenâr olunmuşdur

Defter-i vakfdan atik ve cedid kayıtları derkenârı niyâz olunur

BOA. EV.HMH.EEYB- Dosya No: 1, Gömlek No: 36 - Ön yüz

Handwritten notes in Ottoman Turkish script, including a circular stamp and various signatures.

Handwritten signature or note in Ottoman Turkish script.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, consisting of several paragraphs.

Handwritten text at the bottom of the page, including a signature and a circular stamp.

Tevcîhi mütevellî-i vakfın inhâsı ve nâzır-ı müşârün-ileyh hazretlerinin arzıyla bâ-fermân-ı âlî olagelmışdir bu makûle devrhânlik ciheti Haremeyn-i şerîfeyn müfettişi efendinin i'lâmına muhrecdir

İnhâsı**Kaydı**

Der nezâret _____ i
hazret-i ağa-yı dârü's-sa'âdetü's-şerîfe
Ber-mûceb _____ i
defter-i hazîne-i evkâf-ı şerîf-i hazret-i Ebî Eyyûbü'l-Ensârî radiyallahu anhü'l-Bârî

Hâfız Mustafâ ibn-i
Hâcî İbrâhîm
devrhân
câmi-i şerîf
yevm
5

Vech-i meşrûh üzre hazîne-i âmire defterinde mestûrdur emr ü fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindir

Fî 13 M sene 1243(06.08.1827)

İMZA

Tatbik

Mührü dahi
mutâbıkdır fermân
sultânımındır
İMZA

1) Devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerinin hâk-i pâ-yı ıdevletlerine inhâ-i bendeleridir ki

2) Hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî radiyallahu anhü'l-Bârî evkâf-ı şerîfelerinden almak üzere yevmî beş akçe ile devrhân cihetine mutasarrıf Mustafâ bin İbrâhîm bilâ veled 3) fevt olmağla mahlûlünden bâ-is-i inhâ-yı çâkerî Hâfız Mehmed Emîn bin İbrâhîm bendelerine lede'l-ımtihân tevcih ve yedine berât-ı âlî i'tâsîcün arz-ı âlîleri sudûru niyâzıyla 4) inhâya cür'et kılındı ol bâlda emr ü fermân devletlü inâyetle efendim hazretlerindir

Bende-i
Ahmed Reşîd
mütevellî-i
vakf-ı
müşârün
ileyh

1) Ma'rûz-ı dâ'î-i devlet-i aliyeleridir ki

2) Bu makûle devrhân ve sermahfil cihetleri mutasarrıflarından biri fevt oldukda âhara tevcîhi bâ-bında bundan akdem bâ-hatt-ı hümâyûn mehâbet-makrûn sâdır olan 3) fermân-ı âlîde münderice şurûta imtisâlen hâmiş-i inhâda mestûr derkenâr nâtik olduğu üzre Dârü's-sa'âdetü's-şerîfe ağası hazretlerinin 4) zîr-i nezâret-i aliyelerinde âsûde evkâfdan hazret-i Ebî Eyyûbü'l-Ensârî radiyallahu anhü'l-Bârî hazretlerinin evkâf-ı şerîfeleri mahsûlünden 5) almak üzere yevmî beş akçe vazîfe ile câmi'-i şerîf-i hazret-i müşârün-ileyhde devrhân ciheti Hâfız Mustafâ bin el-Hâcc İbrâhîm Halîfe'nin 6) bâ-berât-ı âlîşân el-yevm üzerinde olduğu derkenâr-ı mezkûrdan ve merkûm Hâfız Mustafâ Halîfe bu esnâda bilâ veled fevt olub cihet-i mezkûr 7) mahlûl ve hizmet-i lâzimesi mu'attal kaldığı vakf-ı müşârün-ileyhin mütevellîsi hâlâ Kâtib-i Ağa-yı hazret-i Dârü's-sa'âdetü's-şerîfe sa'âdetlü 8) Ahmed Reşîd Efendî'nin mührü mutâbık işbu bir kıt'a inhâsı meâlinden müstebân ve müstefâd oldukdan sonra cihet-i mezkûreye tâlib olan Hâfız Feyzullah ibn-i Mehmed Es'ad ve Hâfız Mehmed Emîn ibn-i İbrâhîm Halîfeler şurût-ı mezkûreye imtisâlen li ecli't-temyîz imtihân oldukda merkûm Hâfız Mehmed Emîn Halîfe ibn-i 9) İbrâhîm merkûm Hâfız Feyzullah Halîfe'den âlim ve vücûhla fâ'ik ve mahal ve müstahak idüğü lede'l-ımtihân zâhir ve nümâyân olmağla şurût-ı mer'iyyesi üzre 10) mezkûr devrhânlik ciheti vazîfe-i ma'lûmesiyle müteveffâ-yı merkûm Hâfız Mustafâ Halîfe mahlûlünden merkûm Hâfız Mehmed Emîn Halîfe ibn-i İbrâhîm üzerine tevcih 11) ve yedine müceddeden berât-ı şerîf-i âlîşân sadaka ve ihsân buyurulmak niyâzıyla merkûmun istid'â-yı inâyet eylediği huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu bâkî emr 12) ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fî'l-yevmü'r-râbî' aşer min muharremü'l-harâm li-sene selâse ve erba'în ve mî'eteyn ve elf(07.08.1827)

MÜHÜR
Mehmed İzzet

BOA. EV.HMH.EEYB- Dosya No: 1, Gömlek No: 2 - Ön yüz

Handwritten text in Ottoman Turkish script, including a circular stamp at the top right and a signature at the bottom.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, including a signature and a circular stamp.

BOA. EV.HMH.EEYB- Dosya No: 1, Gömlek No: 2 - Arka yüz

Handwritten text in Ottoman Turkish script, including a circular stamp at the top right and a signature at the bottom.

BOA. EV.HMH.EEYB- Dosya No: 1, Gömlek No: 33

1) Ma'rûz-ı kullarıdır ki

2) Hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî radiyallahu anhü'l-Bârî evkâf-ı şerîflerine bâ-hatt-ı hümayûn hâsıl kayd olunan ağnâm 3) salhânelerine merbût medîne-i Eyyûb'de sûk-ı bardağyânda senevî üç yüz altmış akçe icârelü bir aded kassâb 4) gediğinin nısf hissesine ve Yemiş İs-kelesi'nde Yoğurtcu sûkunda senevî üç yüz altmış akçe icârelü bir aded 5) kassâb gediğinin nısf-ı rub' hissesine ve Mahmûd Paşa Câmi'-i şerîfi kapusu karşusunda köşede senevî üç yüz 6) alt

mış akçe icârelü bir aded kassâb gediğinin nısf hissesine ve Büyük Karaman'da Helvacı kurbünde senevî 7) üç yüz altmış akçe icârelü bir aded kassâb gediğinin sūdüs hissesine ve Çırçır nâm mahalde vâki' 9) senevî üç yüz altmış akçe icârelü bir aded kassâb gediğinin nısf hissesine mutasarrıf olan es-Seyyid 10) el-Hâcc Osmân Ağa ibn-i Seyyid Hasan fevt olub hissehâ-i mezkûrlar iki nefer evlâdlarına ba'de'l-intikâl kabl'e'l-11) îcâr bir nefer sagîr oğlu fevt olub hissesi mahlûl ve cânib-i vakf-ı şerîfe â'id olmağla hurfet-i mezkûre 12) beyninde müzâide olunmak için kaleminden başka başka mezâd kâ'imeleri verilmek recâsıyla inhâ olundu bâkî emr 13) hazret-i men lehü'l-emrindir.

BOA. EV.HMH.EEYB- Dosya No: 1, Gömlek No: 33

مردم قولیدیدم
 حضرت ابا ایوب انصاری و بنی فہ الداری اوقام شیعہ با خط قہوت حاصل فرودان
 سمانہ مرطوب رہا ابودہ سعید بریاغیازہ سنوی او بیعت انقی فی اجارہ لو برعدہ قصاب
 کربلک بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی یوسف سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 قصاب کربلک بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 انقی فی اجارہ لو برعدہ قصاب کربلک بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 او بیعت انقی فی اجارہ لو برعدہ قصاب کربلک بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 سنوی و بیعت انقی فی اجارہ لو برعدہ قصاب کربلک بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 انقی فی اجارہ لو برعدہ قصاب کربلک بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 الخ عثمان اما ابر سعید قوت اولوی حصہ ہا مذکور لہ فی فضل اولولرہ بعد الوفقای قبل
 الیجار برنر صغیر او علی فہم اولوی حصہ محلول و جاہ و قدر شیعہ عامہ او بیعت انقی فی اجارہ
 بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ
 بقصر حصہ سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ و بنی اسحاق سنہ

1) Der-i devlet-i kemîne arz-ı bende-i kemîne budur ki nezâretimizde olan evkâfdan hazret-i Ebi Eyyûb Ensârî radiyallahu anhü'l-Bârî evkâf-ı şerifinden almak üzere yevmî üç akçe ile kâtib-i Karînâbâd ve yevmî beş akçe ile 2) mu'temed-i vakf ve yevmî on akçe ile nâzır-ı kurâ ve def'a yevmî on akçe ile nâzır-ı kurâ-i Celis ve yevmî dört akçe ile câbî-i Köprülü-i virân ve yevmî beş akçe ile hâfız-ı mushâf-ı şerîf ve yevmî dört akçe ile 3) câbî-i Sarıçayır ve yevmî iki akçe ile gendüm-küp-i imâret ve yevmî iki akçe ile cüzhân-ı türbe fi vakti's-subh ve yevmî iki akçe ile miiftâhî-i dolab-ı türbe-i şerîf ve yevmî iki akçe ile câbî-i emlâk 4) ve arâzî-i vakf-ı mukâta'ât-ı zemîn der tahrîr-i cedîd ve yevmî dört akçe kâtib-i cibâyet-i Filibe ve yevmî beş akçe ile câbî-i Aydınili ve yevmî onbeş akçe ile nâzır-ı çerâğ-ı türbe-i şerîf ve yevmî dört akçe ile 5) kâtib-i cibâyet-i Rize ve yevmî beş akçe ile kâtib-i karye-i Hereke ve yevmî bir buçuk ve şehriyye beş akçe ile du'âğûy cihetlerine Mehmed Sâdik ibn-i Mehmed Emîn kaydıyla ve yevmî yedi akçe ile câbî-i Süvari ve yevmî 6) ihlâshân ve yevmî altı akçe ve iki çift nân ile du'âğûy ve yevmî iki buçuk ve şehriyye beş akçe ile def'a du'âğûy cihetlerine Mehmed Sâdik ibn-i Mehmed Emîn kaydıyla ve yevmî yedi akçe ile câbî-i Süvârî ve yevmî 7) iki akçe ile kantârî-i mukâta'a-i İhtisâb-ı vakf ve emlâk-ı mukâta'a-i mezbûr ve yevmî iki akçe korucı-ı Mihaliç ve yevmî iki akçe ile def'a korucı-ı Mihaliç cihetlerine Mehmed Sâdik ibn-i Mehmed kaydıyla 8) ve yevmî dört akçe ile câbî-i mürdei ağnâm cihetine Mehmed ibn-i Mehmed ve Kâtibzâde ibn-i Mehmed Emîn kaydıyla yevmî bir akçe ile şâkird-i tabbâh-ı imâret ve yevmî bir buçuk akçe ile nısf hisse mu'arrif-i eczâ cihetlerine 9) Mehmed bin Mehmed kaydıyla mutasarrıf-ı merkûm fevt olmağla mahlûlünden sulbî evlâdı bâisân-ı arz rıkkıyyet Mehmed Emîn ve Ayşe-i Azîze'ye intikâlen tevcihini mütevellîsi kâtibimiz Ahmed Reşid Efendi inhâ etmekle mücebince merkûmâna 10) tevcih ve yedlerine başka başka berât-ı âlf verilme rekâsına der-i devlet-medâra arz olundu

İMZA

Dârü's-sa'âde
ağası
Abdullah Ağa

Tezkire Dâde

BOA. EV.HMH.EEYB - Dosya No: 1, Gömlek No: 63

Handwritten Arabic text in a cursive script, likely a record or document related to the land transactions mentioned in the text above. The text is dense and covers most of the lower half of the page.

